

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ
ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Рецензенти
Др Милан Гулић
Др Марко Милетић

Лектура и коректура
Бранка Косановић

Припрема за штампу и дизајн корица
Младен Ацковић

Фотографије на корицама:
на насловној страни: тенк Т-34 из збирке Парка војашке
згодивине у Пивци (снимио аутор)
на полеђини: оклопна возила Југословенске армије на паради
20. октобра 1945. године у Београду
(снимио Риста Марјановић)

Бојан Б. Димитријевић

**ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ
АРМИЈЕ 1945–1992.**

Нови Сад – Београд 2024.

САДРЖАЈ

УВОД	9
1 СТВАРАЊЕ ОКЛОПНИХ ЈЕДИНИЦА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ	
1.1. <i>Стварање партизанских оклопних јединица у Другом светском рату</i>	13
1.2. <i>Формирање Прве тенковске армије</i>	16
1.3. <i>Концепцијски проблеми тенковске армије</i>	18
1.4. <i>Прелазак у мирнодопски живот</i>	21
1.5. <i>У Трићанској кризи 1946–1947</i>	26
1.6. <i>Типови борбених возила у наоружању</i>	29
1.7. <i>Совјетске испоруке</i>	33
1.8. <i>Оклопни возови</i>	36
1.9. <i>Помоћ другим армијама</i>	39
1.10. <i>Техничка служба тенковских јединица</i>	40
2. ИСКУШЕЊА РАСКИДА СА СОВЈЕТСКИМ САВЕЗОМ	
2.1. <i>Организацијски развој оклопних јединица 1948–1949</i>	63
2.2. <i>У периоду изолације</i>	67
2.3. <i>Возило А</i>	70
2.4. <i>Промене у организацији 1950–1953</i>	73
3. АМЕРИЧКА ВОЈНА ПОМОЋ – НОВА ЕПОХА У РАЗВОЈУ ОКЛОПНИХ ЈЕДИНИЦА	
3.1. <i>Тенкови из програма војне помоћи</i>	94
3.2. <i>Преобука и преоружање</i>	98
3.3. <i>Преоружање V војне области</i>	100
3.4. <i>Велики маневар 1953</i>	103
3.5. <i>Трићанска криза 1953</i>	104
3.6. <i>Доградња организације и проблеми у коришћењу добијене технике</i>	107
3.7. <i>Развој базе обуке</i>	112
3.8. <i>Разрешење питања оклопних возова</i>	113
3.9. <i>Реорганизација 1956. и новости у обуци</i>	115
3.10. <i>Технички проблеми ОЈ у другој половини 1950-их година</i>	118
3.11. <i>Попуна и продужење рока мобилизације ОЈ</i>	123
3.12. <i>Освајање домаћих пројеката</i>	124
3.13. <i>У саставу снага УН</i>	128
3.14. <i>Тенкисти на парадама</i>	130
4. ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ У НОВОЈ КОНЦЕПЦИЈИ ОДБРАНЕ ПРЕМА ПЛАНУ ДРВАР 1959	
4.1. <i>Организација оклопних јединица</i>	157
4.2. <i>Проблеми попуне људством и извођења обуке</i>	160

4.3. Стање технике рода ОЈ и мобилизацијска готовост	163
4.4. Развојни задаци – домаће модификације тенкова Т-34 и М4А3 Шерман	166
4.5. Оклопни транспортер југословенске производње	171
4.6. Нова совјетска борбена возила улазе у наоружање ЈНА	176
4.7. Покушај копирања тенка Т-54	180
4.8. Остала техника за род ОЈ	185
4.8.1. Радио-уређаји	185
4.8.2. „ИЦ уређаји“	186
4.8.3. Остала опрема и наоружање за род ОЈ	187
4.8.4. Камуфлажно бојење	188
4.9. Стање тенковске технике у првој половини 1960-их година	190
4.10. Према новој реорганизацији	193
4.11. Параде у 1960-им годинама	196
5. РЕОРГАНИЗАЦИЈА ДРВАР II 1964. ГОДИНЕ	
5.1. Нова организација	197
5.2. Проблем ремонта, исправност технике добијене кроз МДАП	205
5.3. Набавке нове технике	208
5.3.1. Тенкови Т-55 улазе у наоружање	210
5.3.2. Набавка модернизованих ветерана Т-34Б	215
5.3.3. Набавка осталих борбених возила	217
5.4. Концепцијска питања избора новог оклопног транспортера	220
5.5. План „Снага“ и доградња формације 1966–1967	225
5.7. Кадрови рода ОЈ	229
5.8. Усавршавање услова обуке	232
6. РАЗВОЈ ОКЛОПНИХ ЈЕДИНИЦА ЈНА ПОСЛЕ СОВЈЕТСКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ 1968	
6.1. Ангажовање по плану Авала и искуства	255
6.2. Одговор на нове изазове: план реорганизације Снага II	262
6.3. Планови развоја оклопних јединица у 1970-им годинама	268
6.4. Стање технике ОЈ почетком 1970-их година	271
6.5. Нове набавке борбених возила из источног блока	276
6.6. Обука у роду ОЈ на почетку 1970-их година	284
6.7. Кадрови оклопног рода	287
6.8. Оклопне јединице на маневру Слобода 1971. и другим вежбама те деценије	288
6.9. Проблем оклопног транспортера	291
6.10. Југословенски тенкови у Трећем свету	293
6.11. Перспективе и место ОЈ у стратегији ЈНА 1970-их година	296
6.12. Опремање новом техником у другој половини 1970-их година	300

7. ОКЛОПНИ РОД ЈНА У ПОСЛЕДЉОЈ ДЕЦЕНИЈИ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1980–1991	325
7.1. <i>Стварање нових механизованих јединица почетком 1980-их</i>	326
7.2. <i>Догађаји на Косову 1981</i>	328
7.3. <i>Борбено возило пешадије</i>	330
7.4. <i>Од лиценце до југословенског тенка</i>	335
7.5. <i>Фамилија возила БОВ из фабрике ТАМ у Марибору</i>	343
7.6. <i>Наставак механизовања ОМЈ</i>	344
7.7. <i>План „Јединство“ 1987–1991</i>	349
7.8. <i>Оклопне јединице према плану „Јединство“</i>	351
7.9. <i>Побуна на Косову и Метохији 1989. године</i>	353
7.10. <i>Наставак реорганизације према плану „Јединство-2/3“</i>	356
8. ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ ЈНА У РАТУ 1991–1992	
8.1. <i>Оклопне јединице у тампон-зонама и на улицама у пролеће 1991</i>	385
8.2. <i>Рат у Словенији</i>	389
8.3. <i>Рат у Хрватској</i>	402
8.4. <i>Искусства употребе ОМЈ у рату 1991. године</i>	413
8.5. <i>Долазак снага УН, реорганизација ЈНА почетком 1992. и повлачење из Македоније и Републике Српске Крајине</i>	417
8.6. <i>Оклопне јединице ЈНА на почетку рата у Босни и Херцеговини</i>	421
<i>Борбе у Посавини</i>	422
<i>Борбе у Херцеговини и на купрешкој висоравни</i>	423
<i>Борбе у Подрињу</i>	425
<i>Сукоби у Босанској Крајини</i>	425
<i>Борбе у Сарајеву</i>	426
<i>Повлачење делова ЈНА из Босне и Херцеговине и Српске Крајине</i>	428
ЗАКЉУЧАК	447
ПРИЛОЗИ	
Прилог 1 ТРОФЕЈНА ОКЛОПНА И ГУСЕНИЧНА СРЕДСТВА ЗАПЛЕЊЕНА 1945.	455
Прилог 2 ОКЛОПНА И ГУСЕНИЧНА СРЕДСТВА У УПОТРЕБИ ОД 1945. У САСТАВУ ЈНА	457
Прилог 3 РЕГИСТАР БОРБЕНИХ ВОЗИЛА У ЈНА (РЕКОНСТРУКЦИЈА)	460
Прилог 4 ПРЕГЛЕД ОРГАНИЗАЦИЈЕ, ЛОКАЦИЈЕ И БРОЈНОСТИ СНАГА ОЈ 1962. ГОДИНЕ	463

Прилог 5 СТАЊЕ БОРБЕНИХ ВОЗИЛА У ВОЈСЦИ СЦГ, МАРТ 2004. ПРЕМА ГОДИНИ ИСПОРУКЕ ЈНА ДО 1991. ГОДИНЕ	465
Прилог 6 ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ ЈНА 1945–1992. ГОДИНЕ (према хронолошком реду формирања)	468
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	505
СКРАЋЕНИЦЕ	511
БЕЛЕШКА О АУТОРУ	517

УВОД

Употреба тенкова, односно оклопних јединица, карактеристика је свих ратова вођених у 20. веку. Технолошким унапређењем, повећањем брзине и ватрених могућности тенкови су постали једна од пресудних чињеница за планере ратова. Други светски рат и каснији локални ратови донели су драматичан напредак овог оруђа, које ће имати значајну улогу како у ратним операцијама, тако и као врста претње изазовима у временима мира. Поседовање тенкова је значило, па и данас значи, поседовање сразмерне силе у рукама једне војске, односно државе. Производња ових ратних направа такође је значајан моменат у технолошком развоју једне државе. Како се тенк усавршавао и усложњавао, постајао је сложен и широк индустријски комплекс који га је производио или га производи. Тенк је тако постао израз технолошког нивоа једне државе. Извоз тенка у друге земље потврђивао је тај технолошки ниво, али је сведочио и о утицају и престижу те земље у свету. Ове значајне особине тенкова и њима сличних борбених возила избациле су их у врх војне историје 20. века. Својом улогом они сежу у све аспекте савремене војне историје – од технологије израде, преко организације, обуке, улоге у миру и употребе у рату, до музеологије, када напусте употребни строј. Да је реч о теми која има значајан читалачки круг сведоче многобројни наслови који говоре о различитим аспектима њихове употребе, развоја, типовима, људима који су се са њима борили или са њима постизали значајне ратне успехе. На овом простору има, као и за много других сличних тема, доста наслова који говоре о тенковима или оклопним јединицама светских армија, али за домаћу прошлост постоји мањак сазнања о овој теми.

Тенкови, односно оклопне јединице биле су (и још увек су) део југословенских војски у 20. веку. Ове јединице су употребљаване у мирнодопским кризама и ратовима који су се дешавали у прошлом веку. Осим значајног утицаја на бојном пољу на противника, могућност њихове употребе била је често део државне интервенције у очувању идеолошких вредности. На другој страни, освајање производње ових борбених средстава изражавало је достигнут или често само жељен технолошки ниво индустрије Југославије.

На простору бивше Југославије о овој теми су, у виду монографија, писали само Манојло Бабић у четири наслова, као и хрватски историчар Давор Маријан у посебној књизи али се он те теме дотицао и у више других радова. Манојло Бабић, пуковник ЈНА, и сам је био припадник оклопних јединица. У радовима објављеним од краја 1960-их до средине 1980-их, он је поставио наша основна сазнања о овој теми. Бавио се употребом оклопних јединица од стране партизана у току Другог светског рата, а

написао је и вероватно најбољу студију у оквиру едиције *Развој оружаних снага СФРЈ 1945–1985*, која говори о оклопним јединицама ЈНА у послератном периоду. Давор Маријан је дао значајан допринос овој теми, истражујући заплећену грађу ЈНА с краја 1980-их и из периода ратних дејстава 1991–92. године. Његови радови обилују сазнањима заснованим на документарној грађи, али што је још значајније, он је указао на многе од концепцијских садржаја употребе оклопних јединица ЈНА у рату 1991. године. У протеклих неколико година, хрватски истраживач Динко Предојевић понудио је јавности две монографије о употреби оклопних јединица у рату 1941–45, са обиљем фотоматеријала, и на тај начин подигао стандарде истраживања ове теме на подручју бивше Југославије. Обиље мањих радова или књига са „додирјућим“ темама, као и техничка литература и војна штампа, засводили су сазнање о овој теми. У последњих неколико година скоро сви интернет сајтови посвећени југословенској (српској, хрватској) војној историји, бавили су се овом темом у већем или мањем обиму.

Приступајући овој теми желели смо да дамо нови и свеобухватнији допринос њеном проучавању. Изазов је био велики, јер је студију Манојла Бабића у едицији *Развој ОС СФРЈ* требало надмашити новим подацима и тумачењима, као и хронолошким досезањем до најновијих дана. Нова ауторова истраживања грађе ЈНА у Војном архиву основ су ове књиге. Оно што је потребно за разумевање овог рукописа јесте утицај документарне грађе на његов ток. Документарна грађа из прве послератне деценије развоја ЈНА је крајње оскудна и фрагментарна – не само за оклопне јединице, већ и за целу армију. Остали смо на тај начин ускраћени за многа сазнања из вероватно најинтересантнијег периода: настанка и ширења оклопних јединица у другој половини 1945. године. За раздобље испоруке америчке војне помоћи такође нема много грађе. Тако и овај интензивни период модернизације остао неописан са превише појединости. Тек од 1956. године располажемо чврстом документарном основом за праћење развоја оклопних јединица. Документација из 1960-их највише је сачувана. Успели смо да прегледамо доступну архивску грађу до 1980. године. Реч је о „отвореној“ и „затвореној“ грађи. За првих десет послератних година од посебне користи била је грађа Контраобавештајне службе, која се у својој обимности често односила на многе друге детаље које нисмо могли да пронађемо у сачуваној грађи осталих делова ЈНА.

Аутор је изабрао хронолошки начин излагања материје пре свега зато што је ово, ипак, историографска књига. Али историографска књига која говори о једном, у суштини, техничком аспекту војне историје. Ово питање ће можда изазвати критичке коментаре, али треба имати на уму да је расположивост грађе утицала на изглед књиге. Аутор се нашао пред дилемом: да понуди синтезу, али да остави ван ње многе до сада непознате детаље из историје ЈНА и оклопних јединица. Чињеница да смо истраживали грађу која је још увек недоступна истраживачима охрабрила нас је да

се упустимо у давање података које обично не садрже материјали чија је претензија да буду синтезе. Приступ се потом сам наметнуо: хронолошка историја прожета значајним епизодама и карактеристичним детаљима. У такве епизоде спадају: употреба оклопних возова, покушај освајања производње тенка Т-54, детаљнији осврт на поједине типове борбених возила, краћа поглавља о Војсци Републике Српске и Српској Војсци Крајине као допуна ратној епизоди оклопних јединица у Југославији.

Друга страна изазова била је чињеница да је аутор професионални историчар, али и тенкиста по „вес-у“. Фасцинација тенковима, а отуда и техником, представља, вероватно, особину сваког тенкисте, па тако и аутора ове књиге. У светлу тог двојства ваља читати ово дело – као историографско штиво са обиљем техничких детаља.

И овог пута, молимо специјализоване читаоце који прате овакву литературу да разумеју да је њен релативно скроман изглед последица врло малих средстава која држава одваја за научне публикације. За разлику од појединих земаља у којима овакве књиге имају широку публику и развијену издавачку подршку, и где војна историографија и публицистика имају ослонац на техничку културу и укорењеност у традицији, у Србији је стање по овом питању далеко неповољније.

Аутор је у више студија и монографија додиривао проблематику оклопног рода у мери у којој је то било неопходно и колико су такве теме то дозвољавале. У овој књизи нема много понављања или преузимања из раних радова, јер је она настала на потпуно новом ауторовом истраживању, до сада још увек добрим делом недоступне архивске грађе ЈНА. Грађу оклопно-механизованих јединица истраживали смо у Војном архиву новембра и децембра 2008, а рукопис је написан у пролеће 2009. године, а допуњен са новим сазнањима петнаест година касније, почетком 2024. године.

Аутор се захваљује следећим колегама и пријатељима на помоћи у изради у суштини другог допуњеног издања ове монографије:

-за фотографије: Медија центар „Одрана“ (Зоран Миловановић и Радомир Поповић) и Војни архив Министарства одбране (Београд), 211. оклопна бригада, сада 3. бригада КоВ, генерал Чедомир Бранковић (Ниш), клуб Војске Србије Пожаревац (пуковник Миливоје Пајовић), Хрватски државни архив (Загреб, Амир Обхођаш и Хрвоје Гржина), Драган Савић, Милан Мицевски, Александар Смиљанић, генерал Милисав Ц. Ђорђевић (Београд), Изток Кочевар (Словенија), Стивен Залого (Сједињене Државе)

-за архивске изворе, литературу, податке и коментаре које смо унели у наше истраживање: Владимир Ивановић (Бања Лука), Давор Маријан (Хрватски институт за повијест), Матјаж Бизјак (Генералштаб Словенске војске). Посебно се захваљујемо на гостопримству и помоћи Јанку Боштјанчичу на челу Парка војашке згодивине Пивка, Словенија.

За техничку припрему дугујемо захвалност Младену Ацковићу, а за сву административну подршку и помоћ Драгани Миладиновић.

Посебну захвалност дугујемо директору Архива Војводине Небојши Кузмановићу који је прихватио са поверењем овај рукопис и уврстио га у престижна издања своје институције.

1 СТВАРАЊЕ ОКЛОПНИХ ЈЕДИНИЦА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ

1.1. *Стварање партизанских оклопних јединица у Другом светском рату*

Априлски рат 1941. однео је са политичке и историјске сцене Краљевину Југославију и њену војску, које је мањим делом наставила борбу на Средњем истоку код британских савезника, а већином делом у герилској организацији ђенерала Драгољуба Михаиловића познатој као Југословенска војска у Отаџбини. Рат је однео са сцене и њене малобројне и делом потпуно застареле јединице борних кола. После неколико истакнутих сукоба у априлу 1941. са надмоћнијим немачким снагама, ове јединице су престале да постоје. Људство српског или словеначког порекла одведено је у заробљеништво, а преосталу технику од готово 80 тенкова заплениле су немачке снаге.

Устанак који је у Србији избио свега неколико месеци касније увео је у поновну употребу оклопне снаге на југословенском ратишту. Немци су до септембра 1941. имали свега једну чету састављену од трофејних тенкова на целом простору Југославије. За сламање устанка у Србији журно је доведен тенковски батаљон из Француске, такође са заплењеном техником француске армије. У борбама октобра 1941. устаници су успели да заробе неколико тенкова. Иако је до данашњих дана остала верзија о томе да су ове тенкове користили само партизани, нова истраживања показала су пресудну улогу војно-четничких снага (активног састава) у употреби ових тенкова. Они су коришћени у заједничком нападу војних четника и партизана на Краљево 31. октобра 1941 (овај датум је 1994. одређен као дан оклопно-механизованих јединица). У обрачуну устаника и навали надмоћне немачке казнене експедиције устанички тенкови су уништени. Организација ђенерала Михаиловића у Србији до краја организованог постојања у Србији, односно до уласка Црвене армије и партизанских јединица и протеривања немачких снага 1944, није више добила прилику да зароби било какво теже оруђе.

Са партизанским покретом је било друкчије.

Ове снаге, под вођством предратног шефа Комунистичке партије Југославије, Јосипа Броза Тита, прешле су на територију квислиншке творевине Независне Државе Хрватске, односно Црне Горе. У потоњем револуционарном путу овог покрета, обележеном елементима грађанског рата и антифашистичке борбе у исто време, формирано је више јединица наоружаних оклопним средствима. Устаници су у Херцеговини новембра 1941. заробили неколико тенкова. До средине 1943, од италијанских или хрватских снага у више наврата су заробљавана поједина оклопна возила. Она су формирана у мање саставе: водове или чете (тенковска чета Врховног

штаба, тч Главног штаба НОВ Хрватске), који су дејствовали према ситуацији на терену у Босни и Херцеговини.

Капитулација Италије септембра 1943. отворила је ново поглавље у рату на Балкану. И поред муњевите акције разоружавања италијанских снага од Словеније до Грчке, Немци нису успели да „покрију“ све италијанске снаге. У тај простор улазиле су партизанске јединице, које су на више места у Словенији и Хрватској заробиле веће количине оклопне технике: танкета, тенкова, самохотки, оклопних аутомобила и камиона. Од те технике формирано је неколико састава (тенковски батаљони – одреди: ГШ НОВ Хрватске, ГШ НОВ Словеније / 7. словеначког корпуса, 4. оперативне зоне НОВХ, тенковска чета *Лазо Марин*, тенковски вод б. славонског корпуса итд.) који су их у периоду 1943–44. користили у борбама. Због изузетне надмоћи немачких снага на терену, борбена возила су у више наврата склањана, закопавана или маскирана до прилике за даљу употребу. Део ових јединица успео је да преживи до краја рата, да учествује у завршним борбама са немачким и другим снагама, па чак и да буде основ за формирање нових мирнодопских тенковских бригада Југословенске армије (ЈА) у лето 1945. године.¹

Окретање западних савезника партизанском покрету, од краја 1943, и све већа помоћ у наоружавању допринели су његовом преобликовању у значајну ратујућу силу на Балкану. Британци су испоручивали партизанима широк асортиман оружја и опреме: од стрељачког наоружања до авиона. На бази те помоћи од људства југословенског порекла које се затекло на ширем простору Медитерана, као и дела које је упућено из Југославије, 16. јула 1944. формирана је Прва тенковска бригада (тбр).² Комплетно опремљена и наоружана од Британаца, бригада је потом искрцана у Далмацију и укључена у борбе на територији од Херцеговине до Корушке. Учествовала је у свим већим борбама на том простору и била значајна подршка партизанским снагама, често и основ њиховог напредовања. Ова ударна снага Титове армије у борбама за Трст фактички је била у служби брзог напредовања у подручју Словеније које се до тада налазило под италијанском управом, а потом присаједињено Југославији. Прва тенковска бригада је представљала основ оклопног рода у прво послератно време, јер су њени кадрови имали значајно борбено и техничко искуство потребно за формирање нових јединица и овладавање великом количином плена од пораженог противника.

Помоћ за формирање оклопног рода убрзо је стигла и од партизанском покрету идеолошки најближег савезника: Совјетског Савеза. Приближавањем Совјетске армије Југославији у лето 1944, та помоћ је постала не само реалан политички већ и технолошки чинилац развоја партизанске

¹ Бабић Манојло, Луштек Мирослав, *Танкисти прекоморци*, Нова Горица 1969; Бабић Манојло, *Оклопне јединице у НОР-у*, Београд 1968; Вујо Видаковић, *Први тенковски батаљон*, Београд 1988.

² Овај датум се од 1947. до 1992. обележавао као дан Оклопних јединица ЈА/ЈНА.

армије. Према одлуци Државног комитета одбране, односно Стаљина, од 7. септембра 1944, у оквиру помоћи партизанској НОВЈ одређено је, између осталог, да се до 1. новембра оформи и комплетира официрским и осталим саставом из редова НОВЈ једна *тенковска бригада „Т-34“* према организацији Црвене армије (без мотострелачког батаљона). За обуку бригаде требало је доделити 16 ремонтваних тенкова Т-34, а у совјетским војним училиштима и наставним тенковским пуковима обучити око 500 припадника НОВЈ по тенковском профилу обуке.³ Формирана 6. октобра 1944. комбинацијом југословенског људства које је на различите начине рат довео у СССР и оних пристиглих из Југославије, (2.) тенковска бригада се неочекивано дуго бавила обуком током 1944, а затим је недостајало тенкова за њено опремање. Бригада је у Југославију пребачена тек пролећа 1945. године.⁴ Учествовала је у пробоју Сремског фронта, борбама до Загреба и у ескалацији Тршћанске кризе маја – јуна 1945. године.⁵ Ради употребе, у том времену (14. марта 1945) Бугари су добили јединицу исте јачине (65 тенкова) од које је формиран пук у бугарској 2. оклопној бригади.⁶ Совјети су понудили југословенским партизанима да део бораца школују у њиховим училиштима. Током марта 1945, у СССР је послато неколико припадника ЈА за обуку у тенковским училиштима.⁷

Партизанске тенковске јединице су створене на разне начине и као такве биле су различито опремљене, употребљаване и организоване. Две тенковске бригаде су се разликовале по организацији. Прва бригада је прилагођавала своју британску организацију у току борбених дејстава, често мењајући унутрашњу форму према типу дејстава. Друга тенковска бригада је задржала совјетску организацију, а њена једина особеност била је партијска организација. Прва бригада је поседовала већи број оклопних аутомобила, противтенковске топове и инжињеријски батаљон, а друга мотопешадијски батаљон, свега неколико оклопних аутомобила и није имала противтенковско (ПТ) наоружање. Мање јединице, формиране на терену од заплењене технике, имале су потпуно друкчији начин употребе и организовања. Све ове јединице биле су спој различитих решења. У највећем броју случајева тенковске бригаде су коришћене као мање целине и до краја рата ниједном нису употребљене као комплетна бригада.

³ Руски Государствени Архив Социјално Политичке Историје (РГАСПИ) Москва, ф. 644, оп. 1, д. 301, Л. л10–112.

⁴ Војни архив (ВА), фонд НОБ, к. 264, ф-4, цела. Састав бригаде: 872 човека, 65 тенкова Т-34, 3 оклопна аутомобила, 30 камиона, 12 мотоцикала. Бригада је била попуњена троструким попунама артиљеријске муниције и нафте, знатним количинама друге муниције, бензина и хране.

⁵ Манојло Бабић, *Оклопне јединице у НОР-у*, 285–313.

⁶ Калојан Матов, *Бронетанкова техника 1935–1945, Техника и в'ор'зение в Б'лгарска армија*, Ангела, Софија 2000, 37.

⁷ Из састава Тенковског батаљона ГШ Хрватске. На курсеве у Академију тенковских и механизованих јединица у Москви (официри) и Тенковско војно училиште (борци и подофицири), В. Видаковић, *н. д.*, 310–311.

1.2. Формирање Прве тенковске армије

Крај Другог светског рата затекао је партизанску Југословенску армију (ЈА) са две тенковске бригаде. Постојале су и мање оклопне јединице (батаљони, чете) које су формиране у претходним месецима од заплењене технике окупаторских снага и биле потчињене регионалним штабовима, командама корпуса или другим јединицама ЈА. Оне су се углавном налазиле на западним просторима Југославије.⁸

Две тенковске бригаде ЈА нашле су се у другој половини маја 1945. заједно у ширем рејону Трста, тада епицентра дипломатског сукоба са савезницима. Прва тенковска бригада је са делом снага (2. тенковски батаљон (тб), потом и 4.) учествовала у борбама за овај град 1. и 2. маја 1945, а потом се сусрела са савезничким тенкистима. Делови ове бригаде су остали у рејону Трста, а делови 3. тб заједно са другим снагама, под називом Моторизовани одред IV армије, продужили су на север и ушли у аустријску област Корушку, насељењу Словенцима. У периоду 14. и 15. маја овај одред се налазио у простору Клагенфурта (Целовца) и Филаха (Бељака).⁹ Бригада је са својим тенковима била директно у служби остваривања војно-политичких циљева југословенског комунистичког врха на овом простору. Ради остваривања истих циљева и појачавања ефекта, у рејон Трста је 17. маја из Загреба упућена 2. тенковска бригада, која је 21. маја ефектно прошла кроз град и разместила се у околини. Једна чета се после тродневног боравка у граду придружила осталим деловима бригаде. Од 1. јуна бригада је базирала у ширем рејону Випавске долине (Шент Вид, Раздрто, Убељско, Идрија).¹⁰

Споразумом од 9. јуна 1945. између Југославије са једне и Велике Британије и САД са друге стране успостављена је привремена савезничка војна управа у Трсту и околини.¹¹ Повлачење снага ЈА било је заказано за 12. јун 1945. Снаге ЈА повукле су се на демаркациону линију – тзв. Морганову линију,¹² а спорна територија је подељена на две зоне: „А“ – Трст и околина са англоамеричком управом; „Б“ – у коју су ушли северозападна Истра и словеначко приморје, са југословенском војном управом. Повлачење је започело 11. јуна, предвече, а током ноћи снаге ЈА отпочеле су

⁸ Истраживања Драгана Савића показују да је у Ауто-школи ГШ Србије било оклопних средстава, али није забележена њихова употреба у завршним операцијама на западу Југославије.

⁹ Манојло Бабић, *Оклопне јединице у НОР-у*, Београд 1968.

¹⁰ ВА, затворена грађа, свж. 678, (Историјати јединица 1945–1947), ф. 41 (2. тбр); *XI далматинска ударна мотострељачка бригада (Поводом прославе 2-годишњице оснивања)*, 2. октобар 1945. у Скопљу, 35–39.

¹¹ *Документи о спољној политици СФРЈ*, 1945, Београд 1985, 81; Bogdan С. Novak, *Trieste 1941–1954, The Ethnic, Political and Ideological Struggle*, University of Chicago Press 1970. Trieste 199–200; *Зборник података и докумената о НОР-у народа Југославије*, том XI, књ. 4, Београд 1975, 1100–1101.

¹² Линија: пл. Мангарт – Св. Гора – Соча – Комен – Вел. Градишче – Голич – долина Глиншчице – Миљски Хриби – Дебели Ртич.

марш на нова одредишта.¹³ Повукле су се и две тенковске бригаде (тбр). Друга тбр се 20. јуна из рејона Випавске долине пребацила у Ракек, код Постојне. Пошто је генерал Петар Драпшин (командант 4. армије, потом 1. тенковске армије) извршио смотру 21. јуна, бригада је одмарширала у Љубљану. Повукли су се и делови 1. тбр, а током јула 1945. ова јединица је прешла у Стару Врхнику. Њен штаб се од 29. августа налазио у овом малом словеначком месту.¹⁴

Како је у међувремену донета одлука да се формира 1. тенковска армија (7/19. маја 1945), на бази постојећих 1. и 2. тенковске бригаде почело је формирање две тенковске дивизије (тд). Свакој од бригада додати су једна мотострељачка и артиљеријска бригада, као и одређен број приштапских и јединица за подршку. За потребе 1. тенковске дивизије формирана је 2. мотострељачка (моторизована) бригада,¹⁵ а у састав 2. тд пребачена је раније формирана 11. далматинска бригада, која је такође постала мотострељачка, односно моторизована.¹⁶ Тако су настале прве две тенковске дивизије. Започете су припреме за формирање треће тенковске дивизије у смислу одређивања јединица за улазак у њен састав (идентификовали смо у документима само „болницу III тд“). До формирања ове тенковске дивизије, међутим, није дошло.¹⁷ Од раније формираних партизанских оклопних јединица (тенковски батаљони ГШ Словеније, Хрватске, Србије, тч „Лазо Марин“, делови 2. тбр и заплењена исправна техника) формиране су још три тенковске бригаде: 3, 4. и 5. које су биле самосталне. У току јуна и почетком јула образоване су јединице за потребе команде тенковске армије (ТА): инжењеријска бригада, механизована артиљеријска бригада, ПА бригада, бригада тешких оруђа, Ауто-пук и батаљон за везу.¹⁸ Крајем јула у саставу армије су биле две тд, по једна тбр, мтпбр, артбр, као и инж, ПА и мтмех арт бригада. Команда армије је спорије успостављана, како су констатовали органи безбедности: „У штабу не постоје сва одељења, а у некима је само по један официр“.¹⁹

¹³ ВА, НОБ, к. 1029/II, 6,7; к 1030, ф-2.

¹⁴ ВА, затворена грађа, свж. 678, (Историјати јединица 1945–1947), ф. 40 (1. тбр).

¹⁵ ВА затворена грађа, свж. 2278 (IV МК, 20. окл) д. 1. Друга мтбр формирана је 25. маја 1945. Одлуком маршала Тита тај датум је касније одређен за дан јединице.

¹⁶ ВА НОБ 1101А, ф-13, д-1 (оперативни дневник 11. бригаде); *XI далматинска ударна...* 39: до 24. маја бригада је у Корушкој где разоружава „прстигле непријатељске снаге и евакуишући разни материјал. Станице почев од Крања па даље биле су управо пренастрпане. 25. маја бригада се налази читава у Јесеницама где извршава параду на дан Титовог рођендана. 26. излази из 26. дивизије и одлази у моторизовану пјешадију. Од 30. маја одржавамо радио-везу са својом дивизијом коју обавјештавамо о покретима бригаде. Били смо непрестано оперативно подређени штабу IV армије, њеном комесару пуковнику Бошку Шилеговићу који се стално кретао са бригадом. 30. маја вршимо покрет и смјештамо се у Крањ. Бригада овде наставља сабирање трофејног материјала на простору све до Љубљане.“ – Милан Рако и Славко Дружиганић, *Једанаеста далматинска бригада*, Сплит 1987, 439.

¹⁷ ВА, грађа Војнобезбедносне агенције (даље: ВА, ВБА), к. 8, 6.3.03.2. св. бр. 7, Извештаји ОЗН-е МНО, б. А, ЈРВ и ЈРМ за 1945. и 1946.

¹⁸ ВА затворена грађа, свж. 601, (Штаб I ТА, наст. одељење. пов. 40, 23. јул 1945).

¹⁹ ВА, ВБА, к. 6.

1.3. Концепцијски проблеми Тенковске армије

Амбициозно формирана и названа, *Прва тенковска армија* формирана је кад и преосталих шест мирнодопских армија, са задатком да обједини све тенковске и моторизоване јединице. Према наређењу (да ли и замисли?) маршала Тита, ова армија је требало да има четири тенковске дивизије и неколико бригада: механизовану и тешку артиљеријску, ПА, инжињеријску и друге мање јединице. Разматрано је и формирање „мостострељачке дивизије“. Иако се очекивало пристизање технике из СССР-а за још једну тенковску бригаду и мада је заплењена већа количина технике од немачке и хрватске војске, тенкова и других оклопних средстава није било довољно ни за одржавање формацијског стања у постојећим бригадама. С друге стране, војни врх ЈА још није узимао у обзир чињеницу да окупаторске снаге (Немци, Италијани) на југословенском ратишту нису ангажовале јединице веће од батаљона, а још чешће самосталних чета. Оне су у борби углавном биле придодаване пешадијским јединицама. Победнички занос, масовне снаге Совјетске армије у борбама у Србији 1944, као и улога тенковских бригада у заузимању Трста и конфронтацији са савезницима око тог града вероватно су били пресудни чиниоци у опредељењу за велике тенковске формације, какве су у рату имале само совјетска и немачка армија.

Како сазнајемо из ретких сачуваних докумената ове армије, већ до почетка јула 1945. дошло је до извесних измена „које је разматрао друг Маршал“. Командант тенковске армије, генерал-лајтнант Петар Драпшин, имао је следећу дилему: „Да ли ћемо ми формирати Тенковску армију (ТА) или тенковску и моторизовану војску? Ако ћемо формирати Тенковску армију тада би се организација изводила паралелно (и дивизије и армијски делови), али тежиште организације поставили би на организовању јединица одозго на доле, тј. првенствену пажњу би смо посветили формирању армијских делова, обзиром на то да већ имамо формиране две дивизије. Ако ћемо формирати тенковску и моторизовану војску, тада ћемо изводити организацију дивизија без армијских делова. Ово разматрање узели смо у обзир зато, јер у случају борбе, ми би као штаб Тенковске армије добијали самостални задатак од Врховног команданта и у том случају кад немамо армије, тада би једна или више тенковских дивизија биле придодате појединим армијама и служиле би командантима дотичних армија за образовање тежишта борби својих јединица.“

Командант ТА и његови сарадници су били мишљења „да је правилније да ово организационо питање решимо на следећи начин: да се зовемо штаб Тенковске армије, али у ствари изводимо организацију тенковске и моторизоване војске, тј. да изводимо формацију четири тенковске дивизије. У нашим рукама остала би: противавионска бригада, механизована артиљерија, моторизована артиљеријска бригада, инжињеријске јединице, јединице за везу и пратећи батаљон, тј. оне које смо досад формирали.

Касније у колико се покаже практична потреба могли би смо променити свој назив. Овде износимо још један организациони проблем. У циљу одржавања сталне бојне и техничке готовости, тенковске и моторизоване војске, као и водећи рачуна о разним тактичким ситуацијама, који могу наступити на појединим правцима, морамо направити план о подизању сталних радионица за ремонт у појединим мјестима наше земље, а исто тако и слагалишта горива, мазива и муниције. Овом организационом питању посветит ћемо нарочиту пажњу...²⁰

Од почетка формирања Тенковске армије, за тенковске бригаде ЈА узета је совјетска формација. Међутим, „за извођење формације јединица недостаје нам материјал и људство. Нарочито нам недостаје борбених возила као и других превозних средстава (камиона, мотоцикала и осталих)“. Како дефинитивне формације није било, у ТА су спроводили формацију „која је предвиђена у наређењу друга Маршала.“ Врх ТА то није спречавало да констатује како су потребни тешки и лаки тенкови, „моћни топови“, покретни мостови, као и да разматра начин њихове организације у бригадама. У времену док се не обезбеди материјал за формирање четири дивизије, „ми ћемо проблем решавати оспособљавањем трофејног материјала. Даље сматрамо, да је потребно, да нам се доставља потребан број људства, тако да изведемо формацију, обучимо људство за све четири дивизије као да постоји материјал“. Концептуалне дилеме пратио је проблем људства за образовање тенковске армије. Осим бораца 1. и 2. тенковске бригаде, као и 11. далматинске моторизоване бригаде, остало људство армије било је мобилисано у партизанску војску крајем 1944. и у првој половини 1945. године. Не узимајући у обзир идеолошку страну, ово људство без дуже обуке није могло да преузме обавезе у технички развијеним тенковским јединицама.

Са друге стране, ТА је располагала „сасвим незнатним бројем официра који је прошао кроз извесну школу за руковођење тенковским и моторизованим јединицама, а исто тако је и мали број који имају ратно искуство са овим родом војске“. Руководство ТА се залагало за организовање кампању ради ступања у овај род војске. „У нашој армији не треба старих људи. Потребно је учинити нешто слично као када се изабира за авијацију“. Сазнање да постоји стручна заосталост официра и војника пратило је уверење да ће се то отклонити систематским радом који је већ био у току. У настави није било литературе на српскохрватском језику, па је проблем решаван превођењем или писањем инструкција у току саме обуке. Занимљива је, али и невероватна чињеница да, с обзиром на њен значај, од свих југословенских армија једино у ТА није било совјетских инструктора. Генерал Драпшин је инсистирао да се у што крећем року упути довољан број ових инструктора, ради израде планова наставе и извођења обуке. Пред органима ТА, како је констатовано, стајао је важан

²⁰ ВА затворена грађа, свж. 601, (Штаб I ТА, ст. пов. 3/45, 13. јул 1945).

задатак – „да испитају читаву земљу у смислу употребе тенкова и противколске одбране.“²¹

Криза на недефинисаној граници ка Италији, али и околност да се на том простору завршио рат и да је велики део ратног плена сабиран од немачких снага које су се ту предале, условила је да се првих неколико недеља свог постојања скоро цела тенковска „армија“ лоцира у северозападној Словенији. Како је већи део јединица био новоформиран или у формирању, а 1. тбр дала кадар за већину дужности, 2. тбр је 12. јула 1945. добила наређење да пребазира на други крај Југославије: у Скопље. Бригада је била смештена у касарни „Нова Југославија“, северозападно од града. У Скопље су пребазирале и команда 2. тд, као и 11. далматинска бригада која је из Љубљане у три транспорта кренула 13. а у Тетову се сместила 19. јула. Простор према Грчкој, у којој је владало варљиво примирје између легалних државних органа и комунистичког покрета, и где су боравиле одређене британске снаге, требало је појачати оклопним снагама. „Долазак Бригаде“ у овај крај повољно је дјеловао на опћи развој прилика у овом предјелу“, констатовали су њени органи.²² Већ у августу једна тенковска чета 2. тбр прешла је у Ђевђелију, где је остала и касније.²³ Снаге Тенковске армије су на тај начин напустиле зону северозападне Словеније и почеле да се стационирају на целом подручју Југославије, у складу са очекиваним правцима напада противника.

Интервенције генерала Драпшина су делимично уродиле плодом тако да је у Тенковску армију, јула 1945, стигао један совјетски стручњак. Сачувана документација показује да је совјетски саветник за оклопне и механизоване јединице у ЈА, пуковник Ктиторенко, крајем јула 1945. потврдио дилеме врха Тенковске армије. У свом реферату он је анализирао стање и предложио нова решења за југословенске оклопне јединице. За Југословене је, како је оценио, било „важно имати Тенковску армију као морално-политички фактор“, али је њено претварање у реалну бојеву и морално-политичку силу био „проблем на државном нивоу“ и превазилазило је компетенције команде 1. ТА. Совјетски тенкиста је предлагао расформирање тенковске армије и тенковских дивизија, а потом стварање самосталних тенковских бригада на њиховој бази, које би се придодале постојећим армијама копнене војске. Такве јединице биле би у надлежности Управе оклопно-механизованих јединица, али под командом армија које би их употребљавале. Ктиторенко је сматрао да постојећа 1. ТА не може да испуни задатке због: особености југословенског ратишта, ограниченог броја расположивих тенкова, недостатка средстава везе, искуства командовања великим тенковским саставима, кадрова и аутотранспортне

²¹ Исто.

²² XI далматинска ударна мото-стрелачка бригада, 41.

²³ ВА, затворена грађа, свж. 678, (Историјати јединица 1945–1947), ф. 41 (2. тбр), XI далматинска ударна мото-стрелачка бригада, 41; Изјава Стојмира Илијевића аутору, фебруар 2002.

подршке, као и лоших оперативних могућности железничке мреже. Он је оценио да би у случају сукоба 1. ТА дејствовала по бригадама, које би биле на великим одстојањима, што би лишило штаб армије могућности да адекватно руководи и садејствује са армијама КоВ. Ово је било у складу са идејом употребе тих снага на два удаљена фронта: на крајњем северозападу и крајњем југоистоку Југославије. Совјетски пуковник је предложио да се од постојећих ресурса формира пет самосталних тенковских бригада у армијама, од којих би две биле потпуно комплетирание а остале делимично. У свом реферату он је осим мноштва предлога (од начина школовања, преко стварања адекватног кадра, организовања техничке службе, начина ремонта, вођења техничке документације итд.) забележио да је на располагању било „исправних 143 танков“ и да се очекивала испорука 65 тенкова из СССР. Реферат је достављен маршалу Титу, као министру народне одбране, и начелнику Генералштаба ЈА генерал-лајтнанту Арсу Јовановићу.²⁴

Извештаји органа Одељења за заштиту народа (ОЗН-е) о стању у Тенковској армији у лето 1945, нису били оптимистичнији. Оцењено је да је војничко и политичко стање у армији „доста слабо“, да је официрски кадар из „тенковске бригаде из Италије“, да има доста кадра из бивше НДХ, као и да је способност војника „врло слаба“: „Шифтари су проблем. Неупућени су, не знају наш језик. Има много Истрана који до сад никад нису били војници“. Уз недостатак шофера, „тенкови се често кваре. Нема резервних делова. Нарочито за енглеске тенкове“.²⁵

1.4. Прелазак у мирнодопски живот

У јединицама је почетком јула започела мирнодопска настава, преваходно општевојничка обука. Изузетак су биле поменуте бригаде које су раније формиране и које су лакше организовале обуку. У њима је људству недостајало основно пешадијско знање, па је обука била изузетно значајна.²⁶ Мирнодопски живот је значио и радове на оправци и сређивању касарни или објеката где су јединице биле смештене, као и одсуство дела јединица због стражарских задатака. Осим установљења распореда обуке за војнике и старешине свих специјалности, у саставу 1. ТА формиране су код Главног штаба Словеније: Ауто-школа и радиотелеграфска школа. У 1. тенковској бригади већ је постојала школа за обуку возача тенкова и камиона. У мирнодопским условима постављало се питање њеног функционисања (правдања трошкова горива итд.), али је школа наставила рад током целе 1946. године. Ауто-школа је кроз практични и теоретски течај обучила више стотина лица за возачке дужности. Радиотелеграфска школа

²⁴ Александар Животић, *Реферат совјетског пуковника Ктиторенка о реорганизацији Југословенске армије*, Токови историје, бр. 3, 2007, 209–216.

²⁵ ВА, ВБА, к. 3, б. 3. 03. 2. св. бр. 1, Састанци, саветовања ОЗН-е за 1945. годину, 11.

²⁶ ВА затворена грађа, свж. 602, (Штаб I ТД, оп. пов. 151, 21. август 1945).

је примала по 60 војника „који имају жељу и способности да прате наставу“ и обучавала их за везисте у роду. „Недостатак правила и прописа у велико се и сада осјећа и кочи правилно унапређење наставе“.

Премештаји јединица из једног гарнизона у други ометали су ток наставе. Гарнизонске службе, страже, прикупљање и чување трофејног материјала одвајали су део бораца од редовне наставе и „оставили траг на досадашњи успех.“²⁷ У 2. мтбр (1. тд) није извођена обука, „јер су сви батаљони ове бригаде били на обезбеђењу трофејних магазина на територији Словеније“. У 2. тд обука је изведена само код 11. мтбр. Пребазирање ове дивизије у Македонију ослободило је јединице стражарских дужности, али је осим стандардних недостатака и „велика врућина на коју људство није навикло, јер није из јужних крајева“ утицала на извођење наставе. Типични проблеми тог времена (нпр. организовање аналфабетских курсева и други) говорили су о парадоксу између људи и технике коју су тенковске бригаде имале: „Недостатак обуће, до 10% бораца немају у опште обућу, крећу се боси или у нанулама и као такви не излазе на практичну наставу ван касарне. Недостатак обуће код десантног батаљона износи до 20%.“²⁸ У првих неколико месеци постојања тенковских јединица тежиште је било на увојничавању нових састава и њиховог људства.

Малобројан подофицирски кадар није био адекватно искоришћен, јер није било тачне формације, а део се налазио на дужностима где су тренутно били незаменљиви (код 1. тбр).²⁹ Генералштаб је 4. септембра наредио да се образују подофицирски курсеви у оквиру тенковске армије, по већини тенковских грана те јединице: „за командире, радисте, возаче и артилерце тенка“. У Крању је организован курс код 1. тд за припаднике I, III тбр и Механизоване арт. бригаде. У 2. тд организован је курс у Сенти, код V тбр, за II, IV и V тбр.³⁰ Подофицирски курс за мотострељачке јединице обе тенковске дивизије и десантне бригаде свих тбр организован је у Шкофјој Локи, аутомобилски подофицирски курс (Панчево), радиотелеграфски, стрељачки курс подофицира и други курсеви организовани су током јесени.³¹ У том периоду трајали су и даље проблеми у обуци: део људства је био на курсевима за подофицире, а део уређивао касарне и вршио припреме за прву мирнодопску зиму.

Један извештај 1. тенковске бригаде из јануара показује алармантно стање у тој бригади нашла: „Данас наша бригада, о њезиној борбеној готовости ни говора, јер у првом реду оно што је најважније помањкање стручних бораца, које је за нашу бригаде најболније питање и највећа потреба, а то је шофери, Команданти тенкова, артиљерци митраљесци и

²⁷ Исто; ВА затворена грађа, свж. 601, (Штаб I ТА, наст. одељење, пов. 40, 23. јул 1945).

²⁸ Исто, свж. 602, (Штаб I ТА, наст. одељење, пов. 163, 7. септембар 1945).

²⁹ Исто, (Штаб I ТД, оп. пов. 151, 21. август 1945).

³⁰ Исто, свж. 602, (Штаб I ТА, стр. пов. 17, 26. септембар 1945).

³¹ Исто, свж. 602, (Штаб I Тд, стр. пов. 35 и 36, 22. септембар 1945).

шофери камиона. У противном случају неке потребе када би сакупили све руководство и борце могли за борбену готовост имати 15 посада тенка или блинде. Значи да бригада у данашњем стању не може извршити било какав задатак који би се пред њу поставио као цјелину. Моје мишљење и нужно неопходна потреба да се што пре тенкови попуне са посадама а такођер и камиони са шоферима, као и попуна Дес. Батаљона. Све ово горе је основно за борбену готовост наше бригаде“.³² Обука јединица у овој бригади трајала је од почетка августа до почетка новембра 1946: „Врста обуке је била четна, обука у овоме разделу је извођена тачно по плану и програму, тј. по упутствима за спровођење летње обуке... Разлика постигнутог успеха између јединица је врло мала...”. Успех обуке оцењен је као „средњи“ или „добар“. „Материјално обезбеђење за провођење обуке сада је добро, недостаци који су били раније у техничком наставном материјалу сада се прилично побољшало, али још наилазимо на потешкоће... Одеће и обуће стаје се побољшало и ако има још мањих недостатака који ће се решити већим залагањем позадинских дијелова“.³³

Према сећању Манојла Бабића, наредба за формирање Тенковске официрске школе издата је почетком априла 1945, са идејом да рад отпочне после рата. У складу са наредбом МНО из средине јула 1945, наређено је стварање Тенковске официрске школе (ТОШ) и Тенковског војног училишта (ТВУ). Официрска школа је требало да врши преквалификацију и дошколовавање кадра у трајању од шест месеци, а училиште са двогодишњим програмом да образује нове официре за тенковски род. Модел школовања је био совјетски.³⁴ Доласком 2. тенковске бригаде у Југославију, марта 1945, у Београду су из њеног састава остале једна тенковска чета и техничка радионица. Од тог техничког језгра, октобра 1945, оформљено је Тенковско војно училиште, које ће у наредним деценијама бити основна армијска установа за школовање и усавршавање старешина оклопног рода. На дан 25. новембра 1945. на Бањици је постројена прва класа ТВУ. Наставна база је била импровизирана од средстава којима се располагало, а формирана је и Школска тенковска чета за обуку на бањичком пољу. Део наставника попуњен је официрима Краљевске војске који су се вратили из заробљеништва. Руководећи кадрови у ТОШ-у су били партизански. У почетку је било трзавица између ове две групе старешина. Састав ове две школе био је различит: у училишту младићи тек стасали за војску, без искуства, а у ТОШ-у ратни ветерани, сви чланови партије, махом слабог или никаквог образовања, ненавикли на компромисе и нова учења. Иако се

³² Исто, свж. 603, Оперативни извештај о дислокацији и детапованању јединица број 1, Штаб I тбр, 16-I-1946.

³³ Исто, свж. 603, (Гусеница „Н“ „Гусеници“), Оперативни извештај Штаба I тбр, 9. новембар 1946. У септембру 1946, попуна I. тбр била је следећа: људства 75%, тенкова 60%, блинди 70%, неборбених возила 60%. Бригада је била снабдевена са 2 „шарже горива и мазива“ и 12 „оброка људске хране“.

³⁴ Манојло Бабић, *Школски центар оклопних и механизованих јединица 1945–1998, корени – стабло – плодови*, 1998. (рукопис), 116 и даље (даље: М. Бабић, *ШЦОМЈ...*).

налазила на ободу града, Бањица није пружала много услова за вежбе, па се после неколико мањих инцидената појавила идеја да се училиште и школа преселе на погодније место.³⁵

Од Тенковског војног училишта и Тенковске официрске школе, почетком 1946, створена је наставно-школска установа Тенковска официрска школа и училиште ЈА, која се 20. септембра 1946. преселила у Белу Цркву. У новембру је у новим објектима започето школовање 2. класе ТВУ и 2. класе ТОШ. Када је касније примљена совјетска техника, Школска тенковска чета прерасла је у Школски тенковски батаљон.³⁶

Током августа штаб 1. ТА преселио се у Београд. Ова формација, која је само називом била армија у поређењу са осталих шест армија, није дуже опстала.³⁷ Армија је расформирана, а две тенковске дивизије потпале су под Команду тенковских и моторизованих јединица, образовану од команде 1. тенковске армије.³⁸ Команда ТМЈ била је потчињена начелнику Генералштаба (ГШ). До краја оваквог начина организовања (1952), она је у саставу имала: оперативно, обавештајно, организацијско-планско, наставно одељење, као и одељења за експлоатацију, за радионице и ремонт, планско набавно одељење, персонални и општи одсек, референте за артиљерију, инжињерију и везу и уредништво часописа *Тенковски гласник*.³⁹

Тенковски род је у овом периоду изгубио челног човека, генерала Петра Драпшина. Дуго су трајале спекулације о несрећном случају рањавања генерала Драпшина и последицама од којих је преминуо. Публициста Милорад Гончин је 1990. године представио документ: „Историју болести“ Петра Драпшина, која би требало да сведочи да је генерал страдао од компликација после саморањавања. Генерал Драпшин је 26. октобра у Младеновцу обишао тенковске јединице, ту је преспавао и заборавио је пиштољ и неке личне ствари. Иако је курир требало одмах затим да то донесе у команду 1. тенковске армије на Топчидерском брду, Драпшин није желео „с обзиром на то да је становао у граду, да се без страже и обезбеђења, ненаоружан, нађе у некој неугодној ситуацији. Стога је интенданту наредио да му привремено обезбеди неки пиштољ. У магазину, на несрећу, нашао се само један пиштољ неисправних кочионих уређаја и Драпшин је обавијештен чиме се располаже. Он је саслушао интендантово

³⁵ Исто.

³⁶ *Развој Оружаних снага СФРЈ* (даље: *Развој ОС СФРЈ*) књ. 10, *Војно школство ЈНА*, Београд 1986; М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис). У саставу Шк. тб биле су две тч са Т-34, једна са трофејним борбеним возилима и једна ауто-чета. М. Бабић наводи да се од 1948, због веће количине расположиве трофејне технике и веће количине муниције за ове типове, обука углавном одвијала на овој техници, док су се тенкови Т-34 штедели.

³⁷ ВА, НОБ, 25А, ф-2/И, 38 (наређење за формирање Команде тенковских и моторизованих јединица ЈА, 7. мај 1945). Састав 1. тенковске армије у јесен 1945. био је следећи 1. тд и 2. тд, самосталне: 3, 4. и 5. тбр, паабр, мтбр РВК, атбр, инжбр, бв, тех. складиште и Централна тенковска радионица.

³⁸ *Развој ОС СФРЈ 1945–1985*, књ. 3–2, *Копнена војска*, Београд 1988, 153–154 (Архив ОС СФРЈ, к. 591, књ. 2, к. 593, к. 1).

³⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 7, ССНО, том II, Београд 1989, 87–88.

објашњење и затражио да му се пиштољ донесе, додавши да ће имати на уму да је неисправан. Рачунајући да ће остати до дубоко у ноћ за радним столом, Драпшин је вечерао и прилегао на посао. У предаху се присјетио пиштоља, похрањеног у фиоци стола, и узео га у руке. Сједећи баратао је кочионим уређајем, а цијев је окренуо према лијевој страни стомака. Нехотице је дотакао обарач и заглушни пуцањ је испунио радну просторију. Било је око пола осам увече, 27. октобра⁴⁰. Гончин пише да су на пуцањ дежурни официр и његов помоћник истрчали према стражи, али им је стражар рекао да је пуцањ дошао из зграде. У то време Драпшин је безуспешно покушавао да телефоном дозове дежурног. Тек тада дежурни упадају у канцеларију и налазе Драпшина рањеног. Генерал је смештен у Главну војну болницу, био је свестан, примао посете и добро се осећао, све док 31. октобра рана није почела да се изненада гноји. После нових компликација генерал Драпшин је преминуо 2. новембра.⁴⁰

У церемонији сахране генерала Драпшина била је ангажована прва класа ТВУ, а његов ковчег је је превезен кроз Београд на тенку. Училиште је убрзо добило име генерала Драпшина, а касније и предузеће насталом трансформацијом тенковске радионице у Младеновцу.

Сви родови копнене војске ЈА од 1945. могли су се самостално развијати и опремати. Стварање великих и бројних команди родова копнене војске била је последица претенциозног истицања улоге и величине сваког рода, много више него што је то било реално. Таквој ситуацији погодовао је недостатак прописа и стручних кадрова, што је довело до бирократизације, јер је свако мислио да је његова улога најважнија. Иако су јединице родова Копнене војске (Ков) биле у саставу армија или дивизија, команде или инспекције родова су самостално и директно планирале развој, материјална средства, набављале и дистрибуирале наоружање и војну опрему и за јединице у армијама и дивизијама. Био је то вероватно нужан процес развоја свих других родова Ков на рачун пешадије као најмасовнијег рода, а који није имао родовску команду, управу или инспекцију. Пешадија је била у надлежности команди армија или дивизија, а Генералштаб је преко њих водио политику развоја рода. Технички родови копнене војске су у периоду 1945–1948. били издвојени у засебне целине са строгим централизмом у руковођењу. У техничким родовима (нпр. у тенковским јединицама) такво решење је било условљено потребама да се обезбеди техничко одржавање хетерогене оклопне борбене технике са недовољно развијеном материјално-техничком базом и ограниченим бројем техничких кадрова.⁴¹

⁴⁰ Гончин наводи ознаку документа: историја болести, број 21380, Архив Санитетске службе ЈНА, инвентарски број ГВБ, Београд 1945. године. – Милорад Гончин, *Нехотично рањавање славног команданта*, Народна армија, 21. децембар 1989, 50–51. Службено саопштење је гласило: „Данас 2. новембра у 14,40 после рањавања несрећним случајем при вршењу дужности и после тешке операције, преминуо је командант 1. тенковске армије генерал-лајтнант Петар Драпшин“. – *Службени лист*, бр. 10/11, Београд 1945.

⁴¹ Леонид Јовановић, *Техничка служба Ков ЈНА 1945–1985*, Београд 1989, 91.

Првог априла 1946. године образована је 6. тенковска бригада, која је у настанку имала само наговештај изгледа бригаде. Наиме, испорука тенкова за попуњу 5. бригаде омогућила је прерасподелу технике и стварање нове шесте тенковске бригаде. Она је потом из Осијека, где је формирана и где је у овом периоду базирала 4. тбр, пребачена у Сарајево, на територију VI армије.⁴² У фрагментима друге грађе налазимо податак да је 5. тенковска бригада, према наредби од 1. јула 1946, прешла из I армије (централна Србија) у II армију (централна Хрватска), а септембра 1946. у V армију (Македонија). Мотомеханизована бригада је од 20. марта до 26. новембра била у II армији, а потом у III армији (Војводина – источна Славонија). У њој је била 4. тенковска бригада, а на њену територију новембра 1946. дошло је Тенковско војно училиште.⁴³ Динамика нарастања свих ових јединица (3–6. тбр) није позната, али је извесно да је била везана за расположивост трофејне технике, односно очекиване испоруке тенкова Т-34 из СССР-а. Почетком маја 1947, расформирана је Ауто-бригада КТМЈ у Сремским Карловцима. Њени ефективи, уколико нису остали у батаљону који је предат Саобраћајној управи МНО, подељени су осталим тенковским јединицама.⁴⁴

1.5. У Трићанској кризи 1946–1947

До нових компликација у Трићанској кризи дошло је на прелазу 1945/46. године. Новембра 1945, око 8.000 војника 2. пољског корпуса британске 8. армије, под командом генерала Станислава Андерса, стигло је у Удине. Током децембра, око 700 војника ове јединице појавило се у Трсту „без ознака“. У јануару 1946. настављена је концентрација пољске војске тако да је већ у фебруару готово цела Андерсова групација – еквивалентна тадашње армије ЈА, извршила концентрацију у зони Болоња-Римини-Падова-Венеција-Тревизо-Удине. Део снага пољске армије и даље се налазио у покрету са југа. У Трсту су се током фебруара проносили гласови да ће ове снаге заменити америчку 89. дивизију која је стационирана у зони А.⁴⁵ Снаге ЈА у заграничној зони такође су вршиле „минималне покрете који су били нека врста одговора на груписање пољских снага“. Вести страних агенција су одбациване као тенденциозне и јака концентрација снага ЈА демантована је навођењем да је 1. јануара 1946. демобилисана друга партија људства и да су реорганизацијом од 1. марта 1946. борбе-

⁴² *Монографија 211. оклопне бригаде*, Ниш јул 2006, 6. Аутори наводе да је 6. тбр у првим данима формирања имала „два тенка немачког порекла, а нешто касније је попуњена са средствима из 1. тбр, и то са 25 тенкова Стјуарт, три блинде, два полугусеничара, два теренска возила, два путничка аутомобиле, шест покретних радионица, 23 камиона и 3 мотоцикла.“

⁴³ ВА, ВБА, к. 8, 6.3.03.2. св. бр. 7, Извештаји ОЗН-е МНО, 6. А, ЈРВ и ЈРМ за 1945. и 1946. годину, 67–68; Исто, св. бр. 4, Извештаји КОС-а 3. А, за 1946.

⁴⁴ ВА ГШ 18, к. 435, ф. 1 (КТМЈ, стр. пов. 39, 19. април 1947).

⁴⁵ *Документи о спољној политици Југославије 1946-И*, Београд 1985, 37.

ни ефективи додатно смањени. Број дивизија из тих разлога није био меродаван за процену ситуације, стајало је у југословенском саопштењу. Југословени су оптуживали савезнике да су повећали број провокација на граници, ваздушних повреда, убацивања терористичких група и концентрацију снага 2. пољског корпуса.⁴⁶

У том периоду, Одред Југословенске армије био је са командом у селу Костањевници. Одред је располагао са пет батаљона, распоређених у околним селима, артиљеријским дивизионом, али имао је и једну тенковску чету у слу Липа. Она је била опремљена тенковима Стјуарт повученим из 1. тенковске бригаде. Одред су током лета и јесени посетили командант британског 13. корпуса генерал Џон Хардинг и командант Врховни командант савезничких снага у Средоземљу фелдмаршал Харолд Александер.⁴⁷

Доступни подаци, међутим, показују да је у 1946. години било предислокација југословенских јединица које су померане ближе граници. Из Македоније је у Словенију експресно враћена 2. тенковска бригада, која је од претпостављене команде (2. тд), 6. фебруара 1946, добила „наређење за покрет у непознатом правцу“. Покрет је извршен по ешелонима од 8. до 14. фебруара. Први тенкови те бригаде стигли су у Доњи Логатец 12. фебруара, а пет дана касније комплетна бригада је била у том месту. Бригада је ушла у састав 1. тд.⁴⁸ У међувремену су и јединице 1. тбр 9. фебруара извршиле покрет ван касарни.⁴⁹ Озбиљност намера југословенског врха у овом периоду огледала су управо у коришћењу ове две бригаде, као и у муњевитом пребазирању 2. тбр са супротног краја земље. Та чињеница показује да су те бригаде биле ударне снаге ЈА. У том периоду су, вероватно, преформиране тенковске дивизије, па је 1. тд имала у свом саставу ратне ветеране: 1. и 2. тбр, (2. тд је имала послератне 3. и 5. тбр). Команда 1. тд налазила се у Крању, 1. тбр у Врхници а 2. тбр у Шкофјој Локи. Тиме је тежиште одбране или напада дефинитивно пренето на северозапад Југославије.

Наговештаји компликација и могуће промене статуса града Трста, као и спорне територије у Словеначком приморју, условили су да се марта

⁴⁶ Исто, 84, 85; *Народна армија*, 12. март 1946.

⁴⁷ Miloš Ložič, *Odred Jugoslovanske armade v coni A Julijske krajine*, Nova Gorica 2017, 46, 56-60. „Na zahtevo štaba Odreda je poveljstvo 13. korpusa septembra dovolilo razširitev ozemlja, ki so ga zasedale enote Odreda, na še nekaj vasi v smeri glavne ceste Gorica – Trst- Tako se je Odred razširil še v vasi Gorjansko, Ivanji grad in Jamlje, enote pa so deloma razporedile. Štab odreda se namestil v vasi Opatje selo.“ На новој локацији Одред су посетили нови командант 4. армије ЈА генерал Пеко Дапчевић 10. септембра и нови савезнички командант Средоземља генерал William Morgan 16. октобра 1945. године. Исто, 62-63, 69-70.

⁴⁸ ВА, затворена грађа, свж. 678, (Историјати јединица 1945–1947), ф. 41 (2. тбр). У саставу 2. тбр у овом периоду била је самохотка ИСУ-152, једина у наоружању ЈА. Она је касније предата у састав ТВУ. Изјава С. Илијевића аутору.

⁴⁹ I тб и Штаб у села Драшковец и Хриб, а II тб у село Лигојна и Стару Врхнику, ПА батерија запосела је коту 324 код жел. станице и коту 354 на Св Тројици. – ВА затворена грађа, свж. 603, Оперативни извештај о дислокацији и деташовању јединица број 4, Штаб I тбр, Врхника 14. фебруар 1946.

1947. из 1. тбр издвоји део ефектива и формира Мотомеханизовани пук, који је потом упућен у Зону Б, као „Југословенски одред“ у тој зони.⁵⁰

Формирање Мотомеханизованог пука започето је још 17. марта 1947, у оквиру 1. тбр. Следећег дана стигло је људство из 2. мтбр и 2. тбр предвиђено за пук, а 24. марта Мотомеханизовани пук је формиран. Смотру пука извршио је наредног дана командант 1. тд, а 29. марта и командант ИВ армије генерал-лајтнант Данило Лекић, односно командант одреда ЈА у СТТ, генерал-мајор Анте Банина.⁵¹ И поред тога што је, изгледа, било предвиђено расформирање 1. тбр, чије је људство прерасподељено а архива предата у 1. тд, бригада није укинута. Опстала је у смањеном саставу, са два тенковска батаљона, да би касније поново образован трећи батаљон од прекомандованог људства.⁵² Мотомеханизовани пук је по ешелонима пребачен у СТТ: 29. априла (мдб), 30. Априла (штаб и приштапске јединице) и 1. маја (тб) 1947. Пук се са већином састава сместио у Копру; Мотодесантни батаљон и радионица у санаторијуму Валдалтре, а по једна тч и мотодесантна чета у Декани са комплетним наоружањем.⁵³ Формирањем пука и пребазирањем у СТТ, оклопне снаге ЈА дефинитивно су се нашле на првој линији одбране – напада ЈА. Без обзира на тренутно слабљење 1. тенковске бригаде, те снаге су биле померене значајно напред и онемогућавале су драстична изненађења са противничке стране.

Између зона А и Б постојале су разлике до 13. септембра 1947, односно после 16. септембра 1947. Према мировном уговору у Паризу, снаге ЈА су померене на нове позиције у Зону Б, у складу са новом границом СТТ.⁵⁴ Прва тбр је 13. септембра 1947. извршила покрет у рејон Церкнице, где је остала на положајима код Долњег Језера.⁵⁵ О њеном даљем ангажовању немамо података. Јединице ЈА ушле су у простор словеначког приморја у ноћи 15/16. септембра 1947.⁵⁶ Исте ноћи, снаге ЈА су после две

⁵⁰ ВА затворена грађа, свж. 2278 (ИВ МК, 20. окд) д. 2; Наређење за формирање Мотомеханизованог пука је: Наредба IV А с/пов. 333 од 18. марта 1947.

⁵¹ Пук је имао следећу формацију: штаб пука, 1. тбат, Мотодесантни батаљон, штабна чета, транспортни вод, механичка радионица и интендантска радионица. – ВА затворена грађа, свж. 603, Дневник 1. тбр за 1947; исто, свж. 604, Операцијски дневник Мотомеханизованог пука, број 1 за 1947.

⁵² Састав 1. тбр на дан 26. априла 1947: I, II тб, ПА чета, ПК чета, чета МБ, штабна и санитетска чета, механичка радионица, карантин регрута, команда позадине и школска чета. Бројно стање: 71 официр, 161 подофицир, 27 десетара, 670 бораца. – ВА затворена грађа, свж. 603, Дневник I тбр, 1947.

⁵³ ВА затворена грађа, свж. 603, Дневник I тбр, 1947; Исто, свж. 604, Операцијски дневник Мотомеханизованог пука, број 1 за 1947.

⁵⁴ *Документи о спољној политици СФРЈ*, 1947, књ. II, Београд 1986, 165.

⁵⁵ ВА, затворена грађа, свж. 603, Дневник II тбр, 1947.

⁵⁶ Изгледа да се тада десио инцидент који је описао Франклин Линдсеј. По његовим сећањима, Југословени су послали ултиматум савезницима да ће са својим снагама ући у Трст (!?). Линдсеј наводи да је савезнички командант Теренс Ереј известио владе САД и Британије да уколико дође до сукоба на том подручју постоји опасност од избијања трећег светског рата. У ноћи 15/16. септембра, пише Линдсеј, колона југословенских тенкова стигла је на чек-поинт у брдима изнад Трста. Улазак Титових снага у Зону А спречио је, наводно,

године одсуства ушле у Пулу и поједине делове словеначког приморја и Приморске. Југословенске снаге су у поноћ кренуле преко демаркационе линије. Прошле су кроз Мост на Сочи, Волче, Идерско, Млинско; у Кобариду колона је била у 0,45 часова (дан пре америчке снаге су напустиле тај рејон). Колона је продужила преко Трнова и Двора до Бовеца. Становништво је изашло да поздрави војску клицањем иако је била ноћ. После задржавања у Бовецу јединица ЈА се упутила преко Доњег, Средњег и Горњег Лога до Предиле где је успостављен нови гранични прелаз ФНР Југославије.⁵⁷

По формирању Слободне територије Трста, јединице ЈНА су биле распоређене следећем: команда Одрета у порторошком хотелу *Палас*, штабне јединице у истом месту, мотомеханизовани пук – по негде се помиње и као тенковска бригада у Изоли у напуштеној фабрици рибе, артиљеријска бригада у Умагу и остале ПА и друге јединице у Порторожу и Пирану.⁵⁸

Ангажман југословенских тенковских јединица у периоду 1945–47. био је прва епизода употребе тенкова у остварењу политичких циљева. Ове јединице су својим присуством значајно демонстрирале југословенску војну моћ према савезницима и италијанским суседима.

1.6. Типови борбених возила у наоружању

Велики проблем у формирању југословенских тенковских јединица одмах после рата била је шароликост опреме. Иста ситуација владала је у већини других родова ЈА, као последица рата и нетипичног стварања армије. У јулу 1945. то су констатовали и органи ТА: „Опрема и наоружање неких јединица које су формиране није комплетна а и оно што постоји различитог је порекла (руско, англо-америчких и њемачког трофејног). Овој незгоди долази и један други недостатак, што немамо довољно опреме и наоружања за јединице које ћемо формирати.” Одржавање технике је такође било проблем: „Оправка трофејног материјала је највећа тешкоћа. Немамо довољно радионица нити радника. Ову тешкоћу решавали смо заједно са другом Лесковшеком Министром Словеније за индустрију, на тај начин што смо у Крању добили један део фабрике где вршимо сада оправку трофејног материјала.“ Као и у другим техничким родовима, основни фактор за превазилажење ове ситуације била је испорука совјетског наоружања: „Сматрамо да се ово питање може најбоље решити тиме

један амерички наредник. Када су дотуђали југословенски тенкови он се са тешким митраљезом поставио на средину пута и зауставио колону док није стигло појачање. Југословенске снаге нису успеле да се „непримећено ушуњају“ у Зону А, наводи Линдсеј. Да није било одлучне акције америчког наредника, било би врло тешко истерати Титове снаге из зоне, оценио је Линдсеј. – Franklin A. Lindsay, *Beacons in the Night With OSS and Tito's Partisans in War-time Yugoslavia*, Stanford University Press California 1993. 330–331.

⁵⁷ *Са Југословенском армијом од Толмина до Предилског прелаза*, Фронт 55, 1. октобар 1947.

⁵⁸ M. Ložič, *Odred Jugoslovanske armade v coni A*, 110-111.

што ће се свим нашим јединицама, као и другим доделити руско наоружање. На овај начин бит ће обезбеђена савременост наоружања и стална бојна и техничка готовост. Увек је могућа попуна и снабдевање.“⁵⁹ До обилнијег протока ове технике из СССР-а у Југославији дошло је касније, а у овом периоду тенковске јединице су стваране од средстава са терена.

У периода јун–септембар 1945, заплена техника је прикупљана широм Југославије, највише у Словенији, где је крај рата затекао многе немачке и хрватске снаге. Ради сабирања „трофејног“ наоружања и опреме у Загребу је 18. маја формирана Главна трофејна база ЈА, под руководством команданта артиљерије Министарства народне одбране, генерал-мајора Бранка Обрадовића. Ова команда је била задужена за прикупљање материјала запленаог на територији Хрватске, Словеније и „у зонама које су окупирани од јединица ЈА“. База је била организована кроз одељке и транзитне станице на овој територији и постојала је до 1. септембра 1945, када је расформирана.⁶⁰ Архивска и друга расположива грађа не садржи трагове о количинама и типовима борбене технике која је ушла у састав тенковских јединица, али је извесно да без те технике две ратне тенковске бригаде не би могле да се формацијски прошире до мирнодопске тенковске армије.

До средине септембра формиране су три нове тенковске бригаде (3, 4, 5.), у чији састав су ушле мање партизанске тенковске јединице образоване у току борби, као и трофејна техника која је у међувремену прикупљена. Прикупљање технике по Југославији није био лак посао. Борбена и друга возила била су расута на терену, или у саставу јединица које су их заплениле и често их нису предавале за попуно тенковских снага. Крајем септембра 1945. штаб ТА упутио је захтев МНО тражећи да све армије и команде доставе податке о броју, локацијама и типовима борбених возила на њиховој територији, односно у јединицама, као и да та возила потом ставе на располагање Тенковској армији. Исто је важило за сва оштећена возила, за која је требало доставити што прецизније податке о локацији.⁶¹ Тенкови су проналажени и у каснијем периоду: један тенк за 1. тбр нађен је маја 1946. код Огулина.⁶²

Команда тенковских и моторизованих јединица у опреми својих јединица имала је велики број различитих типова борбених возила. У једном техничком документу издатом касније, 1948, пописано је 11 врста тенкова. Коришћени су локални називи и надимци, а не стварни називи, (често непознати у ЈА): *Т-34*, *Стјуарт*, *Форд-Шињет*, *Марк II*, *Марк IV*, *Мајбах*, *Хочкис*, *Шкода*, *СПА 15т*, *СПА 7т* и *Фиат-Ансалдо*, седам врста

⁵⁹ ВА, 602, Штаб I ТА стр. пов. 3/45, 13. јул 1945.

⁶⁰ ВА, св. 1221, Главна трофејна база, монографија јединице.

⁶¹ ВА, 602, Штаб I ТА, пов. 108, 27. септембар 1945.

⁶² Наводи се: „Од тенкова један тенк који је пронађен у Лици исто предвиђен за успособљавање фали му радио станица, 3 митраљеза и више ситних дјелова“. – ВА, 603, Оперативни извештај о дислокацији и деташовању јединица, стр. пов., бр. 88, Штаб I тбр, Врхника 15. мај 1946.

самоходних оруђа: *СУ-152, СУ-76, Шерман М-7, Кадилак, Фердинанд, Марк III, СПА 13т* и десет врста оклопних аутомобила: *БА-64, АЕЦ марк II, Форд, Панхард, Хорх, Мајбах 8,5 т, Мајбах 5,5 т, СПА 7 т, СПА 5 т и Ланча*.⁶³ Летимичан поглед на збирку Војног музеја на Калемегдану или на ретке фотографије из првог послератног периода показује да је у наоружању било и других типова борбених возила: *Рено ФТ-17, ЛТ-38 Прага, Хецер*,⁶⁴ итд.

Прилично низак ниво препознавања и техничке културе тадашњих југословенских тенкиста омета утврђивање тачне типологије борбених возила коришћених у прво послератно време. У документима се не користе тачни или бар приближни називи, већ се возила идентификују према типу мотора или тежини, док о разумевању подврзија појединих типова не треба ни говорити. Пише се „Стуарт“ или „Стуард“, „Скоуткар“ кад је реч о познатим типовима, односно мање познати се идентификују као „Ансладе“, „Спа“, „Мајбах“, „Мајбак“,⁶⁵ „мале талијанске танкете“, немачки тенкови „Саугас“⁶⁶ итд. У оперативним извештајима 1. тбр у 1946. години назив оклопних аутомобила АЕЦ, или популарних „Блинди“, трансформише се до непрепознатљивости, грешком особе која је писала или преписивала извештај: од АЕЦ М-2 (јануар), преко МЕЦ М-2 (фебруар) до МЕГ М-2 (април и даље)!⁶⁷

Осим утврђивања типологије, због недостатка адекватне историјске грађе тешко је поуздано установити број борбених возила са којима је Југословенска армија ступила у мирнодопски период. Према аутору монографије Техничке службе КоВ Леониду Јовановићу (припадник техничке службе тенковских јединица у то време), током рата „заплењено је преко 900 тенкова и других борбених возила“, а на крају рата Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ) располагала је са „око 350 оклопних борбених возила рачунајући и тенкове добијене од савезника“.⁶⁸

Типологију тенкова којима су формиране послератне југословенске оклопне јединице могуће је индиректно утврдити праћењем немачких (италијанских, хрватских) оклопних јединица ангажованих на територији окупираних Југославије у току Другог светског рата. Специфичности југо-

⁶³ *Експлоатационе норме борбених возила*, издање КТМЈ ЈА, 1948.

⁶⁴ Александар Радић, *Ловац тенкова*, Арсенал 23, Одбрана, 15. новембар 2009.

⁶⁵ ВА 603, Оперативни извештај о дислокацији и деташовању јединица, Штаб I тбр, Врхника 1946.

⁶⁶ ВА 602, Штаб I ТД, оп. пов. 221, 28. септембар 1945.

⁶⁷ Ова бригада је 1946. располагала са максимално 54 тенка Стјуарта, од којих су по неколико били неисправни. Бригада је имала и два Стјуарта са уграђеним флаковима. Број оклопних аутомобила АЕЦ је варирао, али је највећи број био 18. Повремено се помињу по један тенк типа Ансалдо, Спа или Мајбах. У јуну 1946, 1. тбр предала је 1. тд два Стјуарта са флаковима, а за поуну 2. тбр: четири „блинде“ АЕЦ. Према августовском извештају у саставу су била 54 тенка, без тенкова са флаковима, што чини најмање 56 у употреби. – ВА затворена грађа, свж. 603, Оперативни извештај о дислокацији и деташовању јединица, стр. пов. бр. 107, Штаб I тбр, Врхника, 15. јун 1946. Исто, 24. септембар 1946.

⁶⁸ Леонид Јовановић, *Техничка служба КоВ ЈНА 1945–1985*, 27.

словенског бојишта, пре свега другоразредност ратишта и противгерилска борба, утицале су на чињеницу да немачке оклопне јединице углавном буду величине чета–батаљон са техником заплењеном у Чехословачкој, Француској, Пољској, Холандији, Совјетском Савезу, као и делом технике заробљене од Југословенске војске током 1941. године (у немачкој терминологији тзв. *beutepanzer*). На подручју окупиране Југославије било је неколико таквих јединица. Најпознатије јединице, које су најдуже боравиле у региону, биле су 12. чета за нарочиту употребу, 1. батаљон/202. оклопног пука и оклопна јединица 7. СС брдске дивизије „Принц Еуген“. После капитулације Италије 1943. немачке снаге су преузеле највећи део оклопне технике њихових разоружаних снага, а потом су попуњаване техником произведеном у делу Италије који нису заузели савезници. Део немачких тенкова типа Панцер II-III-IV уведен је такође у те оклопне јединице, а појављују се и јединице наоружане самоходним топовима. Мање оклопне јединице биле су у саставу више пешадијских дивизија или моторизованих пукова – бригада на простору Југославије. Део немачких снага који се повукао из Грчке у другој половини 1944, а који је остао у Југославији маја 1945, поседовао је технику исте типологије као и она у Југославији. На подручју југоисточне Европе било је више немачких полицијских јединица које су биле ангажоване у противустаничкој борби. У њиховом саставу налазиле су се мање оклопне јединице које су такође имале технику заплењену у Аустрији, Чехословачкој, Пољској, Француској и СССР, а од 1943. и у Италији.⁶⁹

Највећи део ове технике, уколико није био уништен или припадао деловима јединица које су се предале савезницима, заплениле су снаге Југословенске армије. У сачуваној архивској грађи нема детаљнијих података о типологији и количини средстава која је запленила Југословенска армија, а процес идентификације отежава чињеница да је та оклопна техника у већем или мањем броју заробљавана и коришћена од јесени 1944. године. Да је реч о импресивној галерији типова и верзија сведоче фотографије, а посебно збирка Војног музеја на Калемегдану која је формирана од оклопних возила заробљених на такав начин.

Слична ситуација била је са моторним возилима. Попис из јуна 1946. показује да се у јединицама ЈА налазила шаролика маса борбених и неборбених возила: *Алфа Ромео, Бедфорд, Фам, Изота-Фраскини, Круп,*

⁶⁹ Крај рата у западним деловима Југославије затекао је: 5, 6, 11, 14. и 16. полицијску оклопну чету, (5. је имала и тенкове типа Т-34/76), као и оклопне водове код полицијских пукова бр. 18 и „Боцен“ са најразноврснијом заплењеном техником која је потом прешла у наоружање ЈА. – Regenberg Dr Werner, *Panzerfahrzeuge und Panzereinheiten der Ordnungspolizei 1936–1945*, Podzun Pallas Verlag Wolfersheim-Berstadt 1999; Regenberg Werner, Scheibert, *Beutepanzer unterm Balkenkreuz, Französische Kampfpanzer*, Waffen Arsenal band 121 Podzun Pallas Verlag Freidberg (Dorheim) 1990; Regenberg Werner, *Beutepanzer unterm Balkenkreuz, Panzerspahwagen und gepanzerte Radfahrzeuge*, Waffen Arsenal band 146 Podzun Pallas Verlag Freidberg (Dorheim) 1991. Osvald Verner, Polnij, *Catalog voenih avtomobilej i tankov Gemraniji 1900–1982gg*, Moskva At Astrel 2003.

*Морис, Студебејкер, Фиат, Газ, Прага, Татра, МАН, Пежо, Шкода, Форд, Шевролет, Фордсон, Мерцедес, Опел, Клокнер-Хумболт-Дајц...*⁷⁰ Унификација моторних возила по јединицама, извршена у априлу 1946, донела је нове проблеме. У процесу замене и стандардизације дешавало се да је јединица давала исправна возила једног типа или земље произвођача, а при-мала неисправна итд.⁷¹

У стрељачком наоружању свака врста оружја (пиштољи, пушке, аутомати, пушкомитраљежи, минобацачи...) била је заступљена са преко 10 типова различитих оружја немачке, италијанске, совјетске, британске, америчке, француске, југословенске и друге израде. Та разнородност се види у наоружању прилично стандардизоване 1. тенковске бригаде. У артиљерији је такође било заступљено више типова, различите старости, земље порекла и калибра. Током 1946, у појединим јединицама мењани су противтенковски типови 57–75 мм, увођени совјетски пуковски топови и минобацачи, ПА топови мањих калибара и друго.⁷² Додела технике 1. тенковској дивизији за подофицирске курсеве, у јесен 1945, открива проблеме недостатка резервних делова, бензина (расположиво 87%) за тенкове типа Стјуарт, радио-станица, пријемника и др.⁷³

Део техничких проблема у тенковским и моторизованим јединицама КТМЈ превазиђен је совјетским испорукама које су уследиле 1946. и знатно више у 1947. години. Те испоруке су омогућиле минималну стандардизацију наоружања и постепено повлачење трофејне технике, која ће делимично остати до средине 1950-их година.

1.7. Совјетске испоруке

У специфичној послератној клими која је владала у Југославији, посебно у њеној армији, створено је уверење о потпуно оправданој оријентацији ка совјетизацији армијског живота, као и о мирнодопској изградњи ослоњеној на совјетску армију. Паралелно са испорукама технике, већ 1945. почели су да пристижу совјетски инструктори. Совјети су имали своје људе при свим командама родова и управа у Генералштабу и Министарству народне одбране, затим тимове при командама армија и војним училиштима и саветнике при нижим јединицама Југословенске армије. Бар до средине лета 1945, тенковске јединице су у том погледу биле изузетак. Прву појаву совјетских саветника, у 1. тенковској бригади, идентификујемо

⁷⁰ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17 *Опремање наоружањем*, Београд 1989, 179–180, 200–201, 252–253.

⁷¹ Тако је, на пример, 1. тбр предала 31 камион у 1. тд, а у процесу замене добила 15 неисправних камиона. Арт. бригада 1. тд предала је немачка возила типа Круп (56), а добила камионе типа Форд (59 комада), итд. – ВА, затворена грађа, свж. 678, (Историјати јединица 1945–1947), ф. 28 (Арт. бриг 1. тд), исто, ф. 40 (1. тбр).

⁷² ВА, затворена грађа, свж. 678, (Историјати јединица 1945–1947), ф. 28, 30 (Арт. бриг и II мтсбр 1. тд).

⁷³ ВА 602 (Штаб I ТД, оп. пов. 221, 28. септембар 1945).

тек у новембру 1946, када је бригаду обишао „инструктор за тенковске јединице из Генералштаба Ј. А, руски пуковник“. Он је био у пратњи команданта и начелника штаба 1. тенковске дивизије. „Ови су осматрали како је савладана настава кроз летњи период“.⁷⁴

У југословенској армијској јавности Црвена армија је представљена као узор у стварању нове Југословенске армије. Присуство совјетских инструктора било је од велике користи приликом пријема и овладавања совјетским оружјем, а прве групе југословенских старешина и питомаца упућене су у СССР на војне школе. Совјетски утицај је био значајан и за прве покушаје нормирања формацијских оквира Југословенске армије (опрема, наоружање људства, величина и број јединица). Први формацијски оквири за ЈА израђени су марта 1945, под утицајем совјетске армијске формације и војне доктрине. За разлику од других армија где су Совјети остваривали доминацију, ЈА је од првих дана правила паралелу са домаћим искуствима и борбеним традицијама. О овоме сведочи и *Тенковски гласник*: „Наши тенкисти се уче од своје старије браће – совјетских тенкиста... поред примјера совјетских тенкиста наши тенкисти уче се још и на својим властитим искуствима у току четворогодишње ослободилачке борбе.“⁷⁵ Овакав приступ послужио је да каснији отклон од Совјета не буде толико реторички драстичан, већ да се остане на „домаћим“ искуствима и традицијама.

Совјетска помоћ је помогла партизанској ЈА да прерасте у солидно и прилично савремено опремљену и обучену армију. У току ратних операција 1944–45. СССР је испоручио партизанској војсци велике количине наоружања, међу којима 65 тенкова и других борбених возила. Совјетску помоћ, која је текла континуирано и непосредно после завршетка ратних операција, тешко је прецизирати.⁷⁶ Југословенска страна је стално инсистирала на различитим испорукама; само у мају 1945, тражени су муниција, гориво, инжињеријска опрема, тенкови.⁷⁷ Од завршетка рата до 1948. за копнену војску ЈА испоручено је следеће наоружање: за пешадију стрелачко оружје, митраљези, минобацачи и опрема; за противавионску артиљерију топови калибра 37–85 мм; за артиљерију топови и хаубице 76, 122 и 152 мм, за оклопне јединице тенкови Т-34 и самоходни топови СУ-76; различита опрема за јединице везе, инжињерије, затим за друге родове и војну индустрију. Недостају подаци о хронолошком току испорука, осим за март 1946. када је у Југославију стигла комплетна техника за опремање тенковске бригаде са 66 тенкова (за поуну 5. тбр).⁷⁸ Формирање бригаде и опремање комплетном техником било је предвиђено одлуком од 10.

⁷⁴ ВА 603 оп. извештај бр. 3 Штаб I тбр, Врхника, 24. новембар 1946.

⁷⁵ *Тенковски гласник*, бр. 3, 1948, 20.

⁷⁶ Никола Б. Поповић, *Југословенско-совјетски односи у Другом светском рату*, Београд 1988. 206; ВА, к. 57–2, рег бр. 24.

⁷⁷ ВА, к. 57–3, ф-19, 21; исто, 22; исто, к. 17,9, 12; исто, к. 17а, ф-5, 2; исто, 57–2, ф-10, 30.

⁷⁸ Архив Југославије, фонд 507, (Архив Централног комитета СКЈ), III–16.

фебруара 1945 (бригада је већ била у формирању у Тули – СССР). Совјети су комплетну опрему за другу бригаду требали да испоруче до 15. јуна 1945. Укупно, било је то 130 тенкова Т-34 и шест оклопних аутомобила БА-64.⁷⁹ Совјети су каснили са испорукама, будући да је мирнодопски живот донео друге приоритете.

У анализи материјала испорученог из СССР-а, израђеној после раскида између две земље, наводи се да је Југославији за род оклопних јединица у другој половини 1947. испоручено: 308 тенкова Т-34 и 52 самохотке СУ-76, покретних радионица типа “А” 25 комада и типа “Б” 8 комада. Испоручене су извесне количине резервних делова углавном за тенкове Т-34: 30 мотора В-2–34, 30 мењачких кутија, 20 главних квачила, 20 пумпи за гориво, 50 нишанских справа итд.⁸⁰ Тенкови Т-34 и друга опрема стизали су возовима у Југославију, а примани су у Панчеву (вп 35685).⁸¹ На крају 1940-их у наоружању је било око 425 тенкова овог типа, што би био збир тенкова: 2. тбр (минус ратни губици) + неколико заробљених тенкова Т-34/76 + тенкови 5. тбр из 1946 + 308 тенкова из 1947. Са мањим осцилацијама, био је то укупан број тенкова до нове набавке 1966. године.⁸²

У више наврата после раскида са Совјетима 1948. истицани су недостаци у испорукама совјетске технике: слаб квалитет, испоруке половних или ремонтваних средстава уместо нових. У говору одржаном у Народној скупштини 28. децембра 1950. маршал Тито је навео „неколико примјера несолидности тих испорука“. Између осталог, „један број тенкова такође није (био) нов, него са генералног ремонта; 30 комада покретних тенковских радионица, колико их је примљено, некомплетне су – без извјесних уређаја и већине алата...”.⁸³ Према другом извештају, једном од испоручених Т-34 пукао је блок мотора пре пријема, стање акумулатора било је незадовољавајуће на 25% тенкова, као резервно наоружање испоручени су топови 76 мм док је по уговору требало да буде само 10 комада тог калибра. Због недостатка пратеће техничке документације нису били познати година производње, стање ремонта и дужина експлоатације тенкова. Постојање електричног погона за окретање куполе био је знак да су тенкови произведени на крају рата. Међу 308 Т-34 однос тенкова који нису имали овај уређај (били су старије производње) према онима који су их поседовали био је 50–50%. Самохотке СУ-76 су примљене генерално ремонтване, али без описа мотора и номенклатуре делова и материјала.⁸⁴

⁷⁹ РГАСПИ, ф. 644, оп. 1, д. 370, Л. л36, 146.

⁸⁰ ВА, к. 287, ф. 2; Исто, к. 288, 1, док. 1 (ГШ В Управа, 18. август 1947). На овај број додајемо и тракторе тегљаче типа ЈА-12: 59 комада и ЧТЗ-65 укупно 20 комада, који су распоређени за вучу топова 122 (ЈА-12) и топова хаубица 152 (ЧТЗ).

⁸¹ ВА, к. 288, ф. 1, д. 8, д. 11. Сачувано је 25 спроводних листова за 25 комада Т-34, који су стигли у октобру 1947. У њима се наводе фабрички бројеви примљених тенкова.

⁸² У истом периоду бугарској армији испоручено је 398 тенкова Т-34 и 340 комада самоходних оруђа СУ-76М. – К. Матев, *н. д.*, 39.

⁸³ *Документи* 1950, 360.

⁸⁴ ВА, к. 287, ф. 2.

Совјетским тенковима Т-34 биле су наоружане следеће југословенске оклопне јединице: 1, 2, 3, 5. и део 6. бригаде, поједини армијски батаљони који су се појавили у формацији из 1948. и батаљон у оквиру Тенковског војног училишта. Трофејна техника задржана је у 4. тенковској бригади, делом у ТВУ, вероватно у неким самоходним јединицама и самосталној чети оклопних аутомобила. Прва тенковска бригада започела је преобуку на Т-34, уз помоћ инструктора из 2. тбр, још 1. новембра 1946,⁸⁵ али је тенкове добила касније. У 6. тенковску бригаду пребачени су тенкови типа Стјуарт. План распореда 308 тенкова, датиран 18. августом 1947, предвиђао је да њима треба обезбедити попуњу I и II тенковске дивизије и 4. самосталне тенковске бригаде, као и нове самосталне тенковске бригаде. У I дивизији требало је да буде по 65 тенкова у 1. и 2. тенковској бригади и 3 тенка у штабу дивизије; у II дивизији, 3. тенковској бригади је требало доделити 65 тенкова и још три за штаб дивизије; 4. самосталној бригади још 65 и Гардијској дивизији седам тенкова Т-34. Преосталих 35 тенкова требало је повући у конзервацију. Они су били намењени за „VII тбр до њеног повратака из Трста“⁸⁶. По овом плану, на генерални ремонт требало је упутити 41 „ратни“ тенк Т-34 из 2. тенковске бригаде. После ремонта 30 комада би било додељено 7. тенковској бригади, а 11 преосталих тенковском батаљону ТВУ „Петар Драпшин“. Све тенкове Стјуарт требало је концентрисати у 6. тенковској бригади. Самохотке СУ-76 су биле намењене попуни Механизоване артиљеријске бригаде (36 комада), Механизованог артиљеријског дивизиона 1. тд (12) и делимично Механизованом арт. дивизиону 2. тд (8), који би се до формације попунио са четири самохотке Шерман 105 мм. Планом је било предвиђено да се остали трофејни тенкови доделе школским четама тенковских бригада, које је требало формирати ради прелазне обуке. Од механизованих артиљеријских оруђа трофејног порекла и типа Шерман требало је формирати школску чету Механизоване артиљеријске бригаде, а остало конзервирати. План расподеле муниције био је следећи: два борбена комплета бригаама, по један борбени комплет дивизијама и самосталним тенковским бригаама, а остатак стокирати у магацине РВК.⁸⁷

1.8. *Оклопни возови*

Током Другог светског рата окупаторске војске на простору Југославије користиле су различите оклопне возове. Њихов састав, типологија

⁸⁵ Обука се изводила по специјалностима посада. „Сами успјех ове наставе до сада може се карактерисати са добрим, изузев групе радиста од којих имамо неколико неписмених бораца, а што смо требали као неписмене ставити на једноставнију дужност посаде као за пуниоце што би као неписмени лакше и боље усавршили“. – ВА 603, оп. извештај бр. 3 Штаб И тбр, Врхника, 24. новембар 1946.

⁸⁶ Највероватније се односи на Мотомеханизовани пук, који је тада био у Зони Б.

⁸⁷ ВА, к. 288, 6/3. Детаљније о самохоткама М-7 у ЈНА: Александар Радић, *Биографија стопетице*, Арсенал 26, Одбрана, 15. фебруар 2009.

и начин употребе варирали су у периоду 1941–45. године. Један део оклопних возова био је стандардан. Други део, махом оклопна моторна кола, наменски је произведен за употребу на овом простору, док је трећи део обухватао адаптиране вагоне и друга средстава која су се користила на југословенским пругама уског и широког колосека.⁸⁸ Велика количина железничке технике остала је у Југославији и постала плен партизанске армије. Судећи по документима, али и специјализованој литератури, највећи део ове технике заробљен је у Словенији. О томе сведочи и њихов распоред у 1946. години. Током прве мирнодопске године оклопни возови су сабирани код појединих армија или у Војно-техничком заводу „21. октобар“ у Крагујевцу и нису коришћени.

Наредбом начелника Генералштаба, генерала Коче Поповића, од 24. маја 1946, оклопни возови су предати у надлежност КТМЈ. До тада су потпадали под надлежност Команде позадине ЈА, а били су расути у значајном броју у готово свим деловима Југославије до којих је допирала железничка мрежа. Команда ТМЈ добила је задатак да на бази утврђивања бројног стања и исправности предложи Генералштабу формирање јединица оклопних возова и њихову дислокацију по појединим армијама, којима би биле потчињене, као и друге РВК јединице. КТМЈ је требало да предложи начине и услове оправке и одржавања вагона и локомотива. У том тренутку код I, II, IV и VI армије била су 242 оклопна вагона и три оклопне локомотиве, углавном са оштећењима 60–100%, док је свега четири било исправно. Наведеном броју треба додати 100 вагона у ВТЗ „21. октобар“, од којих је 60 било оклопљено, а 40 са бетонским ојачањима.⁸⁹

После вишемесечног рада установљено је стање оклопне железничке технике. У ВТЗ „21. октобар“ налазио се већи број оклопних средстава погодних за формирање јединица оклопних возова. Нађено је 13 оклопних вагона „са бензинским мотором типа Штајер“, 7 „са дизел мотором типа Фиат“ и већи број оклопних вагона без сопственог погона. У питању су била оклопна моторна кола, која су могла да делују самостално или да се од њих формирају оклопни возови. Такав воз би се, по немачкој формацији, састојао од 12 оваквих кола „Leichte/schwere Schienenpanzerzug Steyr K2670“, која су у Југославији идентификована као „Штајер“. Нека су имала тенковске куполе са топом 75 мм, нека само митраљезе, нека ФЛАК-ове, док су нека била командна. Колима би се додавали вагони са укрцаним тенковима или оклопним аутомобилима, са предње и задње стране. У другој, лакој варијанти такав оклопни воз имао би 10 митраљеских кола. Без обзира на наоружање, сва возила имала су моторе Штајер од 76 кс. Митраљеска кола су достигала брзину до 70 км/ч, а топовска до 40 км/ч. Предност оваквих возова била је могућност комбиновања, већа

⁸⁸ Wolfgang Sawodny, *German Armored Trains in World War II*, Shiffer Military History, 1989; Halina i Waldemar Trojca, *Panzerzüge I, Pociagi pancerne cz I*, Wydawnictwo Militaria, Warszawa 1995.

⁸⁹ ВА, к. 286, ф. 2, 10/1 (ГШ VI стр. пов. бр. 107, 24. мај 1946).

издржљивост и самосталност, јер су сва кола имала сопствене моторе и наоружање. Немци су користили и моторна кола италијанске производње, која су била наоружана топовима 47 мм (тенковска купола) или 20 мм, као и митраљезима. Ова кола типа Ansaldo Fossati Littorine blindate ALn56, или како су их Немци звали Panzertreibwagen,, могла су да дејствују самостално или су придодавана класичним оклопним возовима, односно оклопним возовима састављеним од кола „Штајер.“⁹⁰

Моторна кола су током августа послата у ЦТР Команде ТМЈ, на поправку и допуну опреме, јер су била без митраљеза, радио-станица и других пратећих средстава. Идеја је била да кола типа „Штајер“ формирају први, а возила типа „Фијат“ други дивизион оклопних возова. Остали оклопни вагони без мотора би били додељени дивизионима за остале потребе: командно-штабна и транспортна кола, покретне радионице. Ово су била средства која су се могла користити на нормалном колосеку. У Сарајеву је из масе од 89 оклопних вагона пробрано 16 за формирање дивизиона оклопних возова на уском колосеку, од који 6 за борбену конфигурацију, а остала као пратећа и помоћна. Ова средства су такође упућена у ЦТР на дораду и поправке. Три оклопне локомотиве користила је цивилна управа железница, па нису узете у обзир. КТМЈ је предложила да се оклопни вагони јединица оклопних возова поправљају у Централној радионици КТМЈ, тако што би се искористили делови са неупотребљивих средстава, а остале делове би израдила или набавила радионица. Будући да за оклопне вагоне на уском колосеку није било адекватних локомотива за вучу, предложено је да се у њих уграде мотори типа Штајер који су пронађени у III армији, као и један 16-тонски гусеничар, „а који би се могао прерадити у добру оклопну локомотиву са погоном на нафту“ и теренски ауто, марке Фијат, „који је подешен за кретање по железничкој прузи, као и по цести“⁹¹. Дивизионе оклопних возова, према плану, требало је формирати у III, IV и VI армији. Први дивизион требало је формирати у Сремској Каменици, где „станбене прилике, пруга и сам терен пружају најбоље услове за смештај и извођење обуке.“ Команда ТМЈ је предложила формацију дивизиона оклопних возова.⁹²

Генералштаб ЈА је дефинисао основни задатак оклопних возова: „о-безбеђење транспорта, обезбеђење комуникација и борба на унутрашњем фронту“. Предвиђено је да се нови оклопни возови „за сада неће градити. Оправке постојећих треба вршити само у таквом обиму гдје се иста исплати.“ КТМЈ је добила наређење да оформи три дивизиона: у рејонима Београда („може у Сремским Карловцима“), Загреба и Сарајева (за пругу 0,76 м). За чување и одржавање дивизиони су требали да се ослоне на најближу

⁹⁰ W. Sawodny, *н. д.*; X. и W. Тројца, *н. д.*

⁹¹ Реч је, вероватно, о возилу типа Сд.Кфз 9 ФАМО (18т), односно о Аутоблинди АБ-40 на железничким точковима.

⁹² ВА, к. 286, ф. 2, 10/3 (КТМЈ стр. пов. бр. 183, 23. септембар 1946), исто, 10/7.(ГШ, VI од. стр. пов. бр. 816/И, 30. септембар 1946).

јединицу из састава КТМЈ.⁹³ Вишкове оклопних вагона: 73 комада у Сарајеву и 37 у Крагујевцу код ВТЗ „21. октобар“, после скидања импровизованих бункера, требало је предати Министарству саобраћаја ФНРЈ.⁹⁴

Нису сачувани подаци да ли је Команда ТиМЈ користила оклопне возове или да ли је прихваћен начин организовања који је она предложила. Оклопне возове налазимо тек у формацији из јула 1949, код Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ-а). Ови возови су распоређени у све четири дивизије народне одбране (дНО) које су служиле за унутрашњу употребу, што се поклапа са логиком настанка таквих шинских возила и њиховом употребом током рата од стране немачких снага у Југославији. У ЈА нису формиране веће формације оклопних возова од водова. Код 7. дНО била су два оклопна вода (окв) – Фијат у Босанском Шамцу и Бихаћу, као и вод са по два Штајера у Бања Луци. У саставу 11. дНО у Нишу налазио се један вод, а у Скопљу два вода окв Штајер. У 27. дНО вод са три окв Штајер био је у Батајници и код 16. дНО, вод окв Штајер у Винковцима и три окв Фијат у Огулину, Загребу и Љубљани. Оклопни возови су у мобилизацијском и логистичком погледу били ослоњени на најближе команде из своје дивизије, а вероватно је да би њихова борбена употреба била слична, уз ослонац на пешадијске снаге КНОЈ-а.⁹⁵

1.9. Помоћ другим армијама

У првом послератном периоду најинтензивнији балкански партнер Југословенске армије била је албанска армија. Сарадња између две партије и њихових партизанских армија отпочела је током Другог светског рата. Одличан пример такве сарадње је утемељење албанских оклопних јединица. Албанији је, према договору, препуштен део трофејних борбених возила која су претходно ремонтвана у Младеновцу, а затим су возом и сопственим ходом пребачена у Албанију. Та јединица величине батаљона имала је разноврсна возила у распону од тенкова и самоходних топова (21 комад) до пратећих возила, као и 1.660 комада тенковске муниције. Дана 28. септембра 1946. батаљон је стигао у Албанију. Команда тенковских и моторизованих јединица одлучила је да људство које је пребацило технику остане у Албанији у својству инструктора. Тај пробрани кадар је водио шестомесечну преобуку Албанаца за предату технику.⁹⁶ Током 1947/48. југословенски инструктори су обучавали албанске тенкисте у овој јединици.⁹⁷

⁹³ Исто, 10/4 (ГШ I од, стр. пов. бр. 1094, 15. октобар 1946).

⁹⁴ Исто, 10/6 (ГШ VI од ст. пов. бр. 816, 30. септембар 1946).

⁹⁵ *Књига мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67 од 24. јула 1949*, III управа ГШ ВСЦГ.

⁹⁶ АЈ, А ЦК СКЈ ИХ 1/IV-27, 133; *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 158.

⁹⁷ АЈ, А ЦК СКЈ ИХ 1/IV-27, 62. Према изјави и персоналним подацима С. Илијевића, који је био тенковски инструктор у албанској армији, он је (и његове колеге?) напустио Албанију 22. марта 1948. Изјава С. Илијевића аутору.

Албански тенковски кадрови су школовани и у југословенским војним училиштима. У Тенковском војном училишту биле су две групе од по 30 полазника које су се школовале у II и III класи.⁹⁸ Једна класа бугарских резервних официра школована је за тенкисте у саставу прве класе ШРО. Бугари су послали слушаоце са завршеном средњом школом, који су знањем одскакали од већине југословенских питомаца у II класи ТВУ.⁹⁹

Југославија је првој јеврејској држави, Израелу, испоручивала наоружање у време њеног настанка 1948, па и трофејну оклопну технику. О томе нема детаљнијих података. Потврда за испоруке из Југославије је тенк типа „Хочкис“ изложен у израелском тенковском музеју у месту Ларон. То је један од 10 тенкова истог типа испоручених из Југославије. Били су то први тенкови у израелској армији.¹⁰⁰

1.10. Техничка служба тенковских јединица

Организација и величина техничке службе у јединицама 1. ТА/КТМЈ зависила је од величине јединице, броја борбених возила и њиховог порекла, као и начина формирања. Техничка служба у 1. тенковској бригади била је организована идентично као у британској војсци, а у 2. тбр једнако совјетском моделу. Формирањем 1. тенковске армије успостављена је и организација техничке службе. Помоћнику команданта 1. ТА за техничку службу били су потчињени техничко одељење и одељење за техничко снабдевање, а на њих су били везани Главна тенковска радионица (ГТР), односно складишта тенковског материјала, наоружања и погонског материјала.

Главна тенковска радионица била је највећа ремонтна установа тенковско-техничке службе и служила је за генерални ремонт борбених возила и израду резервних делова. Формирана је у Крању, са језгром које је чинило људство из техничке радионице прве тенковске бригаде. Део машина и резервних делова прикупљен је преко Главне трофејне базе, а део је набављен у сабиралиштима ратног плена у Италији и Аустрији. По пресељењу 1946. у Младеновац, радионица се у новим објектима и пријемом нових радника тако проширила да је у њој било око 1.000 запослених. Уз радионицу је формирана Војно-занатлијска школа са преко 200 питомаца, који су у склопу практичне наставе радили у производним погонима. До краја 1940-их година развила се у установу чији су месечни капацитети ремонта износили преко 200.000 норма-часова, а у неким погонима се радило у две смене. У условима послератне обнове, свеопште несташице у друштву и неразвијености војне индустрије, ти резултати су представљали успех и колектива ГТР и Команде ТиМЈ.¹⁰¹

⁹⁸ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 161.

⁹⁹ М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис).

¹⁰⁰ Daniel Petz, *Latron, izraelske tankove muzeum*, НРМ 12/1993, 20–22.

¹⁰¹ Л. Јовановић, *н. д.* 36–37.

На нижим нивоима успостављен је адекватан систем са помоћницима за техничку службу на нивоу команди и следећим органима: на нивоу дивизија – радионица за генерални ремонт (типа „Ц“) и складиште тенковског материјала; на нивоу бригада – радионица за средњи ремонт („Б“) и чета за снабдевање; на нивоу батаљона – радионица за лаке оправке („А“) и транспортно-снабдевачка чета. Током периода 1946–48. у техничкој служби на нивоу Команде ТимЈ реорганизована су одељења и одсеци са надлежностима за одржавање, снабдевање и друге послове.¹⁰²

Тенковско-техничка служба није имала озваничен пропис о организацији и задацима техничког обезбеђења. Тај недостатак надокнађиван је честим зборовима техничких официра, издавањем писаних инструкција за поједина питања одржавања и ремонт, као и редовним обиласцима јединица ради контроле и помоћи. Значајну улогу у решавању ових проблема имало је Тенковско војно училиште, где се на техничким курсевима и течајевима изучавало одржавање борбених и неборбених возила.

Моторна возила су се употребљавала на основу планова експлоатације, а дељена су на парк експлоатације (за свакодневну употребу) и парк конзервације (где су смештена исправна и заштићена моторна возила). Првих година после рата у парку експлоатације била су трофејна возила, а од формацијских возила најпре су коришћена возила са највише пређених моторних часова, како би што пре приспела на оправку. Оправљена возила нису се враћала у експлоатацију, већ су смештана у парк конзервације, одакле су узимана друга возила за експлоатацију. Овај систем се звао „кружна експлоатација“. У јединицама је организован „дан технике“, недељно или једном у 15 дана, којим је руководио старешина јединице и који је био предвиђен планом занимања. То су биле техничке смотре које су вршили технички официри и том приликом, осим контроле и помоћи посадама и возачима, стицали целовит увод у техничко стање возила.

Вођена је евиденција експлоатације моторних, у првом реду, борбених возила. Технички органи евидентирали су број пређених односно преосталих моторних часова (мч) по возилу. Према тадашњој инструкцији борбена возила су, без обзира на техничко стање, морала бити упућена у радионицу на преглед и евентуалну оправку када одраде: 125 мч на лаку оправку, 250 мч на средњу оправку и 500 мч на генералну оправку. На бази планова експлоатације знало се када ће које борбено возило ићи у радионицу па су, као такви, планови експлоатације били основа за планирање рада радионица. За неборбена моторна возила оправке су вршене према пређеној километражи. Наведене норме биле су предвиђене за радове на принципу замене делова и склопова, у условима нормалног снабдевања резервним деловима и репродукционим материјалом, нормалне опремљености радионица радионичком опремом и попуњености стручним кадром. Такви услови се никада нису стекли. Штавише, после 1948. године

¹⁰² Исто, 27–30.

одржавање је вршено у сталној несташици резервних делова. За оспособљавање борбених возила морало се прибегавати импровизацијама и почети са производњом резервних делова. Зато су се, у пракси, надлежности одржавања померале према вишим нивоима. Батаљонске и бригадне радионице вршиле су лаке и мање сложене средње оправке, а дивизијске радионице средње оправке борбених и генералне оправке неборбених возила. Генералне оправке преузела је Главна тенковска радионица а после 1950. године, по њеном преласку у војну индустрију, тенковске ремонтне базе тенковских дивизија. Радови у радионицама су били нормирани. За неборбена возила коришћене су „Норме ауторемонтних радионица“. Ремонтне норме за борбена возила израдила је комисија коју је одредила 1. тенковска армија, на бази радова у Главној тенковској радионици и дивизијским радионица. Снабдевање резервним деловима, потрошним и репродукционим материјалом обављало се централизовано: Одељење за снабдевање 1. ТА (Одељење за техничко снабдевање КТМЈ, касније), старало се о попуни Главног тенковског складишта и распоређивало технички материјал по требовањима јединица.

Технички материјал је набављао планско-набавни одсек Одељења за техничко снабдевање КТМЈ, на бази квота материјала добијених од материјално-планског органа МНО и додељених новчаних средстава. У то доба планске привреде, целокупна производња је била такође планска. У слободној продаји мало се шта могло наћи. По завршетку рата извесна количина материјала, у првом реду резервних делова, добијена је из ратног плена или набавком са стокова остављеног ратног материјала савезника. Известан број машина за опремање Главне тенковске радионице добијен набављен је из ратног плена и репарација. Набавке из иностранства су такође вршене централизовано, на бази додељених квота девиза. У иностранству су набављане искључиво машине радилице и електро-агрегати за покретне техничке радионице. Покушај набавке резервних делова на бази компензационих аранжмана није дао жељене резултате. После 1948. године интензивније се освајају и производе резервни делови за формацијска борбена возила у Главној тенковској радионици. За снабдевање артиљеријско-техничким материјалом у КТМЈ је постојало складиште тенковског наоружања са одељком за тенковску муницију. О његовој попуни се старао начелник артиљерије 1. ТА/КТМЈ, преко складишта артиљеријско-техничке службе. Снабдевање погонским материјалом било је централизовано до краја 1947. године. Одсек погонског материјала старао се о снабдевању погонским материјалом свих јединица 1. тенковске армије, из свог складишта у Београду. Погонски материјал је потребан од Команде позадине МНО и распоређиван јединицама непосредно до нивоа бригаде. Крајем 1947. снабдевање погонским материјалом ТиМЈ преузело је Одељење погонског материјала Команде позадине МНО. Расформиран су: одсек погонског материјала КТМЈ и складиште, а органи снабдевања погонским материјалом у јединицама (референти и складишта) остали су у тенковско-

техничкој служби, али су по питању попуне сарађивали са органима позадине. Тенковско-техничка служба се од тада старала само о коришћењу додељених погонских средстава, прописивању, размештању и занављању ратних резерви погонског материјала.¹⁰³

У наставном одељењу КТМЈ постојао је одсек за стручну литературу и правила, који је превео и објавио техничко упутство о опису, руковању и одржавању тенка Т-34. Поједини одсеци службе, за своје потребе, писали су стручна упутства, преводили совјетску стручну литературу и издавали прописе потребне за вршење службе.¹⁰⁴ Недостатак стручне литературе надокнађиван је на различите начине, највише кроз интензивну праксу. У оквиру делатности Војно-научног и издавачког института у лето 1947. године почео је да излази *Тенковски гласник*, часопис тенковских и моторизованих јединица. Часопис је излазио до 1953. и дао је значајан допринос унапређивању војно-стручног знања старешинског кадра тенковских јединица. Осим разматрања тактике и технике ТИМЈ у борби, искустава из употребе истих у претходном рату, часопис је имао задатак да пружи помоћ у извођењу обуке, да тумачи питања из техничке службе и проблеме експлоатације возила и техничке службе. У времену када је недостајала стручна литература, у часопису су давани описи појединих средстава и система на тенку (нишанске справе, радио-уређаји, електро-тренажери, шлемофони итд.), али и објашњавани поступци експлоатације (експлоатација тенка зими и лети, план експлоатације, одржавање, конзервирање, корозија итд.). Током 1940-их година часопис је спајао искуства партизанске војске из рата са мирнодопским проблемима, али је преносио и део светских искустава, кроз преводе са руског језика.¹⁰⁵

У овом периоду старешине тенковско-техничке службе школоване су у Тенковском војном училишту (96 питомаца у класама 1945–50), Тенковској официрској школи (184, 1946–52), Школи за резервне официре (395, 1947–52), на Курсу за активне тенковске подофицире (34 у 2. класи курса 1952–53). Наставни планови и програми предвиђали су да тенковски старешина буде оспособљен да открије лакше кварове и замењује делове и мање склопове на борбеној техници, док су технички официри оспособљавани за дужности у тенковско-техничкој служби, од тенковске чете и самоходне батерије до бригаде.¹⁰⁶

Изглед борбених возила Југословенске армије у првом послератном периоду био је шаролик. Њихово бојење и означавање зависило је од порекла. Начелно, реч је о три групе возила: заплењеним, добијеним од Британаца и добијеним од Совјета.

Бојење трофејних борбених возила заплењених од немачких снага било је стандардно: на жутој подлози наношене су тамнозелене и браон-

¹⁰³ Исто, 33–36.

¹⁰⁴ Исто, 36.

¹⁰⁵ *Тенковски гласник*, 1/1947, 3/ 1947, итд.

¹⁰⁶ Л. Јовановић, н. д., 41.

црвене мрље неједнаке по величини и камуфлажним шемама. Било је и потпуно жуто обојених возила. Техника 1. тенковске бригаде била је бојена и означавања по британским стандардима: континентално зелено или, ређе, пустињски жуто, а део возила је био у комбинацији боја. Део возила коришћених у тршћанској операцији имао је различите паролe исписане на телу. Карактеристика означавања у овој бригади била је учртавање југословенске тробојке са петокраком на обе стране свих тенкова. Совјетско бојење било је лишено маште: возила су била тамнозелена и често исписана паролaма идеолошког садржаја.

Како нису сачувани никакви регистри технике (за разлику од ваздухопловства, на пример) не можемо да прецизирамо када је установљен систем означавања борбених возила у ЈА. Систем означавања борбених возила извесно време после рата није био јединствен, па су тенкови Т-34 носили троцифрене бројеве са логиком препознавања унутар 2. тенковске бригаде, или су били без бројева. Тенкови у чети која је остала у Београду имали су југословенску тробојку офарбану на куполи, налик на означавање код 1. тенковске бригаде, и редне бројеве на блатобранима. На тенковима 2. тбр у другој половини 1945. почели су да се појављују четвороцифрени бројеви од 1000 на даље. Тенкови које су испоручили Британци задржали су оригиналне бројеве и по њима су вођени у документацији (155844, 213054, 213075 итд.) у 1946. години. Трофејна борбена возила имала су (четком, не шаблоном) исписане троцифрене бројеве на телу или куполама (451, 469, 555 итд.).

Моторна возила су означавана регистарским таблицама већ на прелазу 1944/45. године, што се и види на фотографијама. У 1. тенковској бригади током 1946. таква возила су носила ознаке: на пример ЈА 6-92-07 в. воз или камиони Форд: ЈА 6-05-XX али примећујемо да су и оклопни аутомобили Скауткар били означавани регистарским таблицама (6-91-70), јер их у (1. тбр) нису препознавали као борбена возила.¹⁰⁷

Године 1946. уведен је кружни знак Команде тенковских и моторизованих јединица и учртаван је на куполи, уместо бројева. Тај знак, који се на фотографијама идентификује само у периоду 1946-47, био је постављен на скоро свим типовима из састава КТМЈ (тенкови, самохотке, оклопни аутомобили, камиони, трактори за вучу) и то уз број или без икаквог броја.

Крајем 1940-их успостављен је стандардизовани систем означавања, који се види на фотографијама тек од 1949. године. Борбена возила су добила троцифрене или четвороцифрене регистарске бројеве, исписане на куполи тенка или на телу возила. Из тог система идентификовали смо да су самохотке СУ-76 носиле бројеве 8XX, а тенкови Т-34 од 1000 на даље.¹⁰⁸

¹⁰⁷ ВА 603, Оперативни извештај о дислокацији и деташовану јединица, Штаб I тбр, Врхника 1946.

¹⁰⁸ Почетком педесетих година тенкови Т-34 су пререгистровани и носили су бројеве од 2500 закључно са 2925.

Напуштен тенк Т-34/76 са бројем 04 и антеном уређаја за командовање на левој страни, из састава немачке 5. полицијске оклопне чете, на раскрсници у рејону Базовице код Трста (колекција аутора)

Строј делова 1. тенковске бригаде који су учествовали у борбама за Трст. У првом реду једанаест тенкова Стјуарт, у другом реду после камиона је оклопни аутомобил типа Панар иза којег су још пет тенкова Стјуарт (Војни музеј)

Снаге 2. тенковске бригаде ЈА су се 21. маја 1945. спустиле у Трст и прошле кроз сам град. На слици колона тенкова Т-34 спушта се у град. На тенку 111, поред петокраке на куполи пажњу привлаче натписи *Трст је наш* на челу оклопног тела, *Живио маршал Тито!* на цеви топа и *Ослободиоци* на кутији (Војни музеј)

Напредовање партизанских снага, рејон Велике Горице, мај 1945: самохотка М-8 „Кадилак“, из састава Тенковског батаљона ГШ Хрватске (Војни музеј)

После пребацивања из СССР-а, 2. тенковска бригада је издвојила једну чету са десет тенкова Т-34 за осигурање престонице – Београда. Овде, постројена чета на бањичком пољу (МЦ Одбрана)

Заплењени немачки полугусеничар Сд. Кфз. 251/17 са ПА топом калибра 20 мм (Музеј револуције народа БиХ у Сарајеву)

Дефиле оклопне и механизоване технике у Крагујевцу, 1. мај 1945:
полугусеничар Сд. Кфз 7 вуче артиљеријско оруђе
(Музеј револуције народа и народности Југославије)

Дефиле оклопне и механизоване технике у Крагујевцу, мај 1945: први је тенк
М-15 са натписом Ј.А. (Југословенска армија), док су испред њега два тенка Рено 35
(МРННЈ)

Самохотка/јуришни топ типа Штуг III (склопљена у фабрици МИАГ),
такође са натписом Ј. А. (МРННЈ)

У саставу III тенковске бригаде ЈА нашли су се и заплећени Штуг III и тенк
Панцер Пз. Кв IV верзије Ф. 1. Овде у касарни Загреб–Трње,
каснији дани пролећа 1945
(Музеј соц. револуције Војводине, Нови Сад)

Иако није био у наоружању немачких оклопних јединица на југословенском ратишту, тенк Pz. Kpfw V Пантер, верзије А, доспео је у плен ЈА. Горе: напуштен Пантер верзије Г, фотографисан уз железничку пругу на простору Срем – Бачка 1945. године (via Драган Савић) Доле: у другом плану поред тенка Панцер IV верзије Г, на коме се још види немачка ознака, види се тенк типа Пантер. Позиција крста на куполи и линије камуфлажног бојења, указују на то да је могуће да је реч о истом тенку (спомен соба 1. пролбр/2.тбр)

Смотра 2. тенковске бригаде, од стране команданта 1. тенковске армије, генерала Петра Драпшина, после проласка кроз Трст, 21. јуна 1945 (КА)

Колона 1. тенковске бригаде, на друму Београд – Земун, октобар 1945 (МЦО)

Самоходне хаубице М-7 калибра 105 мм из Тешке артиљеријске бригаде, на паради у Београду 20. октобра 1945. године. Уочавају се разлике у оклопном телу на оба возила (МЦО)

Оклопни аутомобил Аутоблинда на паради у Београду, 20. октобар 1945 (Фото-центар)

Два тенка Стјуарт, модификована у 1. тенковској бригади уградњом четвороцевног ПА топа ФЛАК М-38, 4/20 мм, на паради, Београд 20. октобар 1945. (МЦО)

Тенкови Т-34 чете из састава 2. тенковске бригаде која је остала 1945. у Београду и који се препознају по индивидуалним бројевима на блатобранима и тробојкама на куполи, на паради у Београду, 20. октобра 1945. (МЦО)

Тенкови Стујарт типа М3 А1 и М3 А3, из 1. тенковске бригаде, на паради у Београду, 20. октобра 1945. Уочава се камуфлажно бојење на оба типа (МЦО)

Стјуарт, модификован у 1. тенковској бригади уградњом ПА топа Флак, на паради, Београд 1946. У позадини, тенк Стјуарт са уграђеним противтенковским топом (МЦО)

Стјуарт из састава 1. тенковске бригаде, са уграђеним противтенковски топом типа ПАК 75 мм уместо куполе, на паради у Београду, 1946. године. У позадини се уочавају оклопни аутомобили типа АЕЦ (МЦО)

Тенкови издвојене тенковске чете из састава 1. тенковске бригаде у саставу Одрета ЈА, село Липа у околини Трста, јесен 1945. године (via Динко Предоевић)

Пароле на тенковима Сјуарт 1. тенковске бригаде: „Доље Краљ Петар и опозиција“, новембар 1945 (на изложби у: Парк војашке згодивине, Пивка)

Тенкови Стјуарт из састава Одрета ЈА у близини Трста. Уочава се знак Одрета на телима тенкова: белом бојом нацртана планина Триглав са црвеном петокраком изнад, на плавом пољу (колекција Марија Рагуџа)

Тенкисти 1. (могуће и 6.) тенковске бригаде током рада на једном од тенкова Стјуарт 1946. године (КА)

Оклопни аутомобили АЕЦ из састава 1. тенковске бригаде из Врхнике, на паради у Београду 1946. године. Уочава се камуфлажно бојење возила и округли знак Команде ТМЈ, уведен као ознака на возилима те команде у 1946. години (МЦО)

Редак примерак на југословенском ратишту: оклопни аутомобил Линкс, који је био канадска верзија британског оклопног возила Дајмлер Динго. У ЈА је служио као командно возило (МЦО)

Деветнаест самохотки М-7, у југословенској употреби називаних Шерман, коришћено је у механизованој артиљерији оклопног рода. Овде, на паради у Београду 1946. године (МЦО)

Заплењен немачки оклопни воз на прузи у Централној тенковској радионици у Младеновцу 1946. године. У првом плану оклопни вагон са хаубицом 100 мм. Лево се уочава вагон од железничког топа С калибра 280 мм (кол. Слободан Росић)

Наредни снимак композиције, такође на прузи у Централној тенковској радионици у Младеновцу, приказује два Панцејегервагона са куполама са тенкова Панцер IV верзије Ј (С. Росић)

Паркирана композиција једног од оклопних возова 202, 203 или 204, састављених искључиво од оклопних моторних кола типа К-2670 Штајер. У првом плану оклопна артиљеријска моторна кола са топовском куполом 75 мм, са тенка Панцер III верзије Н, потом оклопна моторна кола са уређајем везе за командовање и иза њега моторна кола за смештај пратеће пешадије. Централна тенковска радионица у Младеновцу 1946. године (С. Росић)

Једна од ретких илустрација употребе оклопних возова у Југословенској армији: вероватно ради снимања некаквог партизанског филма: оклопна кола италијанске производње типа Ансладо-Фосати Литорина Блиндате АЛн56, називане у ЈА „Фијат“ (кол. Александар Смиљанић)

Поглед на прикупљену трофејну технику у Централној тенковској радионици у Младеновцу (С. Русић)

Сахрана команданта 1. тенковске армије, генерала Петра Драпшина у Београду, 1945. године. Његов ковчег је постављен на куполи једног од тенкова Т-34 из чете која је остала у Београду (МЦО)

2. ИСКУШЕЊА РАСКИДА СА СОВЈЕТСКИМ САВЕЗОМ

Политички раскид са Совјетским Савезом 1948. године догодио се усред планиране формацијске реорганизације, као и пројектованог развоја Југословенске армије на бази совјетске технике. То је донело низ проблема Титовој армији, која је скоро у целости била технички зависна од совјетских испорука, пре свега због малих капацитета и неразвијености домаће војне индустрије. На најтежу пробу били су стављени ударни ешелони ЈА: оклопне јединице, артиљерија и ваздухопловство.

2.1. Организацијски развој оклопних јединица 1948–1949

Још пре сукоба са Совјетима, почетком 1948, (а према наређењу од 30. децембра 1947), започете су велике организацијске промене.¹ Ова реорганизација била је везана за евентуалну агресију са Запада.² Команде армија и армијских области преформиране су у команде војних области или преименоване по следећем:³

Прва војна област – формирана је од команде града Београда, са седиштем у Београду и територијалним надлежностима на подручју Београда, Земунa и Панчева.

Друга војна област – настала је од раније III армије, са командом у Новом Саду и Војводином и Славонијом у својој надлежности.

Трећа војна област – настала је од раније команде I армије, која је предислоцирана у Ниш, и од јединица I и V армије. Тако је ова армија покрила Србију (без Београда и Војводине), Косово и Метохију и Македонију. У оквиру ове области формиране су две армије: VIII у Скопљу (ранија V армија) и IX у Крагујевцу (од I армије).

Пета војна област – настала је од раније команде II армије у Загребу. У састав ове области ушле су X армија (ранија IV) у Љубљани и XII (ранија II) у Загребу. Ова област је објединила војне ефективе у две републике на западу ФНРЈ.

Седма војна област – настала је преформирањем дотадашње VI армије у Сарајеву, са истом територијалном одговорношћу над Босном и Херцеговином и Црном Гором.

После ове промене за МНО је било везано пет команди војних области, (такође и команде ЈРВ, ЈРМ, КНОЈ-а и Гарде). Прописана је нова формација за команде војних области и видова. Нови називи требало је да

¹ Александар Животић, *Зашто је реорганизована Југословенска армија 1948? Ратни план Максимум*, Историја 20. века 1/2008, 57–70.

² А. Животић, *н. д.*, 57–70.

³ *Оружане снаге СФРЈ 1941–1981*, Београд 1981, 160; *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–3, *Копнена војска*, 513–514.

ступе на снагу 20. јануара 1948. године. Наведени распоред показује да су само на два осетљива фронта – ка Грчкој и Италији постојале посебне команде армија (VIII, IX, X, XII), које су биле ослобођене војнотериторијалних дужности и бринуле се само за оперативну компоненту на овим осетљивим правцима.

У саставу III и V војне области, од ранијих тенковских дивизија формиран су механизовани корпуси (IV, IX).⁴ У њиховом саставу биле су по три тенковске бригаде-пука, као основна ударна снага. Код IV корпуса: I и II тенковска бригада и мотомеханизовани пук, а у IX корпусу III, V и VI тенковска бригада.⁵ Поред две постојеће тенковске дивизије сада механизованих корпуса, предвиђен је био развој три самосталне оклопне бригаде, за сваки фронт по једне, и по један самостални окп за сваку армију. За ове снаге у том тренутку није било ни довољно људства ни технике.⁶

У формацији Команде ТИМЈ у 1948. години, пре реорганизације и преименовања, појављују се под командама армија и самостални тенковски батаљони: 116. у Шкофјој Локи (активан на терену у време петог конгреса КП Југославије), 169. у Загребу, 2. у Новом Саду (идентификован печат) односно Сремским Карловцима (дислокација). Ови батаљони се налазе у структури јединица рода по плану *Јадран* као и у прегледу дислокација по мобилизацијском плану 1948. године.⁷ Нема их, међутим, у формацији прописаној јула 1949, ни у карти дислокације према плану *Кремен*.⁸

Ситуацију у ЈА додатно је погоршао прекида односа са Совјетским Савезом, средином марта 1948. Совјетски војни саветници су до тог тренутка имали могућност да упознају структуру и распоред снага и друге југословенске војне тајне, а могуће и нови план организације. Југословенски Генералштаб је већ 14. маја 1948. издао наредбу да се комплетно прецени сви састави од армија до самосталних батаљона, измене бројеви војних пошта (које су скривале праве формацијске називе). На тај начин је требало отежати идентификацију јединица и праћење кретања и стања војних ефектива ЈА. Циљ промене нумерације јединица био је да заштити тајност новог распореда ЈА.⁹

⁴ *Оружане снаге Југославије 1941–1981*, 162.

⁵ Састав 4. механизованог корпуса – Сисак: 232. тбр – Јастребарско, 268. тбр – Врхника, 265. мп – Изола, 296. ап – Петриња, 223. мсб, 663. иб, 667. бзв, 388. натб – Сисак и 64. схд-Петриња. Састав 9. механизованог корпуса – Скопље: 211. тбр – Ниш, 243. тбр – Скопље, 252. тбр – Титов Велес, 286. ап – Куманово, 239. мсб – Гостивар, 664. иб, 669. бзв, 678. натб – Скопље и 101. схд – Тетово *Књига мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949*, III управа ГШ ВСЦГ.

⁶ А. Животић, *н. д.*, 57–70.

⁷ ВА к. 12, ф -5 1, 6; исто, 3.

⁸ За сада остајемо без документарног објашњења за разлоге њиховог формирања, као ни за технику којом су били наоружани. Чињеница да 4. тбр није преоружана тенковица Т-34 у овом периоду, оставља простор да су ови батаљони били наоружани тим типом. Како је у следећој реорганизацији образована 219. тбр у Чапљини, отвара се питање која је и да ли је можда техника тих батаљона била коришћена за формирање ове нове бригаде.

⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3/1, 44.

У јединицама копнене војске ратни бригадни систем замењен је пуковским. Пук је узет као најповољнија организацијска форма за образовање дивизије тројне формације, али и за самостално деловање. У КТМЈ је задржана организациона форма тенковских бригада, које су биле везане за команде механизованих корпуса или су биле самосталне, али су остале бригаде (све артиљеријске, као и две мотострелачке бригаде) преформирани у пукове исте намене. Тек крајем лета 1948. преименоване су постојеће тенковске бригаде и добиле су троцифрене бројне називе: 203 (IV), 211 (VI), 232 (II), 243 (III), 252 (V), 265 (Мтмп), 268 (I). тбр. Артиљеријске бригаде су промениле називе у: 286. и 296. артиљеријски пук. Мотострелачке бригаде су као пукови прво носиле бројеве корпуса (IV, IX), као и део приштапских јединица, али су у 1949. добиле нове, троцифрене бројне називе. У току 1948. године вршена је преформација јединица, у први мах по раније усвојеним плановима, а касније према новој војно-политичкој реалности сукоба са земљама Информбироа предвођеним СССР-ом.

Осим нових назива додељених постојећим саставима, почело је постепено пребазирање у складу са стратешком ситуацијом. Још током 1948, а затим и у 1949. години снаге ЈА су предислоциране, махом из централних и других делова државе, ка источном и централном војишту. У октобру 1948, на пример, из Шкофје Локе (Крања?) у Петрињу је пребазирао 64. дивизион самоходних оруђа. Ова јединица боравила је у јуну на полигону Церкничко поље, где је изводила обуку по батеријама и бојева гађања. У септембру се вратила у гарнизон и била попуњена новим официрима, који су завршили школовање у СССР-у. Јединица је затим пребазирао у нови гарнизон. Како у гарнизону Петриња није било адекватних објеката за смештај, дивизион је пренео тенковску шупу из старог гарнизона. У новембру дивизион је примио нове регруте.¹⁰ Ово пребазирање било је у склопу преласка већег дела снага IV механизованог корпуса (до тада 1. тенковске дивизије) на простор Хрватске: команда корпуса дошла је у Сисак са приштапским јединицама (извиђачки, наставни, тенковски, батаљон за везу, као и мотострелачки пук, потом 1949: батаљон, као и јединице које би се формирале у рату), 232. тбр у Јастребарско, а артиљеријске јединице 64. дивизиона СО и 296. артиљеријски пук пребазирали су у Петрињу. На ранијем тежишту, ка Трсту и италијанској граници, остали су 268. тенковска бригада у Врхници и 265. механизовани пук у Изоли у СТТ.¹¹ Снаге корпуса су предислоциране у простор одакле је могло да се реагује на продор совјетских и сателитских снага.

¹⁰ ВА, затворена грађа, свж. 678, (Историјати јединица 1945–1947), ф. 44 (64. дивизион СО). За време искрцавања технике у Петрињи једна самохотка се преврнула, али без последица за људство.

¹¹ Друге јединице ЈА у овом периоду биле су у ширем залеђу Трста и представљале су основну снагу за интервенцију у овом простору. То су биле: 1. пролетерска дивизија са командом и делом приштапских јединица у Постојни односно пуковима размештеним у Толмину, Бовецу, Ајдовшчини, Випави и Пивци; 26. дивизија (од 1948. назив 60. стрелачка), већином у Илирској Бистрици и јединицама у Подграду, Клани и Мучићима; армијски

На другој страни Југославије, од 2. тенковске дивизије образовани IX механизовани корпус имао је тежиште одбране према југоистоку, што је у моменту када су суседи постајали непријатељи био добродошао распоред. Тежиште базирања тих снага било је у Македонији, у складу са употребом коју би наметнуо грађански рат у Грчкој. У Скопљу су се налазили команда корпуса са приштапским јединицама и 243. тенковска бригада. У Велесу је била 252. тбр, у Куманову 286. арт. пук, у Тетову 101. дивизион самоходних оруђа, у Гостивару мотострељачки пук (батаљон у 1949). Ван Македоније налазила се само 211. тенковска бригада, која је у Ниш стигла фебруара 1948. године.¹²

Механизовани корпуси, као главне ударне снаге ЈА, налазили су се на раније осетљивим правцима одбране, док је главни очекујући правац – североисток земље – био без тако организованих оклопних снага. На почетку стварања ових корпуса њихово размештање на том правцу није било предвиђено, јер су односи са суседима Мађарском и Румунијом били савезнички. Ситуација се, међутим, драстично променила. Одмах после Резолуције ИБ-а, тенковска бригада (IV/203) са полигона Нашице премештена је у Јајинце код Београда ради заштите престонице од могућег десанта.¹³ Ова бригада је касније прешла у Смедерево. У ратној формацији од јула 1949, на овом правцу било је предвиђено формирање 17. тенковске дивизије са седиштем у Лајковцу. У њен састав ушле би 203. тбр, 252. тбр (која је касније дошла из Македоније), 115. самоходни пук и 17. ремонтни батаљон у Младеновцу, који би развијала Тенковска радионица Централне управе војне индустрије.¹⁴ Из распореда оклопних јединица 1948–49, међутим, јасно је да је овај простор – до реорганизације 1950. године – остао без адекватних оклопних снага за спречавање продора совјетских и сателитских нападача.

Свим установама и школама са североистока земље промењене су ратне локације.¹⁵ Борбене и школске снаге ЈА у овом периоду измениле су места у борбеном распореду. Војне школе и друге неборбене јединице и установе постепено су предислоциране из североисточних крајева (Војводине) у дубоку позадину. Такав случај је био и са Тенковским војним училиштем, које је у Белој Цркви имало неке објекте: тенкодром, паркове са

артиљеријски пукови у Великим Блокама и Рибници, а касније и у Ракеку. – *Књига мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949.* III управа ГШ.

¹² *Књига мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949.* III управа ГШ. После преласка 6. тенковске бригаде у Ниш, један њен батаљон са тенковима „Стјуарт“ остао је у Сарајеву где је постојао до 1959. као 121. тенковски батаљон. По доласку у Ниш и касније, ојачавају се и формирају, следеће јединице које улазе у састав бригаде: команда стана и извиђачка чета. Затим, вод везе прераста у чету везе, а посебно појачање чини 3. тенковски батаљон, који долази из Крагујевца, највероватније по преласку 252. бригаде из Македоније у Србију, 1950, са тенковима Т-34.

¹³ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 16.

¹⁴ *Књига мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949.* III управа ГШ.

¹⁵ Исто; *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–1, 44.

возилима, на неколико стотина метра од румунске границе. Епизода са покушајем бекства генерала Арса Јовановића и понеки пуцањ на граничаре ЈА на другим деловима границе утицали су на одлуку о хитној предислокацији ове установе у Бања Луку. Током септембра 1948, у осам војних возова, у Бања Луку су превезени сва техника, учила, људство и породице старешина. Тенковски школски центар је предислоциран у две старе касарне и три коњушнице у Бањалучком пољу.¹⁶

2.2. У периоду изолације

Сукоб са СССР-ом и осталим земљама народне демократије обелодањен је објављивањем Резолуције Информбироа 28. јуна 1948. године.

Проглашавање Резолуције ИБ и постепен прекид односа са суседима државама народне демократије највише су утицали на рад Тенковског војног училишта. Близина границе са Румунијом, удаљеном само неколико стотина метара, била је крајње алармантна. Покушај бекства генерала Арса Јовановића, Бранка Петричевића и пуковника Владе Дапчевића, у коме је Јовановић погинуо, био је посебан проблем за Училиште, јер је његов командант пуковник Дукљан Вукотић био укључен у покушај бегу. Он је требало да у једном тенку пребаци сву тројицу преко границе. Не обавештавајући никога, па ни своје другове у бекству, Вукотић је отишао кући у Црну Гору и одатле покушао бекство у Албанију. Ти догађаји су утицали на одлуку о пресељењу школе из Беле Цркве у Бања Луку. У међувремену, током августа изведена је командно-штабна вежба у којој су учествовали Команда училишта као „команда дивизије“ и самоходни пук из Сремских Карловаца, под руководством Команде ТИМЈ. Почетком септембра настава је прекинута и у више композиција људство и техника училишта су пребачени у Бања Луку у „Врбас-логор“. Мада су услови у којима је почео рад 1. октобра 1948. били више него оскудни, на школовање су примљене 4. класа ТВУ и 4. класа ТОШ. Сматра се да је 1948/49. била најтежа школска година у историји ове институције.¹⁷

После пребазирања у Бања Луку припадници Тенковског школског центра су, примењујући тадашњи метод „радних акција“, започели оспособљавање училишта на новој локацији. Пре подне је извођена настава, а после подне и недељом цео простор се претварао у радилиште. До краја 1949. године обновљени су кабинети, уређено „собно“ стрелиште, трасирана стаза тенкодрома. Услови су још увек били примитивни: тенкодром је био стаза обележена барјачићима, а мењао се у зависности од расквашености терена. „Собно“ стрелиште био је систем ваздушне пушке спрегнуте са нишанском справом и топом. Непостојање покривених хангара и гаража отежавало је одржавање возила. Уско грло представљале су импровизоване станице за попуну горива и мазива, прање борбених и неборбених

¹⁶ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 164.

¹⁷ М. Бабић, *ИЦОМЛ...* (рукопис).

возила, менза. Тенкови су чишћени ручно, лопатама, брезовим метлама и сличним средствима. Тај посао вршили су питомци по завршетку обуке. Због релативно великог броја слушалаца и малог капацитета објекта губило се и по два сата за оброк, вршен по сменама.¹⁸

Идеолошки сукоб са СССР-ом утицао је на стање духова у Југословенској армији. У наредним годинама водила се оштра идеолошка борба унутар армије. Органи безбедности су имали пуне руке посла са преступницима који су изразили сумњу у правоверност пута КПЈ, али и са организованим групама, саботажама, дезертерством, радом совјетске и других источних обавештајних служби.

Све ове појаве нису заобишле ни тенковске јединице. После објављивања Резолуције ИБ-а у тенковској бригади код I војне области 80–90 подофицира затражило је демобилизацију. Њихови разлози нису били идеолошки, али су указивали на проблем статуса и каријере подофицирског кадра и друга нерешена питања. Посебан проблем били су тенкисти који су дошли са 2. тенковском бригадом, односно они који су се са школовања у СССР-у вратили у земљу после избијања сукоба. На њих је КОС будно мотрио. Уочено је непријатељско иступање команданта 203. тбр мајора Љубана Жарића, (кадар ратне 2. тбр). У тенковском батаљону X армије V војне области појавило се „незадовољство и несигурност“ код 18 припадника проузроковано „радом“ једног од припадника, за кога се сумњало да ради за НКВД, али и због „грешака према људима“ које су накнадно откривене: рокови за унапређења су били истекли, а према једном броју припадника исказано је неповерење у процесу пријема у КПЈ. У 268. тенковској бригади откривена је једна организована група. У Тенковском војном училишту било је официра незадовољних чином и положајем (13 незадовољних официра који су били командири тенка и 60 „старих“ официра којима се није пришло на потребан идеолошки начин). У атмосфери општег сумњичења сваки квар или удес испитиван је као случај саботаже. У августу 1949, орган Контраобавештајне службе (КОС) испитивао је у ТВУ случајеве три покварена тенка и једног који се преврнуо. Иако је комисија установила заривање мотора, односно превртање због слабог терена, КОС је претпостављао да је то била саботажа незадовољних лица или оних који су се вратили из СССР-а после Резолуције. Од свих група које су откривене на територији VII војне области, како је оцењено, „најопасније“ су биле оне које су организоване у Тенковском војном училишту.¹⁹

Још 1948. уочене су многобројне непријатељске пароле у рејону Врхнике. У Механизованом корпусу идентификовано је 45 паролa, а становништво на том терену тумачило је вежбе јединица „као да ће избити рат“. Током 1949. забележено је 98 кварова на тенковима, од којих 33 тежа. Узроци кварова били су лоше руковање, нестручност, слабо руковођење и

¹⁸ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 164.

¹⁹ У 9. мех. корпусу било је 68, у 4. мех. корпусу 36, а у ТВУ 60 лица која су се после резолуције ИБ вратили са школовања из СССР-а. – ВА, ВБА, к. 7.

дотрајалост. У 268. тенковској бригади откривене су две саботаже: на Т-34 убацивање парчета гвожђа у мењачку кутију и вожња тенка без воде, односно две неоткривене саботаже у истој јединици на мењачким кутијама.²⁰

У мају и јуну 1949, наредбом начелника генералштаба генерала Коче Поповића, формирано је више војно-техничких савета родова, па и *Војно-технички савет за тенковске и механизоване јединице* (4. јуна 1949). Савет је био орган Генералштаба ЈА за спровођење јединствене политике о питањима техничко-тенковске гране. Председник савета био је командант КТМЈ, а чланови: начелник штаба КТМЈ, начелници Централне управе војне индустрије, ВТИ, машинског одељења ВТИ, I, IV и V управе ГШ, а секретар је био начелник материјално-планског одсека КТМЈ.²¹

Озбиљан испит за Југословенску армију у времену изолације био је велики маневар одржан у септембру и октобру 1949. у Шумадији, на просторији: Космај – Аранђеловац – Топола – Смедеревска Паланка. За овај испит борбене готовости и вредности јединица за евентуални сукоб ангажовано је преко 20.000 припадника копнених и ваздухопловних снага, падобранских и других јединица. Тема маневра, којим је командовао генерал-пуковник Пеко Дапчевић, била је „пробој организоване одбране уз примену ваздушног десанта“.²² Борбена дејства су трајала два дана. „Плава“ – агресорска – страна организовала је позициону одбрану, са пуним системом ровова и траншеја, а „црвени“ је вршио пробој утврђене одбране „плавог“, тенковима и пешадијом уз примену тактичког ваздушног десанта. Једна тенковска бригада извршила је пробој непријатељске одбране, а друга је као „покретна група“ уведена ради спајања са ваздушним десантном. Ударне снаге су имале задатак да се споје са падобранцима у дубини браниоца. У концепту маневра преовладала су нападна дејства, у којима су тенковске јединице имале истакнуту улогу. Концепција употребе тенковских јединица била је типично совјетска и у духу њихових правила.²³ Како је оцењено то је била „класична оперативна претпоставка ситуације“, а основна тема маневра „проистацала је из тадашњих доктринарних опредељења и организације Армије, као класичне војне структуре, искустава из Другог светског рата.“²⁴ „Агресори“ су имали беле траке на капама, уобичајеним титовкама, и неким само тада виђеним капама, моделу који је био сличан каснијој капи планинских јединица ЈНА. Тенкови агресора имали су на куполи бели крст Х.²⁵

У периоду затегнутих односа са суседним земљама тзв. народне демократије, оклопне снаге ЈНА су у више наврата боравиле ван касарни

²⁰ ВА ВБА, к. 1.

²¹ ВА, к. 288, ф. 3.

²² За дочаравање атмосфере маневра видети *Народну армију*, друга половина септембра и октобар 1949, посебно број од 11. октобра 1949.

²³ М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис); *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2. 168.

²⁴ *Исто*, књ. 3–1, 86.

²⁵ *Фронт*, бр. 94, 1949.

на положајима према границама (211. окбр на положајима северно од Ниша 1952. године и др.).²⁶

Основни проблем оклопних јединица у том раздобљу било је одржавање релативно крупних састава у високој борбеној готовости. Нарочито је било критично снабдевање горивом и резервним деловима.²⁷ Осим објективних, било је других слабости. У једној јединици V војне области „прва заједничка вежба показала је основни недостатак у садејству пешадије и тенкова“. У новинском чланку писало се о „пропустима и слабостима на бојевим гађањима код тенковских јединица.“²⁸ Уочен је проблем обучености старешинског кадра рода, па је од 1951. почео са радом систем апликационих школа за додатну обуку старешина рода на командирским дужностима. Да би се решио проблем подофицерског – командирског кадра, 1952. је донета одлука да се у Школу за активне тенковске подофицере примају младићи са завршена три разреда средње школе и тако подигне њихов образовни ниво.²⁹

2.3. Возило А

Посебна епизода у развоју југословенских оклопних јединица била је израда првих домаћих тенкова, названих *возило А*. Читава епизода има обресе легенди карактеристичних за то време. Почетком 1949. у Команду тенковских јединица генералу Вељку Ковачевићу дошао је Титов ађутант генерал Жежељ и саопштио му жељу југословенског маршала да посети Главну тенковску радионицу у Младеновцу. До посете је дошло 26. фебруара 1949. године. У радионици је у то време радило 600–700 радника. Тито је обишао погоне праћен клицањем и аплаузима радника, о чему сведоче ретке сачуване фотографије. На крају, уследило је Титово питање упућено окупљеним радницима: „А, да ли ви можете произвести тенк?“, „Можемо“, у хору су одговорили радници, опет уз клицање и аплауз.³⁰ Био је то симболичан знак за већ донету одлуку да младеновачка радионица отпочне производњу тенкова.

Још 1948. године образоване су три пројектне екипе за освајање производње тенка (касније возило А): једна у предузећу ЦТР „Петар Драпшин“ у Младеновцу („М“ биро), у предузећу „Ђуро Ђаковић“ у Славонском Броду и екипа у Институту број 11 Главне дирекције индустрије наоружања у Крагујевцу. Предузеће „Петар Драпшин“ је добило задатак да започне израду пет возила. Необичан детаљ процеса израде првог југословенског тенка био је да су радови у производњи ишли испред радова конструктора, „што је било неприродно“, како је касније оцењено.³¹

²⁶ *Монографија 211. оклопне бригаде*, Ниш, јул 2006, 58.

²⁷ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 168.

²⁸ *За домовину*, 30, 39, 23. јул, 24. септембар 1949.

²⁹ М. Бабић, *ШЦОМЛ...* (рукопис).

³⁰ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 169; Милослав Ц. Ђорђевић, *Возило А, Првенац југославенске тенковске индустрије*, ИРИС Ново Место, (без године издања).

³¹ ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 3, 1/66.

Формирана је комисија за тактичко-техничке (ТТ) особине домаћег тенка на челу са генералом Вељком Ковачевићем.³² У елаборату о конструкцији возила А изражена је дилема пред којом су се нашли југословенски планери и конструктори: или израда новог возила или побољшање постојећих Т-34, односно израда побољшане верзије тог тенка. Док је прва могућност захтевала развијену индустрију и представљала дуг процес, друга је била лакша и прихватљивија. Разматрана су следећа побољшања: почетну брзину топа повећати на 1000 м/сец, смањити габарите, побољшати оклоп, с тим да се тежина смањи на 28 тона. „Најбоље решење јесте да се добије тенк приближних карактеристика као Т-44” – био је амбициозан закључак. Један од захтева био је замењивост делова тенка.³³

Активности на припреми почетка производње и разматрање техничких детаља и варијанти започето је почетком јула 1949. године, а у августу исте године је дат задатак да се крене у израду.³⁴

Радионица у Младеновцу, уз поправке возила, израђивала је поједине резервне делове за тенкове Т-34 и самоходне топове СУ-76. Од Совјета су добијени само планови клипа и клипних карика за тенк Т-34, који је узет за основ. Како је то било све са чим се могло почети, један тенк Т-34 је растављен и почело је копирање делова, без испитивања материјала или других радњи.³⁵ За језгро конструкторске групе одређен је Институт број 11 „Црвене заставе”.³⁶ Прве цртеже мотора израдио је у радионици један војник, геометар из Бихаћа. Куполе и остали делови изливени су у предузећу „Ђуро Ђаковић” у Славонском Броду и железарама Јесенице и Равне, а наоружање је израдила „Црвена застава” из Крагујевца. Финализација тенка вршена је у Младеновцу, где се радило без прекида и до 14 часова дневно. Купола, која се разликовала од куполе тенка – совјетског узора, била је карактеристичан знак тих занатски направљених пет тенкова названих возило А.

Младеновачки тенкови су, и поред учених проблема, представљени јавности на првомајској паради 1950. године. Ујутро 1. маја, пет возила А протутњало је Београдом од Бањице, преко Вождовца и Славије. Пред свечаном трибином, мајор Антон Курт, шеф радионице, рапортирао је: „Друже маршале, задатак је извршен”. Главна тенковска радионица у Младеновцу произвела је тенкове за 14 месеци, радом у две смене. За израду једног тенка утрошено је 19.200 норма часова, а радионици је плаћено 6.335.000 динара за сваки тенк. За успех у раду младеновачка радионица је награђена са 900.000 динара.³⁷

³² Исто, ф. 3, 1/17.

³³ Исто, ф. 3, 5.

³⁴ М. Ђорђевић, *Возило А, Првенац југославенске тенковске индустрије*, 11–12.

³⁵ Манојло Бабић, *Врховни командант међу тенкистима*, Београд 1982, 79–82.

³⁶ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 16, 199.

³⁷ Л. Јовановић, *н. д.*, 37, 39. Детаљније о резултатима испитивањима Возила А у: М. Ђорђевић, *Возило А, Првенац југославенске тенковске индустрије*, 27–38.

Треба указати да су праве пробе могућности тенкова вршене после првوماјске параде, крајем маја исте године. Оне су извођене на Космају, уз повремено узнемиравање од заинтересованих страних дипломата. Испитивање три тенка вршено је у рејону Младеновац – Аранђеловац – Топола са 80 моторчасова. Два су била у Крагујевцу ради испитивања тенковског наоружања.

Специфичан начин израде условио је да „свако возило за себе представља једну индивидуалну целину са низом специфичних особина... То је утицало да се свако возило испита посебно, што је онемогућило конкретне закључке“. Због кварова тенкова за време испитивања остварено је само 40–50 часова вожње, а није било ни могућности да се читава серија испита у исто време. Возило А, како је закључено, представљало је у суштини копију тенка Т-34, са истим топовским наоружањем, уз побољшања (уградња противавионског митраљеза или мање побољшање средње брзине). Нишанска справа тенка била је немачка, типа ТЗФ. Мотори су позитивно оцењени, али су нека побољшања смањила покретљивост тенка. Друкчији облик куполе, чија је висина била већа за 146 мм, условио је слабије могућности осматрања и проблеме смештаја борбеног комплета. Висина и ширина возила нису задовољавале. Нови тенк је био тежи 2,7–3 тоне од Т-34, у зависности од примерка.³⁸

Возило А је освојено у рекордном року, али ипак није ушло у серијску производњу (прва планирана серија 10 комада), која се показала више него нерентабилном.³⁹ Војно-технички савет Генералштаба ЈА, на седници 8. августа 1951, констатовао је да пет произведених возила не могу послужити као прототип, јер су рађени по произвољним конструктивним поступцима и без техничких конструктивних цртежа. Возило А, као копија Т-34, није задовољавало југословенска очекивања о тенку и његовој употреби у савременом рату. Донета је одлука да се приступи припремама за конструкцију и реализацију возила Б, које је требало да испуњава особине савременог тенка. Врх рода (КТМЈ односно Управа ТМЈ) требало је да пропише тактичке особине, ВТИ техничке, а ВТИ и Дирекција за наоружање да предложи организацију конструкције и израду возила.⁴⁰ Производњу освојених делова требало је прилагодити производњи резервних делова за Т-34 и увести их у наоружање, ако буду задовољавали критеријуме.⁴¹

Највећи значај производње новог тенка био је моралне природе: у најтежој години изолације подићи веру у сопствене снаге, и код армијског састава, али и код народа.⁴² Почетком марта 1952. једно возило А упућено

³⁸ ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 3, стр. 1/21, 1/23; Исто, ф. 3, 1/67.

³⁹ Милорад Јанковић, *Тенкови, јуче и данас*, 71–73.

⁴⁰ ВА, к. 435, ф. 3, 1/84.

⁴¹ Исто, 1/83.

⁴² *Народна армија*, 1. мај 1950 (*Дело трудбеника војне индустрије: наш тенк*) и извештај са параде, исто, 2. мај 1950.

је у Војни музеј, а друго је требало да буде постављено испред улаза фабрике у којој је произведен.⁴³ Остала возила су 1950-их година служила за обуку и гађање тенкиста у ШЦ ОМЈ „Петар Драпшин“ у Бања Луци на полигону Мањача. Две куполе заостале на Мањачи преуређене су у пресеке и изложене у ШЦ ОМЈ у Бања Луци и испред фабрике „Ђуро Ђаковић“.⁴⁴

2.4. Промене у организацији 1950–1953

Будући да многе промене у организацији из 1948–49. нису биле успешне, у новој формацији из 1950. враћена су поједина решења претходне организације. Мада је то представљано као наставак реорганизације или доградња претходне формације, у питању је била корекција нереалних процена или грешака у планирању.

Новом организацијом из 1950. године Југословенска армија је добила већи број оперативних команди. Команде армија преформирани су у стрељачке корпусе. Насупрот томе, формирање механизованих корпуса 1948, односно повећавање формације оклопних јединица, било је преамбициозно и створило је тешкоће у реорганизовању, пребазирању у неадекватне гарнизоне, одржавању технике и попуне. У овом периоду није остварен такав ниво опремања за развијање трећег механизованог корпуса, како је можда било планирано пре сукоба са Совјетима. Стога је 1950. примењен ранији модел организовања: механизовани корпуси су враћени на организациону форму тенковских дивизија. По овом наређењу из средине јуна 1950, команде IV и IX механизованог корпуса преформирани су поново (у октобру) у тенковске дивизије: сада са новим бројним називима (20. и 26. тд) Формирана је и трећа, 17. тенковска дивизија у Крагујевцу, у коју су ушле 203. тбр у Смедереву и 252. тбр која је из Велеса прешла прво у Обреновац, а онда у Крагујевац. Самосталне јединице које су до тада базирале у Срему померене су у унутрашњост Србије: Крагујевац и касније Смедеревску Паланку (115. самоходни пук).⁴⁵ Југословенске тенковске дивизије нису по снази одговарале формацијама у тадашњим савременим армијама, али су својим снагама покривале три нападачка правца потенцијалних агресора: југоисточни, североисточни и северозападни.⁴⁶ Овом реорганизацијом је створена још једна тенковска бригада: 219. у Чапљини (неко време у Љубушком), са логиком употребе против евентуалног десанта са мора. Из Петриње у Чапљину је пребазирао 64. самоходни дивизион.⁴⁷

У истој преформацији команде родова у Министарству народне одбране (Генералштабу) преформирани су у управе. Команда тенковских и

⁴³ *Борба*, 2. март 1952.

⁴⁴ Према сећању генерала Милисави Ђорђевића.

⁴⁵ *Књига мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949*, III управа ГШ, (допуне).

⁴⁶ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 166–8.

⁴⁷ *Књига мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949*, III управа ГШ (допуне).

моторизованих јединица преформирана је у Управу ТиМЈ (окопних) јединица фебруара 1951. године.⁴⁸ После реорганизације у 1951. години створен је Школски центар тенковских јединица „Петар Драпшин“ (од октобра 1953, назив „тенковских“ измењен је у „окопних“).

Почетком 1950. године, предузеће „Петар Драпшин“ (до августа 1949. Главна тенковска радионица) прешло је у надлежност Управе за војну индустрију. По преласку радионице у Младеновцу у војну индустрију, тенковско-техничка служба остала је без ремонтне установе оспособљене за генерални ремонт борбених возила. Било је предвиђено да тај задатак преузме предузеће „Фамос“ у Сарајеву, али је оно било тек у формирању. Да би се надокнадио недостатак, а тенковске јединице постигле ремонтну самосталност, техничке радионице дивизија реорганизоване су у тенковске ремонтне базе.⁴⁹ Оне су биле базиране у Скопљу и Сиску, а код 17. тенковске дивизије база је формирана тек 1952, у Ранковићевоу (Краљево).⁵⁰

Разрађена је организациона структура базе и приступило се изградњи потребних објеката. Базе су биле предвиђене за средњи ремонт борбених и генерални ремонт неборбених возила, а имале су одељења за ремонт наоружања и средстава везе. У пракси је премашиван обим оправки борбених возила, нарочито у ситуацији када „Фамос“ још није био оспособљен за ремонт борбених возила.⁵¹

⁴⁸ *Оружане снаге Југославије 1941–1981*, 163. Управа је имала и техничко одељење. – Л. Јовановић, *н. д.*, 39–41.

⁴⁹ Л. Јовановић, *н. д.*, 31–33, 39–41. Расформирањем ГТР после 1950. створена су језгра за формирање три предузећа војне индустрије: *Петар Драпшин* у Младеновцу, *Фамос* у Сарајеву и *Братство* у Новом Травнику. – Исто, 101.

⁵⁰ *Књига мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949*, III управа ГШ, (допуне).

⁵¹ Л. Јовановић, *н. д.*, 31–33, 39–41. Тенковска ремонтна база састојала се од Управе са четири одсека, стабилног дела са осам производних одељења и ремонтне чете са три производна вода. Ремонтна чета је представљала покретни део ремонтне базе и била предвиђена за рад на вежбама и маневрима, али су њен алат и машине коришћени у свакодневном раду стабилног погона. Уз ремонтну базу, био је интернат ученика у привреди.

Тенковски десант прати самохотка ШтуГ III верзије Г, из састава 4. тенковске бригаде, Осијек 1947 (МЦО)

У саставу 4. тенковске бригаде трофејна техника се налазила до почетка 1950-их.
На фотографији: камуфлажно обојени тенк типа Пз.Кпфв.38 (т) верзије Б или једноставно „Прага“, са бројем 555 и знаком КТМЈ (МЦО)

Тенковски десант на тенку Панцер II из састава 4. тенковске бригаде. Тенк носи број 451 и знак КТМЈ (МЦО)

Пешидија прати веома ретку немачку самохотку Мардер II (7,5 cm PaK 40/2 auf Fahrgestell PzKpfw). Није познато која је немачка јединица током рата користила ово возило (МЦО)

Камуфлажно обојена самохотка Јагдпанцер 38 Хецер 75мм из састава Тенковског војног училишта 1947. године. Возило носи број 3 као и евиденцијски број 312 (МЦО)

Обука тенкиста 1947. године. У првом плану тенк Т-34 са нестандартним бројем 4008 и знаком КТМЈ који се на куполи види у целости (МЦО)

У плену Југословенске армије нашли су се и прилично ретки примерци тенкова и оклопних возила. Један део њих је већ 1947. године предат у збирку Војног музеја на београдској тврђави Калемегдан. Овде у првом плану италијанска танкета Л-3, потом оштећени М3А3 Стјуарт, француски Хочкис са немачком ознаком и бројем 637, чехословачки ЛТ-35 „Шкода“, италијанско возило Ауто-Каноне 76/30 на шасији камиона Фиат 18БЛР и немачки полугусеничар Сд.Кфз 17 (МЦО)

Другачији поглед на збирку Војног музеја 1947. године: с лева на десно: Хочкис, Шкода (са ев. бројем Словачке војске 13859), оштећени Стјуарт иза којег се уочава Рено Р-35, затим немачки полугусеничар Сд.Кфз 17 и италијански М-15 (МЦО)

Збирка Војног музеја 1947. године: с лева на десно: пољска танкета ТК „Урсус“, италијанска танкета Л-3, два мања неидентификована возила. У првом плану немачки Панцер ВК-1801 (који носи број 780), француски Хочкис и чехословачка Шкода. Иза њих француски Рено Р-35 и ФТ-17 (МЦО)

У првом плану: Шкода ЛТ-35 односно Пз. Кпфв 35 (т), полугусеничар Сд.Кфз 251/17 и италијански Ауто Каноне. Лево: Хочкис, Рено 45, Рено ФТ-17 и оштећени Стјуарт (МЦО)

Изглед посаде тенка Т-34, ев. број 1035, Тенковско војно училиште 1948. године.
Командир испред посаде коју чине слева на десно: нишанџија, возач, пунилац
и митраљезац (МЦО)

Обука питомаца Тенковског војног училишта у Белој Цркви, 1948. године.
У позадини тенкови Т-34, ев. бројеви 1044 и 1047 (МЦО)

Више пута објављивана фотографија из Тенковског војног училишта 1948. године, открива шароликост технике коришћене у тој јединици: Са десне стране тенка Т-34 (1046-?) у првом плану види се укупно осам тенкова Т-34. На левој страни, седам самохотки Хецер, једна СУ-76 и један британски Брен/Универзал Каријер (МЦО)

Једина и по калибру највећа самохотка у Југословенској армији, совјетска ИСУ-152. Остала од совјетске армије 1944, коришћена у 2. тенковској бригади, потом у Тенковском војном училишту. Овде на техничком збору јуна 1948. (МЦО)

Совјетске самоходке СУ-76 ушле су у састав противоклопних самоходних јединица КТМЈ. Овде на положају у Словенији, 1949. године са спрегнутим митраљезом ДТ за бојево гађање (МЦО)

Сцена из 268. тенковске бригаде из Врхнике, 1949. године. Група младих тенкиста прима задатак, док се у позадини види тенк Т-34/76 (бр. 1042) и Стјуарт (МЦО)

Технички дан у 268. тенковској бригади: војници раде на тенковима Т-34 (МЦО)

Тенкови 268. тенковске бригаде на логоровању на простору Фужине, 1949. године. Поред два покривена Т-34, уочава се рад на ходном делу тенка Т-34/76 (1042) (МЦО)

Сцена са наставе на логоровању једне тенковске бригаде у лето Т-34 1949. године. Поред три тенка Т-34, уочава се и један тамно обојени самоходни топ 75мм типа Штурм III (МЦО)

Поглед на други део логора исте тенковске бригаде открива још три немачка трофејна оклопна возила: два полугусеничара Сд.Кфз 251 са ПТ топовима и један оклопни аутомобил Сд.Кфз 231 „Бисинг“ (МЦО)

Тенкови Т-34 са тенковским десантом током великог јесењег маневра у Шумадији 1949. године. Балвани на странама тенкова служе за извлачење из блата (МЦО)

Означени крстом или латиничним словом „X“ тенкови Т-34 припадали су „агресорској“ страни током великог маневра у Шумадији, у јесен 1949. године (МЦО)

Један самоходни дивизион опремљен самохоткама СУ-76 на дефилеу по завршетку маневра. Самохотке су ишаране Титовим именом и идеолошким паролана (МЦО)

Немачки полугусеничари – у ЈА називани „Ханомаг“ по произвођачу – на дефилеу после завршетка шумадијског маневра. Колону предводи један Сд.Кфз 250 са ПТ топом, а за њим се уочавају још три полугусеничара Сд.Кфз 251 (МЦО)

Један Сд.Кфз 251 служио је као командно возило током маневра, јесен 1949. (МЦО)

Војници, тенкисти у јединици са трофејном техником, позирају поред једне немачке самоходке Штуг III. У позадини види се немачки Панцер IV на коме се уочава евиденцијски број 1543 на куполи, што индикује каснији период употребе (кол. А. Смиљанић)

Маршал Тито врши смотру тенковског батаљона 4. гардијске дивизије на Дедињу, зима 1949. године. Тенкови носе евиденцијске бројеве у опсегу 1300 (МЦО)

Тенковска бригада са тенковима Т-34, 1950. године (МЦО)

Обука у гађању из спрегнутих митраљеза код 268. тенковске бригаде, Врхника, 1950. године. Тенкови на стартној линији имају на куполама кредом исписане редне бројеве 1–4 (МЦО)

Одржавање самохотки СУ-76 у самоходној јединици једне од тенковских бригада, 1950. године. Пажњу привлаче евиденцијски бројеви уцртани на блатобранима возила: бројем 819 је означено возило у првом плану (МЦО)

Строј свих пет возила А са посадама на бањичком пољу, пред првомајску параду 1950. године. Тенкови носе исписане идеолошке пароле (Фото-центар)

Поглед на Возило А са десне стране, открива карактеристичну куполу са уграђеним ПА митраљезом, као и поједине измене на телу тенка у односу на полазни узор Т-34 (МЦО)

Пет возила А представљено је на првомајској паради 1950. године у Београду (МЦО)

„Тенковска јединица кап. Михаљинца“ – обука и рад војника на оклопним аутомобилима АЕЦ током 1951. године. На возилима се уочава кружни знак Команде ТиМЈ (МЦО)

Тенковска бригада на терену 1951. године: рад на моторском и ходном делу једног од тенкова Т-34 (МЦО)

Оклопна јединица (чета) КНОЈ-а на обуци 1951. године: оклопни аутомобил АБ-41 Аутоблинда и полугусеничар Сд.Кфз 251/22 са укрцаном пешадијом – махом у цивилним оделима и само са наоружањем (МЦО)

Основно оруђе за подршку у оклопним и механизованим бригадама до почетка 1980-их чиниле су самоходне хаубице М-7 105мм. Овде једна из ратног контингента означена бројем 252 снимљена на Калемегдану 1951. године (Фото-центар)

3. АМЕРИЧКА ВОЈНА ПОМОЋ НОВА ЕПОХА У РАЗВОЈУ ОКЛОПНИХ ЈЕДИНИЦА

После почетних недоумица и колебања у вези са позадином и исходом сукоба Југославије и земаља народне демократије предвођених СССР-ом, на Западу је на прелазу 1950/51. године преовладало мишљење о корисности пружања војне помоћи Југославији, као о чину од директне важности за војностратешку ситуацију у хладноратовском односу снага.

После посете начелника Генералштаба ЈА генерала Коче Поповића САД средином 1951. уследило је утврђивање војно-дипломатског терена за испоруке наоружања Југославији у оквиру система војне помоћи. У току ових преговора неколико западних војних делегација обишло је Југословенску армију. Посета начелника Здруженог генералштаба америчке копнене војске генерала Лотона Колинса, који је у Београд допутовао 14. октобра 1951, била је кључна за преваладавање обостраних сумњичавости у погледу намера и могућности обеју страна. Генерал Колинс је присуствовао низу показних вежби, чији је циљ био да се демонстрира техничка култура ЈА и њене могућности. У највећој вежби, изведеној код Бања Луке, у великом опсегу ангажоване су тенковске, ваздушно-десантне и авијацијске јединице на форсирању Врбаса. Школски тенковски батаљон је био подршка пешадијској дивизији, која је имала задатак да форсира реку и споји се са баченим десантом. Тенковски батаљон је форсирао реку на три места: мостом, газом и скелом и извршио задатак спајања са десантом.¹ Ова вежба импресионирали су Американце и била пресудна у брзом одобравању војне помоћи. Америчка страна је после тога престала да инсистира на слању својих инструктора за обуку Југословена на новој техници.

После интензивних преговора у Београду је, 14. новембра 1951. закључен споразум о војној помоћи (*Military Assistance Pact*) између влада ФНРЈ и САД, који су потписали маршал Тито и амерички амбасадор у Београду Џорџ Ален. Југославија је укључена у Програм помоћи за заједничку одбрану – *Mutual Defence Aid Programme* (MDAP). Помоћ је требало да стиже из САД, Велике Британије и Француске, према листама потреба – наруџбеницама које би достављала Југословенска армија.

Предвиђена војна помоћ од стране САД износила је 746,5 милиона долара, по тадашњим каталошким вредностима, мада југословенски војни званичници до 1954. године нису знали ни висину средстава помоћи, ни цене појединих средстава која су испоручивана. Наоружање и опрема из првих програма били су намењени допуни наоружања ЈНА.² Каснији

¹ М. Бабић, *ИЦОМЈ...* (рукопис).

² Назив *Југословенска народна армија* уведен је на њену 10-годишњицу, 22. децембра 1951.

програми су били намењени комплетирању и преоружавању одређених састава ЈНА. На прелазу 1951/52. године постало је очигледно да ће војна помоћ, по значају и по вредности, премашити економску помоћ западних земаља Југославији.

У овом периоду усвојен је комплексни назив *оклопни* уместо *тенковски* за овај род у оквиру ЈНА. Тај назив добиле су 1954. године све јединице на нивоу бригада – дивизија, односно школски центар и управа на нивоу Генералштаба.

3.1. Тенкови из програма војне помоћи

Набавке технике из Програма војне помоћи за заједничку одбрану (МДАП) омогућиле су квантитативан и квалитативан скок оклопних јединица ЈНА. За разлику од претходног периода блокаде са Истока у коме је, најблаже речено, доминирала стагнација, југословенске оклопне јединице ушле су у „бурно раздобље“ подстакнуто наглим приливом нове борбене и неборбене технике кроз систем МДАП. Свим профилима оклопних снага ЈНА стигла је нова техника.

Иако је војна опрема већ почела да стиже, *Борба* је тек 11. фебруара 1952. донела вест „Данас стиже на Ријеку прва пошиљка америчке војне помоћи“, у којој је наведено да ће бродом „Београд“ стићи товар од неколико тенкова, транспортних средстава, инжињеријске опреме и средстава за везу. Количина опреме пристигла тог дана означена је као „извесна количина тенкова и ратног материјала.“

У току програма МДАП за Југославију 1951–58. године примљена је следећа оклопна техника:³

- тенкови: *M4A3E4 Шерман* (599⁴) и *M47 Патон* (319)
- самоходке: *M7/M7B2 Прист* (56), *M18 Хелкат* (240), *M36B1* и *M36B2 Цексон* (399)
- оклопни аутомобили *M3A1 Скауткар* (300) и *M8 Грејхаунд* (265)
- ПА полугусеничари: *M15* (20)
- тенкови за извлачење: *M32/M32B1*(29) и *M74* (25)
- трактори за вучу: *M4* (232) и *M5/M5A1* (827).

Испоручене су и следеће количине муниције: за тенковски топ 76 мм: 116.100 панцирно обележавајућих и 32.800 поткалибарних граната, затим резервних делова, радио-станица итд.⁵

Полугусеничари типа М5 Интернационал, од којих је испоручено више стотина комада, нису наведени у закључном документу испоручене

³ Типологија америчких возила испоручених кроз МДАП, према *Standard catalog of US Military vehicles*, 2nd edition /David Doyle/ 2003, односно: Билтен Техничке управе ДСНО, ТБ 55 1967.

⁴ Југославији је испоручен (најмање) један М4А3Е8. Остало је непознато у које сврхе је кориштен овај тенк, али је крајем 1950-их завршио као мета на полигону Никинци. О томе сведоче фотографије испитивања разних оруђа у пробојности оклопа.

⁵ ВА к. 21, ф. 3. 3, Извештај о војној помоћи САД Југославији.

технике у оквиру МДАП. Могуће је да су набављени по неком уговору из 1951. године, пре склапања МАП-а између САД и Југославије.⁶

Оклопна техника којом су Американци располагали у то време није била врхунска, што је било и илузорно за очекивање. „Углавном сва је испоручена опрема по типовима и моделима слична опреми употребљеној у II светском рату. Известан део ове опреме је и употребљаван у II светском рату, па је након генералног ремонта испоручивана. Мора се нагласити да су ремонти вршени веома солидно, тако да се за употребу опрема може сматрати као нова. Све ово већином се односи на неборбена и борбена возила. Поред извесних мањих недостатака уочених на појединој врсти опреме, квалитет примљене опреме је у целини добар, искључујући савременост, што се показало и при употреби.“ По техничким решењима, ипак, била је то опрема високог квалитета и поузданости у експлоатацији. Тенкови М4А3 Шерман били су по борбеним квалитетима слабији од совјетских Т-34 (мањи калибар топа, већа силуета, бензински мотор склон запаљењу), којима је већ располагала ЈНА, али су били технички савршенији, лакши и једноставнији за управљање и добијени су у великој количини, ремонтовани и са резервним деловима.⁷ Подверзија испоручена Југославији, „Е4“, била је послератна модификација ратног ветерана М4А3 Шерман. Америчка страна је током преговора нудила старију и слабију верзију М4А1, али је после дужег натезања одлучено да се Југославији испоручи ова верзија.⁸ Реч је о посебној послератној конверзији тенка М4А3 уградњом топа од 76 мм у оригиналну куполу. Овакви Шермани испоручивани су у оквиру програма МДАП и другим армијама НАТО у истом периоду.

Одговарајући на питање о квалитету и квантитету испорученог наоружања Тито је 1953. године рекао: „Сви ми, и војни стручњаци, позитивно гледамо на квалитет америчког наоружања. У погледу квантитета има још недостатака – мало преспоро долази оно што нам је било најпотребније, али иде. Иначе, ми имамо доста стручњака, код нас се људи врло брзо прилагођавају и можемо технички савладати све оружје које добијамо. Што се тиче питања каква нам је врста наоружања сада најпотребнија, ми нисмо тражили нове врсте. Не бих вам могао одговорити шта би нам сада конкретно требало, јер то је војна тајна.“⁹

⁶ Возило полугусеничар М-5 Internacional Harvester које се користило у ЈНА не треба мешати са полугусеничарима М-3 које је производила компанија White-Autocar-Diamond, а чији су сродници М3А1 и М-15/М-15А1 били у ЈНА. Возила Интернационал имала су мотор типа Red 450Б, а не White 160АХ, тело возила било је заокружено на ивицама транспортног дела, а због другачијег начина израде и коване конструкције мало делова је било замењиво са фамилијом М3 White. *Standard catalog of US Military vehicles*, 396–397.

⁷ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 175.

⁸ Иван Лаковић, *Западна војна помоћ Југославији 1951–1958*, Подгорица 2006, 247–248.

⁹ Јосип Броз Тито, *Говори и чланци*, књ. 8, Загреб 1959, 182–183.

Ново оружје, после периода изолације кроз који је ЈА прошла, изазвало је благу еуфорију код неких припадника армије. Било је и упадљивог истицања вредности америчког оружја над совјетским. Многа средства наоружања, посебно у ваздухопловству, била су најсавременија у том тренутку, а тај ефекат се ширио на другу технику. Фотографију колоне тенкова М-4 Шерман, који су били спремни за параду у Загребу маја 1953, у листу V војне области *За домовину*, пратио је текст: „Ови тенкови су надмоћнији од тенкова руског поријекла Т-34. Уз то с њима је много лакше и удобније руковати.“ Коментаришући дефиле на парадисти исти лист наводи да је артиљерија „недавно добијена као помоћ од наших ратних савезника“, а за добијене тенкове М-4 „чуло се само најпохвалније.“¹⁰

Сличан текст пратио је фотографију тенка М-4 пред велики маневар 1953. године: „најсавременија тенковска техника.“ У појединим стручним часописима упоређиван је амерички тенк М-4 Шерман и до тада у југословенској визији неприкосновен Т-34 совјетске израде. У поређењу са основним тенком ЈА совјетске производње Т-34, ватрена моћ топа америчког М-4А3, подвезије Е4, била је мања (76 мм у односу на 85 мм, додуше амерички тенк је имао више расположиве муниције), док је митраљеска моћ била већа јер је имао и противавионски митраљез. Тачност гађања до 1.500 метара била је иста, али је изнад те границе топ совјетског тенка био бољи. Амерички тенк је имао бољу тачност гађања митраљезом, јер је митраљез био потпуно фиксиран, што није био случај код Т-34. Гађање из митраљеза Т-34 било је прецизније због статичке нишанске справе. Амерички тенк је имао стабилизатор топа, боље отворе за осматрање и бољу вентилацију. Тенк М-4 је био далеко удобнији за вожњу и за боравак у борбеном делу, где су седишта била тапацирана, као и нека места опасна за удар тела. Хидраулични уређај за окретање куполе тенка М-4А3 представљао је „новину у тенковској техници код нас.“¹¹

Оцена армијског листа *За домовину*, дата после пријема нових тенкова М-47 Патон, да „представљају посљедњу ријеч технике“ била је тачна јер је ЈНА добила те тенкове само 15 месеци после њиховог увођења у америчке оклопне јединице. Први тенкови М-47 стигли су у ријечко пристаниште 27. маја 1953, укrcани у два брода, која су довезла и одређен број моторних возила. На дочеку тенкова били су југословенски генерал Франц Поглајен и генерал Хармони, у име америчке војне мисије (АМАС) у Београду, која је координирала пријем војне помоћи.¹²

Тенкови типа Патон представљали су значајнији квалитативни скок у развоју тенковске технике тог доба. За разлику од Шермана који су били технолошка генерација Другог светског рата, тенкови типа Патон су

¹⁰ *За домовину* 9, 10, 25. април, 9. мај, 15, 18. јул, 20, 29. август 1953; *Наоружање тенка М-4А3Е4 у поређењу са наоружањем тенка Т-34*, Тенковски гласник, 5–6/1952, 48; исто, 3/1952, 24.

¹¹ *Борба*, 11, 12. фебруар 1952.

¹² *Борба*, 28. мај 1953.

припадали првој послератној генерацији америчких тенкова која је донела већи калибар топа (90 мм), нове уређаје као што су: стереоскопски даљинометар или инфрацрвени уређај за возњу, примену хидраулике при управљању (којом је смањена утрошена снага возача за 50 пута, у односу на совјетски Т-34), радио-везе са системом УКТ и употребом кристала за избор таласа итд.¹³ Према анализама (из 1955) пробојности оклопа два тенка, М-47 је у фронталној борби са Т-34 могао да сачека погодну даљину за отварање ватре без бојазни да ће бити уништен. Важно је било да та даљина буде испод 1.700 метара. То је значило да је овај тенк могао да изађе као победник када је у питању борба 1:1. Бочне плоче М-47 биле су отпорне за калибре до 75 мм а под углом од 90 степени, што значи да је Т-34 имао могућност да их пробије на даљинама само до 1.000 метара.¹⁴

Испорука ових тенкова сведочи о изнијансираност програма војне помоћи, чији су садржаји одражавали ниво међудржавних односа и очекиване правце њиховог развоја. Уступање тенкова М-47 Патон Југославији није значило аутоматску спремност за њено прихватање у ужи савезнички круг, али је представљало потврду климе која је у специфичним околностима Југославије и Запада постајала уобичајена. Испорука ових тенкова спада у највише домете програма помоћи Југославији, поготово када се узму у обзир идеолошке, политичке и економске разлике Југославије и САД.¹⁵

Добијање више стотина самоходних топова калибра 76 и 90 мм представљало је значајан квалитативни и квантитативни искорак у односу на противтенковску моћ оклопних дивизија, односно самосталних противтенковских пукова и дивизиона. Упркос чињеници да су то била оруђа из времена Другог светског рата, самохотке М-18 и М-36 су допринеле модернизацији југословенских снага више него што се то може претпоставити на основу њихове позиције у хијерархији тада коришћених оруђа у модерним светским армијама. Са друге стране квалитет који се добио њиховим увођењем у оперативну употребу био је показатељ дотадашњег степена заосталости овог сегмента ЈНА. Увођењем ових средстава у наоружање омогућено је ваљано планирање противоклопне борбе и супротстављања очекиваном тенковском нападу Совјета и њихових сателита.¹⁶

Мегаломанија Југословена, као и после 1945. у потражњи за савременим наоружањем била је више него очигледна. У листи коју су Југословени септембра 1953. предочили на преговорима у САД били су захтеви за тенкове типа М-47 или М-48 (1.659 комада!!!), самоходне топове 90 мм (1.254 комада!!!), оклопне извиђачке аутомобиле М3А1 (532), самоходне хаубице 105 мм (52), односно 155 мм (36), затим за тенкове за извлачење М-32 (136), вучне возове (122) итд.¹⁷ Американци су на преговорима указали

¹³ М. Бабић, *ШЦОМЛ...* (рукопис); *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 175.

¹⁴ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3327, 1, 1.

¹⁵ И. Лаковић, *н. д.*, 161–162, 250–251.

¹⁶ *Исто*, 244.

¹⁷ *Балкански пакт*, зборник докумената, Београд 2005, 468–490.

на високу цену М-47, као и на могућност набавке лакших француских тенкова, који су били јефтинији и погоднији за брдске услове рата. Будући да самохотке М-36 нису више произвођене, америчка страна је сугерисала да југословенски званичници траже друга противоклопна средства, као што су бестрзајни топови итд.¹⁸ Страни партнери су и у овом случају сумњичени за неизлажење у сусрет југословенским захтевима.

Испоруке борбених возила у оквиру система помоћи подигле су борбену готовост југословенских оклопних јединица у односу на могуће противнике, оклопне јединице земаља народне демократије. Њихове оклопне снаге су углавном до тог времена биле преоружане са широке типолошке базе тенкова Другог светског рата на совјетске Т-34. Према проценама Југословена, које су они износили пред савезнике из НАТО или Балканског пакта, Мађарска је имала 2 тенковске дивизије, Румунија 1–3, Бугарска 2, а Албанија једну тенковску бригаду (пук). У неким бугарским пешадијским дивизијама били су интегрисани тенковски батаљони. Грчки и југословенски војни представници су крајем 1952, у оквиру разматрања односа снага између совјетских сателита на Балкану и сопствених снага, оценили да је у оклопним јединицама тај однос 7:4 изражено у броју оклопних дивизија.

3.2. Преобука и преоружање

Прихватање програма војне помоћи наметнуло је проблем преобуке дела југословенског старешинског кадра. Та преобука је била двојака: школовање југословенских кадрова у америчким војним школама у САД или у Европи; специјални курсеви које су у Југославији држали амерички војни или цивилни стручњаци. У време трајања војне помоћи на школовању ван ФНР Југославије била су 762 припадника ЈНА, док је на специјализованој обуци у земљи обучено неколико хиљада старешина. Техничке курсеве реализовало је 18 екипа у којима је било 48 америчких наставника.¹⁹ Групе југословенских полазника у страним војним школама имале су проблеме у прилагођавању на обуку и живот по западним стандардима, али и перипетије као што су забране да носе црвене петокраке или тешкоће у добијању улазних виза. Почетни проблеми сличне врсте пратили су и тенкисте на обуци у САД.²⁰

Из оклопних јединица обуку у иностранству је укупно завршило 20 старешина, и то по годинама: 1952. године – 4, 1954 – 6, 1955 – 6 и 1956 – 4 старешине.²¹ Међутим, према извештају КОС-а обуку су прошла 24 припадника тенковских јединица ЈНА. Део њих обучен је 1952. године у америчким базама Абердин и Форт Нокс. Први југословенски тенкисти стигли су у САД априла 1952. године.²²

¹⁸ Исто, 432–433.

¹⁹ Ј. Јовановић, *н. д.*, 103.

²⁰ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 171.

²¹ ВА к. 21, ф. 3. 3. Извештај о војној помоћи САД Југославији, 8.

²² ВА ВБА, к. 4

Будући да су се америчка техничка решења битно разликовала од совјетских, обука није могла да буде заснована на аналогји (нпр. са тенком Т-34) већ се морало ићи на преобуку уз коришћење америчких правила и упутстава. У то време изузетно мало припадника тенковског рода је знало енглески језик, тако да је практична обука тенкиста у америчким базама била од изузетног значаја за овладавање новом техником. Тенкисти који су завршили преобуку у САД касније су били први инструктори на тој техници.

Основни проблем надлежних органа при Генералштабу и највишим командама био је превођење бројних америчких техничких правила. Американци су буквално затрпали Југословене масом правила за употребу испоручене технике. У оквиру разгранатог система техничких правила и упутстава америчке армије један тенк је имао посебна правила за топ, стабилизатор, мотор, возило као целину, за борбену употребу од најситније до најкрупније тенковске јединице итд. Техничка правила су одмах превођена на српскохрватски језик и слата у јединице, а тактичка су делом коришћена у оригиналу а делом превођена или модификована према доктрини ЈНА. Учење енглеског језика постало је неопходно, па је већина старешина надлежних управа Генералштаба похађала ниже и више курсеве у Дому ЈНА у Београду.²³ Армијска штампа је објављивала базичне водиче стручне енглеске терминологије. *Артиљеријски гласник* је током 1952. писао о америчким артиљеријским тракторима М4 и М5, а у тексту „Шта треба да знамо о самоходним оруђима артиљерије америчке армије“ о типовима М-7, М-10, М-18 и М-36. За М-8 речено је да је најбржа самохотка која је икада саграђена. *Тенковски гласник* упознавао је кроз компарацију своје читаоце са карактеристикама америчких тенкова М-4 Шерман. У то време изашли су из штампе први енглеско-српско/хрватски војни речник, техничка књига са описом теренског возила Цип и друга издања.²⁴

Пријемом савремене технике почео је да се успоставља другачији систем обуке и односа према техници, али су извесни проблеми и даље постојали. Такво стање констатовале су и екипе које су, августа 1953, контролисале процес обуке и борбену готовост у В војној области где је те технике било највише распоређено. У појединим ситуацијама војници су обучавани на једном оруђу, а затим је у њихову јединицу стизало друго оруђе. У 232. и 268. бригади обучавали су се на самохотки М-18/76 мм, а добили су самохотку М-36/90 мм. У 378. самоходном пуку такође је извођена преобука на самохотку М-18/76 мм, а јединица је опремљена самоходним хаубицама М-7/105 мм. Како је примећено, „још увек је до јединица споро стизао“ потребан број правила и описа оруђа.²⁵

²³ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 172.

²⁴ *Артиљеријски гласник*, бр. 1, 1952, бр. 3, 1952, бр. 4, 1952; *Тенковски гласник*, бр. 2, 1952, бр. 3, 1952, бр. 4, 1952, бр. 5–6, 1952.

²⁵ ВА, К. 19, 4/1, 9.

Техника добијена у оквиру програма војне помоћи уведена је и у састав Тенковског школског центра.²⁶ У наставним батаљонима код оклопних дивизија су обучавани рочни подофицири за дужности возача тенкова и нижанџија. У септембру 1952, у ТШЦ је почела са радом 1. класа активних тенковских подофицира, који су се школовали за дужности командира тенкова. Раст рода, захваљујући испорукама кроз програм МДАП, подразумевао је повећане потребе у старешинском кадру у основним јединицама. Пошто је било неисплативо школовати велики број официра за дужности командира тенка, одлучено је да се на ту дужност уведу активни подофицири. Априла 1952. донета је одлука да се од јесени те године школују нови подофицирски кадрови, што је била пракса у оклопним јединицама НАТО. Ради унапређења оспособљености и вођења кадрова на бази критеријума, од 1953. уведени су испити за чин мајор и потпуковника. Мајорски испит је био посебно обавезан за полагање пуковничког испита, па су га морали полагати сви капетани I класе и мајори који су се затекли у том чину.²⁷

3.3. Преоружање V војне области

Током 1952/53. године, али и касније, дошло је до формацијских промена, пре свега захваљујући почетку испорука технике кроз систем војне помоћи.²⁸ За пријем нове технике формиран је низ техничких база (углавном у НР Хрватској) чији је задатак био да прихвате, деконзервирају или склопе и отпреме различит материјал у јединице. У Ријеку је наоружање стизало бродовима. У Петрињи је код 20. тенковске дивизије формирана техничка база за пријем оклопно механизованих средстава („база је добро организована“, оценио је орган КОС 1953. године). Кроз ауто-техничку базу, створену упоредо са почетком испорука у Пречком код Загреба, од краја 1951. године прошло је преко 12.500 различитих неборбених возила, од којих је део ушао у оклопне јединице.²⁹

Почетком 1953. формирана је Техничка служба КоВ ЈНА, која је до тада била нејединствена и везана за друге техничке родове.³⁰ У њен састав су ушли сви управни и извршни органи тенковско-техничке службе рода оклопних јединица (ОЈ) и скоро цео њен кадар. Ремонтне базе тенковских дивизија су потом прешле у надлежност војних области и послужиле су као језгро за формирање техничких ремонтних завода.³¹

²⁶ М. Бабић, *ИШЦОМЛ...* (рукопис). Примљено је десет М4А3, седам М8, три МЗА1 и један М-47.

²⁷ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 173.

²⁸ Наредба ДСНО пов. бр. 830/52 као допуна Књиге мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949. III управа ГШ.

²⁹ ВА ВБА, к. 5; *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 172, Л. Јовановић, *н. д.*, 20, 45–47, 56–58 и 74.

³⁰ ВА, к. 93, ф-4, бр. 4/1, исто к. 97, Ф-1, бр. 9, исто, к. 763, стр. 101 и 686, к. 774. књ. 1; Л. Јовановић, *н. д.*, 111.

³¹ Л. Јовановић, *н. д.*, 33; *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 182; *Технички ремонтни завод Чачак*, Чачак 2006, 41–46.

Од технике испоручене са Запада формиране су неке нове јединице: авијацијске, тенковске, артиљеријске и позадинске. Новом техником преоружане су многе јединице на територији V војне области, и то управо у простору Загорја и западне Славоније који је сматран саставним делом војишног правца Љубљанских врата. Планери Северноатлантског пакта су са тог правца очекивали напад Совјета и њихових сателита и инсистирали су да се нова техника користи на том простору. Током 1952/53. године са новоиспорученом америчком опремом створене су „нове“ преоружане пешадијске дивизије у поменутом простору. Ове дивизије су се од „старих“ дивизија у осталом делу Југославије разликовале по новим вучним и самоходним артиљеријским јединицама, формираном тенковском батаљону и другим елементима.³²

У истраживању контекста војне помоћи, Иван Лаковић примећује да су Југословени тражили тенкове типа Патон и за оклопне јединице у пешадијским дивизијама ЈНА. Америчка страна је била сагласна, али је постављен услов да се, због више цене овог тенка, одрекну дела опреме коју су тражили по другим основама. Мада је цена тенкова Патон доста пала током последње године, као последица одлуке о његовом повлачењу из серијске производње, тај тенк је и даље био знатно скупљи од М4А3. Југословенска страна је одговорила да добијање М-47 представља захтев од којег се неће одустати. Југословенски планери су тако тврдим ставом бранили активност која је била много битнија, а односила се на опремање корпусне бригаде тенковима М-47. Знајући да се током преговора одобри мање од онога што се тражи, захтев за униформно опремање корпусне оклопне бригаде и оклопног батаљона на дивизијском нивоу имао је у позадини спремност Југославије да прихвати даљу испоруку Шермана за дивизијске ефективе, ако се омогући пријем тенкова Патон за ниво корпуса. Како се из докумената види, они су за корпусну бригаду прихваћени без потешкоћа.³³

Према плану пријема помоћи први је комплетно преоружан корпус у Љубљани, што је делимично реализовано у 1953, а довршено у 1954. години. У 1954. преоружан је корпус у Загребу.³⁴ Пријем тенкова М-47 омогућио је да се у 1953. години формирају оклопне јединице на нивоу оба корпуса V војне области. Формиран је 31. тенковски пук у Дугом Селу за потребе загребачког корпуса, односно 268. тенковска бригада (1. оклопна) препотчињена је љубљанском корпусу. Оклопна дивизија V војне области је потпуно преоружана, а започет је процес формирања тенковских батаљона код пешадијских дивизија у оквиру те области. Тенковски

³² О овоме видети: *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, Копнена војска, поглавља о ОМЈ и артиљерији; зборник докумената *Балкански пакт*, Београд 2005, 377–387; Dmiṭar Tasić, *Preoboroḗevanje enot zagrebṣko-ljubljanske armadne oblasti s tehniko iz programa zahodne vojaṣke pomoći v pedesetih letih 20. stoletja*, *Vojaṣka zgodovina*, ṣt. 1 (14), vol 9–2008, 58–77.

³³ И. Лаковић, *н. д.*, 161–162, 250–251.

³⁴ ВА, фонд ВБА, к. 10, 6.3.02, св. 25, стр. 63–78.

батаљони јачине 31 тенка типа М4А3 и М-47 образовани су од 1953. даље код следећих пешадијских дивизија: 1. и 6. пролетерске, 33, 56, 60. пешадијске, као и код ратних 129. и 137. пешадијске дивизије. Оне су махом базирале у зони могућег правца агресије совјетских и сателитских снага: Постојна, Карловац, Ново Место, Бјеловар, Марибор, Бује. Осим тенковских батаљона, формиран су самоходни дивизиони код 1, 56. и 60. дивизије.³⁵

Поред преоружања артиљеријских пукова тенковских дивизија (115. самоходни, 218, 296. артп), који су постали самоходни (17, 20, 26. сап), односно самосталних вучних противтенковских у самоходне: 158. у Ђакову, 411. у Крижевцима, 423. у Дугом Селу, потом Илирској Бистрици, па Ракеку, формиране су нове самоходне артиљеријске јединице: 372. пук у Петрињи и 484. дивизион у Ракеку, као и више позадинских састава (складишта, база).

У фази пријема материјала МДАП, проблем је представљао мали број техничког кадра, непознавање нове технике, као и смештајни услови. Иако је око 300 старешина прошло курсеве и обуку проблем овладавања техником је остао током 1953. године. Део људства прошао је обуку на једно оруђе, а потом је вршило пријем другог сасвим другачијег типа. Ово је био нарочито случај код противтенковске артиљерије у тенковским бригадама. Такође, недостајало је правила за употребу појединих средстава, а током 1953, било је и недостатка горива.³⁶ Смештај и чување нове технике често нису били адекватно решени. Тако је 372. самоходни пук у Петрињи чувао нова средства на отвореном простору. У Новом Месту тенковски батаљон је такође био смештен на отвореном. У бригади у Врхници, уместо дотрајалих гаража за смештај тенкова грађене су нове. У Карловцу су постојале само настрешнице, па се вршила демонтажа хангара и пребацивање из једне касарне у другу.³⁷

У периоду од 1952. до 20. августа 1953, јединице 5. војне области примиле су следеће количине борбених возила - тенкова: 281 Шерман и 97 Патон; оклопних аутомобила: 63 М-8 „Блинда“ и 27 М3А1 Скауткар и самохотки: 56 комада 76 мм, 22 комада 105 мм и девет комада 90 мм.³⁸

До краја августа 1953. комплетно су преоружане 20. окд и 60. пд, као и највећим делом 14. пролетерска и 56. пд. Делимично су биле преоружане 1. и 6. пролетерска, као и 33. пешадијска дивизија. У каснијем периоду 1953. године, 33. дивизија (са тенковским батаљоном) прешла је из

³⁵ Наредба ДСНО пов. бр. 830/52 као допуна Књиге мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949. III управа ГШ; *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 174–176. Са М-4 били су наоружани: тб 1. и 6. прол пд, 33. и 60. пд, а са М-47 били су 14. прол, 56, 129. и 137. пд. У формацији Одред ЈНА на Слободној територији Трста, који је развијао 46. пешадијску дивизију, предвиђено је формирање 46. тб. Према сећању генерала М. Борђевића, овај батаљон је касније укључен у састав 265. оклопне бригаде.

³⁶ ВА, фонд ЈНА, к. 19, ф. 1, 4/1.

³⁷ ВА, к. 19, 4/1, стр. 10.

³⁸ Исто, к. 19, 1, 4/32.

Новог Места у Ријеку и својом надлежношћу обухватила простор Горског котара, дела Кварнерских острва и словеначког Крса.³⁹ Њен тенковски батаљон је 1956. прешао из Ријеке у Подград. Политичким решењем Тршћанске кризе и престанком постојања зоналне поделе расформиран је Одред ЈНА и највећи део војних ефектива повучен из раније Зоне Б.

3.4. Велики маневар 1953

Токове испоруке оклопне технике у 1953. обележила су два догађаја у којима су се посебно истакле оклопне јединице ЈНА – велики маневар у Хрватском загорју и Тршћанска криза у јесен 1953. Оба догађаја десила су се на западном правцу груписања југословенских оклопних јединица.

Југословенске оклопне снаге су се у овом периоду груписале на три основна правца (западни, централни и јужни), што је одговарало ефективима три оклопне дивизије. Јужни правац се изводио из Бугарске и рачвао у правцу Ниша и Скопља. Други његов крак, у правцу Скопља, током 1952–1954. био је тема заједничког планирања одбране Грчке и Југославије. Централни правац из Војводине у средишњи део Југославије, који је био најдубљи, имао је 700 км и из њега се такође могло дејствовати ка југу или ка западу. Дубина западног правца, од Мађарске до Трста, износила је 250 километара и давала је могућност продора у северну Италију. Будући да је на њему очекивана агресија Источног блока, Југословени су на том простору распоредили респективне снаге које су биле преоружане и могле да одговоре на продор совјетских и сателитских снага, као и да делују по боковима, или ешалонски да се бране.⁴⁰ На том простору одржан је велики маневар септембра 1953.

Маневар у Хрватском загорју, највећи до маневра одржаног 1971 (*Слобода 71*), одиграо се у време када је војнополитичка ситуација око Слободне територије Трста почела да се компликује. У наредби за извођење маневра, коју је потписао врховни командант оружаних снага ФНРЈ маршал Тито 14. августа 1953, назначено је да ће се велики маневар на територији V војне области извршити у септембру 1953. године. За команданта маневра одређен је генерал Коста Нађ, командант V области, а наредбом је било предвиђено ангажовање дела резервиста у јединице за извршење маневра.⁴¹ По објављивању наредбе, већ 15. августа јединице одређене да учествују у маневру отпочеле су вежбе. Прва половина септембра затекла је саставе 20. оклопне дивизије ван матичних гарнизона североисточно од Загреба. Маневар су пратиле пуковске пред-маневарске вежбе.

³⁹ Наредба ДСНО пов. бр. 830/52 као допуна Књиге мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67. од 24. јула 1949. III управа ГШ.

⁴⁰ *Балкански пакт*, 275–279, 410–411.

⁴¹ *Народна армија*, бр. 735, 20. август 1953; *За домовину*, бр. 19, 20. август 1953; *Борба*, 15. август 1953.

Прве борбене активности на великом маневру у Хрватском загорју започеле су 14. септембра продором снага „плавог“ из правца Мађарске ка Загребу око 20 километара.⁴² У маневру је било ангажовано око 50.000 припадника копнене војске и ратног ваздухопловства, а организовано је и отпремљено 117 војних транспортних возова.⁴³ Маневар је пратио појачан информативни рад.⁴⁴ Маневар је имао две фазе. У првој фази иницијатива је дата агресору тј. „плавом“ који је нападао правцима Копривница – Крижевци – Врбовец и Бјеловар – Загреб са тенденцијом обухвата Загреба. Бранилац, „црвени“, од 14. до 20 септембра налазио се у повлачењу, консолидовању позадине и припремама за противудар. Дана 23. септембра уследио је преокрет: јуриш снага „црвених“, одбацивање агресора и ликвидација његових изолованих снага. У завршној фази маневра црвени су продирали уз подршку тенкова и артиљерије. Уз сламање отпорних тачка плавог, црвени је бацио десант у позадину непријатеља на његову главно упориште Св. Иван Зелину, који је дефинитивно означио пораз плавог. Снаге плавог су се брзо нашле у окружењу, а у њиховом гоњењу форсирана је река Лоња.⁴⁵

Део маневарских јединица продефиловао је 26. септембра 1953. пред маршалом Титом. Дефиле је одржан у селу Лоњица, „једном од највећих попришта борби“. У 8,30 стигао је маршал Тито у пратњи генерала Гошњака, Дапчевића и личног пратиоца генерала Жежеља, а на почасној трибини били су Кардељ, Пијаде и други високи државни званичници. После рапорта који је маршалу Титу предао командант маневра Коста Нађ, почео је дефиле трупа под руководством генерала Ђока Јованића. Сачуване су упечатљиве фотографије које приказују колоне тенкова Шерман са исписаним паролама оданости Титу и војно-политичком врху ЈНА.⁴⁶ После свечаног дефилеа 27. септембра 1953, снаге ЈНА упутиле су се у матичне гарнизоне. Дobar део јединица које су учествовале на маневру за мање од десетак дана поново је активиран – овога пута у готово ратним околностима.

3.5. Трићанска криза 1953

Одлука савезника да своја мандатна права и управу у Зони А пренесу на италијанске власти означила је почетак затегнутости око Трста и

⁴² Народна армија, бр. 740, 20. септембар 1953.

⁴³ Развој ОС СФРЈ, књ. 9–3, 22.

⁴⁴ За домовину, бр. 21, 5. септембар 1953; За победу, бр. 201, 15. септембар 1953. Скривање формацијских назива и евиденцијских бројева на техници и овде је било актуелно: генерал Хардинг похвалио је јединице: „7“, „19“ дивизију и „24. пук“, што су били фиктивни вежбајући бројеви. На једној фотографији тенк М-4 Шерман, број 3092, има дописан број 9, односно необичан број 30929. – Борба, бр. 20, 21, 26. септембар 1953.

⁴⁵ Стојан Јовић, *Под куполом надобрана*, Београд 1980, 12; *Борба*, 26. септембар 1953; *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–1, 87–88.

⁴⁶ За домовину, бр. 24, 29. септембар 1953; *Борба*, 27. септембар 1953, 1–2

настанак Тршћанске кризе. Криза је почела 8. октобра. У каснијем разговору са новинаром листа *Обсервер*, маршал Тито је о својим осећањима у том тренутку рекао: „О томе уопште нисам био обавијештен. Одлука је дошла као потпуно изненађење за нас, упркос чињеници да смо гајили сумње да иза концентрације талијанских трупа можда припрема нешто у потаји. Разлог наше бојазни заснивао се на увјерењу да се таква концентрација талијанских трупа не би могла обавити без знања савезника или бар без њиховог дјелимичног знања. Први пут сам чуо о овој одлуци 8. октобра у 10 часова, када су ме претставници Велике Британије и САД посјетили и упознали с овом одлуком. Овај поступак погодио ме као гром из ведрог неба“. Иако саопштено на крајње дипломатски начин, Титу је ово било „крајње тешко сазнање“ и „ултиматум“. ⁴⁷ Западни извори описују туробан изглед југословенских официра на пријему у америчкој амбасади те вечери, припремљеном у част генерала Вучковића који се вратио са преговора у Сједињеним Државама. ⁴⁸

У исто време снаге 1. пролетерске дивизије, распоређене у гарнизонима Постојна, Шент Петер (Пивка), Ајдовшчина, Випава, Илирска Бистрица и другде, добиле су наређење да уђу у Зону Б ради појачавања тамошњег Одрода ЈНА. ⁴⁹ Генералштаб ЈНА одлучио је да формира Оперативну групу под командом генерала Косте Нађа, са седиштем у Постојни. Задатак Групе је био да обједини команду 23. корпуса, новомобилисане дивизије – бригаде и ојачања из V и VII војне области и да спречи улазак италијанских снага у Трст. ⁵⁰

Нашег сведока, младог потпоручника Ђорђевића, тек постављеног командира у 1. батаљону 265. тенковске бригаде у гарнизону Подград који се налазио на путу ка Трсту у ноћи 8/9. октобра пробудио је курир. Саопштио му је сигнал „Вук, Вук!“. Убрзо су он и његови официри хитали ка касарни, у којој је војска већ била на ногама. „Богами, било је чврсто!“. Потпоручник је повео чету у тенковски парк, где је батаљон чекао наређење. Уследила је попуна бојевом муницијом и амерички Шермани 265. бригаде запутили су се преко Материје ка Козини, месташцу на граници. Положаји су запоседнути и маскирани. Убрзо су донети планови Трста. Старешине су упознаване које ће снаге којом улицом да продиру у град. ⁵¹ „Труба је свирала узбуну а дежурни гарнизона стајао је мирно поред њега. Почињао је 9. октобар 1953. Ускакали смо у камионе...“ ⁵² Ово је била слика каква се могла видети у већини гарнизона у Словенији и Хрватској. Почео је велики покрет.

⁴⁷ Ј. Б. Тито, *Говори и чланци*, књ. 8, 321.

⁴⁸ Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату*, Загреб 1988, 547.

⁴⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 5, *Ратна морнарица*, 50.

⁵⁰ *Исто*, књ. 13, *Војнообавештајна служба* 260.

⁵¹ Изјава пенз. генерала М. Ђорђевића аутору, Београд, 15. фебруар 2000.

⁵² Душко Трифуновић, *Тукај смо Словенци!*, Комунист, 22. јул 1988, 24.

Све оклопне и моторизоване јединице са тог подручја хитно су припремане и пребациване у Истру, Словеначко приморје или у друге крајеве Словеније. Снаге 20. тенковске дивизије (232. тенковска бригада – Јастребарско, 268. тенковска бригада – Врхника и друге у Петрињи и Сиску) кренуле су ка граници. Из Крагујевца је у Словенију возовима пребачена 252. тенковска бригада као резерва Врховне команде.⁵³ Снаге V војне области (23. корпус у Љубљани и делови 11. корпуса у Загребу) стављене су у стање покрета. Тим америчких посматрача на путу ка Трсту видео је артиљерију са коњском запрегом, тенкове средње величине у рејону Сежане ка Зони Б и возове пуне војске који су ишли из Љубљане, јављао је Асошијетед прес.⁵⁴

Пребацивање 252. тенковске бригаде наоружане тенковима Т-34 са истока земље треба посматрати у контексту наређења које је Тито издао команданту В војне области генералу Нађу о томе да не шаље америчке тенкове, јер то није „згодно“ због америчких снага које су се налазиле у Трсту, али и посматрача. Наређено је да се шаљу совјетски тенкови (Т-34), које су поседовале јединице на истоку, јер је њима нашто касније почела да пристиже америчка оклопна техника из система војне помоћи.⁵⁵ У осталим тенковским саставима и Управи оклопних јединица, као и у Генералштабу, обустављена су одсуства и појачано је дежурство.⁵⁶

⁵³ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 173. Командант 1. војне области генерал Павле Јакшић се присећа како је 252. тенковска бригада кренула из Крагујевца у акцију: „Наређење ми је да као појачање трупама стационарним у западним деловима земље, упутим у рејон Трста једну тенковску бригаду из састава Крагујевачке тенковске дивизије. Издао сам одговарајуће наређење команданту Тенковске дивизије, генералу Данилу Комненовићу. Неколико сати касније, јавио ми се командант дивизије и обавестио ме да су ми се тенкови – које је извлачио из магацина у једном церику поред Крагујевца – заглавили у блату и да није у могућности да изврши задатак. Шокиран оваквим приступом ратном задатку осуо сам ватру: „Зашто си тенкове ставио на место одакле наводно не могу изаћи? По мом личном увиду они се налазе у церовој шуми, која се може сасећи и блато премостити... Ваљда то и сам знаш... У случају да ти то не успе, дрешите гаће, ви тенкисти, вежите тенкове за свитњак и учуре и вуците... Сутра ујутро у 5.00 часова лично чекам први ешелон на топчидерској железничкој станици“. „Килавимо се ми војници и официри у блату, гусенице шлајфују, не иде, па не иде... одједном наиђе генерал Комненовић, командант дивизије, као фурија „сеците церик и поплочавајте пут“ и све крену напред... Чуло се да се умешао и командант области, генерал Јакшић – причао ми је много касније механичар Богдан Брдар, тада војник у тенковској дивизији“. Тачно у 5.00 часова композиције са ешелонима тенковске бригаде протутњали су кроз топчидерску железничку станицу, да би међу првима стигли у Сежану...“ – Павле Јакшић, *Над успоменама*, други део, Београд 1990, 112–113. Поменути потпоручник Ђорђевић изводио је тих дана обуку на положају код Диваче. Пренуло га је карактеристично клопарање тенковских гусеница и брујање мотора. Појавила се колона Т-34, на чијем челу је био извесни мајор Тимошенко. Била је то 252. бригада из Крагујевца, чији су прве колоне клопарале према граници. Потпоручник Ђорђевић није крио задовољство што је видео „старе познанике“ из школе, совјетске Т-34, те праве оклопне „гаравуше“. – Изјава пенз. генерала М. Ђорђевића аутору, Београд, 15. фебруар 2000.

⁵⁴ АЈ, фонд 112, 99–100, 11. октобар 1953, 07,00 х.

⁵⁵ Милован Ђилас, *Дружење с Титом*, Београд 1990, 77.

⁵⁶ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 173.

Чињеница да се из покрета није одмах прешло у напад на обе стране, дипломатска акција савезника, постепено хлађење прегрејане атмосфере од бучних говора, тутња тенковских и авионских мотора – све је то утицало да се већ крајем октобра на обе стране чују прве изјаве о могућем повлачењу снага из рејона Трста и мирнијем решавању кризе.⁵⁷ Иако је државном врху Југославије било јасно да за припајање Трста не постоје никакве шансе, ипак је југословенска одлучност утицала да савет министара спољних послова САД, Велике Британије и Француске одустане од одлуке да уступи Зону А Италији. После тога чина, између Италије и Југославије закључен је споразум о обостраном повлачењу трупа са границе Слободне територије Трста.⁵⁸ Већ у другој половини новембра регрути из јединица на шпицу напада (нпр. 265. тенковска бригада из Илирске Бистрице) враћени су у матичне касарне на наставак обуке.

Током Тршћанске кризе стечена су многа драгоцене искуства, и позитивна и негативна. Једно од главних искустава била је неочекиваност сукоба са противником иза кога су стајали исти (западни) савезници и који је био везан за њих као и Југославија. Тешкоћа и проблема било је много, нарочито у првим данима активирања снага ЈНА. У оклопним и другим јединицама које су имале борбена возила било је тешко испунити рок мобилизације од 36 часова, јер су уско грло представљале акумулаторске станице, деконзервација борбених возила и муниције и пријем неборбених возила из пописа.⁵⁹ Општа је оцена да су снаге ЈНА ангажоване у Тршћанској кризи испуниле постављене задатке и оправдале очекивања државног и партијског руководства и народа на простору око Трста и шире у земљи. Одлучност јединица ЈНА да не дозволе Италијанима никакво изненађење била је вероватно пресудна у даљим преговорима две земље. Различита искуства из ових догађаја уграђена су у праксу током наредног периода, а наставак испорука технике и наоружања у оквиру западне војне помоћи омогућио је осавремењивање виталних јединица у складу са искуствима Тршћанске кризе.

3.6. *Доградња организације и проблеми у коришћењу добијене технике*

Педесетих година организацијско-формацијска структура била је последица развоја оклопних јединица из прве послератне епохе. Тенковска чета је имала стандардан састав са десет тенкова, без обзира на већу формацију у којој се налазила. У пешадијским дивизијама постојали су тенковски батаљони, у којима су биле три чете са командним и позадинским водом. Батаљон није имао других делова. Оклопна бригада или

⁵⁷ Дипломатски архив Савезног министарства иностраних послова (ДА СМИП), Поверљива архива (ПА) пов. 1953, ф-4.

⁵⁸ ДА СМИП, 1953, ф-39, 32, цела; *Народна армија*, бр. 753, 10. децембар 1953.

⁵⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 173.

пук, уколико су били самостални, имали су по три батаљона са две или три тенковске чете. Од тога је зависило да ли у бригади има 67 или 97 тенкова. И поред разлика у броју тенкова, они су доминирали у формацији бригаде и пропорционално су надмашивали сву осталу технику и наоружање, односно остале јединице других родова које су биле у саставу бригаде. Позадински део бригаде је такође био велики, са преко 200 возила.⁶⁰ До 1956. године организација и попуна новим тенковима углавном је устаљена. До 1958. и престанка програма војне помоћи од ове технике преоружани су армијски и корпусни делови V војне области, као и осам комплетних дивизија.⁶¹

Пошто је у оквиру МДАП пристигао велики број тенкова, средином 1950-их година јавила се дилема у конципирању даљег развоја рода оклопних јединица. Да ли интегрисати тенковске јединице у пешадијске формацијске саставе (у ситуацији кад није било оклопних транспортера за превоз пешадије) или укрупњавати постојеће снаге и стварати нове оклопне јединице? Дилема је била стварање самосталних ОЈ или увођење ОЈ у састав пешадијских састава. Искуства из рата у Кореји и оправдана настојања пешадијских команданата да имају тенкове у својим јединицама водили су укидању рода ОЈ. Насупрот томе, концепт моторизације и механизације се полако пробијао у другим армијама што је значило јачање рода, а не његово утапање у пешадију. Варијанта стварања механизованих корпуса коју је предложила Управа ОЈ критикована је као „тенкизам“. Прихваћено је становиште да се са самосталним ОЈ стане на постојећој развијености, а да се убрзано формирају снаге ОЈ у саставу пешадијских јединица.⁶² Ова интеграција је обављена у V војној области у којој су 1953/54. године два корпуса добила по једну оклопну бригаду – пук, а дивизије тенковске батаљоне. На нивоу три од четири војне области задржане су оклопне дивизије, које су на територији области могле да се употребљавају у нападу или одбрани као самосталне. То су биле највеће оклопне јединице и представљале су ударне снаге копнене војске на три правца могућих напада на Југославију.

Преоружавање јединица настављено је после Тршћанске кризе, у току 1954. године. Проверама је установљено да је током 1954. било пешадијских дивизија са комбинованим старим и новим наоружањем, а било је и лутања око формације противтенковских и самоходних дивизиона у преоружаним дивизијама.⁶³ Повлачење тенкова Т-34 из преоружаних јединица омогућило је да се у овом периоду планира ратни развој још три оклопне бригаде у другим деловима Југославије. У VII војној области формиран је 329. тенковски батаљон у Бања Луци, који је развијао бригаду (329. окбр), 121. тб у Сарајеву (194. окбр) односно 348. у Кавадарцима

⁶⁰ ВА, А ЈНА, к. 438, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 127, 28. јун 1960), 21.

⁶¹ ВА, к. 21, ф. 3. 3. Извештај о војној помоћи САД Југославији.

⁶² *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 178.

⁶³ ВА, К. 19, 4/1. стр. 10, исто 2–2.

(348. окбр), код III војне области.⁶⁴ Управа оклопних јединица и VII војна област водиле су преписку о томе да ли треба 329. тенковски батаљон искористити као наставни центар за обуку војника рода ОЈ, пре свега возача. Команда VII војне области је сматрала да тај батаљон има пре свега улогу развоја бригаде у рату, као и да свака област треба да организује обуку војника-тенкиста у својим центрима. Предлагала је да се један батаљон 219. оклопној бригади у Чапљини у њиховој области намени обуци војника за потребе те војне области. Оклопни одред 4. гардијске дивизије, наоружан тенковима Т-34 који су били у лошем стању (чести кварови мењачких кутија, бочних квачила, електро-инсталације), преоружан је тенковима М4А3 тек крајем 1950-их, мада је ранијих година било више предлога у том смислу.⁶⁵ Остаје нејасно да ли је на ову чињеницу утицала околност да су нови тенкови додељивани само јединицама V војне области, што су надгледали и представници америчке мисије за асистенцију у току војне помоћи (АМАС). Представници АМАС-а, између осталог, „будно“ су пазили да се опрема из преоружаних јединица не упућује ван V области.⁶⁶

Представници АМАС-а су од почетка инсистирали на контроли пријема помоћи и увиду у њен прихват. У току 1952, њихове екипе посетиле су две тенковске бригаде 20. дивизије и Тенковску официрску школу у Бања Луци, интересујући се за организацију, формацију, бројно стање, начин обуке и друга питања.⁶⁷

Током 1955. смањено је слање опреме из САД за даље преоружање. На то су, осим политичких разлика и отопљавања односа између Југославије и Истока, утицали технички проблеми. У наредној, 1956. години после преоружања јединица V војне области није било сигнала да ће се процес наставити у другим деловима ЈНА. Американци су почели да постављају питања где је део опреме, којим је био попуњен и део ратних јединица. Они нису знали за то да у ЈНА постоје два типа формација: мирнодопске и ратне. За термин „ратна резерва“ дато им је објашњење да се оклопна техника користи по принципу ротације, узимањем из складишта и стављањем у употребу до одређеног рока. Амерички представници су инсистирали да се употребљава што више технике. „Њима није стало да ми примљену технику сачувамо па да имају они све то исправно у Југославији. Њима је циљ да у Југославији имају спремно толико и толико кадра способног да у случају потребе прихвати њихову технику. То би уједно у датом моменту могли користити да врше и притисак на нас уколико ми неби имали никакве резерве.“ Приликом обилазака јединица од стране мисије АМАС у више случајева вршене су „монтаже“, које су касније оцењене као „примитивне импровизације“. „Монтиран“ је технички

⁶⁴ Наредба ВКОС, пов. 830, 1952 и каснија наређења.

⁶⁵ ВА, К. 19, ф. 4, исто, ф. 5.

⁶⁶ ВА к. 21, ф. 3. 3. Извештај о војној помоћи САД Југославији, 14.

⁶⁷ ВА, ВБА, к. 5.

батаљон корпуса, за који је примљена сва техника, али у формацији ЈНА га није било па није ни развијан. Резерви материјал се извучио ван базе како би се показало да недостају резервни делови. „Непознавање и немогућност да се идентификује поједина опрема такође доводи до проблема“ (било је случајева бацања специјалног алата у фурду). Американци су имали прилике да се увере у лоше одржавање технике. У 1. пролетерској дивизији возила су после Тршћанске кризе била покварена, али су их у таквом стању затекли Американци приликом обилазака 1954. и 1955. године. Инсистирања Американаца да „пронађу“ људе који су прошли обуку у њиховим центрима изазивала су сумње југословенске органе безбедности да они стварају агентуру унутар ЈНА.⁶⁸

Југословени, као и у случају испорука наоружања из СССР-а, нису разумевали кашњења у испорукама. Само месец дана после потписивања споразума о војној помоћи југословенски амбасадор у САД, Владимир Поповић, обавештен је од иначе наклоњених генерала Колинса и Олмстеда о тешкоћама у испорукама и најмодернијег наоружања за америчку армију. Генерал Колинс је упозорио „с тим у вези... да не очекујемо у прво време велике резултате од Хармонијеве мисије“, истакавши да сличних тешкоћа има у лифровању оружја савезницима у Северноатлантском пакту или борбеним снагама у Кореји. Американци су, ипак, оцењивали да ће реализација програма ићи у добром правцу.

Нова политичка ситуација условила је одлуку владе ФНРЈ да откаже даљи пријем војне помоћи што је и озваничено 15. јула 1957. године коменикеом југословенске владе. Војна опрема из оквира МДАП престала је да стиже 6. децембра те године. Расформирано је до 31. марта 1958 Одељење за пријем Војне помоћи, а формирана је са истим датумом Војнотранспортна делегација у Ријечи са истим задатком јер се очекивало да „материјал“ и даље стиже у Југославију, само сада „куповином.“⁶⁹ Укупно је реализовано било 92,7 % од предвиђене суме.⁷⁰

У званичној оцени ЈНА из 1958, по престанку испорука западне војне помоћи, сумирано је следеће: „Од почетка испоруке резервних делова уочила се тенденција да нам испоручују што мању количину и да нас на тај начин држе у зависности... Благовремено нормално пословање јединица и установа за одржавање и снабдевање било је знатно отежано ради недостатка одговарајуће документације (каталози и норме попуне). Ово се негативно одразило на благовремено достављање одговарајућих требовања за редовно одржавање опреме. Критеријум следећућих количина се стално мењао у односу на ЈНА, што је још више отежало плански рад. За примљену опрему, (а који се типови још увек налазе на употреби армије САД) одобравано је 20% следећућих количина за јединице њихове армије. Ово је објашњавано њиховим закључком да ЈНА редовно употребљава

⁶⁸ ВА, фонд ВБА, к. 10, б. 3.02, св. 25, 63–78.

⁶⁹ ВА, фонд ЈНА, к. 164, ф.2, 2/3-4. (нар стпов бр 7 од 20. ИИИ 1958)

⁷⁰ ВА, фонд ЈНА, к. 21, ф-3, ред. бр 3; И. Лаковић, *н.д.* 217-225.

само 20% примљене опреме, а да остало држи у складиштима. Снабдевање резервним деловима за опрему која није више у наоружању армије САД, вршено је по посебним листама у којима није било свих артикала по пуном асортиману. Често и артикли који су се налазили на тим листама нису испоручивани, са објашњењем да их више нема у складишту. Ово је био узрок да нису примани неки од најважнијих резервних делова“. Ни попуњеност резервним деловима по асортиману и количинама није могла бити задовољена. Резервни делови X групе (заптивни материјали, куглични лежајеви, гуме, акумулатори и сл.) испоручивани су у врло малим количинама. За остале делове по асортиману је испоручено 85% пуног комплекта. „Тачну оцену о попуњености резервним деловима није могуће дати, обзиром на недостатак искустава укупних потреба, као и да то зависи од количине основних средства на употреби, која су до сада делимично коришћена“.⁷¹

Утицај добијене технике огледао се у увођењу нових процедура и норми, стандардизацији означавања возила и другим помацима. Војна помоћ је била фактор модернизације, али и тачка многих неспоразума. У првим фазама реализације америчког програма војне помоћи Југославији у билатералним односима двеју држава није било несугласица у овом контексту. Упоредо са растом обима помоћи почеле су да искрсавају тешкоће у погледу оптималних начина њеног коришћења и формално-правних оквира сарадње. Две стране су имале потпуно различите ставове о низу питања. Америчка влада је захтевала да ЈНА користи војну опрему само за наоружавање мирнодопских јединица, а не за јединице које су се формирале на објаву мобилизације. У ЈНА се, међутим, инсистирало да се војна помоћ распоређује у јединице независно од њиховог мирнодопског статуса. Основни југословенски аргумент је гласио: „Наше војне јединице (су) већ у доба мира припремљене са обученим људством, кадром и опремом и за њихово формирање треба минимални рок од неколико дана до објаве мобилизације. Осим тога, опремање таквих јединица истим материјалом као и мирнодопских изискује потребну унификације свих јединица у саставу једне армије, посебно због лакше организације снабдевања.“

Захтеви представника америчке мисије за војну помоћ често су откривали недостатке у организацији ЈНА. Тражењем прецизних података о примљеној опреми, они су проверавали евиденцију и службу техничког одржавања и снабдевања (на пример, да ли је примљено возило са одређеним бројем, да ли су сва постоља за митраљезе 12,7 мм истог модела и др.). Пошто управе у Генералштабу ЈНА често нису имале сређену евиденцију, за давање таквих одговора „требало је правити расписе свим јединицама и чекати одговор.“⁷²

⁷¹ ВА, к. 21, ф. 3. 3. Извештај о војној помоћи САД Југославији, 6.

⁷² Исто, 14.

3.7. Развој базе обуке

Најкрупније промене у развоју оклопних јединица у овом раздобљу одвијале су се у домену обуке. Те квалитативне промене су захтевале стварање нове наставне и материјалне базе и друга организацијска решења. Простор кретања оклопних јединица приликом вежби ван гарнизона се постепено сужавао, јер су борбена и друга возила наносила штету путевима и пољопривредним културама. Излаз је нађен у стварању вежбалишта или стрелишта у гарнизону. Започет је откуп земљишта за уређење сталних полигона ОЈ по армијским областима, посебно за Школски центар ОЈ, где је то била нужно за извођење обуке и наставе.⁷³ Друга промена се односила на стварање кабинета за обуку ван ШЦОЈ. До тада се сматрало да су борбена возила најадекватнија за обуку и да су најбоља наставна средства. Увидело се, међутим, да је то најскупље решење, јер се на тај начин велики број возила налазио у експлоатацији.

У току 1955. године делегација рода ОЈ посетила је америчке оклопне јединице у Немачкој, ради сагледавања материјалне базе за обуку, организације и извођења наставе. Установљено је да су њихова решења економичнија и сврсисходнија, иако је била реч о армији са неупоредиво већим материјалним могућностима. Стало се на становиште да се на нивоу сваке војне области (армијске области, армије) изграде полигони за вежбе оклопних јединица. Ти полигони су формирани 1956. године, као посебне јединице рода. На тај начин је превазиђена пракса да се у оквиру области користи више полигона у току године, као и да поједини корпуси – војна подручја имају своје полигоне. Уведен је принцип армијских полигона на којима су вежбале јединице оклопног рода, који је био важећи до краја постојања ЈНА.⁷⁴ На овим полигонима лоциране су и мање оклопне јединице, односно борбена возила, ради извођења обуке и уштеде средстава. Проблеми са избором земљишта, откупом и уређењем продужили су реализацију ових полигона наредних 10–15 година, до достизања адекватних размера. Полигон Мањача, као најкарактеристичнији за род оклопних јединица, дуго је „освајан“ од сељака који су се, иако им је земља била откупљена и они се одселили у Војводину, враћали и гајили стоку која се кретала по полигону и ометала обуку. Доста времена је било потребно да се Мањача развије у најрепрезентативнији полигон оклопног рода.

У овом периоду војни рок је трајао две године. Војници су у оквиру батаљона били груписани на младе из прве године и старе из друге године војног рока, и на тај начин је организована обука. Овај начин је оцењен неадекватним, јер све јединице нису имале одговарајућу базу за обуку. Стога је већ 1955. године у Залужанима код Бања Луке формиран Регрутни тенковски пук где је централизована основна обука за војнике

⁷³ М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис) После више дилема, донета је одлука да се на простору Мањаче уреди полигон за оклопне јединице, за потребе ШЦОЈ-а.

⁷⁴ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 183–184.

тенкисте у трајању од шест месеци. У следећој, 1956. години овај пук је постао наставни центар за род ОЈ.⁷⁵

Укидање рочних подофицира и увођење сложених средстава као што је био тенк М-47 отворили су питање избора адекватно образованих војника за род. Критеријуми које је израдила Управа ОЈ прослеђени су надлежним органима који су вршили избор регрута. Иако је на тај начин проблем превазиђен, било је потребно изградити инфраструктуру за обуку у јединицама (за индивидуалну и посадну обуку, минијатурна стрелишта, љуљајуће платформе). Ови објекти почињу да се граде и уређују по узору на америчке примерке – који нису испоручени због југословенског напуштања МДАП-а, а касније су уведена и многа оригинална решења.

У овом периоду започело је редовно специјалистичко школовање питомаца Војне академије (ВА) за оклопни род. У ШЦОЈ су побољшани услови обуке, смештаје и исхране питомаца и других полазника. Формирана је Школа усавршавања са вишим и нижим течајем у трајању од девет месеци. На нижем курсу школовани су официри за командира тенковске чете, а на вишем за дужности команданта батаљона. То је уједно био највиши ниво који је ШЦОЈ могао да школује, јер су за више дужности припадници рода ишли на школовање у Вишу војну академију, али су ту обучавани као и остали полазници.⁷⁶ У периоду 1955–58. направљена је трогодишња генерацијска пауза у основном школовању официра ради нормализовања структуре кадра, прираштаја и напредовања у служби.⁷⁷

3.8. Разрешење питања оклопних возова

После драстичног смањивања, Корпус народне одбране Југославије (КНОЈ) расформиран је 1953. године, са преосталим јединицама за тзв. унутрашњу употребу. Јединице оклопних возова су поново враћене у оклопни род.⁷⁸ Управа ТМЈ је имала задатак да изради правила њихове употребе и предузме бригу око ремонта.⁷⁹

Оклопни возови придодати су командама оклопних дивизија (окд) и то:

– код 17. окд, пет оклопних моторних вагона Штајер (3 са топом и 2 митраљеска) у Батајници, као и три моторна вагона типа Штајер (2 топовска и један митраљески) у Батајници;

– код 20. окд три моторна вагона типа Штајер (митраљески) у Загребу и два оклопна моторна железничка вагона типа Фијат, са ПАМ-ом у Љубљани;

⁷⁵ М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис). Пук је у првој години имао три тб са тенковима М4А3, М-47 и Т-34, а у другој години пет самосталних чета: по две са М4А3 и Т-34, једну са М47. Управа полигона је у почетку имала по један вод са све три врсте тенка, а касније батаљон мешовитог састава.

⁷⁶ Исто, 185–186.

⁷⁷ М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис).

⁷⁸ Наредба ДСНО пов. бр. 830/52 као допуна Књиге мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67 од 24. јула 1949. III управа ГШ.

⁷⁹ ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 10, 13/8. (Наредба ГШ I управа, КТМЈ, 28. јануар 1953).

– код 26. окд: три оклопна моторна вагона Фијат (2 са ПАМ и 1 без) у Нишу, два оклопна моторна вагона Штајер (митраљеска) у Приштини, као и три моторна вагона Штајер (митраљески) у Скопљу;

– у састав оклопних јединица VII војне области ушла су два моторна вагона типа Штајер (митраљески) у Сарајеву и два оклопна моторна железничка вагона типа Штајер у Бања Луци, као и два моторна вагона типа Штајер (митраљеска кола) у Винковцима, који су касније требало да буду препотчињени 20. оклопној дивизији V војне области.⁸⁰

Распоред из новембра 1953. показује да је дошло до замене: три оклопна воза (окв) типа Фијат из Ниша су прешли у Батајницу, а три Штајера из Ниша у Батајницу.⁸¹

Органи оклопног рода су приликом обиласка јединице оклопних возова у Батајници, наоружане са по три окв Штајер и Фијат, установили низ проблема и лоше техничко стање тих средстава. Попуњеност људством је била на ниском нивоу: 5 (од 6) официра, 10 (од 51) подофицира и 26 (од 83) војника који су сви били пешадијског ВЕС-а, највероватније преузети из КНОЈ-а. Састав није вршио адекватну обуку нити гађања из својих средстава. Техничка документација није постојала и оклопна кола су одржавана „од ока“. Предложено је да се сва оклопна шинска возила комисијски прегледају, изради нова формација и планови обуке. Возила је требало концентрисати на две локације – у Батајници и на другој локацији по избору.⁸²

Средином октобра 1954. оклопни возови су концентрисани на источном колодвору железничке станице у Загребу. Они су „сопственим ходом дошли у Загреб, а том приликом само су два окв типа Штајер због кварова остали успут“.⁸³

Наредбом ДСНО од 22. новембра 1955, наређено је да се сви оклопни возови расходују. Од 27 прегледаних кола, комисија је одлучила да се 4 расходују, 20 упуту на оправку, а 3 која су била у Батајници нису прегледана. Мотори су скинути и пребачени у ТРЗ у Брегани, а наоружање у војној радионици бр. 69 у Загребу.⁸⁴

У извештају друге комисије оцењено је да оклопни возови (моторна кола, вагони) паркирани на источном колодвору железничке станице у Загребу, осим 20 кола типа Штајер и 4 типа Фијат, немају оперативну вредност: „То су махом привремене адаптације усташа и Немаца од обичних кола са slabим оклопом... Вагони за посаду, такође.“ Ту су биле и две оклопне топовњаче са хаубицама од 100 мм. Два вагона носача тенка могли су да носе тенкове само до тежине од 15 тона, а таквих тенкова

⁸⁰ Наредба ДСНО пов. бр. 830/52 као допуна Књиге мобилизацијског развоја ЈА и КНОЈ-а према наређењу 67 од 24. јула 1949. III управа ГШ.

⁸¹ ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 10, 13/34.

⁸² Исто.

⁸³ Исто, 13/22, пријем на источном колодвору обављен је 13. октобра 1954.

⁸⁴ Исто, 13/19.

одавно више није било у употреби. За вучу оклопних вагона није било ниједне оклопне локомотиве. Комисија је утврдила да се ремонт тих возила не исплати и да их због ружног изгледа треба расходовати да „не штете угледу армије“. Четири оклопна воза Фијат су била у релативно добром стању, али су њихов оклоп 10–15 мм и наоружање калибра 20 и 47 мм оцењени слабим тако да је њихово даље ангажовање сматрано нерентабилним. У најбољем стању било је 20 оклопних кола типа Штајер (оклоп 20 мм, добар ходни део). Било их је у три варијанте – „велики топовски“ са топом 75 мм и „велики“ и „мали митраљески“, без обртних купола и опремљени само митраљеским наоружањем. Сви су имали исте моторе, али су им недостајали делови који се одавно нису производили. Од 15 мењача могло се оспособити 8–10.⁸⁵

Наредбом начелника ГШ од 22. октобра 1957, одлучено је да се комплетирају једна кола типа Штајер са припадајућим деловима у сарадњи Управом ВТИ и Управе ОЈ и да се предложи коначно решење проблема оклопних возова. На источном колодвору у Загребу је констатовано да су сви мотори са оклопних возова скинути, да нема резервних делова и да се наоружање и друге компоненте дуго не производе. Оправке и ремонт су раније вршени у Ремонтном заводу бр. 5 у Брегани, где су се налазили скинути делови. За испитивање је узето једно возило са топом.⁸⁶

Сва анализирана техника је предложена за расход, што је касније учињено. На седници Главног Војнотехничког савета, децембра 1956, закључено је да из наоружања треба избацити застареле тенкове Стјуарт, оклопне аутомобиле АЕЦ, самохотке СУ-76 и један број неборбених возила ради стандардизације возног парка.⁸⁷

3.9. Реорганизација 1956. године и новости у обуци

Следећа већа реорганизација ЈНА, а у оквиру ње и рода оклопних јединица, уследила је 1956. године.⁸⁸ Војне области су назване армијске области, а у оквиру њих формирана су војна подручја (ВП), уместо команди корпуса. У саставу два војна подручја на западу Југославије остали су једна оклопна бригада и један оклопни пук. Иако је постојала тенденција да се оклопне јединице уведу на нивоу свих војних подручја до 1959,

⁸⁵ Исто, 13/8. На источном колодвору у Загребу налазила се следећа оклопна шинска техника: окв Фијат (два без ознаке, 003, 005) и Штајер (велики топовски: 0011, 0020, 030, 031, 038; велики митраљески: 1–10, мали митраљески: један без ознаке, 033, 034, 036, 037). Затим, окл. тенкоосци (042, 047), окл. топовњача (043 – са топом 75 мм, 045) окл. вагони (044, 046, 049, 050), окл. платформа (16–16559), пет оклопних вагона (тзв. „усташки“) и девет „ГГ вагона за спавање“.

⁸⁶ ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 10, 13, Предмет реконструкције и адаптација шинских оклопних возила.

⁸⁷ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 254. У наоружању су 1960. године још увек била 32 тенка Стјуарт. – Исто, 257.

⁸⁸ Наредба ВКОС, пов. 50 и 51, 1. март 1956.

додељена су само три тенковска батаљона за њихов састав, и то сваки од њих са посебном организацијском предисторијом. Војне области су задржале оклопне дивизије као самосталне ударне јединице.⁸⁹ Број пешадијских дивизија са оклопним бригадама у саставу је повећан, прерасподелом технике из јединица В војне области.

У склопу реорганизације формиран су наставни центри (нц) за обуку војника, па тако и војника-тенкиста. За потребе обуке у оклопном роду формиран је 1956. године 973. наставни центар у Бања Луци.⁹⁰ Током 1958. године ШЦОЈ и 973. НЦОЈ преформирани су у ШНЦОЈ, с тим да је наставни центар остао унутар формације ШНЦОЈ-а. У рату, у овој структури развијан је 249. тенковски батаљон VII армије.⁹¹ У оклопним јединицама смањен је активан старешински кадар за 20%, с тим што је било око 220 формацијских места (односно 234 официра је пензионисано). И поред смањења кадра, род је имао 98% попуњених активних официра и 50% подофицира. Смањивањем и укидањем неких јединица род се приближио доњој граници односа између кадровског и резервног састава. Последица војнополитичких догађаја те године било је формирање три нова тенковска батаљона у пешадијским дивизијама ван западних стратешких праваца (код 58, 62, 67. пд). У дивизијама В војне области које су имале тенковске батаљоне са по 31 тенком (1, 33, 60), укинута је по једна чета, а цео тенковски батаљон 6. пролетерске дивизије преоружан је тенковима трећих чета 14. пролетерске и 56. пд. Од те технике (шест тенковских чета) формирана су три нова батаљона. За полигон V армијске области обезбеђен је изванредан број тенкова М-47. После расформирања ратне 129. пешадијске дивизије у Новом Месту⁹² њен тенковски батаљон је такође брисан из формације, а техника распоређена равномерно у оквиру јединица V армијске области,⁹³ односно ангажована за потребе новоформираног наставног центра ОЈ.

До почетка 1960-их у пешадијским дивизијама укупно је било 11 тенковских батаљона. То су били батаљони код 1, 6. (у рату развијао 6. и 137) и 14. пролетерске, 33, 56, 58, 60. 62. и 67. пешадијске. Сваки од њих имао је 21 тенк у саставу. На нивоу војног подручја 348. тенковски батаљон имао је задатак у рату да формира оклопну бригаду.⁹⁴ Крајем 1958. године из састава 211. оклопне бригаде издвојен је један батаљон и пребациран у Приштину где је ушао у састав тамошњег војног подручја.⁹⁵

⁸⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–1, 235; *Исто*, књ. 3–2, 180.

⁹⁰ Наредба ВКОС, пов. 260, 18. јул 1956. Војници у самоходној артиљерији обучавали су се у 959. (самоходном) АНЦ, формираном у Сремској Митровици, али који је припадао роду артиљерије.

⁹¹ Наредба Шуправе ГШ, стр. пов. 18, 12. јун 1958.

⁹² ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 8, 4/1.

⁹³ Исто, А. ЈНА, зат. грађа свежањ (даље: свж) 3293, 1–5.

⁹⁴ Наредба ВКОС, пов. 50, 51, 1. март 1956. исто, пов. 132, 27. април 1956.

⁹⁵ Наредба III управе ГШ, стр. пов. 41, 20. новембар 1958; *Монографија 211. оклопне бригаде*, 27.

Упоредо са овим променама, тежило се да у ратној попуни буду расположиве три посаде на један тенк: једна активна и две из резерве. У 1958. години просек је био 2,6 посада, али је остао проблем њиховог прихвата и профила допунских јединица: колико је у оквиру њих било могуће и потребно да се занове људски губици у случају рата. Ратна попуњеност старешинама износила је 50%, али 2/3 укупног броја резервних старешина из рода није имало ратни распоред.⁹⁶ Анализа нераспоређених тенковских посада у резервном саставу показивала је да је (већ тада!) постојала разлика у попуњености унутар дужности у тенку. Највише је било послужилаца и митраљезаца (2,7–2,8 по тенку), потом нишанџија (1,5), а најмање оних који су били најпотребнији – возача тенкова (1,1).⁹⁷

Увођење обуке за регруте у наставним центрима од 1956. донело је нова искуства роду. Организационе промене у војсци имале су и добре стране, али и недостатке. После завршене обуке четири партије војника 1956–57. године, у извештају 973. ТНЦ наведена су одређена искуства. Квалитет регрута рода оцењен је добрим. Међу регрутима је било 65% занатлија и других „градских“ занимања, а 35% сељака. Према данашњим стандардима, у току обуке опадао је мали број: за наведени период од 2.879 војника свега 19, али се то тада сматрало за „већи број“. У начину обуке код 973. ТНЦ регистровани су следећи проблеми: недовољно познавање војника који су кратко остајали у центру, тешко подешавање темпа обуке по групама, недостатак старих војника за делове наставе, мали број наставника у односу на велике војничке групе (у чети је понекад било до 300 војника на обуци, а свега десетак старешина). Како техничка снабдевеност чета није задовољавала, 1958. године додељено је још десет тенкова М-4 из резерве 329. оклопне бригаде ради побољшавања материјалне базе. Шеста партија регрута радила је по новом плану обуке, а 1. септембра 1957. донета је нова формација наставног центра.⁹⁸

Подмлађивање кадра постало је актуелније 1958. године, јер је међу командирима тенкова и водова било 68% учесника рата, што је значило да су у старосној доби од 30 до 40 година. Кадар командира чета био је 100% из рата и исте старости. То је био индиректан показатељ да је већина тих командира била на дужностима преко седам година, већ престарела за дужности у водовима и четама. Долазило је до аномалија: поједини капетани су били командири чета, а капетани I класе командири водова или чак тенкова. Будући да је релативно мали број официра рода ОЈ добио прилику да упише Вишу војну академију, 60% команданата оклопних бригада није било адекватно школовано. Из Војне академије раније су стигла свега 24 официра, а од 1955. род оклопних јединица није попуњаван младим официрима.⁹⁹

⁹⁶ ВА, свж. 3293 ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957) 13, 14.

⁹⁷ Исто, к. 436, ф. 1, д. 4 (К-да III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

⁹⁸ Исто, ф. 1, 1/2. Годишњи извештај 973 тнц, 30. јануар 1958.

⁹⁹ Исто, свж. 3293 (ДСНО УОЈ стр. пов. 33, 31. март 1958, Годишњи извештај 1957. година).

Врх тенковског рода је упозоравао да се место, улога и значај рода нису довољно схваћени нити адекватно заступљени у наставним програмима војних школа. Значајни проблеми били су и неуједначени критеријуми у оцењивању обуке, недефинисање места за армијске полигоне за обуку оклопних јединица итд.¹⁰⁰ Проблеми обуке били су последица неиздиференциране концепције употребе и начина дејстава ОЈ у будућем рату и несавремености наставе. Недостатак јасније оријентације у погледу главних врста дејстава оклопних јединица у будућем рату условио је преопширност наставних планова и програма.¹⁰¹

3.10. Технички проблеми ОЈ у другој половини 1950-их година

Још у време несметаног тока војне помоћи са Запада, средином 1950-их отворена су многа питања развоја оклопних јединица: одржавање, ремонт, набавка резервних делова, модернизација, освајање производње домаћег тенка.

Врх југословенских тенкиста највише је забрињавало одржавање технике, посебно совјетских тенкова Т-34, који су чинили трећину (31%) укупног тенковског фонда. За тенк Т-34, и поред великих уложених средстава и ангажовања стручњака, производња свих резервних делова није дуго освојена.¹⁰² У периоду прекида односа са СССР-ом отворено је било питање обезбеђења резервних делова. У том тренутку преко 50% фонда тог типа тенка било је непокретно због проблема ремонта. Сви тенкови овог типа су примљени „без потребних докумената и њиховог првобитног историјата, те се услед тога не може прецизније говорити о њиховим годинама старости и стварним садашњим борбеним ефективима“.¹⁰³ Главни војнотехнички савет почетком фебруара 1956. дефинисао је потребе рода за специјализованим тенковима: недостајали су тенкови за извлачење (ТЗИ), тенкови-дизалице, тенкови-дозери, чистачи мина, мостовни тенкови, вучни возови за превоз борбених возила. Критични резервни делови за тенкове М4А3 и М47 су споро испоручивани, а некритични уобичајеним темпом. Надлежни органи ЈНА, како је закључено, нису били у стању „да сагледају овај проблем“. У каснијем периоду, преброђена је криза у недостатку резервних делова за Т-34, јер је освојена производња њиховог већег дела.¹⁰⁴

До 1956. године у оквиру Техничке службе формирано је пет техничких ремонтних завода (ТРЗ): Чачак 1953. године, Брегана 1954,

¹⁰⁰ Исто, ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957).

¹⁰¹ Исто, А ЈНА, к. 436, ф. 1, д. 4 (К-да III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

¹⁰² Исто ф. 1, 2/11.

¹⁰³ Исто, ф. 1, д. 4 (К-да IIIАО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

¹⁰⁴ У предузећу „Фамос“, од 14. фебруара 1952, еталон за израду (копирање) резервних делова био је тенк Т-34, бр. 2767. Тенк је примљен скоро као нов са 66,55 моторчасова. Демонтиран, служио је за освајање производње резервних делова. Током 1962. поново је комплетиран, а 1965. преко ТРЗ бр. 7 упућен у састав оклопних јединица. – ВА, свж. 3305, 9.

Хацићи и Крагујевац 1955, „Ђорче Петров“ 1956. Сви су били намењени да врше и ремонт борбених возила. Како су планиране оправке и ремонт разних степена били лоше организовани, долазило је до гомилања неисправне технике. Крајем 1956, укупно 235 тенкова чекало је ремонт или генералну оправку. У I и III армијској области, где су јединице претежно имале тенкове Т-34, у појединим тренуцима због неефикасности ремонта било је само 50% „бојево способних тенкова“.¹⁰⁵ У следећој, 1957. години неисправно је било 120 тенкова Т-34 (27%). У истом периоду неисправност америчке технике примљене у оквиру помоћи износила је 15% или 130 комада. У укупном збиру, око 250 тенкова, односно 21% укупног фонда било је неисправно – чак осам батаљона пуне формације! До августа те године ремонтвана су 52 тенка Т-34, а за 1958. предвиђен је ремонт 123 тенка.¹⁰⁶ Стање до 1955. било је још драматичније због проблема ремонта мотора и мењачке кутије, који је у међувремену решен. Током 1957. године велики проблем био је освајање резервних делова трансмисије и ходног дела Т-34.¹⁰⁷

Почетком 1958, основни разлог смањења обима ремонта био је недостатак резервних делова. То је битно утицало на немогућност реалног планирања ремонта и доводило до његовог поскупљења, нерационалног коришћења радне снаге и других застоја. У недовршеном ремонту, гусеничари су чинили чак 56% а точкаши 34%. Резервних делова било је довољно само за средства из западне војне помоћи, али она још увек нису планирана за оправке. За остали део возног парка споро су освајани резервни делови у Југославији. Освајање резервних делова за тенк Т-34 трајало је читаву деценију. За домаћу индустрију производња великог броја делова у релативно малим серијама није била рентабилна. Тако је освајање резервних делова постало брига техничких ремонтних завода. Сваки од њих је производио резервне делове за своје потребе, а изостајало је њихово обједињено сагледавање. Део резервних делова добијан је и регенерацијом постојећих делова.¹⁰⁸

Алармантно стање исправности технике показује и извештај о инспекцији Техничке управе у Школском центру ОЈ у Бања Луци током маја и јуна 1956. Преко 50% тенкова Т-34 није имало акумулаторе и чекало је на генерални ремонт, а самохотке СУ-76 су биле неисправне или за расход. Америчка оклопна техника и моторна возила су се налазили у бољем стању, мада је и међу њима било неисправних средстава. Узрок неисправности био је лош однос према техници: на полигону ШЦОЈ одржавање је било посебно лоше, а возила запуштена. Део возила се налазио у ратној резерви. Недостајале су радионице II степена одржавања. Тенковски школски батаљон је истовремено био наставна јединица за Школски

¹⁰⁵ ВА, свж. 3293, ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957).

¹⁰⁶ Исто, д. 4 (ДСНО УОЈ стр. пов. 52, 4. новембар 1957).

¹⁰⁷ Исто, ф. 2, д. 7 (ДСНО ТУ стр. пов. 73, 22. октобар 1957).

¹⁰⁸ Л. Јовановић, *н. д.* 147–148.

центар и за обуку регрута. У том центру је касније током појединих курсева констатована неисправност тенкова М-47 и Т-34.¹⁰⁹ Проблеми материјалне базе регистровани су и у 1958. години (неисправност Т-34, ремонт, недостатак акумулатора, техничких радионица, вучних возова).¹¹⁰

Техничко стање осталих „исправних“ тенкова није у потпуности задовољавало (дотрајале електроинсталације, ламела за бочна и главна квачила, потпорни и погонски точкови). Ходни део код тенкова свих типова био је 50% истрошен, недостајало је 60 тенковских акумулатора, а код $\frac{3}{4}$ тенкова алат је био дотрајао или некомплетан. Ремонтни капацитети у трупним саставима нису били довољни, а у јединицама са совјетском техником тај проблем је био израженији. У већини случајева трупни капацитети нису били довољно попуњени комплетима алата, машински парк је делимично био трофејног порекла и дотрајао, алат је био неадекватан (уместо милиметарског био је потребан цоловни и сл.). Материјалне формације нису биле прилагођене јер су рађене према нормама за пешадијске јединице или према нормама америчке армије, често неприлагодљивим југословенским стандардима. Већи део трупних састава чинили су слабо обучени војници на одслужењу. Ремонтни заводи нису били од велике помоћи за подизање исправности оклопних јединица. Недостатак резервних делова и слаб рад утицали су на квалитет ремонтваних тенкова. Било је случаја да се тенкови Т-34 примају после ремонта са напрслим гусеницама, старим потпорним точковима, исхабаним бочним преносима итд. „Једино у читавој оправци задовољава оправка мотора који најчешће врши Фамос“. Током 1956. године, четири ремонтна завода извршила су 89 генералних оправки тенкова, просечно око 22 или 35,5% од укупно неисправних тенкова.¹¹¹ Ни фабрика мотора „Фамос“ није бриљирала квалитетом услуга, а у 1958. години за потребе III армијска област није извршила 50% уговорених обавеза. Тенковске и техничке старешине су сматрале „да су по среди чисто комерцијални разлози и да је врло слаба и недопустиво толерантна служба контроле како при уговарању, тако и при испоруци ремонтване технике“.¹¹²

Мада је Техничка управа углавном релативизовала критике рода Оклопних јединица, опште стање тенкова Т-34 није задовољавало чак ни по њиховим извештајима. У њима је указано да су набавке из војне помоћи дуготрајне и недовољне за потребе ЈНА, а да је на дужину и квалитет ремонта утицала различита опремљеност ремонтних завода. У другој половини 1957. потписан је уговор са „Фамосом“ за испоруку резервних делова ширег асортимана у већим количинама, као и спецификација резервних делова за 170 генералних оправки тенкова Т-34. Започето је ремонтно-

¹⁰⁹ ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 8, 23/2, исто ф. 9, 5/1.

¹¹⁰ Исто, к. 436, (ГШ 18) ф. 1, 1/2; исто, 3/1 (извештај о стању ШЦ и НЦОЈ 7. март 1958); исто, 6/1.

¹¹¹ Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 4 (ДСНО УОЈ стр. пов. 52, 4. новембар 1957).

¹¹² Исто, к. 436, ф. 1, д. 4 (К-да III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

вање потпорних точкова, испоруке чланака за гусенице, израда гарнитуре алата, набавка осталих резервних делова, као и планирање производње моторних возила ради попуње и замене шароликог фонда моторних возила.¹¹³ Критика Управе ОЈ, међутим, остала је без одговора: „Нас интересује који централни орган треба да има евиденцију о попуни резервних делова у ОЈ и на основу чега ТУ врши набавке, занављања, итд. ових делова за рад, тко контролише ову попуњеност, итд“.¹¹⁴ Преписка две управе сведочи о томе да се одговорност пребацивала са једне на другу страну, а проблеми су остајали нерешени. Такав начин њиховог решавања, односно нерешавања, протеже се до данашњих дана.

Подаци за 1957, показивали су да је проценат неисправних тенкова почео да опада са 19% (250) на 13% (171) где су са 118 доминирали тенкови Т-34. Поред интервенција виших командних нивоа, увоз квалитетнијих полуфабриката за резервне делове Т-34 утицао је на смањење неисправности тенкова. У одржавању борбене готовости рода проблеми су били: стање моторних часова (244 по тенку или месец дана могућих борбених дејстава); акумулатори; моторна возила из пописа; недостатак противавионске артиљерије, минобацача и адекватне артиљеријске подршке, дотрајалост уређаја везе СЕТ-19. Дотрајале совјетске самохотке СУ-76 постале су баласт у оклопним јединицама I и III АО.¹¹⁵ У јединицама III армијске области, од 20 расположивих успевало је „путем скидања склопова са других да се одржи у експлоатацији за наставне потребе максимум 4 комада“. Осим што су се налазила на граници техничког рентабилитета, СУ-76 су одавно била превазиђена због слабих борбених могућности (топ 76 мм) и тражена је њихова замена самохоткама 90 мм М-36.¹¹⁶

Основни концепт одржавања америчких тенкова М-4 и М-47 био је коришћење испоручиваних резервних делова. Иако је прилив резервних делова „који имају критичну вредност“ био умањен, није било покушаја освајања њихове производње. Решавање ових проблема делимично је свођено на питање унификације – прекалибрирање америчких митраљеза Бронинг са калибра 7,62 на 7,9 мм, као и замену мотора Форд на тенковима М-4, моторима В-2 као на Т-34, који би се производили у Југославији. На идеју о прекалибрирању дошло се у 265. оклопној бригади (командант пуковник Влаисављевић), а модификацију је спроводило предузеће „Црвена застава“ у Крагујевцу. Замисао је била да се на тај начин род ОЈ осамостали од зависности испорука америчке муниције за 2.674 комада митраљеза тог типа. Следећи корак била би уградња топова од 90 мм на тенкове Т-34 и М-4. На крају процеса унификације сви тенкови требало је да имају заједничку топовску и митраљеску муницију, а 2/3 плинско гориво

¹¹³ Исто, свж. 3293 ф. 2, д. 7 (ДСНО ТУ стр. пов. 73, 22. октобар 1957).

¹¹⁴ Исто, свж. 3293 ф. 2, д. 7 (ДСНО УОЈ стр. пов. 34, 9. јул 1957).

¹¹⁵ Исто, свж. 3293 (ДСНО УОЈ стр. пов. 33, 31. март 1958, Годишњи извештај за 1957. годину).

¹¹⁶ Исто, к. 436, ф. 1, д. 4 (К-да III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

(Т-34, М-4), односно 1/3 високооктански бензин (М-47).¹¹⁷ Прве пробе прекалибрисаних митраљеза Брунинг и испитивање школске муниције за оклопне јединице калибра 7,62 и 7,9 мм вршени су почетком 1957. за потребе Управе ОЈ.¹¹⁸

Тек што се назрело решавање проблема одржавања тенкова Т-34, једнострано прекид пријема војне помоћи од стране Југославије отворио је проблем одржавања америчке технике не само у роду ОЈ, него у целој ЈНА. Управа ОЈ закључила је марта 1958. да „нису добијене потребне количине резервних делова за одржавање ове технике, а да по овоме питању није ништа до сада предузимано, стојимо пред врло тешким проблемом“.¹¹⁹ Прекид помоћи (1958) отворио је на драматичан начин питање резервних делова и одржавања, а индиректно и ремонта технике. Осим недостатка резервних делова, постојао је недостатак тачне евиденције њихове потребе у ЈНА. Иначе, процес укључивања у систем набавке отпочео је тек 1954. године. Техничка управа је достављала америчкој страни требовања два пута годишње (1. јануара и 1. јула). У пракси су констатована својеврсна ограничења у набавци, а део ставки није могао да се требује.¹²⁰

Посебан проблем били су моторчасови: „Као следећи важнији детаљ за оцену техничког стања јесте стање у расположивим резервним моторчасовима. У просеку сви тенкови поседују нешто више од 50% могућих резервних моторчасова. Резервне моторчасове чинили су још неутрошени моторчасови до средње или генералне оправке. По јединицама стање је било: 26. окд – 86 м/ч по тенку; 17. окд – 18 м/ч; 20. окд – 35 м/ч; самосталне окбр – 170 м/ч; самостални тб – 205 м/ч по тенку.“

У јединицама наоружаним тенковима Т-34 стање је било много лошије. У јединицама 26. оклопне дивизије резерве моторчасова износиле су 34% могућих, што значи да је борбено напрезање ове дивизије било на најнижој граници. У јединицама са техником америчког порекла најлошије стање било је у 20. оклопној дивизији, која је преоружана тенковима Шерман из првих испорука. „Овакво стање и расположиве резерве моторчасова код оклопних дивизија није могуће више трпети, а да се при томе не помиримо са закључком да су нам ове јединице неспремне за извршење својих задатака“, закључено је у извештају са саветовања у Управи ОЈ марта 1957.¹²¹

На пад исправности у оклопним јединицама утицала је и неправилна експлоатација која је избацила велики број возила из употребе (хидроудари, судари, превртања, кварови мотора услед недостатка воде или уља). Део резервних делова није освојен у Југославији, а није био ни

¹¹⁷ Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957).

¹¹⁸ Исто, свж. 3327, д. 24.

¹¹⁹ Исто, свж. 3293 (ДСНО УОЈ стр. пов. 33, 31. март 1958, Годишњи извештај 1957. година).

¹²⁰ Исто, к. 436, (ГШ 18) ф. 1, 2/11.

¹²¹ Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 4 (ДСНО УОЈ стр. пов. 52, 4. новембар 1957), 2–3.

набављен у иностранству. Делови су често стајали у складиштима, али није постојала њихова евиденција. Дотур делова из складишта био је невероватно спор: од требовања до добијања делова у јединицу требало је између 6 и 20 месеци!!!¹²²

3.11. Попуна и продужење рока мобилизације ОЈ

Проблеми исправности тенковске „флоте“ ЈНА и неадекватне попуне оклопних јединица осталим моторним возилима крајем 1950-их година довели су до пролонгирања времена мобилизације, као индиректног показатеља да се оклопне јединице налазе у технолошкој кризи.

У том периоду предузимани су напори да се у оквиру набављене технике из војне помоћи, прерасподелом или додељивањем, побољша покретљивост рода кроз побољшање покретљивости пратеће вучне артиљерије доделом трактора М-5, увођењем самоходних противтенковских оруђа 90 мм М-36 и нових средстава. Ради побољшања командовања монтиране су допунске радио-станице у командне тенкове и возила. Указивано је на проблем радио-станице СЕТ-19, које се одавно нису производиле, а биле су у већој количини у употреби.¹²³

Попуњеност цистернама износила је 68% (25% цистерни-приколица), вучним возовима 43% и тенковима за извлачење 34%. За руковање овим возилима недостајали су стручни кадрови, нити су се они плански обучавали. Ова средства су позајмљивана и привреди, што је смањивало век њихове употребе.¹²⁴

Посебан проблем била су моторна возила која су попуњавала оклопне јединице из пописа и то у мери око 52%! Та возила су била разноврсних типова, о њиховом стању се често није имала прецизна слика, а било је случајева да су позивана из места знатно удаљених од гарнизона у којима су биле јединице. Шароликост моторних возила из војног фонда такође је компликовала одржавање. У 17. оклопној дивизији било је 19 разних марки и типова камиона из војног фонда; у III АО, преко 50 марки возила, за које испорука резервних делова није била предвиђена. Такво стање, а посебно велики проценат заступљености возила из пописа, није могло да омогући адекватну мобилизацију ни увођење у борбена дејства. Освајања производње домаћег програма теренских и теретних моторних возила и њихово увођење у јединице ОЈ – био је императив постављен крајем 1950-их година.¹²⁵

Због начина конзервације и неадекватних капацитета за формирање и активирање акумулатора, све јединице нису биле оспособљене да изврше деконзервацију технике за време мобилизације. Комплетној посади

¹²² Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 4 (ДСНО УОЈ стр. пов. 52, 4. новембар 1957).

¹²³ Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957).

¹²⁴ Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 4 (ДСНО УОЈ стр. пов. 52, 4. новембар 1957).

¹²⁵ Исто; ВА, А ЈНА, к. 436, ф. 1, д. 4 (К-да III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

тенка Т-34 требало је 12 сати за деконзервацију, а за тенкове Патон и Шерман и дуже време јер су се поједини делови и склопови скидали, односно монтирали. Формирање и активирање акумулатора био је посебан проблем. Јединице наоружане тенковима Шерман и Патон биле су опремљене „суво-набијеним“ акумулаторима и нису имале тај проблем. Јединицама са тенковима Т-34, због недостатака агрегата за пуњење, било је потребно 4–11 дана (!) за потпуно активирање свих акумулатора.¹²⁶

Због техничких проблема рокови мобилизације у овом периоду су у свим оклопним јединицама ревидирани на 3–4 дана, са изузетком 58. тенковског батаљона (Осијек) који је имао рок мобилизације 24 часа, односно 17. оклопне дивизије, на чак 6–11 дана. У том периоду 66% борбених возила и 80% неборбених возила било је конзервирано (што потврђује америчке критике о високом степену конзервације борбених возила у ЈНА), па је и то био фактор који је продужавао рок припреме оклопних снага за борбу.¹²⁷ Трећа армијска област је тражила да се рок мобилизације продужи „са 4 на најмање 12–15 дана“, уз образложење: „што се већи део кадровске технике налази конзервиран по систему сталне конзервације, што садашња средства и капацитети за активирање и пуњење акумулатора не одговарају броју и квалитету постојећих акумулатора, што и поред свега мораћемо добар део времена утрошити на обуку и припрему људства и на комплетирање пописне технике. Време од 12–15 дана остаје нам изричито за горе наведене потребе, те би га требало третирати као регуларни рок трајања мобилизације, или га треба имати на уму па га обезбедити ранијим авизирањем у периоду делимичне мобилизације.“¹²⁸ У више захтева истакнута је потреба за стварањем „мобилних оклопних јединица“ стално спремних за дејство.

3.12. Освајање домаћих пројеката

Врх оклопног рода је у другој половини 1950-их година озбиљно приступио дефиницији нових средстава ради премошћавања проблема изазваних прекидом западне војне помоћи. Највећу део пројеката био је оријентисан на домаћу индустрију, као и крајем 1940-их, када се радило на осамостаљивању производње тенка, који је у основи био совјетски Т-34. У том подухвату освојена је производња одређеног броја резервних делова, агрегата и склопова у фабрици „Фамос“.¹²⁹

При Генералној дирекцији наоружања, августа 1950, формиран је Машински биро у Београду, са око 60 инжењера и техничара. У почетку је његов основни задатак био освајање производње тенковског мотора В-2 и

¹²⁶ Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 4 (ДСНО УОЈ стр. пов. 52, 4. новембар 1957).

¹²⁷ Исто, свж. 3293 (ДСНО УОЈ стр. пов. 33, 31. март 1958, Годишњи извештај 1957. година).

¹²⁸ Исто, к. 436, ф. 1, д. 4 (К-да III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

¹²⁹ Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957).

мењача за Т-34, а затим производње тенкова у новој фабрици у Војковићима, касније „Фамосу“. Највећи број стручњака из Машинског бироа у Београду премештен је марта 1953. у нову фабрику („Фамос“). У њој је 1954. освојен мењач, а 1957. године мотор В-2. Израђена је студија новог оклопног возила – „возила Б“, које је било самоходно оруђе са топом 90 мм, јер се 1953. пријемом нових тенкова у систему помоћи одустало од развоја домаћег тенка. Квалитет производње резервних делова у почетном периоду није задовољавао, због непознавања технологије. Тек 1953. постигнути су задовољавајући резултати за моторе, посебно одливке за картере, клипове мењаче и за поједине моторе за возила у наоружању. Године 1957. године фабрика је испоручила 71 мотор В-2, мењаче, резервне делове (главно квачило, предњи и задњи гибњеви, погонски точкови).¹³⁰ До 1958. већ је 70 мотора В-2 било испоручено јединицама, а очекивало се још 50 у 1959. години.

У склопу анализе набавке лиценце за тенк испитана су два француска тенка АМХ-13. Будући да разматрани тенкови нису одговарали југословенским потребама, ни концепцијски ни ценом, 1955. године је донета одлука да се започне развој домаћег тенка. Тактичко-техничке захтеве је израдила Управа ОЈ ЈНА као тактички носилац задатка.¹³¹ Идејни пројекат тенка, названог М-320, рађен је на основу снимања и испитивања тенкова и самохотки у наоружању ЈНА. Пројекат је израђен у Машинском институту до фебруара 1956. и поднет на разматрање војнотехничком савету за оклопне јединице априла 1956. Савет је закључио да ватрена моћ и заштита М-320 одговарају тактичко-техничким захтевима-ТТЗ, али пројекат није усвојен зато што није био унифициран са тенком Т-34, што је био један од полазних захтева. Одлучено је да се у Т-34 угради домаћи топ 90 мм, а да пројекат М-320 буде база за даљу израду домаћег средњег тенка. Међутим, на Војнотехничком савету оклопних јединица, као резултат расправе и разматрања пројекта током фебруара, марта и јуна 1956, закључено је да се развој тенка М-320 обустави због високих трошкова и дугог времена освајања.¹³² Приоритет је дат пројекту побољшања тенка Т-34 (пројекат М-628), као прихватљивијем решењу због делимично освојене производње резервних делова. Из фабрике „Фамос“ је ради тог пројекта група стручњака прешла у Машински институт ВТИ, а Машински биро је расформиран.¹³³

На Главном војнотехничком савету (ГВТС) ЈНА одржаном 4. фебруара 1956. разматрано је питање новог тенка и откуп лиценце. Оријентација на развој домаћег тенка је била добра, али је период реализације пројекта и освајања производње био дуг. Истакнута је потреба за лаким тенком. У тенкове је требало уградити топове већих калибара (у Т-34, топ 90 мм, у нови тенк противтенковски топ 122 мм). Подржан је развој само-

¹³⁰ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 255.

¹³¹ ВА, к. 428, ф. 4, 2/1.

¹³² Исто, закључци ВТС за ОЈ-УВТИ, пов. бр. 4385/56.

¹³³ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 253–254.

ходне хаубице од 105 мм и других самохотки, као и оклопног транспортера, што је отварало нова питања (гусеничар, полугусеничар или точкаш). Указано је на проблем набавке и освајања мотора (разматрани су мотори типа Фијат, Перкинс и други). Проблем недовољне моторизације у оклопном роду био је евидентан. Полугусенична верзија камиона ГМЦ, коју је предложила Управа ОЈ, није развијена. У разнородном фонду моторних возила у ратној формацији преко 50% било је из пописа, односно ван армијског фонда.¹³⁴ Кључна питања за планере развоја оклопних јединица била су: остварење материјално-техничке базе за одржавање и борбену експлоатацију постојећег фонда од 1.342 тенкова; унификација оружја, муниције и средстава са домаћом производњом; обезбеђивање савремености оклопних јединица у планирању производње за наредних 10–15 година; увођење нових средстава, мера и организације у ОЈ.¹³⁵

На ГВТС одржаном 4. фебруара 1956, закључено је да се покрене пројекат уградње топа 90 мм у тенк Т-34, са ознаком М-628 (по шифром Галеп). У оквиру пројекта М-628 разматране су две варијанте – АЦ (топ 85 мм, митраљеви ДТ/М замењени са М-53, радио-уређај 9-РС замењен је моделом СЕТ-19, уграђен је побољшани мотор В-2–34 са измењеним системом напајања горивом и подмазивања, петобрзински мењач и побољшани елементи електроуређаја) и АР (топ калибра 90 мм, као и ПАМ калибра 12,7 мм).¹³⁶

Најамбициознија модификација на тенку Т-34 била је уградња топа 90 мм. Испитивање модификованог тенка, извршено од 12. децембра 1958. до 12. јануара 1959, показало је да топ СПТ 90 није пробио панцирну плочу 100 мм под углом од 30 степени на одстојању од 500 м, а да је то чинио у претходним испитивањима на даљини 300 м, али ван тенка. Упоређивање са стандардном верзијом Т-34/85 мм показало је да код Т-34/90 мм брзина гађања пада са 7–8 на 4 гранате у минути, да брзина окретања куполе у минути са 4–5 обртаја пада на 3–4, да је борбени комплет смањен са 55 на 47 граната, да су покретљивост и брзина тенка нешто мање, као и да је слабије савлађивање препрека због новог топа.¹³⁷ У целини, покушај уградње топа 100 мм у оригиналну куполу тенка Т-34/85 показао се сложенијим техничко-технолошким захватом него када се определило за овај подухват.

Пројекат уградње мотора В-2 на тенк Шерман назван је М-634. Већ 1958, после првих практичних испитивања, закључено је да модернизација тече отежано: распрскавање задњака на топу 90 мм Т-34, слабо хлађење Фамосовог мотора В-2 и низ других нежељених показатеља на модифико-

¹³⁴ ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 8, 9/1.

¹³⁵ Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957).

¹³⁶ Исто, к. 435, ф. 8, 9/1, (наредба ГШ ЈНА, пов. бр. 6, 1. фебруар 1956); Исто, к. 437, ф. 1, 9/1, (УОЈ, стр. пов. бр. 22, 28. јануар 1960).

¹³⁷ Исто, свж. 3327, 5, I (Комисијски извештај централног полигона: Испитивање адаптираног Т-34 са топом 90 мм, 12. март 1958).

ваном М4А3 са мотором В-2.¹³⁸ Овај тенк је испитиван на релацији Хра-
сница – Јахорина, Храсница – Трново, Сплит – Трново августа 1959.¹³⁹

После испитивања прототипског возила са топом 90 мм априла
1959, донета је одлука да се изради пробна серија у Ремонтном заводу бр.
7 у Хацићима.¹⁴⁰ Дотадашњи развој тенкова и освајање производње мото-
ра, мењача и делова, омогућили су боље сагледавање модернизације тенка
Т-34 (М-628). На њему су специфицирана побољшања електричне инста-
лације, система команди, напајања горивом, уградње топа 90 мм, ПАМ-а
12,7 мм, нових средстава везе, а разматрана је и могућност уградње ПА
топа 20 мм.

Мање адаптације тенка су усвојене, али је одбачена провизорна
уградња топа 20 мм уместо ПАМ 12,7. Требало је освојити техничко ре-
шење за уградњу ПАМ Бровнинг. Систем опаљивања димних кутија на
тенку није се могао усвојити „због слабе функције.“ Адаптације Т-34
требало је вршити током ремонта тенка. Евентуална уградња топа 90 мм
могла се реализовати „само на основу одобрења Начелника Генералшта-
ба ЈНА“.¹⁴¹

И поред проблема у могућностима производње, неадекватног
техничког нивоа и техничких решења, Управа ОЈ је одлучно заступала
идеју производње домаћих тенкова и тражила да се „припреми производ-
ња побољшаног тенка Т-34. Неовисно са овим, треба одмах код нас отпо-
чети радове на планирању и опитној конструкцији једног тенка, који би
следећих десетак година послужио нашој одбрани као оружје које би по
својој савремености стало у круг истакнутих типова у свету“. Потенциран
је развој других средстава механизације и моторизације за род. Указивано
је на потребу освајања производње јуришног тенковског моста, али и на
уградњу полугусеничног хода на камионе ГМЦ, инспирисане руским ре-
шењима.¹⁴²

Проблеми освајања производње борбених возила у Југославији би-
ли су многобројни – од недостатка кадрова до непостојања адекватне ма-
теријалне базе. „Посебан проблем за оклопне јединице и за њихов даљи
развој, представља што овај род у целини нема још ни једног висококвал-
ификованог стручњака, инжињера који би покривао проблематику тенко-
ва, технике и потребе оклопних јединица за том техником“, наведено је у
извештају Управе ОЈ за 1958. годину.¹⁴³ Почетком 1959, могућности про-
изводње тенкова (борбених возила) биле су следеће: железаре у Равнама и
Никшићу биле су ангажоване за ове пројекте, иако је констатовано да у
њима постоји проблем већег процента шкарта и немогућности квалитетног

¹³⁸ Исто, свж. 3293 (ДСНО УОЈ стр. пов. 33, 31. март 1958, Годишњи извештај
1957. година).

¹³⁹ Исто, свж. 3300, 10.

¹⁴⁰ Исто, к. 431, ф. 3, 9/1, 9/2, (УОЈ ЈНА, пов. бр. 344, 11. мај 1959).

¹⁴¹ Исто, свж. 3327, 5.

¹⁴² Исто, свж. 3293 ф. 1, д. 1 (ДСНО УОЈ стр. пов. 2, 14. фебруар 1957).

¹⁴³ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 256.

освајања појединих склопова. Железара Равне је радила опитну куполу за прототип М-636, коју је требало испоручити фабрици „Братство“ у Новом Травнику ради уградње топа од 90 мм. Ово предузеће је израдило прототип тенковског топа од 90 мм. „Фамос“ је требало да обједињава производњу тенка, а тадашњи капацитети су омогућавали израду 30 тенкова у две смене. „Братство“ је, уз превазилажење проблема лошег квалитета откивака који су долазили из железаре Равне и скоро 50% шкарта, могло да произведе и до 200 цеви годишње.¹⁴⁴

Слабе кадровске и материјалне могућности нису кочиле модернизацију рода, што су показивала следећа постигнућа: прототип оклопног транспортера израђен је 1958, започета су испитивања и производња пробне серије од шест комада, а освојен је и мотор за транспортер. Завршетак прототипа новог тенка очекивао се до марта 1960, а његово испитивање планирано је за период 1960–61! Будући да се адаптација тенка Т-34 и уградња топа од 90 мм такође сматрала једним од решења, требало је донети одлуку о испитивањима те модификације.¹⁴⁵

Иако је направљен политички отклон од НАТО и Сједињених Држава, проблем модернизације, ремонта и одржавања није адекватно превазиђен. Крајем 1950-их трагало се за решењем у домаћим потенцијалима, али је ипак недостајао инострани стратешки партнер, са високо развијеном базом производње и употребе оклопних средстава. Прва посета југословенске делегације оклопног рода совјетским колегама после резолуције ИБ, јуна 1957, била је наговештај преоријентације на совјетску технику, која ће уследити тек почетком 1960-их година.¹⁴⁶

3.13. У саставу снага УН

Агресија Велике Британије, Француске и Израела на Египат у јесен 1956, била је један од првих хладноратовских изазова безбедности региона. После прекида операција уз посредовање Савета безбедности одлучено је да се у простор између Израела и Египта разместе снаге УН, назване United Nations Emergency Force – UNEF. У овај састав Југославија је послала свој одред, који је добио одређене секторе на обезбеђење.

Прва група од 44 припадника одреда ЈНА у саставу снага УНЕФ стигла је на Синај, у Ел Ариш. Они су авионима ЈРВ долетели 15. новембра 1956. на аеродром Абу Сувеир у Египту. Остали део контингента припремао се у Загребу.

¹⁴⁴ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3293, 10.

¹⁴⁵ Исто, свж. 3293, 10.

¹⁴⁶ Делегација предвођена пуковником Стевом Милеуснићем посетила је совјетску Војну академију, по једну тенковску и механизовану дивизију и присуствовала једној вежби. Совјети су Југословенима приказали тенк Т-54, оклопне транспортере точкаш и гусеничар, а показан им је и тешки тенк Т-10, за који нису дата додатна објашњења ни подаци. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3293, 6–7. Почетком 1959, разматрана је понуда за куповину британског тенка Комет. – Исто, свж. 3293, 8–10.

Одред је у целости попуњен моторним возилима америчке производње добијеним у оквиру система помоћи. У њему је било 25 борбених возила (осам оклопних аутомобила М-8 и 17 извиђачких аутомобила М3А1 Скауткар). Искуства формирања ове јединице, током новембра 1956. у Загребу, указала су на генералне техничке мањкавости. Моторизовани вод је требало да има пет Скауткара, по осам људи у четири возила и пето возило у резерви. Нико од планера у ДСНО није знао да у возилу има шест места, јер су на два биле уграђене радио-станице, па је у формацију вода морало да се дода по једно возило. На Скауткарима који су дошли у Загреб ниједан ПАМ није био исправан нити способан за дејство. Многи други делови недостајали, јер су возила стигла из резерве. Техничка служба одреда је закључила да су за поуну престижне јединице послата неисправна борбена.¹⁴⁷ Други проблем било је људство које је сакупљено на брзину из разних јединица. Требало је брзо створити нове војничке колективе.

Одлазак одреда у састав снага УН на Синају био је за ЈНА (разумљиво, и за југословенске оклопне снаге) својеврстан изазов. Одред је у Шибенику укрцан на трговачке бродове „Триглав“, „Челик“ (некадашњи амерички тенконосац) и „Партизанку“ и 24. новембра. Конвој је упловио у луку Порт Саид на Дан Републике, 29. новембра 1956. године. Искрцавање бродова почело је 2. децембра, а потом је командант одреда пуковник Никола Радошевић повео колону од 170 возила према месту Ел Балах. Одред је укључен у акцију праћења повлачења израелске војске на широком синајском фронту. Напредовање одреда било је отежано због пустињских услова и немања података о минским пољима. Југословенски одред је, као најјачи у снагама УНЕФ, добио најтежи задатак. Дејствујући из Ел Балаха, односно Исмаилије, одред је деловао на исток преко Синаја на два правца: из Ел кантаре ка Ел Аришу, а потом у два крака према Гази и према Ел Ауци, на граници Израела, односно према месту Ел Таса. На југу делови одреда ишли су до Суеца, потом до Митлапаса и Рас Судара на југу Синаја. У покрету је разминирао 25 минских поља са преко 800 мина свих типова. Тек 15. јануара 1957, одред је стигао у свој логор у месту Ел Ариш. Ту је подигнут логор „Мала Југославија“, а потом су успостављени четни и водни логори, од којих су неки и по више стотина километара били удаљени од главне базе. Одред је од августа посео целу демаркациону линију од Ел Ариша на Средоземном мору до Рас-Ел-Накба на четворомеђи Египта, Израела, Јордана и Саудијске Арабије у дужини од преко 300 километара. Из летних, водних логора и са чек-поинтова, користећи

¹⁴⁷ Исто, свж. 3280, Извештај о формирању, задацима и стању у одреду ЈНА у УАР. У саставу одреда у овом периоду била су следећа моторна возила: теренци: 27 Јееп бв, 8 Јееп са r/st, 7 Dodge 0,75 t, 1 Dodge 0,75 t Санитет, 6 Dodge 1,5 t теренских, 1 Dodge 1,5 t са p/сг, камиони: 43 GMC 2,5 t, 3 GMC 2,5 t кипер, 2 GMC 2,5 t ауто-цистерна, 5 GMC 2,5 t радионица (радио-станице, електро, механичка, машинска, браварска), 1 GMC 2,5 t компресор, 1 Continental за извлачење, 1 Ford Ham хладњача, 1 Federal са приколицом, 1 CKWAY кран са приколицом; приколице 20 од 1t GMC, 1 пекарска и 2 кухиње.

борбена и теренска возила, југословенски одред је обезбеђивао мир на овом простору Блиског истока.¹⁴⁸

Фотографије показују да је оклопна техника југословенског одреда у саставу УНЕФ-а прво била у оригиналним сивомаслиналим бојама. На оклопним возилима појављују се почетком 1957. ознаке Уједињених нација, натписи УНЕФ, пруге за распознавање, као и троцифрени бројеви са префиксом УНЕФ. Возила су током 1958. пребојена у белу боју, а ознаке УН су задржане.

Одред ЈНА је повучен после избијања новог рата, 1967. године. Његова првобитна улога је окончана, јер је влада Уједињене Арапске Републике тражила да се снаге УНЕФ повуку са демаркационе линије. Избијањем рата, односно израелским нападом на арапске суседе 5. јуна, одред се нашао на правцу наступајуће израелске армије. У том тренутку на дужности је била 22. смена одреда, прва јединица ЈНА која се нашла у реалној ратној ситуацији, иако у неутралној и пасивној позицији. Два дана после почетка примирја, 11. јуна, људство одреда је евакуисано из база и упућено за Југославију, а техника је остављена у објектима логора.¹⁴⁹

„Био је то први излазак младе Југословенске народне армије у свет“. За једанаест година постојања Одред ЈНА у саставу УНЕФ-а било је преко 15.000 људи. Погинуло је осам, а рањено или повређено 56 његових припадника.¹⁵⁰ У материјалима Управе ОМЈ, што бележимо као куриозитет, нема ниједног помена ангажовања овог одреда, који је био формиран махом од припадника и технике оклопних јединица, као ни анализе његове употребе.

3.14. *Тенкисти на парадама*

Војне параде су организоване у част празника рада Првог маја и биле су карактеристика првих неколико послератних деценија у Југославији. Оне су представљале смотру, али и демонстрацију снаге Титове армије, поготово одмах после успостављања комунистичког режима 1945. године. У првим послератним годинама одржаване су и поводом дана ослобођења Београда, приликом посете страних делегација, у престоници државе и у главним градовима република. Оклопне јединице су имале значајно место у њиховом сценарију и обично су парадирале на крају потенцирајући својом силином моћ нове армије. За ову прилику оне су долазиле са разних страна Југославије. На паради поводом годишњице ослобођења Београда 20. октобра 1945. учествовале су 1. и 2. тенковска бригада, које су дошле из Словеније и

¹⁴⁸ *Одред мира*, збирка репортажа, Београд 1959.

¹⁴⁹ Алија Лошић, пуковник, *Одред ЈНА на Синају у време израелско-арапског сукоба 1967*, ДСНО, Београд 1968.

¹⁵⁰ О одреду ЈНА видети: *Народну армију и Фронт* из периода 1956–1967; *Одред мира*, збирка репортажа, Београд 1959; Милорад Гончин, *Плави шлемови*, Београд 1963.

Македоније.¹⁵¹ Са данашњег истраживачког становишта веома су интересантне параде одржаване првих поратних година, јер занимљива селекција технике која се уочава на њиховим фотографијама пружа обиље могућности за анализе и тумачења, посебно у ситуацији тог времена када су фотографије биле стереотипне и нису се много бавиле типологијом технике. Током 1946/47, упечатљив знак Команде ТиМЈ видео се на борбеним возилима која су учествовала на парадама тих година. На паради 1950. године приказани су први тенкови произведени у Југославији.

Од маја 1952. на парадама су приказивана нова оруђа које је ЈНА добила кроз програм помоћи. Сваке године у Београду су приређиване првомајске параде, које су ишле устаљеном трасом преко Булеvara револуције, Трга Републике и даље ка Славији, одакле су се учесници параде враћали у касарне на Бањици и Топчидеру. Параде су организоване и у републичким центрима, као и после маневара 1949. и 1953. године. Како су педесете биле године отворености према старим и новим савезницима организоване су посебне параде у њихову част (председницима Турске, Бурме, Индије, Египта, као и владарима Етиопије и Грчке), обично у току посета на простору земунског аеродрома. Учесници на парадама од 1952. у Београду били су припадници оклопних јединица 4. гардијске дивизије са оклопним аутомобилима М3А1 и М-8, као и тенковима Т-34, док су тенкови М-4 и М-47 долазили за ову прилику из јединица V војне области 1952–54. године. Од 1955. тенкови М-4 стизали су из VII области. Самоходне јединице биле су из 51. или 62. пешадијске дивизије, стациониране у Београду, односно Панчеву, а потом из 17. оклопне дивизије. То су била оруђа 105 мм из 115. самоходног пука. Парада поводом доделе војних застава оклопним бригадама одржана је 1. септембра 1954. на земунском аеродрому. Тенкови Т-34 из 4. гардијске дивизије, иако омиљени код тенкиста, нису оцењени афирмативно. Када је 1954. организована парада у част доласка турског председника Целал Бајара, штаб параде је оценио „да би тенкове Т-34 требало заменити новим тенковима јер су ови тенкови застарелог типа и зато несигурни и дотрајали.“ После првомајске параде 1955. године остао је предлог да „самохотке 90 мм замене самохотке 105 мм, због веће сигурности мотора“. На паради 1957. једна самохотка М-7, обилазећи тегљач са хаубицом 152 мм који је ударио у ивичњак, улетела је у публику и тешко повредила двоје грађана. После те параде уследила је пауза до 1960. године.¹⁵²

¹⁵¹ Исто, свж. 678, (Историјати јединица 1945–1947), ф. 40 (1. тбр), исто 41 (2. тбр).

¹⁵² ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3279, 1–12.

Смена генерација у оклопним јединицама ЈНА у пролеће 1952: новоиспоручени тенкови М4А3 Шерман и ратни ветерани М3А1 и М3А3 Стјуарт у вожњи, 121. тенковски батаљон, Сарајево (МЦО)

Строј тенковског батаљона који је стигао из Пете војне области са тенковима Шерман, Бањичко поље 1953. године. На крају другог реда уочавају се по две самохотке М-36 и М-7 (МЦО)

Ешалон самохотки М-18 током припрема за Првомајску параду 1953. године
окреће се на „старој окретници градског аутобуса на Бањици (МЦО)

Десет оклопних аутомобила М-8 из 4. гардијске дивизије у ешалону оклопних
јединица на Првомајској паради 1953. године у Београду (МЦО)

Испорука технике за ЈНА у оквиру система америчке војне помоћи, Ријека 1953. године. На возу већ укрцана количина тенкова М-47 Патон и камиона ГМЦ. Кран управо спушта са брода један од таквих камиона на композицију (МЦО)

Пријем нових америчких тенкова М-47 у ријечкој луци 1953. године (МЦО)

Један од тенкова М-47 Патон (бр. 3702) из прве партије испоручене за ЈНА у 1953. години. Овај тип је ушао у наоружање ЈНА као потпуно нов тип тенкова друге генерације (МЦО)

Упознавање војника у 268. тенковској бригади са тек пристиглим тенком М-47 Патон

Група старешина 232. тенковске бригаде на оклопном аутомобилу М-8, непосредно пред велики маневар у хрватском Загорју, август 1953 (МЦО)

Импресивна слика припрема тенкова М4А3 Шерман 232. тенковске бригаде за учешће на великом маневру у Загорју 1953. године (МЦО)

Са маневра 1953: оклопне јединице са тенковима Шерман и пешадија у напредовању. Тенк на фотографији носи југословенски број 3033, као и број 00937 који је додељен од америчких испоручилаца (МЦО)

Припрема на застанку самохотке М-18 у време великог маневра, септембар 1953. (МЦО)

Тршћанска криза, октобар 1953. године. Самоходни дивизион са хаубицама М-7 105мм излази на положаје према италијанској граници. Колону предводи оклопни извиђачки аутомобил М3А1 Скауткар, овде у улози командног возила (МЦО)

Тенк М4А3 Шерман (3216) прелази понтонски мост америчке производње типа Бејли у току маневра, септембар 1953. године. Камерман војно-филмског предузећа помно прати овај догађај из лежећег става (МЦО)

Тенкови М-47 Патон, 268. тенковске бригаде из Врхнике, укрцани на вагоне, враћају се у касарну после окончања Тршћанске кризе, 1954. године (МЦО)

Колона самохотки М-18 на проби параде поводом доласка етиопског цара Хајла Селасија 1954. године. Парада је организована на београдском – земунском аеродрому (МЦО)

Самоходни ПА топови М-15/М15А1 били су у саставу оклопних јединица, а од 1959. искључиво у 7. армији. Формирањем Територијалне одбране преостали примерци су прешли у њен састав, као и ови снимљени у Зеници 1971 (МЦО)

Строј тенкова М-47 Патон постројених у току церемоније предаје ратних застава оклопним бригадама ЈНА од стране маршала Тита, на земунском аеродрому, 1. септембар 1954. године

Тенкови за извлачење М-74 били су додељени јединицама наоружаним тенковима М-47 Патон. На фотографијама: вађење мотора типа Континал из тенка М-47 (МЦО)

Припреме пред првомајску параду 1955.године на Бањичком пољу. Колона тенкова Т-34 оклопног батаљона 4. гардијске дивизије, иза које су ешалони од по десет тенкова Шерман и Патон. (МЦО)

Оклопни полугусеничари типа М5 и М5А1 Интернационал служили су као командна возила у артиљеријским јединицама. Овде, на челу једног од ешалона на Првомајској паради 1955. године (МЦО)

Припрема самохотки М-36Б1 (верзија израђена на телу тенка М4) у 1. пролетерској дивизији, пред посету маршала Тита, Постојна 1955. Самохотке, очигледно тек испоручене су без евиденцијских бројева ЈНА (МИО)

Технички дан у јединици са тенковима Т-34, М-4 Шерман и М-47 Патон у току припрема за првомајску парадом 1955. године (Фото-центар)

Припреме пред првомајску параду 1955.године на бањичком пољу. Колона тенкова Т-34 оклопног батаљона 4. гардијске дивизије, иза које су ешалони од по десет тенкова Шерман и Патон (МЦО)

Тенкови оклопног батаљона 4. гардијске дивизије у току проба за првомајску параду, Бањичко поље 1955. године. Уочава се дописан број „1“ испред броја 2900 на тенку у првом плану, а што је била последица учешћа на једној од парада пред међународним гостима претходне године (МЦО)

Тенкови М-47, самоходке М-36Б2 и један оклопни извиђачки аутомобил Скауткар у току вежбе на подручју око Постојне, 1. пролетерска дивизија, 5. војна област, средином 1956. године (МЦО)

Тенкови М-47, самохотке М-36Б2 и један оклопни извиђачки аутомобил Скауткар у току вежбе на подручју око Постојне, 1. пролетерска дивизија, 5. војна област, средином 1956. године (МЦО)

Извлачење заглављеног тенка Т-34 (бр. 2882) из 4. гардијског оклопног батаљона, од стране друга два тенка истог типа, 1956. године (МЦО)

После доласка са терена, обавезно је прање и сређивање тенкова, као што то чине војници 1. оклопне бригаде у Врхници 1957. године (МЦО)

Увежбавање пешадије у противоклопној борби, код 1. оклопне бригаде, на полигону Бач, 1957. године. Уочава се да је евиденцијски број (3751) на тенку М-47 исписан необичним шаблоном (МЦО)

Тенковски десант пешадијског одељења на тенку М-47 (3779), из састава 1. оклопне бригаде, на полигону Бач, 1957. године. Ово је био основни начин праћења тенкова од стране пешадије, па чак и у каснијим деценијама без обзора на увођење оклопних транспортера (МЦО)

Завршетак радног дана у 1. оклопној бригади, са тенковима М-47 Патон у теренским условима на полигону Бач, 1957. године (МЦО)

Тенкови 329. оклопне бригаде на вежби, у околини Бања Луке, 1957. године. Пажњу привлаче кружне ознаке на тенковима М4А3 Шерман, као и бело обојени шлемови код војника, што представља ознаку припадности вежбајућој страни (МЦО)

Демонстрација могућности крчења непроходног терена тенком Шерман опремљеним булдожером, 329. оклопна бригада, околина Бања Луке, 1957. (МЦО)

Ужежбавање садејства тенкова и пешадије у 203. оклопној бригади у Смедереву. Тенк Т-34, бр. 2837 носи кружне ознаке на челу куполе и десно од лука возача (МЦО)

Рад на мотору В-2 на тенку Т-34, у теренским условима, често је захтевао доста физичке снаге и труда. Овде, војници тенкисти 4. гардијског оклопног батаљона, дижу или спуштају поклопац мотора (МЦО)

Самохотке М-36Б2 (4754 и 4769) из 1. пролетерске дивизије, на терену Краса, 1958. године. На другој фотографији: обавезно чишћење цеви на тенковима М-4 после гађања. На боку тенка 3094, у првом плану, учртане две беле линије, сасвим сигурно тактички знак за распознавање. У другом плану уочава се оклопни аутомобил Скауткар (4369) и самохотка М-36 (4769) са претходне фотографије (МЦО)

Колона тенкова М4А3 Шерман на Красу, 1958. године. Тенк у првом плану носи две косе беле пруге на боковима као тактички знак распознавања. Уочавају се разлике овог и следећег тенка у колони (МЦО)

Један од тенковских тегљача добијен у оквиру војне помоћи током 1950-их био је и британски Фоден. Овај тип је био примљен у мањем броју него амерички тегљачи Дајмонд или Пацифик. Овде вероватно последњи преостали Фоден снимљен у ТРЗ Чачак, јула 2007 (снимио аутор)

Колона Одреда ЈНА упућених на Синај у састав мировних снага УНЕФ имала је и осам оклопних аутомобила типа М-8. Овде снимљени у Загребу, 21. новембра 1956, непосредно пред покрет и укрцавање на брод (Колекција Стивена Залоге)

Југословенски оклопници у саставу Одреда у покрету кроз разрушена насеља на Синају у покрету према Ел Аришу почетком јануара 1957. Ово је био први сусрет југословенских војника са ратним разарањима после 1945 (МЦО)

Тенкисти ЈНА извлаче један, у песку заробљен оклопни аутомобил М-8 током напредовања према граничним линијама Израела и Египта (МЦО)

Колона оклопних аутомобила М3А1 Скауткар 3. мотомеханизоване чете Одред ЈНА, у напредовању у појасу Газе 6–8. марта 1957. Возила сад имају ознаке одреда УНЕФ на боковима: бело-плаво-беле пруге, као и уцртане бројеве у оквиру снага УНЕФ (овде: 867–872) и југословенске тробојке са ознаком ЈНА (МЦО)

Смотра снага УНЕФ 1958. године. Скауткар са командантом одреда ЈНА носи југословенски број 4531, УНЕФ-ов број 875 и ознаке УН са стране возила (МЦО)

Још једна смотра снага УНЕФ исте, 1958. године. Током године возила Одрета су пребојена у белу боју и скинути евиденцијски бројеви ЈНА. Овде једна бело обојена „Блинда“ М-8, са УНЕФ-овим бројем 866 и ознакама по стандарду снага Уједињених нација (МЦО)

Колона оклопних возила југословенског одреда у снагама УНЕФ на Синају. Сва возила су обојена у бело и означена по стандардима УН (МЦО)

Патрола Одред ЈНА у снагама УНЕФ негде на Синају 1959. године. На челу патроле Скауткар док су у позадини два теренска возила Доц 1,5 т са укрцајним људством (Радојко З. Јанковић)

4. ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ У НОВОЈ КОНЦЕПЦИЈИ ОДБРАНЕ ПРЕМА ПЛАНУ ДРВАР 1959. ГОДИНЕ

После отказивања програма војне помоћи, постепеног али свеобухватног помирења са СССР-ом и дипломатског окретања ка Африци и Азији, дошло је до заокрета у промишљању одбрамбене политике Југославије. У то време почело се сматрати да је невезаност за било који од два европска војна блока позитиван исход политичке и дипломатске борбе Југославије после 1945, али и позитиван модел понашања на међународној сцени. На таласу овог размишљања започело је окретање ономе што се сматрало позитивним искуствима партизанске борбе у Другом светском рату. Ради даљег усавршавања одбране Југославије 1958. године израђена је нова концепција одбране, познатија под називом Стратегија општенородног рата. Током 1959. године на основу ове концепције започета је велика реорганизација ЈНА, познатија под називом *Дрвар*.¹

4.1. Организација оклопних јединица

У складу са планом *Дрвар* извршене су бројне формацијске промене у јединицама. Уместо армијске области за највеће, стратегијске целине уведен је термин армија. Унутар копне војске ЈНА прешло се на петорну формацију, под утицајем америчке формације „Пентомик.“ Дивизије су требале да имају по пет пукова, а пукови по пет чета. Са тим је батаљон као организациона форма, осим уколико није био самосталан, био укинут. Петорна формација у ЈНА примењена је уз низ одступања. Оклопна дивизија ЈНА имала је само три оклопна пука, настала преформирањем две бригаде, а оклопна бригада четири тенковске чете. Други проблем био је недостатак оклопних транспортера за превоз пратеће пешадије.

У реорганизацији *Дрвар* измењена је организацијско-формацијска структура оклопних јединица, а делимично и њихово базирање. Ова реорганизација вршена је под дубоким утицајем очекивања нуклеарног рата, што се огледало у уситњавању јединица, смањењу артиљерије и пешадије у ОЈ и повећању делова за АБХО. Реч је о својеврсној децентрализацији оклопних јединица и интеграцији у одређене пешадијске јединице. Укинут је ниво батаљона (као и у другим саставима копнене војске) у пуковима и бригадама. Уведена су два типа тенковских/оклопних чета са 10 и 13 тенкова.² Сматрало се да оклопне јединице могу да дејствују и самостално у

¹ Наредба ВКОС стр. пов. 9, 27. јул 1959, односно наредба ГШ, III управа, стр. пов. 293, 5. август 1959.

² Оклопне чете су имале 4 вода: три тв и мпв; у окб пд, нису имале мпв, али су имале структуру 4 тв са по три тенка. – ВА, А ЈНА, к. 437, ф. 2 9/1–42.

ситуацијама када је извршен нуклеарни напад, па је у складу са тим дошло до организацијских промена. Међутим, у пракси 1950-их година у роду ОЈ установљено је много тога што је требало променити. План *Дрвар* је донео нова решења на тој бази.

Током 1950-их година из оклопних јединица су често стизала мишљења о потреби елиминисања разноликости јединица истог степена (бригаде јачине 67, односно 97 тенкова) и стварања једнообразних јединица. „Систем командовања у нашим окопним јединицама, техничка опрема и мирнодопска обука у том правцу су остали потпуно идентични достигнућима из Другог светског рата. Овде у првом реду пада у очи много посредничких командних инстанци, које својим присуством спутавају брз долазак наређења до руковаоца ватре и покрета. Затим застарела (у општем смислу истоветна са осталим родовима) борбена документација, слаба или никаква техничка средства за ефикасно садејство са осталим родовима војске у току борбе. Пракса је показала да уколико имамо више командних инстанци у оклопним јединицама, утолико више имамо командних кола, а не ватрених јединица, који мање-више у току борбе играју улогу командних кола, а не ватрених јединица. Ради овог оклопна бригада пуног формацијског састава од 67 тенкова, може рачунати са ефикасном ватром само на 54 тенка“. Постављало се питање целисходности „постојања батаљонске командне инстанце у окопним јединицама. Ово из разлога што батаљонска командна инстанца има чисто посреднички карактер између команданта пука – бригаде и руковаоца ватре. Укидањем батаљонске командне инстанце, замисао и наређења команданта пука – бригаде знатно би се брже реализовала у борби, а тим би се појачао и ватрени ефекат за три ватрене јединице. Упоредо с овим требало би размотрити целисходност постојања бројно слабих тенковских чета. Укидањем батаљонских командних инстанци, постоје реалне могућности да се смањи и број тенковских чета са садашњих шест на 3–4 тенковске чете са по три вода по 4 тенка, уместо садашњих три вода са 3 тенка. На овај начин би се добила још 2–3 тенка као активне ватрене јединице у бригади – пуку, а истовремено тенковска чета као основна јединица би постала бројно јача и способна за извршење задатака, нарочито у условима потребне растреситости и деконцентрације“.³

Сматрало се да „с обзиром да је ово дириговао постојећи материјални услов, за сада су ова решења најбоља.“ У периоду после реорганизације *Дрвар* оцењено је да је оклопна бригада из педесетих година велика и са тактичког гледишта непокретна јединица. Оклопна дивизија је такође сматрана „гломазном“. Целокупна ранија формација заснивала се на „старој концепцији о потреби што гушће концентрације тенкова на делу фронта где дејствују или се уводе оклопне јединице, при чему се о покретљивости као једном од главних фактора није довољно водило рачуна.“⁴

³ Исто, к. 436, ф. 1, д. 4 (Кда III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

⁴ Исто, к. 438, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 127, 28. јун 1960).

У саставу преостале две оклопне дивизије (20, 26) била су по три оклопна пука, настала реорганизацијом њихових ранијих оклопних бригада.⁵ Скопска 26. дивизија је укинута, али је њен бројни назив додељен ранијој 17. дивизији у Крагујевцу. Анализе су установиле гломазност оклопних дивизија и неподесност за брз маневар и промену локација. Када се уз техничке и мобилизацијске проблеме, као у случају 26. оклопне дивизије, дода „скоро потпуна откривеност земљишта, мали број добрих управних и рокадних путева, што топографски створ и конфигурација земљишта каналишу оклопну дивизију на концентрацијским просторијама на такве терене одакле им се нуде слабе путне и теренске могућности за брзо развијање“, постају јасни разлози њеног расформирања.⁶ Остале јединице у саставу оклопних дивизија биле су дивизионско-батаљонског састава или мање. Артиљеријски пукови су трансформисани у дивизионе према типовима артиљерије и калибрима, извиђачки батаљони су постали чете итд.

Ова реорганизација карактеристична је и по смањењу пешадије у оклопним јединицама. Сматрало се да извођење нуклеарног удара отежава кретање пешадије по бојишту, односно да би довело до прекомерног озрачења људства. Стога су укинута тенковски десанти као пракса превођења пешадије у тенковским јединицама. Није се располагало адекватним средством за превоз пешадије уз тенкове. Идеја о доминантној употреби нуклеарног оружја смањила је артиљерију за подршку у оклопним јединицама, али је са друге стране утицала на наставну праксу и обуку у роду.⁷

Самосталних оклопних бригада, према плану *Дрвар*, било је 9 (8 активних и једна школска у Школском и наставном центру ОЈ), али сада са четном формацијом, далеко мањег бројног стања. У саставу 11 пешадијских дивизија (пет истих као и раније) формиран су оклопни батаљони јачине две чете (27 тенкова).⁸ На почетку овог периода, од фебруара до априла 1959, и београдска 4. гардијска дивизија добила је америчку оклопну технику.⁹

Поменуте оклопне чете добиле су пешадијске бригаде у Кавадарцима, Кичеву, Врању, Зајечару, Титограду, Славонској Пожеги, Бања Луци,

⁵ Осим команди и њених самосталних водова, ови пукови су имали четири тч и једну мпешч, самоходну батерију 105 мм (М-7), противоклопну батерију (М-36), лпаа батерију са топовима 37 М-15 код три бригаде: 194, 247 И 329, (Наредба III управе ГШ, стр. пов. 466, 9. новембар 1959) или 40 мм (М-1) пионирску чету, АБХО вод и позадинску чету. Укупно: 41 тенк, 6 ИА, 3 ОА, 1 ТЗИ и 90 моторних возила. У оклопним дивизијама људство трећег окп било је смањено. – ВА, А ЈНА, к. 437, ф. 2 9/1–42.

⁶ Исто, к. 436, ф. 1, д. 4 (Кда III АО стр. пов. 68–57, 22. март 1958).

⁷ М. Бабић, *ИЦОМЈ...* (рукопис).

⁸ Окб овог састава имали су 27 тенкова, 1 ТЗИ, 1 вучни воз и 25 моторних возила. Они су били сврстани у: командни вод, две тч, мт/пешч и позв. Уз командни тенк, командни вод је имао један ИА и цип са радио-станицом. – ВА, А ЈНА, к. 437, ф. 2 9/1–42.

⁹ Њен оклопни батаљон добио је тенкове М-47 (27 комада) из 1. бригаде у Врхници, самохотке 90 мм из пука у Крижевцима, односно 76 мм из других јединица. – Исто, к. 436, (ГШ 18) ф. 2, 3/1.

Марибору, Илирској Бистрици, као и Војна академија, а од ранијих самосталних чета остала је она у саставу упоришта на острву Вису.

На крају процеса реорганизације по плану *Дрвар* развијене су четири управе тактичких полигона ОЈ, које су развијале у ратној формацији од 1960. године: наставно-допунски батаљон.¹⁰ Током 1961. формирана су три батаљона (4, 11, 32) и једна (21.) оклопна чета Б типа, у пешадијским дивизијама Б, од технике која је била у школским јединицама, као и од оне није била распоређена у ратне јединице. Нераспоређених 89 тенкова добро је послужило да нађу своје место у ратној формацији.¹¹ Исте године додељене су ратне заставе следећим оклопним јединицама: 31, 282, 176, 230. и 234. оклопном пуку, као и 247. и 329. оклопној бригади.¹²

4.2. Проблеми попуне људством и извођења обуке

Проблем који се јавио после ступања на снагу нове организације, односно формирања или премештања многих јединица, био је недостатак људства. Ради попуне активирани су велики проценат борбених возила, који је раније био у конзервацији. Будући да ове јединице нису постојале или су имале смањен број људи, искрсао је проблем дефицита људства за попуну. Из тих разлога уведена је ванредна партија од 2.000 регрута, која се обучавала у јединицама да би оне што пре заживеле и постигле пуну бојеву готовост.¹³

Реализацијом плана *Дрвар* коренито је измењен начин извођења војничке обуке. Систем да се регрути свих специјалности рода позивају у Наставни центар ОЈ (НЦОЈ) и да у њему заврше шестомесечну обуку, а потом да се упућују у трупне јединице показао се мањкавим, јер је база за обуку била недовољна и у јединицама су морали да наставе са обуком војника. Последња партија војника свих специјалности завршила је обуку у јуну 1959, а потом су у НЦОЈ стизали само војници који је требало обучити за возаче. Стало се на становиште да се обука за све дужности рода, осим за возачке, поново врши у јединицама. Нови планови обуке за војнике прилагођени су идеји вођења „савременог будућег ОНОР-а базираног на нашим условима и материјалним могућностима“ и ступили су на снагу 1. јуна 1959. Појачани су садржаји обуке везани за нуклеарни рат. Од септембра те године у НЦОЈ су стизале две партије војника за обуку за возаче борбених возила. После пет месеци обуке и испита (испита и за Б и Ц категорију моторних возила), упућивани су у јединице где су по партијама чинили трећину возачког састава. Трупне јединице су такође два пута примале војнике и обучавале их за остале дужности. Сваки контингент

¹⁰ Исто, к. 438, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 127, 28. јун 1960).

¹¹ Наредба III управе ГШ, стр. пов. 284, 14. јун 1961; ВА, А ЈНА, к. 438, ф. 4, д. 1-68 и даље (УОЈ пов. 764, 28. јул 1962).

¹² Наредба ВКОС о додели застава пуковима и бригадама, 26. јун 1961.

¹³ ВА, А ЈНА, к. 438, ф. 4, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 97, јул 1961).

чинио је $\frac{1}{4}$ бројног стања тог састава. Ово људство груписано је у посебне водове или чете у времену обуке. Обука је трајала 12 месеци (5 месеци опште обуке, 5 месеци обуке у оквиру посаде и 2 месеца на полигону). Поделом обуке на периоде уведена је поступност прелажења наставног плана и програма. Сваки период чинио је целину која се надовезивала на следећи период у којем је оствариван већи степен обучености појединаца и јединице у целини. На логоровањима су организована бојева гађања и вежбе у оквиру тенковског вода, чете и батаљона. У првих годину дана нове организације одржано је више вежби које су извеле ОЈ из састава V и VII АО. По завршетку обавезне обуке било је предвиђено да се она настави према могућностима сваке јединице, с тим да се обавезно седмично буде 2 часа војно-стручне обуке, 5 часова морално-политичког васпитања, 2 часа телесног васпитања и један дан генералног чишћења наоружања, технике и опреме.¹⁴

Попуњеност оклопног рода кадром била је задовољавајућа у категорији официра и лошија код подофицира. Попуна официрима у овом периоду кретала се 95,4% (910 од 954 официра). Око 80% официра имало је између 30–49 година и сви су били учесници Другог светског рата. У случају подофицира попуна се кретала 48,5% (479 од 930), а будући да је највећи део имао 20–30 година, само је петина била учесник рата. Кадровско стање се у принципу није мењало ни током 1960–62, јер је прилив официра из Војне академије и подофицира био толики да надокнади кадрове који су годишње одлазили из рода или службе. Како је растао број старешина старијих годишта или оних за пензионисање по разним основама, а није било већег прилива младих старешина, ситуација је постала проблематична.¹⁵

У следећој, 1960. години израђена је нова формација и реорганизован ШиНЦОЈ. Овај центар је у свом саставу имао течај за усавршавање питомаца III године Војне академије, подофицирску школу ОЈ, школу резервних официра ОЈ и течајеве за усавршавање. Питомци рода ОЈ су долазили у центар на специјалистичку обуку у III години школовања. У Подофицирској школи школоване су упоредо по две класе за дужности командира тенка (по 100 питомаца). Школа за резервне официре оспособљавала је годишње по две класе питомаца (110–130 годишње), који су били оспособљени за дужности командира тенковског вода. Течајеви су организовани за ниже и више официре рода ОЈ, односно њиховим чиновима адекватне дужности. У Наставном центру су се обучавали војници за дужности возача борбених возила, и то у 4 чете за возаче тенкова а у једној за оклопно-извиђачке аутомобиле, где је по једној партији било обучавано 450–470 војника.

¹⁴ Исто, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 127, 28. јун 1960).

¹⁵ Исто, к. 438, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 127, 28. јун 1960), Исто, ф. 4, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 97, --.7.1961) Исто, ф. 4, д. 1–74 на даље (ДСНО, УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

У складу са новом доктрином и организацијом израђени су перспективни план развоја ОЈ за следећих десет година, нова упутства и правила за оклопне јединице, приручници за посаду тенка, норме утрошка материјалних средстава у рату. Предложен је нови борбени комплет, рађено је на прегруписању материјалних резерви, као и на питању њиховог транспортовања. Интензивно је рађено на освајању система везе у новим јединицама, затим на успостављању везе у јединицама где су нестали нивои батаљона, као и на уградњи радио-уређаја на борбена и неборбена возила како би веза била остваривана у свим фазама дејстава. Побољшавања је евиденција у Управи ОЈ о попуњености, исправности, резултатима гађања и наставе, са обзиром на чињеницу да друге институције понекад нису довољно обраћале пажњу на ресор ОЈ у својој надлежности. У домену усвајања и израде нових наставних средстава изграђено је десет аутоматизованих стрелишта, прототип љуљајуће платформе за тенк на принципу уздужног и попречног љуљања тенка помоћу електромотора, прототип електромагнетног уређаја за контролу рада нишанције при гађању, три типа временских ограничавача гађања, серија од 1.500 цепних тренажера за нишанске справе на тенковима, нулта серија вежбовном метка, као и друге иновације. Сва ова наставна средства имаће утицаја на побољшање очигледности и квалитета наставе, боље обучености као и на штедњу средстава.¹⁶

У току 1961. израђени су нови наставни планови и програми за обуку у ОЈ, који су синхронизовали обуку свих родова и служби у оквиру ОЈ, а уз померање неких тема продужено је време за обуку тенкиста. У домену материјалног побољшања обуке, радило се на изради каталога учила за обуку, израђени су комплети кабинета за потребе школа, израђена су нова стрелишта, уведени светлосни пантографи, електрични органичавачи, а у оквиру више саветовања уједначени су ставови о питањима обуке у роду.¹⁷

У више провера које је Управа ОЈ обавила током 1961. године, као и на вежбама, показан је задовољавајући успех и „није било примера неуспеха, потпуног неуспеха, ни по једном питању“. Мобилизацијске вежбе показале су да људство које је стизало у јединице из резерве, а посебно у јединице Б типа, делимично није одговарало по специјалности или је било обучено на другим типовима у односу на оне које су сретали у својим ратним јединицама. Мобилизација пешадијских делова у А јединицама била је најслабија карика, јер се те јединице нису могле покренути или су задржавале покрет целе јединице и била им је потребна додатна обука.¹⁸

Године 1962, како је констатовано, појавио се проблем вишка војника војноевиденцијских способности рода ОЈ у резерви, јер је разлика ратне и мирнодопске формације била мала, али се сваке године отпуштао

¹⁶ Исто, ф. 4, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 97, јул 1961).

¹⁷ Исто, ф. 4, д. 1–68 на даље (ДСНО, УОЈ пов. 764, 28. јул 1962).

¹⁸ Исто.

већи контингент испужених кадроваца, за које није било места. Проверама је установљено да временом губе способности и квалитет за потребе ОЈ. Израђене су нове норме обучености војника ОЈ, као и упутство за обуку старешина ОЈ, учила, стрелишта и вежбалишта. У тој години рађено је на осавремењавању обуке старешина ОЈ. Од 1. априла 1962, обука војника почела је према новим плановима и програмима. Израђена су и правила за обуку свих јединица пратећих родова и служби које су улазиле у ОЈ, чија је примена започела 1. октобра 1962. Мада је уложено доста напора у побољшање материјалне базе обуке, констатован је недостатак одговарајућих стрелишта, вежбалишта и полигона за ОЈ (да су просторно мала, неодговарајућа или неуређена). У десет гарнизона са ОЈ уведено је 10 љуљајућих платформи, а извођени су радови на полигону Мањача.¹⁹ Све јединице ОЈ ранга батаљона и више, како је констатовано 1963. године, имале су ово наставно средство. Нулта серија имитатора топовског пуцња проверена је на вежбама у Бања Луци и Крагујевцу. Од те године први пут је уведено трогодишње школовање за подофицире са 11. класом Подофицирске школе ОЈ, као и већи број општеобразовних предмета.²⁰

4.3. Стање технике рода ОЈ и мобилизацијска готовост

У нову организацију према плану *Дрвар* ушло се са стањем сличним претходним годинама: са 11% неисправних тенкова, са чак 550 неисправних акумулатора, са слабом попуњеношћу радионица и 45% комплета алата, слабом попуњеношћу моторним возилима из кадра, недовољном количином резервних делова, неквалитетном оправком и ремонтом у ремонтним заводима, као и слабим смештајним условима у знатном броју тенковских гарнизона, посебно оним новим (најлошије стање било је у Модричи и Краљеву). У току 1959, започет је процес сукцесивног решавања ових проблема. Остварена је попуна акумулатора до 100% и изграђен већи број акумулаторских станица. Бољим снабдевањем резервним деловима и бржом и квалитетнијом оправком у заводима смањен је број неисправних тенкова за 50% (на крају године 5,77% укупног тенковског фонда). Набављене су разне радионице и комплети алата. Техничка служба, како је оцењено, на тај начин је допринела да се, и поред померања јединица, осети напредак у техничкој исправности.²¹

Током новембра и децембра 1959, Управа ОЈ организовала је обилазак значајног броја јединица ОЈ и оних ван рода које су биле њихов органски део, ради стицања увида у њихову борбену готовост и техничку исправност. Стање у јединицама било је различито, а посебно је било тешко код новоформираних, придодатих пешадијским јединицама и у гарнизонима где раније није били оклопних јединица.

¹⁹ Исто, ф. 4, д. 1–74 на даље (ДСНО, УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

²⁰ Исто, к. 439, ф. 5, д. 2–1 на даље (ДСНО, УОЈ стр. пов. 331, 30. октобар 1968).

²¹ Исто, к. 438, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 127, 28. јун 1960).

Попуна борбеним возилима је углавном била добра, али је приметно варирање од 100% (50. окб, 135. окч Врање), преко 96,5% (19. окб) 93% (252, 203. окбр), 90% (8. окб) до 87% (125. окч Кичево). У попуни моторним возилима разлике су биле драматичне. Од 100% (265. окбр), будући да ова бригада није примала ниједно возило из пописа па је цео састав и материјалне резерве могла да покрене одједном(!), преко 76% (19. окб) 63% (252. окбр), 65% (203. окбр), 50% (194, 247. окбр) до крајње непопуњених јединица где покретљивост није постојала: 20% (26. лпаад) или 16% (8. окб). Одржавање већег броја типова моторних возила било је отежано, посебно камиона ТАМ – „Пионир“ и камиона типа ГМЦ. Недостатак акумулатора за моторна возила (252. окбр) или вишак моторних возила (31. окп) оптерећивао је команде. Поједине оклопне јединице нису имале вучни воз на располагању (194. окбр. 12. окб), а неке ниједну цистерну за гориво (19. окб). У дивизијској артиљерији стање трактора М-5 за вучу артиљерије било је лоше (26. хад, где је 6 од 13 било неисправно и ван јединице). Неисправност борбених возила и поред често лоших услова смештаја, није била изражена. У појединим саставима проценат неисправне технике ипак је био висок (50. окб – 44%; код 31. окп нађено је 11 неисправних борбених возила, а раније се кретало чак преко 50%)! У 247. окбр било је 6 таквих тенкова и око 20 неупотребљивих због неисправних акумулатора. У тој бригади 30% акумулатора било је зрело за расход.

Поједине јединице нису имале резервне делове, понегде ни каталоге за требовање (252. окбр, 135. окч, 264. окч). У више случајева јединица није располагала ниједном радионицом (8. окб, 50 окб), нити акумулаторском станицом (8. окб, 50. окб, 19. окб, 247. окч). Попуна радионицама је зависила од тога да ли је јединица била нова у гарнизону или се ту већ налазила. Кретала се од 100% (31. окп, 265. окбр) до 66% (252. окбр), а било је и случаја одвојености радионица од смештаја борбених возила (252. и 203. окбр, 125. окч). У значајном броју новоформираних оклопних јединица код пешадијских састава техника је била на отвореном (8. окб, 50. окб, 19. окб, 125. окч, 135. окч) али и код „старих“ оклопних јединица (203. окбр у Вршцу) односно дивизијских делова (26. хад, 26. лпаад). Због неадекватних смештајних услова било је случајева попуње горивом на примитиван начин, ношењем канти или ваљањем буради од складишта до возила (у Вршцу код 203. окбр и 19. окб). У појединим радионицама попуњеност алатима и људством била је лоша (282. окп, 247. окбр) или је било случајева преоптерећености радионице на коју су везане остале јединице из гарнизона (194. окбр). „За прописну организацију сервисне службе не постоје готово никакви услови“, наведено је за 135. окч Врање. Потпуна непопуњеност муниције за самоходна оруђа калибра 90 и 105 мм констатована је у две оклопне бригаде (252, 203).²²

²² Исто, ф. 1, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 3, 9. јануар 1960), исто, д. 2 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 4, 9. јануар 1960).

У више наврата током 1960. проверене су старе и нове јединице на мобилизацијским вежбама (окб 6. ппд, 243. окбр, 211. окбр, 234. окп). Стечена су драгоценна искуства, поготово у ситуацији када је нова организација функционисала тек годину дана. Јединице су биле сређене и организацијски су очврснуле: од проверених јединица, најбоље стање било је у 211. бригади а најслабије у 243. бригади. Основни проблем био је спора попуна муницијом, 6–8 сати за јединицу ранга пука – бригаде. Снабдевање храном је било незадовољавајуће па су поједине јединице остајале без оброка, нарочито доручка. Саобраћајна служба је „представљала болно питање“, а лоше је било и познавање мобилизацијске просторије. Стална ватрена подршка није била добро обезбеђена, јер камионима вучене хаубице нису могле да прате поредак. Пешадијске команде су због непоштовања принципа употребе тенкова давале непрецизне или неадекватне задатке. Управа ОЈ је предложила да се у јединицама А категорије држи муниција, ако су у првом ешелону или ближе граници, затим да се А јединице попуне моторним возилима војног фонда у целини, као и да се реши саобраћајно обезбеђење.²³

У току 1961, рађена је студија покретљивости јединица ОЈ. До тада се није знало да ли формацијом одређен транспортни парк којим су располагале јединице може покренути људство и средства предвиђеном формацијом. После израде првих норматива, примедби из јединица и проби које су вршене у бригади у Панчеву, урађен је правилник по коме су установљене норме покретљивости јединица ОЈ. У анализи покретљивости јединица ОЈ разматрана је борбена готовост јединица у приграничном појасу. Закључено је да неке јединице лоциране близу граница нису „бојево готове“, јер им је муниција била далеко од тенкова и „што су уопште потпуно подвргнуте мирнодопском животу као и јединице у дубини територије. У случају изненадног напада преко границе њима је требало до 8 часова за попуну, а далеко су од границе свега десетак километара и најистуреније су на својим правцима.“ Предлог Управе ОЈ упућен Првој оперативној управи ГШ ЈНА да се део тенкова у оваквим јединицама попуни горивом и муницијом и оне ставе у пуно борбену готовости, одбијен је са образложењем да би то могло да изазове експлозије и несрећне случајева. Ове јединице су тако и даље биле (не)покретне као и оне у дубини.²⁴ Управа ОЈ је током 1962, у обиласцима 203, 247. и 252. бригаде, прикупила додатне податке у корист своје тезе о потреби попуне тенкова горивом и муницијом у таквим пограничним јединицама ради њихове готовости да одмах ступе у борбу. Тада се, међутим, успротивила Техничка управа, указујући на опасности од евентуалних експлозија. Ово питање је тиме до даљег остављено да се решава у оквиру наредне реорганизације.²⁵

²³ Исто, к. 437, ф. 1 15/1, 17/1, 18/1.

²⁴ Исто, к. 438, ф. 4, д. 1–68 на даље (ДСНО, УОЈ пов. 764, 28. јул 1962).

²⁵ Исто, д. 1–74 на даље (ДСНО, УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

4.4. Развојни задаци – домаће модификације тенкова Т-34 и М4А3 Шерман

Реорганизација ЈНА под називом *Дрвар* није омела ток развојних задатака за оклопни род, као ни његове амбициозне планове. Констатација да се заостајало за армијама у окружењу које су имале тенкове друге генерације као што су М-48, М-60 или Т-54, директно је утицала на потребу освајања производње тенка у Југославији. Конструисање и увођење оклопних транспортера био је такође императив савремене употребе оклопних јединица.

У оквиру развојних задатака током 1960. године требало је наставити рад на домаћем тенку М-636 (пројекат Кондор), оклопном транспортеру М-590 (Ласта), модификацијама тенкова Т-34 и М4 (уградња мотора В-2 у тенк М4А3 (шифровани назив пројекта Виолина), адаптација Т-34 (Галеб), повећање снаге мотора (Фазан), освајању ИЦ уређаја за возњу (Славуј), испитивање панцирних плоча (Искра) прекалибрацији митраљеза Бровинг.²⁶ Задатак уградње топа хаубице 122 мм на тело тенка М4 Шерман пренет је Управи артиљерије. Одустало се од студије повећања заштите од дејства атомског оружја. Радило се на осмишљавању замене мотора и трансмисије на тенку М-47, замени мотора Херкулес на оклопним и извиђачким аутомобилима, уградњи допунских резервоара за гориво на тенковима М4 и М47, школској куполи тенка, уређају за одређивање унутрашње температуре у тенку, маскирању оклопних средстава, новом борбеном комплекту, тенковском навигационом уређају као и уређају за побољшање савлађивања водених препрека.²⁷ Приоритетни задаци нису много промењени ни 1962: освајање оклопног транспортера, тенка Т-54 (конспиративно име Т-34Д), његовој студији и прототипу, уградња ИЦ уређаја, уградња мотора В-2 односно пројекат јуришног моста на тенку М4, побољшање наоружања на тенку Т-34, израда маневарске муниције 7,62, освајање метално-гумених гусеница за тенкове и ОТ.²⁸

У читавом периоду рађено је на више модификација тенкова Т-34 и М4 Шерман, које углавном нису изнедриле ништа више од појединачних пројеката.

Још 1956. године „Фамос“ из Сарајева је на своју иницијативу приступио студији решења уградње мотора В-2 са тенка Т-34 на тенк М4А3. Прототип је реализован већ средином 1956. и предложен Управи ОЈ на испитивање и оцену. Крајем 1956, тенк је комисијски испитиван и констатовано да је решење изводљиво. Уочен је проблем хлађења мотора, као и да карактеристике тенка М4А3 нису битно измењене. После отклањање недостатака у марту 1957. извршено је друго испитивање прототипа у

²⁶ Исто, к. 437, ф. 1 9/1. Називи у загради су имена пројеката како их је водила Управа безбедности ДСНО.

²⁷ Исто, свж. 3293 23, (ГШ-УОЈ, задаци за 1960, 9. јануар 1960).

²⁸ Исто, свж. 3295, 2.

летњим условима експлоатације, али питање хлађења није било решено ни тада ни после даљих дорада и испитивања у 1959. години.

Током 1960. рађена је документација за уградњу мотора В-2 на тенк М-4,²⁹ а разматрана је и адаптација М4 у ТЗИ.³⁰ У новом кругу испитивања 1961. године установљено је да су недостаци решени, али због кратког испитивања нису се могле дефинитивно установити перформансе прототипа са новим решењима. Почетком 1962. предложено да се прототип испита у 194. оклопној бригади у Лукавици на дуже време пре доношења одлуке о пробној серији од 3 комада.³¹ У исто време (1962) вршена су испитивања нове куполе са топом 122 мм у тенку М4А3 са мотором В-2. Овај задатак водила је Управа артиљерије. Оцењено је да пројектовани облик куполе не задовољава услове хлађења мотора, па се у току 1962. наставило са модификацијом изгледа куполе ради прилагођавања на тенк М4А3 са мотором В-2.

У мају 1963. отворен је задатак израде тенка носача јуришног моста на тенку М4 Шерман. То је укључивало скидање куполе, намештање моста, а разматрана је уградња мотора В-2Р и у овај тенк.³² Почетком 1962. године ВТИ је у договору са Управом ОЈ започео израду пројекта развоја тенка носача моста (на тенку Т-34). Развој је започео 1963. уклањањем куполе са једног тенка Т-34 и припремом елемената моста и уређаја за руковање лансирним уређајем. Међутим, на Главном ВТС 14. јануара 1964. одлучено је да се јуришни мост угради на шасији тенка М4А3 Шерман, а не на Т-34. Прототип је завршен 1967. и испитан је у предузећу „Метална“ у Марибору.

У току 1964. године Управа ОЈ је обуставила рад на модификацији тенка М-4 у самоходно оруђе са топом 100 мм због високе цене. Настављена је реализацији пројекта уградње хаубице 122 мм на тенк М-4 са уграђеним мотором В-2Р. У првој години требало је испитати мотор В-2Р на тенку, а потом уградити хаубице 122 мм. Према неким проценама, планирана је адаптација око 100 оваквих М-4.³³ Управа ОЈ била је заинтересована за овај пројекат, јер је сматрала да артиљеријска подршка ОЈ захтева бољу мобилност, а било је могуће одвојити и до 100 комада М-4 за ову модификацију. Сматрала је да је то јефтиније решење него модификација на шасијама Т-54, али је одбацила идеју да се таквим самохоткама уграђују мотори из фамилије В-2.³⁴ У исто време размишљало се о количинама адаптираних тенкова М-4 у ТЗИ (35–40 комада) и јуришног моста (85–120), уз ограду да су процене биле према економском, технолошком и временском рентабилитету.³⁵

²⁹ Исто, к. 437, ф. 1 20/2.

³⁰ Исто, свж. 3293, 24

³¹ Исто, свж. 3329, 3.

³² Исто, к. 438, ф. 5, 10/1.

³³ Исто, свж. 3332, 10.

³⁴ Исто, свж. 3307, 4.

³⁵ Исто, свж. 3333, 15; исто, 19.

Испитивање тенкова М-4 са уграђеним моторима В-2 и В-2Р, (уграђени у ТРЗ бр. 7) по задатку М-634 обављено је у пролеће 1964. на релацији Хацићи – Калиновик – Мостар и обратно. Одлучено је да се тенк са В-2 мотором упути на трупно испитивање у ШНЦОЈ, а да се тенк са В-2Р мотором искористи за модификацију у СО-122 и упути у институт на даљи рад.³⁶ Испитивања мотора, међутим, нису била довољан основ за ове модификације. У једном тренутку се сматрало да треба сачекати усвајање мотора В-2Р уопште, па тек онда на тенку М-4.³⁷ Године 1964. оцењено је да уградња захтева веће реконструкције на тенку М-4 у моторном одељењу и задњем делу оклопа, да је скупа (10 милион динара без вредности мотора), да тенк М-4 није перспективан, као и да радијус остаје исти. Одлучено је да се ова модификација не ради у серији, али да се сачува техничка документација.³⁸ На темељу анализе стања освајања пробне партије пет мотора В-2Р, које је радио „Фамос“, као и потребног времена за техничку припрему серијске производње, 1964. године је процењено да би прва серија мотора В-2Р могла бити испоручена у 1968, а први тенкови М4 са таквим моторима завршени у другом полугодишту 1968. године. Стало се на становиште да модификацију са мотором В-2 треба напустити, јер предузеће „Фамос“ није било у могућности да тај мотор производи са расположивим алатима. Предложено је да се модификација врши са расположивим моторима В-2.³⁹

У периоду јун – децембар 1965, обављено је трупно испитивање три тенка М-4 са моторима В-2 и упоређење са стандардним тенком М-4. Испитивања су показала да модификовани тенк лакше савлађује успоне и нагибе, да је нешто бржи од стандардних, али да је управљање теже, да уобичајени дневни преглед траје двоструко дуже (7 минута, у односу на 3,5), да се уназад теже креће, да мотор тешко стартује, а посебно при ниским температурама, да се више загрева. Ове слабости нису утицале на коначну позитивну оцену дату овој модификацији. Одлучено је да се испитивања наставе до марта 1966.⁴⁰ Крајем октобра 1965, Управа артиљерије је предложила модификацију СО-122 на тенку Т-34, а не више на М4А3 „због застарелости“.⁴¹

У исто време (1964) испитиван је и „адаптирани“ Т-34, на којем су уграђени ПАМ турела, бацачи димних кутија, серво уређај за управљање, уређај за натезање гусеница као и други уређаји унутар тенка. Идеја је

³⁶ Исто. свж. 3333, 50; исто. свж. 3334, 47.

³⁷ Исто, свж. 3334, 7.

³⁸ Исто, свж. 3299.

³⁹ Исто, свж. 3300, 10.

⁴⁰ Исто, свж. 3337,10; Исто. свж. 3343, 2. Тенкови су били: 3006, 3019 и 3614. Требало је да пређу 1.000 км уз по 100 моточасова рада, али испитивање није спроведено до краја. Тенкови су одрадили 40–80 моточасова. Првом је после енормног лупања у мотору забрањен даљи рад, у другом се покварио термометар у мотору, док је у трећем цурила течност за хлађење. Тенк са мотором Форд који је служио за упоређење био је 3593.

⁴¹ Исто, свж. 3338, 35.

била да то буде први од десет тако модификованих тенкова. У 1965. на овом тенку су пробани бацачи димних кутија. Од ТУ ДСНО захтевано је да се убрзају радови у ТРЗ број 7 на модификованом тенку. Овај тенк (2919) требало је испитати у ШНЦОЈ до маја 1966. као први тенк пробне серије адаптираних Т-34.⁴² Оба модернизована тенка Т-34 коришћена су током 1966. у ШЦОЈ, али уз много проблема насталих због модификација. Неке од модификација су оцењене корисним, а друге су изазивале проблеме, чак и незгоде у експлоатацији.⁴³

Идеја и пројекат да се тенк Т-34 конвертује у миночистач постојао је још од 1959,⁴⁴ али је изведена знатно касније. Са Т-34 је скинута купола са наоружањем, а дограђена је лака купола са краном и постољем, за ношење три секције уређаја ПТ-55. Будући да је Управа ОЈ негативно оценила прототип тенка Т-34 миночистача, од тог пројекта се одустало.

Током 1965, израђена је тактичка студија о могућностима преоруђања застарелих тенкова савременим наоружањем. У студији је констатовано да у наоружању има око 1.020 таквих тенкова (М-4, Т-34) и да, уз процену перспективности, треба урадити адаптације на оба тенка.⁴⁵ Студија о оклопном возилу за извлачење, (јул 1965), указала је на чињеницу да још увек није било могућности набавке таквих возила у СССР, да није реално развијати такво средство у Југославији и да постоји могућност да се набави у Чехословачкој. Понуђена је и могућност модификације тенкова М-4, као и „техничко-економска анализа оклопног возила за извлачење М-941”, које би се развило на бази тенка Т-34 и чији би прототип би завршен у 1967 (стога назван М-67). Пола године касније разматрана је идеја о модификацији Т-34 у ТЗИ, јер је набавком нових тенкова и увођењем нове противоклопне муниције перспектива ових тенкова „побољшана... па би било неоправдано издвајати их за преправку у тенкове за извлачење“. Ова идеја је одбачена у потпуности, јер је „измењена политика према тенку Т-34”.⁴⁶ Прилив совјетске технике у све већим количинама и разноврсним типовима обуставио је рад на модификацијама.

Техничко ремонтни завод 7 у Хацићима извршио је преглед модификованих тенкова М-4 и Т-34: преглед тенка М-4 са 122 мм топом и мотором В-54 који је био у Никинцима, и три тенка М-4 са моторима В-2 која су била спремна за трупно испитивање. Ту су била и два Т-34, један са топом 90 мм и други тзв. адаптирани. У новембру 1965, предложени су за расход возила М4А3/122 мм, М4А3 са мотором В-2Р, један М-47 на коме су опитоване неке друге промене, као и оклопни транспортер М-39 који је био „развојни узорак”.⁴⁷

⁴² Исто, свж. 3334, 14, 17, 30; Исто, свж. 3337, 14, 21; Исто, свж. 3338, 38.

⁴³ Исто, свж. 3316, 3. Детаљно о искуствима експлоатације ових модификованих тенкова.

⁴⁴ Исто, к. 25, ф. 3, (УОЈ ЈНА, стр. пов. 108, 1. јун 1960).

⁴⁵ Исто, свж. 3336, 1.

⁴⁶ Исто, свж. 3337, 29; Исто. свж. 3339, 7; Исто, свж. 3339, 31.

⁴⁷ У питању су следећа возила: бр. 3131 (прототип М-4/СО122), бр. 3159 (прототип журишног моста) и тенк М-47 бр. 3718. (Исто, свж. 3305, 2). Нисмо успели да идентификујемо

Током 1966. године, променом „политике према тенку Т-34” и одлуком да се тенкови М-4 постепено повлаче из наоружања, обустављено је неколико пројеката модификација овог тенка. Наредбом ДСНО генерала Гошњака, од 17. фебруара 1966, прекинут је рад на адаптацији тенкова М4А3. Њих је до даљег требало користити „као тенкове“ (дакле: у основној намени), а њихове резервне делове за одржавање много перспективније самохотке М-36. Изричито је наведено да „адаптација Т-34 у самоходно оруђе не долази у обзир!”. Том приликом је наведено да се раније планирала модернизација 96 М4А3 у самохотке 122 мм, 168 комада у „оклопне дозере“ и 160 комада у тенкове носаче јуришних мостова. Тиме је одбачена и идеја јуришног моста на тенку М4А3 (задатак М-900). Формулисан је став да се и даље развија конструкција моста без обзира на то који ће тенк бити убудуће носач. Већ наредне године је предложено да то буде тенк Т-34 или Т-54А, а у марту 1967. за задатак М-900 обезбеђен је за потребе ВТИ један тенк М-47 из гарнизона Марибор.⁴⁸

Пријемом нових тенкова из СССР-а типа Т-34Б од 1966. године одбачене су идеје југословенских модификација Т-34 као серијски неизводљиве и неефикасне за подизање нивоа употребљивости ових тенкова. Уз употребу нових типова муниције, прихваћене су совјетске модификације као далеко значајније за будућност ових тенкова. После неколико година ови пројекти као да су заборављени. Када су у Бања Луци 1969. нађена два модификована тенка Т-34 одлучено да се „ремодификовани“ (раније „адаптирани“) Т-34, као и Т-34 са топом 90 мм више не користе у сврхе модернизације. Тенк са топом 90 мм могао је бити коришћен само за обуку у вожњи, а гађање из њега било је строго забрањено.⁴⁹ Управа ОЈ је

да ли је реч о аустријском транспортеру 4К3Ф који је био у употреби у Бази ВТИ-а ради опитовања. Како се у више различитих докумената помиње назив М-39, мало је вероватно да је реч о пермутацији са ОТ М-59, за који се у едицији *Развој ОС СФРЈ* наводи да је био у наоружању ЈНА. Ово средство је требало упутити у ШНЦОЈ као наставно средство.

⁴⁸ Исто, свж. 3339, 26. У том тренутку располагало се са 70 СО типа М-7 105 мм. – Исто, свж. 3345, 12; Исто, свж. 3347, 20.

⁴⁹ Исто, свж. 3355, 19. Ремодификовани тенк био је 2919, а Т-34/90 мм – 2565. Управа ШЦОЈ „наишла“ је на ова два тенка код 329. окбр августа 1968. На тенку 2919 уграђени су хидраулични серво уређај за управљање и уређај за избацивање димних кутија, модификована електрична инсталација, уграђен ПАМ 12,7 мм, фар за ноћно кретање, кружни контакт у куполи, уређај за испуштање ваздуха из уређаја за гориво и обележно светло. Тенк је био неисправан због кварова на модификованим деловима, који се нису могли отклонити у Бања Луци. Као модификован тенк је радио 120 мч. На тенку 2565 био је уграђен топ 90 мм, као и хидраулични серво уређај за управљање, модификована комплетна електрична инсталација, нови лук послужноца, куполски угломер, модификован утврђивач цеви топа, ново тежште за митраљез Бровнинг, телефон, уређај за ноћно гађање, кружни контакт у куполи, уређај за испуштање ваздуха из уређаја за гориво, обележно светло, противтег куполе, нови прекидач масе. И овај тенк је био неисправан због модификованих делова, који се нису могли оправити. Укупно је имао 113,35 часова рада од модификације. У бригади и ШЦОЈ-у нису знали како да воде ова два тенка, јер нису били борбено спремни, а није им било познато да ли су модификације усвојене. Тражено је да се тенкови или врате у првобитно стање или оспособе у ТРЗ где је вршена модификација за употребу. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3316, 3.

претходно, у октобру 1968, донела одлуку да се ова два тенка упуте у ТРЗ Чачак и сведу на ниво уобичајених тенкова Т-34. Оцењено је да су „модификације извршене на ова два тенка периферног значаја и битно не утичу на побољшање тактичко-техничких својстава средстава“.⁵⁰

Поред радова на модификацијама тенкова М4А3 и Т-34, модификације су покушаване у знатно мањој мери и на другим борбеним возилима. На бази одлуке ГШ из 1962, почела је уградња мотора Перкинс П-6 на возило МЗА1 Скауткар. Производња тог мотора освојена је 100% у Југославији, производио се у већим серијама и перформансама уклапао у то возило. Уградња је извршена у 1962. у предузећу ИМТ у Раковици, а после пробних испитивања возило је предато И армији на даља трупна испитивања. Завршена је и пробна серија од 5 возила, а уградње су радили ТРЗ Чачак (2) и ТРЗ Брегана (3). Ово возило испитивано је и током 1966. у оквиру ШНЦОЈ-а.⁵¹ У мају и јуну 1963, започет је процес израде трактора гусеничара (радни назив М-796), потребног за вучу артиљерије 122, 152 и 155 мм. Гусеничари ГЈ-800 су оцењени као застарели, а амерички трактори М-4 и М-5 могли су се користити још 10–12 година. Предлог је укључивао разраду пројекта на бази неког од ових трактора са модификацијама.⁵²

4.5. *Оклопни транспортер југословенске производње*

Један од значајних проблема југословенских ОЈ у овом раздобљу било је адекватно праћење тенкова од стране пешадије. На вежбама се показало да мото-пешадија која се превозила камионима није могла да прати тенкове у већини фаза њиховог кретања на бојишту: или је заостајала иза тенкова, или није могла да их прати по непроходном терену или се пешадија кретала уз тенкове, што је ове веома успоравало. У условима преовлађујуће доктрине дејстава савременог (нуклеарног) рата, то је било далеко од било какве савремености.⁵³ Решење је било у увођењу адекватног борбеног возила које је могло да превози војнике, било заштићено оклопом и могло да прати тенкове адекватном брзином. Био је то оклопни транспортер. Програм МДАП није искоришћен за набавку било ког од америчких оклопних транспортера ради механизације пешадије која би пратила тенкове, а полугусенични транспортери коришћени су као командна возила, а не за превоз људства.

Још крајем 1956, дефинисани су први закључци о изгледу и карактеристикама оклопног транспортера. Сабрана су мишљења свих родовских управа у којима су оне дефинисале карактеристике будућег вози-

⁵⁰ Исто, свж. 3316, 3, УОЈ стр. пов. 121, 12. октобар 1968.

⁵¹ Исто, свж. 3300, 8; исто 3338, 22. Мотор Перкинс П-6 био је југословенске производње бр. 15417/А, а возило МЗА1 на које је уграђен носило је бр. 4449. – Исто, 3339, 35 и свж. 3299. Цена мотора: 2,000.000 динара, уградња 90.000.

⁵² Исто, к. 438, ф. 4, 4/1.

⁵³ Исто, к. 438, ф. 4, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 97, јул 1961).

ла.⁵⁴ На савету ВТС за род оклопних јединица, 16. априла 1957, приказана је макета ОТ – возила гусеничара, са ПАМ-БСТ-ом, мотором Фамос Саурер и могућношћу транспорта десет војника. Закључцима овог савета, од децембра 1956. и априла 1957, дефинисани су ТТ захтеви новог борбеног возила.⁵⁵

Производња „објекта М 590” је била успешна. Прототип оклопног транспортера реализован је јуна 1958, а испитиван од произвођача током 1958–59. године. По изгледу, превозним могућностима и наоружању југословенски ОТ био је сличан америчким М-59 и М-113, односно аустријском Сауреру 4К4ФА. Представљао је конструктивну компилацију димензија и облика америчког транспортера М-59 и ходног дела и трансмисије совјетског самоходног оруђа 76 мм и домаћег мотора. Транспортер је конструисан по узору на ОТ М-59, „пошто тада није било ширих могућности за упознавање и избор других типова транспортера“.⁵⁶ Током лета 1960. рађен је други „објекат“, а свих шест „објеката“ требало је да буду завршени до 22. децембра (Дана армије) те године. Пробна серија је повећана на 16 комада са роком завршетка до 1. априла 1961. Од предузећа „Фамос“ Армија је поручила 46 комада, са годишњим испорукама по 15 комада, до 1. децембра 1963. Наредбом државног секретара НО генерала Гошњака, од 19. јула 1960, дефинисано је да серијска производња М-590 почне 1964. и да обухвата по 50 комада годишње током периода 1964–76, а после 100 комада годишње.⁵⁷ Прва армијска испитивања оклопног транспортера, међутим, довела су у сумњу ове планове.

Ново борбено возило испитивано је у две етапе: октобар – новембар 1960. и јануар – фебруар 1961. Прво испитивање извршено је са три ОТ на рути од 2.200 км, правцем: Храсница – Сарајево – Мањача – Славонска Пожега – Госпић – Чапљина – Храсница. У овом делу испитивања, између осталог, констатовани су системски ломови торзионих осовина и отпадања гуме са потпорних точкава. На другом испитивању учествовало је свих шест ОТ (пробна серија од шест ОТ израђена је јануара 1961). Релација кретања је била слична, а пређено је до 1.000 километара по разноликом терену. Испитивања прототипова М-590/М-60 показала су низ слабости. Снага мотора је била недовољна, а максимална брзина од 45 км на час сувише мала (мотор од 140 КС показао се недовољним па је према првом предлогу требало да се појача на 180–200 КС). Систем управљања ОТ на бази бочних квачила био је технички напуштено решење и имао је

⁵⁴ Управа пешадије је тражила да будући ОТ може да превози 20 људи, да сваки други има ПАМ 12,7, односно бестрајни топ (БСТ), да не мора да има амфибијске карактеристике итд. – ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 10, 1/1.

⁵⁵ Постављен је захтев да ОТ може да буде и платформа за самоходне топове калибра 40, 90, 105 мм вишецевни бацач и тегљач вучне снаге до 9 т тежине. – ВА, к. 435, (ГШ 18) ф. 10, 5/1; Исто, свж. 3332, 1; Исто, к. 437, ф. 1 20/2.

⁵⁶ Исто, свж. 3303.

⁵⁷ Исто, свж. 3293, 19, 20; Исто, к. 437, ф. 1 20/2. У исто време „Фамос“ је уговорио испоруку 100 тегљача типа ГЈ-800, по 50 у 1960. и 1961. години.

сигурност само на равничарском земљишту. Предложено је увођење синхроног мењача. Испитивања су показала да је са ОТ „маневар на води доста тежак“ и закључено је да треба радити на побољшању могућности пливања.⁵⁸

И поред недостатака, пробна серија је добила прелазну оцену. Чак се, како је наведено, уградњом минобацача 82 мм, односно ПА топа 20 мм, могла користити као радио-центар или санитарско возило! Возило је у току испитивања означено као М-590. Потом је донета одлука да се усвоји пробна серија М-590 и да се возило прихвати у ЈНА под називом ОТ М-60. Требало је уговорити серију за 1962, са уграђеним ПАМ 12,7 и радиоуређајима типа СЦР 528 и РУП-1 и побољшањима према предлозима комисије за испитивање. Генералштаб је 1. децембра 1961. донео одлуку да се ОТ М-590 уведе у наоружање и даље производи у фабрици „Фамос“ под називом ОТ М-60. Прихваћене су измене које је предложила Управа ОЈ. Донета је одлука да се због конструктивних недостатака одустане од ТТ захтева и да се не врши модификација овог ОТ у: вучно возило, возило са ПО оруђем, возило-радионицу и возило са минобацачима 82–120 мм.⁵⁹

У врху рода ОЈ сматрали се да „у погледу општих карактеристика оклопни транспортер нема изразитих предности ни недостатака у поређењу са другим типовима транспортера“. Борбена тежина ОТ пробне серије декларисана је са 9,5 тона што је обезбеђивало одређену способност пловљења. Накнадним дефинисањем и уградњом опреме и борбеног комплета тежина је повећана и возила нулте и прве серије су изгубила амфибијске способности. Сматрало се да тај недостатак у многоме умањује употребљивост ОТ и у том светлу анализирани су могућности других оклопних транспортера. Мале димензије ОТ биле су такође опречне са идејом о могућности пловљења, иако је указивано да сличне димензије има и амерички М-113. За остварење амфибијских својстава, како је оцењено, требало је повећати димензије и смањити тежину оклопног транспортера. Следећи корак била би уградња новог мотора и савремене трансмисије. Било је то једно од одступања од првобитног ТТЗ, а друго је било неискоришћење за друге предвиђене модификације. Кориговани ТТЗ су практично санкционисали првобитни ниво способности овог средства.⁶⁰ Пошто у нултој серији нису испуњени потребни услови, начелник Генералштаба ЈНА је на предлог Управе ОЈ наредио привремено одустајање од ТТЗ, који нису могли бити испуњени, отклањање конструктивне производне грешке

⁵⁸ Исто, свж. 3293, 24; исто, свж. 3327, 7 Комисијски извештај испитивања ОТ, (УОЈ – ГШ, 4. март 1961).

⁵⁹ Исто, 3327, 10; (ГШ V управа, пов. бр. 544, 1. децембар 1961).

⁶⁰ Исто, свж. 3302. Возила у првој серији није пратила техничка комплетност. Освајање перископа за дневну вожњу, ИЦ перископа, бацача димних кутија и радиоуређаја каснило је у односу на возило, а каснила је и потребна документација за одржавање и ремонт. Извршена су испитивања са јачим моторима: ФФТР од 150 КС који је показао боље карактеристике, па се размишљало о испитивању Фамосовог мотора 2Ф или лицензног мотора Леуланд Пб.

уочене при пријему нулте серије и омогућавање серијске производње. Током 1964. извршено је око 57 побољшања у односу на нулту серију. Институт за возила је са другим стручним установама радио на решавању проблема пливања овог ОТ и одговорни из те установе тврдили су „да постоје реални услови да се овај проблем успешно реши и да ће возила из друге серије имати амфибијску способност“.⁶¹

Наредних шест комада ОТ, накнадно наручених, реализовани су априла 1961. године. Од произведених транспортера М-60 формирана је опитна чета у саставу ШНЦОЈ. Због застоја у индустрији током 1962. није испоручено 30 ОТ. Те године је мотопешадијска чета из састава 329. школске окбр ШНЦОЈ учествовала на првомајској паради у Београду. Извршена су опитна гађања из ОТ, а сачињена су и прва привремена правила за гађање, обуку, капацитете превоза за јединице које би биле наоружане овим средством.⁶²

На бази искустава у 1962. години донета је одлука да се приступи побољшаној варијанти ОТ, на којој би се отклониле уочене слабости. Претходне, 1961. израђен је прототип са двојним диференцијалом. Овај ОТ је следеће године испитиван и усвојен као прототип ОТ М-590-1 са системом за управљање на бази двојног диференцијала. Нова конструктивна решења су отклониле део проблема, али су погоршала многе перформансе ОТ према ТТЗ и могућностима М-60. Уградњом двојног диференцијала тежина је са 9,5 тона повећана на 10,7 т, дужина повећана за 17 цм, снага мотора пала са 13,5 КС/т на 12,06 КС/т, максимална брзина са 45 на 37 км/ч, могућности савладавања успона са 31 на 25 степени, остала је немогућност пливања, итд. Међутим, у 1963. години рад на овом средству је обустављен.⁶³ Једно време је постојала дилема да ли производити паралелно М-60 и М-590 у серијама, односно који ОТ освојити као главни тип и кренути у серијску производњу.⁶⁴ Оцењено је да ни М-60 ни М-590 не представљају перспективна решења „што ни један ни други конструктивно не обезбеђује замишљену концепцију“, пре свега због слабог мотора. Донета је одлука да се „до освајања производње новог ОТ М-800 серијски производи само М-60“.⁶⁵ План опремања за 1963. и 1964, предвиђао је испоруке по 30 комада оклопних транспортера. План рада за 1964. обухватио је измене у опреми и побољшање уградњом мотора од 150 кс.⁶⁶

Допуном уговора од 2. новембра 1962. продужен је рок испоруке (нулте) серије до 25. децембра 1963. Ова испорука је каснила због дра-

⁶¹ Исто, свж. 3303.

⁶² Исто, к. 438, ф. 4, д. 1–74 на даље (УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

⁶³ Исто; Исто, ф. 5, д. 2–1 на даље (УОЈ стр. пов. 331, 30. октобар 1968); Исто, свж. 3306; Исто, свж. 3296, 6 (УОЈ, стр. пов. 152, 9. октобар 1962); Исто, свж. 3333, 3; Исто, свж. 3296, 17.

⁶⁴ Исто, свж. 3329, 6, 13. Размишљало се о ОТ са новим мотором, као и ОТ названом „Ласта.“

⁶⁵ Исто, свж. 3330, 10.

⁶⁶ Исто, свж. 3295, 23

стичног кашњења испорука оклопних плоча које су у целини испоручене тек новембра 1962, веће количине шкарта у одливцима и откивцима, као и дуге бирократске процедуре у отклањању измена у техничкој документацији. Пошто није завршена и испитана нулта серија ОТ М-60, а да би се произвођачу омогућила континуална производња ДСНО је 18. фебруара 1963. донео решење којим је одобрено склапање уговора за серијску производњу иако нулта серија није била испитана. За ову серију обезбеђена су средства, делимично уплаћена по ранијој динамици.⁶⁷ Проблеми у серијској производњи су се настављали. Новог наоружања за произвођене транспортере није било, а јавио се и проблем одабира радио-уређаја.⁶⁸ Искусства стечена до 1964. године са ОТ М-60 и њему сличним гусеничарима ГЈ-800, показала су тешкоће у снабдевању резервним деловима, а посебно у погледу њиховог асортимана („ненормално и незадовољавајуће“). Потпорни точкови и гусенице често нису били међусобно замењиви, зато што ОТ до тада није био освојен у целини. Део резервних делова „Фамос“ је набављао у Мађарској. Доњи построј, који је био основа већ давно застареле самохотке СУ-76 (односно совјетског тенка Т-70), није се производио од средине Другог светског рата. Због већих потреба за ОТ требало је пронаћи повољније решење за мотор и у домену трансмисије. Било је предлога да то буде на бази совјетских возила БТР-50 или АТ-Л са радаром СНАР, који су почели да улазе у наоружање. Све то би олакшало производњу, снабдевање резервним деловима и одржавање, али би и повећало перспективност возила.⁶⁹

Нулта серија од 30 комада реализована је тек априла 1964. године. Серија је испитивана у рејону Чапљине и Невесиња јануара 1964, а потом је „Фамос“ примио возила⁷⁰ и почео израду прве серије од 60 комада.⁷¹ Посебан проблем представљало је формирање и техничка исправност чете ОТ за мајску параду 1964. у Београду. Људство је стигло из дивизије у Сиску, а возила „Фамоса“ из Сарајева. Од 13. априла јединица је требало да се увежбава код окб 4. гардијске дивизије. Пробне вожње транспортера показале су низ недостатака: процурели су хладњаци за уље и било је отказа пумпе за воду, па је Гардијска бригада из свог састава ставила на располагање пет оклопних транспортера са посадама у резерву.

У исто време стигла су прва запажања корисника нулте серије ОТ из јединица. У 329. оклопној бригади (као и у 2. и 31. окп) установили су недостатке испољене у испитивањима: недовољно снажан мотор, да се ОТ зауставља када се нагомила блато између гусеница и блатобрана, да гусенице често пуцају, да је положај ПАМ неподесан за гађање у хоризонтал-

⁶⁷ Исто, свж. 3296, 20

⁶⁸ Исто, свж. 3329, 5.

⁶⁹ Исто, свж. 3299, 24, исто 25.

⁷⁰ Исто, свж. 3333, 6, 11; исто, 3332, 3. За додатна истраживања два ОТ су упућена Институту за возила. – Исто, свж. 3332, 2. У сличан сврхе један ОТ из контингента за ВП 2171 Петриња предат је „Фамосу“. – Исто, 3.

⁷¹ Исто, свж. 3295, 15; Исто, свж. 3302, 7.

ном положају, да командир нема могућности за осматрање из возила када је лук затворен, да се турела тешко окреће, проблеме са бочним квачилима, картером, трансмисијом итд. На бојевом гађању из ПАМ-а у 329. оклопној бригади нишанција је теже повређен због неподесног положаја постоља митраљеза.⁷² Преписка органа ЈНА са „Фамосом“ открива проблем ремонта за овај тип возила у тој фабрици. Управа ОЈ је била за варијанту слања првих 12 возила на ремонт већ од 1964, али је због малог простора у „Фамосу“ то било неизводљиво.⁷³ Проблематичан процес освајања возила није спречио југословенске званичнике да већ у 1964. години сачине програм за приказивање ОТ М-60 „страним интересентима“.⁷⁴

Серијске испоруке нису текле предвиђеним темпом, па су у фебруару и мају 1965 одржани састанци са представницима „Фамоса“ о техничким проблемима серијске производње ОТ и затражено да се 60 комада испоручи најкасније до 15. децембра 1965. На пробном примерку требало је до 30. априла 1965. уградити предвиђене измене ради побољшања перформанси ОТ у односу на нулту серију. Представници „Фамоса“ су обећали редовност у испоруци даљих серија за период 1965–67. године.⁷⁵ Осамдесет оклопних транспортера М-60 завршено је 1967. године. Тридесет комада је добила 243. окбр, 20 комада 203. окбр, а по десет 1, 211. и 252. окбр.⁷⁶ Невероватно звучи да су у 1969. години два ОТ предложена за расход „јер су дотрајали“. Та возила су претворена у учила у кабинетима мотехнике.⁷⁷

Освајање ОТ је трајало знатно дуже од предвиђеног, пре свега због непоседовања технолошке базе и слабих конструктивних решења. Војни врх и произвођач су настојали да се ова возила произведу и усвоје, чак и по цену конструктивних мана и нереалних трошкова. Производњом ОТ М-60 југословенске оклопне јединице добиле су своје прве оклопне транспортере који су ушли у састав једног броја оклопних бригада и омогућили пешадији да заштићена прати тенкове на бојишту.

4.6. *Нова совјетска борбена возила улазе у наоружање ЈНА*

Зенит Хладног рата током периода 1961–62. огледао се у догађајима какви су били Берлинска криза и постављање совјетских ракета на Куби које је драматизовало односе САД и СССР-а до претње избијања нуклеарног рата. У том периоду Југославија је започела војно-економско приближавање Истоку. Војна помоћ са Запада је отказана 1957/58, а у потоњим годинама набављена су нека борбена средства на комерцијалној

⁷² Исто, свж. 3332, 5; Исто, свж. 3334, 8.

⁷³ Исто, свж. 3333, 8; У том тренутку у том делу „Фамоса“ било је 30 ОТ који су чекали испоруку и 42 тегљача ГЈ-800 мађарске производње за реконструкцију и ремонт.

⁷⁴ Исто, к. 439, ф. 3, 3/1

⁷⁵ Исто, свж. 3336, 16; Исто, свж. 3337, 9. исто 7.

⁷⁶ Исто, свж. 3311, 11.

⁷⁷ Исто, свж. 3355, 21. То су били ОТ са бројевима 10202 и 10205.

основи из вишкова америчке опреме у Европи. Од „трговаца вишкова“ 1961. године купљено је 16 „демилитаризованих“ тенкова М4А3 по цени од 2.500 америчких долара комад.⁷⁸

У југословенском оклопном роду недостајала је квалитетна замена опреме и увођење средстава нове технолошке генерације. У исто време, оклопни род у СССР-у тада је био у пуном замаху: произвођени су нови типови тенкова, самоходних оруђа, оклопних транспортера и других возила и средстава за овај род. Та средства су се одликовала добрим тактичко-техничким могућностима, већим калибрима од истоветних на Западу, са употребом стабилизатора, као и могућношћу савлађивања водених препрека или употребе у условима нуклеарног рата, коначно и познатом совјетском робусношћу. У периоду од 1961. на даље, уведен је низ нових типова борбених возила совјетске производње у род ОЈ али и у друге родове. Били су то средњи тенкови Т-54 и Т-55 са топовима 100 мм, самоходни ПА топови ЗСУ-57-2, извиђачки, пливајући тенкови ПТ-76Б, командни оклопни транспортери типа БТР 50 верзија ПК и ПУ, који су били командни центри у покрету, извиђачки аутомобили БРДМ-2, серија тешких гусеничара на тенковској шасији итд.⁷⁹ Ова средства су стизала постепено и њихова набавка по појединим типовима трајала је до средине 1980-их година. Преговори, начини плаћања и динамика мењали су се од године до године, али је константа у набавкама ипак успостављена. Увођене су и подваријанте и модернизоване верзије појединих типова, специјализоване варијанте какве су били тенкови за извлачење или носачи мостова. Део ове технике произвођен је у Чехословачкој и Пољској, па је техника купована и у тим земљама. Ова техника увела је југословенске ОЈ у епоху са новом филозофијом употребе. Пре свега кроз прилагођеност дела ове технике ратовању у условима нуклеарног рата, затим кроз могућност савладавања водених препрека и кроз њену масовност у употреби. Са друге стране нова техника је подигла стандарде и могућности ОЈ увођењем кумулативне муниције, тенковске муниције калибра 100 мм, употребом ИЦ уређаја за вожњу и гађање ноћу, нових радио-уређаја и инжињеријске опреме за разминирање и укопавање борбених возила. Југословенске оклопне јединице су тако ушле у следећу етапу свог технолошког развоја.

У периоду април-мај 1961 започели су интензивни преговори са Совјетима о набавци нових типова и средстава наоружања из њихове производње. Ови преговори нису ишли глатко, јер Совјети нису имали поверење у југословенску делегацију, озбиљност њених намера за куповину и њена сазнања о техници која је тражена. Тек потписивањем Споразума о набавци између две државе, преговори и набавка су постали извеснији, али

⁷⁸ Исто, свж. 3305.15. Нисмо идентификовали шта значи: „демилитаризовани“.

⁷⁹ М. Барјантинскиј, *Советскаја бронетанковаја техника 1945–1995*, част 2, Приложеније к журналу Моделист-конструктор но. 4 (31) 2000. Т-54/55, *совјетскиј основниј тенк*, Военно-техническаја серија, Н. 102–103. 2000.

су још неко време цене технике биле проблем. Делегацији из ЈНА су приказани тенк Т-54 и самохотка СУ-100, за које је била предвиђена - договорена набавка од 90 комада тенкова у више партија у периоду 1962-1965, и 40 самохотки у једној партији. Такође и муниција за њихове топове и митраљезе, резервни делови.⁸⁰

Још пре разговора у Совјетском Савезу, негде крајем 1960, озбиљно је разматрана набавка тенкова Т-54 за ЈНА. Дефинисано је да би „основна намена Т-54 била борба са непријатељским тенковима и јачање противоклопне одбране пешадије и оклопних јединица, предвиђених за употребу на проходном земљишту“. Процењено је да је потребно 215 тенкова, и то: 155 за оклопне батаљоне пешадијских дивизијама (6, 7, 8, 12. и 14. пд по 31 тенк), 30 за оклопне чете пешадијских бригада (209, 264. и 329. по 10 тенкова) и 30 за пете тенковске чете у оклопним бригадама на проходном земљишту (203, 252. и 329. по 10 тенкова). Предлог је прецизирао да се у наредних шест година купе тенкови за окб пд, као и 10 комада за 329. окбр. Анализиране су цене тенкова на тржишту и упоређиване са ценом тенка Т-54 који је одабран за набавку.⁸¹

Тенк Т-54А опитован је у почетку у Делиблатској пешчари, где је извршено прво бојево гађање. Присутни су били представници југословенског војног врха, совјетски стручњаци и амбасадор СССР-а у Југославији.⁸²

На основу уговора са СССР-ом, крајем 1961. године набављено је првих 20 тенкова Т-54, а потом још 40 наредне (1962) године. Те године је 2. оклопни пук у Јастребарском преоружан на ове тенкове. Своје тенкове М-47 пук је предао у 1. оклопној бригади. У току те године, почело је преформирање 31. пука у Дугом Селу и преоружање са једном четом тих тенкова.⁸³ Неколико комада нових тенкова упућено је у састав ШНЦОЈ, а два у ВТИ ради освајања лиценцене-копиране производње тенка под називом Т-34Д. Једно време у том периоду чак су сви совјетски тенкови Т-54 у документима називани Т-34Д! У овом раздобљу укупно је стигло 140 комада тенкова Т-54.

Распореди Управе ОЈ упућени техничкој бази која је примала технику, из децембра 1963, показују да је постојао план да и 282. пук 20. дивизије добије тенкове Т-54 (и ОТ М-60), али је та одлука три месеца касније промењена због предстојећих организацијских измена.⁸⁴ За тенкове

⁸⁰ ВА, А. ЈНА, *Извештај о раду војне делегације на набавци опреме у СССР-у, 1961.г.*

⁸¹ ВА, А. ЈНА, зат. арх. свж. 3293, 23. Наведено је да су тенкови Т-34 пре 1948. године коштали 39.000 долара, али да је вредност динара у то време била двоструко већа.

⁸² М. Бабић, *ШЦОМЛ...* (рукопис).

⁸³ Исто, к. 438, ф. 4, д. 1–74 на даље (УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963). Првобитно је било предвиђено да тенкове Т-54 прими 230. оклопни пук 26. дивизије, али је дошло до измене. Одлуком начелника ГШ ЈНА генерала Хамовића, за пријем Т-54 одређен је 31. пук 20. дивизије, који је требало да се преоружа тенковима Т-54 набављеним 1962–63. године. – Исто, свж. 3295, 13. Првобитна одлука била је за 230. окп, Наредба стр. пов. 136, 1. децембар 1961. Тенкови М-47, предати окб 1. пдд и окч 25. пбр у Илирској Бистрици.

⁸⁴ Исто, свж. 3299, 2.

Т-54 организована је преобука старешина у Панчеву и Јастребарском. У спровођењу преоружања полазило се од идеје да граничне јединице према западу земље треба наоружати бољим типовима тенкова (Т-54, М-47), а слабије тенкове М4А3 повлачити у дубину територије и опремати јединице које су тамо лоциране. Стало се на становиште да се на истоку Југославије, а пре свега у III армији, искључиво користе тенкови Т-34, у осталим армијама (I, IV, VII) тенкови М4А3 Шерман, а на западу државе, у V армији, тенкови М-47 и Т-54, што је и била карактеристика плана *Дрвар-2* од 1964. године.⁸⁵

Крајем 1963, екипа Управе ОЈ на челу са генералом Миланом Павловићем спремала се за пут у СССР, ради набавке према плану *Мајевица*. Припреме за ту посету показују да су Југословени у то време били заинтересовани за тенкове Т-55, ПТ-76, Т-10, оклопни транспортер амфибију, командна и штабна моторна возила, оклопно борбено возило са противтенковским (ПТ) ракетама, тенк јуришни мост, тенк са уређајем за разминирање, ТЗИ, тенк Т-34 „са топом од 100 мм“, панцирну муницију, ИЦ уређаје, стручну литературу и начине школовања кадра за род ОЈ у Совјетском Савезу.⁸⁶

Почетком јануара 1964, Управа ОЈ је дефинисала типове и количине борбених возила („за које смо заинтересовани по „Мајевици“) за набавку и улазак у наоружање. План је предвиђао набавку 460 тенкова Т-55, што је са 140 већ испоручених Т-54 била потребна количина за замену 600 тенкова М-4 Шерман. Потом је планирано набављање 100 тешких тенкова Т-10, за формирање оклопне бригаде Резерве Врховне команде, затим 50 лаких ПТ-76 за наоружавање извиђачких јединица, као и 30 тенкова за извлачење БТС-2 за попуно јединица наоружаним совјетским тенковима. Ради адаптације или освајања лиценце требало је набавити по неколико тенкова са јуришним мостом, као и Т-34 ТЗИ, Т-34 са топом 100 мм, оклопних аутомобила за АБХО извиђање и противоклопну борбу. Ова студија је планирала и набавку 10 „оклопних пливајућих гусеничних транспортера“ ради освајања лиценце производње, али не само за ОЈ, већ и за друге родове према потреби и то чак у количини од 960 комада! Будући да је Управа ОЈ у дефинисању типова користила приручник *Tachenbuch der Panzer*, а не совјетску литературу, непрецизности у типологији су вероватно биле последица немања увида у средства којима су Совјети располагали у том тренутку.⁸⁷ Да планери у Управи ОЈ нису имали релевантне податке, сведочи и чињеница да су тражени подаци о тенку Т-55А, које није имала ни II (обавештајна) управа ни органи ДСНО. Претпостављало се да

⁸⁵ Исто, к. 438, ф. 4, д. 1–74 на даље (УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

⁸⁶ Југословени су, према информацијама којима су у том тренутку располагали, сматрали да тенк Т-55 има калибар топа од 115 мм, као и да постоји Т-34 са топом од 100 мм. Како је наведено, „сматра се да Румуни поседују адаптирани Т-34 са топом 100 мм и предпоставља се да је то совјетско решење.“ – Исто, свж. 3295, 20.

⁸⁷ Исто, к. 439, ф. 3, 10/2.

је реч о модификацији са тенковским топом већим од 100 мм, да је цена око 15.000 долара, као и да је генерал Петовар добио понуду од руског генерала Филинова за његову набавку.⁸⁸

У априлу 1964, Југословени су се определили за тенк Т-55, затим за набавку гусеничара на бази тенка Т-54 типа БТС-2 (4, па 8), командно-штабног возила БТР-50ПУ (10) као и радио-уређаја Р-112.⁸⁹ Посета делегације Управе ОЈ Совјетском Савезу, а према плану набавке *Мајевница*, уследила је у мају 1964. године. Совјетски домаћини су показали југословенској делегацији Тенковску академију у Москви, полигоне инжењеријске и техничке академије, затим тенковску гардијску дивизију на полигону и тенковско техничко училиште у Кијеву. Делегација је имала прилику да види тенк Т-55, који је оцењен као „врхунско достигнуће тенковске технике, у свему сем пробојности“, затим лаки тенк ПТ-76, оклопне аутомобиле БРДМ, транспортере БТР-50, радионице, као и специјализоване (инжењеријске) гусеничаре БАВ, амфибијски транспортер К-61, скеле ГСП, мостове КММ, ТММ и друга средства.⁹⁰ У првој половини октобра 1964, делегација ЈНА је боравила у Пољској у вези са набавком тенкова Т-55 који су произвођени у тој земљи. Југословени су били заинтересовани и за набавке тенкова Т-34, мотора В-2, гусеничара АТС-59 и оклопних транспортера СКОТ и Топас.⁹¹

4.7. Покушај копирања тенка Т-54

Југословенска фасцинација потребом освајања самосталне производње тенка била је одлика целокупног периода развоја оклопних јединица у социјалистичкој Југославији. После возила А и низа пројеката који нису прерасли пројектне фазе, пројекат тенка назван М-636 најдаље је одмакао.

Тенк је требало да буде израђен на бази тенка Т-34 и да у њега буду интегрисана сва сазнања из освајања резервних делова и склопова за Т-34. При томе се пре свега мислило на мотор В-2 произведен у „Фамосу“. У јуну 1959. Управи ОЈ достављени су ТТ захтеви за тенк М-636 – посада од 5 људи, тежина 35 тона, максимална брзина 45 км на час, висину као тенк

⁸⁸ Исто, 16/1.

⁸⁹ Исто, свж. 3299.

⁹⁰ Исто, свж. 3299, 9. Совјетски генерал Константинов је рекао југословенској делегацији „да они у Варшавском пакту имају различите савезнике, али да он зна да смо им ми истински пријатељи иако нисмо у пакту. Ми смо браћа и то је чињеница од које треба полазити“. Генерал Милан Павловић, начелник УОЈ, сумирао је следеће: „Посета је за нас била од велике користи јер смо видели многе ствари, које ћемо и ми у нашој пракси моћи користити. Овакву сарадњу, на конкретним питањима, требало би и даље развијати. Таква нам сарадња у потпуности одговара, а нарочито нам омогућује да упоредимо наша достигнућа са достигнућима једне велике и модерне армије. Совјетска армија представља армију у којој има шта да се види и научи“.

⁹¹ Исто, свж. 4559, 6.

T-34. Оклоп и куполу требало је преузети од пројекта тенка М-320, а тело продужити за 20 цм, тако да тенк има дужину као и Т-34/56 са уграђеним топом 90 мм.⁹² Документација из 1960. године показује да је требало повећати снагу мотора В-2 за 600 кс⁹³ и уградити ПАМ 12,7 уместо топа 20 мм Хиспано. Тенк је требало да поседује све ТТЗ од тенка Т-34, са повећањем дебљине предње плоче и балистичким обликом куполе за смештај топа 90 мм, са гранатом која има антирикошетно зрно.

Иако су средином 1960. констатовани проблеми са капацитетом производње у „Фамосу“, очекивања од овог тенка су била велика. Наредбом државног секретара НО генерала Гошњака, од 19. јула 1960, дефинисано је да производња М-636 почне од 1964. у партијама по 30 комада годишње.⁹⁴ Према проценама, „објекат М 636“ требало је да буде завршен до 22. децембра 1960. До јула 1961. требало је донети одлуку о набавци пробне серије са роком испоруке до краја 1963. године.⁹⁵ Пројекат је био у таквом стању да је купола од панцирног лива одливена без термичке обраде. Завршена је монтажа уз уградњу делова из увоза. Због утицаја набавки нових тенкова из СССР, међутим, развој је био обустављен 1961. године.⁹⁶ Набавка тенкова Т-54 отворила је ново поглавље у причи о тенку југословенске производње.

Непосредно после набавке прве партије тенкова Т-54, на састанку код државног секретара за народну одбрану, генерала Гошњака, 24. фебруара 1962, одлучено је „да се приступи освајању Т-34Д и изради пробне партије“ од пет комада у периоду 1962–65. године. Управи за ВТИ наређено је да „приступи копирању тенка Т-54А у целини“. Производњу је требало освојити кроз пробну серију од 5 тенкова (радни назив Т-34Д). тенк је требало да има основне ТТ карактеристике као и оригинално средство, уз обезбеђење замењивости агрегата, склопова и виталних делова и примену „наших већ освојених уређаја и склопова“. Очекивани „извесни недостаци у квалитету целине и појединих склопова тенка наше производње“ који би настали због неадекватног квалитета материјала или других конструкционих или технолошких мањкавости, требало је да буду сведени на меру у којој не утичу на функционалност возила или замењивост делова.

Копирање Т-54А није се односило на митраљеze и радио-уређаје. У копирању делова и склопова требало је водити рачуна да „делови буду замењиви са увезеним средствима“. Било је предвиђено да се одлука о производњи донесе после испитивања првих пет тенкова. „Панцире за пробну партију“ требало је купити у Пољској, „служећи се искључиво трговачким везама“. Занимљиво је да је планирано да се уместо совјетског

⁹² Исто, к. 436, ф. 1, д 5/1.

⁹³ Исто, свж. 3293, 23

⁹⁴ Исто, свж. 3293, 19,20.

⁹⁵ Исто, к. 437, ф. 1 20/2.

⁹⁶ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 258.

ПА митраљеца уграде амерички ПАМ типа Бровнинг 12,7 мм. Уместо митраљеца 7,62 СГМТ требало је такође уградити митраљезе Бровнинг, скинуте са оклопних аутомобила и прекалибрисане на 7,9 мм, а на њихово место уградити домаћи М-53. Било је и размишљања да ли одмах поставити домаћи М-53 на нови тенк. Уместо совјетских радио-уређаја типа 10РТ26Е требало је уградити домаћи радио-уређај „Плива“, са помоћним пријемником А1 односно уређајем АН/ГРЦ-9 за командне тенкове. „За нишанске справе уредити да буду копиране или узети наше уређаје где их има.“ Пошто развијени ИЦ уређај на бази копирања америчког модела са тенка М-47 није одговарао, одлучено је да се приступи копирању ИЦ уређаја и да се изради пробна серија. Задатак „копирања Т-34Д“ требало је сматрати „строго поверљивим“.⁹⁷

Постављени захтеви и перформансе тенка Т-54А, чијим се копирањем развијао М-636Д или Т-34Д, утицали су да се у фази студија и развоја степенује као „строго поверљиво“. У фази серијске производње тенка и његове експлоатације у јединицама ЈНА следеће елементе је требало третирати као „строго поверљиво“: дебљину и углове уграђених панцирних плоча и куполе, материјалну структуру панцира, балистичке особине топа, пробојну моћ зрна, конструктивно решење стабилизације топа, нишанских справа, ИЦ уређаја, величину и структуру БК муниције и снаге електроизвора и потрошача. Наређене су посебне безбедносне мере: степеновање свих докумената са ознаком „строго поверљиво“, чување свих докумената у посебним фасциклама у запечаћеним касама, ограничавање броја лица који долазе у додир са материјалом и њихово евидентирање. Умножавање свих докумената је морало да буде најстроже контролисано и евидентирано. Установљено је коришћење шифре М-636Д у преписци и разговору. Уведене су шифре где су прва слова означавала склоп (МК – мењачка кутија, Г – гусеница итд.), а у наставку број 636Д што је означавало тип за који се тај део развијао, осим мотора који је имао ознаку В2-Д. Објављивање било каквих података у јавности било је забрањено, а фотографисање је одобравао искључиво начелник Управе ОЈ. Управа за ВТИ је имала задатак да обезбеди тајност у комуникацији са предузећима укљученим у овај пројекат.⁹⁸

Конструктивну документацију за нови тенк од 1. марта 1962. почело је да ради више института ЈНА, „Фамос“ и „Братство“, а до јесени те године она је била 65% завршена. У истом периоду сагледавани су капацитети и могућности произвођача тенка. У то време у Југославији се нису могли освојити многи делови и компоненте за производњу тенка: панцирне плоче дебљине 45–100 мм, делови за мотор тенка (радилице, кошуљице цилиндра, клипни прстенови и шоље лежаја), а најкрупнији проблем код мотора били су алати за полуфабрикату и одливке, лежаји за трансмисију, оптичко стакло за нишанске и осматрачке справе, делови за електроопрему

⁹⁷ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3296, 2, 4, 12, Информација о задатку Т-34Д.

⁹⁸ Исто, свж. 3296, 3.

тенка и систем стабилизације. „Само средство је таквог техничког нивоа да у освајању и производњи, бар што се тиче виталних делова, не може бити импровизације и занатског решавања проблема. Сходно дефиницији и циљевима задатка мора се искључиво ићи на индустријски ниво освајања и производње. Овакав рад захтева скуп и обиман алат, скуп процес освајања и производње“ Констатовано је да је овакав подухват рентабилан „само ако га заиста обавимо индустријски и ако сагледамо перспективе даљег његовог искоришћења.“ Требало је освојити палету резервних делова, уз процену да „око 70% по обиму од тенка треба третирати кроз резервне делове, склопне и агрегате“. У тој количини су били сви делови тенка осим оклопног тела и куполе.

Будући кооперанти у војној и цивилној индустрији постављали су питање перспективности производње и њеног наставка у новим серијама тенкова или резервним деловима ради оправданости тако великих улагања. Пробну серију од 5 комада требало је завршити у првој половини 1965, али је процењено да је „то рок који је пожељан, али се унапред зна да је овај рок тесан“ и да подразумева максимално ангажовање и синхронизацију свих учесника. Средства за производњу пробне серије од 5 тенкова износила су, према процени, 3,086 милијарди динара. На време је требало увести специфичне материјале и делове које није било могуће освојити у Југославији, а прецизирана је потреба да се максимално искористе могућности стицања индустријско-технолошког искуства у Пољској. Даље разраде плана предвиђале су да тенк у серији кошта 180 милиона динара и да се производи 20 годишње, са око 70% делова у домаћој производњи. Трогодишња производња укупно 60 тенкова (са 70% домаћих делова) износила би 12,2 милијарди динара, док је цена истог броја тенкова и резервних делова из увоза била 10,2 милијарде девизних динара. Иако је анализа указивала да је освајање тенка домаће производње скупље од њиховог увоза, оцењено је да има великих предности у стицању базе за даљу производњу тенкова и резервних делова, упошљавање људи и да би то довело до „још бољег финансијског ефекта“.⁹⁹ Коментар, за закључак супротан анализи сопствених могућности, чини нам се није потребан. Слично је било и са анализом производних капацитета фабрике у којој је требало да се финализира производња тенка.

У оквиру задатка М-636Д извршена је технолошко-економска анализа (1. септембра 1962) овог пројекта, који је требало да сврста Југославију у земље произвођаче тенкова. Највећи део производње, како је предвиђао план, био би реализован у предузећу „Фамос“, следећом динамиком: 1963 – израда алата, 1964 – израда алата и преосталих делова. Највећи проблем је био како освојити производњу тенка уз текућу производњу „Фамоса“. Замењивост појединих делова, која је постављена као један од приоритета, нико није могао да гарантује. У то време фабрика „Фамос“ је

⁹⁹ Исто, свж. 3296, 12.

и у најафирмативнијим анализама била далеко од могућности да произведе тенк какав је био Т-54. Анализе њених капацитета из 1962, указивале су на следеће проблеме: расположивост и квалитет алата, недостатак технолога и стручњака за наоружање, везу и електрику, заваривање корпуса оклопног тела, као и прстена лежаја куполе, што је сматрано најтежим деловима посла, „углавном због непознате технологије“.¹⁰⁰ Ако се овоме додају искуства са порођајним мукама оклопног транспортера М-60 и неуспеле модификације тенкова Т-34 и М-4, види се да је „Фамос“ био далеко од могућности израде тенка какав је био Т-54. Међутим, на бази одлуке војног врха пројекат је започео. Средином маја 1963. на полигону Никинци на једном Т-54 (Т-34Д) вршена су упоређења квалитета пробојности оклопа.¹⁰¹ У овом периоду радило се интензивно и на освајању мотора В-54.¹⁰²

Ефекти покушаја копирања и све очигледнија исплативост набавке нових тенкова у СССР-у утицала су на то да се одлука о освајању производње тенка у Југославији прилично охлади. Већ у новембру 1963. Управа ОЈ је оценила да овај задатак треба напустити и преоријентисати се на набавку у оквиру плана *Мајевица*, а потом утврдити које делове треба развијати за домаћу производњу а које набављати у СССР.¹⁰³ То питање је на крају стигло до нивоа на којем је донета одлука о производњи Т-54 односно „Т-34Д“ у Југославији. Према закључцима састанка код државног секретара Гошњака, одржаног 13. децембра 1963, рад на освајању Т-54А „као целине“ био је обустављен. Наложено је да се рад настави по појединим целинама (мотор, мењач, главно квачило, мултипликатор итд.), уз услов да се повеже са освајањем мотора В-55 или са целинама које су идентичне тенку Т-55.¹⁰⁴

Рад на овом пројекту је тиме прекинут, а у деловима пројекта који су настављени дошло је до застоја. Одлучено је да се настави само рад на копирању мотора В-2Р са уређајима, трансмисијом, ходним делом електроуређајима и цеви топа 100 мм.¹⁰⁵ У првој половини 1964. рађено је на топу 100 мм. Топ је требало освојити до краја 1964. године, као и муницију за нулту и остале серије. У ту сврху са тенка је скинут топ.¹⁰⁶ Следеће (1965) године тенк Т-54 је испитиван са уређајем за разминирањем ПТ-55 (пројекат М-901) и освајана је опрема за подводну вожњу тих тенкова. У 1966. рађено је на прикључном дозерском уређају (М-961).¹⁰⁷

¹⁰⁰ Исто, свж. 3302, 1.

¹⁰¹ Исто, свж. 3316, 9. Решењем државног секретара НО генерала Гошњака од 26. јуна 1963, одобрено је да се један Т-34Д (узорак Института за возила) употреби за полигонско испитивање. Испитивани узорак је требало расходовати и брисати из евиденције средстава ЈНА. После испитивања тенк је требало комплетирати и као узорак предати „Фамосу“ на коришћење ради даљег освајања производње. (Исто, свж. 3300, 4). На овом тенку (5608Е006) рађено је освајање агрегата, склопова и делова. (Исто, свж. 3305, 9).

¹⁰² Исто, свж. 3302, 2.

¹⁰³ Исто, свж. 3295, 23

¹⁰⁴ Исто, свж. 3296, 16

¹⁰⁵ Исто, к. 438, ф. 5, д. 2–1 на даље (УОЈ стр. пов. 331, 30. октобар 1968).

¹⁰⁶ Исто, свж. 3302, 1.

¹⁰⁷ Исто, свж. 3336, 29; Исто, свж. 3338, 9 и 26; Исто, свж. 3339, 12.

Освајање производње тенка Т-54 у Југославији остала је само епизода и сведочанство раскорака између индустријских могућности земље и жеља војног врха. Набавка тенка на совјетском тржишту била је исплативија него освајање његове производње. Исто је важило и за копирање појединих делова и склопова. Ову логику, по свему судећи, војни врх Југославије је тешко прихватао.

4.8. *Остала техника за род ОЈ*

Испоруке нове технике из СССР-а у првој половини 1960-их отвориле су питање набавке или освајања читаве лепезе других пратећих средстава у оклопним јединицама. Увођење совјетских борбених возила и друге совјетске опреме представљало је модернизацијски скок, али је било праћено мноштвом проблема у јединицама са доминантном америчком техником. Додатни круг тешкоћа изазвала је одлука војног врха да се одмах започне копирање и освајање домаће производње оклопне технике. Овај период донео је проширење средстава у роду ОЈ, као што су били ИЦ уређаји за вожњу или инжињеријска опрема која се качила на тенкове. Списак радио-уређаја допуњен је новим совјетским типовима, од којих су неки набављени у каснијем периоду унапредили комуницирање у оклопним јединицама. У овом периоду, вршена су и пробна камуфлажна бојења борбених возила.

4.8.1. *Радио-уређаји*

Увођењем тенкова Т-54, који су били опремљени уређајима 10РТ-26Е фреквентног опсега 3,375–6МХз, искрсли су проблеми у домену организације везе у оклопној дивизији, будући да су остале јединице биле опремљене америчким радио-уређајима (РУ) СЦР 508/528 односно СЦР 509/510. За привремено решење везе са командом оклопне дивизије употребљени су РУ СЕТ 19, јер због простора у куполи Т-54 није могао да буде уграђен допунски уређај АН/ГРЦ-9 као у тенковима М-47. За одржавање везе са пешадијом, било да она прати тенкове пешке, у камионима или оклопним транспортерима, кориштени су домаћи уређаји РУП-3 из пешадијских водова. „За одржавање везе са овим РУ командири чете и водова у тенковима морају имати отворен капак туреле толико да може се антена промолити напоље“.¹⁰⁸ У септембру 1962, покренуто је питање набавке домаћег радио-уређаја типа РУВ-1 за уградњу на тенкове Т-54. Идеја је била да се на тим тенковима замене совјетски уређаји 10РТ26Е.¹⁰⁹ У 1963. години, ситуација је побољшана набавком радио-уређаја Р-113 из СССР-а,¹¹⁰ али је и даље развијан програм југословенских радио-уређаја

¹⁰⁸ Исто, к. 438, ф. 4, д. 1–74 на даље (УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

¹⁰⁹ Исто, свж. 3296, 15.

¹¹⁰ Исто, к. 439, ф. 5, д. 2–1 на даље (УОЈ стр. пов. 331, 30. октобар 1968).

РУВ 1–5, пре свега за уградњу на Т-54 (пројекат М-636Д/Т-34Д), на ОТ М-60, ТЗИ и оклопне аутомобиле, као и на командне Т-34 и ОТ М-60. Њихово увођење у употребу планирано је за 1964. годину.¹¹¹ Почетком фебруара 1964, у 20. оклопној дивизији испитивана је могућности заједничког рада совјетског Р-113 и америчких РУ типа СЦР-508 и СЦР-510. Јуна исте године у Бања Луци је испитана уградња југословенских РУ на тенкове Т-54 и возила АР-55. Иако су испитивања показала задовољавајуће резултате, даља уградња ових радио-уређаја није вршена.¹¹²

4.8.2. „ИЦ уређају“

Од свих типова тенкова у наоружању ЈНА до увођења тенкова Т-54, само је тенк М-47 био опремљен ИЦ уређајима за ноћну возњу. Крајем 1950-их година размишљало се о производњи таквог уређаја у Југославији. Ради опремања свих осталих оклопно-борбених возила овим уређајима приступило се још 1960. освајању (копирању) ИЦ уређаја на тенку М-47. Развијен и усвојен крајем 1961, прототип овог уређаја је крајем 1962. био у фази израде пробне серије од осам комада у предузећу „Зрак“ у Сарајеву. Планирано је да се овим уређајем опреме сва борбена возила америчке производње, а уз модификацију да се поставе и на совјетске Т-34.¹¹³ Пробна серија од осам комада уграђена је на возила М4А3, М-18, М-36 у ТРЗ Брегана, односно на нове М-60 у „Фамосу“. Примерци ИЦ су испитивани и у ШЦОЈ, ТШЦ и Институту за возила 1963–64. Осам комплета је испитивано на тенковима М-47 на Бањици током исте године.¹¹⁴ Наређењем државног секретара НО, од 20. новембра 1963, овај уређај је усвојен у опрему оклопних јединица под називом „ИЦ уређај за возњу борбених возила типа М-63“.¹¹⁵ После усвајања, требало је ући у производњу нулте серије од 30 комада.¹¹⁶ Овај тип ИЦ уређаја је потом уграђиван на борбена возила која га нису поседовала. У току 1965. уграђиван је на америчка возила Шерман (М4, М-32, М-74), као и на самохотке М-18.¹¹⁷

Тежња за унификацијом ИЦ уређаја постала је сложенији проблем увођењем у наоружање ЈНА тенкова Т-54. Тај тип тенка је био опремљен ИЦ уређајем за ноћну возњу који се по габаритима, конструкцији и карактеристикама знатно разликовао од ИЦ уређаја на тенку М-47, односно његове копије развијене у Југославији. Прве дилеме о избору два уређаја појавиле су се и у току реализације пројекта М-636Д, будући да је постојао копирани ИЦ уређај, али је његова уградња на тенкове Т-54 (односно М-636Д), па чак и старији Т-34, захтевала додатне реконструкције на

¹¹¹ Исто, к. 438, ф. 4, 5–8.

¹¹² Исто, свж. 3299, 1, 29.

¹¹³ Исто, свж. 3296, 4.

¹¹⁴ Исто, свж. 3333, 10; Исто, свж. 3331, 15.

¹¹⁵ Исто, свж. 3301; Исто, свж. 3331, 19.

¹¹⁶ Исто, свж. 3296, 24.

¹¹⁷ Исто, свж. 3336, 7.

возилу.¹¹⁸ Прва испитивања М-63 на тенку Т-34 и самохотки СУ-100 нису дала добре резултате, па је 1964. дат предлог да се на ове типове угради ИЦ уређај типа ТВН-2 (са тенка Т-54), како је и предложено у процесу развоја пројекта М-636Д. Идеја је била да то даље буде копирани ИЦ уређај са тенка Т-54. У 1965. години остварено је прототипско решење уградње ИЦ уређаја ТВН-2 на тенковима Т-34 и самохоткама СУ-100. Две године касније освојена је копија тог уређаја и уведена у опремање као ИЦ уређај М-66. Произведена је серија од 20 и наручено још 150 ових уређаја.

4.8.3. *Остала опрема и наоружање за род ОЈ*

Актуелно питање у овом периоду била је куповина муниције за тенкове Т-54, јер се од прве набавке (па до 1965) располагало само са једним бојевим комплетом (б/к) муниције 100 мм. Почетком 1964. уговорена је набавка још два б/к за тенк Т-54, али не и за тенкове Т-55, за које се очекивао почетак испоруке. Ради превазилажења овог проблема, у мају 1964. испитивана је пробна серија граната 100 мм са тренутно-фугасном гранатом М-63, на самохотки СУ-100. Током 1964, очекивала се серијска производња тих граната, а радило се и на освајању панцирне муниције тог калибра.¹¹⁹

Фебруара 1965. донета је одлука да се набаве вођене ПТ ракете типа Маљутка, како у лиценсној производњи тако и на ОТ-амфибији за противтенковске јединице у саставу ОЈ. Ракета ЗМ6 за ПТ лансерс 2П26 и 2П27 набављена је у скромним количинама.¹²⁰

Процес прекалибрације митраљеза Бровнинг са калибра 7,62 мм на калибар 7,9 мм, наговештен почетком 1960, отпочео је у првој половини шездесетих година.¹²¹ Крајем 1963. године израђена је студија употребе у наоружању Копнене војске и авионских митраљеза Бровнинг М2 12,7 мм и немачких МГ-15 7,92 мм.¹²² „Застава“ је добила совјетске митраљезе СГМТ и ДТ ради копирања и освајања производње. Предузеће је, међутим, уместо тога понудило уградњу постојећих митраљеза типа М-53 на возила, али Управа ОЈ није дала сагласност.¹²³ Крајем 1966, одлучено је да се у наоружање усвоји школска муниција 7,62 мм за тенковске митраљезе типа Бровнинг, ДТ и СГМТ. Усвојена је и адаптација митраљеза Бровнинг 7,62 на калибар 7,9 са службеним називом „митраљез 7,9 Бровнинг Б“ и то само на борбеним возилима типа М-47, М-32, М-74, М-8 и МЗА1.¹²⁴

До краја 1963. освојене су метално-гумене гусенице које је произвело предузеће „Тигар“ из Пирота за ОТ М-60 и тенкове Т-34 и М4А3, на

¹¹⁸ Исто, свж. 3296, 4.

¹¹⁹ Исто, свж. 3298, 19.

¹²⁰ Генералштаб, V управа, пов. 93, 7. април 1965.

¹²¹ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3294, 2.

¹²² Исто, свж. 3296, 27.

¹²³ Исто, свж. 3333, 47, 30, 31.

¹²⁴ Исто, свж. 3343, 17.

којима су испитиване маја 1962. године. Вршена су трупна испитивања бацача димних кутија и димних кутија на ОТ М-60 и адаптираном Т-34 у ТРЗ број 7 у Хацићима.¹²⁵ Израђена је (1965) нулта серија шлемофона ШМ-1.¹²⁶

У 1964. години, испитан је прототип уређаја за разминирање, који је произведен у предузећу „Марко Орешковић“ у Личком Осику на бази копирања совјетског узорка ПТ-55. Уређај је испитиван уградњом на тенкове Т-54А и М-47.¹²⁷ Испоруком тенкова Т-55А 7. оклопној дивизији 1967. године откривено је да испоручене ралице и миночистачи ПТ-55 не могу да се монтирају на нове тенкове. Њих је користила 31. оклопна бригада на вежби *Сава 67* али на тенковима Т-55, тако да се отворило питање немогућности коришћења ових уређаја на новим тенковима.¹²⁸ У 1967. години у наоружање је уведена ралица типа М-67, која је уз адаптацију постављана на тенкове Т-34, Т-34Б и Т-55. Ралица М-67 направљена је копирањем совјетског булдожерског уређаја БТУ, у предузећу „14. октобар“ из Крушевца.¹²⁹ Тенковска ралица М-67 била је предвиђена за: копање ровова и заклона за тенкове и за израду: пролаза преко ПТ ровова и других препрека, прилаза за савлађивање водених препрека, колонских путева ширине 3,4 метра.¹³⁰ По новим формацијама предвиђено је да сваки оклопни батаљон наоружан са Т-55 и Т-34Б има одељење инжењеријских тенковских средстава ралица и чистача мина. У току 1968. набављено је 17 ралица и приоритет је дат попуни оклопног батаљона са Т-55, али са идејом да се у домаћој производњи освоје чистачи мина и то 48 комада у 1968. године.¹³¹ Тенкови Т-55 и Т-34Б били су оспособљени за монтирање тенковске ралице М-67, чијих је пет примерака нулте серије било завршено 1969. као и уређаја за разминирање ПТ-55 у прототипској фази. Увежен је један примерак уређаја за разминирање КМТ 5М, са циљем да се размотри његова производња у Југославије кроз копирање. У 1968. години извршено је комисијско испитивање једног комплета уређаја за разминирање ПТ-55 са краном КР-54М који је изграђен као прототип, на бази копије совјетског модела.¹³²

4.8.4. Камуфлажно бојење

Током периода 1963–66, на основу наређења Управе ОЈ 329. оклопној бригади, започето је испитивање камуфлажног бојења борбених возила. Задатак је касније преузео ШНЦОЈ, служећи се возилима те брига-

¹²⁵ Исто, свж. 3331, 3, 27.

¹²⁶ Исто, свж. 3335, 10.

¹²⁷ Исто, свж. 3302, 9.

¹²⁸ Исто, свж. 3316, 7.

¹²⁹ Исто, свж. 3346, 7, 23.

¹³⁰ Исто, к. 439, ф. 4, д. 1–11 на даље (УОЈ стр. пов. 180, 1. јул 1968).

¹³¹ Исто, свж. 3313, 1.

¹³² Исто, к. 439, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968).

де и 973. наставног центра. Камфулажно бојење је испитивано за периоде пролеће – лето – јесен (за зимску период нису нађене одговарајуће боје на време). Набавка боја код произвођача, предузећа „Дуга“ из Београда, трајала је доста дуго. У стандардном асортиману није било таквих боја, па су се оне током 1964. године посебно правиле са доста кашњења у испорукама.

У октобру камуфлажно су обојени по један тенк Т-54Б, Т-34, М4А3, ТЗИ М-74 и три М-47, као и ОТ М-60 у јесењој варијанти. Следеће године у мају обојена су по три тенка Т-54Б, Т-34, М4А3 ОТ М-60 и два М-47 као и ОА МЗА1 за период пролећа. „Бојење су вршила по три члана посаде стим што је сваки наносио по једну боју на места претходно обележена кредом уз ознаку боје“. Овакво бојење било је брже него компресором јер је рађено једновремено, иако четкама, а постизана је већа оштрина ивица и мањи утросак боја. Примењене су следеће основне боје: сивомаслинаста (искоришћена постојећа СМБ на возилима), лист-зелена, оксид-црвена, окер, бела и црна за прављење нијанси.

У јуну 1965. извршено је камуфлажно бојење једне тенковске чете М4А3 под ратним условима (!) на заједничкој вежби ШНЦОЈ. „Старешине чете су самостално одређивале боје, величину и облик пега и за три сата су била сва возила обојена. Шест тенкова је било обојено добро док је четири тенка требало делимично пребојити (кориговати боје) што је трајало два сата. Ако се узме да су посаде радиле овај посао по први пут, може се рећи да су били резултати добри. Показало се да су посаде углавном користиле боје рејона у коме су били тенкови распоређени пре дејства уместо да искористе шири дијапазон боја, који би одговарао колориту земљишта на којем су тенкови касније дејствовали. Контрасти нису постигнути у довољној мери јер су се користиле суседне боје у нијансама“. После вежбе је констатовано следеће: камуфлажно бојење позитивно утиче на маскираност борбених возила; недостају таблице припреме нијанси боја; веће пеге треба допунити мрљама других боја ради избегавања већих контраста; са веће удаљености силуета возила надмашује било какву камуфлажу, па је потребно камуфлирати возило другим средствима; прашина смањује ефекат бојења; зелену и СМБ боју која се наноси у ремонтним заводима треба матирати због јаког одсејаја од сунца; поступци скидања боја, ни ношења боја и прибора у четном комплекту нису решени. Крајем августа 1965, један техничар из института је обојио Т-34 камуфлажом за крашки терен. Стало се на становиште да је комплете камуфлажних боја и прибора требало подићи на ниво пука – бригаде – самосталног оклопног батаљона, као и да возила треба фарбати у трупној радионици, у складу са годишњим добом. Предложено је да се камуфлажно бојење за летњи период не усвоји као вид маскирања, да СМБ боја за возила буде мат, да се предвиди зимско камуфлажно бојење „белом бојом одговарајућег састава без додавања пега или линија других боја“ и обука људства у бојењу борбених возила.¹³³

¹³³ Исто, свж. 3309, 6.

Камуфлажна бојења борбених возила нису прихваћена у ЈНА. До краја њеног постојања борбена возила су у целини била обојена стандардном СМБ бојом.

4.9. Стање тенковске технике у првој половини 1960-их година

Период организације ЈНА према плану *Дрвар* обележен је својеврсном фасцинацијом нуклеарним ратом. Филозофија и организација употребе оклопних јединица биле су „прилагођене“ условима напада атомским наоружањем. У одбрамбеним и нападним дејствима сматрало се да ће бити пресудна употреба атомског наоружања, а да ће оклопне јединице, тачније тенкови, бити од изузетног значаја за експлоатисање последица нуклеарног удара у нападу, односно задржати ватрена и покретљива својства у случају одбране. Анализа тенкова које је ЈНА имала у наоружању 1962. године показивала је по типовима следеће стање и њихове могућности:

За тенк Т-54 (Т-34Д) наведено је да „по заштитној вредности оклопа савремености опреме, брзини маневра и управљање ватром, представља савремени тенк, способан да се супротстави најсавременијим тенковима данас. Међутим, панцирном муницијом овог тенка није могуће уништити тенкове поготком у предњу плочу дебљине 100 мм нагнуту под углом 30 степени.“ Побољшање квалитета ове муниције могло се постићи бољим обликовањем предњег дела зрна. Процењено је да се обезбеђење резервних делова може решити освајањем лиценчне производње. Једна анализа је показала да је муницију за овај тип тенкова (100, 12,7 и 7,62 мм) било економичније набављати у СССР-у него освајати њихову производњу у Југославији.¹³⁴

Оцењено је да тенк М-47 Патон, по заштитној вредности оклопа, савремености опреме, брзини маневра и управљања ватром, адекватан квалитету тенка Т-54 који је тада ушао у југословенско наоружање, а у погледу покретљивост чак и бољи. „Све тактичко борбене особине тенка М-47 заслужују високу оцену изузев пробојне моћи...“ Међутим, по пробојној моћи, при дејству на оклопе много је заостајао иза тенка Т-54, што је утврђено практичним испитивањем, при коме је резултат упоређења постављан на бази резултата гађања антирикошетном муницијом 90 мм. У Југославији је за овај тенк освојена муниција 7,62, 12,7 и тренутно-фугасна муниција 90 мм, али панцирна муниција није произвођена. Рађено је на освајању антирикошетног панцирног зрна, али су радови на томе били обустављени још 1960. године. Одржавање овог тенка било је везано за набавке резервних делова у иностранству пошто се они нису производили у Југославији. „Тромесечне потребе муниције за РР биле су обезбеђене, изузев 17.000 тренутно-фугасних граната 90 мм и 6,832.400 метака 12,7

¹³⁴ Исто, свж. 3295, 17.

мм. Панцирна муниција садашњег квалитета у погледу потребних количина такође не представља посебне тешкоће, пошто од имајућих количина на сваки тенк долази преко 200 комада панцирних метака, што у току борбених дејстава, сигурно, неће ни један тенк успети да испали, јер ће пре тога бити сам уништен.“

Тенк Т-34 је по заштитној моћи оцењен као „слаб, јер не штити чак ни од топа 57 мм на одстојању мањем од 200м“. Пробојна муниција није задовољавала тактичке потребе: „Панцирно зрно калибра 85 мм на даљини од 100 м пробија плочу, средњег квалитета и нагнуту под углом 30 степени, дебљине свега 66 мм.“ Иако је у испитивањима испољено мноштво проблема, сматрало се и тада „да би уградња топа од 90 мм југословенске производње побољшала квалитете овог тенка“. Резервни делови за овај тенк су готово у целости били освојени у домаћој производњи. Број од 422 на стању 1962. године и могућност модификација чиниле су да се овај тенк није могао огласити неперспективним. Муниција за овај тенк није више произвођена, а оцењено је да није ни било потребе будући да су тромесечне ратне резерве биле подмирене, па је после попуне претекло 122.568 комада за 85 мм и 35.754 метака 7,62 мм.

Тенк М4А3 Шерман имао је најслабију заштитну вредност у односу на остале тенкове. Предња плоча тенка (под углом од 42 степена) штитила је од панцирног зрна топа 57 мм тек на даљини преко 400 метара, што је представљало слабу заштиту. Производња ових тенкова била је одавно престала, а резерве делова биле су исцрпљене и у иностранству, па су се резервни делови куповали на „отпадним стовариштима приватника, а не произвођача“. У Југославији, „сем неких мање значајних делова“, ништа није освојено, па је перспектива одржавања била ограничена.¹³⁵ Без обзира на расположивост резервних делова, овај тенк је већ тада сматран неперспективним. Његова највећа мана била је у слабој пробојној моћи и заштитној вредности оклопа. У овом периоду разматране су адаптације тенка М4А3 Шерман у друге сврхе. Чињеница да их је било око 600 комада у наоружању није допуштала да се тај тенк једноставно прогласи неперспективним. „Сву муницију за наоружање овог тенка производили смо у нашој земљи, изузев панцирне муниције 76 мм. У ратној резерви за тромесечне потребе недостаје 70.904 метака 76 мм, рачунајући у ту количину и оне количине потребне уместо димних граната, а који има око 23.000 комада. Недостајуће количине митраљеске муниције 7,62 мм за сва борбена возила америчког порекла од 24,562.250 метака не сматрамо недостајућим, пошто ће се извршити прекалибрација митраљеза 7,62 мм Броннинг на калибар 7,9 мм а за тај калибар муниције у ЈНА има у довољним количинама“, био је закључак по овом питању. Распожива муниција 76 мм за тенк М-4 Шерман износила је 80% (код самохотки

¹³⁵ Управа ОЈ није имала процену количине расположивих резервних делова ни за овај тип, ни за друге типове америчке производње „јер нам ТУ ЈНА ове није могла на време пружити.“

М-18 са топом истог калибра 17–20%), а за М-47 Патон 60% (за самохотке М-36 са топом истог калибра 40%).¹³⁶

Оклопни аутомобили М-8 Грејхаунд (популарне „блинде“, назив пренет са италијанских „Аутоблинди“, коришћених у рату и после рата) и МЗА1 Скауткар била су возила „доста лошег техничког стања са недовољним количинама резервних делова. Поред тога слабо су покретна ван комуникација, па са тог аспекта не задовољавају тактичко-борбене потребе ОЈ.“ Њихова замена је планирана тек после 1970. године. Од резервних делова за ова возила „у нашој земљи није се производило ништа“. Техничка управа ЈНА је у том периоду у један МЗА1 уградила мотор П-6 домаће производње, али је Управа ОЈ оценила да се перспективност тог возила не може постићи било каквим адаптацијама.

Улазак југословенског ОТ М-60 у наоружање није разрешио многа очекивања у ЈНА. Према испољеним ТТ карактеристикама већ 1962. оцењено је да овај ОТ не представља задовољавајуће конструктивно решење, а ни адаптације се нису показале перспективним, јер нису досегле потребне перформансе. Очекивало се да ће освајање новог типа ОТ снаге 200 КС бити успешније и предвиђало да ће возило бити у наоружању до краја 1968. године.¹³⁷

Југословенске процене из овог периода о борбеним могућностима домаћих тенкова говориле су да „тенкови М-47 могу водити равноправну борбу са истим типовима непријатељских тенкова или успешну борбу са тенковима М4А3 и свим типовима лаких непријатељских тенкова. Да тенкови М4А3 могу водити равноправну борбу са истим типом средњег тенка или успешну борбу са свим лаким непријатељским тенковима, изузев са тенковима АМХ-13 који располаже са топом велике пробојне моћи, а чију предност над тенком М4А3 умањује слаба оклопна заштита. Пошто се сада не располаже са провереним и прецизнијим подацима о пробојној моћи и оклопној заштити тенкова М-60 (америчког) АМХ-30 (француског) и Леопард (немачког порекла), то се при упоређивању адекватних вредности и квалитета са (нашом) расположивом тенковском техником, треба оријентирно рачунати са следећим: да тенкови типа М-60, АМХ-30 и Леопард са топом 105 мм имају већу пробојну моћ од тенковских топова М-47, да оклопна заштита тенкова типа АМХ-30 и Леопард је подједнака оклопној заштити нашег тенка Т-54, односно, да је дебљина оклопа тенка М-60 већа од оклопа нашег тенка Т-54. Према томе, тенкови М4А3 могу водити борбу, уништавати и онеспособљавати ове типове тенкова само гађањем у бок и друге виталније делове (ходни део и сл.)”¹³⁸

Током 1963. године констатовано је да основни тенкови ЈНА – типа М4А3 и Т-34 – заостају за савременим тенковима. За тенк Т-34 био је обезбеђен углавном цео асортиман резервних делова у домаћој производњи.

¹³⁶ Генералштаб, УОЈ стр. пов. 98, 4. март 1964.

¹³⁷ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3295, (УОЈ стр. пов. 121/62, 4. фебруар 1963).

¹³⁸ Исто, свж. 3298, 17.

За тенк М4А3 на располагању је било 100 мотора, 163 мењача и 107 диференцијала. За тенкове М-47 било је 96 резервних мотора, 24 комплета трансмисије и 37 бочних преноса. Овај асортиман резервних делова био је довољан за 10 година експлоатације. Идеја је била да се тенкови М4А3 замене тенковима типа Т-54, а да се по повлачењу из основне употребе М4А3 претварају у самоходна оруђа, носаче јуришних мостова и тенкове за извлачење.¹³⁹

Реорганизацију по плану *Дрвар-2* пратили су бројни предлози за набавку нове оклопне технике. У једном материјалу за период 1966–70. пројектована је набавка 530 комада Т-55 („са топом 115 мм“, што показује да врх југословенског оклопног рода није имао податке о разликама Т-54 и Т-55 и постојању тенка Т-62) ради преоруђања јединица А ешелона и потпуне замене тенкова М4А3. Требало је набавити и 45 ТЗИ, 40 јуришних мостова, 510 ОТ за преоруђање мотопешадијских чета у свим оклопним батаљонима, 750 ИЦ уређаја од предузећа „Зрак“, муниције за тенкове Т-54 и Т-55 „само за 30 дана рата“. За периоду 1970–75, предложена је набавка 100 Т-55 за појачање оклопних батаљона у пешадијским бригаама класификације „А“, 70 комада „тешких тенкова са топом 122 мм“ за преоруђање оклопне бригаде у Панчеву (није јасно на који су тип планери мислили), још 1.680 комада ОТ ради преоруђања три пешадијске дивизије „А“ (по 400 у свакој) и мотопешадијских батаљона код оклопних бригада, 65 амфибијских тенкова (није наведен тип) за извиђачке чете ОЈ, 40 јуришних мостова, 61 чистач мина (за сваки оклопни батаљон по један), 1.000 ИЦ уређаја као и муниције за 60 дана рата за средства из прве фазе набавке, односно за 90 дана из друге фазе. „Укупна вредност перспективног развоја износи око 237.250,157.000 или просечно годишње око 23.000,000.000 динара. Ови расходи су нарочито много повећани знатно већом ценом муниције у домаћој производњи од цена које су оствариване у вези плана „Романије“.¹⁴⁰ Предлози набавки у СССР-у показују обресе мегаломаније познате из времена требовања технике кроз програм америчке војне помоћи десет година раније.

4.10. Према новој реорганизацији

Реорганизацијом ЈНА по плану *Дрвар* стечена су многа нова искуства, од којих је део био негативан. Само три године после почетка реорганизације почела су размишљања о новом плану који би исправио многе нелогичности. На овај процес посебно су утицали америчко напуштање „Пентомик“ дивизије и прелазак на дивизију типа „ROAD“ у 1962. години, као и промене у оклопним јединицама СССР-а,¹⁴¹ чији је утицај бивао све јачи интензивним набавкама совјетске технике од 1961/62. године и презумањем источних искустава у домену организације.

¹³⁹ Исто, свж. 3295, 16, 18.

¹⁴⁰ Исто, свж. 3297, 3–5.

¹⁴¹ Исто, к. 438, ф. 4, д. 1–74 на даље (УОЈ стр. пов. 125, 26. јун 1963).

Току 1962. Управа ОЈ је почела припреме за извођење плана *Дрвар-2* (уз то започете су студије које су требале да реше питање дејства ОЈ у специфичним метео и земљишним условима, обезбеђење ОЈ са АБХО, ПА и везом). Крајем 1962,¹⁴² започео је рад на смерницама плана *Дрвар-2*. Основна начела формулисана за организовање оклопних јединица била су: стварање јединствених формација, враћање на стандардну формацију од 10 тенкова у чети, организовање по тројном систему (осим два батаљона, у пуку), појачавање јединица у III и V армији, а смањивање ОЈ у дубини земље, типизација технике по армијама ради лакшег одржавања, са тежишним распоредом квалитетније технике према границама а слабијег у унутрашњости. У овој фази разматране су разне варијанте организације: оне које су повећавале род и разликовале се у варијанти организовања оклопног пука (четни или батаљонски тип), односно које су организацијски смањивале род, укидањем оклопних дивизија и неких оклопних бригада у дубини територије VII армије.

Током 1962. године, контроле оклопних јединица стационираних у пограничном подручју указале су на потребу активирања мотопешадијских делова у њима да би могле да спроведу благовремену мобилизацију и на потребу да се попуне свим средствима до ратне формације, а ослободе средстава из пописа.¹⁴³ Увођење водова са 4 тенка, наводно „по француском моделу“, прихваћено је са дилемама и критицизмом. Укидање нивоа батаљона изазвало је застој у напредовању капетана I класе и мајора.¹⁴⁴

План *Дрвар-2* требало је технички остварити током 1963. у три фазе: дефинисање питања, разматрања на свим нивоима и израда предлога; прорачуни, финансијска страна, кадровска питања; израда планова, формација. План је требало у потпуности реализовати од 1. априла 1964.¹⁴⁵ Архивска грађа показује да се студиозно приступило анализи трошкова прекоманди, одвојеног живота старешина, транспорта борбених возила, муниције, трошкова целокупних састава до нивоа оклопне бригаде, одржавања, коштања и времена деконзервације технике, посебно у јединицама Б типа, од којих је требало формирати више јединице по новом плану организације.¹⁴⁶

Највише предлога генерисано је око распореда и бројног стања тенкова по армијама пре коначног решења из 1964. године. У разради детаља плана *Дрвар-2* представници армија су изнели многе проблеме рода ОЈ. Поједини од наведених проблема остаће нерешени и драматично ће их

¹⁴² Током 1962. ЈНА је имала у инвентару следећа борбена возила: М-47 (319 комада), М4А3 (599), Т-34 (422), Т-34Д (!) 110, М-32 (22), М-74 (14), М-60 (12), М-8 (264), МЗА1 (304), као и вучних возова М-20 (9), М-25 (6), Фоден (9). ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3295, 6.

¹⁴³ Исто, свж. 3295, 4.

¹⁴⁴ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 198–199.

¹⁴⁵ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3295, 14 (ГШ I управа стр. пов. 283, 25. децембар 1962).

¹⁴⁶ Исто, свж. 3297.

отворити криза настала уласком снага Варшавског пакта у Чехословачку 1968, а неки нису решени до осамдесетих година. Осим организационих, у оклопним јединицама било је бројних проблема друге врсте.

Из I армије указали су на следеће проблеме: дефицитарност делова за америчке тенкове у миру, што би у рату могла да буде озбиљна тешкоћа; три врсте тенкова у армијским фондовима; недостатак ОТ не само за пешадију већ и за остале родовске саставе у ОЈ; разноликост у формацијама истих назива; целисходност постојања оклопне дивизије, која је само изузетно могла да се употреби као целина и била оптерећена позадинским деловима у односу 40% људи, опреме и возила. Постојање оклопних јединица Б формације било је крајње неоправдано, с обзиром на њихову употребу у почетним дејствима. Бројно стање окп и окбр било је изузетно неповољно, јер су те формације биле слабије од батаљона евентуалних агресора. Евидентирани су: недостатак инжињеријских јединица у окб и мотопешадијских чета у окбр, као и слабост противоклопних батерија јачине четири оруђа од 90 мм. Распоред појединих састава био је задовољавајући (203. и 252. окбр у I армији) у односу на почетна и очекивана дејства, али је у миру био расцепкан, па су бригаде I армије биле смештене у два гарнизона, а дивизија чак у седам.

У III армији су навели следеће проблеме: лоша заштита ОЈ од дејстава из ваздуха, слаба опрема за ноћна дејства и средства АБХО заштите, оскудна инжињеријска средства, мањкавости у систему везе, недостаци у средствима ремонтне подршке. Основни тенковски топ (85 мм) био је неефикасан у савременој борби, а остали делови нису могли да прате тенковски и самоходни наступ. У овој армији су предлагали ново размештање ОЈ, јер су одређени правци (струмички, пелагонијски, Космет) били потпуно непокривени оклопним јединицама. У свим варијантама организовања истакнута је потреба за оклопном бригадом у Приштини за противдесантну борбу. На другој страни у III армији су сматрали да су њихове две оклопне бригаде (Скопље и Ниш), а које су биле смештене свака у по једној касарни, „врло уносан атомски циљ. Ударима по ова два циља армији се избацује из строја преко 70% оклопних ефектива“. У овом периоду владало је опште мишљење да је могуће наставити рат и после нуклеарног напада. Југословенски планери одбране (приметно и у ваздухопловству) делили су то гледиште.

У ратној попуни недостајали су возачи и војници техничке службе. Указано је на удаљеност од складишта муниције и погонског материјала, на отежану манипулацију и спорост у попуни јединица због објективних околности. Код 219. оклопне бригаде попуна је била 50% у ратној формацији, а ратна попуна по територијалном принципу није била могућа. Предложено је да се: оклопна дивизија у I армији расформира; формирају оклопни пукови са по 51 тенком (самостални и у саставу пд типа А); у IV армији на Вису тенкови замене оклопним транспортерима; измене формације окб у саставу пд; тенкови уграде у извиђачке чете; преоруђају

мотопешадијске чете на ОТ, односно да се код V армије 1. оклопна бригада подигне из А-1 у А статус.

4.11. *Параде у 1960-им годинама*

У првوماјским парадама 1960. и 1961. године у Београду биле су ангажоване јединице тенкова Т-34 из Крагујевца, М-4А3 из Панчева, самохотки из Смедеревске Паланке, тенкови М-47 Патон из 4. гардијске дивизије, односно Т-34 из Панчева. У 1961, на паради су дебитовали југословенски оклопни транспортери М-60 из састава бањалучког ШНЦОЈ. Посебно је била значајна парада одржана 1962. због приказивања новонабављене совјетске технике. За учешће на паради формирана је чета од 16 тенкова Т-54 (Т-34Д), који су били тек примљени и налазили се у техничкој бази у Панчеву. Они су у програму заменили тенкове Т-34. У састав 203. оклопне бригаде из јединица са Т-54 требало је упутити 12 посада и још шест из ШНЦОЈ. Од људства 203. бригаде требало је формирати једну чету, довршити преобуку до 18. априла и извршити парадни дефиле. На овој паради учествовали су самоходни дивизион са СУ-100 (М-44) из 590. мпоабр у Ћуприји и чета ОТ М-60 из ШНЦОЈ. Следеће (1963) године одлучено је да америчке самохотке 105 мм (26. окд) више не учествују у паради. Људство две чете одређене за параду обучавало се у Дугом Селу, а нове тенкове су примили у бази у Панчеву.

Парада одржана 1964. године била је смотра још веће количине совјетске технике која је у међувремену набављена. Из оклопне дивизије у Сиску стигли су тенкови Т-54, противтенковске ракете Шмел, противавионске самохотке ЗСУ 57–2, из гардијске дивизије самохотке 90 мм и тенкови М-47, а из Ћуприје самохотке од 100 мм. Следеће 1965. године, у паради су дебитовали совјетски тенкови типа Т-55, од којих 29 из бригаде у Бјеловару и један из Војне академије. Из оклопне дивизије су стигли ОТ и самохотке ЗСУ, из Ћуприје самохотке СУ-100, а из гардијске дивизије остала оклопна и противоклопна техника.¹⁴⁷ На паради 1970. године род ОЈ представљао је оклопни батаљон из састава 211. оклопне бригаде.¹⁴⁸ У наредном периоду до 1975. више није било војних парада у Београду.

¹⁴⁷ Исто, свж. 3279, 13–18.

¹⁴⁸ *Монографија 211. оклопне бригаде*, 49–50.

5. РЕОРГАНИЗАЦИЈА ДРВАР-2 1964. ГОДИНЕ

Основни проблеми настали преформацијом *Дрвар* 1959. године, испољени у потоњем функционисању, били су бројни. Многа решења нису била адекватна могућностима и ранијој пракси у ЈНА, па тако и у оклопним јединицама. Мада је знатан број примењених решења био сагласан времену или пракси у другим армијама, технолошке, кадровске и друге могућности ЈНА представљале су ограничавајући фактор који је условио враћање на решења пре 1959. године. Нови план реорганизације донет 1964. године, познат као *Дрвар-2*, обухватао је, као и претходни план *Дрвар*, промене у организацији, формацији и дислокацији јединица ЈНА. У суштини, био је корекција претходног плана, иако је често касније представљан као наставак реорганизације. Поучена искуством плана *Дрвар*, Управа ОЈ је овог пута извршила детаљне припреме, укључујући расподелу средстава и друге активности. У тренуцима реорганизације, како је оцењено, доћи ће до проблема са попуном војничким саставом (као и 1959/60), а део оклопних јединица на најосетљивијим правцима код III и V армије биће у формирању или преформирању.

У периоду 1961–68, у процени активности будућег противника посматране су само армије НАТО (Грчка, Италија, снаге НАТО из Западне Немачке), као и неутралне Аустрије и анализирана њихова дејства на појединим тенкопроходним правцима у дубину територије. Анализе су сучељавале оклопне снаге нападача и ЈНА, без другог војног или политичког контекста, и углавном су биле у функцији разјашњења новог распореда ОЈ.¹ План *Дрвар-2* донео је низ предислокација јединица. Тенкови су 1964. године поново почели да путују по целој Југославији.²

5.1. Нова организација

Реорганизацију *Дрвар-2* наредио је државни секретар за народну одбрану 8. јула 1964. године.³ Према дефиницији реорганизације постојале су здружене оклопне јединице и оклопне јединице које су биле у саставу пешадијских дивизија или бригада. Нове формације за ове јединице ступиле су на снагу 15. септембра 1964. Главна карактеристика реорганизације била је враћање батаљона, као степена командовања и нивоа организовања.

¹ Исто, свж. 3298, 19.

² На дан 6. децембра 1963. у ЈНА је било: 422 Т-34, 140 Т-54 (Т-34Д), 319 М-47, 599 М4А3, укупно 1.480 тенкова, затим 264 ОА, 304 ИА, 132 ОТ и 57 ТЗИ. (ВА, А ЈНА, к. 438, ф. 4, 6–1; Распоред оклопних средстава по плану *Дрвар 2* видети у ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3297, 15).

³ Исто, свж. 3299, 13. Наредба ДСНО стр. пов. 203–64, са изводима за оклопне јединице, Наредба ДСНО, стр. пов. 154, 8. јул 1964; Наредба III управе стр. пов., 12. мај 1964.

Оклопни батаљон је био састављен од три тенковске и једне мотопешадијске чете. Овај батаљон је био раван по броју тенкова и другој опреми батаљонима Варшавског пакта, док је у односу на оклопни батаљон у НАТО био слабији за 24–26 тенкова. У погледу опремљености другим техничким средствима тек би се у перспективним решењима могао приближити њиховом нивоу. Тенковске чете су биле стандардизоване, као и пре 1959, на десет тенкова. Тако је југословенска тенковска чета била стандардизована у свим јединицама, али сада дефинитивно мања од такве чете у НАТО и једнака оној у Варшавском пакту. У оклопним пуковима и бригадама била су по два оклопна батаљона, а у бригади још и мотопешадијски батаљон. Оклопна бригада је била постављена на исти начин као и пук, али је имала органску мотопешадију, артиљерију за подршку и позадинске делове. Могла је да врши самостална дејства, као и да делује у саставу свих виших команди. Недостаци су јој били недовољан број тенкова, слаба ПА и артиљерија за подршку. Овакву бригаду требало је у перспективи ојачати трећим батаљоном, као и новим савременим средствима (ТЗИ, ТНМ, КОТ, ПТ, ОТ итд.), ради смањивања њене инфериорности у односу на бригаде других армија. Главни недостатак оклопних пукова био је у томе што нису имали органску мотопешадију, ни адекватну ПА заштиту. Овако организован пук није требало мењати, али га је требало осавременили новим типом тенка, увођењем ТЗИ, ТНМ, ПТ, КОТ, ОТ и другим ојачањима. Пук је био за око 30 тенкова мањи од еквивалената у страним армијама. У пешадијским бригадама оклопни батаљон је имао две тенковске чете, а у наредном периоду ове окб је требало изједначити са осталим окб. Сматрало се да је реорганизација *Дрвар-2* донела знатно побољшање структуре родова и служби унутар ОЈ.⁴

Састав здружених оклопних јединица, према овом плану, у другој половини 1964. године био је следећи: 20. окд са три окбр (2, 31. и 265), уместо дотадашњих три окп, шест самосталних окбр (1, 203, 211, 243, 252. и 329⁵), један самостални окб настао расформирањем окбр (219). Примећује се да је реч о „старим“ јединицама, а да су бригаде и пукови који су формиран према плану *Дрвар* били расформирани (194, 230, 234, 247, 252. и 282.). Расформирана је и 26. оклопна дивизија. Сматрало се да је једина преостала, али и реорганизована (20.) дивизија представљала напредак у погледу борбене способности, тако и као целина у којој су интегрисани други родови (борбени део 42%, подршка 31%, позадина 17%, командовање 10%). Већ на почетку нове реорганизације констатовани су недостаци овакве дивизије: непостојање трећег окб у окбр, слаба ПА заштита и слаба опремљеност извиђачких јединица. Дивизију је требало

⁴ Исто, свж. 3298, 8; Исто, свж. 3297, 1–15. Комплетан материјал по питању организације, формације јединица, шема локација ОЈ, попуне борбеним возилима и трошкови-ма реализације преформирања ОЈ ЈНА.

⁵ Двојак статус 329. окбр – борбене и школске јединице, од средине 1950-их, доводи је до проблема у извођењу обука, надлежности, мобилизацијске и борбене готовости.

осавременили новом техником: извиђачки тенкови, оклопни аутомобили, противтенковска средства, тенкови носачи мостова, амфибије итд. Уколико би се опремила потребном опремом, ова дивизија била би јача од оклопне дивизије италијанске или грчке војске, али не и од дивизија већих армија НАТО. Перспективно, преосталу оклопну дивизију требало је ојачати увођењем трећег оклопног батаљона у њеним бригаама. Новост је била уграђивање противоклопног дивизиона, наоружаног противоклопним вођеним ракетама, што су била прва ракетна средства уведена у род оклопних јединица. Ово је било на трагу осавремењавања оклопних јединица, али и на трагу идеје о оспособљавању јединица за противоклопну борбу.

У оклопним бригаама враћени су мотопешадијски батаљони, а код батаљона мпч које су се попуњавале са ОТ. Појачане су инжињеријске и техничке јединице. Идеје о потпуно самосталном деловању ОЈ у нуклеарним условима, које су преовладавале у претходном раздобљу, одбачене су и ова побољшања су говорила о комплекснијем сагледавању организације и употребе ОЈ. Овом реорганизацијом настала су два типа бригаде: слабија у оклопној дивизији са два окб и делом јединица делегираним на нивоу дивизије и јача, самостална, са три окб која је у свом саставу имала и друге родовске јединице. Како је требало проверити овакав састав али и одбацили тежње да се ОЈ уситне и поделе по војним подручјима и пешадијским дивизијама, организовано је опитовање са бригадом формираном код Крагујевачког војног подручја за опитовање. Манојло Бабић, у то време пуковник на служби у Управи ОЈ ГШ ЈНА, тумачи да је модел оклопних бригада усвојен у организацији *Дрвар-2* био инспирисан решењима бригаде какву је имао немачки Бундесвер у свом саставу. Бабић истиче да се таква бригада разликовала од оклопних бригада у Варшавском пакту или НАТО.⁶

Битно опредељење ове организације било је увођење оклопних пукова у саставе појединих пешадијских дивизија. Ови пукови са два оклопна батаљона и пратећим јединицама нису били оспособљени за самостална дејства, него је требало да буду подршка снагама дивизије, које су постепено, у наредном периоду, требало да се моторизују. Иако је такав оклопни пук био ударна снага дивизије, брзина његовог кретања је и даље зависила од темпа напредовања пешадије из састава дивизије, јер у свом саставу није имао пешадијске делове. Ипак, био је то значајан корак у интеграцији пешадије и оклопних јединица, поред свих дилема и мањкавости. Код пешадијских јединица биле су следеће ОЈ: од ранијих батаљона, формиранни су оклопни пукови у 1. и 14. пролетерској, односно 7. и 16. дивизији (све у приграничном појасу), оклопни батаљони код 2. и 6. пролетерске, 4, 5, 12, 13, 15, 18, 32. и 42. пешадијске. Још десет оклопних батаљона било је код пешадијских бригада, и то код: 5, 6, 11, 15, 16, 18, 19. (све пролетерске)

⁶ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 203.

као и 25, 195. и 209. Оклопни батаљони у саставу пд – пбр имали су мото-пешадијске чете, али су батаљони код пбр имали само две тенковске чете.⁷

По плану *Дрвар-2* формирана су три оклопна батаљона у саставу пешадијских дивизија Б типа – у Бања Луци, Скопљу и Новом Месту. Ови батаљони нису имали посебно мирнодопско језгро, а у периоду 1966–70. предвиђено је образовање још 5 односно максимално још 10 оваквих батаљона.⁸ Током 1965. донета је одлука да се формирају три оклопна батаљона пешадијских дивизија Б типа, и то 13, 18. и 32. батаљон који су били базирани у Словенској Бистрици, Гробничком Пољу и Загребу. У ове батаљоне су распоређени тенкови М4А3 повучени из наоружања пешадијских бригада у Марибору, Крању и Илирској Бистрици, односно Карловцу. У њима је био по 31 тенк. Са овим померањем преоружан је окб 6. пешадијске дивизије тенковима Т-54Б (31 тенк), повученим из 31. окбр која је примала Т-55, односно окб у Крању и Марибору тенковима М-47 (по 21) из 265. окбр.⁹

Овом реорганизацијом појачане су оклопне јединице III и V армије. Тенкови су стандардизовани по армијама: у V армији било је три типа Т-54, М-47 и М4А3, у III армији Т-34, у I (сем код 4. гардијске дивизије), IV и VII армији тенкови М4А3. Иако су дефинитивно били неперспективни, због великог броја на располагању, тенкови М4А3 су остали у делу јединица А ешелона. Транспорт и трошкови превоза у току реорганизације смањени су на најадекватнију меру. Опремање ОЈ моторним возилима остао је приоритет, али је јединице А ешелона требало попуњавати возилима из армијског фонда у потпуности. Осим набавки нових средњих и извиђачких тенкова, задржана је идеја да се набави око 100 тешких тенкова и формира окбр Врховне команде ради противоклопне борбе.

Према намени и очекиваној борбеној употреби, ОЈ су подељене на јединице првог и другог стратегијског ешелона. У првом ешелону носиле су додатну категоризацију А, А-1 а у другом Б. Јединице првог ешелона имале су од 2/3 до 1/2 развијености у миру. У А јединицама биле су развијене све јединице, у А-1 по батаљонима само две тенковске чете. Оклопни батаљони Б јединица нису били развијени у миру. Јединице другог ешелона требало је да за 2–3 дана пређу из потпуно демобилног стања у стање спремности за борбену употребу. Преформирана је и Управа ОЈ¹⁰ Сачињени су критеријуми за попуњу и доделу моторних возила јединицама. Управа је предложила да се сви оклопни батаљони, осим у пешадијским дивизијама Б типа, попуне 100% армијским фондом моторних возила.¹¹ У оквиру ове реорганизације уведен је принцип да првим водом командује активни официр, другим резервни а трећим командује подофицир. У оквиру

⁷ Наредба Генералштаба, Шуправа, стр. пов. 203, 12. јун 1964.

⁸ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3298, 20.

⁹ Исто, свж. 3305. 23 (Наредба ДСНО стр. пов. 487, 9. октобар 1965).

¹⁰ Исто, к. 439, ф. 3, 5/1.

¹¹ Исто, к. 439, ф. 3, 8/1–8/6

чета омогућено је да десетари командују са два тенка.¹² Тиме је активним млађим официрима омогућено брже напредовања, али и укључивање резервних официра и десетара у активну структуру и овладавање вештинама командовања за време служења војног рока.¹³

Спровођења плана *Дрвар-2* показало је проблеме у мобилизацијској и борбеној спремности дела ОЈ. Повећање броја „мобилних“ тенкова у миру, скраћење војног рока и промена система попуне регрутима проузроковали су недовољну попуњеност ОЈ војницима (1964, у току реорганизације). Решавање овог проблема очекивано је од 1965, уходавањем новог циклуса попуне војницима. Уочен је слаб квалитет регрута одабраних за ОЈ, посебно за возаче, јер их је стизало „преко 50% из редова земљорадника или неквалификованих радника, без најосновнијег техничког знања“, као и један део војника са скраћеним служењем војног рока. Ово је било у тренуцима интензивног преоружавања новом техником. Такође је био проблем усклађивања обуке у оклопним и пратећим родовским јединицама у њиховом саставу, услед разлике у времену пријема војника. Праксе да за возаче у род долазе само војници који имају возачку дозволу из цивилства није у целости поштована. У попуни из 1964. године 20% војника није имало тај предуслов. Иако је борбена готовост била обезбеђена у периоду док је ОЈ примала регруте, то није био случај са јединицама у пограничном делу (1, 7. и 14. оклопни пук) на које се рачунало у првим сатима отпочињања ратних дејстава. Разлози су били следећи: 20% људства и неборбене технике стизало је из резерве и пописа, а 33% мирнодопске војске било је необучено. За случај „изненадне агресије“ било је могуће ангажовати само 50% састава тих јединица. Борбени комплет није био у тенковима или у парковима, већ се налазио у складиштима, што је продужавало спремност јединица за најмање шест сати колико би било потребно да се б/к укрца у тенкове. И ове процене су биле под знаком питања, јер је непопуњеност јединица утицала на брзину преласка у борбену готовост. Други проблем је био довођење јединица ешелона Б у борбену готовост, јер ове јединице нису имале људство за одржавање ни активирање технике. Предложено је да се током 1966. одржи пробна мобилизацијска вежба за један овакав батаљон пешадијске дивизије Б у III АО. У процесу раста војних обвезника резервних официра (у том тренутку род ОЈ је имао 3.900 резервних официра) као и већег броја нераспоређених резервиста било је потребно замењивати резервни састав у ОЈ тако да у роду буде људство до 35 година живота, и да се потом то људство прерасподељује у друге јединице.

У роду је било 827 официра (по новој формацији 758), али је у старосној структури било 209 официра чинова капетан I класе – пуковник вишка, а мањка 140 официра три почетна чина. Род ОЈ је захтевао повећање

¹² *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 206.

¹³ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3298, 14; Састанак УОЈ и I Управе ГШ 10. јануар 1964, о питањима ОЈ у организацији *Дрвар II* и закључци.

квоте за питомце свог рода, као и одбацивање идеје да официри не командују водовима, што је предлагала Персонална управа, због специфичности рода и дужег освајања практичних и техничких знања у трупи. Истакнут је недостатак официра везе и посебно техничке службе у саставу ОЈ. Подофицирски кор није био попуњен: од следећих 875 недостајало је 237. У пракси, 135 подофицира је вршило дужности командира водова што је додатно оптерећивало свакодневни рад и обуку. У овом сегменту је такође предложено повећање у следећим класама и наставак преквалификације подофицира других родова.

Осим померања пријема регрута, дошло је до застоја у изградњи наставне базе оклопних јединица, које су се реорганизовале и нису имале времена за изградњу објеката за наставу. Неке јединице су се преоружавале новом техником што је изазвало проблеме у обуци и смештају технике (оклопна техника у Залужанима, Скопљу и Прилепу била је на отвореном простору). У јединицама наоружаним тенковима Т-34 нису извођења сва гађања из топова због недостатка упаљача за тренутне гранате, а у јединицама са Т-54 нису извођена гађања због недостатка топовске муниције. За ове тенкове набављен је само бојеви комплет муниције за топове од 100 мм.

Планом *Романија* из СССР-а је испоручена сва опрема уговорена за 1964. годину. Испорука домаћих ОТ није комплетно реализована: уместо 90 стигло је 60 комада. Попуна неборбеним возилима износила је 50–70%, па је значајан део фонда и даље обезбеђиван из пописа. Муниције је било довољно само за старије типове борбених возила. Нови тенкови и самохотке са топовима од 100 мм имали су по возилу муниције у нивоу 0,7 б/к, јер није било довољно испорука. Део ове муниције био је у индустрији или на испитивањима за освајање домаће производње, која се очекивала у 1965. години. У домену исправности тенкови Т-34 су имали дотрајале електроинсталације и електроуређаје, док је за тенкове М4А3 и М-47 најкритичнији био заптивни материјал. Сва борбена возила су имала проблем оптике и некомплетности алата и прибора. Акумулатори југословенске производње су били проблем код ОТ М-60 и код тенка Т-34. Старија средства везе такође су представљали проблем, али је њихово решење зависило од темпа производње домаћих РУ за борбена возила.¹⁴

На основу једногодишњег искуства после реорганизације 1965. године утврђено је следеће: командовање у оклопној бригади олакшано је враћањем команди батаљона; попуњеност борбеним возилима била је 100%; започет је процес преобуке резервног састава на нове типове (нпр. на М4А3 у I армији). Током 1965. године, ПА артиљеријске јединице у оквиру дела ОЈ (203, 252. окбр) преоружане су са ПА топова од 37 мм на совјетске самохтоке ЗСУ 57–2. Констатоване су следеће слабости: недостатак ОТ (у 7. окд било је 20 уместо 60), ТЗИ (у I армијској области); неисправност тенкова М-47 и до 50% највише због недостатка заптивног

¹⁴ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 330.

материјала; неисправност ОТ М-60 због недостатка перископа; хронична неисправност хаубица М-7 105 мм и вучних хаубица 122 мм, као и вучне ПА артиљерије од 40 мм, односно недовољност ПА заштите, посебно код једине преостале оклопне дивизије; отежано остваривања везе у садејству у оквиру оклопне дивизије, где је било око 20 разних типова РУ (V армијска област), резервних делова, алата и прибора за америчка б/в, неборбеним возилима, попуна застарелим стрељачким наоружањем (у VII армијској области).¹⁵

У овом периоду ЈНА је, због набавки нове совјетске технике за оклопне јединице, била једина армија у региону са тенковима источног и западног порекла. У њеном саставу било је шест типова тенкова. Од суседних армија само је аустријска имала седам типова у наоружању, а остале земље 3–4 типа истог порекла. У наоружању ОЈ ЈНА по бројности је и даље доминирала техника Другог светског рата (тенкови М4А3 и Т-34). У суседним земљама они су били повучени или су били ван првог строја, посебно у НАТО чланицама. У складу са тим била је и ватрена моћ југословенских ОЈ: јединице са Т-54 и Т-55 снабдевене кумулативним гранатама биле су на нивоу савремених оклопних јединица, али код осталих јединица наоружаних старијим средствима, а посебно М4А3, то није био случај. Исто је важило и за могућности савладавања водених површина, као и за дејства у ноћним условима или у условима нуклеарних дејстава односно на контаминираном земљишту. Нису биле боље ни могућности савладавања или проласка кроз минама засићене просторе. Акциони радијус јединица са америчком техником био је мањи, па је требало ускладити норме или повећати могућности тенкова М-47. Посебно је забрињавало што остала возила из састава јединица ОЈ нису могла да прате услове или да имају покретљивост потребну за савремено бојиште.¹⁶

Слично је било и успоређење формација ОЈ. Југословенска оклопна дивизија била је скоро двоструко слабија по броју линијских тенкова. Оклопна бригада ЈНА је такође заостајала за еквивалентима у другим армијама, и била је незнатно јача од тенковског батаљона НАТО формације. Задаци, улога и место југословенске окбр били су предимензионирани у односу на њене могућности. Предлагано је да се уведе трећи батаљон и повећају способности осталих родова у оквиру ОЈ. И батаљони, којих је било два типа тројне и двојне формације, били су значајно слабији од НАТО (54 тенка) и совјетских еквивалената (31–51). Увођење ОТ је сматрано решењем за неповољна однос пешадије и оклопне технике који је на на нивоу окб–окп био 1:3,4, а на нивоу окбр–окд 1:8,4. Артиљерија за подршку такође није имала довољне борбене могућности. Основни проблем је био што је те артиљерије било мало и са малим дометом, а слично је било и са противтенковским могућностима. Тек од 1966. почело је постепено

¹⁵ Исто, свж. 3308, 3 (1. АО), 4 (7. окд), 5 (7. АО) и 8 (5. АО).

¹⁶ Исто, свж. 4555, 28. Борбене могућности оклопних јединица, (закључци, проблеми и предлози), УОЈ септембар 1965.

увођење вођених ПТ ракетних система. Слично је било и са ПВО, као и са интеграцијом инжињерије и јединица АБХО са савременом опремом. До увођења тенкова ПТ-76 југословенске извиђачке ОЈ су биле једине без лаких извиђачких тенкова, али су и постојећа опрема и наоружање тих састава имали веома ограничене могућности. Борбене могућности рода ОЈ биле су смањене због мањег броја тенкова у јединицама и њихове застарелости, као и због недостатка оклопних возила за припаднике других родова у ОЈ од пешадије до осталих родова. Било је и мишљења да би у склопу набавке нових тенкова требало у пакету набавити сва пратећа борбена и неборбена возила и специјалну технику. То би било боље решење од стварања већег броја ОЈ са модерним тенковима без савремене пратеће опреме, јер су се тиме реметиле њихове борбене могућности и покретљивост.¹⁷

Током 1965. године преименован је већи део пешадијских и здружених јединица ЈНА ради прилагођавања мирнодопских форми и ратних партизанских традиција. У домену ратних традиција јединица ЈНА (корпус – дивизија – бригада/пук) учињена је радикална промена. Извршена је пренумерација јединица и додељивање традиција партизанских јединица (из тзв. НОР-а) према регионалном типу. Називи јединица су измењени у складу са идејом да јединице ЈНА на једном простору настављају традиције локалних партизанских састава из Другог светског рата, без обзира на њихову стварну ратну традицију. У много случаја измењене су само формалне традиције јединице, које су наредбом одређене, али било је и већег преименовања јединица. Тако су преименоване и елитне јединице: 1. или 14. пролетерска, односно 4. гардијска дивизија, које су преименоване у 14, односно 8. (бројеви као код словеначке 14. или 8. кордунашке) или 1. пролетерску гардијску пешадијску дивизију. Тако су преименовани и њихови оклопни пукови (1, 8. и 14. окп). Једина преостала, 20. оклопна дивизија преименована је у 7. (по угледу на 7. банијску из Другог светског рата, у чијој се ратној зони налазила). Пролетерске бригаде са оклопним батаљонима преименоване су по следећем: 12. пролетерска у Суботици у 18, 5. пролетерска у Приштини у 15. Поједине „обичне“ пешадијске бригаде постале су пролетерске као титоградска 387, сада 5. пролетерска, пожаревачка 52. сада 19. пролетерска, книнска 91. бригада сада 11. пролетерска, односно, ријечка 25, сада као 13. пролетерска итд. Једина непреименована остала је карловачка 6. пролетерска дивизија, која се уклапала у тренд прилагођавања традиција, јер је од времена рата задржала исти назив и базирала се у истим гарнизонима.¹⁸ За овај пројекат је било пресудно много мотива, пре свега идеолошких. Свакако и потреба да се јединице, односно становништво и локалне институције, идентификују кроз традиције јединица формираних у рату на једном простору, односно кроз јединице које ће настављати њихову традицију.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Наредба ДСНО, стр. пов. 319, 3. јул 1965.

5.2. Проблем ремонта, исправност технике добијене кроз МДАП

Проблеми ремонта, преласком на нову организацију по плану *Дрвар-2* као и увођењем нових средстава наоружања, још су се више усложнили. Једно од основних питања било је место и улога техничких ремонтних завода, који су постојали у свим армијама и били опремљени за ремонт у В степену (генерални ремонт) свих врста мототехничка средства којима су располагале армије.¹⁹ Стицајем околности машински паркови свих ТРЗ превазишли су своје непосредне потребе и у знатној мери се оријентисали на цивилну производњу. На овакву оријентацију утицали су широк асортиман техничких средстава и чест недостатак резервних делова. Међутим, уместо нужне производње одређених резервних делова за армијске потребе, поједини ТРЗ производили су резервне делове за потребе привреде и тако остваривали профит. „Готово у свим ТРЗ производња за потребе цивилног сектора избија у први план потискујући ремонт као основну наменску делатност завода... С друге стране, и за ситније оправке возила се упућују у ТРЗ на генерални ремонт, чиме заводи незаслужено наплаћују цену генералног ремонта.“ Посебну тешкоћу чинио је недостатак резервних делова, алата и прибора за индивидуалне комплете борбених возила, али је рад ТРЗ на овоме био скроман. „Досадашњи рад ТРЗ на освајању и производњи резервних делова је био незнатан и занатски па због тога и нерентабилан“.

За возила америчке производње није освојена производња резервних делова у току раније употребе, а средином 1960-их то је већ било неперспективно чинити. Посебно питање били су нормативи резервних делова. Нормативи за оклопна борбена возила западног порекла били су дослован препис америчких норматива и средином 1960-их оцењено је да не одговарају југословенским условима. За возила источног порекла није уопште било норматива потребних резервних делова. Поред судара две праксе, у јединицама које су имале обе технике, (20. оклопна дивизија), није било типског милиметарског алата, па се и 3–4 године после набавке совјетских тенкова за њихове поправке користио цоловни, амерички алат.

Предлагано је да се: изврши рејонизација и типизација ремонта у ТРЗ, без обзира на мирнодопску војно-територијалну поделу; обезбеди првенство у ремонту одређених МТС; производе резервни делови уз међусобну кооперацију завода. Истакнут је захтев да се централизује и строго специјализује ремонт оптике, аутоматике и хидраулике, „пошто су ови уређаји сада у најгорем стању а ТРЗ нису у стручној и материјалној могућности да их ремонтују.“ Потом предлагано је да се куповином обезбеде резервни делови за америчка возила према њиховој перспективности и очекиваној употреби. Да набавком, али и освајањем производње почне

¹⁹ У ТРЗ Чачак ремонтовани су тенкови Т-34 и трактори гусеничари ЈА-12. Током 1960-их ремонтовани су М4А3, М-47, М-36, М-32 и трактори М-5. – *Технички ремонтни завод Чачак*, 54.

обезбеђивање резервних делова и радионица за технику совјетског порекла. Од органа Техничке управе је тражено да што пре израде нормативе следовања р/д за свако борбено возило, као и да пропишу одређене степене ремонта и начине одржавања средстава у ратној резерви. Слично је било и са муницијом: „Наше досадашње искуство са муницијом 85 мм и 7,62 за тенк Т-34, говори о томе да велике количине стокиране муниције без могућности занављања сваких 10–12 година уствари дотрајавају и пропадају услед дугог држања у релативно безусловним складиштима. Уз то цена одржавања муниције је јак велика. Због тога је потребно размотрити питање довођења у склад критерија и нормативе количина муниције и погонског материјала са потребама борбене готовости јединица и могућностима одржавања“. Новине у организацији и набавка нових средстава негативно су утицали на проблеме експлоатације. Предлагано је да се што брже направе паркови за борбена возила са гаражама и сервисним деловима, набаве покретне радионице, ревидирају и допуне прописи о експлоатацији. „У сарадњи са V управом и осталим заинтересованима (техничком, артиљерије и ПВО) регулисати питање регистарске евиденције борбених возила у ЈНА, што до сада званично и правно није регулисано“ (!!!).²⁰

Уочен је проблем евиденције рада и праћења нових борбених возила. У послератној ЈА евиденција за рад тенкова (Т-34 највише) и возила мерила се у моторчасовима, који су се контролисали преко часовника у возилу као у совјетској армији. То је педантно бележено, али није се водило рачуна о пређеним километрима. Све друге норме изражаване су у моторчасовима, па су из те чињенице следиле временске норме за оправке и ремонт. За возила добијена кроз систем америчке војне помоћи у почетку су се користиле норме произвођача, пређени километри, као и временски размаци (1–3–6 месеци). Овакав начин праћења је касније укинут и враћен је моторчасовни систем, као основна мера за борбена возила, а број пређених километара је задржан само за тачкаше. То је усложнило документацију. Испоруке совјетске технике откриле су да су Совјети у међувремену увели двојну евиденцију: на моторчасове и пређене километре. Ова околност је довела до проблема у сагледавању и праћењу новонабављене технике.²¹

На саветовању у Управи ОЈ марта 1965, указано је на проблем резервних делова за тенк М-47, на неисправност једног дела тенкова тог типа и на лоше стање оклопних аутомобила у пешадијским јединицама. Возила М3А1 и М-8 била су „махом упропашћена, због тога што их не познају и слабо одржавају“.²² У оклопним јединицама одржавање возила М-8, М3А1 и М5-М5А1 било је прилично незадовољавајуће. Још 1966. обустављена је набавка делова из увоза и обрада страног тржишта за поменута возила, ради немогућности налажења извора снабдевања. У периоду 1963–65. није

²⁰ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3298, 20.

²¹ Исто, свж. 3348, 15.

²² Исто, свж. 3304, 2.

се успело са набавком преко 500 позиција потребних за текуће одржавање и оправку. Необезбеђене позиције углавном су се односиле на важније и виталније делове без којих, и поред обезбеђених количина осталог материјала није било могуће спровести комплетно одржавање возила у јединицама. Расходовањем једног броја возила и растављањем на делове овај проблем је само делимично ублажен, будући да су критични делови били заступљени у целом фонду ових возила. Маја 1966. закључено је да нема могућности за систематско одржавање ових возила па је, на предлог Управе ОЈ, ДСНО донео одлуку о обустављању генералног ремонта возила М-8 и М-5/М5А1, а да се ремонт за возило М3А1 врши до 1970. године. Предвиђало се да до 1975. године сва ова возила буду замењена возилима БРДМ-2, БРДМ-РХ и ПТ-76Б.²³ Наредбом Генералштаба од 15. јуна 1966. одлучено је да се обустави генерални ремонт возила М-8 која су била у АБХО јединицама и да ова возила од 1971. године почну да се замењују новим типом.²⁴

У првом кварталу 1966. престало је ремонтовање тенкова М4А3 у ремонтним заводима.²⁵ Иако су чинили значајан део фонда, ови тенкови су почели да излазе из наоружања. Наредбом помоћника ДСНО за позадину, од 26. децембра 1966, формирана је комисија која је требало да прати повлачење тенкова М4А3 из ОЈ. Од 597 тенкова на бројном стању, у оквиру 24 јединице (од којих три окбр) са овим типом, предложен је за расход 261 комад, међу којима су били они најлошијег техничког стања, али и исправни или делимично неисправни. На крају прве етапе смањења броја тенкова Шерман у употреби је остало 369, а расходовано 228 тенкова.²⁶ Део расходованих тенкова упућен је на полигоне армијских области ради обуке људства. Процес расходовања и слања ових тенкова за обуку у боје-

²³ Исто, свж. 3311, 16. Састав очик (пример 329. окбр) у току 1970-их био је: 1. вод са три ПТ-76, 2. вод са три БРДМ-2 и 3. вод са мотоциклима, где је само једно одељење било активно. Изјава Светка Ковача аутору, 29. октобар 2008.

²⁴ Исто, свж. 3344, 12.

²⁵ Исто, свж. 3308, 11.

²⁶ Наредбама Државног секретара за народну одбрану о преоружању ОЈ по плану *Снага* и преформирању оклопних јединица (април, јун 1967) одлучено је да се ови тенкови концентришу у 203. окбр Панчево (107–69), 13. окп Госпић (0–69), у саставу следећих окб: 5. Титоград (34–34), 6. Сарајево (0–34), 18. Суботица, за развој 36. окп (69–68), наставни батаљон I АО Краљево (12–11), наставни батаљон V АО Слуњ (0–4), наставни батаљон VII АО (12), као и: тенковска чета упоришта Вис (11–11), затим у: ШЦОЈ (18–16) и НЦОЈ (22–26) у Бања Луци, Инжињеријском ШЦ Карловац (3–3), Пешадијска ШРО Билећа (3–3), ТШЦ Загреб (2–6) и тенковски вод ВА (1–1) и 19 претичућих на располагању. Јединице су добиле директиву да тенкове који остају у употреби комплетирају од тенкова предвиђених за расход. У оквиру плана распоређено је седам тенковских ралица типа М-1 за овај тенк. Расходоване тенкове је требало користити за резервне делове преосталих М4, али и за самохотке М-36. Прописан је начин растављања возила, после чега је исправне делове требало ускладиштити у оквиру АО, а неисправне делове, уређаје и склопове предати као фурду Сабирно-продајном центру АО ради продаје. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3312, 3, исто 5, 7; Исто, свж. 3313, 1. Први број у загради представља диспозицију из јула, други из новембра 1967.

вом гађању и другим врстама обуке настављен је и током 1968. године. Део тенкова предат је артиљеријском школском центру да би служили у обуци за возаче самохотки М-36, а део по фрагментима за кабинетску обуку. Поједини исправни тенкови су расходовани да би са њих били преузети критични резервни делови. Како је процес расходовања и превозења тенкова био дуг, десило се да су у току чехословачке кризе у јесен те године, (задатак *Авала*), неки од тенкова предвиђених за расход поправљени и враћени у борбени строј. Оваквих примера било је код јединица у Суботици, Панчеву и Вршцу, па је промењена одлука о повлачењу појединих тенкова из употребе.²⁷

5.3. Набавке нове технике

У периоду 1965–68. године дошло је до већих набавки тенкова, оклопних транспортера и других борбених возила. Довршена је испорука тенкова Т-54 и првих, савременијих, Т-55, као и постепени пријем других борбених возила у току 1965, чиме је заокружено потпуно преоружање 20.(7.) оклопне дивизије.²⁸ Набављани су тенкови типа Т-55 из СССР-а, Чехословачке и Пољске. Осим јединица 7. оклопне дивизије, која је потпуно преоружана, совјетске тенкове Т-55 добиле су самосталне бригаде: 1. и 243. модернизовану варијанту Т-34Б: 252, 329. окбр а потом и оклопни пукови пешадијских дивизија. Оклопни транспортери у партијама по 10 или 20 ушли су у састав прво све три бригаде 7. окд, 1. окбр потом и других оклопних бригада. Уведени су модернизовани тенкови Т-34Б, као и палета других борбених возила из СССР-а. Уходавала се производња југословенских оклопних транспортера М-60.²⁹

Крајем јануара и почетком фебруара 1966, југословенска делегација боравила је у Пољској и Чехословачкој ради сагледавања концепције употребе ОТ и производних капацитета обе земље. Поред више оклопних јединица, Југословени су посетили и фабрике тенкова, оклопних транспортера и друге опреме у неколико пољских и чехословачких градова. Крајем фебруара и почетком марта 1966. делегација ГШ са начелником Управе ОЈ генерал-мајором Ђорковићем водила је у СССР-у разговоре о набавци кумулативне муниције, радио-станица Р-123 и о обуци тенкиста.³⁰

Тенкови набављени 1966. године (првих 200 комада Т-34Б и новонабављени Т-55 за 1. и 243. оклопну бригаду) били су „у конзервацији и не експлоатишу у јединицама, док се не донесе коначна одлука о реализацији организације оклопних јединица по плану *Снага* у 1967. и 1968. години“.

²⁷ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3314, 8. Диспозицијом од 1. марта 1968. упућено је 18 тенкова М4А3 на следеће полигоне: Криволак (3.АО) 6 комада, Слуњ (5.АО) 6, Набрђе (7.АО) 3 и Мањачу (ШЦОЈ) 3 комада. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3315, 6. Исто 13.

²⁸ Исто, к. 439, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968).

²⁹ Исто, ф. 4, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 241, 12. август 1967. и УОЈ стр. пов. 180, 1. јул 1968).

³⁰ Исто, свж. 3309, 1. као и: Извештај о посети у ВА, Исто, свж. 3325, 20.

Њихов импровизиран смештај, чување и одржавање у односу на постојећу технику знатно су оптерећивали капацитете јединица и одражавали се на њихову борбену готовост. Ово ће још више бити потенцирано у 1967. години, („јер предстоји пријем нових 459 тенкова.“). Борбену готовост тенкова Т-54/55 посебно је умањивало недостатак топовске муниције 100 мм. На освајању производње те муниције у Југославији радило се још од 1963, али без опипљивих резултата. Тај процес је пролонгиран за 1970. годину, па је проблем борбеног комплета за тенкове првог ешелона остао нерешен. Недостатак моторних возила утицао је на слабу покретљивости борбених комплета и трупних резерви у случају потребе. Усклађивање радио-везе и неперспективност већег броја америчких ОА-ОИА возила и даље су представљали проблем. Увођење командних тенкова Т-55К и Т-34БК са РУ Р-112 и Р-123 током 1967. и 1968. године било је значајно побољшање. Лошије стање и даље је преовладало у јединицама са Т-34 III армијске области. У њима су још увек употребљавани тенкови са старијим РУ типа СЕТ 19, а њихова замена РУ Р-113 очекивала у периоду 1968–71.³¹

У ШЦОЈ је од 1967. године организован низ курсева за обуку или преобуку на новим совјетским борбеним возилима: за Т-34Б (у трајању од 10 дана) Т-55 (25 дана), БТР 50ПУ (30 дана) и ПТ-76Б и БРДМ-2 (55 дана). Два последња курса водили су совјетски инструктори, јер су та средства стигла те године. У НЦОЈ је почела обука возача за ова средства.³² Фебруара 1968. констатован је повећан број оштећења на возилима набављеним у СССР-у (на старијим Т-34Б и на савременим ПТ-76Б, односно Т-55).³³

У сачуваној документацији из овог периода нисмо нашли тачне податке о количинама борбених возила набављених у СССР-у. Делимична реконструкција, на основу фрагмената грађе, показује да је набављен следећи број возила:

- 140 тенкова Т-54 верзија А, Б, БК у периоду 1961–65;
- 600 тенкова Т-34 верзија Б, БК у периоду 1966–68;
- 769 тенкова Т-55 у више верзија и три произвођача 1964–73, као и још око 900 закључно са 1983. годином, што је средином 1980-их резултовало бројком од преко 1.600 основних Т-55 у наоружању;
- преко 200 командних ОТ типа БТР-50ПК и ПУ, почевши од 1965;
- 40 самохотки СУ-100, у најранијем периоду испорука, пре 1964;
- 120 (116) ПА самохотки ЗСУ 57/2 у периоду 1963. до најдаље 1970;
- 789 самоходних ПА топова М-53/59, популарних Прага, почев од 1968;
- близу 240 оклопних аутомобила БРДМ-2, од 1967. до 1985;

³¹ Исто, свж. 3313, 1.

³² Исто, к. 439, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968); Исто, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969); Исто, ф. 7, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 196, 1. јул 1970).

³³ Исто, свж. 3348, 6.

– шест амфибијских транспортера К-61 у 1966. години, као и одређен број амфибија ПТС-М.

Ради испитивања набављена су по два ОТ-62 Топас у 1965. години, односно БТР-60ПБ у 1967. години. У истом периоду набављен је већи број типова гусеничара за вучу артиљерије, ракетних система, са уграђеним радарима итд. Део типова ових возила развијен је на ходном делу тенкова који су се користили и у ЈНА. Тенкови за извлачење и носачи мостова набављени су тек 1970-их година, махом у Чехословачкој и касније у Пољској.

5.3.1. Тенкови Т-55 улазе у наоружање

Посебан моменат у развоју оклопних јединица ЈНА био је увођење у наоружање совјетског тенка Т-55.³⁴ Од 1964. до средине осамдесетих година овај тенк ће се набављати у више основних и специјализованих верзија и заједно са „старијим братом“ Т-54, из кога је изведен, достићи бројку од готово 2.000 тенкова овог типа коришћених у ЈНА. Тенк Т-55 био је основни тенк све до краја постојања ЈНА. Био је стандардни тенк у ратним сукобима током 1990-их, а у наоружању Војске Југославије остао је све до 2006. године.

Тенк Т-55 најлакше се разликује од Т-54 по недостатку полуокруглог вентилатора на десној страни горње површине куполе. Недостатак противавионског митраљеза је био друга карактеристика, али су у ЈНА од почетка испорука стизали и тенкови са ПАМ уз оне који их нису имали.³⁵ Касније партије Т-54 и прве испоруке Т-55 стизале су у исто време, па су у регистру додељивани бројеви у оквиру истих серија (66XX, 67XX). Вентилатор на куполи је из тих разлога главна оријентација за распознавање и разликовање Т-54 од Т-55 на фотографијама.

У тенк Т-55 уграђен је мотор В-55 који представља модификацију мотора Т-54, од кога се разликује повећаном снагом 580 КС при 2000 об/мин. Већа снага је постигнута на рачун довода горива, промене угла убризгавања горива и повећања степена компресије.³⁶ Тенкови Т-55 су без обзира на произвођача наоружавани топом 100 мм и са два митраљеза СГМТ калибра 7,62. Тенкови Т-55К, односно каснијих верзија Т-55А, Т-55АК немају челни митраљез (који се на фотографијама препознаје као тачкица на предњој плочи тенка). Тенкови Т-55А и Т-55АК имају спрегнути митраљез ПКТ калибра 7,62 мм. Тенкови Т-55А, Т-55АК и Т-55 касније производње били су снабдевени побољшаним уређајем за противнуклеарну заштиту на тај начин што је оклопно тело са унутрашње стране премазано специјалним слојем који је осмоструко смањивао продорност гама зрака. Неки тенкови су на оклопном телу имали уграђене делове за разми-

³⁴ Т-54/55, *совјетскиј основниј тенк*, Военно-техническаја серија, Н. 102–103. 2000.

³⁵ David C. Isby, *Weapons and tactics of the Soviet Army*, Jane's, 1983, 87.

³⁶ *ТЕНК Т-55 књига I део 1, технички опис, руковање и одржавање* 1966.

нирање или уређаје за чишћење снега или копање рова. На тенку Т-55К, поред радио-уређаја Р-113, уграђен је радио-уређај Р-112, а на тенку Т-55А радио-уређај Р-123, док су на тенку Т-55АК уграђени Р-112 и Р-123.³⁷

У ЈНА се налазило више типова тенкова Т-55, као што су Т-55, Т-55К, Т-55А, Т-55АК совјетског порекла, Т-55 и Т-55А пољског, као и Т-55 и Т-55А чехословачког порекла, који се разликују по извесним модификацијама на уређајима и склоповима. Тенкови су били произведени у периоду од 1955. до 1968,³⁸ а на свакој новој серији извршена је извесна модификација. Са тим модификацијама наставило се до краја набавки.

Још априла 1964. закључено је да тенк Т-55 одговара југословенским захтевима. Прва разматрана опција набавке била је 50 тенкова. Југословенска делегација која је имала прилику да види тенк Т-55 у СССР-у оценила га је као „врхунско достигнуће тенковске технике, у свему сем пробојности“. Југословенски представници су одмах тражили да тенкови Т-55 буду испоручени са ПАМ 12,7 мм „пошто је то неопходно с обзиром на наше услове и могућности ПВО“. Сваки десети тенк требало је да има монтиран уређај БТУ-55.³⁹

Септембра 1964. примљени су први тенкови Т-55, и то један батаљон за 265. оклопну бригаду, три комада у ШНЦОЈ и један за Војну академију. У Школском центру у Бања Луци организован је курс на специјалним уређајима на тенку Т-54Б. Совјетски инструктори су били присутни до 20. октобра 1964. Управа Центра молила је да се додељени Т-55 упуте „што пре“, да би совјетски инструктори објаснили курсистима и старешинама Центра разлике између Т-54Б и Т-55.⁴⁰ Уз помоћ совјетских инструктора у ШНЦОЈ је од 20. августа до 19. октобра 1964. одржан први курс за подводну вожњу, руковање стабилизатором и друго на тенковима Т-54Б и Т-55, на којем је обучено укупно двадесет двоје старешина из оклопних јединица.⁴¹

Уследиле су обимне годишње набавке и преоружање појединих бригада на овај тип тенка. Тенком Т-55 преоружане су све јединице оклопне дивизије, као и самосталних оклопних бригада. Ови тенкови су утицали на јачање оклопних јединица ЈНА и на повлачење тенкова Т-54, М-47 и Т-34 у оклопне јединице код пешадијских дивизија и бригада.

Набавком тенкова Т-55 (али и других совјетских борбених возила), са којима су стигли радио-уређаји Р-123 и Р-112, године 1965. учињени су

³⁷ ТЕНК Т-55 и његове модификације, књига I део 2, опис руковање и одржавање, 1969; Тенк Т-55 и Т-55А, приручник за војника, 1993.

³⁸ ТЕНК Т-55 и његове модификације, књига I део 2, опис руковање и одржавање, 1969.

³⁹ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3299, 9.

⁴⁰ Исто, свж. 3299, 2.

⁴¹ Исто, к. 439, ф. 5, д. 3–1 на даље (УОЈ стр. пов. 393, 20. децембар 1968). ШЦОЈ је предложио да се сниме наставни филм из подводне обуке на тенку Т-54Б, али се управа ОЈ са тим није сложила због недостатка адекватних објеката за обуку, нити дефинисања начина такве обуке у ЈНА. – Исто, к. 439, ф. 3, 18/1–4.

значајни помаци у решавању питања везе у ОЈ. Овим уређајима се могла одржавати веза са свим РУ ВВФ без обзира на порекло. Одлучено је да се тенкови Т-55, (као и ремонтвани тенкови Т-34), опреме овим уређајима. „Са радио уређајима Р-123 у наведеним тенковима обзиром на њихове карактеристике и могућности, решава се радио веза за период док трају и тенкови.“⁴²

Пријем тенка Т-55 дефинитивно је одложио идеје о производњи тенка у Југославији, али је у првом периоду његове употребе још било оригиналних замисли. Одмах по њиховом пријему у ЈНА, у другој половини 1964, разматрала се идеја освајања производње мотора В-55, (уграђен на тенку Т-55), ради унификације, повећања снаге, сигурности и века употребе средстава која су имала старији мотор.⁴³ После освајања овог мотора у периоду 1965–66, у „Фамосу“ је требало да се произведе 300 комада и да се они уграде у сва „тешка борбена возила источног порекла“, која су имала слабије моторе (Т-54, Т-34,⁴⁴ СУ-100, ЗСУ-57–2, БТС-2, БТМ, чак и АТС-59 „кад се набави“(!).⁴⁵ Овај задатак је вођен под ознаком М-952. У процесу уговарања дошло је до размимоилажања са фабриком „Фамос“, која је желела да склопи уговор искључиво за мотор В-54 (1964). Спорно је било и питање финансирања израде алата и машина за израду серија мотора. Будући да је постојала одређена количина резервних мотора, није било јасно у која ће се борбена возила уграђивати нови мотори. У исто време, после посете једне делегације Пољској, начелно је обезбеђена сагласност за кооперацију у овом послу, што је довело до тога да Управа ОЈ закључи да за производњу мотора В-55 „за Фамос нема никаквих тешкоћа“. Промењен је и став према мотору В-54: „... у том смислу нисмо вољни примити ни један мотор В-54 из кооперативног освајања, него само моторе В-55.“ Управа ОЈ је стала на становиште да се тим моторима замене мотори В-2 и В-54 на свим борбеним возилима.⁴⁶

Ради освајања производње мотора В-55 од пољске фабрике ЗМИН купљен је већи део технолошке и конструктивне документација мотора и његових агрегата, изузев генератора и друге електроопреме. Пољска фабрика је имала обавезу да једном годишње доставља измене документације. Фабрика „Фамос“, како је процењено, располагала је основним машинским парком коришћеним за производњу мотора В-2 који је уз допуне могао да служи за производњу мотора В-55 у малим серијама. У међувремену је обустављено освајање мотора В-54 у оквиру пројекта М-636Д/Т-34Д. За

⁴² Исто, свж. 3305, 3.

⁴³ Исто, свж. 3334, 18.

⁴⁴ Према искуственим нормама у послератном периоду, за тенкове Т-34 трошено је годишње 2% мотора, а у складишној резерви је остајао 0,5% мотора. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3302, 2.

⁴⁵ Исто, свж. 3302, 8.

⁴⁶ Исто, свж. 3302, 2. У том тренутку (септембар 1964) било је у резерви: 20 комада В-54Е, 4 оригинална В-2, 58 југословенских В-2 и још 20 неиспоручених В-2, укупно 102 мотора.

полуфабрикате планирана су предузећа „Петар Драпшин“ и „Братство“ која су била кооперанти и у производњи мотора В-2, као и неки други кооперанти, из чега се изводио закључак да је производња мотора углавном била могућа.⁴⁷ Крајем 1966, одлучено је да се пројекат замене мотора В-54 са В-55 редукује на тенкове Т-54А/Б, самоходке ЗСУ 57/2 и гусеничаре БТМ-3, док је за остале типове (са мотором В-2) идеја одбачена. У току 1967, приведени су крају радови на уградњи мотора В-55 у тенк типа Т-54. Мотор В-55АБ уграђен је на један тенк Т-54А и испитиван током године у оквиру 6. оклопног батаљона у Карловцу.⁴⁸ Коначно, као и код многих других пројеката у овом периоду, наредбом државног секретара НО генерала Гошњака, од 12. новембра 1966, прекинут је рад на освајању и производњи мотора В-55. Урађену техничку документацију требало је користити као основ за производњу резервних делова. Набавке за потребе ЈНА требало је у наредном периоду обезбедити на источном тржишту.⁴⁹

У међувремену у строј ЈНА ушли су, уз совјетске, тенкови пољске и чехословачке производње. Наредбом ДСНО од 16. марта 1967. у наоружање ЈНА уведени су тенкови типа Т-55А/АК совјетске израде и тенкови Т-55 пољске и чехословачке израде.⁵⁰

У исто време, а због вести о удесима тенкова Т-54 чехословачке производње у индијској армији, ДСНО је крајем октобра 1967. наредио да се преиспитају разлике у квалитету ових тенкова у зависности од земље произвођача. До тада су тенкови и муниција набављани у СССР–ЧССР–Пољској (шест верзија, очекиване су још две), а у ЧССР мања количина муниције 100 мм ради институтског испитивања. У дотадашњој употреби није било ванредних догађаја. Разлике између тенкова пољске и чехословачке производње у односу на првобитно објашњене 1964. (опрема за подводно кретање) биле су знатно веће „него што се за њих знало или што су биле у време доношења одлуке да се ови тенкови набављају“. Сваки произвођач вршио је измене у конструктивној документацији ради усавршавања и прилагођавања производње својим стандардима, потребама и могућностима (увођење нових квачила, уградња хидрауличног уређаја за управљање, друге мање измене). Југословенска делегација је током poste Пољској установила да је од 886 измена и модификација свега 58 замењиво са совјетским, а 828 потпуно незаменљиво. Додатни проблем је био непознавање модификација сва три произвођача, јер су каталози били стари или их уопште није било. До сазнања о неким променама долазило је у директном контакту, „те је за очекивати да их има знатно више, јер се код сваког разговора сазнавало нешто ново“.

⁴⁷ Исто, свж. 3310, 6.

⁴⁸ Исто, свж. 3339, 12, 51; Исто, свж. 3343, 33; Исто, свж. 3346, 5, 16; исто, 3347, 10. Тенк означен као Т-54А1, са бројем 9559, дошао је у 6. окб из ВП 1011 Београд 16. маја 1967. на групно испитивање.

⁴⁹ Исто, свж. 3310, 16.

⁵⁰ Исто, свж. 3311, 10. Истим наређењем уведен је амфибијски транспортер К-61(с).

Будући да су Пољска и Чехословачка од 1. јануара 1968. прелазиле на производњу варијанте Т-55А, требало је заузети став о питању набавки и одржавања, јер је било разлика у резервним деловима и РАП-овима, специфичности нишанских справа које се производе у ЧССР и НР Пољској, уградњи РУ Р-123 и МР-124 уместо Р-113 и МР-120. Разматрани су динамика испоруке и могућности плаћања с обзиром на разлику у цени договорене варијанте Т-55 и варијанте које је улазила у производњу Т-55А. Посебан проблем биле су кончанице за кумулативну гранату које су се разликовале код чехословачке и пољске варијанте. Одлучено је да се испоруче тенкови са совјетским кончаницама на нишанским справама, као и да се уграде кончанице за кумулативне гранате на Т-55КС. Разматрано је и питање набавке резервних мотора за све тенкове Т-54 и Т-55.⁵¹

У јединицама са тенковима Т-55 разних произвођача, сматрало се да су Т-55 совјетске производње најпоузданији.⁵² Донета је одлука да се уместо тенкова Т-55 набављају тенкови Т-55А „с тим да се укупан број и динамика испоруке по годинама одреди тако да се могу формирати целе јединице величине оклопног пука-бригаде, да не би долазило до мешања тенкова Т-55 пољске производње и тенкова Т-55А совјетске производње у истим јединицама.“⁵³

Крајем октобра и у првој половини новембра 1966. у Пољској је боравила техничка екипа ЈНА ради упознавања са експлоатацијом и одржавањем тенка Т-55 пољске производње, трупним ремонтом тенка, разликама у односу на совјетски тенк, каталогом, нормативима комплетима и другим детаљима резервних делова. Југословенска екипа је посетила фабрику у Гљивице-Лабенди која је производила ове тенкове.⁵⁴ Југословенска страна се интересовала за производњу тенка Т-55 у Чехословачкој: домаћини су навели да ће од 1969. производити тенк верзије Т-55А а не Т-62, истакавши разлике у односу на совјетски модел. Југословене је занимало да ли је могућа модификација тенка Т-54 у Т-55, али су Чехословаци изјавили да имају документацију, коју би радо понудили Југословенима, али да је потпуно модификација неисплатива.⁵⁵ Октобра 1967, из Чехословачке су стигле понуде за модернизацију тенка Т-54 до нивоа тенка Т-55 и то у четири варијанте са, како је оцењено, сувише високом ценом која би износила и до 80% новог тенка. Југословенска страна је била у дилеми да ли да се Т-54 ремонтују или да се прихвате модернизоване верзије. Коначна одлука је била да се тенкови ремонтују и да се по могућству уграде ИЦ

⁵¹ Исто, зат. арх. свж. 3309, 21.

⁵² Изјава Чедомира Бранковића аутору, 17. октобар 2008.

⁵³ Просек новчаних средстава намењених за резервне делове није требало да буде мањи од 12% од укупног износа за основна средства у периоду 1966–70. године. У преговорима са совјетском страном сазнало се да они нису располагали тенковима Т-55АК. Стога је требало набавити линијске тенкове до предвиђеног броја и РУ Р-112 (16+16) и уградити их у Југославији. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3305. 17, 18.

⁵⁴ Исто, свж. 3309, 19.

⁵⁵ Исто, свж. 4554, 1

уређаји и стабилизатори са два степена стабилизације на тенку верзије Т-54А, али после анализе трошкова.⁵⁶ Увођењем Т-55 тенкови Т-54 су били предати за попуну оклопних пукова пешадијских дивизија, где су остали до краја своје кратке употребе у Југославији.

5.3.2. Набавка модернизованих ветерана Т-34Б

Иако су у ЈНА набављани тада најсавременији совјетски тенкови Т-55 и друга борбена возила, 1966. године одлучено је да се прихвати понуда Совјета и купе модернизовани тенкови Т-34.⁵⁷ То је учињено ради замене М4А3, махом код пешадијских јединица у количини од 600 комада. Модернизација овог тенка (мотор, радио-уређаји, опрема, точкови), а пре свега побољшане борбене могућности кроз коришћење кумулативне муниције, утицали су на југословенске планере да се одлуче да набаве нове количине овог тенка и поред његове евидентне старости.

О цени тенкова Т-34 вођена је дужа преписка (један од почетних ставова био је „куповина тенка Т-34 долази у обзир само у случају бесплатне понуде или уз симболичну цену“).⁵⁸ Тражено је да тенкови буду у што бољем техничком стању, комплетни, са малим бројем пређених километара после последњег генералног ремонта. Нову количину тенкова и постојећих 420 комада који су били у ЈНА требало је обезбедити адекватном количином резервних делова, јер би то био прави пут за долазак до ових делова: „знатно брже и јефтиније него из домаће производње“. У том склопу била је и набавка муниције 85 мм, првенствено поткалибарне и панцирне, и то само нових серија, са јефтином понудом, „никако преко цене ремонта ове муниције код нас“.

Југословенски тенкови Т-34 и М-47 са топовима 85 мм односно 90 мм располагали су муницијом следећих типова: тренутним и тренутно-фугасним пројектилима, намењеним за гађање и уништавање живе силе и технике ван заклона, рушење објеката, итд. Средином 1960-их ти тенкови су далеко заостајали за савременим тенковима, али је увођење кумулативне муниције на Т-34Б поново отворило перспективу тог тенка и његовог топа. Управа ОЈ стала је крајем 1965. на становиште да је паралелно са

⁵⁶ Исто, свж. 3312, 18.

⁵⁷ Ти тенкови су имали одређене модификације у односу на базни модел Т-34/85, а у неким елементима представљали су унификацију са тенковима Т-54. Уграђени су побољшани мотор В-2-34М-11 (боље решење довода горива и пречишћавања ваздуха), електроуређај, грејач мотора, фриксиони уређај за заштиту елевационог уређаја у случају удара топа у земљу, нова нишанска справа ТШ-16, монокуларни ИЦ перископ возача, панорамски перископ ТПК-1 или ТПКУ-2Б у турели командира, ојачане осовине лењиваца, боље заптивање трансмисије, осигурачи осовиница гусеница, уређај за разговор посаде и др.

⁵⁸ У процени је наведено да су такви тенкови куповани 1947. године по цени од 39.000 УСД, а да је у време Суецке кризе СССР продавао ове тенкове Египту за 35.000 УСД. Тенкови Т-54А су коштали 87.660 УСД, Т-54Б – 93.244 УСД, Т-55 – 115.518 УСД, а самохотке СУ 100 – 54.475 УСД по комаду. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3305.15,

набавком – испоруком борбених возила потребно набављати и муницију, а да је чак прихватљивија варијанта да се муниција испоручује пре тенкова.⁵⁹ Кључно питање била је набавка кумулативне муниције: „нужно је рашчистити да ли имају кумулативну гранату за топ тенка Т-34 и ако је имају првенствено би дошла у обзир за куповину“. Потом је требало проучити да ли такву муницију може освојити југословенска војна индустрија на бази копирања и проверити да ли су на Т-34 уграђени радио-уређаји типа Р-113 ради унификације са осталим савременим тенковима совјетског порекла. Иако је у разматрању набавке Т-34 било наведено најмање десет аргумената за застарелост тенка, а само два позитивна разлога (70% резервних делова освојено у Југославији и усавршена петобрзинска мењачка кутија), одлучено је да се Т-34 купе. Највиша предложена цена била је 8.000 америчких долара, односно 20% вредности савременог тенка. Совјети су у септембру понудили цену од 39.278 долара, што је оцењено сувише високом ценом. Став југословенске стране био је да се тражи најнижа цена, као и асортимани муниције и резервних делова. Оцењено је да би цена 15.000–20.000 долара била прихватљива.⁶⁰ Током 1967. примљена је кумулативна муниција за топ 85 мм (24.380 комада). Кумулативна зрна за калибре 85 и 100 мм испитивана су априла 1967. на полигону код Винковаца. Управа за техничко снабдевање предложила је да се у борбени комплет тенка Т-34 угради по 10 кумулативних пројектила уместо 10 панцирних.⁶¹

У периоду 1966–68. године набављено је 600 модернизованих тенкова означених као Т-34Б – по 200 комада 1966, 1967. и 1968. године. Тенкови су примани у техничкој бази у Панчеву и прослеђивани у јединице. У контингенту из 1968. године било је 140 верзије БК (са још једним радио-уређајем, предвиђеним за командовање) и 60 верзија Б. Ови тенкови су означени регистарским бројевима 99--, 18--- и 19---, исписиваним на куполи.

После набавке верзије Т-34Б одустало се од даљих модификација тенка Т-34 и од идеја о промени његове намене.⁶² Стање (старих) тенкова Т-34 током 1966. било је технички незадовољавајуће, недостајали су резервни делови, а генерални ремонт тенкова Т-34 и даље је био некавалитетан и неблаговремен. На бази анализе ремонта у ТРЗ бр.1 Чачак и ТРЗ бр.3 „Ђорџе Петров“, 1967. године констатовано је да ремонт ових тенкова треба модернизовати, а после увођења верзије Т-34Б довести и остале

⁵⁹ Исто, свж. 3307, 14.

⁶⁰ Исто, свж. 3305, 10, 14, 15, 19. Стање муниције за тенк Т-34 било је следеће: тренутне муниције 219.454, панцирне 107.474, поткалибарне 37.699. Ова количина давала је збир од 364.427 граната или око 16 б/к за 192 дана рата. Сва муниција је била произведена у Другом светском рату и у том тренутку вршена је замена упаљача.

⁶¹ Исто, свж. 3310, 34; Исто, свж. 3347, 34.

⁶² Констатовано је да „модифицирани тенкови Т-34Б(С) пружају боље услове за обуку јер су потпуно исправни и комплетирани опремом, алатима и приборима које Т-34 немају“ Указано је да је „боље изучавати овај нови модифицирани тенк Т-34Б(С), јер се његовим изучавањем потпуно изучава и тенк Т-34“. – Исто, свж. 3309, 12.

тенкове до стандарда те верзије.⁶³ На бази искустава пријема већег броја тенкова Т-34Б у 1967, урађена је анализа стања постојеће „флоте“ Т-34. Стало се на становиште да треба подићи те тенкове на стандард Т-34Б, кроз серије модификација (довести постојеће моторе В-2 на стандард В-34 М-11, уградити грејаче, заменити потпорне точкове точковима као на Т-34Б, уградити ИЦ уређаје на све тенкове, пумпу за танковање резервоара МЗА3 и на сваки трећи тенк уређаје ПТ-55 за разминурање, а на сваки пети тенк дозерски уређај и модернизовати ремонт тих тенкова).⁶⁴ Осим одређења да се фонд старих тенкова Т-34 доведе на ниво Т-34Б, прешло се из пројекта модификација у пројекте модернизације и то превасходно увођењем ИЦ уређаја за ноћно вожење и гађање и уградњом противавионског митраљеза и друге додатне опреме коју су имали тенкови Т-55 у југословенском наоружању. На тај начин требало је смањити генерацијску инфериорност тенкова Т-34. Током 1967. у наоружање ЈНА уведена је тенковска ралица типа М-67, која је уз адаптацију постављана на тенкове Т-34 и Т-34Б.⁶⁵ Тенковска ралица М-67 била је предвиђена за копање ровова и заклона, а тенкови који су могли да је носе имали су заварене додатке за њено монтирање.

5.3.3. *Набавка осталих борбених возила*

Осим основних тенкова, набавке из СССР укључиле су и остала борбена возила. За потребе ОЈ ЈНА набављени су командни оклопни транспортери типа БТР-50, и то ПУ за ниво бригаде и ПК за ниво оклопног батаљона. У случају ове набавке тестирање је вршено у Југославији, што није био случај приликом набавке тенкова.

У марту 1965. примљена су два типа (командна) оклопног транспортера: совјетски БТР-50ПУ-ПК и његове чехословачке верзије ОТ-62 Топас. У процесу набавке заинтересоване управе родова дале су своје идеје за испитивање ових узорака. Чехословачки ОТ, према уговору, набављен је као опитни примерак за потребе Управе ОЈ. (У исто време на испитивању је био и гусеничар АТС-59).⁶⁶ После успешних испитивања, током 1965. године у наоружање ЈНА су уведени командни оклопни транспортери БТР-50ПУ.⁶⁷ (У јулу 1965, разматрана је набавка ОТ Топас, и то чак 346

⁶³ Исто, свж. 3343, 1; Исто, свж. 3347, 4.

⁶⁴ Исто, свж. 3347, 4.

⁶⁵ Исто, свж. 3346, 7; исто 23.

⁶⁶ Исто, свж. 3306, 3, 4, 5. Одлуком УОЈ од 11. марта 1965, ОТ Топас је распоређен у састав ШНЦОЈ-а где су га директно примили чехословачки стручњаци, а не као што је то било уобичајено у бази у Панчеву. Уз њихову помоћ обучена је екипа која је требало да испита купљени ОТ, али је у наређењу стајало да Чехословаци не смеју да знају за упоредна испитивања са совјетским ОТ БТР-50 ПУ. Пет таквих ОТ примљено је у Панчеву и потом су два упућена у команду 20. окд и по један у све три окбр те дивизије (2, 31, 265). Обуку за ово возило требало је да изведу совјетски стручњаци у Панчеву.

⁶⁷ Исто, свж. 3305, 21. Решење ДСНО ген. Гошњака, датирано 14. октобром 1965.

комада за мпешч окд/окбр, а додато је још 106 комада за преоружање мпч у саставу окп код пд А типа. Разматрана су и планирана средства за евентуални откуп лиценце ОТ Топас.)

Уговорена је и набавка 41 комада БТР-50ПК намењених за ниво оклопног батаљона. У уговору је прецизирано да ова возила буду комплетирана са РУ Р-123 и уређајима за међусобни разговор ТПУ Р-124, а да се посебно набаве РУ Р-112 и у Југославији комплетирају ови БТР-ови. Првих шест примерака примљених у другој половини 1966. нису имали уграђена средства везе, а совјетски испоручиоци нису дали објашњења за то одступање од уговора. Совјети такође нису испоручили командне ОТ БТР-50ПУ у договореној конфигурацији РУ (Р-123, ТПУ Р-124), већ у ранијој конфигурацији (Р-113, ТПУ Р-120) „наводно због тога што нису решени технички проблеми уградње“.⁶⁸

Током јула 1967, у 7. окд вршено је опитовање транспортера БТР-50ПУ, у оквиру нове организације команде окбр, затим у структури окд, као и у садејству са америчким возилима из састава те дивизије. У току те вежбе кроз практичан рад је утврђено да се могу остварити све везе и комбинације које су наведене у Упутству за рад овог ОТ.⁶⁹ План набавке предвиђао је следеће количине за командни ОТ БТР-50, верзије ПУ: 5 у оквиру плана *Романија*, 101 комад у оквиру плана *Сутјеска* 1967. године и још 25 (смањено са 30) у периоду до 1975, укупно 131 комад. Верзије ПК набављен је 41 комад у 1967, по плану *Сутјеска*, а до 1975. још 45 (уместо 60 првобитно планираних). Требало је набавити и 39 штабних кола. Урађена је диспозиција распореда ових возила по јединицама. До 1968, овим оклопним транспортерима обезбеђени су окд, све окбр и окп А и Б (сем 3. окп) верзијама ПУ односно ПК сви окб А састава, док је за Б тип окб предвиђено касније опремање. На овај начин обезбеђена је солидна веза на нивоу оклопног батаљона претпостављене и потчињене јединице.⁷⁰

У овом периоду за југословенске оклопно-извиђачке јединице набављена су два типа борбених возила: лаки пливајући тенкови ПТ-76Б и оклопни извиђачки аутомобили БРДМ-2. У јулу 1965, одређена су средства за набавку тенкова ПТ-76Б и возила БРДМ-2, али је септембра 1965. набавка одложена, јер се возило налазило у почетку производње. Заним-

⁶⁸ Исто, свж. 3309, 20. У новембру, на састанку код ДСНО, разматрана су следећа питања: да ли се ОТ типа БТР-50ПК може користити уместо верзије ПУ за нивое пук-бригада-дивизија, јер су били јефтинији; да ли се у та возила могу уградити домаћи РУ уместо недостајућих и уговорених; да ли је могуће набављати верзију ПУ без уређаја за навигацију. Договорено је да се од совјетске стране траже објашњења за пропусте у испорукама, као и да се проуче могућности употребе верзије ПК на нивоу пук-бригада и уградње југословенских РУ. Утврђени су нивои јединица које ће добити ова возила. Остало се при набавци уређаја за навигацију у верзији ПУ, јер је обезбеђивао оријентацију у покрету у условима ограничене видљивости, одређивање координата положаја возила у покрету и учртавао пређени пут на карти.

⁶⁹ Исто, свж. 3315, 5.

⁷⁰ Исто, свж. 3311, 20; Исто, свж. 3313, 1.

љиво је да је било предвиђено набављање АБХО верзије овог возила типа БРДМ-РХ. Пре одлуке о набавци оклопних извиђачких аутомобила БРДМ-2, једна југословенска техничка екипа је у септембру 1965. била у прилици да види мађарски ОИА Фуг и да га упореди са БРДМ-2, коме је дата предност.⁷¹

Одлуком ГШ од 25. априла 1968. у наоружање су уведени лаки пливајући тенк ПТ-76Б и оклопни извиђачки аутомобили БРДМ-2. Ова возила распоређена су по три у извиђачке чете оклопних бригада и пукова. Изузетак је био извиђачки батаљон 7. оклопне дивизије који је примио по седам возила типа ПТ-76 и БРДМ.⁷² Од амфибијских лаких тенкова ПТ-76Б (63 тенка) формиран су водови у оклопно-извиђачким четама оклопних и механизованих бригада и оклопних пукова, а неколико је служило у наставним центрима. Оклопни извиђачки аутомобили БРДМ-2, који су набављани до средине 1980-их, распоређени су у извиђачке чете (вод од 3 БРДМ-2) бригада, извиђачке водове оклопних пукова и извиђачке чете пешадијских дивизија, а остали су дати јединицама других родова КоВ и наставним центрима.

У периоду од 15. маја до 15. августа 1968, у ТШЦ Загреб екипа совјетских специјалиста извела је комплетну обуку техничког састава, од одржавања до нивоа средњег ремонта за возила БРДМ-2, ПТ-76Б, БТР-50ПК и ПУ. У исто време организована је обука за одржавање тенкова Т-54, Т-55, ПТ-76.⁷³

У разговорима са чехословачким представницима децембра 1967. договорена је испорука самоходних ПА топова М-53/59, и то 250 комада у 1968. години. За испоруке Југославији требало је обновити производњу овог средства од 1970. године. Дискутовано је и о могућности израде овог топа (М-53) у Југославији, посебно у вези са ценом тог оруђа.⁷⁴

Попуна специјалним возилима, као и моторним возилима уопште у ОЈ, представљала је озбиљан проблем. Радионице још нису биле адекватно оспособљене да прате совјетску технику. Попуњеност моторним возилима из армијског фонда била је од готово 60% код III и V армијске области до свега 11% код IV области.⁷⁵

⁷¹ Исто, свж. 3307, 12.

⁷² Исто, свж. 3348, 8; исто, свж. 4554, 2.

⁷³ Управа ОЈ је оценила да би извршен број старешина рода требало упутити на специјалистичке курсеве у СССР током 1969. О тој идеји вођени су разговори са совјетским представницима који су већ били у процесу обуке у Југославији. „За нас је посебно важно да упућене старешине, поред теоретских знања, солидно овладају практичном страном читаве наведене проблематике и да се усаврше у педагошко-методском погледу“. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3315, 1.

⁷⁴ Исто, свж. 4554, 1

⁷⁵ Исто, свж. 3313, 1. Како је изгледа попуњеност 2. и 42. окп у априлу 1968, види се из записа контроле: „Оба пука су попуњена тенковима Т-34 и тенковима ПТ-76Б 100%. Возилима за везу, сем БТР-50ПУ, оба пука нису попуњена до норме. Нарочито је слаба попуњеност оклопних батаљона који сем командантских тенкова немају ни једно друго возило. Пошто за ове пукове за сада нису дати БТР-50ПК за батаљоне, то их је неопходно

Набавке нове технике отвориле су питање нових вучних возова. Постојећи фонд ових возила добијен је кроз систем МДАП, а произведен је још у току Другог светског рата. Анализа из 1965, показала је да од 35 вучних возила 29 због тонаже не могу да превозе нове совјетске тенкове. Процењено је да је потребно најмање 20 нових вучних возова. Преговори о набавци вучних возова вођени су у другој половини маја 1967, а представници саобраћајне (и Управе ОЈ) определили су се за тип МА3-537Г, које је једини одговарао потребама ОЈ. У току преговора, Југословенима је изнета висока цена за ова возила (58.852 долара), а постојала је и дилема да ли набавити комплет (тегљач и приколица), или само тегљаче. Југословенски органи су предложили да се набаве само тегљачи МА3, а да приколицу производи домаће предузеће „Возила Горица“. Први примерци тог тегљача стигли су 1968. године. Током 1970. испитивана је нисконосећа полу-приколица производње НПП возила „Горица“ из Нове Горице са тегљачем Фап 18 БСТ/АВ носивости 30 Мп. Овај вучни воз био је намењен за транспортовање тешких гусеничара БТМ, БТМ-3, БАТ, АТС-59, као и осталих гусеничних борбених возила у наоружању ЈНА, сем тенкова. У тој комбинацији усвојено је потом средство под називом „Вучни воз 30 Мп, М-70“.⁷⁶

5.4. Концепцијска питања избора новог оклопног транспортера

Упоредо са развојем и увођењем пробне серије домаћих ОТ типа М-60, у брошурама и војно-стручним текстовима отворено је питање: „Да ли је оклопни транспортер борбено или само транспортно средство?“. Армијска јавност је упознавана са иностраним решењима, а рађено је и на перспективној формацији *оклопне пешадије*, како се 1961. говорило.⁷⁷ Дилема око употребе и места оклопног транспортера у оклопном роду трајала је целу деценију 1960-их. Ова дилема је остала нерешена делом и због чињенице да ОТ типа М-60 није задовољио очекивања, као и да су његове серије споро стизале из производње.

Пошто ОТ М-60 није испунио тактичко-техничке захтеве, Управа ОЈ је предложила рад на новом оклопном транспортеру, и то на бази аустријског ОТ Саурер 4К-3Ф, „чији је узорак у ту сврху купљен, проучен и испитиван од стране Института за возила“. Задатак је усвојен током 1963, допуњен избором новог мотора, али је рад заустављен, „док се не упознају и проуче конструктивна решења ОТ у источноевропским земљама, ради евентуалне примене на нашу конструкцију или избор одговарајућих типова

попунити са ИА МЗА1 којих има у оквиру АО, као вишак. Веома слаба попуна је осталом неборбеном техником као што су тенкови за извлачење (нема ниједног); цистерне за гориво (ниједне из АФ ни из пописа); путничка возила, транспортна возила од 4т. Стање попуњености неборбеном техником се негативно одражава на мобилизацијску и борбену готовост ових пукова.“ – Исто, свж. 3315, 5.

⁷⁶ Исто, свж. 3338, 17, 38; Исто, свж. 3310, 20; Исто, свж. 3356 (УОЈ, пов. бр. 560, 18. мај 1970).

⁷⁷ Исто, к. 438, ф. 4, д. 1 (ДСНО, УОЈ стр. пов. 97, јул 1961).

транспортера за куповину или производњу лиценци“. Представници ЈНА (Управе ОЈ) боравили су током 1964. у СССР, ЧССР, Пољској и Мађарској ради упознавања са ОТ тих земаља. Осим са основним ОТ, у СССР-у су упознати са транспортерима наоружаним ПТ ракетама и намењеним за извиђање контаминираниог земљишта (у то време се очекивала испорука првих пет командних ОТ типа БТР-50ПУ). У сврху дефиниције места и улоге оклопних транспортера, те године је организовано више састанака о перспективи ОТ у ЈНА.

Слабости типа ОТ М-60 условиле су промишљања изгледа новог оклопног транспортера. Већ 1963, дефинисане су неке карактеристике будућег ОТ названог М-800: да буде гусеничар, тежак до 12 тона са што мањом силуетом, наоружан топом Хиспано 20 мм (1964. године одређено је да на пројекту *Ласта* буде топ 20 мм⁷⁸) или ПАМ на куполици, да посади од три стална члана и десет људи у укрцном делу буде омогућено дејство из возила, да има адекватну оклопну заштиту и дизел мотор домаће производње максималне брзине до 60 км на час. Мотор је требало освојити по лиценци. Планирано је да се возило разради у извиђачкој, командној, противоклопној, противавионској, санитарској, транспортној верзији, затим, наоружан минобацачима и у верзији за везу. Замишљена динамика је била више него оптимистична, поготово када се узме у обзир искуство освајања М-60: израда прототипа до краја 1964, испитивање до краја јуна 1965, пробна серија од 5 комада до краја 1966, испитивања у 1967, производња О серије до краја 1968, серијска производња 50 комада 1969, 100 комада у 1970. Управа ОЈ је сматрала да су рокови предуги и да их треба смањити!⁷⁹

Главни војнотехнички савет је у том периоду (1964) требало да предложи одговоре на следећа питања: Какво је место и улога ОТ у ЈНА? Да ли је то борбено или транспортно возило или једно и друго? Да ли ОТ служи само за потребе ОМЈ или има примену и у другим родовима? Сходно томе, какав је приоритет попуне? Које типове ОТ увести? Шта производи у земљи, а шта набавити у иностранству? Које су количине потребне? Оклопни транспортер којим се тада располагало био је домаће производње и конструкције (изузев погонског моста који се увозио из Мађарске).⁸⁰

Дефинисан је став да су оклопни транспортери првенствено намењени за потребе оклопних јединица и родова у њиховом саставу. Приоритет у опремању са ОТ имале су пешадијске, извиђачке, пионирске и АБХ јединице у ОЈ, потом механизованим, а касније и у другим јединицама, да

⁷⁸ Исто, свж. 3334, 39. У време када је разматран нови ОТ М-800 урађена је технолошко-економска анализа и студија тегљача за потребе артиљерије М-796. – Исто, свж. 3302.

⁷⁹ Исто, свж. 3328, 4–9. Материјал за ВТС ОЈ по задатку „Нови ОТ“, јул 1963; Исто, свж. 3293, 22 (Допуна техничко-економске анализе за ОТ М-800, 6. новембар 1963, од УВТИ-УОЈ).

⁸⁰ Исто, свж. 3303.

је ОТ М-60 био „најподеснији за ЈНА“, али уз побољшања: мотора, могућности пливања, замене трансмисије и система за управљање. Тај транспортер је оцењен најподеснијим за оклопне јединице, пешадију, инжињерију, артиљерију и ПА јединице. „За све остале потребе најпогоднији је транспортер Топас, чехословачке производње“, јер се сматрало да има боље перформансе од совјетског БТР-50 на чијој је бази настао. Овај закључак је донет мада у том тренутку југословенска армија још није набавила БТР-50, па није било искустава из његове употребе. За извиђачке јединице у ОМЈ и у АБХО „најбоље одговара мали извиђачки транспортер точкаш БРДМ“. Указано је да је БРДМ специјално извиђачко возило „и не треба га идентификовати са транспортерима“. Процене из 1964. године говориле су да је потребно набавити око 1.950 комада М-60, око 1.150 Топаса и око 950 БРДМ, у укупном износу око 133 милијарде динара.⁸¹

У 1964. години интензивно је настављено разматрање питање избора ОТ. У току године и даље је анализиран М-60 као перспективна платформа. На бази мишљења родовских управа стало се на становиште да овај ОТ не одговара као командни ОТ са уградњом уређаја везе, да одговара за возило командира ПА батерија 57–2, као и за развој самоходног оруђа 20/3. Размишљало се о могућности употребе ОТ у санитетске сврхе и превоз рањеника. Многе надлежне управе су истакле захтеве које ОТ М-60 није могао да досегне. Исказане потребе су биле: масовно возило за пешадију, командно или возило везе, санитетски, артиљеријски, извиђачки ОТ, иако управе нису располагале подацима о производним могућностима домаће индустрије. За нека питања као решење су се наметнули совјетски транспортери БТР-50 или БРДМ (веза, артиљерија, АБХО), али за многа друга и даље није било адекватног решења.⁸² У то време први пут идентификујемо помињање новог југословенског ОТ, названог М-980. Цртежи овог возила одавали су изглед који ће после 15 година бити препознатљив као БВП М-80.⁸³

Југословени су још јула 1964. изразили заинтересованост за демонстрацију ОТ типа Топас и СКОТ, као и ИЦ уређаја.⁸⁴ Следеће (1965) године набављена су и комисијски испитана два командна оклопна транспортера: совјетски БТР 50ПК и чехословачки ОТ 62 Топас. После успешних испитивања током 1965, у наоружање су усвојени командни оклопни транспортери БТР-50ПУ.⁸⁵ Ова испитивања су била у функцији избора оклопног транспортера за ЈНА, али не само за ОЈ, већ и за друге родове где су се они користили као командна и извиђачка возила или за друге намене. Санитетска управа ЈНА је у октобру 1965. затражила набавку 109

⁸¹ Исто.

⁸² Исто, свж. 3299, 16–22

⁸³ Исто, свж. 3303.

⁸⁴ Исто, свж. 3299, 28.

⁸⁵ Исто, свж. 3305, 21. Решење ДСНО ген. Гошњака, датирано са 14. октобром 1965.

санитетских оклопних транспортера, за санитетске батаљоне пд – окд по три комада, односно по два санитетској чети пбр – окбр.⁸⁶

Делегација Управе ОЈ, предвођена генералом Ћорковићем, посетила је Пољску и Чехословачку децембра 1965. и јануара 1966. Главна тема посете били су оклопни транспортери и искуства у њиховој употреби. Чехословаци су усвојили концепцију да је ОТ борбено средство пешадије, што је битно мењало дотадашња гледишта о њиховој употреби у борби. У Чехословачкој су сматрали да је погоднији био гусеничар, док су у Пољској држали да је то точкаш. Југословенска делегација је посебно била заинтересована за чехословачка искуства из производње и употребе њихових варијанти совјетских ОТ, Топас и СКОТ.⁸⁷

Крајем фебруара и почетком марта 1966. делегација ГШ, са начелником Управе ОЈ генерал-мајором Ћорковићем на челу, посетила је СССР и водила разговоре о оклопним транспортерима. У совјетској војној доктрини ОТ је пре свега било „борбено возило пешадије“, како се и преводило име возила које су видели први пут: „бојеваја машина пјехоти“ или БМП. Возило је својим карактеристикама и могућностима фасцинирало југословенску делегацију.⁸⁸

Маја 1966, у организацији Генералштаба, организован је састанак посвећен даљој производњи ОТ М-60, освајању новог ОТ и евентуалној кооперацији са ЧССР. Исте године, 8. новембра, код државног секретара генерала Гошњака одржан је састанак на највишем армијском нивоу, где је разматрано питање избора, набавке и производње ОТ за потребе ЈНА. У вези са том проблематиком генерал Гошњак је изнео следеће ставове: да се не планира набавка совјетског ОТ типа БМП за потребе ЈНА; да се у упоредној студији новог домаћег ОТ и совјетског ОТ типа БТР-60ПБ утврде квалитативне предности оба возила; да се утврди могућност куповине лиценце (документације, дела готових склопова и агрегата) за ОТ БТР-60ПБ и детаљно сагледају могућности техничког и временског освајања ОТ, као и његова цена. Стало се на становиште да се будући ОТ не пројектује за више од 10 људи са посадом возила, а да би се постигла унификација делова за будући тегљач било је потребно одмах купити два ОТ БТР-60ПБ, извршити опитовања и у року од три месеца урадити студију развоја ОТ.⁸⁹ У 1967. набављена су два оклопна транспортера точкаша типа БТР-60ПБ „ради оцене са становишта употребе и експлоатације у ЈНА“, која су потом интензивно испитивана. Исте године разматрана је могућност лиценчне производње овог транспортера, а урађена је и економска студија упоређења тог транспортера са усавршеном варијантом М-60 и планираног М-980.⁹⁰ Од идеје

⁸⁶ Исто, свж. 3305, 20.

⁸⁷ Исто, свж. 4559, 13 и даље.

⁸⁸ Исто, свж. 3309, 1. Извештај о посети у ВА, у: исто, свж. 3325, 20.

⁸⁹ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3309, 16, 20.

⁹⁰ Исто, свж. 3346, 24; исто, свж. 3345, 14. Испитивања су извршена у периоду мај – јул те године, делимично уз присуство совјетских инструктора у пријемној бази у Панчеву, потом у Институту у Кумодражу, полигонима у Никинцима, Копаонику, Мањачи,

набавке ОТ БТР-60 се одустало, па је током године поново предузето више корака у сагледавању могућности производње ОТ у оквиру лиценцих програма. Остаје нејасан став генералу Гошњаку о набавци ОТ точкаша типа БТР-60, који је тако постао једна епизода у типологији борбених возила у ЈНА.

Током 1966. и 1967, неколико делегација рода ОЈ ЈНА боравило је у Чехословачкој, Пољској и СССР-у. Југословенски тенкисти су се интересовали за развој концепције оклопних транспортера и њихову производњу у тим државама, могућност кооперације и лиценцну производњу у Југославији. Делегација која је у децембру 1967. била у Чехословачкој, предвођена генералом Петоваром, разговарала је о кооперацији у производњи БМП-а. Чехословаци су изразили спремност за кооперацију, али су били за то да Југословени производе одређене склопове и агрегате, а да они буду финалисти. СССР је дао начелну сагласност под условом да кооперација не ремети набавке за њихове потребе. Постигнут је договор да се југословенски стручњаци упознају са документацијом и да производња тече до 1980. године. За 1968. планиран је састанак ради утврђивања обима кооперације и рокова испоруке БМП.⁹¹ У периоду април – мај 1968, југословенска делегација је у Чехословачкој поново разговарала о возилу типа БМП и обишла погоне фабрике у којој се производило.⁹²

Крајем новембра 1968, чехословачка страна је дала понуду за набавку возила типа БМП из њихове производње, са могућностима кооперације и динамиком испоруке у периоду 1970–75. од укупно 130 комада. У 1969, било је могуће испоручити један БМП за испитивање, по цени од 90.000 рубаља, а цена комплетне испоруке би се утврдила накнадно. Чехословачко борбено возило БМП је у потпуности одговарало совјетској лиценцијој документацији, а предвиђало се и побољшање у складу са совјетском документацијом или чехословачким истраживањима. Међутим, став војног врха Југославије и Управе ОЈ био је да се нови ОТ развија у земљи, а да се користе сва позната искуства, па и она са борбеног возила БМП. Сматрало се да је БМП возило пешадијских (мотострељачких) јединица Варшавског уговора, да су њихове оклопне јединице попуњене транспортерима нижег квалитета и да се такво решење може применити у ЈНА, да је пројектовано југословенско возило М-980 „предвиђено за ОЈ и да као такво задовољава потребе тих јединица, њима искључиво служи и може се развити још и командној верзији.“ Могућност кооперације са Чехословачком у појединим сегментима ипак није одбацивана.⁹³

Институт наоружања завршио је 1967. године идејни пројекат оклопног транспортера М-980. Следеће године државни секретар НО донео

Каменском и Церкници. Возило је у току испитивања носило шифровану ознаку М-100. Та два БТР 60 добили су бројеве 10109 и 10110. Први је после испитивања предат Институту наоружања, а други ШЦОЈ у Бања Луци.

⁹¹ Исто, свж. 4554, 1.

⁹² Исто, свж. 3316, 4.

⁹³ Исто, свж. 3315, 32; Исто, свж. 3316, 6, 8.

је одлуку да се започне освајање новог ОТ у Југославији.⁹⁴ Радови на техничкој документацији и стварању прототипа кренули су 1969, са идејом да се та фаза оконча 1971. године.⁹⁵ Иако је тог пута био у питању успешнији пројекат, возило ће се у употреби ЈНА појавити тек деценију касније.

5.5. План „Снага“ и доградња формације 1966–1967

Реализацијом плана *Дрвар-2* 1964/65, реорганизације у ЈНА нису биле окончане, посебно у копненој војсци. Процес промена и трагања за новим решењима трајао је до средине 1970-их година када се организација усталила, до новог таласа промена према плановима *Јединство* од 1987/88. године.

Реорганизовање у оквиру ЈНА, па тако и у њеним оклопним јединицама, настављено је 1966. године у оквиру новог плана *Снага*. Наредба за његову израду датирана је са 11. јулом 1964, а у питању је био „план перспективног развоја наших оружаних снага“, који је од 22. фебруара 1965, „шифрован тајним називом: *Снага*“. План нове организације и распоред оклопних јединица ЈНА пројектовани су са ослоном на ток преорукања совјетском техником. План је требало спровести до 1970. године, с тим да 90% буде реализовано до краја 1968. године. У процесу израде плана све армијске области су дале предлоге о могућностима промена у распореду и организацији својих ОЈ. До марта – априла 1965. ваљало је дефинисати многа питања.

У разматрањима која су претходила коначној верзији плана *Снага* било је идеја да се поједини оклопни пукови препотчине војним подручјима и да се изврши померање дела ОЈ у оквиру V области (14. окп у Врхнику, 1. окбр у Јастребарско, 2. окбр у Славонску Пожегу). Разматрани су начини боље попуње приграничних јединица, адекватног евидентирања резервног састава и њиховог позивања на допунску обуку. Управа ОЈ је заузела став да за резервне старешине – командире вода и тенка горња старосна граница буде 35 година, а за старешине у командама батаљона и виших јединица до 45 евентуално до 50 година. За војнички састав у посадама тенкова старост до 35 година била је такође претпостављена као горњи лимит. Овај начин попуње би омогућио 4–5 гарнитура посада тенкова. Разматрана је и динамика преобуке јединица на нову технику, односно обуке војничког и резервног контингента на новим средствима. Предвиђено је било њихово паралелно оспособљавање у току 1967–1968. године. Такође, разматрани су и начини обуке војника возача на новим средствима која су ушла у род као што су: оклопни аутомобил БРДМ-2, лаки тенк ПТ-76 и командни оклопни транспортер БТР-50. Закључено је да „ми се већ годину дана бавимо овим питањима и мислимо да је ситуација свестрано

⁹⁴ Исто, к. 439, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969).

⁹⁵ Исто, к. 439, ф. 7, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 196, 1. јул 1970).

процењена и да су пронађена најпогоднија решења... Уколико буде неких недостатака, то ће пракса за 1–2 године дати неопходне податке за корекције. Имајте у виду да се можда неће моћи у свим конкретним случајевима обезбедити сва средства која буду тражиле формације...“⁹⁶

Донета је одлука да се у оквиру плана *Снага* повуче део тенкова М4А3, али да они који остану у формацији и саставу ОЈ буду код I, IV и VII армијске области, као и у школским саставима. Армијске области су предлагале базирања јединица и њихову попуну. Пета армијска област је предложила да се оклопне снаге и оклопна дивизија помере ка унутрашњости и да се напусте поједини погранични гарнизони, да тенкови М-47 остану до 1975. и да се смање извиђачки ефективи, али да буду комплетно преоружани на свим нивоима оклопних јединица.⁹⁷

Један догађај је посебно утицао на атмосферу израде плана. У немачком часопису објављен је чланак о организацији ЈНА са проценама „приближно идентичан пројектованим променама у оквиру плана *Снага*“. Управа безбедности ДСНО је захтевала анализу „цурења“ података и предузимање највиших мера безбедности у деловима система који су учествовали у изради плана.⁹⁸

Промене према плану *Снага* извршене су током 1967. године. Са новом техником која је стизала у исто време (тенкови Т-55, ПТ-76, Т-34Б, оклопни аутомобили БРДМ 2, оклопни транспортери М-60, БТР-50ПК и ПУ),⁹⁹ план је предвиђао да ЈНА у 1975. има 2.434 тенка.¹⁰⁰ При корекцији плана *Снага* пошло се следећих поставки: да новом техником буду наоружане самосталне јединице, пригранични пукови и батаљони и оклопни пук гардијске дивизије; да у једној армијској области не буде више од два типа тенка. Иако су испоруке нове технике совјетског порекла текле и очекивало се повлачење тенкова типа М4А3 Шерман, једна од идеја водиља била је да се после реорганизације и у периоду 1970–75. техника што мање помера. У овој формацији на оглас мобилизације остао је вишак технике код ШЦОЈ готово свих типова борбених возила. Једно од питања било је да ли ову технику пребацити у ремонтну резерву, као код тенкова М-47, који су се интензивно експлоатисали, али је планирана њихова експлоатациона резерва у V армијској области.

Током лета 1967. године преформиране су команда 7. оклопне дивизије у Сиску и неке оклопне јединице. На преформацију је утицало увођење више нових типова совјетских борбених возила. Дошло је до измена у формацији извиђачких јединица и јединица везе, АБХО, мотопешадијских итд. У самосталној оклопној бригади уведен је трећи оклопни батаљон, а АБХ водови су прерасли у чете. Из састава окб код окп и пбр изба-

⁹⁶ Исто, свж. 4555, 42.

⁹⁷ Исто, свж. 4547, 8

⁹⁸ Исто, свж. 4551, 2

⁹⁹ Исто, свж. 4555, 14, 15,

¹⁰⁰ Реч је о 1097 Т-54/Т-55, 1020 Т-34, као и 317 М-47.

чена је мотопешадијска чета, а из свих окб пионирски вод, који је био у формацији од 1964. У оклопни батаљон са совјетским тенковима уведени су тенковски дозерски уређаји и уређаји за разминурање. Рађено је на до-ради осталих формација у ОЈ. Тенковска чета је фигурирала као непро-менљива, а све остале формације изнад ње (батаљон, пук, бригада) имале су варијације. У пограничним рејонима оклопни батаљони су имали три тенковске чете,¹⁰¹ а у дубини територије две. Самостални оклопни пукови били су четног састава и њихове чете су развијале два оклопна пука за пешадијске дивизије. Оклопни батаљони у саставу самосталних пешадиј-ских пукова, који су у рату развијали дивизије, развијали су се у оклопне пукове тих дивизија. Самосталне оклопне бригаде имале су развијена 2–3 оклопна батаљона, а мотопешадијски батаљон само једну чету.

Формиране¹⁰² су следеће оклопне јединице: у саставу пешадијских дивизија и бригада, од ранијих батаљона: 1. гардијски, 2,¹⁰³ 6, 12. и 24. окп (самостални), окб 9. спп (у рату окп), као и 2. окб код 13. пролетерске пбр¹⁰⁴ (издвојен из 14. окп, а на његово место у Випави формиран батаљон од људства 1. окбр). Одбрана Истре посебно је ојачана када је 209. пеша-дијска бригада из Марибора прешла у Пулу (преименована у 25. пешадиј-ску бригаду) и заузела гарнизоне у Умагу, Ловрану и Пазину. Њен оклоп-ни батаљон имао је три чете. После одласка те бригаде коригована је орга-низација јединица у Загорју и источној Словенији.¹⁰⁵

О доласку оклопног батаљона са тенковима М-47 Патон у гарни-зон Випава, пише тадашњи командир једне од чета, Ратко Каталина. „Ра-споређивање оклопних јединица у Випави је требало да буде својеврсна порука Италији... Оклопни батаљон који је стигао у Випаву био је потпу-но спреман за борбу... Војници су завршили обуку, врхунски обучени, тенкови исправни и попуњени 100% горивом и мазивом, а муницијом 110%. То значи поред 76 граната за тенковски топ, нађено је место у тенку за још седам граната... Моја чета је за време ноћне узбуне, за 10 минута, била спремна за дејство и излазак на боребни положај према Италији.“ Каталина истиче да је у то време „војска тада била веома популарна у Словенији“, посебно у гарнизонима – малим градићима на словеначком приморју.¹⁰⁶

Формирана је тенковска чета Гардијске бригаде, а за ратне пеша-дијске јединице образовани су ратни 9, 16, 21, 23, 32. окп пешадијских

¹⁰¹ У овим четама командири само једног вода били су активни официри, а оста-лих подофицири.

¹⁰² Наредба Генералштаба III Управа, стр. пов. 231, 12. јун 1967.

¹⁰³ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3315, 5. Детаљније у: Извештај о обиласку 2. сам. окп.

¹⁰⁴ Исто, свж. 3314, 3.

¹⁰⁵ Исто, свж. 3313, 1–9. (по арм. областима). Наредбом ДСНО, стр. пов. 231, од 12. јуна 1967. преформирани су 8. окп у Вараждину, 6. тб у 6. самостални окп у Карловцу и 12. тб у самостални окп у Осијеку. (такође и наредбе ДСНО стр. пов. 443, 25. септембар 1967. и 462, 5. октобар 1967).

¹⁰⁶ Ратко Каталина, *Три рата Ратка Каталине 1991-1992*, Београд 2016, 23–25.

дивизија, као и окб 6. пбр. Расформиране или преформиране су оклопне јединице код пешадијских дивизија: 1, 6, 12, 13, 15, 18, 32, 48, као и код пешадијских бригада 16, 18. и 19. Расформиран је и самостални 219. оклопни батаљон, а у рату је формирана Официрска школа ОЈ. У складу са овим угашени су као тенковски гарнизони: Марибор, Суботица и Чапљина, а формиран гарнизони Пивка, Випава (у њему је оклопна јединица била до 1964!), Пазин, Лесковац и Куманово.¹⁰⁷ Формирана је Ремонтна резерва V армијске области у Новом Месту, а започете су припреме за расформирање 203. окбр и 36. окб и формирање 36. и 25. окп, са роком 1. април 1968. У ту сврху током друге половине 1967. и прве половине 1968, дошло је до већег померања старије технике и преоружања јединица новонабављеном техником из увоза.¹⁰⁸

Планом *Снага* било је предвиђено дефинитивно повлачење тенкова М4А3 Шерман из употребе. Део тих тенкова остао је у наоружању 203. окбр, 36. окп, окб/5. пбр, тч/Војнопоморског упоришта Вис и у школским и наставним јединицама до преоружања. Урађени су распореди за њихово предавање структурама одбране ван рода ОЈ.¹⁰⁹

Наредбом начелника ГШ ЈНА генерала Хамовића од 22. јула 1967, у циљу регулисања мирнодопског чувања и експлоатације и обезбеђења борбене готовости, наложено је следеће: сва борбена и неборбена возила код 14, 41. окп 13. окб, тч Вис и у саставу свих ОЈ у мобилном стању (која су са посадама и возачима у миру) држати у деконзервисаном стању; на свим возилима у демобилним ОЈ код III, IV и V армијске области која нису имала посаде, извршити краткорочну конзервацију, а код I и VII армијске области дугорочну. Новонабављена и ремонтвана возила требало је подврћи режиму разраде према упутствима. Државни секретар за народну одбрану, 6. октобра исте године, „говорећи о мерама б/г, ... истакао је потребу да би све јединице западно од Љубљане требало бити мобилне у миру.“ Ове идеје су биле последица „познатих блискоисточних догађаја, а у вези с тим дошло се и до нових оцена, закључака о могућностима изненадне агресије на СФРЈ и нешто другачијег третмана локалне варијанте рата“. У складу са тим донете су одлуке да у миру буду потпуно развијени: 14. и 41. окп, оба окб 13. пбр и окб 25. пбр. Ове јединице су се налазиле западно од Љубљане у залеђу Трста у Випави, Пивци, Илирској Бистрици и Пазину, док је 41. окп био у Прилепу. Разматрана је могућност потпуног развијања јединица у којима су треће чете биле демобилне, као и мотопешадијских батаљона у окбр (1, 243. окбр, 5, 15, 195. окб пбр и окб 9. спп). У децембру је ДСНО, упознавши се

¹⁰⁷ ВА, А ЈНА, к. 439, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968). На дан 31. децембра 1967. на бројном стању је био 2.031 тенк: 820 Т-34/Т-34Б, 403 М4А3 (од којих 31 у експлоатационој резерви), 349 Т-55, 317 М-47 и 140 Т-54. Исто, свж. 4554, 2 (УОЈ стр. пов. 103, 13. април 1967).

¹⁰⁸ Исто, свж. 3313, 3–9. ВА; Исто, свж. 3314, 12.

¹⁰⁹ Исто, свж. 3312, 3, 5. (УОЈ стр. пов. 103, 13. април 1967).

са ставовима I, III управе и Управе ОЈ ГШ, одбио предлоге о развијању тих јединица.¹¹⁰

Провером борбене готовости 14. оклопног пука у 1967. години утврђено је да су оба батаљона попуњена муницијом у тенковима, да је способност јединице да поседне предвиђени рејон у радном времену 20–30 минута, а у ванрадном времену 60 минута. Размештањем пука у гарнизоне Випава и Пивка, у децембру те године, дистанца од предвиђеног места почетних дејстава смањена је са 50–70 км на 20–30 км, односно за 1–2 сата. У оба батаљона 1. и 2. чета су имале муницију у тенковима, а за 3. тенковску чету и друге јединице она је била смештена у складишту Поднанос. Премештајем је драстично погоршан смештај технике (у Випави 50% технике је било на отвореном), као и живота и рада старешина који су дошли у та два нова гарнизона из Врхнике и Илирске Бистрице. Гарнизон Пивка је и званично био означен као место где се служба вршила под отежаним условима (од недостатка воде за пиће и хигијену до осталих смештајних услова).¹¹¹

5.7. Кадрови рода ОЈ

Преоружање и реорганизација по плану *Дрвар-2* били су праћени крупним променама у садржајима обуке, доградњи материјалне базе и освајању многих вештина на новој техници, што је давало обресе динамичности времена и рада у оклопним јединицама. Новине су освајане самостално или уз помоћ совјетских инструктора, пре свега код амфибијске вожње, у гађању уз коришћење стабилизатора што је до тада било потпуно непознато у ЈНА, гађању у покрету или употреби ИЦ опреме у дејствима. Прелазак на нову организацију по плану *Дрвар-2* отворио је питање обезбеђења јединица адекватним кабинетима, вежбаљима и стрелиштима. Недостатак ових објеката је и до тада био озбиљан проблем у обуци ОЈ, који се додатно погоршао новом реорганизацијом, формирањем или доласком јединица у гарнизоне где није било никаквих објеката за стручну обуку, или су капацитети били мањи. Други територијални распоред и типизација тенкова поставили су питање дообуке резервног састава.

Будући да је овом реорганизацијом скраћен војни рок у ЈНА са две на 1,5 годину, измењени су систем и организација обуке у ОЈ: пријем регрута био је два пута годишње по трећина од укупног формацијског стања јединице, НЦОЈ је примао регруте сваких 4,5 месеца, са обуком која је трајала 3 месеца и 3 недеље. Сви регрути који су служили као возачи тенкова, у току предвојничке обуке требало је да заврше основну обуку у вожњи аутомобила код Ауто-мото савеза.¹¹² Систем попуње војника тенкиста два пута годишње са по 33% одговарао је захтевима обуке. Попуна

¹¹⁰ Исто, свж. 3312, 8, 16.

¹¹¹ Исто, свж. 5608; исто, 5088.

¹¹² Исто, к. 439, ф. 2, 2/1 детаљније о X класи подофицирске школе.

војницима других родова у ОЈ била је два пута годишње са по 50%, што је доводило до раскорака у обуци у оквиру исте јединице. Реорганизација је донела нове планове и програме васпитања, обуке за војнике, као и за десетаре.¹¹³

У 1966. години ДСНО је донео одлуку да се у ОЈ побољша однос војничког и активног старешинског састава. Укинута је формацијски положај десетара за дужности једног командира тенка у тенковској чети и предвиђено да ту дужност у миру покрива активни подофицир. Командантима армијских области је издато наређење да сва формацијска места командира тенкова у рату која се не могу попунити активним подофицирима, попуњавају резервним официрима ОЈ. Тиме је побољшан квалитет командира тенкова у миру и рату, а на ратном распореду држан је већи број млађих, до тада нераспоређених официра. Указивано је на потребу квалитетнијег избора војника за дужности возача, будући да су здравствено стање и стручна спрема у значајном проценту били неодговарајући за возаче борбених возила. Због прилива потпуно нове технике врх ОЈ је затражио увођење нових ВЕС-ова за низ нових и специјализованих дужности у роду.¹¹⁴

Спровођењем плана *Дрвар-2* смањен је броја питомца у класама подофицирске школе ОЈ са 100 на 50, у ШРО са 80 на 45, а Управа ОЈ је одбацила предлог Персоналне управе да се скрати време школовања на Нижем течају школе усавршавања са 10 на 6 месеци. Управа ОЈ се, као врх рода, залагала за систем у коме би официр требало „да стекне далеко већа стручна знања него што то постиже данас“.¹¹⁵ Током 1965, око 100 подофицира завршило је преквалификацију и из других родова прешло у род ОЈ. Део старешина усавршавао се на редовним течајевима Школе усавршавања ОЈ. Ипак, попуњеност подофицирима и даље није прелазила 50% од потребних, али било је свега 28,5% командира тенковских водова. Слаба попуњеност је постојала и у категорији подофицира везе (34%).¹¹⁶

У овом периоду, из Војне академије у ОЈ годишње је стизало око 20 потпоручника, а из Подофицирске школе још око 90 подофицира.¹¹⁷ На пример, 17. класа ВА КоВ имала је 20 потпоручника тенкиста произведених 1964. године. Ова група је после општег школовања завршила специјалистичко школовање у ШЦОМЈ у Бања Луци у оквиру пет предмета: тактике ОЈ, везе, наоружања са наставом гађања, обука и руковођење у трупи и техника борбених возила ОЈ.¹¹⁸ У оквиру 19. класе ВА, род је 1966. године добио нових 49 потпоручника.¹¹⁹ У 1967. повећан је прилив

¹¹³ Исто, свж. 3298, 20.

¹¹⁴ Исто, свж. 3308, 10.

¹¹⁵ Исто, свж. 3298, 20.

¹¹⁶ Исто, к. 439, ф. 1, д 2/1.

¹¹⁷ Исто, ф. 2, 2/1.

¹¹⁸ 40 година 17. класе Војне академије КоВ 1964–2004, 82–85.

¹¹⁹ У овој групи било је 30 оних који су завршили подофицирску школу и 19 школе у грађанству. Обука се највише одвијала на тенку Т-34, нешто мање на америчким М-47

младих потпоручника ОЈ (59), али је опао број промовисаних подофицира (36). У следећој, 1968. години тај однос је био значајније већи: 100 односно 90, односно чак 175 питомаца Школе резервних официра ОЈ. У 1969. бројка поново пада на свега 37 свршена питомца ВА рода ОЈ, односно расте на чак 129 у подофицирској школи и 211 у ШРО.¹²⁰

У овом периоду поново су отворене могућности школовања у СССР-а, али на другачијим основама и у ограниченим размерама у односу на период 1944–48. године. Набавке совјетске технике захтевале су да се преузму њихова искуства у употреби ОЈ, па је отпочело слање припадника рода у СССР.¹²¹ У 1964. са школовања су се вратила два капетана тенкиста, који су били у Војној академији оклопних јединица „Лењин“ у Москви.¹²² Наредне, 1965. године са генералштабне академије у СССР вратио се један официр ОЈ. У тој години академију у СССР-у завршила су још три припадника ОЈ ЈНА. Тројица официра из рода ОЈ завршила су више школе у СССР-а, један у САД 1967. године, а четворица у СССР-у 1968. године.¹²³

Стање попуне рода на дан 1. јануара 1968. износило је 89,4% официра и 65% подофицира. Попуна у приграничним јединицама била је 100% официра и 67% подофицира. Из школа се очекивало још 100 младих официра и 90 подофицира, а 20 официра је било на вишем школовању. Од 800 официра рода 398 је било учесника Другог светског рата, што је оцењено као заостајање у подмлађивању. Чак 30% командира чета и 27% команданта батаљона су били учесници рата. Разлике у напредовању биле су последица различите развијености јединица (у неким јединицама командири чета били су потпоручници, а у неким је командир вода или тенка био поручник). Очекивало се да тек 1970–71. године буде првих команданата пукова – бригада послератне генерације.¹²⁴ Према овом плану на формацијским местима командира тенковских водова били су официри, изузев у делу окбр–окп где су командири III водова били подофицири, односно у делу окп–окб код пешадијских јединица где су подофицири били командири II и III вода.¹²⁵

и М-4, као и на ОТ М-60. Питомци су се оспособљавали и у командовању тенковским односно механизованим водом. Провера је уследила на завршној вежби *Мањача 66*, као и током стажирања у четири гарнизона. По промоцији у чин потпоручника, највише њих добило је прве дужности у јединицама 5. војне области. – *Летпис незаборава, 19. класа ВА КоВ*, монографија, Београд 2006, 67–70.

¹²⁰ ВА, А ЈНА, к. 439, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968); Исто, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969); Исто, ф. 7, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 196, 1. јул 1970).

¹²¹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 214.

¹²² ВА, А ЈНА, к. 439, ф. 3, 17/1.

¹²³ Исто, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968); Исто, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969); Исто, ф. 7, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 196, 1. јул 1970).

¹²⁴ Исто, свж. 3313, 1.

¹²⁵ Управа ОЈ, стр. пов. 103, 13. април 1967.

После увођења психометријске селекције очекивана је попуна квалитетнијим регрутним саставом. Проблем возача борбених возила и даље је био актуелан због опадања и до 10% одабраних војника, што је директно утицало на попуњеност и способност ОЈ, па је предлагано да се упут повећа за проценат отпалих кандидата.¹²⁶ У војничком контингенту попуна за ВЕС возача тенка износила је 50%.¹²⁷ Нови услови за регрутацију возача тенкова прописани су на прелазу 1967/68. године (да имају школу профила „металски занат“, да су одређене висине итд.). Ефекти ове одлуке очекивани су од 1969. године. Као напор у промишљању људског фактора у оквиру ОЈ, током 1968. године стручњаци ВМА радили су на студији „Проучавање утицаја штетних фактора средине на изложено људство у тенковским јединицама ЈНА“.¹²⁸

5.8. Усавршавање услова обуке

У овом периоду за потребе обуке набављени су тенкови у пресеку, такозвани штендови, тренажери за кабинете мотористике и ватрене обуке, као и опрема за аутоматска тенковска стрелишта. Уведена су и друга савремена средства у наставу, закључно са употребом нових наставних филмова. Ипак, питање коришћења уметнуте цеви у обуци покренуто још 1964. године није било разрешено. У тактичкој обуци ОМЈ најзначајније новине биле су у увођењу сценарија употребе нуклеарног оружја у одбрани и нападу, као и увођењу форсирања водених препрека. Преокупација утицајем нуклеарног оружја на оклопне јединице, њихово маскирање, заклањање и дејства после експлозије, утицали су на практичне вежбе али и на базирања и правце евентуалне употребе неких ОЈ.¹²⁹

Друга половина 1960-их донела је, осим новина у обуци и попуни, скок у развоју инфраструктуре за обуку рода оклопних јединица. Градило се на више локација. Још у 1964, започета је изградња објеката на тактичком полигону Добрња за потребе ШНЦОЈ.¹³⁰ У 1965, одлуком ДСНО започета је изградња стрелишта за бојева гађања, тенкодрома и вежбалишта на полигонима Слуњ, Мањача и у гарнизону Јастребарско.¹³¹ У 1968. години пуштено је у експлоатацију аутоматско тенковско стрелиште (АТС) Петровац код Скопља, изграђени су тенкодром на полигону Мањача, стрелишта у гарнизонима Београд, Скопље и Прилеп. Радило се на изградњи

¹²⁶ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3313, 1.

¹²⁷ Исто, к. 439, ф. 1, д 2/1.

¹²⁸ Исто, свж. 3348, 3, 25.

¹²⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 214.

¹³⁰ ВА, А ЈНА, к. 439, ф. 1, д 2/1.

¹³¹ Исто, к. 439, ф. 5, д. 3–1 на даље (УОЈ стр. пов. 393, 20. децембар 1968); Исто, ф. 5, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 180–2, 24. јул 1968); Исто, свж. 3327, 7. Одлука о одобравању изградње полигона Мањача, према предлогу Управе ОЈ, била је у наредби ДСНО, стр. пов. бр. 864, 30. јул 1965. Истом наредбом одобрена је градња армијских полигона Слуњ и Таково.

водотенкодрома и АТС на Мањачи, кабинетима ватрене обуке у ШЦОЈ. Током 1969. завршени су тенкодром и стрелишта за бојева гађања ОЈ, ПТ јединица и артиљерије на Мањачи, као и стрелиште за припремна гађања у Куманову.¹³² После догађаја у Чехословачкој, децембра 1968. стигло је решење о изградњи армијског полигона III армијске области Криволак, у чијем је склопу било стрелиште за гађање ОЈ.¹³³

У 1966. ступила је на снагу нова формација ШНЦОЈ у Бања Луци. Израђени су нови наставни планови и програми за обуку старешина ОЈ, програми испита за чиновне, норме за оцењивање резултата обуке. У контролним обиласцима ШЦОЈ установљено је побољшање услова за рад и напредак тактичке обуке, док је практична обука из технике оцењена као слабија.¹³⁴ У 1968. израђена су нова правила и планови за двогодишњи специјалистички течај у ВА, упутства, планови и програми борбене обуке за извиђачке јединице, десетаре у јединицама са ОТ и за војнике који су се преобучавали или били у резервном саставу ОЈ. Већина гађања војника и јединица оцењена је на почетку 1968. врло добром оценом. Међутим, пошто се велики број гађања изводио у условима који нису омогућавали потпуно поштовање пропозиција и објективност оцењивања, то ове оцене нису биле реалан одраз обучености војника и јединица из ватрене обуке. „Пуштањем у експлоатацију аутоматизованог стрелишта у Петровцу код III армијске области и бржа изградња планираних код осталих армија, чији уређаји и опрема обезбеђују пуно поштовање пропозиција моћи ће се потпуније сагледати пропусти у ватреној обуци и преузети мере на њеном унапређењу.“ Очекивало се да би на тај начин субјективизам у оцењивању био елиминисан. Подводна обука са тенковима Т-55 још увек није била започела због недостатка објеката.¹³⁵

Управа ОЈ је покренула питање подводне обуке тенкиста још 1964. године. У јесен 1964, совјетски стручњаци су извели прелаз реке Саве тенковима подводним газом. У тој операцији учествовало је 26 официра ЈНА. Идеја о изградњи вододрома првобитно је била везана за полигон Слуњ, односно објекат за обуку у Јастребарском. На томе се радило до 1968. године 1966. набављено је шест амфибија-транспортера К-61 ради извиђања река и евакуационо-спасилачку службу, комплети за обуку и опрема за спасилачке групе. Током 1966. и 1967. године групе југословенских тенкиста биле су на подводној обуци у Пољској, односно

¹³² Исто, к. 439, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969); Исто, ф. 7, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 196, 1. јул 1970). У периоду 1967–68. на полигону Мањача радове је изводио 360. инжењеријски полигон, а технички прегледи тенкодрома, тенководрома и АТС вршени су у јуну 1969. – Исто, свж. 4551, 1.

¹³³ Исто, свж. 4554, 9.

¹³⁴ У саставу су биле Управа центра, Школа за усавршавање официра, Течај Војне академије КоВ, Подофицирска школа, команда стана, техничка чета, интендантски вод, амбуланта, аутомобилски вод, полигон, а постојао је и Орган УОЈ за израду правила и приручника. – Исто, к. 439, ф. 4, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 241, 12. август 1967).

¹³⁵ Исто, свж. 3313, 1.

у Борисову, у СССР.¹³⁶ Југословенска екипа је јуна 1966. за време двонедељне посете пољској армији учествовала у подводној возњи тенкова. Ова група је проучила организацију обуке у возњи под водом и функционисању пратећих сегмената такве обуке.¹³⁷ У августу 1967, Југословени су поново званично тражили од Совјета да се упознају са њиховим објектима за подводно кретање.¹³⁸ Ипак, крајем 1968. године констатовано је да се подводна обука још увек не изводи, јер нема одговарајућих објеката.

У периоду 1967–68, југословенски војни званичници тражили су од СССР-а да упути своје стручњаке ради помоћи у обуци. У децембру 1967, обављена је консултација са совјетским стручњацима о изградњи и монтажи опреме на опитним стрелиштима Набрђе и Петровац, о ватреној обуци и организацији стрелишта.¹³⁹ Совјетски стручњаци, пуковници Јарошевски и Романов, боравили су у Југославији јуна 1968.¹⁴⁰ Ова два совјетска пуковника (један је био инспектор ватрене обуке у МНО, а други наставник гађања у Тенковској академији) били су ангажовани да би помогли у решавању проблема ватрене обуке тенкиста, појаснили поставке из правила гађања тенковским наоружањем, размотрили обим и садржаје на АТС и утврдили програмске садржаје и методику ватрене обуке. Они су обишли полигоне Мањача и Петровац, присуствовали бојевим гађањима тенкова Т-55 и Т-34, као и четном бојевом гађању у ШЦОЈ. „Вредност одржаних консултација је у томе што смо успели разјаснити нејасна питања из теорије и праксе обучавања тенкиста која битно утичу на концепцију ватрене обуке у целини. Нарочито је значајно то што смо разјаснили место и улогу појединих начина гађања из тенковских топова, услове и даљине гађања са појединим врстама зрна уз употребу стабилизатора и ИЦ уређаја, гађање на великим даљинама и посредна гађања. Тиме смо дефинисали ставове за правило гађања које се припрема за штампу.“¹⁴¹

На полигонима Мањача и Петровац изграђена су аутоматска /аутоматизована тенковска стрелишта. На њима је уграђена совјетска електронска опрема, која је касније замењена савременијом југословенском. Та стрелишта унела су револуционарну промену у систем и квалитет ватрене обуке тенковских посада. На АТС су тенкистима на гађању демонстрирани тренутни и покретни циљеви у реалном времену за гађање, у условима као на бојишту. Ко за то кратко време не погоди циљ, није испунио услове гађања и добијао је оцену да је борбено неспособан. На АТС су извођена школска гађања из спрегнутог митраљеза или уметнуте цеви у тенковски топ. Увођење АТС условило је организовање ватрене обуке и

¹³⁶ Исто, свж. 3344, 21.

¹³⁷ Исто, к. 439, ф. 4, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 241, 12. август 1967); Исто, свж. 4559, 5.

¹³⁸ Исто, свж. 3312, 9.

¹³⁹ Исто, свж. 3314, 4.

¹⁴⁰ Исто, свж. 3312, 2, 10.

¹⁴¹ Исто, свж. 3315, 10.

поделу гађања на претходна (МС), школска (АТС), бојна (полигон) и тактичке вежбе са бојевим гађањем (полигон).¹⁴²

Значајну новину у ватреној обуци тенкиста представљала су гађања на великим даљинама (2.500–5.000 м) из тенковских топова. За претходне генерације тенкиста, максимална даљина ефективног погађања била је 1.000 м и тако је програмирана обука у гађању. Ново наоружање тенкова омогућило је прецизно гађање у покрету из тенковског топа на даљинама до 1.500 м, а са места-застанка до 2.000 м, па и до 2.500 м, што је повећало средњу даљину гађања за скоро три пута. У складу са тим израђена су нова *Правила наставе гађања из тенковског наоружања и Упутства и програми за извршење гађања*. Она су била праћена бројним опитним и показним гађањима да би се људство уверило у квалитативно нове борбене могућности нових борбених возила. Али и за креирање тактичких дејстава ОМЈ, а посебно у ноћним условима, за шта је било предвиђено 25% програма обуке из тактике ОМЈ.¹⁴³

¹⁴² *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 212.

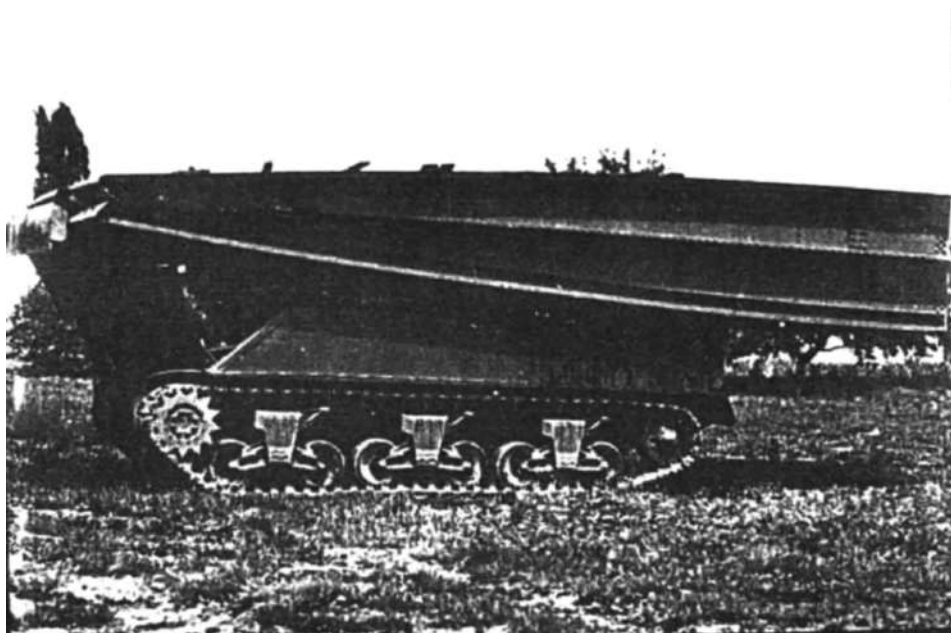
¹⁴³ *Исто*, 212–213.

Један тенк типа М4А3 модификован је уградњом мотора В-2 са тенка Т-34 и коришћен за испитивања под називом М-634 током 1958. и 1959. године, у околини Сарајева. Модификација није прихваћена (Војни архив)

Прототип тенка М-636 требало је да уђе у наоружање до краја 1963. године. Тешкоће са израдом 1961. године, као и почетак набавке совјетских тенкова Т-54, зауставио је овај амбициозни пројекат

Тенк М4А3 модификован је и уградњом јуришног – лансирног моста. Прототип је завршен у периоду 1964–1967. године, али ни ова модификација није прихваћена у оперативну употребу

Прототип модификације тенка Т-34 (бр.--68) означене као М-67 – конверзија у специјалистичко инжењеријско возило

Тенкови Т-34 5. оклопног пука и пешадија са белим вежбовним ознакама на капама у садејству, почетком 1960-их. Сва три тенка имају монтиране имитаторе опаљења. Први тенк у колони (2839) има на позицији митраљесца пушкомитраљез М-53/МГ-42, уместо формацијског тенковског митраљеза ДТ (МЦО)

Одличан поглед на тенк Т-34 (2702) са имитатором опаљења и пушкомитраљез М-53/МГ-42, уместо формацијског тенковског митраљеза ДТ (МЦО)

Тенк Т-34 (2631, могуће из 211. окбр) са тактичким знаком – белим троуглом уцртаним на куполи и пратећом пешадијом почетком 1960-их на једном увежбавању, праћеном са занимањем од локалног српског становништва (МЦО)

Трактор Фап ГЈ-800 израђен по лиценци мађарског трактора Чепел К-800. Овде бр 0585, вуче минополагач ПМР-3. Ходни део трактора коришћен је за израду оклопног транспортера. У оба случаја реч је о ходном делу совјетског предратног тенка Т-70 односно самоходке СУ-76

Југославија се крајем 1950-их определила да развија оклопни транспортер сопственим снагама. Резултат таквог опредељења био је ОТ М-60. Овде ешалон транспортера из састава ШНЦОЈ на проби за првомајску параду 1961 (МЦО)

Колона оклопних транспортера М-60 из првих серија у току једне од вежби 20. оклопне дивизије, средином 1960-их (МЦО)

Почетком 1970-их обновљена је производња оклопних транспортера типа М-60 у побољшаним верзијама П и ПБ. На фотографијама: ОТ стандардне верзије са вежбовним бројем 238 и верзије ПБ, са бројем 11455 (МЦО)

Тенкови типа Т-54А отворили су нову страницу у историји југословенских ОМЈ.
На фотографији: колона Т-54А, током припреме за параду 1962. привремено
додељени панчевачкој 203. оклопној бригади, а касније у саставу 2. окбр
у Јастребарском (МЦО)

Постројен батаљон 5. оклопног пука наоружан тенковима Т-54Б (МЦО)

Типски снимак тенка Т-54Б (6977). Карактеристични детаљи за разликовање од Т-55 су вентилатор на десној страни куполе и ПА митраљез, које су касније добили и тенкови Т-55 (МЦО)

Тенкови Т-55 набављени у СССР-у, потом Чехословачкој, касније и Пољској, Овде, тенкови из састава 5. оклопног пука/ШЦОМЈ.

Колона ПА самохотки ЗСУ-57-2 из 20. оклопне дивизије у Сиску предвођена са два командна Скауткара на проби за Првомајску параду почетком 1960-их. Спој америчке и совјетске технике типичан за ЈНА у зениту Хладног рата (МЦО)

Могућност ПВО заштите оклопних јединица подигнута је увођењем самохотки ЗСУ-57-2. Овде возило 9889 из састава 41. оклопног пука (МЦО)

Добијени у оквиру војне помоћи, тешки трактори М-4 (на шасији тенка Шерман) и М-5 (на шасији тенка Стјуарт) служили су дуги низ година за вучу артиљерије ЈНА већих калибра. Овде на проби за једну параду почетком 1960-их током силаска према Аутокоманди. Трактори М-5 вуку хаубице М-1 калибра 155мм, односно трактори М-4 са топовима/хаубицама 155 или 203 мм (МЦО)

Тенкови М-47 Патон су „глумили“ у многим партизанским филмовима немачке тенкове из Другог светског рата (МЦО)

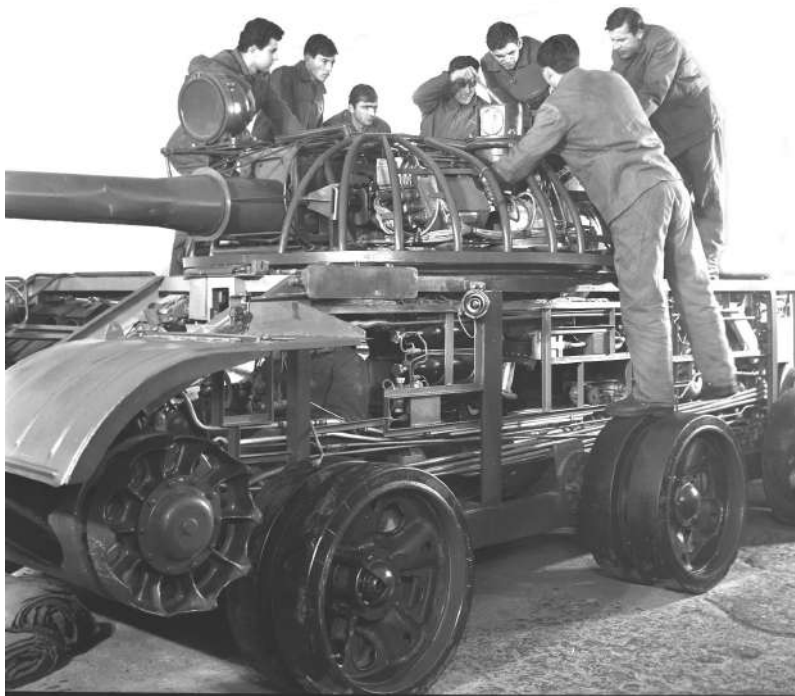
Тенкови типа Шерман су током 1960-их углавном били у саставу пешадијских јединица. Овде тенк бр. 3572 из 52. пешадијске бригаде у Пожаревцу. На боковима овај тенк има уписан круг а на челној плочи крст у облику слова Х, сасвим сигурно тактички знаци у оквиру те или неке претходне јединице (Дом армије Пожаревац, виа М. Пајовић)

Током 1960-их део оклопних аутомобила М-8 и М3А1 пребачен је у јединице АБХО, са улогом прилагођеном евентуалном нуклеарном рату (КА)

Увођење тенкова Т-54 и Т-55 у наоружање омогућило је планирање употребе ОМЈ у условима нуклеарног рата. На фотографији: деконтаминација тенка 9474 из састава 31. оклопне бригаде (КА)

Обука питомаца и војника у ОМЈ почела је да се осавремењује
увођењем учила – пресека тенка Т-55 (МЦО)

Тенкови Т-55 са којима је била наоружана
Бригада АД 1968г.

Тенкови Т-55 набављени у СССР-у, потом Чехословачкој, били су намењени
за преоружавање самосталних оклопних бригада. Овде тенкови Т-55А из састава
211. оклопне бригаде у Нишу (211. окбр)

Противоклопна компонента ЈНА појачана је увођењем 40 самоходки СУ-100, које су у ЈНА означене и као М-44. Овде, самоходка 9814 на једној од зимских активности (МЦО)

Још једно појачање за противоклопне снаге у оквиру оклопних јединица било је увођење оклопних возила БРДМ-1, верзије 2П27 наоружаних противоклопним ракетама Шмелъ. Овде возило бр. 6862 из јединице у Бачкој Тополи (МЦО)

Оклопне извиђачке јединице ЈНА од средине 1960-тих имале су два основна типа совјетских оклопних возила, извиђачке тенкове ПТ-76 и оклопне аутомобиле БРДМ-2. Овде у саставу 51. мотомеханизоване бригаде. (МЦО)

Чехословачки ОТ Топас, набављен 1965. године, у току испитивања. Извесно време се рачунало да ће овај оклопни транспортер ући у наоружање ЈНА, али га је у директном испитивању „победио“ совјетски БТР-50 (Војни архив)

Оклопни транспортер БТР-50ПУ, командно возило оклопних али и других пешадијских, моторизованих и механизованих бригада. Разликује се по две туреле на чеоној страни и повећаном броју радио-уређаја. Овде, тек испоручено возило из састава 211. оклопне бригаде (211. окбр)

Оклопни транспортер БТР-50ПК, командно возило за ниво оклопног батаљона. Овде, бр. 10170 из састава 1. гардијског оклопног пука, током вежбе Јединство 83 (МЦО)

Дозер БАТ-М у акцији, негде на територији 5. армије, током 1973. године (ХДА)

Артиљеријски трактор АТС-59Г (овде бр. 9993) израђен на бази ходног дела тенка Т-54, служио је за вучу артиљеријских оруђа највећег калибра: 155 или 203мм (Војни архив)

Током 1970. испитивана је нисконосећа полуприколица производње НПП возила „Горица“ из Нове Горице са тегљачем Фап 18 БСТ/АВ носивости 30 Мп. Овај вучни воз био је намењен за транспортовање тешких гусеничара БТМ, БТМ-3, БАТ, АТС-59, као и осталих гусеничних борбених возила у наоружању ЈНА, сем тенкова (Војни архив)

Совјетски рокопачи БТМ на припреми првомајске параде

Амфибијски пливајући транспортер ПТС, совјетске производње, израђене на бази шасије визуелно налик на ходни део Т-54/55 ушле у састав понтонирских јединица. Овде у саставу 5. армије, 1972. године (ХДА)

Тенкови М-47 14. оклопног пука, били су прва јединица на правцу према граници Италије крајем 1960-тих и почетком 1970-тих. Овде, на полигону Бач – Кнежак (МЦО)

6. РАЗВОЈ ОКЛОПНИХ ЈЕДИНИЦА ЈНА ПОСЛЕ СОВЈЕТСКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ 1968

Изненадном агресијом армија Варшавског пакта предвођених СССР-ом на Чехословачку, августа 1968, дошло је до активирања снага ЈНА, ради спречавања сличне интервенције у Југославији. Овај догађај био је прилично неочекиван за југословенски државни и војни врх. Тај ефекат је појачавала чињеница да је од 1961. постојала интензивна војно-технолошка сарадња услед чега југословенски војни планери нису претпостављали никакву опасност од источних суседа, чланица Варшавског пакта. Напротив, у евентуалном сукобу рачунало се на нуклеарну „подршку“ које би тај савез пружио Југославији. Чехословачка криза је у значајној мери утицала на нова размишљања и идеје у ЈНА, на дефиницију могућих ратних сукоба и даљи технолошки развој, који је императивно почео да се окреће према домаћим капацитетима. Род оклопних јединица налазио се, као и 1953. године када је ескалирала Тршћанска криза, у току преоружавања на нове типове борбених возила. Многе од тих планова чехословачка криза је довела у питање.

6.1. *Ангажовање по плану Авала и искуства*

После вести о упаду снага Варшавског пакта у Чехословачку, 20. августа 1968. јединице ЈНА које су гравитирале према источним суседима преведене су у виши степен борбене готовости. Наређена је мобилизација дела јединица. Активирани су неке оклопне јединице Б ешелона, а делимично мобилисани резервни састав и возила из пописа ради допуне јединица А и А-1 типа. Активирани су 211. и 265. оклопна бригада, као и 1. батаљон 329. окбр, односно 1, 2, 8, 12, 16, 24, 25. и 36. оклопни пукови, и упућени према мађарској и бугарској граници, као и према важнијим тачкама унутар земље где се очекивао ваздушни десант на цивилним и војним аеродромима.¹ Ово ангажовање, које је захватило период од краја августа до прве недеље октобра 1968, познато је као задатак *Авала*.

Располажемо извештајем о ангажовању 329. оклопне бригаде у овим догађајима. Први батаљон 329. окбр мобилисан је 26. августа 1968. и позвано је цело људство (друга мобилизација изведена је по списку 21. септембра). Деша се наредбом за мобилизацију примљена је 26. августа, око 01,30 часова. Рок утовара тенкова на вагоне био је до 18 часова истог

¹ Исто, свж. 4555, 20. Искуства из активирања оклопних јединица по плану *Авала*. Из ШЦОЈ је комплетиран школски батаљон и упућен за одбрану аеродрома у Батајници. – М. Бабић, *ИШЦОМЈ...* (рукопис).

дана (16,60 сати или 2/3 мање од предвиђеног рока мобилизације јединице). Како није прецизиран начин попуње (у депеши је стајало „активирати 1. окб“ без додатних објашњења, која су на инсистирање окбр стигла касније), јавиле су се бројне дилеме: да ли батаљон попуњити војницима на одслужењу или мобилисати резервни састав; да ли мобилисати оклопни батаљон у касарни или на мобилизацијском зборишту; да ли стављати муницију у тенкове. Ова мобилизација је изнела на површину проблем позивања резервног састава и времена потребног за долазак резервиста у јединицу. У ситуацији која није трпела одлагања све се то одједном видело: начин позивања, време пристизања у јединицу, кашњења, позивање других обвезника, рад локалних органа. На ратном положају је откривено да је стрељачко наоружање – стари совјетски аутомати ППШ – Шпагин, (као и код целе 329. бригаде), потпуно „неупотребљиво“, па је батаљон на лицу места преоружан полуаутоматским пушкама М-59. Батаљон је затим изашао из састава бригаде и био препотчињен I армијској области.²

„Огромна већина састава Центра (ШНЦОЈ, где је била и 329. окбр) правилно је схватила новонасталу ситуацију и задатке на плану припреме оружаних снага и народа за одбрану земље и самоуправног социјализма. Старешине су иницијативно прекидале одмор, јављале се депешама или најближим командама, војници-ислуженици су говорили својим старешинама „рачунајте са нама, остаћемо докле год интереси и безбедност отаџбине то захтевају“, а тих дана касарнама се орила песма: „Друже Тито само зови, ми смо спремни и тенкови“. Висока свест патриотизма и борбени морал војника, питомаца и старешина био је присутан у сваком роду и на сваком задатку. Ретки су били примери лежерног и комотног обављања задатака.“³

Нишка 211. оклопна бригада напустила је касарну и разместила се југозападно од Ниша, у Добричу и Нишком пољу. Њен 2. оклопни батаљон измарширао је са тенковима Т-34 у правцу Пирота и био распоређен у рејону Војнеговца, где су ручно израђени закљони, што је због изузетно тешког земљишта трајало више дана. Посаде су ноћивале уз тенкове. Бригада је на положајима боравила до октобра 1968. године.⁴

Искуства ове изненадне мобилизације показала су да је кадровско језгро негде распоређивано по свим јединицама равномерно, а да су негде формиране комплетне чете од кадровског људства (код 12, 16, 24, 25, 36. окп). Попуна људством из резервног састава била је 100% (чак 10–20% резерве), али су обученост и оспособљеност на средствима далеко заостали. У току мобилизације, нарочито у њеном почетку, јавиле су се веће потребе за возачима и механичарима него за осталим ВЕС, па је тај проблем директно утицао на мобилизацију јединице. Фонд моторних возила попуњен је из пописа. Различитост типова возила изазивала је низ проблема

² Исто, свж. 3315, 26, 1–3, 13–15.

³ Исто, 9.

⁴ *Монографија 211. оклопне бригаде*, 59.

у прихвату, употреби и одржавању, што је додатно отежало мобилизацију. Пописне цистерне за гориво нису имале адекватне пумпе за попуну борбених возила нити могућности теренске употребе. Санитетска возила махом нису била предвиђена за теренске услове. Сви ови проблеми поново су актуелизовали питање унификације фонда моторних возила. Подела кадровског језгра команди које су развијале два пука није била равномерна. Поједине команде су за своје потребе оставиле бројнију и квалитетнију попуу, док су за ратне пукове одредиле најнужнији део старешина и људства. Слично је било са распоредом резервних старешина у оквиру јединица које су се формирале. Дужности у командама или руковођење четама показало је низ мањкавости у обучености, знању и вештинама људи, изузев у тенковским четама. („Пракса је показала да је основни узрок неуспешног руковођења јединицама баш слаба обученост старешина на појединим техничким средствима и за поједина формацијска места.“) У 12. и 16. оклопном пуку, због недостатка официра, дужности командира тенкова обављали су резервни подофицири. Избор кадра је био изузетно значајан фактор успешне мобилизације. У јединицама је уочена разнолика обученост посада тенкова, како војника из мобилизацијског језгра, тако и војника из резерве. Разлог томе била је чињеница што је 50% војника прошло тек три месеца обуке. Додатно, део резервног састава требало је преобучити на технику јединица у којима су имали ратни распоред. У таквој ситуацији није се мислило на преобуку војника-резервиста других специјалности, што је довело до проблема у успостављању и одржавању везе.

„У свим јединицама у току извршења мобилизације и касније у рејонима за одбрану, био је проблем попуне моторних возила са горивом, а касније и транспорта горивом. Тај проблем се је различито манифестовао код јединица пошто су исте биле различито опремљене са цистернама и амбалажом, а и услови смештаја горива нису били у свим јединицама једнаки. Већи део јединица, а посебно оклопни пукови нису били попуњени са формацијским цистернама, а у неким пуковима (12. и 16.) нису имали ни буради ни канти за гориво. У почетку мобилизације јединице су возила попуниле у касарнама из подземних цистерни, примењујући разне импровизације а све у циљу да се тај задатак изврши што пре. Искуства су показала да је попуна горивом врло сложен задатак и да уколико јединице не располажу потребним средствима за попуу долази до дужег задржавања тенкова и осталих борбених возила у касарнама, гаражама, а тиме и до успорења извршења мобилизације.“

Као и октобра 1953. у Тршћанској кризи, током активирања јединица поново је актуелизован проблем акумулатора, иако су потрошене године за његово решавање: „Активирање акумулатора за возила која су била у конзервацији одвијало се врло споро, ради тога су јединице биле принуђене да пале моторе акумулаторима из других тенкова (прикључивањем споља). Разлози спорог активирања су различити и углавном се огледају у слабом капацитету акумулаторских станица, недостатку киселине и

других потребних прибора. Поред тога појавио се проблем стручног кадра, а посебно обученост кадровског језгра које је планирано да изврши тај задатак. У 12. и 16. оклопном пуку поред спорог рада на активирању требало је извршити проширење клема на тенковима, јер акумулатори нису по димензијама одговарали за одређене тенкове.“

„Код свих јединица се истиче проблем непопуњености са резервним деловима за тенкове и остала возила. Тај проблем је био присутан како у почетку мобилизације тако и касније, ради чега су поједина возила и због ситних кварова била ван строја. Посебне потешкоће чини то, што јединице не знају шта их следује од резервних делова, шта од тога могу добити а шта не могу.“ Слично је било и са попуњеношћу алатом.

Деконзервација технике и наоружања је такође представљала велики проблем у тренуцима кризе. „И поред уложених напора одвијала се врло споро и неплански, тако да су поједине јединице у којима су тенкови и остала возила била потпуно конзервирана, успеле да извуку технику из гаража на моб. збориште тек после 3–4 дана, а да буду потпуно оспособљена за борбена дејства тек после 8–10 дана. За овако споро извршење деконзервације има више разлога од којих се неки могу сврстати у објективне потешкоће и други који су били субјективне природе. Констатовано је да су команде које су биле одговорне за израду моб. планова планирале деконзервацију, формирале екипе и делом обезбедиле потребна материјална средства. Међутим, код већег броја возила није било потребних упутстава, екипе нису обезбеђене у потпуности са потребним средствима, у екипама није било довољно стручног кадра, деконзервација се вршила под тешким условима (ноћу без светла), недостајала су средства за чишћење и др. А све то се негативно одразило на брзину рада.“ С обзиром на низ нерешених проблема деконзервације, како је закључено, „немогуће је дати реалну оцену стварних могућности појединих јединица за деконзервацију у предвиђеном року“. Могућности деконзервације требало је сагледати не преко норми и појединачних испитивања, већ полазећи од реалних услова – расположивог људства и количине технике.

У домену технике, код многих јединица недостајали су делови и склопови, који су послани на оправке. Посебно је било лоше стање технике у 25. и 36. оклопном пуку. Слична је била попуњеност одређеним средствима ван рода ОЈ: АБХО, инжињерија, веза, а за тенкове ПТ-76 није било попуње довољном количином муниције. Организација везе је, и поред адекватне попуње, такође била проблем. „Гледајући у целини, код свих јединица које су активирани, попуњеност са материјално-техничким средствима била је слаба и по нашем мишљењу то је био један од основних узрока спорог довођења јединица у потпуно борбену готовост.“

„У току извршења борбених задатака уочени су недостаци посадне, водне и четне обуке. Наводимо као пример: линијски распоред у одбрамбеним рејонима, слаба контрола и обезбеђење међупростора, маскирање примитивно, организација ватреног система делимично извршена,

неприпремљени елементи за ноћно гађање, потпуно запостављена организација запречавања и борбеног обезбеђења као и организација садејства елемената борбеног поретка од тенковског вода до оклопног пука. Наведени недостаци у погледу обучености од војника до команди пукова говоре да је потребно обезбедити одређени степен обучености и уиграности на свим нивоима.“ „У четама везе оклопних пукова може се рећи да је ситуација најкритичнија.“ Квалитет резервног састава није задовољавао, а „велика већина“ људства била је обучавана на уређајима који се више нису користили или се нису користили у ОЈ. Ово је проузроковало проблеме у првим часовима мобилизације и формирања јединица, односно одржавању везе са претпостављеним или потчињеним саставима. Критиковани су слаба организација обуке, вербализам, одсуство контроле и обилазака, теоретизам, уместо чега је требало приступити „извођењу практичним радњама са јединицама у пуном борбеном саставу у периоду који је претходио активирању јединица“. Сва питања борбене обуке била су већ регулисана наређењима и правилима, па није требало доносити нове регулативе и наређења.

Стицајем околности јединице у моменту активирања нису се налазиле у подједнаким условима. Код јединица које су биле боље материјално попуњене и људство преобучено у већем проценту, објективни услови активирања били су знатно повољнији. Иако довођење ОЈ у борбену готовост није трпело импровизације, ова ситуација је показала доста одступања од плана њихове употребе. „Пракса је показала да јединице нису могле да буду формиране и доведене у пуну борбену готовост у роковима који су дати мобилизацијским развојем. Основни узроци неиспуњења одређених рокова јесу: знатније одступање од територијалног принципа попуње, већи степен непопуњености јединица са материјалним средствима, добар део техничких средстава која су се налазила у РР-у била су некомплетна или неисправна и на крају неадекватна разрада и неприлагођеност мобилизацијских планова конкретној ситуацији.“ Сва ова искуства, а било је још недостатака (необезбеђеност средствима после преформирања или формирања (окп), велики број људи на годишњем одмору у почетку кризе, превози, недостатак вагона, саобраћајно обезбеђење и кретање до положаја итд.), требало је уградити у нове временске оквире за мобилизацију појединих оклопних јединица. Узимајући у обзир наведене пропусте, дат је предлог детаљних мера за њихово превазилажење.⁵

„Ситуација у којој се налази наша земља, концепција народне одбране, садашње стање и задаци који се предвиђају за ОЈ при агресији на нашу земљу (нарочито са Истока), наметнули су потребу нових размишљања, нових мера и прилаза проблемима, одлукама и решењима.“

„Део ОЈ у саставу првог стратешког ешелона је намењен да у почетном периоду рата прими први удар, да одбраном од саме границе лопти

⁵ Исто, свж. 4555, 20. Искуства из активирања оклопних јединица по плану *Авала*.

нападну моћ агресора, спречава његов брз продор и створи неопходно време осталим снагама првог стратегијског ешелона за организацију одбране по дубини, а тиме истовремено и време за мобилизацију снага II страт. ешелона оперативне армије и свих компонената територијалне армије.“ Такву улогу су имале снаге: 265. окбр, 36. и 51. мтмехбр, као и 14, 8, 2, 41. и 42. окп, односно окб код 12, 13, 25, 195. бригаде, „па и 5. пбр и 23. пд“, што је чинило 33% тенковског фонда ЈНА.

„Противдесантна одбрана виталних рејона државне територије је постала императив. На том задатку у почетном периоду рата морају се ангажовати све компоненте народне одбране. Једно од најефикаснијих средстава те одбране су тенкови. Због тога се предвиђа да ће на том задатку бити ангажоване првенствено ОЈ које у миру лоцирају у таквим рејонима“. На ову групу је отпадало 40–46% тенковског фонда (1, 2, 31, 329, 211, 243. окбр, 1, 4, 6. окп, 15. окб пбр, делови 32, 24, 25 и 16 окп, око 90 тенкова у саставу ваздухопловних база или лаких пешадијских пукова).

„Време од почетка агресије (нарочито при изненадној агресији) до борбене употребе оклопних јединица Б ешелона знатно се скраћује и немогуће га је мерити досадашњим мерилима. Треба полазити од ситуација да ће неке јединице бити присиљене да ступе у борбу са копненим снагама противника пре завршене мобилизације, по деловима, итд. Нарочито критично време за извршење мобилизације би могло бити за 24, 17, 16. и 25. окп. Ту не запостављамо ни време за 6, 32 и 21. окп и остале јединице. И код неких јединица А ешелона нису сасвим повољни услови у погледу времена за извршавање мобилизације, јер имају знатне демобилне делове, као 31. окбр, 8, 1, 2, 41, 42. окп итд. Од самог почетка ратних дејстава, ОЈ у приграничним рејонима ће бити у ситуацији да воде борбу са знатно надмоћнијим оклопним снагама агресора, које би могле бити масовно подржане авијацијом. То значи да их у том смислу морамо оспособити и припремити.“ Овако дефинисање могуће агресије довело је до низа захтева за предупређење изненађења: познавање противника, развој извиђачко-обавештајних снага, познавање терена будућих дејстава, познавање стања у јединици по свим питањима борбене готовости, усавршавање техничких и мобилизацијских мера, спровођење обуке. Императив је био: „Основно је да је тенк заједно са наоружањем исправан, посада обучена, да за њега постоји муниција и да може ступити у борбу“, а све друго је требало ставити у страну.⁶

Једна од основних мера које је Управа ОЈ предложила за побољшање ситуације било је држање муниције у тенковима, и то са повећаним процентом противоклопних граната код 38 тенковских чета и једног тенковског вода (у две тч у већини бригада-пукова (860 или 1.080 граната), осим у 14. окп где би требало у три чете (2.130), негде у једној чети (430–540–710), у делу јединица којима се предвиђала ПДО требало је борбени

⁶ Исто, свж. 4554, 8. (УОЈ стр. пов. 390, 18. децембар 1968 (Борбена готовост оклопних јединица, проширене тезе).

комплет прилагодити на 75% тренутно-фугасне и 25% панцирне муниције). Прва управа ГШ је и раније пружала отпор овој идеји предлажући да се муниција држи у камионима или близу тенкова, што је Управа ОЈ одбијала као неадекватно. У оквиру мера предложено је уређење територије у складу са предвиђеним дејствима агресора односно одбране, организација командовања и веза тако да се рачуна на поремећаје, ометање и друге ситуације које би нарушиле систем веза. Систем веза је требало прилагодити постојећим структурама, радити на даљем увезивању совјетских радиоуређаја са домаћим или америчким, посебно увезивањем са ОТ М-60 чији РУВ 1–5 нису могли да се укључе у радио-мреже са тенковским РУ Р-113, итд. У кратком периоду требало је усагласити формације из 1967. и нове из јесени 1968, и елиминисати нерешена питања: командири водова (официри-подофицири), командири тенкова (подофицири, питомци ШРО, десетари), питање команди окб у самосталним окп, састав команди окп-окбр, питање састава мотомеханизованих јединица од одељења до батаљона. У тај круг су спадала и питања формације ШНЦОЈ, вучних возова, возача командних ОТ (војници или цивили), наставна питања, редовна обука резервног састава ОЈ и састава који је улазио у ОЈ, обуке на средства предвиђена испорукама у 1969–1970, а посебно за резервне јединице. Кадровски проблеми (недостатак 400 подофицира, попуна команди ратних ОЈ официрима рода из школских центара и других структура у ДСНО), вишак тенкова М4А3, попуна кумулативним гранатама, акумулаторима, попуна горивом тенкова у РР и друга питања такође су чекала на решавање.

На састанку одржаном 6. децембра 1968 у Управи ОЈ, усвојене су многобројне мере ради јачања борбене готовости ОЈ: израда нових мобилизацијских елабората за део ОЈ, критеријуми за попуну моторним возилима из армијског фонда, решавање даље попуне ОТ М-60, као и набавке тенкова Т-55 и ОИА БРДМ-2, дефинисање система веза, решавање попуне војницима техничке службе ради ангажовања на свим техничким мерама јединица, по питањима конзервације технике и држања муниције у тенковима, чувања одеће и обуће за део резервног састава у јединицама. „Недостатак возача тенкова и ОТ по мирнодопској формацији, који је проузрокован објективним разлозима треба решавати путем привремене попуне са обвезницима преко разреза све док се не затвори циклус попуне, а то значи читаву 1969. годину. На исти начин треба да поступе и јединице које буду примале ОТ којих сада немају у формацијама. Попуна са возачима тенкова из НЦОЈ у месецу фебруару 1969. донекле ће ублажити њихов недостатак. Тек у месецу јуну 1969. године уследиће попуна са 33% по новом развоју ОЈ.“ Дефинисани су многи ставови у сегменту обуке, програма гађања и утрошка горива за вежбе. Рестрикције горива на рачун обуке више нису биле дозвољене. „Људство из резервног састава на дужностима нишанција у тенку које је било на вежби по плану *Авала* и није извршило одговарајуће гађање топом треба накнадно позвати на вежбу“, ово се првенствено односило на људство у I армији. Посебан задатак било

је подизање обучености питомаца и слушалаца школа и курсева „с обзиром да постоје примедбе да питомци који долазе из школа нису овладали са техником и наоружањем“. Требало је поставити задатак на изради средстава оперативног маскирања, као и довршити распоред технике према плановима.⁷

6.2. Одговор на нове изазове: план реорганизације Снага II

После краћег времена увидело се да Југославији не прети непосредна ратна опасност, али да је у складу са агресивном праксом СССР-а према либералнијим комунистичким руководствомима потребно редефинисати планове одбране и организацију. Са концепцијске тачке интересантна је чињеница да је агресија на Чехословачку изменила перцепцију будућег непријатеља, која је била присутна у ратним плановима *Дрвар*, *Дрвар-2* и тада актуелном плану *Снага*, где се искључиво рачунало на агресију са Запада. Искуство кризе наметнуло је одбацивање идејног концепта плана *Снага* и његову модификацију *Снага-2*, а касније стварање новог плана *Рудо*, који је укључио и могућност агресије са Истока, превасходно из правца Мађарске и Бугарске. Анализирана је и претња из ваздуха: пре свега кроз ваздушне десанте (утицај упада совјетских ваздушно-десантних јединица у ЧССР) и могуће ваздушне ударе на груписане снаге ОЈ (искуства са Блиског истока 1967). Утицај овако сагледаних претњи на безбедност СФРЈ умногоме се одразио на организовање, обуку и филозофију употребе ОМЈ у Југославији до средине осамдесетих година. На бази тих искустава уследила је 1970-их знатна преокупација обуке јединица рода ОЈ борбом против ваздушних десаната различите величине.

Југословенски војни планери су у првој половини септембра 1968. направили план реорганизације ЈНА, па тако и оклопних јединица, са пре-расподелом борбених возила у складу са новим распоредом.⁸ Једна од највећих промена у овим периоду била је одлука да се армијске области пре-формирају у армије. Армије су у неким случајевима биле приближно једнаке републичким границама – III армија у Македонији, VII у БиХ а IX у Словенији, односно Војно подручје Титоград Црној Гори. Србија и Хрватска су биле покривене са више армија. Србија са I и II и мањим делом III армијом, а Хрватска V армијом која је делом (гарнизони Илирска Бистрица – Козина) улазила на територију Словеније, односно Војнопоморску област која је покривала далматинску обалу, острва и подручје северне Далмације (дивизија у Книну). Источни део Славоније био је у надлежности VII армије из Сарајева. Стварањем армија укинута су краткотрајни

⁷ Исто, 4554, 8. УОЈ стр. пов. 390, 18. децембар 1968.

⁸ Исто, свж. 4555, (УОЈ, стр. пов. бр. 265 14. септембар 1968, Оклопне јединице по плану *Снага-2*). У том тренутку ЈНА је рачунала са следећим фондом борбених возила: 371 М4А3, 318 М47, 943 Т-34/Т-34Б, 140 Т-54А/Б, 379 Т-55, затим са 182 ОТ М-60, 63 ПТ-76Б, 59 БТР 50ПУ, 41 БТР-50ПК и 19 БРДМ-2.

корпуси и део њихових приштапских јединица. Оваква организација армија функционисала је све до краја 1988. године (у јавности су ове команде називане према седишту: загребачка, скопска... армијска област). Даљи развој јединица ЈНА на стратешком нивоу у наредних двадесетак година био је стабилан, јер се команде армија нису мењале, делом и команде активних и ратних дивизија, са свега неколико изузетака. Развој организације пратимо кроз промене на бригадно-пуковском нивоу или (пре)формирање јединица због нове технике и наоружања које су увођени у овом периоду.

План *Снага-2* био је основ за преформирање неких постојећих и формирање нових оклопних јединица. У циљу повећања борбене готовости дела оклопних јединица А категорије, Генералштаб је наредио да се бојева муниција смешта у тенкове. Део муниције је издвојен и у оригиналном паковању смештен у близини тенкова да би се у њих могао убацити за кратко време.⁹

Ради затварања тактичко-оперативних праваца који су са севера водили у централни део СФРЈ, донета је одлука да се формирају *мотомеханизоване бригаде* (мтмбр), које би биле оспособљене за самостално извођење борбених дејстава у равници и на широком фронту. Ове бригаде имале су по две тенковска и по један механизовани и моторизовани батаљон, као и јединице за подршку (хад, мптад, инжб и остале јединице четног састава). Оклопна дивизија – као гломазна у односу на могуће претње – расформирана је, а њене три бригаде постале су самосталне. Нове формације су реализоване током јесени 1968, сем мтмбр које су почеле да функционишу првих дана 1969. године. Највећу развијеност имале су нове мтмбр, као и јединице у приграничним зонама, где су батаљони имали по три тч и једну мпч, односно без мпч ако су били у саставу мтмбр или окп. У принципу, највећи део развијености остао је исти, осим код мтмбр где су мпб имали развијене све саставе.

У том периоду су формиране: 36. и 51. мотомеханизована бригада¹⁰, као и 12. пролетерска пешадијска бригада са два оклопна батаљона. Њихови батаљони су формиран прерасподелом тенкова Т-34Б и ОТ М-60, као и прекомандовањем људства комплетних чета/водова из других јединица. Све три бригаде биле су на очекиваним првацима агресије са Истока. Затим су формиран оклопни пукови пешадијских дивизија типа Б: 16, 17, 21, 24. и 32. и три тенковске чете које су развијале: 4. окп, 9. окб/9. пд и 23. окб/23. пбр.

⁹ Исто, к. 439, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969).

¹⁰ Ђукић В. Милан Жупски, *Педесетпрва механизована бригада 20.9.1968 – 15.1 1997*, Удружење за неговање традиција 51. механизоване бригаде, Панчево, 2021. Наводи се да је 51. бригада имала команду и део јединица у касарни „Народни херој Иван Милутиновић“ У Панчеву, (од јула 1972 премештена у касарну „Народни херој Стевица Јовановић“, такође у Панчеву). Већи део бригаде био је распоређен по гарнизонима у Банату: у Вршцу, у Зрењанину и Кикинди. Основне јединице су биле два оклопна и два механизована батаљона. Оклопни батаљон је био формације: 3 тч + 1 мч. Механизовани: 2 мч + 1 тч. Делови бригаде су попуњени од постојећих јединица у истим гарнизонима, али и делова расформиране 7. окд из Сиска (војна полиција), једног батаљона који је из Требиња дошао у Кикинду, итд.

Расформирани су следеће мирнодопске јединице: 2, 6, 12 (23) и 24. самосталног оклопног пука који су у рату развијали по два окп, окб 9. пд, окб 5. пбр и 2. окб/13. прол пбр. Оклопни пукови су интегрисани у састав пешадијских дивизија без ранијих двојаких улога.¹¹ Угашени су тенковски гарнизони Сисак, Петриња и Крањ, а формиран су нови гарнизони: Сомбор, Зајечар, Брчко, Рума, односно активирани после кратке паузе Суботица и Марибор.¹² Извршене су промене и усклађивање типологије наоружања у ОЈ у Бања Луци (ШЦОЈ, НЦОЈ; 329. окбр, 5. мешовити окп). Све промене требало је да започну 25. септембра 1968. и да се заврше 1. фебруара 1969. године.¹³

План *Снага-2* показује да је једина потпуно развијена оклопна јединица у ЈНА био 14. окп, потом 265. окбр развијена у потпуности, само без допунске чете. Нове 36. и 51. мтмбр биле су формиране и развијене у целости, без једне мпч и допч, а 1, 8, 41. и 42 окп били развијени у целости без трећих чета. Потпуно су били развијени оклопни батаљони код 12. пбр као и код 13. и 25. пбр, односно тенковска чета Гардијске бригаде. Све остале јединице имале су мање степене развијености.¹⁴

На захтев Управе ОЈ од 23. септембра, а ради обезбеђења ефикасности борбених дејстава у почетном периоду рата, Техничка управа је 5. октобра 1968. одобрила, као неопходно, привремено попуњавање структуре борбеног комплета у јединицама које су гравитирале ка суседима из Варшавског пакта, и то за тенкове Т-34 у 12, 36. и 51. бригади као и у 2. окп. Структура б/к била је: 27 кумулативно неротирајућих, 14 панцирних и 13 кумулативних граната (по тенку). За тенк Т-55 у 265. бригади одобрен је и б/к од 22 кумулативно неротирајуће, 11 панцирних и 10 тренутних граната. Попуну на овај начин требало је извршити „одмах“.¹⁵

Ефекат ових догађаја била је прерасподела оклопне технике у складу са новим распоредом. Тенкови М4А3, који су планом *Снага* дефинитивно требали да буду искључени из употребе, поново су распоређени у неке оклопне јединице пешадијских дивизија (3, 23, итд.). Током фебруара 1969. формиране су тенковске чете наоружане тенковима М4А3 Шерман у оквиру девет ратних лаких пешадијских пукова. Ови тенкови повучени су из јединица код којих су се налазили (нпр. у вишку код 51. мтмбр било је 69 комада и из других састава). Настављено је преоружање новим тенковима Т-55А (252, део 211. окбр) ОИА БРДМ-2 (ич у окп), као и померањем Т-34Б (24, 25. окп).¹⁶

¹¹ Исто, свж. 3315, 25; Наредба ДСНО, стр. пов. 592, 24. октобар 1968.

¹² Наредба ДСНО, ГШ III Управа, стр. пов. 529, 20. септембар 1968; исто, стр. пов. 562, 8. октобар 1968.

¹³ Исто, свж. 4555, (УОЈ, стр. пов. бр. 265, 14. септембар 1968, Оклопне јединице по плану *Снага-2*).

¹⁴ Исто, свж. 3315, Шема развоја оклопних јединица по плану *Дрвар-2*.

¹⁵ Исто, свж. 4554, 7.

¹⁶ Исто, свж. 3315, 22, 23; Исто, свж. 3318, 2. Детаљно о диспозицијама појединачних тенкова М-4 у наведене јединице.

Средином октобра је одлучено да десетари могу да буду командири тенкова и ОТ. Све дужности командира тенкова до тада су покривали активни подофицири, а у ратној формацији резервни подофицири. Због проширења формације, смањења броја подофицира и искустава из чехословачке кризе одлучено је да се у свим тенковским четама уведу по два места за десетаре и једно за питомце ШРО као командире тенкова, односно командире ОТ. По формацији требало је да буде 1.215 активних подофицира, а на дан 1. октобра 1968. недостајало их је 361. У наредним годинама број недостајућих подофицира требало је да расте, тако да се увођење 309 формацијских места за десетаре и питомце ШРО сматрало значајним превазилажењем овог проблема.¹⁷ Према процени са краја 1970, до 1980. године било је потребно обезбедити 4.444 официра, 3.596 подофицира ВЕС ОЈ, као и 1.640 подофицира ВЕС ОЈ за механизоване чете. Осим постојеће попуне и старења резервног састава било је потребно школовати 2.308 питомаца ШРО и 2.432 десетара за ове дужности.¹⁸

У марту и априлу Главна инспекција ЈНА обишла је оклопне јединице на централном правцу одбране од евентуалне агресије са Истока, које су биле преформиране у протеклим месецима (36. и 51. мтмбр односно 1, 16. и 24. окп). Разматрани су ниво организације и делови мобилизацијског плана, припрема за дејства, попуњеност људством, попуна муницијом тенкова на знак узбуне итд. Истакнути су проблеми недостатка подофицира (36, 51. бригада, 1. окп), возила из пописа (36, 51. бригада), могућност скраћења мобилизације са 12 на 6 часова и другачијег територијалног распореда резервног састава, односно искључење удаљених београдских општина из попуне (1. окп), концентрисаност на малу локацију (16.окп). Провера кроз дату узбуну показала је да јединице 36. мтмбр могу изаћи из касарне на место за мобилизацију у року од 10 до 60 минута, од којих је родовским јединицама требало 20–30 минута. Утисак инспекције био је да се инсистирало на брзини излагања, али да су многе процедуре од пријема знака узбуне до паљења возила биле нарушене. У 1. гардијском оклопном пуку време изласка је било од 10 до 90 минута, јер је у току контроле 1. окб био на стражи, а његови акумулатори на пуњењу. Ту је било такође пропуста: возила упаљена са људством остала у хангару, рад под светлима итд. У 16. окп мобилне чете 1. окб су изашле ван касарне за 40–60 минута, а стигле на место дејства по ваздушном десанту за 2–3 сата, односно претпостављало се да би 2. окб требало 6–8 сати. Генерално је оцењено да се ОЈ могу брзо и на време извући из касарне и посетити предвиђене положаје.¹⁹

Једна слична екипа обишла је пола године касније јединице VII армије (12. пролпбр, 5. и 17. окп, тч/591. лпп) и прописала низ мера за ажурирање докумената и отклањање техничке исправности ради побољшања

¹⁷ Исто, свж. 3315, 22, 23.

¹⁸ Исто, свж. 3324, 13.

¹⁹ Исто, свж. 3319, 2.

евентуалне реакције снага на овом простору.²⁰ У оквиру В армије провером је утврђено да су тенковске чете у могућности да приступе извршењу борбеног задатка за 45 до 60 минута, у зависности од доба дана. Проверама у три оклопне бригаде В армије успостављене су норме брзог изласка и преласка у мобилност за извршење борбеног задатка. Спремност посада и возила за покрет била је до 30 минута, а од 45 до 120 минута требало је за поседање и размештај на предвиђеним локацијама. Највише времена утрошило се за долазак старешина у јединицу (30–60 мин.) и чишћење наоружања, односно припрему технике и муниције која је била у ратној резерви. Овде су најбоље норме постизале јединице највеће попуне (265. окбр, 13. и 25. окб), а проблем су биле јединице мање попуне и оне где је обука била у почетку, па су се морали чекати резервисти. Веома велики број резервиста одлазио је на привремени рад у иностранство или друге републике, па је флукуација овог кадра утицала да се проценат необучених стално креће до 20%. Један од проблема били су некавалитетни командири тенкова из резервног састава. Команда V армије је указала да формација оклопног батаљона не одговара задацима који се од њега очекују у рату, затим да је било три типа окб (са мч, са мпч и само састављен од тч) и да је потребно стандардизовати батаљоне увођењем мч у све А, односно мпч у све Б батаљоне, као и увођењем ЛПА и инжињеријских водава.²¹

У току 1969. подизање борбене готовости на већи степен реализовано је тако што је у две тенковске чете код оклопних пукова и бригада уведен по 1 б/к муниције. У окп се налазио и 0,20 б/к на возилима за остале тенковске чете. Као и 0,50 б/к за пешадијску муницију ОЈ био је смештен у четним магацинима. Део ових возила налазио се у хангарима, а део под надстрешницама. Поједини попуњени тенкови стајали су на отвореном (код 41. окп). Део ОЈ је преоружан (у целој III армији) ПА топовима 30/2 касније познатим као „Прага“, уместо самоходних ЗСУ 57/2. Састав тих јединица преобучен је на ново оруђе. Проблем је био недостатак муниције за ПАТ 30/2, где се б/к кретао до 50% свега. Команда IX армије указала је на проблеме држања муниције на камионима и тенковима у процесу планирања експлоатације. Предложили су са се муниција држи поред камиона, а да се смањи број чета са укрцаном муницијом у тенкове (конкретно у 14. окп са 3 на 2 тч).²²

Земљотрес у Бања Луци 26, односно 27. октобра 1969. унеколико је искомпликовао ситуацију тамошњег гарнизона. У касарни „Младен Стојановић“ сва три стамбена објекта била су оштећена, две стамбене зграде, команда 329. оклопне бригаде, свих шест стамбених објеката 973. НЦОЈ и кухињски блок такође неупотребљиви. Зграда управе ШЦОЈ била је оштећена и није се користила. Сво људство је смештено под шаторима. Првих

²⁰ Исто, свж. 3320, 6.

²¹ Исто, свж. 3322, 2.

²² Исто, свж. 3321, 3, 9.

неколико дана тенкисти су помагали становништву, рашчишћавали руше-
вине и обезбеђивали имовину.²³

На крају 1969. године било је мобилно 58,3% а демобилно 41,7% тенковских чета у ОЈ, не рачунајући школске, наставне и друге јединице ван тактичких састава. У тој години 24. оклопни пук је појачан са још једним оклопним батаљоном. У контролним обиласцима оклопних јединица екипе из Управе ОЈ су утврдиле да је стање добро и да постоје ажурни мобилизацијски планови, али да је и даље присутан проблем попуне вози-
лима из пописа.

У марту 1969. сачињена је анализа борбених могућности новофор-
мираних мтмбр које су биле настале у специфичном тренутку и у кратком
времену без сагледавања њихових структура у односу на ратне задатке,
земљиште и потенцијалног агресора. Установљено је да ниједан од бата-
љона (мт, мех, окб) не може самостално да води борбу уколико се не ојача
елементима другог батаљона, односно тиме наруши формације бригаде.
Јединице подршке (артиљерија, ПТ, ПАА, инжињерија, извиђачи) такође
нису биле адекватне у односу на задатке, највише у смислу ефикасности и
ватрених могућности. Предложено је укидање мотопешадијских батаљона
и увођење механизованих чета у оклопне батаљоне, подизање ПТ дивизи-
она на калибар 100 са постојећег 90 мм, замена вучних хаубица 122 само-
ходним 105 мм, појачање ПА артиљерије са 1–2 батерије самоходних то-
пова ЗСУ 57–2. Отворено је и питање 12. пролетерске пбр, која је била на
истом правцу дејстава и са сличним дилемама око организације.²⁴ Среди-
ном 1970. године, 36. и 51. мотомеханизована бригада су преформиране у
механизоване бригаде, с тим да се 36. бригада попуни предвиђеним бројем
ОТ до краја 1970, а 51. бригада до краја 1971. године. Истим наређењем
преформирана је по новој формацији и 252. оклопна бригада.²⁵

Иако је мотомеханизована бригада формирана као израз нужде
услед очекиване агресије 1968. са Истока, она је отворила процес механи-
зације копнене војске ЈНА и, чини се, разрешила дугогодишње дилеме о
улози оклопног транспортера. До тада је механизована пешадија била
пратећа тенковским јединицама, а сада се то изменило у подједнаку ком-
поненту рода (као код потенцијалних агресора). Са друге стране меха-
низована пешадија се разликовала од класичне пешадије по начину у-
потребе, а касније и по обуци. Југословенски планери су претпоставља-
ли да ће уследити масовније механизовање класичне пешадије, али да
ће то бити дуг и захтеван процес. Здруживање снага у оквиру оваквих
бригада представљало је оптимално и једино могуће решење, а резулти-
рало је нарастањем механизоване пешадије као посебног ентитета ОЈ а
не пешадијског рода ЈНА. Највећи проблем остао је адекватан оклопни
транспортер.

²³ Исто, свж. 3320, 10; М. Бабић, *ИШЦОМЛ...* (рукопис).

²⁴ Исто, свж. 3318, 9.

²⁵ Исто, свж. 3323, 11.

Анализе из 1980-их су оцењивале да је увођење механизованих бригада било „крупан и квалитативан скок у развоју ОМЈ“,²⁶ поготово јер је каснија пракса водила у правцу интеграције тенковских и механизованих састава, али је очигледно да је она настала као изнуђен потез због чехословачке кризе а не као логичан след развоја ОМЈ. Поготово, јер се југословенски ОТ М-60 није могао мерити са потенцијалним противничким средствима, какво је било БМП-1. Када се дода чињеница да су прве механизоване бригаде до друге половине 1970-их остале наоружане тенковима Т-34Б и делом снага за подршку на технолошком и производном нивоу Другог светског рата (самоходно противтенковско оруђе 100 мм, самоходне хаубице за подршку од 105 мм итд.), највећа добит од стварања механизованих бригада била је у томе што је нађен одговарајући концепт савременог организовања. У тај концепт је тек касније унет адекватан технолошки садржај увођењем савремених тенкова и борбеног возила пешадије.

6.3. Планови развоја оклопних јединица у 1970-им годинама

Почетком 1970, III управа ГШ је доставила план перспективности јединица и њихов приоритет у преоружавању за период 1971–80. План показује начин рангирања оклопних јединица унутар ЈНА:

а) прва група – I, II и V армија, као и Команда одбране града Београда, 1, 2, 8. и 16. пд, односно 31, 36, 51. и 211. бригада.

б) друга група – III, VII и IX армија, 14, 24, 41, 42. пд, као и пбр које су у свом саставу имале окб, односно 1, 2, 243, 252. и 329 окбр.

ц) трећа група – јединице ВПО, ВП Титоград, дивизије типа Б и Б-1, као и 5. и 25. пбр А.

д) четврта група – 3, 4, 5. и 6. пд и у V групи биле су 9. и 29. пд.

Лаки пешадијски пукови са тенковским четама били су у IV–VI групи. Управа ОЈ се није сложила са планом преформирања 12. пбр у 12. ммбр, односно расформирања 31. или 265. окбр.²⁷

Управа ОЈ је предложила да у периоду до 1975. године род располаже са: пет окбр са по 94 тенка односно три са по 63 тенка и три мбр са по 83 тенка, затим у 10 пд окп са по 63 тенка, односно у две са окп и мех. пуком укупно 95 тенкова, у једној пд и четири пбр са једним окб од 31, у јединицама КОГБ четири окб са укупно 124 тенка, као и тч у Гардијској бригади и мч са ОТ у заштитном батаљону ВК. Без тенкова би било пет пд и две пбр. Ради остварења овог плана било је потребно преформирати део снага ОЈ, смањењем јединица ОЈ у II, III и V армији, као и укидањем ОЈ у ВПО, односно преласком са тројне на двојну формацију у неким јединицама. Предвиђено је укидање оклопних јединица са тенковима Шерман и посебно тенковских чета код осам лаких пешадијских пукова. Већ тада је разматрано преформирање два пешадијска пука у механизоване пукове у

²⁶ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 218–219.

²⁷ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3323, 6.

1. и 16. дивизији, или алтернативно претварање 15. бригаде у механизовану (због противдесантне одбране Косова) односно 16. дивизије у механизовану бригаду. У овој варијанти предложена је адекватна развијеност свих ОЈ. Једна од идеја оваквог плана развоја било је скраћење времена мобилизације и уклапање у додељене квоте људства за ОЈ. Према овом плану новим тенковима Т-55 из увоза 1971–72. требало је преоружати 195. оклопни батаљон, а допунити 265. и 329. оклопну бригаду.²⁸

У исто време (29. јун 1971) направљен је план развоја ОМЈ до 1980, у коме је такође разматран организацијски развој ОЈ. Узети су у обзир ставови о месту и улози ОЈ у оквиру концепције ОНО, о локалном ратишту „при агресији са било које стране“ и економским могућностима земље. Лимитирајући фактори су били: ограничен број тенкова, став ГШ о броју пд и пбр, новчане квоте и укупан број људи. Планери рода су имали стандардно виђење организације од вода закључно са пуком, али код бригаде то није случај па су у овој визији постојале оклопне бригаде: самосталне и у оквиру дивизија, са 94 или 63 тенка, односно механизоване, самосталне или у дивизијама са по 83 или 52 тенка. Предвиђено је делимично смањење свих ОЈ по армијама осим код I где их је било више за око један батаљон. Оперативне јединице би у целини имале 2.126 тенкова, 1.115 ОТ и 289 других борбених возила. У смерницама за израду оваквог плана дат је лимит на око 1.800 тенкова, а прекорачење тог броја је правдано потребама на одређеним правцима, потпуном конзервацијом тенкова у КОГБ и у окп у VII армији, као и потребама постојања јединица у школама. У периоду после 1975, тенкове М-47 из ратних јединица КОГБ и VII армије требало је повући, а те јединице расформирати уколико се не обезбеде занављање тенковског парка. Планирано је повећање људства ради преформирања неких оклопних и пешадијских јединица у механизоване, као и увођења артиљеријских јединица за подршку и ПА артиљерије у механизоване бригаде. Већ до краја 1972. године требало је 1. пгпд преформирати у механизовану, (са 2. окбр (од 1. окп) и две мбр (1, 2. настају од 1. и 20. пгпш). Допуна са још 42 тенка предвиђена је за период после 1975. Разматрано је да се 6. пролетерска дивизија преформира по истој формацији састава 1 окбр (од 4. окбр) и 2 мбр (од 6. и 7. окп) које би базирале у Загребу и Карловцу. На трагу ових решења током 1980-тих образоване су две механизоване дивизије, и то управо како је планирано – 1. са седиштем у Београду, односно 32. дивизије у Загорју, уместо карловачке 6. нешто јужније. Ово може да сведочи о кохерентности стратешких размишљања у лоцирању ударних оклопних снага у Југославији 1970-их и 1980-их година.

Управа ОЈ је у овом периоду предложила формирање команди оперативних група код I и V армије, које би обједињавале командовање самосталним ок/мбр, а у рату тим снагама са ојачањима ради извођења задатка.

²⁸ Исто, свж. 4555, 1; Изјава Светка Ковача аутору, 29. октобар 2008.

У резервном саставу, у евиденцији је било око 34.000 људи (без посада за извиђачка возила: ОА, ОИА), што је износило око 5 резервних посада по тенку. Било је око 8.600 возача, односно 4,3 возача по тенку. „Обзиром на миграцију и масовнији одлазак на рад у иностранство, нарочито из појединих региона, ценимо да се не би могло рачунати бар са једном гарнитуром (око 20%), Управа ОЈ сматра да поред и ратне гарнитуре треба обезбедити и држати на ратном распореду још две гарнитуре. Ово људство би требало бити распоређено у трупним допунским јединицама око 20% (на 5 тенкова једна посада) а остало у допунским јединицама.“

Далеко је занимљивија визија попуне фонда оклопним транспортерима. На крају 1970. ЈНА је располагала са (свега) 180 ОТ типа М-60. До краја 1975, планирана је производња 200 комада истог типа М-60 али и 30 нових ОТ М-980 у 1974. и 1975. години. „За период од 1975–1980. године УОЈ може обезбедити набавку од 360 нових домаћих ОТ М-980, па би на крају планског периода располагали са око 770 ОТ. Потребе за механизовану пешадију, обзиром на формирање механизованих бригада, само за оперативне јединице износе 1.115 ОТ, што значи да ће у односу на перспективни план развоја недостајати око 345 ОТ. Међутим, када се имају у виду потребе школа и да ће један део садашњих ОТ, због техничке дотрајалости, бити повучен из употребе, стварне потребе за покривање предложеног плана развоја износе око 1.200 ОТ односно 430 више него што се планом могло обезбедити. Према томе, уколико се жели реализовати предвиђени план развоја потребно је обезбедити допунска средства за период 1975–1980. године, јер ако се ово не обезбеди доћи ће у питање формирање, односно попуна, четири механизоване бригаде у саставу 1. и 6. дивизије са 62 ОТ, једне механизоване бригаде са 82 ОТ и једне оклопне бригаде са 61 ОТ“.

Изражена је потреба да у формацији остану три наставна центра код I, V и VII армије. Језгро за развој тих центара представљале би мирнодопске полигонске чете на полигонима армија. Ови полигони у миру су имали тенкове за гађање и тактичке вежбе свих јединица, како би се избегли материјални трошкови за превоз. Ови наставни центри били би намењени обуци различитих специјалности за попуну ратних оклопних јединица и требало је да буду оспособљени да у случају мобилизације приме на обуку људство из јединица.

Овим планом била су одобрена су средства за период 1971–80, за набавку 251 тенка, 590 ОТ (64% предвиђеног броја), 50 командних ОТ БТР-50ПК, 420 нових мотора и потребног броја радио-уређаја за довођење тенкова Т-34 на стандард Т-34Б. Планирано је повлачење тенкова М-47 из „мобилне“ у „демомбилне“ јединице, намењене за противдесантну одбрану. Планери рода ОЈ су се жалили да су додељена средства недовољна за за нављање тенковског парка.

У току 1971. Управа ОЈ је, према попуњености и локацији, предложила следећу категоризацију ОЈ:

– у групи А: 265. окбр, 36, 51. мбр, 12. пбр и 14. окп, развијене до 100%;
– у групи Б јединице са 2/3 развијености: 252, 211, 243, 4, 1, и 42. окп. Предвиђено је подизање са 50% до 2/3 попуњености код 31. и 329. окбр, 17, 19. и 24. окп. Већ тада је планирано развијање већег броја механизанизованих бригада: од пешадијских пукова у Београду, Ваљево, од оклопних пукова у Сремској Митровици, Загребу, Карловцу, односно оклопне бригаде од окп у Београду, чија би попуњеност била 2/3;

– у групи Ц са 1/3 развијености: 25. окп;

– у групи Д: 4. и 5. окп, који су имали најнижи проценат развијености.

Овај предлог је био прилагођавање категоризације не само мирнодопској попуњености већ и проценту борбено спремног и обученог људства у њеном саставу као и времену од почетка дејстава до увођења у борбу.²⁹ Планери ОЈ су сматрали да је у јединицама типа А и А-1 потребно развити лаке ПА артиљеријске јединице, јер оне такође прве долазе у обзир за дејство по непријатељу. Минимално су биле раздвојене позадинске јединице, као и јединице механизоване пешадије. Сматрало се да ће се оклопне јединице у КОГБ брзо развити, јер је постојала довољна база регрутног састава. Оцењено је такође да ће мобилизација 5. оклопног пука у Бања Луци бити брзо спроведена, због потребног броја расположивих старешина у ШЦОЈ.

У овом периоду (1970) уследио је нови талас преименовања јединица, да би се бројни називи јединица ускладили са партизанским традицијама из рата. Тако је 3. пд у Рашкој постала 37. (традиције 37. санџачке), 32. пд у Сиску 7. (традиције 7. банијске), а 8. у Вараждину 32. (традиције истоимене дивизије из Загорја) 23. бригада у Зајечару постала је 9 (9. српска бригада). У оквиру ове пренумерације преименовани су и оклопни пукови-батаљони из њиховог састава. У Нишу је 2. окп преименован у 19. окп и додељена му је традиција 3. српске – 19. пролетерске бригаде која је била раније у саставу 2. пролетерске дивизије. Оригинална 2. тенковска/оклопна бригада из Јастребарског постала је 4. оклопна, преузевши традиције партизанске 4. кордунашке бригаде. Традиције 2. тенковске преузео је 1. гардијски оклопни пук у Београду.³⁰ У 1972. години ратне заставе додељене су следећим оклопним јединицама: 36. и 51. мбр, 1. гардијском, 4, 16, 24, 25 и 32. оклопном пуку.³¹

6.4. Стање технике ОЈ почетком 1970-их година

У оквиру разматрања перспективности технике процењено је да ће се на тенкове Т-34 рачунати до 1980, а да би потом уследило смањење и избацивање из наоружања; да ће тенкови Т-54 остати до 1990. године у наоружању са око 40% у конзервацији; да се за тенкове Т-55 перспектива

²⁹ Исто, свж. 4559, 4.

³⁰ Наредба ДСНО, стр. пов. 394, 21. јул 1970.

³¹ Наредба ВК ОС, бр. 29, 14. јул 1972.

може рачунати до 1995. године (у том тренутку било их је 646, а за период 1971–77. процењена је набавка још 249 комада); да се за лаки тенк ПТ-76Б перспектива види до 1990 (63 комада), односно за америчке М-47 до 1980. Тенкова М-47 је коришћено око 1/3, а остало је било у конзервацији. За домаћи ОТ М-60 (било их је 230 и планирана је набавка 150 у 1971–73. години) перспективност се рачунала до 1990. године. За командне ОТ БТР-50 такође се предвиђала перспективност до средине 1990-их са тадашњих 147 и планираном набавком од 111 у периоду 1971–77. верзије ПУ/ПК. Иста је била перспективност БРДМ-2 (58 и планираних још 55 током 1971–75). За извиђачки аутомобил МЗА1 планирала се употреба до краја 1973 (50 комада). Занимљиво је да је тада направљена динамика набавке новог југословенског оклопног транспортера М-980, у то време још увек у идејно-развојној фази. Планиран је пријем 40 комада у 1975, а даље по 90 комада у периоду 1976–80. године. Очекивала се, дакле, производња близу 500 комада ОТ М-980.³²

Америчка возила добијена из програма војне помоћи типа М-8, МЗА1, М5/М5А1 решењем ДСНО из јануара и јула 1970. оглашена су неперспективним. У току 1970, расходован је део возила М-8, уз скидање делова који су се могли користити за одржавање преосталог броја ових возила. Потом су марта 1971. ова возила брисана из програма испита за полагање за чиновне у роду ОЈ.³³ Крајем 1972. године новоформирана Управа за територијалну одбрану тражила је информације о стању возила МЗА1 и тенкова М4А3 ради коришћења у јединицама ТО. Реч је било о преосталих 95 тенкова и 207 аутомобила. Управа ОЈ је стала на становиште да су ова возила (која је требало дефинитивно повући када ступи на снагу план организације *Рудо*), застарела и неподобна за наоружање јединица ТО. Та возила су била у лошем стању због кварова на виталним деловима, који се више нису производили нити ремонтвали.³⁴

Наредбом начелника Генералштаба од 1. јануара 1971. требало је прећи на нови систем конзервације у ОЈ. Чување борбених и неборбених возила вршило се према наредби ДСНО од 23. јануара 1969: сва возила која су имала посаде и возаче у А и Б јединицама била су деконзервирана, а остала без посада била су у краткорочној конзервацији. Изузетак су била возила код 1, 19, 32, 16, 17, 24. и 41. оклопног пука и 9. оклопног батаљона која су била деконзервирана иако нису имала посаде, јер је предвиђено да се и она активирају у кратком року у случају изненадне потребе. У међувремену, после прецизнијег дефинисања чувања технике, издавања правила о експлоатацији и провере начина чувања возила, односно анализе трошкова, донета је нова одлука. Сва борбена и неборбена возила (осим М-47) која су имала посаде у миру и возаче, а нису предвиђена по годишњем плану експлоатације, требало је да буду у краткорочној конзервацији

³² Исто, свж. 3323, 10.

³³ Исто, свж. 3358, 21 на даље; Исто, свж. 3359, 8.

³⁴ Исто, свж. 3326, 14.

(наоружање заштићено уљем опште намене ЗУОН, а акумулатори у активном стању). Остала возила која нису имала посаде и возаче требало је држати у конзервацији, са акумулаторима у суво-напуњеном стању са прибором за формирање. Тенкове М-47 је требало чувати на дотадашњи начин.³⁵

Органи Управе ОЈ су крајем 1971. обишли 20 оклопних јединица ради сагледавања услова рада и живота. Према њиховој анализи, 80% борбених возила било је у гаражама или под надстрешницама. Изузетак су били 19. и 41. окп, као и 25. окб. Базиран у Пазину, 25. оклопни батаљон био је лоциран уз железничку пругу и уочљив „до најситнијих детаља“. У објектима базирања део јединица је располагао малим простором (1, 4. и 31. окбр, 6. и 7. окп, 13. окб), што је могло проузроковати загушења у току узбуна. У тих 20 контролисаних јединица идентификовано је 18% неисправне технике, због лакших и тежих кварова. Стање се у 90% случајева могло отклонити у трупи и то је био показатељ да „нема систематичности у експлоатацији“. Примерено одржавање констатовано је код 4, 31. и 243. окбр, као и код 24. и 42. окп. Водови-чете за техничко одржавање нису били оспособљени за средњи ремонт у свим јединицама. Нарочито је било тешко стање јединица ослоњених на техничку подршку пешадијских бригада (5, 9, 13, 25. пбр) у чијем су саставу биле. Бригадни састави нису били квалификовани ни за лаки ремонт, ни за прегледе.

Принцип краткотрајне конзервације као метод чувања и заштите борбених возила прихваћен је повољно у свим ОЈ. На овај начин решен је један од основних проблема мирнодопске експлоатације и одржавања. Ипак, установљени су проблеми херметизације возила, правилног означавања и неприпремљености материјала за деконзервацију. Неке јединице нису биле снабдевене прибором за адекватно чување и деконзервацију акумулатора. Део јединица није примио упутства о конзервацији, а мањи део их је урадио по старијим методама. Код тенкова М-47 није било кључева за скидање и постављање свећица на моторима и већи део њих је због тога био ван конзервације. Ово питање је требало што хитније решити. Планове експлоатације је требало ажурирати будући да су они били основ за унутрашње коришћење борбених возила, па самим тим и конзервацију. Неке јединице нису уопште имале планове експлоатације, а неке су поседовале само годишње планове.

Приликом преобуке на нову технику није извршена преобука техничког састава, због чега није било стручних лица за одржавање те технике. Најозбилнији примери су били 14. окп и 5. окб/5. пбр који су се преоружали на тенкове Т-34Б, а до тада нису имали совјетску технику као основно наоружање. Још увек нису били одштампани именици свих делова (сем за БТР-50 и ПТ-76), као и резервних делова, што је доводило до прекида и застоја у ремонтувању и снабдевању резервним деловима.

³⁵ Исто, свж. 3324, 7; Наредба начелника ГШ/УОЈ, стр. пов. 257–2, 25. септембар 1970.

Технологију средњег ремонта и генералне ревизије борбених возила требало је хитно решити, јер би на основу тога јединице могле самостално да изводе радове и стручну обуку. Посебно, јер је део нове технике за средњи и генерални ремонт већ био пристигао.

Технички ремонтни завод „Чачак“ је одређен за ремонт гусеничара совјетске производње. Поред ремонта и модификација тенкова Т-34, био је освојен ремонт тенкова Т-55, самоходних оруђа СУ-100 и ЗСУ 57–2, гусеничара БАТ-М, БТМ-3, АТС-59 и командног транспортера БТР-50.³⁶ Од посебног значаја било је освајање ремонта тенкова Т-55. Наиме, решењем Техничке управе ДСНО од марта 1972, одлучено је да се пет тенкова Т-55 генерално ремонтују, као вид пробе сопствених могућности. Ремонт је требало извршити у 168. чети техничког обезбеђења III армије заједно са екипом из ТРЗ „Чачак“ као носиоцем посла. У току овог посла требало је израдити техничку документацију за ремонт, нормативе резервних делова, корекције прописаних радова у генералном ремонту и проверити довољност механичарске радионице М-71 за обављање радова.³⁷ У исто време активно се радило на модификацији тенка Т-34 у Т-34Б (на бази решења Техничке управе ССНО од 1. октобра 1970) са идејом да се процес модификације заврши у периоду 1972–74.³⁸

У току 1971, повучено је из наоружања 240 тенкова М4 Шерман, који су претворени у наставна средства за обуку. У наоружању ЈНА су доминирали тенкови Т-34, највише захваљујући великој количини Т-34Б набављених у другој половини шездесетих година. Иако је те године стигло тенкова Т-55 за попуну три батаљона, њихов број заједно са Т-54 није прелазило 38% укупног тенковског фонда.³⁹

Марта 1972. наређена је обимна анализа општег и техничког стања тенкова М-47 у свим јединицама, ради сагледавања њихове перспективности. На бази извештаја из ШЦОЈ Бања Лука види се да је било проблема са заптивним материјалом и неисправности уређаја топа у куполи што је доводило до проблема у гађању. Мототехнички део тенка и радио-уређаји оцењени су исправним и задовољавајућим. Много лошије стање било је код тенкова КОГБ, који су углавном чувани на отвореном и били ван експлоатације (од девет чета само једна је била попуњена људством). „Ни раније команде које су имале ове тенкове, ни ове које су контролисане нису предузеле нити су имале могућности адекватне мере око њиховог одржавања, па је техника почела да пропада. Део опреме (ИЦ уређаји) био је у ТРЗ и није био монтиран после ремонта, а други је послат са неизвесношћу повратака у јединице. Конзервисано је било само наоружање.“⁴⁰ У

³⁶ *Технички ремонтни завод Чачак*, 54.

³⁷ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3361.

³⁸ Исто, свж. 3361, 19.

³⁹ Исто, свж. 4566, 2. На дан 14. априла 1972. ЈНА је имала 2.314 тенкова, и то 1.018 Т-34 и Т-34Б (44%), 883 Т-54 и Т-55 (38%), 318 М-47 (13,7%) и 95 М4А3 (4,1%).

⁴⁰ Исто, свж. 3361, исто 20

пролеће 1973, детаљно је проучена структура и исправност радио-уређаја на тенковима М-47 у свим јединицама које су имале овај тип (V армија, IX армија, КОГБ). Радио-уређаји СЦР-508/528 су задовољавали потребе, али је недостајало резервних делова будући да нису набављени од средине 1960-их.⁴¹ Исте (1972) године одбачена је понуда две америчке фирме за уградњу уређаја за ноћно осматрање типа АН/ТВС-2А/3А, који су радили на бази појачивача слике прве генерације и ИЦ уређаја, на тенковима М-47 јер су били неперспективни, а у складу са тим и цена је била неприхватљива.⁴²

У овом периоду започете су модификације самоходних оруђа М36 и М36Б1 уградњом дизел-мотора В-2 и ИЦ уређаја за вожњу ноћу. За ово средство развијена је домаћа муниција 90 мм, укључујући и кумулативну муницију. Из увоза је добијен одређен број совјетских РУ типа Р-123. Део ових РУ уграђен је у теренска возила АР-55 која су додељивана појединим оклопним јединицама као командна или возила за везу.⁴³ Одржавање ОТ М-60 био је изражен проблем у јединицама. Неадекватно решење механизма за управљање отежавало је њихову експлоатацију. Склопови трансмисије се нису производили од 1966, а није их било ни у залихама. Појава, „запажена до скоро“, били су хидроудари на тенковима (осам на Т-34 и три на Т-55). Посебно је био истакнут случај са хидроударима у оклопном батаљону 5. бригаде у Титограду.⁴⁴

У периоду 1968–71. године било је укупно 95 тежих ванредних оштећења. На маневру *Слобода 71* изгорео је један тенк М-47 из 13. оклопног батаљона, а нису били утврђени прави узроци пожара.⁴⁵ У наредном периоду порастао је број ванредних оштећења на борбеним возилима (однос 1971. и 1972. године) за 35% (са 66 на 89). Највише таквих оштећења је било на тенковима Т-34, али је растао број оштећења на новим тенковима Т-55 или возилима БРДМ-2, односно ОТ М-60, што је говорило о порасту немарног односа према новој и скупој борбеној техници. Слабо руковање и одржавање било је узрок 50% оштећења. Остало је отпадало на фабричке грешке или грешке при ремонту, док је само 8% било последица замора материјала.⁴⁶

⁴¹ Исто, свж. 4568, 9.

⁴² Исто, свж. 4568, 70. У употреби је у том тренутку било 317 тенкова М-47.

⁴³ Исто, свж. 4568, 8.

⁴⁴ После уобичајеног прања у реци Рибници, три тенка Т-34Б (18006, 18035, 18040) су 8. октобра 1971. имала хидроудар и потом су другим тенком одвучена до машинског парка, где није констатован никакав квар. Поступак који је поведен против командира потпоручника и команданта батаљона пратила је дуготрајна расправа о узроцима незгоде и одговорности надлежних. Командир тенка је обучаван у ВА на тенку Т-55, прва служба му је била на типу М-4 Шерман у истом батаљону. Није био потпуно упознат са свим особинама Т-34, а посебно Т-34Б. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 4568, 5.

⁴⁵ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 4566, 3 Информација о стању технике у ОЈ, 27. фебруар 1972.

⁴⁶ Исто, свж. 4568, 76.

6.5. Нове набавке борбених возила из Источног блока

Иако су догађаји у Чехословачкој били неочекивана безбедносна амплитуда за Титову Југославију, сарадња са Совјетским Савезом и државама источног лагера није доведена у питање. Набавке новог наоружања обновљене се већ у 1969. години.⁴⁷ Неколико дана после почетка чехословачке кризе разматране су перспективе преоружања ОЈ уколико би испоруке престале, јер би следило смањење укупног фонда борбених возила због расходовања америчких возила примљених кроз МДАП. Део средстава могао је да се обезбеди на домаћем тржишту, а други део, пре свега опреме за ОЈ, на Западу. Управа ОЈ је до тада добила понуде за куповину тенкова М-47 који су избацивани из наоружања армија САД и СР Немачке, као и оклопних транспортера фирме „Хочкис“ из Француске. Куповина тенка М-47 је одбачена као потпуно нерентабилна, а понуде за остала средства нису ни разматране јер су достављене без детаљних података о квалитету, ценама и роковима испоруке. Још драматичније је било питање муниције, посебно код калибра 85 мм, који је у том тренутку био најзапуљенији у ЈНА.⁴⁸

Испоруке са Истока су настављене чим се криза смирила, како према плану *Сутјеска* за период 1966–70, тако и оне које су планиране даље. Закључно са 22. августом 1968. испоручено је 140 тенкова Т-54А/Б, 379 тенкова Т-55/55А, 523 Т-34Б, 63 тенка ПТ-76Б, 19 БРДМ-2 са 93.000 метака. Плановима је предвиђено да се до 1970. набави још 207 Т-55, 77 Т-34Б, 36 БРДМ-2 са 162.250 метака 14,5 мм, чистач мина КМТ-5 један комад.⁴⁹ Разматрана је даља набавка радио-уређаја (Р-111, Р-145), командно-штабног возила (ГАЗ-66) и возила за командовање (БРДМ-У), вишецевног ракетног бацача (БМ-21), амфибијског транспортера (ПТС-М).⁵⁰ Како што се види из типологије, нека средства су набављена, а нека не. У оквиру плана *Сутјеска* набављен је 41 БТР-50ПК за команде оклопних батаљона. У складу са преоружањем ОЈ требало је наставити са набавкама овог ОТ, како за батаљоне Б ешелона тако и за будуће преоружане окб и за обуку (34 до 75 комада). Набавкама је требало унификовати оклопни батаљон у ОЈ а, будући да се БТР-50 налазио шасији тенка ПТ-76Б, олакшати систем снабдевања резервним деловима.

План набавки за 1969. у СССР-у предвиђао је куповину 100 тенкова Т-55А/АК (за једну окбр са три батаљона). У случају недостатка средстава предложене су варијанте од 69 тенкова (окбр са два батаљона), 63 (окп) или 31 тенка (окб код пд-пбр). Набавка је била нужна због замене старијих тенкова М4А3, М-47 и Т-34. Управа ОЈ је предложила да се у

⁴⁷ Исто, свж. 3318, 2.

⁴⁸ Исто, свж. 3315, 17.

⁴⁹ Исто. У периоду до 1975, предвиђена је набавка још: 371 Т-55, 6 ПТ-76Б, 347 БРДМ-2 и 246 БРДМ-2РХ.

⁵⁰ Исто, свж. 4559, 4.

ЧССР набави 290 тенкова Т-55А, а сматрало се да је испорука совјетских 100 тенкова била шанса да се од ЧССР лакше купи мања количина 190 комада Т-55 током 1970–71. године. Врх рода ОЈ је подржао било које количине преко 100 совјетских тенкова, уколико би било средстава. Неопходна опрема за материјално појачавање наставе (прибор за контролу нишањења, тренажер ДС-155, тзв. штенд, опрема за подводно кретање тенка, тренажер за обуку возача, затварачи за топ 100 мм, стабилизатори за топ 100 мм Циклон – пресек, нишанске справе ТШ-2Б-22, школска учионица тенка) – могла се набавити само у СССР-у. Из других родова и служби, а за потребе ОЈ, изражена је потреба за одређеном количином РУ типа Р-112, Р-113, Р-123, Р-313, МР-120 и МР-124. Тражено је да се набави још 45 вучних возова, као минималан број за потребе ОЈ. Саобраћајна управа је предвидела набавку 59 комада у периоду 1971–75, док је 20 комада набављено 1968.⁵¹ Планом *Сутјеска* предвиђена је набавка опреме за тенкодром КРТ-66, али су Совјети обавестили Југословене да нису у могућности да је испоруче (1969–1970).⁵²

У каснијем периоду, истовремено са набавкама из СССР-а, тражена је могућност да се набаве делови за тенкове М-47. У марту 1969. добијена је понуда из СР Немачке.⁵³ Југословенски војни аташе у Америци послао је почетком 1969. информацију о могућности куповине ових тенкова у суседној Италији ради замене постојећих, али је генерал Клањшчек, начелник Управе ОЈ, упозорио на техничко стање тих тенкова, „као и на евентуалне политичке последице“.⁵⁴ У 1970. набављене су веће количине резервних делова за тенк М-47, а југословенски представници су водили разговоре о даљој набавци делова у Немачкој код приватне извозне фирме.⁵⁵ Крајем 1971, приликом посете делегације ЈНА командама и јединицама КоВ САД, на челу са генерал-мајором Вељком Кадијевићем, америчкој страни је показана листа опреме и делова израђена на бази захтева свих управа – одељења КоВ ЈНА. На то су представници америчке армије доставили списак са ценама асортимана који су нудили на продају, али у њему није било опреме за ОМЈ.⁵⁶

Предузеће „Братство“ из Новог Травника изашло је у лето 1969. са идејом о освајању производње топова 100 мм за уградњу у тенкове Т-55. Те тенкове је требало набавити у Чехословачкој и Пољској 1970–72. године (67+150 комада). Ово предузеће је 1962–63. године произвело пробну серију од пет топова 100 мм за тенк Т-54А скраћеном технологијом, а откивци су израђени у железари Зеница која је радила и челичне откивке за хаубицу 155 мм. Званични органи ЈНА су одбацили идеју предузећа

⁵¹ Исто, свж. 3318, 14.

⁵² Исто, свж. 3320, 4.

⁵³ Исто, свж. 3318, 13.

⁵⁴ Исто, свж. 3355, 3.

⁵⁵ Исто, свж. 3359, 3.

⁵⁶ Исто, свж. 3361.

„Братство“ уз образложење да су захтеви добијања лиценце из Чехословачке или Пољске и динамика израде били нереални. Цена је за 10.000 долара била виша од цеви која се могла купити у СССР-у као резервни део, што је за предвиђене количине од преко 200 тенкова износило 2,2 милиона долара!⁵⁷

Још у току 1968. радило се на освајању пасивног уређаја за гађање из ПТ оруђа (на бази АПН-40–5) и ИЦ уређаја за вожњу М-68 (на бази пољског РНВ-57), испитиван је шведски ласерски мерач даљине.⁵⁸ Управа ОЈ је током 1968. констатовала да у југословенским оклопним јединицама постоји „врло озбиљан проблем недостатка даљиномера за тенкове“. У септембру 1968, шведска компанија АЕСА је доставила понуда за ласерски даљиномер тип YLASA. Швеђани су одбили да демонстрирају уређај на тенку, али су потом понудили да се он види у Шведској.⁵⁹ Следеће, 1969. године дефинитивно је усвојен ИЦ уређај М-68 који се могао користити на свим борбеним и неборбеним возилима. „Овиме је решено питање ноћне вожње-покретљивости“. Донета је одлука о производњи нулте серије од 70 комада за постављање на тенкове Т-34, а коначно је покренуто питање увођења ласерских мерача даљине у оклопне јединице.

Модернизација тенкова Т-34, довођењем на стандард Т-34Б, започела је у другој половини 1969. у ТРЗ „Чачак“.⁶⁰ Прототипско решење уградње ИЦ уређаја М-68 на тенкове Т-34 и Т-34Б интерно је испитивано на прелазу 1969/70. године код 17. оклопног пука у Брчком. После откљонених недостатака (положај и заштита ИЦ уређаја), марта 1970. одлучено је да се одобри нулта серија од 70 комада и пређе на серијску производњу под истом ознаком.⁶¹ Током 1971, представници предузећа „Зрак“ уграднили су у јединицама ИЦ уређаје М-68 на све тенкове типа Т-34 и Т-34Б.⁶²

⁵⁷ Исто, свж. 3320, 1.

⁵⁸ Исто, к. 439, ф. 6, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 224, 19. јун 1969).

⁵⁹ Исто, свж. 4554, 6.

⁶⁰ Као узорци су узети тенкови који су се у том тренутку налазили у ТРЗ – један „стари“ Т-34 2622 из 252. окбр и један Т-34Б 18955 из 12. пбр. (ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3355, 40). На тенку 18955 експлодирала је граната у лежишту цеви, при чему су уништени цев и колевка са осталим деловима задњака. Кака до марта 1970. делови нису обезбеђени, предложено је да се замени цела купола са тенка Т-34 који би се предложио за расход, пошто је на 18955 извршена модификација. Управа ОЈ је предложила да се са тенка 2904, који је из ШЦОЈ упућен на ремонт у ТРЗ, скине купола и возило потом ремонтује без ње. Такав тенк, само за обуку у вожњи, требало је упутити у НЦОЈ у Залужанима, а комплетирати тенк 18955. Тако је и учињено, а венац куполе уграђен је на тенк 18489. Тенк 2904 упућен је у Залужане као школски тенк за обуку у вожњи. – А ЈНА, зат. арх. свж. 3358, (ТУ пов. 1309, 21. март 1970, 19. мај 1970 и УОЈ, пов. 363–2, 5. април 1970).

⁶¹ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3356. исто 3358, 2.

⁶² Исто, свж. 4559, 5. Према списку у том тренутку у јединицама је било: 418 Т-34 и 600 Т-34Б. На дан 15. марта 1972. расположиве су биле следеће количине Т-34Б: 93 у 24. окп Смедереву, по 83 у 36. и 51. мбр односно 12. пролпбр, по 63 у 16. окп, 17. окп, 14. окп, по 31 у 5. бригади; старијих Т-34 било је: по 64 у 41, 42. окп, по 63 у 19, 21. и 25. окп, по 31 у 9. тч, 15. пролетерској пбр (и један Т-34Б). У Бања Луци се код ШЦОМЈ налазило 17 Т-34Б и 9 Т-34, код 973. НЦОЈ – 18 Т-34Б и 11 Т-34. У наставним и техничким јединицама

На прелазу 1969/70. године израђена је нулта серија уметних цеви од 20 мм за топове 85 и 100 мм. Из оваквих цеви гађали су припадници 211. оклопне бригаде (1969) на стрелишту Петровац код Скопља, што је била новина за тај састав.⁶³ Цеви са немачких топова М-38 20 мм су претходно дефектиране у складишту у Ужичкој Пожеги где су биле чуване, а потом претваране у уметнуте цеви у ТРЗ „Чачак“.⁶⁴ На овај начин освојено је још једно средство у побољшању обуке припадника оклопних јединица.

Са Пољском се ушло у преговоре о набавци 150 тенкова Т-55А (136 верзије А и 14 верзије АК) који би били испоручени у периоду 1970–72. године. У исто време, маја и јуна, вођени су интензивни преговори са Чехословачком о испоруци око 200 тенкова Т-55А током 1970–71, као и о могућности куповине на кредит. У том периоду њихова страна је могла да испоручи једино тенкове Т-55А и самоходне ПА топове 30/2 мм. Чехословачки представници су понудили да после 1975. године испоруче модификован ПА топ 30/2, модификовано борбено возило БМП и ПА топ „Видра“. У току преговора југословенска страна се интересовала за начине плаћања, компензацију увозом војне робе из Југославије, за резервне делове за тенкове Т-34, Т-54 и за друга питања.⁶⁵

Септембра 1969, чехословачки представници известили су органе ЈНА о ценама и динамици испоруке 150 тенкова типа Т-55А/АК, као и ТЗИ и ТНМ. Југословени су сматрали да одмах или упоредо треба да добију тенкове ТЗИ и ТНМ са основним тенковима, а не тек 1971–72. године, како је предложено. Југословенска страна је затражила да Чехословачка упути по два стручњака који би присуствовали испитивањима ПА топова 30/2 која су отпочела у септембру, као и ради уградње хидраулике за управљање на тенковима Т-55 предвиђене за октобар 1969.⁶⁶ У октобру 1969, вођени су разговори са представницима фирме „Мартин“ из Чехословачке о набавци тенкова Т-55. Преговори нису ни тада дефинисали набавку 150 тенкова Т-55 и ТНМ у периоду 1970–72. Југословенска страна је била заинтересована да произвођач уграђује ПАМ на тенкове Т-55, јер су Пољаци нудили тенкове са уграђеним ПАМ типа ДШК 12,7 мм.⁶⁷

У пролеће 1970. делегација ДСНО, предвођена генералом Јанком Шушњаром, начелником Управе за техничко снабдевање, посетила је Пољску и Чехословачку ради потписивања Споразума о размени у специјалним областима. Иза еуфемистичког назива крило се прецизирање нових набавки наоружања за ЈНА, па тако и за оклопне јединице. У Пољској је уговорена динамика набавке 103 комада Т-55А закључно са 1973, као и веће количине резервних делова. Одустало се од даље набавке гусеничара

била су по два Т-34: Љубљана, Загреб (+2 Т-34Б), Сента, Ниш, Травник, а по један на Војној академији и ПШЦ Сарајево. На полигону Криволак налазило се 10 тенкова овог типа.

⁶³ *Монографија 211. оклопне бригаде*, 20.

⁶⁴ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3355, 47, 50; Исто, 3358, 27.

⁶⁵ Исто, свж. 3319, 5 и 6.

⁶⁶ Исто, свж. 3320, 5. Понуда за 57 Т-55А, 10 Т-55АК, 35 ТЗИ и 48 ТНМ.

⁶⁷ Исто, свж. 3355, 18 и 48.

АТС-59. Југословени су се посебно интересовали за моторе за тенкове Т-34, које Пољаци нису више производили, али су били спремни да обнове производњу уколико би дошло до договора. Исти одговор био је и за радио-станице типа Р-113. За радио-станице Р-123, због ексклузивне производње за армије Варшавског пакта, било је потребно да Југословени унапред најаве своје потребе ради планирања производње. Разговарано је и о помоћи у освајању противоклопне ракете „Маљутка“. У Чехословачкој је уговорена набавка 40 тенкова Т-55А, 26 тенкова за извлачење, 39 тенкова носача моста са динамиком испоруке закључно са 1973. годином. Уговорена је и испорука веће количине резервних делова. Чехословаци нису прихватили одложено плаћање и уговорима је регулисано да се тенкови испоручени у једној календарској години морају платити закључно са јануаром следеће године. Понудили су и 100 генерално ремонтваних мотора за тенкове Т-34, а југословенска страна се интересовала и за модификоване ПА топове 30–2 и пројекат „Видра“.⁶⁸

У 1970. са техничком управом рађено је на припреми набавке тенкова-носача моста.⁶⁹ Део тенкова испоручених из Чехословачке уместо прикључака за ралицу БТУ-55 имао је чистаче мина, супротно уговору у коме су Југословени тражили да трећина тенкова има прикључак за КМТ-5, а трећина за БТУ-55.⁷⁰

Током 1969–70. у делу оклопних јединица уведени су чехословачки самоходни ПА топови калибра 30/2 мм типа М-53/59, у ЈНА популарнији као „Прага“, по камиону те марке типа ВЗС, на који је уграђен двоцевни топ М-53/59. Топ је био снабдевен оптичком нишанском справом, сложеном за обуку у нишањењу и тачном решењу проблема сусрета, као и механичким кугличним варијатором за полуаутоматско покретање. У неким јединицама они су заменили самоходне ЗСУ 57–2 (у 211. или 243. окбр или неким оклопним пуковима).⁷¹ Оруђа ЗСУ 57–2 су била веома добра по маневарским способностима, домету и разорној моћи зрна, али су имала малу брзину покретања, малу каденцу и немогућност дејства ноћу и у условима лоше видљивости. Без обзира на те слабост, ова оруђа су у своје време представљала значајан скок за ПВО рода ОМЈ, јер су била самоходна и могла су да прате поредак тенкова.

Разматрана је и замена извиђачких-оклопних аутомобила који су још увек чинили основу извиђачких, АБХО и командних возила у артиљерији. Њихово стање, с обзиром на временски и моточасовни ресурс, расположивост резервних делова и друго, није задовољавало. Предвиђено је да се у периоду 1971–75. набави 246 возила БРДМ-2РХ за АБХО јединице,

⁶⁸ Исто, свж. 4559, 13; Исто, свж. 3319, 5. Извештај о посети југословенске делегације Пољској и набавци 150 Т-55П и специјалних верзија за 1970–72, а да буде покривена набавком муниције у Југославији 12,7 и 37 мм, као и другим асортиманом. Цена 150 Т-55 била је 24.000.000 долара.

⁶⁹ Исто, свж. 4559, 1.

⁷⁰ Исто, свж. 3358, 11.

⁷¹ Исто, свж. 3321, 2.

као и 93 комада БРДМ-2 за извиђачке јединице (укупно 339). Требало је размотрити и набавку командних ОТ за артиљеријске јединице.⁷²

Иако је Управа ОЈ очекивала испоруку уговорених тенкова Т-55 из СССР (66 комада, од којих 63 за 1. гопк) у каснијем периоду, ти тенкови су били испоручени још у току преговора, средином марта 1971. Преобука активног састава 1. гардијског оклопног пука на нове тенкове вршена је у првој половини 1971, а за резервисте је планирана у другој половини. Предлог 1 армије био је да се возачи преобучавају на Т-55 у наставном центру, а не у пуку. Одлучено је да се тенкови Т-34Б оставе у пуку у краткорочној конзервацији и припреме за примопредају. У априлу је донета одлука да се од нових тенкова формира оклопни батаљон у саставу 1. пролетерског гардијског пешадијског пука (из 1. пгпд), са идејом да се та дивизија преформира у механизовану. У току 1971. године извршено је и преоружање новонабављеним тенковима Т-55 и 329. оклопне бригаде. Предвиђено је било преоружање формирање трећег окб у 265. окбр тенковима Т-55 из увоза. Донете су и следеће одлуке: да се 195. окб у Марибору не преоружава на Т-55; да се 14. окп преоружа вишком Т-34Б; да се формирају ратне јединице КОГБ са тенковима М-47 из тог пука и 9. окб 9. пд (овај окб са свим МТ средствима, сем камиона и људством, требало је да пређе у КОГБ); да се 41. окп не преформира у батаљон; да се не укида 37. окб. Батаљон у Титограду је такође преоружан на Т-34Б који су били „дупли“ тенкови у 329. окбр, а повучени су Шермани из његовог састава. Укинуте су све тенковске чете у саставу лаких пешадијских пукова, 29. тенковског, 29. допунског батаљона и други састави са тенковима М4А3 Шерман.⁷³

После 20 година тенкови Т-34 су поново били распоређени у Словенији и на јадранском војишту. Преоружавање јединице са тенкова М-47 на Т-34Б било је праћено мноштвом организационих, кадровских и првенствено техничких проблема. У 14. оклопном пуку (Пивка-Вишава)⁷⁴ највећи

⁷² Исто, свж. 3355, 28. У том тренутку укупно је било 262 возила М-8 (214 у АБХО и 48 у школама односно РР), 298 возила М3А1 (137 у јединицама везе и ОЈ, 78 као командна возила у артиљерији, 50 у јединицама АБХО). У оперативној употреби укупно је било 65 и 33 у РР армија. Од 185 возила М5/М5А1, 165 су била командна возила у артиљерији и 20 у РР и школама.

⁷³ Исто, свж. 3325, 8. Такође и наредба ДСНО стр. пов. 180, од 17. маја 1971. за преформацију тих јединица. Генералштаб Шуправа, стр. пов. 180, 17. мај 1971; Наредбом ДСНО, стр. пов. 213–2 од 29. јула 1970. повучени су тенкови М4А3 из наоружања ЈНА. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3325, 3.

⁷⁴ Изјаве које су дате на пријему младих потпоручника ОЈ у IX армији, децембра 1970, биле су песимистичке: „Наводно им је речено да је Пивка најслабији гарнизон у Словенији и да су са страхом дошли у овај гарнизон. Приче о овоме гарнизону слушали су још у Академији као питомци, што је још више утицало на њихову психу кад су сазнали за гарнизон у који иду. Незадовољни су са службом у СР Словенији... Крајем 1969. и у току 1970. године тражило је престанак активне службе 14 подофицира из 14. окп, било путем молби или по здравственом основу, од којих је већина у армији свега неколико година.“ Командни врх армије је закључио да би војне школе и академије „морале интензивније усмеравати и припремати младе старешине на стварне тешкоће живота и рада у трупи,

проблем у првој години преоруђања била је разнородност средстава. Пук је био комплетно опремљен америчком техником, а у мају и јуну 1971. добијени су совјетски тенкови. Јединица се суочила са многобројним проблемима: неприпремљеност техничког састава за њихов прихват, недостатак резервних делова, акумулатори са истеклим роком употребе, одржавање везе у борбеном поретку у условима недостатка возила за монтирање совјетских уређаја за везу итд. Пуковска радионица је могла одмах отклонити многе кварове на Т-34Б да су добијени резервни делови. Иако је у закључено да је преоруђање било успешно будући да је борбена готовост подигнута на виши ниво, оно је ипак спроведено по скраћеном поступку. Преобука је вршена на лицу места, а тај велики проблем за војнике-возаче решен је после доласка возача обучених на тип Т-34 у бањалучком центру. Остали војници су три месеца обучавани на М-47, а потом на Т-34Б. Тек у наредним годинама 14. оклопни пук је могао да буде „пролетерски, противтенковски и да буде на „дугме“ по систему борбене оспособљености“, како је стајало у извештају о његовој борбеној готовости. Када се узме у обзир податак да је овај пук био једина формацијски потпуно развијена јединица у оклопним јединицама ЈНА по плану *Снага-2*, може се закључити са каквом лакоћом су доношене поједине одлуке о преоруђању или реорганизацији.⁷⁵

Исте године (1971) набављени су тенкови за извлачење и тенкови носачи моста на бази тенка Т-55.⁷⁶ Сваки оклопни батаљон је добио по један ТНМ. Ова средства су усвојена под називом МТ-55А и била је предвиђена обука за њих.⁷⁷ Тенкове за извлачење добиле су све јединице које су се обучавале за подводну вожњу. Набављен је контингент од 254 радиоуређаја Р-113 и Р-123 ради замене застарелих уређаја СЕТ 19 на тенковима Т-34. Од 130 нових мотора за тенкове Т-34, током године уграђена су 24 комада. Преоруђање појединих јединица настављено је са новоиспорученим тенковима Т-55, односно извиђачким аутомобилима БРДМ-2 (252. окбр, односно БРДМ: 16. и 25. окп).

Током 1971. планирана је набавка 1.000 ИЦ уређаја типа М-68 и усавршавање постојећих ИЦ уређаја. План је обухватао уградњу ИЦ уређаја за нишањење и осматрање на тенкове Т-34 и Т-34Б. Модификацију и

имати у виду специфичне услове у појединим крајевима наше земље, што се до сада доста једнострано прилазило.“ – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3358, 30.

⁷⁵ Исто, свежњевци: 5088, 5457, 5458, 5459, 5609, 6124. (14. окп); ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 4559,4. Детаљно о проблемима преобуке 14. окп: исто, свж. 3361, 8.

⁷⁶ Исто, свж. 3362, 2, 3, 14. Чехословачки стручњаци су отклањали рекламације на овим возилима током новембра 1971. и март 1972. Иако је део кварова настао због неадекватног чувања, они су отклонили кварове и упозорили југословенске тенкисте на потребу да се тенкови сместе у хангаре. Управа ОЈ критиковала је команду 265. окбр због неодговорности указујући да је реч о скупој техници (2,634.585 динара штете по тенку) набављеној у ограниченим количинама. Бригада није кориговала начин чувања после првог доласка чехословачке екипе. Део рекламација био је проузрокован немарношћу произвођача, што су њихови стручњаци отклонили.

⁷⁷ Исто, свж. 3360, 29. (УОЈ, пов. бр. 990, 21. септембар 1971).

модернизацију тенкова Т-54 А и Б на ниво тенка Т-55А требало је наставити. Посебан пројекат био је уградња ПАМ на тенкове. Тенкови Т-55 набављени у периоду 1965–70. нису имали ПАМ, али се од 1971. у Т-55А уграђивао ПАМ типа ДШКМ. Крајем 1970. наређено је да се доставе подаци о броју преосталих тенкова М4А3 са ПАМ типа Бровнинг, да би се они по скидању уградили на тенкове Т-34 заједно са постољима. Разматрана је уградња лансера ПТ ракета на тенкове Т-54/Т-55, посебно после развоја тог система на ОТ М-980. За овај период није унет задатак „развој домаћег тенка“, иако су „Фамос“ и ВТИ (Институт наоружања) урадили техничко-економску анализу. Стало се на становиште да о таквом пројекту треба да одлуче начелник ГШ и ДСНО.⁷⁸

Следеће, 1972. године предвиђена је набавка још једног батаљона тенкова Т-55, 100 оклопних транспортера, даља набавка специјализованих тенкова (ТЗИ, ТНМ), тенковских ралица, комплета ронилачке опреме (305) као и 150 мотора за тенкове Т-34. Набавка мотора омогућавала је да се генерални ремонт Т-34 врши са новим моторима и радиоуређајима. Део старијих тенкова Т-34 је на тај начин доведен на стандард Т-34Б.⁷⁹ У наредној, 1973. години од замењених мотора В-2 створана су учила за практичну обуку војника по батаљонима наоружаним овим типом тенка.⁸⁰

На колегијуму ССНО, 5. априла 1972, расправљано је о дефинисању задатака који проистичу после посете совјетског маршала Греца ЈНА. Управа ОЈ је истакла заинтересованост за тенк Т-64, за који је имала контрадикторне податке. Од југословенских производа, Управа је понудила Совјетима индивидуални комплет ронилачке опреме за спасавање посада.⁸¹

Са набавкама извршеним у 1972. број командних оклопних транспортера типа БТР-50 износио је 119 комада верзије ПУ и 42 верзије ПК. У припремама за реализацију плана реорганизације *Рудо*, који је рађен у то време, постојале су дилеме око додељивања БТР-50ПУ на командне нивое бригада и посебно дивизија. Ово возило било је додељено за ниво: окп – птап – окбр – ммбр – пбр – пд А команде неких армија, као и у састав ШЦОЈ, НЦОЈ, ШЦВ и команде стана ССНО. За верзију БТР-50ПК установљен је критеријум по једно возило по ок/мех. батаљону или ПТ артиљеријском дивизиону. Анализе су показивале недостатак 59 таквих транспортера. Појавио се проблем попуне возача, односно мајстора за одржавање ових возила у јединицама.⁸² Управа ОЈ је још средином 1970. тражила замену РУ Р-113 са Р-123 у БТР-50 ПУ у оквиру ОЈ (тада 63 комада), због бољих перформанси и унификације.⁸³

⁷⁸ Исто, свж. 3323, 8; Исто, свж. 3324, 11.

⁷⁹ Исто, свж. 4566.

⁸⁰ Исто, свж. 4568, 21, 25.

⁸¹ Исто, свж. 3326, 9.

⁸² Исто, свж. 3326, 11.

⁸³ Исто, свж. 3358, 14.

Попуњеност артиљеријским средствима за подршку и противавионску одбрану била је недовољна и условљена темпом набавки из иностранства. Предлог перспективних набавки предвиђао је куповину 672 комада противавионских митраљеза типа ДШКМ у СССР и Пољској током 1973–74. године. Њихову уградњу на тенкове требало је извршити у Југославији. У плану је било да се подаци о њиховој уградњи на тенк набаве преко Пољске.⁸⁴

За 1973. годину била је предвиђена набавка: муниције 14,5 мм, 10 комада БТР-50ПК, 4 комада БРДМ-2, 120 мотора В-34-М-11, 300 комада ПАМ типа ДШКМ 12,7 мм, а одобрена су почетна средства од 1,7 милиона девизних динара за набавку. У ЧССР је предвиђена набавка само резервних делова.⁸⁵

Проблеми рода ОЈ у овом периоду били су следећи: недовољна обезбеђеност кумулативном муницијом за топове 100 мм, (у 1972, било је свега 6,8 граната по тенку, односно за 4,5 дана рата); нерешено питање производње и испоруке 20.000 кумулативних граната. За топове 85 мм било је муниције за 39 дана рата, уместо за 45 дана. Произвођач је поставио питање рентабилности ове производње. Забрињавајућа је била недовољна попуњеност и опремљеност јединица за техничко одржавање, посебно радионицама за средства источног порекла. Тих радионица је било 50%, а јединице преоружане на Т-55 током 1971. и 1972. године уопште их нису имале.⁸⁶

6.6. Обука у роду ОЈ на почетку 1970-их година

Иако се радило у многим тенковским гарнизонима, спорост у побољшању материјалне базе обуке је и даље била проблем. За већину ОЈ није било решено питање бојних гађања према новом упутству за гађање из тенковског и пешадијског наоружања. Недовољан број стрелишта и терена за бојева гађања у формацији вода и чете негативно се одржавао на ватрену обученост. Постигнути резултати нису били прави одраз обучености већине ОЈ, него само оних које су имале адекватну материјалну базу обуке. Императив је био наставак побољшања услова извођења обуке ОЈ.⁸⁷

Рађено је на аутоматским тенковским стрелиштима на полигону I армије у Орешцу и V армије у Слуњу. Опремљено је и изграђено пет минијатурних стрелишта - МСОЈ и собних полигона за гађање - СПГ. Уговорена је производња за опремање свих ОЈ уметнутом цеви од 20 мм. Произведена је и усвојена маневарска муниција за топове 100 мм и митраљез 7,62, и то за потребе гађања ОЈ на маневру *Слобода 71*. Увођење ове муниције имало је позитивне ефекте на обуку.

⁸⁴ Исто, свж. 3361, 34.

⁸⁵ Исто, свж. 3361.

⁸⁶ Исто, свж. 4566.

⁸⁷ Исто.

Настављен је рад на инфраструктури која је била у функцији обуке. Опремана су аутоматска тенковска стрелишта (Орешац, Пивка, Петровац, Ниш, Бања Лука) и настављена изградња још неколико СПГ. У оквиру ШЦОЈ, настављено је уређење објеката и развој полигона Мањача. Очекиван је откуп земљишта ради ширења полигона. У 1. оклопном пуку израђен је минијатурни полигон као модел за остале јединице. У току године отклањане су слабости уочене на маневру *Слобода 71* и израђен је нови НПП за обуку војника.⁸⁸

У овом периоду заокружена је материјална база обуке рода. У многим ОЈ уведени су кабинети за обуку, тренажери, уређена вежбалишта за обуку. Полигони су прешли у састав армија, јер су их користиле и друге родовске јединице. Једино је полигон на Мањачи био везан за род. Број АТС и МСОЈ је порастао и њихова дневна и ноћна употреба се ухотела, а освојена је и опрема у југословенским фабрикама за њих. Објекти за прву фазу савлађивања водених препрека дубоким газом завршени су и пуштени у рад у Београду, Загребу и Скопљу. Са таквом инфраструктуром у Бања Луци, то је заокружило потребе целокупног рода.⁸⁹

Почетком 1970-их година новост у роду ОЈ представљала је обука у савлађивању водених препрека дубоким газом, која је у почетку импровизована. Први курсеви одржани су тако што је коришћен базен предузећа „Инцел“ у Бања Луци за прву фазу обуке, а затим се друга фаза изводила на реци Сави недалеко од Загреба. То је била непотпуна и доста ризикантна обука, али је успешно изведена уз помоћ совјетских инструктора. Искуства из тих курсева уверила су југословенске тенкисте да је потребно изградити сталне објекте за обуку. Зато је у ШЦОЈ изграђен посебан објекат за прву фазу обуке људства, а на полигону Мањача за другу фазу. Касније је започела изградња типизираних објеката за прву фазу обуке и то у свакој армијској области по један, у местима у којима су базирале јединице са новом техником. Амфибијска искуства за пливајуће тенкове ПТ-76 и оклопне аутомобиле БРДМ-2 такође су првобитно стечена уз помоћ совјетских инструктора, али су потом уведена у редовни програм обуке према домаћим искуствима. Из ова два возила вршено је и гађање са воде у току пловљења. Први курс је изведен централизовано на Сави код ушћа Врбаса, а затим је редовна обука пребачена на вододром на полигону Мањача, када је он био завршен.⁹⁰

Француски војни аташе, који је маја 1970. са сарадницима посетио 31. оклопну бригаду у Дугом Селу, дао је занимљиву опсервацију о подводној обуци. Разгледајући тенкове, он се распитивао да ли је започела подводна обука. Домаћини су објаснили да је у „почетној фази“ и да сваки тенк има комплетну опрему за подводну вожњу, као и да сваки војник има заштитну маску која му обезбеђује двочасовни рад и у

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2,225.

⁹⁰ *Исто*, 213; М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис).

потопљеном тенку. „Он је приметио да смо ми богати што се тиче те опреме. При разгледању тенкова у гаражи, поново су питали да ли су сви тенкови опремљени са опремом за подводну вожњу, на што им је одговорено потврдно и показана опрема. Они су се томе чудили и констатовали да је то добро. У исто време су приметили да ли је уопште потребно имати овако скупу опрему и обучавати људство за подводну обуку када се имају у виду све физиономије будућег рата у коме ће бити употребљена најсавременија борбена средства, а нарочито атомска. Изразили су мишљење да би можда боље било пронаћи средства за премошћавање, а која би била јефтинија од опреме за подводну обуку и у исто време омогућила брже савлађивање река...”⁹¹ Ова опсервација остала је само у извештају, а припреме за подводну обуку су настављене.

За подводну обуку, која је требало да започне у 1970, одређени су почетак, обим и организација. Како, међутим, проблематика подводне обуке није била позната, команда II армије и 211. окбр, (ова јединица требало је да врши подводну обуку у Скопљу) тражиле су разјашњења. Недостајали су опрема за припрему тенкова за подводну вожњу, ронилачко обезбеђење, ТЗИ са вучном снагом од 75 тона, објашњења за моторне чамце и другу опрему. „Обзиром да је обука нова и недовољно позната материја у погледу извођења и организације, сматрамо да је претходно потребно оспособљавање минималног броја старешина. Стога се предлаже да се у ШЦОЈ организује једна показна четна вежба са подводним газом, где би била приказана сва проблематика организације уз претходна објашњења.”⁹² За подводну обуку завршена је изградња центра за подводну обуку у Загребу (I, II фаза) и хидротренажер у Београду. Усвојен је комплет домаће опреме за спасавање тенковских посада из потопљеног тенка, којом су снабдевене све јединице у 1972. години.⁹³ У 1973, 211. оклопна бригада је тражила средства за реализацију припреме војника за хидротренажер и подводно кретање на Т-55. У оквиру I армије, а под руководством командира центра за подводну обуку ШЦОЈ, почетком септембра 1973, изведена је подводна обука на Дрини, што је означено као крупан резултат оклопних јединица I армије.⁹⁴

Касније, током 1970-их година подводна обука извођена је у Панчеву на собном полигону, потом на језеру на полигону Мањача и, на крају, на Дрини. Здравствена контрола је била строга, а бележимо да је поред осталог захтевано да сви зуби буду потпуно здрави.⁹⁵

⁹¹ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3358, 15.

⁹² Исто, свж. 3358, 4.

⁹³ Исто, свж. 4563, 2. Извештај о борбеној готовости (б/г), Управа ОЈ – Управи КоВ, 21. фебруар 1972.

⁹⁴ Исто, свж. 4568, 27, 61.

⁹⁵ Изјава С. Ковача аутору, 29. октобар 2008.

6.7. Кадрови оклопног рода

У складу са планом Рудо, Управа ОЈ је средином 1972. прорачунала годишње потребе за старешинама у роду ОЈ. Према том плану, род је требало да има 1.206 формацијских места официра, 949 подофицира и 200 питомаца ШРО. У 1972. години било је 969 официра, а предвиђено је их на дан 1. јануара 1976. буде 987 (82% од плана). Годишњи одлив био је у граници 0,5%. За одржавање броја официра било је потребно 36 нових потпоручника, за шта је требало примити 45 питомаца, односно 46 подофицира за шта је требало примити 58 питомаца на школовање, због очекиваног одлива у току школовања. Подофицири су у највећем броју (до 80%) ишли на трупне дужности закључно са батаљоном. Они су остваривали просечан радни стаж до 25 година, према проценама Управе ОЈ.⁹⁶

Мирнодопска попуна старешинским кадром рода ОЈ била је целини добра. На основним дужностима од командира тенка до команданата батаљона биле су постављене „млађе послератне старешине, које сем појединаца, са успехом обављају своје формацијске дужности“. Однос партизанског и мирнодопског кадра у роду износио је 22 : 78%, а очекивало се да се у следећим годинама још више измени због пензионисања дела ратних кадрова. Ради превазилажења недостатка официра са вишим школама, врх рода ОЈ се залагао за повећано упућивање официра-тенкиста на школовање. Код подофицира, тај однос био је свега 5% ратних према 95% мирнодопских подофицира. Резервни састав чинило је око 4.900 официра ОЈ, од чега 20% партизанских кадрова. За ратну попуну било је предвиђено само људство до 35 година живота (27% укупног броја резервних официра), а према плановима то је било недовољно.⁹⁷

Прихват питомаца за Течај ВА КоВ, смер оклопне јединице, вршила је ВА КоВ у Београду (после две и по године школовања у њој, они би прешли у ШЦОЈ). После дводневног прилагођавања, прелазило се на редовне наставне активности. Питомци су често сматрали да је наставни програм обиман и да садржи предмете који им нису потребни по завршетку школовања, док су наставници и командири били мишљења да се учи кампањски од испита до испита. „На специјализацији у нашем роду најбоље резултате у обуци постижу питомци са завршеном гимназијом и СТШ. Они питомци који су имали бољи успех у средњој школи углавном показују боље резултате код нас. Социјално и национално порекло немају битнијег утицаја на савлађивању наставног плана и програма“. Утицај организације СКЈ и наставничког већа огледао се у свим сферама образовно-васпитног процеса. Осипање питомаца у ове две године школовања било је незнатно у односу на прве две општег смера у Београду.

Подофицири су се школовали у Средњој војној школи (СВШ), смер ОЈ. Та школа је примала питомце на специјализацију у трећој наставној

⁹⁶ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 45--., 6 (УОЈ стр. пов. 1104–2, 28. септембар 1972).

⁹⁷ Управа ОЈ, стр. пов. 337–7/71, 31. јануар 1972.

години из матичне школе у Сарајеву. Сви питомци у тој школи попуњавали су упитник где су изражавали жеље према роду. „Главна мотивисаност омладине за војни позив, упис у војне школе јесте жеља да обезбеде личну егзистенцију. У нашу СВШ до сада су се углавном (90%) јављали ђаци из сиромашнијих социјалних средина“. Већина питомаца је била више заинтересована за војностручне предмете (борбена обука, ватрена техника итд.), а посебно за практичне, па је помало занемаривала опште предмете. Осипања током школовања у смеру ОЈ (III и IV година) углавном није било, јер је тај процес текао у прве две године школовања.

У ШРО класе су попуњаване на основу регрутног система у ЈНА. Питомци су регрутовани по следећим принципима: „да су завршили једну од високих, виших или средњих школа..., да у морално политичком погледу одговарају нашој друштвеној пракси и да поседују жељу за позивом резервног официра ЈНА“. Анализа питомаца ШРО у ШЦОЈ показала је да су они били информисани за избор рода искључиво у време регрутовања, што није било оптимално решење за избор кандидата. Из сваке класе отпуштена су 2–3 питомца због здравствених проблема. Део питомаца био је неспособан за специфичности тенковске обуке (подводна обука, осматрање ИЦ уређајима). Појединци су имали говорне мане, а део није одговарао према безбедносним карактеристикама. Питомци су према правилима имали статус војника, али је обука била интензивнија од обуке у СВШ и ВА. И поред почетног страха од обавеза или несигурности од чињенице да ће постати старешине, 97% питомаца је постигло циљ школовања. „Питомци најтеже савладавају предмет „Основи система ОНО“ због врло лошег политичко-теоријског предзнања код свих образовних структура питомаца“. Њихове примедбе биле су преобимност програма, брзо прелажења градива и непотпуна заступљеност практичног дела обуке. Неколико питомаца је увек отпуштано због слабог успеха.⁹⁸

6.8. *Оклопне јединице на маневру Слобода 1971. и другим вежбама те деценије*

Период после интервенције снага Варшавског пакта у Чехословачкој, али и превирања у југословенском политичком животу обележиле су велике вежбе и маневри. На њима је провераван концепт одбране и демонстрирано ново наоружање које је тих година стигло у ЈНА. Трећи велики југословенски маневар после Другог светског рата одржан је од 2. до 9. октобра 1971, на просторији Бела Крајина – Кордун – Банија – Лика – западна Босна. Назив је био симболичан – *Слобода 71*. Учествовало је око 40.000 припадника ЈНА и ТО. Циљ маневра је био да се провери систем функционисања концепције ОНО у рату са савремено наоружаним противником.⁹⁹

⁹⁸ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 4568, 79, Анализа школовања питомаца ВА, СВШ и ШРО у ШЦОЈ, пов. бр. 5530, 21. децембар 1973.

⁹⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 4, РВ и ПВО, 311.

Наређење за организацију и извођење маневра достављено је средином марта 1971. године. Маневар је предвиђен у времену од 25. септембра до 15. октобра 1971, у ефективном трајању од пет дана. На њему је требало приказати вежбе по темама: форсирање реке из покрета оклопним и механизованим снагама и одбрана реке, дејство ваздушног десанта и борба са њим, противнапад са бојним гађањем. Формиран је посебан штаб и прецизиране су снаге за учешће из V и IX армије и њихове одговорности за вежбу. Одређено је да другог дана по завршетку маневра буде изведен дефиле јединица у рејону Карловца. Јединице је требало формирати и комплетирати до 30. августа. Људство из резервног састава за оперативне јединице није требало позивати. Изузетак су чиниле само неке ВЕС, и то у оквиру редовних средстава за 1971. годину. До почетка маневра требало је да све буде спремно – обука, припреме, начин одржавања везе, попуна уређајима везе, командним ОТ, уређајима за имитацију ватре итд. „У опремању и попуни јединица које ће учествовати на маневру максимално користити средства домаће производње. При томе у првом реду искористити све могућности унутар учествујућих јединица, затим вршити поуну из других јединица на територији V и IX армије, и из текуће производње, а у крајњем недостајућа МС дотурити из других армија, с тим да се по завршетку маневра та средства врате у њихове матичне јединице“. Припремни период требало је искористити за подизање исправности средстава да би застоји и кварови у току маневра били сведени на најмању меру. Штаб вежбе је инсистирао да се сви трошкови припрема планирају из редовних трошкова, уз евентуалну прераспodelу.¹⁰⁰

Припреме су обављене на полигону Пивка (1. окбр) односно Слуњ (јединице V армије и ојачања из других армија). Из састава 243. оклопне бригаде учествовало је 30 ОТ М-60.¹⁰¹ Нишка 211. бригада је послала две механизоване чете са посадама без укрцног дела људства за поуну 4. окбр, као и две комплетне тенковске чете у људству, које су попуниле 31. окбр. Маневар се одвијао кроз тактичка увежбавања и вежбе, а финални део на правцу Дражевац – Тешица – Вукања – Гребач – Облачина – Александрово.¹⁰²

На маневру су демонстрирана достигнућа у развоју ОМЈ и вештини њихове употребе. У исто време била је то прва већа демонстрација савремено опремљених југословенских ОМЈ, које су представљале окосницу у борбеним дејствима на маневру. Оне су деловале у нападним и одбрамбеним дејствима демонстрирајући борбене могућности кроз бојева гађања, ноћна дејства и дејства у покрету, амфибијске операције и друга дејства.¹⁰³ На маневру су испробана разноврсна борбена дејства у разним

¹⁰⁰ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3325, 7. Штаб Слобода 71, стр. пов. 8 и 15, 7. март 1971.

¹⁰¹ Исто, свж. 3360.

¹⁰² *Монографија 211. оклопне бригаде*, 50–51.

¹⁰³ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 222–223.

временским условима, јединице су комплетне учествовале и на дубинама до 120 км. Дејства су била и дневна и ноћна, уз садејство са авијацијом. У извештају о борбеној готовости за ту годину констатовано је „побољшање тактичке обучености“ ОЈ које је посебно показано на маневру *Слобода 71*, као и у армијским тактичким вежбама где су оне вежбале самостално или са ојачањима.¹⁰⁴

На територији 2. армије, крајем септембра и у првој половини октобра 1973, одржана је велика вежба *Нишава 73* у којој су учествовале и оклопне јединице те армије. Била је то добра прилика да се провери техника којом су располагале 211. окбр и 19. окп, али и њихов резервни састав. Вежба је одржана на простору Добрича, Топлице, Пусте Реке и ширем рејону Лесковца. Улогу нападача имала је 211. оклопна бригада, а браниоца 19. оклопни пук. Напад снага 211. окбр пратила је Главна инспекција НО. У нападу је „разбијен“ оклопни пук браниоца.¹⁰⁵ Маршевање 19. пука показало је велики број кварова на тенковима Т-34 (чак 51). После вежбе, у пуку је констатовано да су кварови „последича слабог квалитета ремонта-ревизије и слабог квалитета материјала, као и руковање од резервног састава који није довољно обучен.“ Као илустрацију резервног састава, наводимо да је позвано 44 војника-возача, који су служили војску у периоду 1968–73. и претходно имали 30–200 моточасова вожње. Они су проверени три дана пре вежбе и свако је возио по један моточас.¹⁰⁶

Краткотрајна, али интензивна криза са Италијом у пролеће 1974. године окончана је потписивањем Осимских споразума, који су ставили тачку на проблеме разграничења Италије и СФРЈ. Криза је почела интензивним вежбама италијанских оружаних снага и снага НАТО, као и снага 6. флоте америчке морнарице, марта и априла 1974. У историји ЈНА, активности у овој кризи остале су регистроване у оквиру ЗТВ *Горица–Копер '74*. Део снага 9. армије брзо је преведен у борбену готовост, па тако и оклопне јединице на правцима према Италији. Тадашњи официр у 14. оклопном пуку, Рајко Каталина пише да је војницима „предочено, да није у питању обична војна вежба, него стварна претња Италије, и да се на одбрамбене положаје изашло са циљем да се спречи упад непријатеља на територију Словеније.“ Он наводи да је планом било предвиђено да се у случају напада, изврши противнапад, поврати територија, и продужи са продором унутар италијанске територије, потом успостави линија одбране на њиховој територији и сачека резултат дипломатских преговора за решење кризе. Ипак, сукоб је избегнут и снаге ЈНА су се вратиле мирнодопским задацима.¹⁰⁷

¹⁰⁴ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 4563, 2. Извештај о б/г, Управа ОЈ-Управи КоВ, 21. фебруар 1972.

¹⁰⁵ *Монографија 211. оклопне бригаде*, 51–52.

¹⁰⁶ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 4566, 1–10.

¹⁰⁷ Р. Каталина, *н.д.*, 26–29.

Једна од одлика година на прелазу 1960-их/1970-их били су бројни филмови са темама из Другог светског рата који су приказивали партизанску борбу. Највише тих филмова снимила је југословенска кинематографија. У дочаравању реалности рата била је пресудна помоћ ЈНА. Оклопне јединице су учествовале у снимању већег броја филмова глумећи окупаторске тенкове. Поготово су коришћена средства произведена у Другом светском рату. Поједини од ових филмова били су грандиозни пројекти у којима су ангажоване значајне војне снаге. У септембру 1971. за снимање филма „Сутјеска“ коришћени су адаптирани тенкови Т-34Б из састава 329. оклопне бригаде (тенковски вод од 4 адаптирана тенка). Ови тенкови су раније били адаптирани и употребљени за филм „Битка на Неретви“. За снимање филма „Сутјеска“ формиран је Комбиновани пук у оквиру VII армије. Пук је осим брдско-пешадијских делова имао тенковску чету са 45 људи. У њеном саставу био је вод адаптираних тенкова, вод самохотки М-18, вод адаптираних оклопних аутомобила и вод адаптираних танкета.¹⁰⁸

6.9. Проблем оклопног транспортера

Стање „флоте“ оклопних транспортера М-60 није било задовољавајуће, а посебан проблем било је њихово одржавање будући да је производња ОТ престала 1967. године, после израде тада уговорених серија. Нису више произвођени ни главни склопови трансмисије, који су сматрани за критичне резервне делове. На почетку 1970-их у ЈНА је било 180 комада М-60. Почетком 1971, анализа њихове исправности у јединицама гарнизона Бања Лука (ШЦОЈ, НЦ, 329. окбр), показала је да су углавном неисправни мотори, мењачи, квачила и ходни делови. ШЦОЈ је ургирао за резервне делове, јер се њихови оклопни транспортери нису могли даље експлоатисати због лошег техничког стања, неисправности и предвиђеног годишњег ремонта.¹⁰⁹

Иако се током друге половине очекивао брз развој новог оклопног транспортера, па самим тим разрешење дилема и производних и експлоатационих мука са М-60, до тога није дошло. Започело је усавршавање постојећег возила. С обзиром на евидентне недостатке механизма за управљање са бочним квачилима на ОТ М-60, предузеће „Фамос“ је 1968. године покренуло развој новог уређаја за управљање. Од идејног пројекта и конструкционе документације до реализације прошло је само годину и по дана. Тако је 1969, у ОТ М-60 уграђен нови механизам за управљање и израђена пробна серија од 10 комада чија се производња завршила у 1970. години.¹¹⁰ Први пут је у земљи реализован сложенији механизам за управљање гусеничних возила оригиналне конструкције. Решење је освојено

¹⁰⁸ Исто, свж. 3359, 19. Састав пука: команда, 1. 2. пб, мад, инжч, тч, вв, одВП, атч, техв, интв, амбуланта, ветеринарски вод са укупно 2.122 људи.

¹⁰⁹ Исто, свж. 3325, 5.

¹¹⁰ Исто, к. 439, ф. 7, д. 1–1 на даље (УОЈ стр. пов. 196, 1. јул 1970).

1970. године са ознаком М-60П (побољшан или „планетарни“, јер је механизам био двостепени планетарни, са кочницама за заокрет и заустављање). На бази тих и других побољшања производња М-60 је настављена током седамдесетих година.

Управа ОЈ је јула 1971. проценила да комплетну модификацију на стандард М-60П не треба започети пре достављања мишљења из свих јединица о овом проблему и искуствима експлоатације ОТ, а затим испитивања 2–3 прототипа. Посебно је указано на високу цену те модификације. У ту сврху, после маневра *Слобода 71*, на којем су учествовале јединице наоружане возилима М-60 и М-60П, сачињена је детаљна анализа искустава, могућности, кварова и проблема са овим возилима. Из јединица је стигло доста критика због мноштва лоших решења. Наведен је пример да је у 243. окбр на вежби *Пчиња 72* било 14 (од 30 изашлих ОТ) оштећења разводника погона и бочних преноса-редуктора.¹¹¹

Марта 1972, Техничка управа је предложила модификацију ОТ М-60 и његово свођење на верзију М-60П. Модификација је била нужна јер су ОТ били бојево неспремни. Сваки квар, лом и оштећење склопа разводника погона на бочним квачилима за управљање избацивао је оклопни транспортер у целини. Резервни делови су раније били набављени у Мађарској где је одавно престала производња. Предложено је да се задрже стари мотор и мењач, али да се критични део измени у периоду до 1980. године на целој количини М-60 уз ремонт и израду резервних делова.¹¹²

У наоружање ЈНА је усвојена верзија М-60П са хидраулично-планетарном трансмисијом. Упозоравано је да ће, уколико се не предузму мере, исправност М-60 дневно падати и да експлоатација „у оваквим условима“ не може да се обезбеди после 1975. године. Управа ОЈ је предложила да се употреба овог типа сведе на верзију М-60П. Са друге стране, попуњеност оклопних јединица ОТ била је алармантна. Током 1971, у њих је пристигло 50 нових комада, што је укупно износило 230, али је то било свега 26% од потреба за план модернизације. Из тих разлога предложено је да се производња М-60П продужи у периоду 1973–75. године.¹¹³

Да би се повећала ватрена моћ ОТ М-60 у противоклопној борби, уграђена су два спрегнута бестрзајна топа југословенске производње калибра 82 мм. Топови су смештени на обртној турели на левом задњем отвору кровне плоче. Возило је задржало предњи митраљез М-53 и ПАМ. Посада је смањена за два члана, тако да су стални састав чинили: возач, радиофониста-митраљезац, нишанција ПАМ-а и нишанција бестрзајних топова, док је искрцни део смањен на седам (шест стрелаца и командир). У

¹¹¹ Исто, свж. 3359, 17; исто, свж. 3360.

¹¹² До тада су произведена 182 ОТ (12 пробних партија и три серије, укупно 170 комада), а било их је у том тренутку 178. Два ОТ су била расходована за потребе кабинета у ШЦОМЈ, а два су кроз освајање и производњу нових М-60П била модификована у нову варијанту. – ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3326, 7.

¹¹³ Исто, свж. 4566.

јулу 1972, извршено је интерно и трупно испитивање два овако модификована М-60П. Испитивање је вршено на три ОТ на полигону Мањача после чега су предати 329. оклопној бригади.¹¹⁴ Тада су наложене извесне дораде на три примерка до јуна 1973.¹¹⁵ Почетком 1973. ВТИ је пријавио завршетак радова на уградњи бестрзајног топа – БсТ 82 мм на ОТ М-60П. Формирана је комисија која је требало да додатно испита три таква ОТ у предузећу „Фамос“ у Сарајеву и на полигону предузећа у Тарчину током прве половине јула.¹¹⁶ После испитивања, комисија је предложила да се реализује серијска производња. Део недостатака требало је отклонити пре, а део у току ове производње.¹¹⁷ Тако је настала варијанта М-60ПБ (побољшан, бестрзајни).

У периоду 1972/73. предложене су модификације за све М60/М60П (скидање резервних потпорног точка и валобранске плоче, уградња новог блатобранског склопа, утврђивача на задњим вратима, ручице за придржавање при уласку у возило и друге мање измене). Чекало се да произвођач дефинише цену ових модификација. У том тренутку у завршној фази је била четврта серија од 50 возила М-60П. У 1973. години започета је пета серија од 20 возила означених од „Фамоса“ као М-60П-2БО, па је неке модификације требало урадити на тој серији. За старије ОТ, модификације је требало вршити sukcesивно приликом ремонта. Одбачен је предлог да се гусенице предвиђене за нови ОТ назван М-980 уграде на М-60, док се не испитају. Генералштаб је стао на становиште да предложене модификације не утичу битно на побољшање тактичко-техничких могућности ОТ М-60, као и да се модификацијама повећава цена ремонта.¹¹⁸

Производња М-60 је настављена до 1979. са укупно 790 произведених примерака.¹¹⁹ У наставку производње освојена је командна варијанта оклопног транспортера под називом М-60ПК, намењена за ниво батаљона, са два уграђена радио-уређаја (Р-123 и Р-112). Потреба за попуном механизованих јединица, дуготрајан развој новог оклопног транспортера М-980 и потреба за заменом старијих примерака утицали су на велику серију произведених ОТ. Нека од возила М-60 ушла су у наоружање јединица милиције посебне намене и као таква су се појавила на паради поводом Дана победе у Београду. За милицијске јединице у току 1975. изведен је курс преобуке у Школском центру. Коначно, један контингент оклопних транспортера извезен је у Ирак.

6.10. Југословенски тенкови у Трећем свету

Квалитативан успон обуке у ОМЈ, заснован на осавремењеној материјалној бази и модерној методици, привукао је пажњу војних стручња-

¹¹⁴ Исто, свж. 3361, 10.

¹¹⁵ Исто, свж. 4568, 35. Три ОТ М-60П носили су следеће бројеве: 10757, 10758, 10759.

¹¹⁶ Исто, свж. 4568, 29.

¹¹⁷ Исто, свж. 4568, 35.

¹¹⁸ Исто, 26 и 34.

¹¹⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 260.

ка појединих несврстаних земаља које су затражиле и добиле сагласност Југославије да школују своје тенкисте у ШЦОМЈ. Тако је 1970-их година дошло до пријема већег броја слушалаца у ШЦОМЈ из једног броја арапских земаља. У исто време ангажован је изванредан број југословенских инструктора из рода ОЈ за обуку људства у земљама које су куповале опрему за обучавање (АТС, СПГ), односно оклопне транспортере М-60.¹²⁰ У току 1972. године представници ЈНА су у Либији водили разговоре да се у школској 1972/73. у ШЦОЈ школују либијски питомци. Тада је процењено да центар може да прими „45 страних војних кадрова“.¹²¹

Прва група Либијаца стигла је у ШЦОМЈ 1977. године. Они су курсирани у оквиру група за обуку на тенку Т-55: у возњи, на средствима везе, у руковању стабилизатора, обуци механичара и за ватрену обуку. У овој групи био је 31 припадник либијске армије. У следећој години, друга група од 11 Либијаца била је на курсу за команданте оклопних батаљона, а 1979. стигла је група слушалаца на курс у Средњој војној школи, са специјализацијом у ШЦОМЈ за оклопне јединице. У периоду 1978–1979. године обучаavano је 20 припадника ослободилачког покрета Зимбабвеа, за које је организован 6-месечни курс за основне дужности командира водова. Ова група слушалаца била је потпуно друкчија од опуштених и добро плаћених Либијаца. Више него скромни припадници покрета из Зимбабвеа радили су по десет и више часова дневно и после обуке отишли су у борбу. Слична обука организована је за борце фронта Полисарио из Западне Сахаре, 1982. године. Тада је у ШЦОМЈ кроз курсеве за командире тенкова, тенковских водова, односно самоходних оруђа и самоходних артиљеријских водова прошло 50 бораца ове устаничке организације. Од јула до октобра 1985, група од девет слушалаца обучавана је на тенку М-84.¹²² Југословенска помоћ у обуци уклапала се у политику државе према Трећем свету: садржала је преношење искустава и револуционарну подршку, али је касније попримила елементе профитабилности и економског интереса.

Осим подршке у домену обуке и наставе, Југославија је у складу са политиком несврстаности продавала или поклањала оружје земљама Трећег света. Оклопна техника такође је улазила у асортиман. Приметно је да су оклопна средства поклањана/продавана земљама које су у том тренутку биле у сукобима.

Египатски председник Анвар ел Садат је у својим мемоарима пре више деценија писао о југословенској помоћи његовој држави у току рата са Израелом. „У међувремену је председник Тито припремио 140 тенкова за које сам га замолио да ми најхитније пошаље (с обзиром на моје искуство са Совјетским Савезом), а те је тенкове заједно са горивом и муницијом он одмах послао равно на бојно поље. Приједседник Тито стекао је велико искуство у Другом свијетском рату и он је велики борац. Увијек ћу

¹²⁰ Исто, књ. 3–2, 227.

¹²¹ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 3326, 21.

¹²² М. Бабић, ШЦОМЈ... (рукопис).

му бити захвалан за ту подршку и његовој земљи.“ Реч је о 140 тенкова типа Т-54, који се нису прославили у југословенској употреби. Оклопне јединице које су их примиле у периоду 1961–64. брзо су биле преоружане, а ови тенкови предати за попуно оклопних јединица пешадијских дивизија. Слање тенкова Т-54 је био одличан политички потез према Египту, који ту помоћ није заборавио, а са друге стране ЈНА се ослободила тих тенкова за које није било јасне перспективе у времену када су набављани нови тенкови Т-55А. Египатски председник ефектно описује ту испоруку и њен значај „затим је стигло 140 тенкова, које ми је Тито послао. Ти су тенкови били потпуно опремљени и муницијом и горивом, тако да су одмах кренули у акције на бојном пољу.“¹²³

У саставу кипарске националне гарде налазио се 23. тенковски батаљон наоружан тенковима Т-34. Иако су у више књига и сајтова наведени као тенкови набављени у Чехословачкој, изглед тенкова Т-34 на фотографијама из рата 1974. убедљиво потврђује могућност да су ти тенкови (или макар део) били испоручени из Југославије, односно модификовани према југословенској замисли. На овим тенковима су уграђени ПА митраљеви Бровнинг и ИЦ фарови, идентични конфигурацији коју је у то време користила ЈНА. Неколико тенкова је изгубљено у борбама са турским снагама, које су имале тенкове М-47. У архивским фондовима нисмо наишли на потврду извоза ових тенкова Кипру, али бројно стање с краја 1970-их дозвољава могућност да је неколико Т-34 могло бити извезено на Кипар где је Југославија у то време иначе извозила друго наоружање.

Као помоћ снагама ослободилачког покрета МПЛА Народне Републике Ангола, Југославија је упутила једну тенковску чету Т-34Б. Према наредби Управе ОЈ од 29. децембра 1975, команда I армије издвојила је 10 таквих тенкова из састава 51. мбр. Они су били опремљени радиостаницама Р-113 (9 комада) и Р-123 (1), као и ПАМ Бровнинг 12,7 (3). Бригада је имала обавезу да припреми тенкове са „максималним могућим моторесурсима до наредног вишег степена ремонта“. Тенкови су упућени у луку Плоче, а са њима потребна муниција и људство које су изабрали Управа ОЈ и Техничка управа ССНО. Трошкове подухвата сносило је предузеће СДПР. Заједно са тенковима Т-34 упућен је контингент од 10 теренских возила марке Цип, које је по истом моделу изабрала ТУ ССНО. Ради замене ових тенкова из 25. окб/25. пд упућено је 10 Т-34Б у 51. механизовану бригаду.¹²⁴

У духу помоћи пријатељским земљама Трећег света, Југославија је одлучила да војно помогне и привремени војно-административни савет Етиопије. Наредбом ССНО од 18. априла 1977. године, 70 тенкова М-47 са муницијом и резервним деловима требало је преко СДПР послати у Етиопију. Извршена је припрема тенкова М-47 и састава који је требало да врши испоруку (обуку) на овом типу у Етиопији. Изабрани су поуздани и

¹²³ Анвар Ел Садат, *Мемоари (In search for identity)*, Глобус, Загреб 1979, 215, 224.

¹²⁴ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 12875, 2.

исправни тенкови са максималним преосталим борбеним ресурсима – 40 тенкова из V армије, 20 из VII армије и 10 из Војнопоморске области (требало је пазити да чете са М-47 одакле се узимају примерци за Етиопију остану са 6–8 тенкова, али да се не наруши борбена готовост док се те јединице не преоружају на друге типове). Са одабраних тенкова скинути су радио-уређаји АН/ВРЦ-3 и телефони АН/ВИА-1, а обезбеђени су са РУ СЦР 508/528. Припремљено је и 7.000 комада кумулативне муниције 90 мм. Прва партија од 35 тенкова требало је да крене до 20. маја, а друга до краја јуна те године. Десет старешина етиопских оружаних снага завршило је преобуку у 32. оклопном пуку у Вараждину и на полигону Служ. Како су тенкови били испоручени кроз програм МДАП, формирана је комисија са задатком да са представницима САД преговара о правној страни отуђења тенкова и продаје трећој земљи, будући да клаузуле програма које је Југославија потписала 1951. године то нису дозвољавале.¹²⁵

6.11. Перспективе и место ОЈ у стратегији ЈНА 1970-их година

Средином 1971, започете су припреме за израду новог плана организације ЈНА названог *Рудо*. У оквиру њега род оклопних јединица укључен је кроз израде нових планова развоја уз анализе цена и трошкова итд.¹²⁶ Захтеви за прикупљање података о страним оружаним снагама у 1973. години показују главне преокупације врха рода ОЈ ЈНА: развој и нова достигнућа у области тенкова и оклопних транспортера, као и њихове опреме, у САД, Немачкој, Великој Британији, Чехословачкој и СССР-у, нови типови тенкова и оклопних транспортера у Немачкој и СССР-у, борбени комплети по типовима и врстама тенковске муниције код већине суседних земаља, набавке нове технике, организацијске промене и локације јединица према Италији, употреба на планинском земљишту према Аустрији и друго.¹²⁷ У студији *Основа развоја и модернизације ОЈ за период 1975–1990. године*, из прве половине 1973. године, анализирана су следећа питања: стање, могућности и материјална база рода, начини његове употребе и тенденције развоја у свету и Југославији. Разматрани су могућност и рентабилност производње тенка у Југославији или у кооперацији, као и начини и модели обуке војника, школовање старешина, итд.¹²⁸ Проучавање искустава арапско-израелских ратова 1967. и 1973. такође су утицала на многа питања наоружања, употребе и организације рода. Појавиле су се дилеме око употребе оклопних јединица у условима ваздушне превласти, односно у условима употребе лаких и масовних противоклопних средстава.¹²⁹

¹²⁵ Исто, свж. 12875, 6 и 9.

¹²⁶ Исто, свж. 4561, 7 (ССНО – УОЈ, 18. август 1971).

¹²⁷ Исто, свж. 4566, 9.

¹²⁸ Исто, свж. 4568, 19.

¹²⁹ М. Бабић, *ИЦОМЈ...* (рукопис).

Померањем тенкова Т-34 и пријемом нових ОТ из производње преоружан је још један пешадијски у механизовани батаљон код 12. пролетерске бригаде у Осијеку. Следеће године бригада је преименована у механизовану, постајући трећа бригада овог типа на централном правцу одбране.¹³⁰ На више тенкопроходних праваца формиран су противтенковски дивизиони Р класификације од самоходних и вучних ПТ топова калибра 76 и 57 мм. Тако су од самоходки М-18 формиран самоходни противоклопни артиљеријски дивизиони Р у: Бихаћу (166.), Загребу (167.), Љубљани (168.), Славонској Пожеги (218.), Новом Пазару (219.) и Урошевцу (220.). Све ове промене биле су реализоване као план *Рудо*, који је југословенски војни врх усвојио током године. Овим планом 265. окбр је ушла у састав 32. пд.¹³¹

У доградњи реорганизације према плану *Рудо* 1975. године, настављена је интеграција пешадијских и оклопних састава, а дошло је и до (првог) обједињавања једног пешадијског (453.) и једног оклопног пука (16.) и стварања 453. бригаде са два оклопна батаљона. На овом правцу ушла је и 36. мбр у састав 16. пд. У 3. и 20. пролетерском гардијском пуку формиран је оклопни батаљон на место дотадашњег 3. пешадијског батаљона. У 15. пролетерској у Приштини и 13. пролетерској у Илирској Бистрици (која прелази из IX у V армију) такође је формиран други окб А. Из састава 14. окп издвојен је 2. окб у Випави који је заједно са 253. пп формирао 253. пбр. Пук у Пивки, који је једно време имао три окб (!), враћен је на формацију два окб. Мариборска 195. мтбр преоружала је свој окб са Т-55 добијеним из 1. пгмд, а своје М-47 дала је за попуну 2. окб/13. мтбр. У састав 1. окбр прешао је један окб из 329. окбр у Бања Луци и постао 3. окб Р ове бригаде, а мотопешадијски батаљон је механизован. Поново је образована 9. тч (у рату окб) у саставу 9. пд у Бенковцу и то од тенкова М-47 из КОГБ, који су 1971 управо дошли из ове или из 14. дивизије! У Бања Луци, дотадашњи 973. НЦ је преформиран у 5. окп са двоструком наменом, да и даље у миру обучава возаче тенкова, а у рату да буде у саставу 5. дивизије.¹³² На овај начин подигнут је степен интеграције пешадије и ОЈ, јер је дошло до значајнијег обједињавања на централном војишту, појачавања бригада са окб а у два случаја и са два окб А типа. У оклопним бри-

¹³⁰ Наредба Генералштаба, Шуправа, стр. пов. 131–70, 14. децембар 1972; Исто, стр. пов. 15–27, 22. јун 1973; Наредба ДСНО, стр. пов. 45–42, 16. октобар 1973; Исто, стр. пов. 45–55, 29. децембар 1973. Истим наређењем бивши пеш. батаљон 12. мбр, сада као 46. пб, отишао је из Славонске Пожеге у Мостар и преформирао се у 10. самостални пб, касније бригаду. Да је план *Рудо* по којем је преформирана 12. мбр имао мањкавости на терену показује и податак да је после одласка 519. санитетског наставног центра за Требиње остала празна касарна у Нашицама капацитета 550 војника, па је у њу морао бити пребазиран део 12. мбр из Осијека. – Наредба ССНО, стр. пов. 12–13, 12. април 1974.

¹³¹ Наредба ДСНО, стр. пов. 45–55, 29. децембар 1973.

¹³² Крајем те године наређено је увођење тенкова М-47 у 5. окп, тако да је 1. окб имао М-47, а 2. окб Т-34. Командни тенк по формацији био је Т-34. – Наредба ССНО, ГШ, Ш управа, стр. пов. 75–47, 10. новембар 1975.

гадама мотопешадијске чете су претваране у механизоване у складу са динамиком пријема нових ОТ.¹³³

Стање ОЈ према дограђеном плану *Рудо* и посматрано кроз развијене батаљоне било је следеће:

	I армија	II армија	III армија	V армија	VII армија	IX армија	ВПО	ВПТ
ОКБ	15 (252, 36, 51, 1. Г, 24, 25, 453, 1–3–20.ПГ, КОГБ)	8 (211, 19, 21, 9, 15. прол)	7 (243, 41, 42, 168)	13 (4, 31, 265, 6. прол, 32, 13. прол, 25)	8 (329, 12. прол, 5,17)	6 (1, 14. прол, 195, 253)		1 (5. прол)
ОКБ Р МБ Р			1(243)	3 (31, 7)	1 (4) 1 (329)	1 (1)	1 (9)	
МБ	5 (36,51,252)	1(211)	1 (243)	3 (4,31,265)	2 (12. прол)	1 (1)		

Нови стратегијски концепт одбране Југославије од оружане агресије усвојен 1969, а разрађен и дефинисан у стратегији оружане борбе 1976. године, определио је место и улогу ОМЈ у овом раздобљу. Полазећи од претпоставке о могућим брзим и снажним продорима ОМЈ агресора у почетном периоду рата у облику „оклопних клинова“, закључено је да је у таквим стратегијско-оперативним условима најпогоднији начин употребе ОМЈ у ЈНА напада на бокове непријатељевих оклопних клинова. Одатле је потицао и став у *Стратегији* да се „нећемо борити тенком против тенк“ а то значи „челом у чело“, подметањем ОМЈ под удар непријатељевог клина у којем би оне биле искључиво принуђене на одбрамбена дејства. Овим је офанзивност, као основни принцип употребе и дејстава ОМЈ, била посебно наглашена. Такво стратегијско опредељење на тактичком и оперативном плану значило је да сви нивои ОМЈ раде на увежбавању оваквих дејстава у случају агресије. Такав сценарио предвиђао је да део снага ОМЈ остане на „привремено запоседнутој територији“, односно на деловима слободне територије и изводи дејства у партизанском облику рата. Друга битна чињеница је значајно ангажовање у противдесантној борби. Овако претпостављена дејства су се протезала на свим нивоима употребе снага ОМЈ. „Треба истаћи да смо у то време посвећивали већу пажњу ангажовању ОМЈ у борби против ваздушних десаната (ВД) оперативних и стратегијских размера, а мање против тактичких ВД који се преносе и десантирају хеликоптерима“. Тада се сматрало да је најефикаснији метод борбе против ВД био увођење оклопних снага за борбу са њима. Ова претпоставка утицала је на мирнодопски распоред ОМЈ и почетни оперативни распоред према очекиваним правцима напада противника уз комбинацију са баче-

¹³³ Наредба ССНО, ГШ, Шуправа, стр. пов. 75–10, 21. март 1975. Трећи окб 252. окбр прешао је у Пожаревац за попуњу 3. пгп, из 21. окп други окб прешао је у 15. прол. као 2. окб, а 21. окп преформирао је у 21. окб. У мариборском 195. окб примљени су тенкови Т-55, а у 544. пп Б-1 укинута је тенковска чета.

ним ВД. „Било је то раздобље сразмерно велике преокупације ОМЈ борбом против оперативних и стратегијских ВД, што је касније, развојем ТО, ублажено, а ангажовање ОМЈ у борби против те врсте ВД, сведено на меру која је знатно ослобађала њихове борбене ресурсе за друге задатке, нарочито за противоклопну борбу.“ Овај приступ захтевао је изразу нових правила употребе ОМЈ на свим нивоима, што је спроведено 1970-их година када су настала нова правила употребе бригада – пукова – батаљона и чета у роду.¹³⁴

По плану *Сутјеска* 1978. године одржана је штабна ратна вежба *Маганик 78*, која је указала на проблем одбране источне Славоније као тенкопроходног подручја и могућности великих губитака оклопних јединица VII армије. Исти случај био је са V армијом у одбрани међуречја Драве и Саве. Вежба је ставила под знак питања организацију јединица и указала на могућност великих губитака у нападима без пратње механизоване пешадије и других родова (у првом реду због прилагођавања тенкова брзини кретања пешадије што је смањивало ударну и маневарску моћ). Разматрано је и питање да ли је боље на граници држати најјаче ОМЈ или их повући у дубину и ангажовати када противник буде развучен и делом уздрман одбраном. Совјетска агресија на Авганистан је појачала осећај угрожености у случају када се стварају предњи противоклопни одреди од граничних јединица ради затварања посебно опасних праваца и прихвата одбране на самој граници. Главне снаге требало је да буду у дубини ради маневра и офанзивних дејстава.¹³⁵

На примеру две јединице базиране у Нишу: самосталне, армијске 211. оклопне бригаде наоружане Т-55 и дивизијског 19. оклопног пука са Т-34 илустроваћемо проблеме рода у другој половини 1970-их година.

У 211. бригади, (која је 1977. освојила треће место у такмичењу „Бирајмо најбољу јединицу у ЈНА“, односно по други пут била најбоља у II армији, добила похвалу ССНО, а чију је борбену готовост проверила и ГИНО), тенкови Т-55 били су у употреби десет и више година са ИЦ уређајима и стабилизаторима на граници техничких могућности. Слично је било са церадама, заптивним деловима, деловима за РУ-123, као и појединим резервним деловима. Због спорости у набавци било је случајева да се ти делови узимају „из бригадног РАП-а“ или да се купују на тржишту. Поједини тенкови су дуго задржавани на ремонту, а 30% технике у 1977. години било је на отвореном простору.

Код 19. оклопног пука констатован је недовољан број мењача и бочних преноса, делова за бочна квачила, резервних делова за грејаче итд. Недостајао је један ТЗИ, а други је често био у квару. У возном парку није било довољно савремених возила, која су примана у друге јединице. Дефицитарни су били уређаји за разминирање и стрелачко наоружање (ау-

¹³⁴ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 221–222.

¹³⁵ Давор Маријан, *Смрт оклопне бригаде, Прилози за истраживање рата за Хрватску и Босну и Херцеговину 1990.–1992*, Загреб 2002, 149–150.

томат М-56). Недостатак именика за делове тенка Т-34Б(ј) довео је до ситуације да су тенкови са ремонта у ТРЗ „Чачак“ враћани различито или непотпуно комплетирани. Поједини тенкови су дуго чекали на оправку. Уградња ПАМ-оа на тенкове била је спора: у 1978. уграђена су постоља, а наредне године митраљеви Брунинг. Пук је посебно оптерећивало то што је својим ефективима покривао све јединице Т-34 у II армији током њихове редовне обуке и гађања, као и то што је велики део средстава имао у ратној резерви.

Противваздушна одбрана 211. бригаде је ојачана тиме што је у 1976. години стигла прва ракетна батерија са новим самоходним ракетним системом Стрела 1М, али дуго потом још увек није било пратеће документације за оправку и одржавање ових возила. На другој страни, 19. оклопни пук добио је одељење од две Стреле 2М са камионима ТАМ 110Т.

У домену обуке јединице 211. оклопне бригаде извеле су следеће вежбе: *Морава 75*, *Дреница 75*, *Тресибоба 78*, углавном у формацији ојачаног оклопног батаљона, затим 30-дневна логоровања, а у 1979. изведена је ЗТВ са целокупним саставом бригаде од 2.200 људи у трајању од 10 дана. За резервне старешине организовани су курсеви у трајању три до пет дана, за возаче борбених возила (80) дводневна обука и кондицирање, а за возаче моторних возила једнодневна обука. Ангажовано је и 200 моторних возила из пописа и изведена гађања на полигонима Међа и Криволак. На Криволаку је бригада, као и остале јединице II и III армије, иначе изводила бојева гађања. У 19. пуку, 1977. године се одустало од вежбе једног окб и изведена је ТВ-ТВБГ само једне чете са 2. прол. пп. Други окб 19. пука учествовао је на вежби *Добрич 78*, новембра 1978. Тада су на једнодневну обуку позвана 724 војна обвезника (79,4% одазив). Следеће, 1979. године изведена је двонедељна вежба *Муња 79* у рејону Блаца са 7. прол. пп. 211. окбр, коју је овог пута пратила ГИНО. У тешким временским условима бригада је успешно форсирала реку Мораву, „разбила“ снаге браниоца (21. пешадијску дивизију из Лесковца) и избила у предвиђени рејон.¹³⁶

6.12. *Опремање новом техником у другој половини 1970-их година*

Током 1976. настављено је формирање и преформирање рода ОМЈ које су преоружаване по плану *Техника*. Припремана је нова перспективна техника за јединице које ће се преоружати на ОТ М-980 и М-60ПБ. У 1977. израђивани су материјали за нови оклопни транспортер (објекат М-980), али будући да су освајање и испоруке овог типа каснили три до пет месеци задатак је умерен за следећу годину. Исте године разматрана је могућност уградње ПАТ 30/2 са чехословачком куполом *Видра*, као и освајање новог мотора УТД-20 или неког другог сличних перформанси. Предвиђено је да се 1979. године испоручи нулта серија од 10 комада ОТ М-980 из

¹³⁶ Цео пасаж на бази ВА, А. ЈНА, зат. арх. свежњевци: 6914, 7310 и 8415 (за 211. окбр) односно 7314 (за 19. окп); *Монографија 211. оклопне бригаде*, 53–54.

фабрике. Тим возилима требало је преоружати једну механизовану чету у V армији и извршити трупно испитивање. За исту годину планирана је набавка ових возила из серијске производње и формирање механизованог батаљона. Разматрано је питање уградње противоклопног лансирног оруђа 9К11 на ОТ М-60П и М60ПБ. Како до реализације није дошло у 1979, у сарадњи са управом артиљерије требало је набавити 76 комплета ПОЛО 9К11 и уградити их у механизоване чете и батаљоне са ОТ М-60. На једном броју тих ОТ требало је уградити лежишта за смештај комплета ракете Маљутка.¹³⁷ Радило се и на идејном концепту командног ОТ точкаша за потребе инжењерије и АБХО.¹³⁸ У 1979. години планирана је набавка 20 ОТ М-60ПБ за комплетирање преоружања механизованих јединица. Том набавком је дефинитивно престала производња овог борбеног возила.¹³⁹

У овом периоду (1976) најкрупнији технички пројекат у оквиру рода било је освајање оклопног транспортера М-980. Рађено је и на модификацијама код тенка Т-55: освајању система за управљање ватром и уградње ПАМ-а, (такође код Т-34, уградња ПАМ), ТЛМД, ИЦ уређаја, као и уређаја за стартовање мотора сабијеним ваздухом. Седам командних Т-55 и једанаест ОТ М-60 опремљени су са Р-112 (Р-130). Развој система за управљање ватром (СУВ-а) каснио је због штрајка у шведској фирми која их је производила. Каснио је и пројекат уградње ПАМ-а на Т-34 и није било оспособљено првих 150 комада, како је планирано за њихову уградњу, због кашњења у ТОЦ-у и ТРЗ-у. Споро је реализована уградња совјетских ПАМ на тенкове Т-55 (1977). Тенковима Т-55 у периоду 1977. требало је опремити пет оклопних батаљона у саставу механизованих бригада. Партијом од 49 тенкова Т-55А увезеном из Пољске у 1979, требало је завршити преоружавање окб 3. пгп, 211. и 252. окбр и тиме реализовати план набавки ових тенкова до 1980. године. Наоружавање тенкова Т-34 и Т-55 са ПАМ пролонгирано је на 1979. годину, с тим што је тенкове Т-34 дефинитивно требало опремити ПАМ-ом у тој години.¹⁴⁰

У истом периоду у јединице војне полиције уведени су румунски оклопни транспортери ТАБ-71. Почетком 1976. године у Управи безбедности завршена је студија о увођењу оклопних транспортера у јединице војне полиције. Крајем 1978, формирана је интер-ресорна група за избор типа ОТ за јединице војне полиције и милиције у којој су, поред заменика начелника ГШ за копнену војску, представника Управе ОЈ, Техничке управе и Управе безбедности ССНО били представници Савезног СУП-а. Процењено је да су укупне потребе 113 комада ОТ, и то: 59 за војну полицију, 6 као ремонтна резерва од 10% ефектива и 48 за потребе милиције. Изабран је румунски ОТ ТАБ-71, који је био варијанта совјетског БТР-60. Према подацима из 1976. године, узорак једног ОТ коштао је 87.233 аме-

¹³⁷ ВА, А. ЈНА, зат. арх. свж. 12875, 3, 6, 15.

¹³⁸ Исто, свж. 12875, 3.

¹³⁹ Исто, свж. 12875, 15.

¹⁴⁰ Исто, свж. 12875, 3, 6, 15.

ричких долара, али у серији од 50 комада цена је износила 84.617 долара. Рок испоруке био је 5 месеци од дана потписивања уговора. Комисија је донела одлуку, с обзиром на „хитност у опремању“, да се набавка изврши без претходне набавке узорка и његовог испитивања у СФРЈ. Предложено је да румунски произвођач демонстрира два ОТ у Југославији односно, уколико не би пристали на то, да југословенска група изврши испитивање у Румунији. Средства за овај ОТ обезбеђена су ванредно, јер тај тип није био предвиђен за набавку у средњорочном развоју ОЈ. Јединице унутрашњих послова су сносиле свој део трошкова, а првобитно одређена свота за 65 комада ТАБ-71 и резервне делове била је 113.86.734 динара. У 1979, требало је одредити јединицу и место обуке возача за овај тип.¹⁴¹

Обука је вршена у Бања Луци на верзији БТР-60ПУ-12. Њима је прво попуњена 1. оклопна чета 282. батаљона војне полиције (БВП).¹⁴² Потом су ТАБ-ови додељени свим армијским батаљонима ВП, као и чети ВП код Команде РВ и ПВО. Највећи проблем овог возила био је линијски мотор, услед чега се чете нису могле комплетно покренути због многих кварова. Савезни СУП је у својих 10 ТАБ-ова уградио ФАП-ове моторе. Републички СУП-ови су такође добили ово возило. Како је у ЈНА толики захват сматран модификацијом, од тога се одустало. Иначе, ТАБ је сматран одличним за возњу и пловљење, јер је имао добра амфибијска својства, а вода је хладила мотор па није долазило до заустављања. Пријемом првих нових БОВ домаће производње, пет ТАБ је предато у БВП у Загребу, а пет у АНЦ Рибница, које је потом преузео СУП Србије, користио у своје сврхе и расходовао у Макишу.¹⁴³ Према неким подацима у употреби их је било 119, од којих првобитно 48 у СУП-у. Пред сам рат, највећи део ових возила је предат републичким СУП-овима или расходован.

Одлуком савезног секретара НО генерала Љубичића, од 22. октобра, тенкове М-47 је требало расходовати у периоду 1977–1985, према усклађеној динамици. На ову одлуку утицали су отежано техничко одржавање, немогућност даљег ремонта, недовољна експлоатациона поузданост, делимична дотрајалост и „морална“ застарелост.¹⁴⁴ У 1979, започело је расходовање једног броја тих тенкова односно стварању ремонтне резерве тог типа.¹⁴⁵

Током 1977. у Гардијској бригади укинута је оклопна чета са Т-55 и БРДМ 2 и преформирана са механизованом четом ојачаног састава.¹⁴⁶ Исте године за ПВО у оквиру ОМ јединица започет је пријем из увоза латинских ракетних система на возилима БРДМ-2, типа Стрела 1М, а преоружа-

¹⁴¹ Исто, свж. 12875, 6, 15. Детаљније у исто, свж. 12875, 16.

¹⁴² Ови транспортери су у случају рата имали задатак да превезу документацију организацијских целина ССНО до мобилизацијских зборишта. – Изјава заставника прве класе Николе Суботића аутору, 14. април 2004.

¹⁴³ Изјава Н. Суботића аутору, 14. април 2004.

¹⁴⁴ ВА, А. ЈНА, зат. арх. свж. 12875, 10.

¹⁴⁵ Исто, свж. 12875, 15

¹⁴⁶ Састава 4 БРДМ-2, 6 ПТ-76 и 6 ОТ М-60.

но је четири окб са Т-34Б на Т-55 код 12. и 51. мбр. Током те и следеће године примљен је одређен број тенкова носача моста којима су опремљени оклопни пукови (5, 17. и 41), потом у 1978. и оклопни батаљони код бригада и пукова (13, 15, 168, 453, као и 1, 3. 20. пролетерски гардијски).¹⁴⁷

Крајем 1978, наређено је типизирање механизованих чета. За потребе ватрене подршке ОМЈ набављене су самоходне хаубице 2С1 калибра 122 мм Гвоздика, односно за противоклопну борбу ПТ лансирна средства 9П133, на возилима БРДМ-2. На овај начин осавремењена је артиљеријска подршка оклопном роду и омогућено померање самоходних артиљеријских средстава произведених у Другом светском рату и добијених кроз МДАП или купљених у СССР-у. У току 1979, самоходним Гвоздикама преоружани су са застарелих америчких хаубица М-7/105 мм дивизиони у 36, 51. и 265. бригади, а са вучних хаубица 122 или 155 мм код 1. и 4. окбр. Новим Гвоздикама из увоза су преоружани хаубични дивизиони 105 мм код 12, 31, 211.¹⁴⁸ и 243. бригаде, а у саставу 5. оклопног пука формирана је мешовита батерија за обуку возача на овом типу возила. За обуку возача на осталим гусеничарима преформиран је 557. мешовити противоклопни артиљеријски пук у Бенковцу наоружан самохоткама 76, 90 мм, односно гусеничарима АТС, М-4, М-5 и ГЈ-800. У делу ПТ јединица самохотке М-36 заменили су топови МТ-12 и возила са ПТ ракетама Маљутка типа 9П-122/9П-133. Набавком нових Т-55 у састав 211. и 252. окбр уведени су трећи оклопни батаљони. Следеће, 1980. године формиран је окб у 504. пбр са две тенковске чете.¹⁴⁹ Током 1979. уведени су у употребу југословенски радио-уређај РУТ-1 и нове уметнуте цеви са метком калибра 20 мм, које су се надаље користиле на топовима калибра 76,85 и 100 мм.¹⁵⁰

На крају овог периода (1976–1980) у наоружању се налазило 5.675 борбених возила, од чега:

- 2.566 тенкова (1284 Т-55, 1007 Т-34, 63 ПТ-76Б),
- 670 оклопних транспортера (397 М-60П, 154 М-60ПБ, 119 ТАБ-70),
- 202 командна оклопна транспортера (83 БТР-50ПК и 119 БТР-50ПУ),
- 238 оклопних аутомобила БРДМ-2.

Затим: 399 СО-90 мм (347 М-36, 42 М-36Б1), 240 СО-76 мм (М-18), 40 СУ-100 (М-44), око 200 самоходних ПОЛО 9П122/133, 700 самоходних ПАТ М-53/59, 120 ЗСУ-57/2, више од 100 самоходних лансирних оруђа ПВО Стрела 1М, око 140 2С1 СУ-122 мм, са око 60 пратећих командних оклопних транспортера. Специјалних тенкова носача лансирних мостова -

¹⁴⁷ Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 77–5, 17. фебруар 1977; Исто, стр. пов. 77–30, 29. децембар 1977; Исто 78–21, 30. мај 1978.

¹⁴⁸ *Монографија 211. оклопне бригаде*, 28; Изјава Чедомира Бранковића аутору, 17. октобар 2008.

¹⁴⁹ Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 78–33, 8. август 1978; Исто, 79–21, 10. август 1979; исто 568–1, 1. март 1980

¹⁵⁰ ВА, А. ЈНА, зат. арх. свж. 12875, 15.

ТНМ било је 60, а тенкова за извлачење -ТзИ типа БТС-2, ЈВБТ-55 - 93 возила.

Укупан збир борбених возила кретао се око 5.825.¹⁵¹

Значајан напредак у процесу опремања оклопних јединица ЈНА није био адекватно заокружен због проблема механизације. Кашњења у освајању и производњи оклопног транспортера М-980 условила су да је однос механизованих и оклопних делова био на штету механизоване компоненте, још увек наоружане ОТ М-60. Процес механизације југословенских јединица започео је 1980. године и обележио је целу деценију развоја оклопних јединица ЈНА, све до избијања грађанског рата 1991. године.

¹⁵¹ Генерал Милисав Ђорђевић, *Стварање и развој ОМЈ Србије, Југославије и СЦГ* (рукопис).

Уведен у ЈНА, у количини од 600 примерака био је тенк Т-34Б. Поред могућности да користи кумулативну муницију и са изменама на мотору, овде тенк бр. 18954, из 16. оклопног пука, открива препознатљиве детаље ове верзије ветерана из Другог светског рата: модерни потпорни точкови, ИЦ-фар, антена модерније радио станице и противавионски митраљез Бровнинг 0,50 ин

Један од тенкова Т-34БК бр. 19008, из састава 253. оклопног батаљона у Випави, почетком 1980-тих. Тенк је по доласку у ЈНА служио кратко у 1. гардијском окп на Бањици, а потом у 14. окп и 253. окб у Випави 1971–1991. године (кол. А. Смиљанић)

Један вод тенкова Т-55А (ч) пренаоружане 211. бригаде, још увек без уграђених ПА митраљеза (211. окбр)

Типски снимак тенка Т-55А (ч). Примерак 19102 из састава 211. оклопне бригаде (211. окбр)

Припрема за подводну возњу тенка Т-55 (19332) из састава бањалучког ШЦОМЈ, 1971 (ХДА)

Увежбавање савладавања водених препрека, 1971: препознајемо БТР-50К (10172, из 329. окбр) и амфибију К-61 пред улазак у воду. Са стране, за сваки случај, постављен је један тенк за извлачење (ХДА)

Са подводне обуке 211. оклопне бригаде:
тенкови Т-55 и ПТ-76Б у подводној возњи (211. окбр)

Тенкисти из састава 31. оклопне бригаде разматрају поготке на расходованом Шерману, 1971. У позадини један Т-55, бр. 6731 (ХДА)

Оклопни транспортер М-60 на маневру Слобода 71 (ХДА)

Тенк Т-55 (6702) из 1. оклопне бригаде са уређајем за разминирање, маневар Слобода 71 (ХДА)

Спој тенкова и оклопних транспортера, баш како је и предвиђено стратегијом употребе ОМЈ ЈНА у рату. На фотографији видимо пет тенкова Т-55 и три ОТ М-60 из састава 31. оклопне бригаде, маневар Слобода 71 (ХДА)

Непосредно пред прелазак реке, извиђачки тенк ПТ-76, маневар Слобода 71
(ХДА)

Амфибијски транспортери К-61 и пливајући тенкови ПТ-76, маневар Слобода 71
(Фото-центар)

Тенкисти и тенкови Т-55 (горе 6686, и доле 6711) из састава 1. оклопне бригаде током дејстава на маневру Слобода 71 (Д. Предовјевић/МЦО)

Тешки трактори М-4 снимљени на паради у Карловцу, после маневра Слобода 71 (Фото-центар)

Увежбавање посаде тенка Т-34 (2906) који и даље носи белу муњу, ознаку агресорских јединица на маневру Слобода 71, током наредне зиме 1971/72 године. Уочава се да је тенк опремљен ИЦ-фаровима и МЗАЗ пумпом, што је индикатор постепеног довођења флоте тенкова Т-34 у ЈНА на стандард Т-34Б

Маневар Слобода 71, је био велики деби за јединице Територијалне одбране, поготово СР Словеније. Овде Скауткар (0590) са припадницима ТО у току вежби (Исток Хочевар)

Припадници ТО Словеније на бојевом гађању из оклопног аутомобила М-8 и тенка М4А3 Шерман, који су додељени овој новој структури оружаних снага СФР Југославије (И. Хочевар)

Укрцавање тенка Шерман са булдожером на вучни воз М-69, састављен од совјетског тегљача МАЗ-537Г и домаће приколице типа Горица, 5. армија, 1972 (ХДА)

Прање трактора М-5 (8430) после завршеног радног дана, 5. армија 1971. године (ХДА)

Оклопна техника добијена из америчке војне помоћи коришћена је интензивно и током прве половине 1970-их година. Горе, тенкови М-47 Патон прелазе преко понтонског моста. Доле, тенк за извлачење типа М-32 у акцији (МЦО)

И поред увођења савременијих противоклопних средстава у наоружање ЈНА, самохотке М-36Б2 су дуги низ година остале у употреби. На фотографији: у наоружању 211. оклопне бригаде (211. окбр)

Противоклопне јединице у првој половини 1980-их наоружане су самоходним ПТ лансерима уграђеним на возила БРДМ-2 (9П122 и 9П133) са вођеним ракетама Маљутка. На фотографији: ешалон возила на паради поводом дана победе (МЦО)

Део јединица ПВО у оквиру ОМЈ почео је од 1969. године да се преоружава чехословачким самоходним ПА топом 30/2 типа М-53/59. У ЈНА је ово средство познато под именом „Прага“ по имену произвођача камиона на којем је постављено ово оруђе (МЦО)

Средином 1970-их у наоружање јединица ПВО код оклопних и механизованих бригада уведени су самоходни ракетни системи Стрела 1М, на возилу БРДМ-2.

Овде: у саставу лерд ПВО 211. оклопне бригаде, формираног 1975. године (снимио аутор)

Горе: проба постављања лансираног моста на тенку МТ-55 (ч) у 211. оклопној бригади крајем 1970-их (211. окбр). Доле: исти тенк без моста, у истој јединици, три деценије касније (снимио аутор)

У првој половини 1970-их уведен је већи број тенкова за извлачење типа ВТ-55А и ЈВБТ чехословачке производње. Они су уврштени у наоружање оклопних батаљона са тенковима Т-55, Т-34, а касније и Т-72 односно М-84 (снимио аутор)

Модернија верзија тенка за извлачење ВЗТ-2 уведена током 1980-их
Овде тенк бр. 21043, на полигону Пасуљанске ливаде (снимио аутор)

У оклопне извиђачке јединице ушли су и лаки извиђачки тенкови типа ПТ-76Б,
који су имали могућност пливања. Овде се људство 211. оклопне бригаде
упознаје са возилом бр. 18675 (211. окбр)

Од краја 1960-их основно оклопно возило извиђачких јединица ОМЈ постало је совјетско возило БРДМ-2. Овде, возило 10640 током једне од мањих вежби крајем 1990-их (Медија центар)

Командна верзија БРДМ-2У такође је коришћена у ЈНА, углавном у противоклопним јединицама (снимио аутор)

Са ракетним системима Стрела 1М и Куб испоручена су и командна возила БТР-60ПУ-12, израђена на бази основне верзије овог типа оклопног транспортера (снимио аутор)

Крајем 1970-их за јединице војне полиције и милиције набављени су румунски транспортери ТАБ-71 - лиценцна верзија совјетског БТР-60. На фотографији возила ТАБ-71 РСУП Македоније на вежби Јединство 83 (снимио З. Антић, МЦО)

Тенкови Т-34Б из састава 1. гардијског окп (или 14. окп) у неком од ратних филмова југословенске продукције „глуме“ немачке тенкове из Другог светског рата (кол А. Смиљанић)

За култни амерички филм „Келијеви хероји“, ангажован је део оклопне технике ЈНА. Тенкови Т-34 претворени су доградњама у немачке тенкове Тигар, као што се и види на снимку ове сцене (кол А. Смиљанић)

7. ОКЛОПНИ РОД ЈНА У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1980–1991

После одласка Јосипа Броза Тита са историјске сцене, од 1980. године свакодневица Југославије, па и њене армије, почела је да се креће у специфичном правцу. Републике су се постепено изоловале у политичком смислу док је армија, губитком главног творца и послератног ментора Тита, била у фази заговорника вредности које су постепено копниле. Парола „братство и јединство“, истрајавање на „револуцији“ или заветовање врховном команданту, кога није било у реалности, постала су општа места у којима се креирала стварност ЈНА. У овом контексту значајна је чињеница што су руководиоци ССНО и ЈНА били учесници Другог светског рата или сведоци ратних дејстава, људи старији од 60 година. Њихов поглед на реалност времена није се много изменио кроз епохе, задојен борбеном револуционарношћу и у вишедеценијској мирнодопској реалности. Њихов борбени вокабулар одјекивао је са партијских конференција ЈНА.

У армији је подвлачено да су „Савез комуниста и наша револуција на великој историјској проби, полажу један од својих најтежих испита“.¹ Економска ситуација је додатно погоршавала стање. Догађаји на Косову 1981. и касније, раст национализма, који се видео на фудбалским утакмицама и књижевним трибинама, као и све гласније критике које су долазиле из Словеније створиле су амбијент политичке кризе у коме се ЈНА све теже сналазила.

И поред концепцијских проблема и економске кризе која је утицала на рестриктивност војног буџета, ЈНА је тих година била у зениту модернизације. Рестрикције буџета су утицале на кашњење појединих пројеката и на процес обуке (у трупи се апеловало да се у све садржаје обуке и васпитања уграде планови штедње и рационалног трошења материјално-финансијских и других ресурса са циљем „максималног доприноса друштвено економској стабилизацији“). Међутим, у поређењу са данашњим трендовима армија је била неприкосновено мезимче буџета и система, у коме није морала да се посебно правда за своје трошкове, скоро све до пред крај постојања СФР Југославије. Модернизација је чак и 1987. године правдана „општим порастом наоружања блокова“, „деловањем унутрашњег непријатеља и непријатељске емиграције у спрези са снагама потенцијалних агресора“.²

У овом периоду ЈНА је била у зениту техничког развоја и опремања. Стизала је нова техника из домаћих и страних извора. Наменска индустрија СФР Југославије, распрострајена у свим републикама и покрајинама,

¹ *На великој проби*, Народна армија, 30. април 1987, 1.

² *Нови импулси развоју оружаних снага*, Народна армија, 2. април 1987, 1.

била је у највећем успону. Низ нових средстава увођен је у наоружање јединица. Највећи део те технике и данас је основа наоружања у свим државама насталим после распада СФРЈ. Оно што се мора признати из перспективе тог времена јесте да је наменска индустрија била носилац развоја појединих региона у Југославији, у којима су фабрике оружја и опреме биле покретачи запослености и раста животног стандарда. На бази почетка серијске производње оклопног транспортера М-980, познатијег касније као борбено возило пешадије М-80 (БВП), као и очекиваног прилива тенкова Т-72 куповином у СССР-у и производњом у Југославији, започео је талас механизовања јединица рода и пешадијских састава који су се интегрисали са тенковским саставима у механизоване јединице. Род је сада носио назив *Оклопне и механизоване јединице ЈНА – ОМЈ*.

7.1. Стварање нових механизованих јединица почетком 1980-их

Процес стварања нових механизованих јединица карактеристичан је за прву половину осамдесетих година. Формиран је механизовани корпус а потом и механизоване дивизије, преображајем пешадијских – моторизованих дивизија, односно њихових потчињених састава: пукова или бригада. Овај процес није искључио постојање самосталних оклопних бригада на нивоу армија, које су могле да се користе на појединим правцима у нападним или одбрамбеним операцијама. Међутим, овај концепт је окончано постојање оклопних пукова у саставу дивизија. Њихова иначе огољена структура, са само два оклопна батаљона и пратећим јединицама, без пешадије, утицала је на физиономију могуће употребе током 1970-их. У процесу моторизације пешадијских дивизија и бригада, оклопни пукови ће бити спајани са пешадијским пуковима или бригадама у моторизоване бригаде. Ове јединице, у којима је пешадија добила камионе (из програма ТАМ-а у Марибору) за превоз и тако постала „моторизована“ у односу на остале које су биле пешадијске или лаке пешадијске, имаће у свом саставу један или два оклопна батаљона. Њихова ратна структура била је 3 мтб+1 окб или 2 мтб+2 окб, али у миру највећи део таквих бригада имао је активне 2 моторизована и један оклопни батаљон. Касније је било одступања у броју батаљона. Понегде су увођени и механизовани батаљони. Идеја је била да на крају еволутивног процеса моторизације таква јединица буде прикључена механизованим снагама, јер би постепено камиони били замењивани БВП (ОТ). Механизоване јединице разликовале су се по бројности, јер им је типологија средстава била различита. Бројно стање јединица са ОТ се разликовало код од јединица са БВП, односно оних попуњених тенковима Т-55 од оних са тенковима Т-72/М-84, због различите бројности посада. Ни остали делови механизованих снага нису били стандардизовани: артиљерија за подршку, ПТ артиљерија, ПВО, извиђачке јединице, везе и инжињерије и АБХО. Оцењено је да сви ови делови, а посебно ПВО, заостају за саставима исте намене у другим

армијама.³ Рачунало се на део возила из пописа, али знатно мање него у ранијем периоду.⁴

Непосредно после Титове смрти, 1980, донета је одлука о стварању корпуса у Војводини и на Косову. Док је први корпус, назван 12. механизовани, представљао даљи корак у развоју и интеграцији ОМЈ, односно стварању ударне снаге на подручју где је очекивана агресија уз формирање дивизије у Славонији, дотле је други (52. корпус, настао од раније Оперативне групе), требало да донесе нови квалитет у организовању ЈНА на сложеном друштвено-политичком подручју. Могуће да су искуства из формирања и организовања те команде касније у ЈНА утицала на корпусни модел организовања који је прихваћен 1988. године.

Дванаести механизовани корпус настао је преформирањем 16. пешадијске дивизије. У његовом саставу су биле 36, 51. и 453. механизована бригада, као и 18. пролетерска и 506. пешадијска Р бригада, јединице за подршку, позадину и приштапске јединице. У саставу 52. корпуса у Приштини оклопне јединице имала је само 15. пролетерска пбр (Т-34) док су остале јединице биле мање попуњене или су се формирале у рату, а недостајало је и осталих јединица родовских и за ватрену подршку. План је наводио да ће се „кад се створе услови“ формирати и мап, мпоап, инжб и срп ПВО, односно да ће се 15. бригада преформирати у механизовану, а 549. пук у бригаду.⁵ На трагу идеје о укрупњавању ударних снага на појединим правцима било је и формирање 12. моторизоване дивизије са седиштем у Осијеку где је основа била 12. мбр, а уз њу и 158. мпоабр (до тада пук) у Ђакову и 327. мтбр (до тада пбр) у Дервенти, као и мањих јединица.⁶

Следећи корак био је даље укидање оклопних пукова и интеграција оклопних јединица у пешадијске пукове или бригаде. Преоружање 211. окбр на новију верзију Т-55А отворило је могућност преоружавања суседног 19. окп из састава 2. пролетерске дивизије, али је потом пук расформиран и та техника искоришћена за формирање окб код 2. и 4. ппп исте дивизије тенковима Т-55, односно код 175. пп 21. пд у Лесковцу тенковима Т-34 који су повучени из 19. окп.⁷ У оквиру III армије дошло је до

³ Стање у роду ОМЈ у 1980. по питању ПВО било је следеће: 8 окбр било је 5 лад ПВО састава 2 слаб са по 12 ЗСУ 57/2 и једна слрб са 6 Стрела 1м, односно 3 са 2 слаб са 12 ПАТ 30/2 И 1 слрб са 6 Стрела 1М; 3 мбр било је 2 лад ПВО састава 2 слаб са 12 СО ЗСУ 57/2 и једна слрб са 6 Стрела 1м, односно 1 са 2 слаб са 12 ПАТ 30/2 и 1 слрб са 6 Стрела 1М; у 11 окп биле су лад ПВО разнородног наоружања: у шест окп слаб са 6 пат 30/2, у три (6, 7, 32) слаб са шест СО 57/2 и два (14,41) са слрб са по 6 Стрела 1М. Укупно по овој формацији у ОМЈ: 102 ЗСУ-57-2 (од укупно 116), 78 Стрела 1М (од укупно 168 до 1985. предвиђено укупно 276 без повећања у ОМЈ) и 78 М53/59 на ВЗС Прага (од укупно 789). У саставу 82 окб, мб и мпб била су 82 одељења са по три Стреле 2М, укупно 246 лансера. – Документ: *Прилог бр. 10, Преглед структуре АРЈ ПВО у ОС са бројем СРТ, на пресеку 1980 и 1985. године (у рату)*, заоставштина пук. Софронића.

⁴ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 228–234.

⁵ Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 1260–1, 23. јун 1980.

⁶ Исто, стр. пов. 1308–1, 2. јул 1980.

⁷ Исто, стр. пов. 1441–1, 1. август 1980; *Монографија 211. оклопне бригаде*, 28.

обимног реорганизовања и претварања већег дела снага из пешадијских у моторизоване, са или без оклопних јединица. Створене су 212. мтбр А, у Титовом Велесу спајањем 212. пп и расформираног 41. окп из Прилепа са два окб Т-34,⁸ односно 87. мтбр А у Куманову у коју је ушао 42. окп са два окб Т-34. Оклопни батаљон 168. пешадијске бригаде прешао је из Штипа у Струмицу. У исто време настављено је увођење самоходних ракетних батерија са системом Стрела 1М, и то код 1. пгпд, 252. и 329. окбр.⁹

Иако се тежило односу 1–1 тенкова и ОТ/БВП, и поред уласка више стотина БВП из производње, тај однос у овом периоду није постигнут. У 1980. години, фонд тенкова имао је следећу структуру: 52% тенкова Т-55 свих подвезија, 41% Т-34/34Б и 7% М-47.¹⁰ Овај однос показује да је и поред модернизација и побољшања значајан проценат тенкова био на технолошком нивоу краја Другог светског рата.

Почетком 1980-их југословенски војни врх је поновио мишљење да је могућност напада на СФРЈ већа од Варшавског пакта него од НАТО. Разматрана је могућност да снаге са Истока у будућем рату не уђу у Југославију и освајају цео простор већ преко Хрватске и Словеније продру према Италији и даље на запад. Хрватски историчар Давор Маријан сматра да је ЈНА делила исту дилему као и НАТО – како зауставити напад што ближе граници и како распоредити снаге у складу са тим очекивањима.¹¹ Отуда су на целом простору ка Мађарској формиране јаке ОМЈ: почев од 195. окб у Словенији, преко 32. мд у Загорју до 12. мк у Војводини, односно у другом ешелону до београдске 1. пгмд, као и значајне противоклопне артиљеријске снаге распоређене од источне Словеније, преко Загорја и Славоније до Војводине.

7.2. Догађаји на Косову 1981

Бунт албанског националног покрета у Приштини, који се у марту и априлу 1981. проширио на остале косовске вароши, био је толико изненадан и масован да су редовне милицијске снаге и појачања били недовољни да смире тај талас сепаратизма. Југословенски војни врх је наредио да јединице ЈНА изађу на улице и да се у покрајину упуте додатне снаге, пре свега оклопне. Искуство ових догађаја показало је све мањкавости структуре и организације јединица ЈНА на Косову. Међу оклопним снагама које су се упутиле на Косово и Метохију биле су и снаге 211. и 243. оклопне бригаде.

⁸ Изјава пуковника Миодрага Николића аутору, 22. октобар 2008. Један окб/212. мтбр био је потпуно попуњен и са све три тч активне, а његова мтч је чак вршила обуку војника пешадије који су одлазили на границу.

⁹ Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 1559–1, 28. август 1980.

¹⁰ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 234.

¹¹ Д. Маријан, *н. д.*, 150.

Располажемо подацима за нишку 211. оклопну бригаду, који нам служе као илустрација употребе оклопних снага у смиривању бунта албанских сепаратиста. Из ове бригаде прво је упућен 1. оклопни батаљон, а у току дана и остале јединице су извршиле покрет. Попуна борбених возила муницијом извршена је за рекордних 2 сата и 15 минута. Чело колоне напустило је касарну у 18,15 часова, а у рејон с. Турско Мердаре код Подујева стигло је у 22 часа, остварујући просечну брзину марша од 28 км/час. Пролазак бригаде кроз Ниш и центар Прокупља био је пропраћен аплаузима окупљених грађана. У Подујеву, где су се одиграле велике демонстрације уз веће сукобе са милицијом, 211. окбр је окружила град. После неколико дана и смиривања ситуације, блокада места је престала и бригада је прикупљена у селу Обранца, где је организован логорски живот „уз повремену демонстрацију силе и контролу територије општине Подујево.“ У овом рејону, 211. окбр је провела шест месеци, до октобра, када је сопственим ходом враћена у нишки гарнизон.¹² На исти начин из Скопља је стигла 243. оклопна бригада.¹³

Непосредно после априлских догађаја у Приштини врх ЈНА је донео закључак да се снаге на Косову реорганизују. План познат као задатак *Оштрељ* предвиђао је да се одмах приступи делимичној преформацији 52. корпуса, али и 21. и 37. дивизије које су гравитирале према покрајини. Одлучено је да се из састава V и IX армије, односно гарнизона у Хрватској и Словенији, пребаце комплетне јединице величине батаљона или чета и тако обезбеди попуна за активне јединице на Косову и околини. Ратне јединице 52. корпуса или из састава II армије на територији Косова попунили су војни обвезници из војних округа Ниш и Титово Ужице.

Јединице на Косову су преформирани по следећем:

- 15. пролетерска пбр у мтбр, састава: 2мтб+2 окб (у састав су ушли: 2. пб/13. пролбр из Клане као 2. мтб, две мтч из 25. пбр и 145. пп за оба окб, и треће тч из окб 13. прол. бр за оба окб),
- 549. пп у пбр, састава: 1пб+1окб (ушли: једна чета 2. пб 253. пбр за 2. пб, и окб формиран од две треће чете из 14. оклопног пука),
- 125. брбр из Р у Б класификацију, састава: 1пб+1окб (ушли 2. плбат из 345. плбр за 1. пб, и формиран окб од по једне тч из 253. пбр Вишава и 25. пбр Пула и једна од људства из прекоманде),
- 93. таб А у 52. таб А статус,
- 102. мпоап II армије из А-1 у А статус,
- у 21. пешадијској дивизији: 175. пп типа Б-1 у Лесковцу, преформиран је у пбр Б са пб+окб (ушао 2. пб 253. пбр као пб),
- у 37. пешадијској дивизији: 27. пп Б-1 у Рашкој преформиран је у мтп Б уласком 2. пеш. батаљона из 145. пп у Новом Месту и 1 пеш. батаљона из 25. пбр у Пули, док је 261. брбр Б-1 преведена у Р статус.¹⁴

¹² *Монографија 211. оклопне бригаде*, 60–61.

¹³ Д. Маријан, *н. д.*, 152.

¹⁴ Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 848.1, 15. мај 1981.

Наређене су и друге промене у ратним јединицама у покрајини и гравитирајућим подручјима.¹⁵

У следећем кораку, снаге на Косову додатно су ојачане, па је из 27. мтп у Рашкој прешао 2. мтб и постао пб 549. пп у Баковици која је формирана као гарнизон. У исто време 2. пб из 549. пп у Пећи постао је 2. пб 125. пбр која је добила А статус.¹⁶ Јединице бригада на Косову које су попуњавали резервисти добили су нова мобилизацијска места у „ужој“ Србији (15. пролетерска у Лесковцу, 125. у Краљеву, 549. у Параћину, итд).¹⁷

Како су се политичке тензије смириле, организација је враћена у редовне оквире. Ипак, искуство ових догађаја упозорило је војни врх на реалну могућност употребе снага ЈНА на сопственој територији ради осигуравања реда и мира и смиривања побуна. У новој улози оклопне јединице су имале значајно место јер се, као и у неким ранијим кризним догађајима, рачунало на њихов ефекат. Ипак, у специфичној атмосфери и затворености југословенског друштва искуства ових догађаја нису превише ушла ни у ширу армијску јавност. Редовне и планске активности у ЈНА су настављене.

7.3. Борбено возило пешадије

Процес механизовања и осавремењавања оклопних јединица ЈНА омогућен је освајањем серијске производње борбеног возила пешадије, као и освајањем лиценце производње тенка. Увођењем у наоружање ова два средства у масовном броју започела је нове епоха развоја југословенских оклопних јединица и целокупне ЈНА.

Одлука о развоју домаћег оклопног транспортера савремене концепције донета је још октобра 1968. на ГВТС Генералштаба. Развој оклопног транспортера, радно названог М-980, започео је следеће, 1969. године. Техничка документација за прототип и полазна истраживања урађени су 1969–1970, а израда прототипа започела је 1971. године. У том периоду предвиђало се да целокупан развој новог ОТ М-980 буде завршен у 1973. години, „уколико из оправданих разлога не дође до продужења рока“. (!?)

Већ 1970. године констатовано је да је повећање цена утицало на пораст цена пројекта за 3–4% годишње.¹⁸ Технолошке проблеме развоја БВП пратили су и концепцијски проблеми који су, посебно после рата на Блиском истоку 1973, били поново отворени. У врху ЈНА биле су актуелне дилеме око употребе скувих оклопних средстава у односу на релативно јефтина и ефикасна противоклопна средства.¹⁹

¹⁵ Исто, стр. пов. 987–1, 5. јун 1981.

¹⁶ Исто, стр. пов. 998–1, 5. јун 1981.

¹⁷ Исто, стр. пов. 1258–1, 14. јул 1981.

¹⁸ ВА, А. ЈНА, зат. арх. свж. 3323, 8.

¹⁹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 224.

У периоду 1971–73. године урађен је прототип борбеног возила пешадије М-80. Карактеристике возила су оцењене позитивно.²⁰ Војно-технички савет КоВ донео је, 25. априла 1973, одлуку да се изради тактичка студија за ОТ М 980, која је укључивала командно возило за ниво батаљон-дивизион.²¹ Током те године, текла је дискусија о предложеним модификацијама: командној верзији и верзији са уграђеним вишецевним самоходним ПА топом.²² Како сведочи др Милорад Драгојевић, у току развоја отворен је проблем мотора транспортера М-980. Заменик начелника ГШ генерал Душан Пекић инсистирао је на уградњи совјетског мотора као и на возилу БМП-1. Предлог је био да се угради мотор ОМ 403, за који је купљена лиценца и „Фамос“ требало да освоји његову производњу. „У питању је савремен мотор и једно од најбољих решења данас, веће је масе за око 100 кг од постојећег мотора, али знатно веће снаге од 235 kW, што ће омогућити висок ниво покретљивости, тако да ће њиме бити трајно решено питање мотора. За примену тог мотора на возилу неопходне су значајне измене: модификација оклопног тела, реконструкција трансмисије, побољшања постојећих система и уређаја мотора. Ми смо те послове око развоја до сада обављали без ичије помоћи, успешно и без икаквих закашњења.“²³ Следеће године одлучено је да се може прећи на израду нулте серије од седам возила, која је уз пет додатних возила реализована до 1979. Седам недовршених возила, заједно са прва три из пробне серије, уз велики ризик, као неиспитани примерци појавили су се на паради 9. маја 1975. Парада је, на срећу, завршена без проблема по М-980.

У међувремену, 1977. године, одлучено је да се све увозне компоненте замене домаћим. У току развоја, припреме и производње овог транспортера освојен је низ нових материјала, технологија и решења (гусенични ланац са гумено-металним зглобовима, трансмисија у блоку, хидрауличне команде, аутоматски противпожарни систем, амфибијност, хлађење мотора, куполна уградња топа 20 мм са аутоматским пуњењем, лансер ПО ракета, дневно-ноћна нишанска справа, нова средства везе, радиолошки детектори, филтровентилациони уређаји за пролаз кроз контаминирани простор). За транспортер је развијен мотор 2Ф/4 који није ушао у примену. Ради обезбеђења домаћег мотора и замене француског ХС-115.2, који је уграђиван у БВП на основу одлуке из 1976, одабран је мотор ОМ-403 Дамлер Бенц од 235kW и лиценчно произвођен код „Фап-Фамоса“. Тиме је добијена већа специфична снага возила, повећана брзина и брзина пловљења. За уградњу овог мотора, међутим, требало је решити низ конструкционих проблема.²⁴

²⁰ Исто, књ. 17, 264.

²¹ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 4568, 15.

²² Исто, свж. 4568, 38, и 42.

²³ Др Милорад Драгојевић, *Развој наоружања у СФРЈ у маказима идеологије и политике*, фељтон у листу Политика, новембар–децембар 1996.

²⁴ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 265.

До 1978. завршена су фабричка испитивања произведених БВП. Следеће, 1979. године возило је усвојено у наоружање ЈНА, под називом „Борбено возило пешадије М-80“, скраћено БВП М-80. Назив је био буквални препис имена совјетског типа БМП-1. Ново возило било је основно борбено возило механизованог одељења.²⁵ Током 1980–81. извршена су трупна испитивања. У оквиру 31. мбр формирана је механизована чета која је опремљена са 10 комада М-80 нулта серије. Ова чета је у сарадњи са стручњацима „Фамоса“ испитивала ново борбено возило у свим експлоатационим, временским и земљишним условима. Возило је пловило на Сави код Дугог Села и другим мањим рекама. У току проба констатовано је да је пуњење топа Хиспано лоше решено. Сматрало се да калибар од 20 мм није довољан и да би га требало повећати до 30 мм. Мотор Хиспано није био довољно снажан за експлоатацију, а поготово за пловљење. На крашком терену спадале су гусенице, чије је враћање било сложено и дуготрајно. Указано је на кртост материјала за погонске тачкове, пуцање осовина, проблеме са пропулзорима. Иако је било недостатака, од којих неки никада нису отклоњени у току серијске производње, тенкисти 31. бригаде су веома позитивно оценили ново возило. У питању је било ново, модерно возило са далеко бољим могућностима него М-60 који су се налазили у тој бригади и у механизованим јединицама ЈНА.²⁶ Милорад Драгојевић указује на неке од тих могућности: „Оригиналним решењем преносника снаге, ходним уређајем и осталим подсистемима возила, остварене су изузетне динамичке карактеристике возила. Постигнуто је сигурно управљање при кретању максималним брзинама, ефикасан заокрет у најтежим теренским условима и при савлађивању водених препрека пловљењем, мали губици брзине при промени степена преноса и сигурно кочење у свим услове. На основу посебних истраживања: облика оклопног тела, карактеристика гусеничног ланца и облика блатобрана постигнута је брзина пловљења већа од 7 км/ч. Возило савлађује водене препреке пловљењем из покрета без посебне припреме“.²⁷

Појава БВП М-80 изазвала је велику пажњу страних стручњака. Возило је представљало модерно решење по концепцији и конструкционим решењима, али и по маневарским својствима и перформансама. Са њима се сврстало у ред савремених возила тог типа у свету какви су били совјетски БМП-1 или француски АМХ-10П.

Програм модификованог возила БВП М-80А (са мотором Даимлер Бенц ОМ-403) усвојен је маја 1977, а прототип реализован 1979. године. Испитивања су извршена 1979. (интерно) и 1980. (завршно). Возило је усвојено у наоружање. Нулта серија започета је 1981, а финализована

²⁵ Начелник ГШ ЈНА, наредба пов. 268–12, 10. октобар 1979; Наредба ГШ ВЈ, Сектор КоВ, Управа ОЈ стр. пов. 696–1, 20. децембар 2000.

²⁶ Изјава Ч. Бранковића аутору, 17. октобар 2008.

²⁷ Др М. Драгојевић, *н. н.*; *Ново борбено возило пјешадије М-80, Сјединио све најбоље*, Фронт 1982.

1983. године.²⁸ Касније, око 270 постојећих БВП из оперативне употребе је такође модификовано и доведено на ниво М-80А. Поред уградње, сада домаћег мотора, усвојена је производња низа других увозних компоненти.

Почетком 1980, покренут је поступак за опремање ЈНА савременим командним возилом. Управа ОМЈ, на основу Тактичке студије и анализе стања опремљености и будућег развоја, покренула је поступак за опремање ОМЈ савременим командним возилима на бази БВП М-80. Предложене су три варијанте: возило командира механизоване чете М-80А КЧ, команданта механизованог батаљона М-80А КБ и за команду механизоване бригаде и дивизије М-80А ВК. У првој фази, овим возилима би се опремиле преоружане јединице ЈНА, а у другој фази заменила дотрајала и застарела возила из увоза. Прототип возила командир чете М-80КЧ је 1982. усвојен у наоружање и потом је уследила производња. За потребе командовања на нивоу механизованог батаљона урађен је прототип М-80КБ. За потребе виших командних нивоа развијено је возило М-80ВК.²⁹ Од тих возила у серијској производњи су се до 1991. године нашле само варијанте КЧ и КБ, док је возило ВК стигло до нулте серије, јер је рат прекинуо развој и производњу.

Поред две основне верзије на телу БВП М-80 развијено је још неколико подверзија са различитим наоружањем или опремом. Серијску производњу широке и осмишљене лепезе тих верзија прекинуо је рат. Већина тих верзија остала је у прототипској фази или произведена у почетним серијама. Тежња да се што пре смањи неповољан однос између укупног броја линијских тенкова и ОТ-БВП, тако што ће се убрзати производња линијских БВП, одложила је увођење БВП специјалних намена, за крај процеса модернизације и механизације, како сматра Манојло Бабић.³⁰

Анализирајући савремене тенденције у развоју оклопних транспортера и борбених возила пешадије, као и сопствена искуства трупне употребе М-80, уочено је да та возила заостају по ватреној моћи за сличним средствима ове категорије. Закључено је да топ 20 мм има недовољну ватрену моћ, не постоји систем за управљање ватром нити стабилизатор, тако да је гађање могуће само из застанка, када се повећава ризик да возило буде погођено. Систем ручног вођења противоклопне ракете са куполе захтевао је дуготрајно увежбавање оператера, док су ракете заостајале по пробојности за оклопима нових тенкова. На ГВТС-у 1978. године усвојен је план развоја БВП М-80А1, назван Видра, према куполи чешке производње која је послужила као узорак. Уграђен је топ 30 мм са стабилизацијом. До коначног усвајања у наоружање М-80А1, фебруара 1988, прошло је десет и више година, због промена у полазном концепту и застоја у раду. Војнотехнички институт је развијао куполу М-91 Видра, „Црвена застава“ топ 30 мм М-86 на бази топа Оерликон, „Слобода“ из Чачка му-

²⁸ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 16-1, 204.

²⁹ *Исто*, 205.

³⁰ *Исто*, књ. 3-2, 236.

ницију 30 мм, а ваљевски Крушик полуаутоматски систем навођења противоклопне ракете. Електрохидраулични уређај за покретање куполе и топа развијале су „Црвена застава“ и „Прва петолетка“, а нову нишанску справу заједнички „Зрак“, „Телеоптик“ и „Руди Чајавец“. У току 1988, израђене су две прототипске куполе Видра, а ТОЦ је завршио прототипска испитивања. Основно наоружање био је топ М-86, калибра 30 мм, са гасном кочницом на устима цеви. Радио је на принципу позајмице гаса, а користио совјетску муницију за морнарички топ АК-230, калибра 30 мм. После уградње куполе масе 1.350 кг, маса возила је повећана на 14.480 кг. Повећање укупне масе није се негативно одразило на основне перформансе и покретљивост, осим слабења амфибијских својстава. У току је био рад на изради елабората за прототипску партију возила, док је „Фамос“ комплетирао два прототипа. Било је предвиђено да се произведе 200 возила М-80А1. Рат је прекинуо реализацију плана производње, а прототипска возила су послужила као демонстратори за даља истраживања.

У наоружање ЈНА током 1970-их ушао је противоклопни лансер опремљен полуаутоматским системом за вођење ракета совјетске производње, познат као „Маљутка“ у више верзија. Паралелно са развојем ОТ М-980 дошло се на идеју да се уместо куполе уграде само лансери ових ракета. Развој куполе опремљене системом за уградњу у модификовано возило БВП М-80 почео је 1977. године. За носиоца модификације совјетске ракете одређен је Крушик-Ваљево, у сарадњи са ВТИ. Исте године усвојен је скраћени план развоја и уградње ових ракета у модификовану куполу БВП М-980, односно М-80. До 1980. године у „Фамосу“ су развијена два прототипа тог борбеног возила, под називом „Самоходно противоклопно лансерно оруђе 1“ (СПОЛО-1), али означено и као М-80А ЛТ (ловац тенкова). Развој овог средства је обустављен пошто је дата предност новом борбеном возилу точкашу ТАМ, чији је развој започео 1978. Тако је систем уграђен у ово возило назван БОВ-1 односно ПОЛО М-83.³¹ Мања серија ових возила израђена је/модификована током рата у БиХ и била је у употреби код јединица Војске Републике Српске, означена као ЛТ М-92.

У другој половини 1980-их Југославија је освојила лиценцу производњу совјетског ракетног система ПВО Стрела-10М на домаћем оклопном гусеничном возилу БВП М-80А. Овај систем је набављен у мањој количини и уврштен у јединице ПВО, монтиран на оклопном транспортеру МТ-ЛБ. Прототип је завршен и био спреман за серијску производњу са ознаком Систем ПВО Стрела-10М2Ј. Систем Стрела-10М2Ј, поред осталог, био је намењен за ПВО оклопних и механизованих јединица-бригада. Произведено је свега неколико примерака, а већа серија је изостала због избијања рата.

У завршној фази испитивања и усвајања у наоружање ЈНА уређаја са електричним погоном Ј171 за противавионски топ 30/2 мм на оруђу

³¹ Исто, књ. 16-1, 162-163.

М-53/59 („Прага“), радило се и на куполи БВП М-80А наоружаној са два топа 30 мм, у улози противавионског топа (ПАТ). Развој овог средства инициран је на састанцима и на основу позитивног става савезног секретара за народну одбрану из 1985, односно његовом посетом „Црвеној застави“ 1986. године. Топ је конструисала „Црвена застава“, а завршен је у периоду 1978–86. Користио је муницију совјетског типа АК-230, али се радило и на муницији домета до 3.000 м са уређајем за управљање ватре уграђеном на адаптираном корпусу БВП М-80. Коначан избор возила требало је да уследи после испитивања. „Црвена застава“ је предвидела израду два оруђа самоходне верзије и нулту серију до 1989. године.³² Возило је после прототипских испитивања усвојено у наоружање ЈНА, али се изненадном одлуком војног врха одустало од тога у корист точкашког самоходног противавионског топа на возилу БОВ.

На бази БВП М-80А развијен је прототип санитетског возила БВП М-80А-Сн, капацитета транспортовања 4–8 рањеника. Развијен је и прототип наменског оклопног борбеног возила: минополагач оклопни самоходни (МОС) М-80А, намењен постављању минских поља са ПТ минама испред предњег краја борбеног поретка јединица и на другим положајима. Оклопно тело је задржало основни облик базног модела, осим надградње (510 мм изнад трупа) и задњег дела, прилагођених за уградњу уређаја за манипулацију минама. Ово возило је представљало једноставно и успело решење у односу на слична возила у страним армијама.³³

Управа ОМЈ је, тактичком студијом, покренула развој новог БВП. Студија је усвојена јуна 1987. године. За нови БВП требало је модификовати топ 30 мм. Предвиђено је инсталисање савременог СУВ-а са ласерским даљиномером и термовизијским уређајем као и побољшаном заштитом, укупне масе возила не веће од 16,5 т са могућношћу пловљења. У 1988. усвојена је претходна анализа за извиђачко возило на бази БВП М-80А. Према подацима генерала Милисави Ђорђевића, у периоду 1976–88. године произведено је 658 комада БВП М-80А са годишњим темпом 80–130 возила. Планирано је да се 1989. и 1990. године произведе још око 200 возила.³⁴

7.4. Од лиценце до југословенског тенка

Прва половина 1980-их донела је увођење новог тенка у строј југословенских оклопних јединица. То је био совјетски тенк типа Т-72М односно, потом, његова лиценцна варијанта М-84. У Југославији је та варијанта развијена до нивоа значајних разлика, због којих је тенк добио другачију

³² Заменик начелника ГШ ЈНА за РВ и ПВО, *Лаки артиљеријски систем ПВО 30 мм, извод из тактичке студије 1987*. Из заоставштине пук. Софронића.

³³ *Технички опитни центар – 25 година*, Београд 1998, 88–92.

³⁴ Милосав Џ Ђорђевић, *Доградња БВП М-80/М-80А, Петнаест верзија истог возила*, Одбрана, 15. новембар 2007, 28–32; *Војнотехнички институт, 50 година*, Београд 1998, 64–67.

ознаку. Овај тенк је припадао трећој технолошкој генерацији и донео је повећање борбених могућности оклопног рода. Топ калибра 125 мм, уређај за аутоматско пуњење топа, који је редуковао његову посаду на три члана, савремена оптичка и електронска опрема, велика снага и брзина, могућности савладавања препрека, боље заштита од противоклопних средстава – биле су предности новог возила.

Совјетски тенк Т-72 је, слично као и Т-54/55 у време када се појавио, представљао вероватно најуспелији спој између ватрене моћи, оклопне заштите и покретљивости с једне, и механичке поузданости и цене с друге стране. Поткалибарним пројектилама могао је пробити чело свих тенкова НАТО, док је оклопна заштита штитила од њихових поткалибарних пројектила на средњим и већим удаљеностима. Основна конструкција је дозвољавала узастопна побољшања неких подсистема, као и додавање других која су резултирала побољшаним верзијама. Основно оруђе тенка Т-72 био је топ 2А46, калибра 125 мм. У тенк Т-72 уграђен је турбопуњени дизел-мотор В-46 конфигурације В-12, снаге 780 КС (574 kW).³⁵

Овај тенк импресионирао је врх југословенског оклопног рода. Током 1977. године, у оквиру задатка *Капела*, започете су активности на набавци и освајању производње тенка. Требало је, пре свега, сачинити документацију за доношење одлуке о лиценцној производњи тенка.³⁶ Студије су показале да је производња у Југославији могућа. У 1978. од СССР-а је купљена лиценца за производњу тенка Т-72М.³⁷ Коначна одлука о почетку рада на производњи побољшане верзије овог тенка донета је 20. октобра 1978. године.³⁸ Радна група „Капела“, састављена од 15 официра и потчињена помоћнику ССНО за војнопривредни сектор, формирана је наредбом из новембра 1979, а сличне групе су установљене код радних организација предвиђених да освоје производњу новог тенка („Буро Ђаковић“, „Руди Чајавец“ итд.). У новом Сектору за борбена возила ВТИ повећан је број запослених на 50 лица.³⁹ Са првим данима 1981, формирана је Дирекција пројекта „Капела“ (вп 9599) у Београду јер је програм ушао у фазу технолошких припрема, освајања и почетка производње.⁴⁰ Две године после доношења одлуке о производњи добијена је лиценца документација, која је готово исто толико времена примана, обрађивана и прерађивана. Исто-времено је рађена документација за модификацију тенка.⁴¹

У исто време, из Совјетског Савеза су набављени први тенкови типа Т-72: Како су набављена два тенка, најмање један је предат фабрици

³⁵ Генерал Милисав Ђорђевић, *Стварање и развој ОМЈ Србије, Југославије и СЦГ* (рукопис).

³⁶ ВА, А ЈНА, зат. арх. свж. 12875, 6.

³⁷ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 266; *Т-72, совјетскиј основниј тенк*, Војно-техническаја серија, Н. 56. 1999, 33–35.

³⁸ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 235.

³⁹ Наредба ССНО, ГШ, III управа, пов. 79–31, 16. новембар 1979.

⁴⁰ Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 2200–1, 29. децембар 1980.

⁴¹ *Југословенски тенк*, Фронт, 13. јул 1984.

ради освајања производње.⁴² За сада није јасно да ли је (један) тенк верзије Т-72М препознатљив по карактеристичним штитницима са стране, произведен 1979. и примљен у панчевачкој техничкој бази исте године, и потом пребачен 1980. године у Бања Луку, био део те прве набавке или чак први набављени т-72 за Југославију.⁴³ Следећа партија од девет или десет комада (2064Х), препознатљива по томе што нема бацаче димних кутија на куполи нити штитнике са стране, стигла је у Југославију 1981, такође преко Панчева. Сви ови тенкови су били уведени у употребу код ШЦОМЈ, али је у каснијем периоду део њих предаван предузећу „Ђуро Ђаковић“, односно ВТИ или ТОЦ-у ради испитивања.⁴⁴ Део обуке у руковању тенком поверен је совјетским инструкторима који су током 1980. били у Бања Луци.⁴⁵

У току освајања лиценце производње, набављена је извесна количина тенкова Т-72М.⁴⁶ Са њима је преоружан 1. гардијски оклопни пук у Београду.⁴⁷ У пук је стигло прво шест тенкова. Две екипе пука завршиле су у СССР-у преобуку на нови тенк. Друга екипа (део 1. гопк и питомци завршне године ВА предвиђени за преобуку на овом тенку) почетком 1983. завршила је преобуку у гардијској дивизији близу Москве. Ова група допратила је једну од испорука Т-72 за Југославију. Тенкови су пребачени возом до Панчева, а потом вучним возовима ноћу до касарне на Бањици.⁴⁸ Први оклопни пук је добио формацијских 63 (64?) тенкова, који су сви били произведени 1982. године, и мању количину произведену 1983. године (бројеви 2089Х, 209ХХ). Остали тенкови набављени пре 1982. били су у Бања Луци и служили су за обуку.

Уговором о лиценци за производњу тенка Т-72 у Југославији добијена је само конструкциона документација, али не за комплетно средство, без технолошке документације и података за оклопну заштиту и специјалне материјале. Тај тенк се у том тренутку серијски производио у СССР-у већ десет година, па је толико и временски био застарео. Узимајући у обзир те елементе, на предлог ВТИ у развој се ушло са значајним модификацијама и изменама неких комплетних подсистема. Прве четири године

⁴² Према изјави Владимира Јовановића аутору 31. јануара 2014: „Набављена су два тенка Т72. Били су означени са предње стране великим бијелим словима ОР1 и ОР2.“ Тенк ОР-2 данас је изложен у Парку војашке згодвине у Пивци, Словенија.

⁴³ Тенк број 20269, био је у саставу ШЦОМЈ 1979-1980, потом у фабрици „Ђуро Ђаковић“ 1980-82, и у ВТИ од 1982 до 1994. године. Потом је до повлачења из употребе 2006. године био у једницама Војске Југославије. Данас је у складишту у Смедеревској Паланци.

⁴⁴ Техничке књижице тенкова Т-72, 20269 и 20648.

⁴⁵ Нецад Латић, Зехрудин Исаковић, *Ратна сјећања Мехмеда Алагића, Рат у средњој Босни*, Зеница 1997, 7. Били су означени са предње стране великим бијелим словима ОР1 и ОР2.

⁴⁶ *Т-72, совјетскиј основниј тенк.*

⁴⁷ Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 1099-1, јун 1982. Преформација је сматрама привременом, а било је предвиђено да се пук преформира у 2. мбр.

⁴⁸ Изјава пуковника Миличка Јанковића аутору, 21. октобар 2008.

на овом пројекту било је ангажовано више од 150 стручњака ВТИ са пуним радним временом, а у наредне три, на активностима после увођења у серијску производњу тенка М-84, око 80 стручњака. Они су радили на решењима уградње мотора веће снаге, уређаја мотора, преносника снаге и других измена конструкције тенка. Уведени су домаћи подсистеми и компоненте: средства везе, све компоненте за НБХ заштиту, оптичке справе и гусенице, систем за управљање ватром СУВ, више стотина мањих склопова и електронских компонената. У оквиру посебних истраживања развијен је мотор од 735 kW (1000 КС) уместо постојећег од 573 kW (780 КС), а извршене су значајне измене на подсистемима мотора и трансмисије. Југословенски стручњаци су инсистирали да се М-84А разликује од Т-72 „за више од 60%“.⁴⁹ Изгледа да у почетној фази Совјети нису били сагласни да се тенк назове југословенским именом, већ да буде лиценцна варијанта Т-72. Ипак, напор југословенских инжењера се исплатио: модификације су биле такве да је дозвољено да тенк понесе ново име: М-84.

Тенк је финализован у фабрици „Ђуро Ђаковић“ у Славонском Броду. Иако је било много реалних проблема у освајању производње, али и скривених економских, па и политичких интереса, у јавности је тенк представљен као дело више стотина „организација удруженог рада широм Југославије“.⁵⁰ Један од водећих учесника у пројекту југословенског тенка др Милорад Драгојевић, сведочи да је било доста проблема у организацији рада и да су предузећа из свих крајева Југославије желела да добију посао. Због тих неспоразума, на састанку представника ССНО и република дати су аргументи после којих је лично Тито пресудио да финалиста тенка буде у Хрватској, јер је та република имала најмањи проценат ангажовања у војним програмима. Била је то фабрика „Ђуро Ђаковић“, мада су сличне или исте капацитете имали „Гоша“ и Машинска индустрија у Нишу. Како закључује Драгојевић: „Показало се да је комисија која је решавала питање финалиста више водила рачуна о томе како да са себе скине одговорност, него да улази у суштинске проблеме. Јер, годинама је „Ђ. Ђаковић“ био највећи проблем у производњи тенка“. Проблем је био и где ће се производити мотор за нови тенк. Како су југословенски стручњаци установили да мотор нема довољну специфичну снагу према захтевима, разматрана је варијанта његове набавке у Чехословачкој или Пољској. Будући да је Пољска, као најозбиљнији кандидат, отпала због политичких превирања, уз много перипетија око избора донета је одлука да мотор ради фабрика „Фамос“.⁵¹

У самој производњи тенка уведене су нове технологије и освојени нови материјали и технолошки поступци: освајање дебелих панцирних плоча и њихово заваривање и контрола, ливење куполе, откивци и обрада

⁴⁹ Др М. Драгојевић, *н. н.*

⁵⁰ Младен Павер, *Рађање југословенског тенка*, лист Данас 198(4); Мирослав Лазански *Оклопник за крај столећа*, Данас 198(4).

⁵¹ Др М. Драгојевић, *н. н.*

великих и сложених делова, освајања у области електронике и оптоелектронике, израда комплексних склопова и система, монтажа итд.⁵²

Први прототип југословенског Т-72. испитан је крајем априла и почетком маја 1983. у Никинцима. Те и следеће године произведено је пет комада пробне партије.⁵³ Ови тенкови су још увек носили ознаку Т-72МЈ. Неки од првих пет тенкова послужили су касније као узорци за обуку или за даље освајање производње. Један од Т-72М-Ј, број 003, произведен је 1983, и маја 1984. из фабрике предат у ТОЦ. Од 2008. године тај тенк се налази у Војном музеју.⁵⁴ Други са бројем 005 предат је ВТИ у Кумодражу, где је служио за развијање система и подсистема овог тенка. Уследила је предсерија од 10 комада (21052-21061), а потом серијска производња тенка под називом М-84.

После завршетка вежбе *Јединство 83*, на којој су јавности први пут приказани тенкови Т-72, део старешина 1. гардијски окп упућен је у ТОЦ ради испитивања. У центру је у то време било више тенкова које су звали „мешанци“ јер су имали различите делове (југословенско тело а совјетску куполу, или совјетски тенк са југословенским наоружањем итд.). Упоредно су испитивани тенкови тада названи (Т-72) „МЈ“ који су стизали из фабрике, са совјетским тенковима називаним (Т-72) „МС“. Током дугих испитивања две цеви су уништене због недостатака. Гађања су вршена у Никинцима и на Мањачи.⁵⁵

Освајање производње тенка завршено је крајем 1984. Пробна нулта серија подвргнута је завршним верификацијским испитивањима. Тенк је (1984) демонстриран на полигону Мањача пред савезним секретаром за народну одбрану адмиралом Бранком Мамулом. Како је тада написано, посада је демонстрирала и могућност пловљења.⁵⁶ Уследила је производња прве серије у 1985. години. Део тих возила показан је југословенској јавности на паради поводом 9. маја у Београду. Појава овог тенка на паради 1985. „задивила“ је Југославију. Ешелон М-84 припадао је саставу 252. оклопне бригаде у Краљеву. Пошто није било довољно тенкова М-84, један број Т-72 (око 15) из 1. оклопног пука префарбан је југословенском бојама и без бројева уврштен у строј „осамдесетчетворки“.⁵⁷

⁵² *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 270.

⁵³ Према изјави Владимира Јовановића аутору 31. јануара 2014: „Тих првих пет комада тенкова из пробне партије се познају по малом носачу метеосензора на гуменом носачу. Тај се носач не преклапа. Метеосензор је двоосни А20ХМ. Било је и метеосензора А20ХМБЛ“.

⁵⁴ Техничка књижица Т-72М-Ј, бр. 003.

⁵⁵ Изјава М. Јанковића аутору, 21. октобар 2008.

⁵⁶ *Нови тенк, првенац домаће индустрије*, Фронт 1984; М. Павер, *н. н.* Коментар В. Ивановића аутору: „иако тај тенк ни једном случају не може да плови.“

⁵⁷ Фронт, *специјално издање, Парада 85*; Изјава М. Јанковића, који је на паради био на тенку 20936, дата аутору.

Током производње у основној верзији М-84 појавиле су се три подверзије које се визуелно незнатно разликују. Према белешкама Владимира Ивановића, прва серија бројала је 55 примерака од којих су 49 преда-ти 252. оклопној бригади у Краљеву. „Они се познају по метеосензору А20ХМБ(Л). То је двоосни метеосензор који стоји на носачу на преклапање. Мјери уздужни и бочни вјетар до 40 м/с, температуру и притисак ваздуха.“⁵⁸

Техничка упутства прецизирају разлике друге, треће и четврте се-рије: „Тенкови се разликују у другој серији од раније произведених. Тен-кови те серије могу се идентификовати по творничком броју који на тре-ћем месту има бројку 7. Измене су учињене ради повећања тактичко-техничких карактеристика: одбацавање ИЦ рефлектора командира и ни-шанције, одбацавање конусног потенциометра, замена преносног пулта ПВ-76, реконструкција носача метео сензора, замена КПМТ.“⁵⁹ Ивановић појашњава разлике и даје детаље ове серије: „Друга серија тенкова од 120 комада познаје се по носачу метеосензора на увлачење. Метеосензор је био А10ХБМЛ. Могао је да мјери вјетар у једној оси до 25 м/с, притисак и температуру ваздуха. Разлог преласка на овај метеосензор је била мања цијена и непотребност мјерења уздужног вјетра због малог утицаја на ба-листичку рачуницу. Направљено је 120 комада друге серије тенкова. Од ових 120 комада тенкова 80 комада је било са натписима на енглеском језику, јер су се припремали за извоз у Либију. Због политичке ситуације тих 80 тенкова није отишло у Либију и били су дјелимично конзервирани и смјештени у хангаре ВП 5312 Врхника (1.окбр-прим. аут). У производној документацији су били означени као М84Т, а на шасији имају укуцано слово Т иза серијског броја шасије. Осталих 40 комада друге серије тенка је испоручено у ВП 6592 Ниш (211.окбр – прим. аут).“⁶⁰

„У трећој серији⁶¹ уведене су следеће измене: разлика између ме-тео сензора А20ХМБЛ са носачем на преклапање и сензора А10ХМБЛ, на куполици командира нема ИЦ рефлектора ОУ-3ГК, као ни ИЦ рефлектора Л-2АГ на куполи. Измењен је и носач метео сензора, који омогућава извлачење из борбеног одељења, односно без излажења из тенка, а обезбе-ђује и заштиту у маршевском положају и при подводној вожњи. У управ-ном одељењу налази се преносни пулт ПВ-76–50 уместо ранијег ПВ-76, а уклоњене су сијалице, прекидачи и друго оба ИЦ рефлектора. Ова одбаци-вања условила су и нешто другачији садржај електроопreme и садржај индивидуалног комплета. Реч је о разликама за трећу и четврту серију које се међусобно не разликују, али се разликују у односу на другу серију. Тен-

⁵⁸ Изјава В. Јовановића аутору.

⁵⁹ *ТЕНК Т-72 (с) део II, опис, руковање и одржавање* 1982; *Тенк М-84, опис руко-вање, основно и техничко одржавање*, књиге 1 и 2, 1988; *Тенк М-84, опис руковање, основ-но, техничко и радионичко одржавање, друга допуна техничким упутствима уз књиге 1 и 2*, 1989.

⁶⁰ Изјава В. Јовановића аутору.

⁶¹ В. Јовановић ову серију сматра другом серијом.

кови треће серије могу се идентификовати по творничком броју који на трећем и четвртом месту има бројке 60 или 61.“

„Тенкови четврте серије имају на истим местима бројке 59, 62 или 97. Код њих је извршена је реконструкција хидрауличног амортизера ходног дела, одбацивање ИЦ фара возача ФГ 125С и измене на разводној табли возача. Спољни изглед је различит од тенкова друге серије јер је десни фар исти као и леви сада, то јест ФГ 127С са уређајем за маскирање. Наиме перископ возача ППВ-2 је пасивни па му је ИЦ фар непотребан“.⁶²

Осим разлика у оквиру серија произведених тенкова М-84, развијена је усавршена верзија под називом М-84А.⁶³ Пет година после почетка производње пробне серије тенка М-84, јула 1988. појавио се тенк М-84А са снажнијим мотором и побољшаном оклопном заштитом. Паралелно са пројектовањем тенка М-84, текао је процес развоја побољшаних компоненти. ВТИ је одмах почео разраду студије мотора веће снаге, уградњом турбокомпресора на мотор В-46–6, који је показао боље карактеристике од компресора на механички погон оригиналног мотора.⁶⁴ Друго значајно побољшање је учињено на пољу оклопне заштите у предњој полусфери. Структура предње косе плоче на трупу је промењена.

Командни тенкови М-84К и АК представљају варијанте базних модела М-84 и М-84А и развијени су 1988. године, модификацијом и копирањем оригиналног тенка Т-72К (20641) од стране ВТИ у Бања Луци. Први командни тенк био је модификовани 55. тенк из прве серије.⁶⁵

Како у истраживању нисмо дошли до тачних података о броју произведених тенкова М-84, послужили смо се индиректним методама: увидом у техничке књижице појединих примерака. Тако се може констатовати да је у 1983. произведено пет првих примерака означених 001–005, који углавном нису коришћени у борбеним јединицама већ за развој и обуку (ВТИ, ТНЦ, ТРЗ Хаџићи, предузеће „Ђуро Ђаковић“). У производњи нулте серије (означене бројевима 2105Х) могло је да буде 10 комада. Серијска производња ових типова тенкова трајала је од 1985. до 1991. Према додељеним бројевима покушали смо да реконструишемо ту производњу: у првој верзији са преклопним метео сензором и ИЦ рефлекторима идентификујемо 49 комада (21061–21108) произведених у серији од око 12 током

⁶² ТЕНК Т-72 (с) део II, опис, руковање и одржавање 1982; Тенк М-84, опис руковање, основно и техничко одржавање, књиге 1 и 2, 1988; Тенк М-84, опис руковање, основно, техничко и радионичко одржавање, друга допуна техничким упутствима уз књиге 1 и 2, 1989.

⁶³ Тенк М-84А, Војска, 18. март 1993.

⁶⁴ Снага мотора нове ознаке В-46-ТК повећана је на 1000 КС (735 кW), упркос задржаној радној запремини од 38,8 м³ и укупној запремини 2,84 м³, док је маса мотора маргинално повећана са 980 на 1.050 кг. Уградњом овог мотора постигнута је већа специфична снага од 24 КС/т, иако је маса тенка повећана на 41,5 т. Тиме је максимална брзина са 60 повећана на 70 км/х, а просечна са 35 на 50 км/х.

⁶⁵ Изјава В. Јовановића аутору. Он наводи „Главна разлика између Т-72 и Т-72К је у додатној радио станици велике снаге, навигацијском уређају и агрегату код возача, а који служи за напајање додатне радио станице кад је угашен мотор тенка“.

1985. године и преостали део 1986. Потом тенкови друге и треће серије, без ИЦ рефлектора и са различитим метео сензорима, у количини до око 310 комада (21110–21410>) и коначно око 64+ комада верзије М-84А (<21418–21481>) произведених 1989–91. године. Укупно, додељен је најмање 431 евиденцијски број (21051–21481>). Овај збир даје најмање 436, али по евиденцији из 1991, било је чак 443 примерака коришћених у ЈНА до избијања рата те године.⁶⁶ Из те количине мањи контингент упућен је у Кувајт, а један у СССР.⁶⁷

Југословенски тенк се по већини параметара сврстао међу најбоље тенкове у свету током друге половине 1980-их, па је био предмет интересовања великог броја страних купаца. Многи од њих су гледали упечатљиву демонстрацију могућности тенка у Никинцима или на Мањачи. Ипак, тенк М-84 је извежен само у Кувајт у количини од преко 150 комада.⁶⁸ Тенкови који су извежени у Кувајт (у периоду 1989–90) имали су ознаке: М-84АБ (основни), М-84АБК (командни), М-84АБН (навигацијски) и М-84АБИ (за извлачење). Основи тенк М-84АБ био је исти као М-84А али су, према захтеву кувајтске армије, уграђени британски радио-уређаји. Систем за пречишћавање ваздуха и хлађење прилагођен је пустињским условима, а уграђени су блатобрани против песка и изведене мање модификације елемената за подмазивање и заптивање. Током 1989–90, у Центру техничких школа у Загребу и потом у 4. оклопној бригади обучавани су кувајтски тенкисти.⁶⁹ Тенкови су испоручени у етапама 1989–92. из фабрике „Ђуро Ђаковић“, а неки од првих испоручених примерака издвојени су из јединица ЈНА (211. окбр). У различитим фазама понуде, преговора и представљања купцу, тенк је био предмет интересовања Пакистана, Ирана, Либије, Египта и

⁶⁶ Истражујући исту тему, генерал Милисав Ђорђевић је утврдио следећу динамику производње тенкова до 1988. до када је „произведено 370 објеката“, 5 возила из пробне партије 1984. године, 10 из 0 серије и 14 из прве серије 1985. године, 101 тенк из I и II серије 1986. године, 120 комада из II и III серије и сток резерве, 1988. године 120 возила из III и IV серије. Развијен је капацитет производње за 130 тенкова годишње са динамиком по 100 до 130 годишње, тако да се 1995. године заврши производња 1.000 тенкова за ЈНА. За даљи период фирма која је дала лиценцу одобрила је производњу за продају ино-купцима. Међутим, 1989. године одобрена је испорука Кувајту око 215 тенкова.“ – Рукопис ген. М. Ђорђевића, *Стварање и развој ОМЈ...*

⁶⁷ Изјава В. Јовановића аутору: „Четири тенка М84А су испоручена у Кувајт прије агресије Ирака на Кувајт. Испоручени су у тенковску школу у Цахри. Те су тенкове ирачке окупационе снаге одвукле у Ирак и о њима се губи сваки траг. Један тенк из прве серије (21075) је испоручен у СССР заједно са свом конструкционом документацијом (разликама). То је био 16-тенк из прве серије. Касније је тај тенк враћен у СФРЈ, те испоручен у ШЦОМЈ, а у СССР је био испоручен други тенк. На тенку који је враћен била су видљива оштећења од испитивања. Други тенк је имао квар и у СССР је отишла техничка екипа да га оправи и на њему су била видљива већа оштећења настала испитивањем и огромном количином испалених зрна. Тај тенк се налази у музеју у Кубинки.“

⁶⁸ *T-72, совјетскиј основниј тенк.*

⁶⁹ Изјава Срђана Петровића аутору, 16. јул 2008.

Шведске.⁷⁰ Два тенка су била упућена 1990. године на пробе у Пакистану. Тенк је задовољио захтеве домаћина – посебно систем за управљање ватром и радио-станица, али до реализације посла није дошло, јер није договорен модалитет плаћања. Тенкови су враћени у Југославију.⁷¹

Као и у много других поређења, југословенска цивилна и војна штампа славиле су овај успех указујући да „за три и по године од добијања лиценце за производњу произвели смо прве тенкове! Није познато да је неко у свијету тако савремен тенк успио да произведе за тако кратко вријеме! Вјероватно ће овај југословенски рекорд дуго година бити изазов за све произвођаче тенкова у свијету“. Навођено је „да смо се, напokon, ослободили увоза једне од три најскупље врсте оружја на светском тржишту наоружања и постали једна од 18 земаља произвођача тенкова, а једна од осам које готово потпуно самостално производе тенкове“. Веровало се да је тенк „див који је на плећима изнео југословенску индустрију“ и њено осамостаљивање од увоза.⁷²

Јануара 1984, на почетку производње тенкова М-84 и припрема модерније варијанте М-84А, ГВТС је усвојио тактичку студију и донео одлуку да ВТИ буде носилац развоја новог домаћег тенка (задатак *Вихор*). Претходна анализа усвојена је 1985, а програм реализације 1987. године. Почетак серијске производње предвиђен је за 1995. годину, када је тенк требало да буде на нивоу тада савремених тенкова. Тим тенковима је у периоду 1996–2012. требало постепено заменити тенкове Т-55. Пројектована производња износила је укупно 1.700 возила (око 100 тенкова годишње). Концепција тенка Вихор имала је за полазиште тенк М-84А, али са значајним иновацијама куполе, оклопне заштите, јачег мотора (1200 КС/882 kW) В-46-ТК1, новог петобрзинског мењача, побољшања СУВ-а и других уређаја и подсистема, електрохидраулички систем за аутоматско управљање трансмисијом (5+1 степен преноса), ходни део са новим гусеничним платном итд. Тенк је испитан кроз функционални модел и пред-прототип. До производње овог тенка није дошло јер је 1991–92. избио рат у Југославији. Тело тенка Вихор са куполом М-84 налази се и данас у ВТИ (ТОЦ) у Кумодражу.⁷³

7.5. *Фамилија возила БОВ из фабрике ТАМ у Марибору*

У првој половини 1980-их година у наоружању ЈНА појавили су се оклопни точкаши типа БОВ, произведени у фабрици ТАМ у Марибору. Возило је развијено на шасији која је употребљена за камион ТАМ-110 и

⁷⁰ Др М. Драгојевић, *н. н.*; Тенкови 21177 (Л1) и 21178 (Л2) били су прва два ко-мада из прве серије тенкова припремани за Либију и носили су ознаку Л1 и Л2. Изјава В. Јовановића аутору.

⁷¹ Изјава В. Јовановића аутору.

⁷² *Југословенски тенк*, Фронт, 13. јул 1984. *Понос југословенске индустрије*, Фронт 1985.

⁷³ Рукопис ген. М. Ђорђевића, *Стварање и развој ОМЈ...*

као прототип је било завршено до 1983. године. Возила БОВ су приказана на мајској паради у Београду 1985. године у три верзије: БОВ-1 (ПОЛО М-83) са куполом на коју су уграђени лансери противоклопних ракета „Маљутка“ са полуаутоматским системом вођења, БОВ-3 који је био противавионска варијанта са куполом у коју је уграђен ПА топ 20/3 мм М-55А4 југословенске производње. На паради је приказано и возило БОВ са двоцевним ПА топом 30 мм, које није ушло у серијску производњу. Возилима БОВ-1 и БОВ-3 наоружаване су противоклопне односно противавионске јединице до краја производње, прекинуте ратом у Словенији 1991. године.

У другој половини 1980-их развијена је војно-полицијска верзија возила БОВ, под ознаком М-86, односно БОВ-ВП, наоружана једним митраљезом 7,62 мм М-86/ПКТ или 12,7 мм Бровнинг односно М-87/НСВТ. Возило је могло да превезе десет људи и брзо је нашло примену у наоружању јединица Војне полиције. Из нулте серије БОВ-ВП, десет је испоручено 282. батаљону ВП за преоружање његове 1. окч, а потом је уследила серијска испорука за друге јединице.⁷⁴

На бази основног модела возила серије БОВ развијени су прототип санитарске варијанте БОВ-Сн, као и командо возило БОВ-КМ. Ове верзије нису ушле у серијску производњу због ратних догађаја из 1991. године. Укупно је произведено више стотина БОВ који су нашли широку примену у ЈНА и војскама које су из ње настале 1990-их година.

7.6. Наставак механизовања ОМЈ

Увођењем нових, уједно и последњих, партија тенкова Т-55 настављено је преоружавање оклопних и дела пешадијских јединица, а освајање производње домаћих борбених возила пешадије М-80 дало је замаха све већој интеграцији пешадије и оклопних јединица током 1981–82. године. Увођењем нове технике цела 1. пролетерска гардијска дивизија постала је механизована. Прво је „механизован“ 1. пук, потом 20. пролетерски гардијски пук који се преформирао из пешадијског у механизовани.⁷⁵ Тај тренд је видљив и у другим јединицама. У 453. бригади тенкови Т-34 су замењени најновијим Т-55, произведеним 1981. године. Последње партије тенкова Т-55, произведених 1982, примила је 329. оклопна бригада. Из наоружања су повучени и замењени тенкови М-47 Патон. У 1981. години они су замењени у 13. пролетерској пбр и 25. пбр са Т-55, односно у окб београдских јединица: 22. пд и 504. пбр са тенковима Т-34. У овом периоду

⁷⁴ Изјава Н. Суботића. Прве серије су биле наоружане ПАМ Бровнинг, а даље серије митраљезима М-84 (ПК/ПКТ). Искуства из употребе су показала да су серије са ПАМ Бровнинг биле више цењене, док је ТАБ био бољи за вођу, имао амфибијска својства и бољи смештај за укрци део.

⁷⁵ Наредба ССНО, ГШ, Шуправа, стр. пов. 1876–1, 16. новембар 1981; исто, стр. пов. 550–1, 22. март 1982; Исто, стр. пов. 1134–1, 27. јун 1983.

уграђени су оклопни батаљони са тенковима Т-55 на правцима где се очекивало стварање већих механизованих састава (код 73. пп - Копривница).⁷⁶

Од повучених преосталих тенкова М-47 (212 комада)⁷⁷ и дела тенкова Т-34 у вишку (48)⁷⁸ формиран су ратни самостални оклопни батаљони и тенковске чете за одбрану аеродрома и других важних објеката у случају ваздушних десаната. Формирано је пет батаљона и десет самосталних тенковских чета, које су имале само технику, али су биле без мирнодопског језгра, односно људства. Бригу о овим средствима у административном смислу водиле су најближе активне јединице. Део ових јединица и тенкова касније је доживео различиту судбину. Неке јединица су укинуте, а неке активирале.⁷⁹

У оквиру средњорочног плана за 1981–85. домаћа производња је испоручила знатне количине борбених возила за попуну ОМЈ. Реч је о серијама од преко 400 БВП М-80. Почела је производња домаћег тенка по лиценци совјетског Т-72М, названог М-84. Из увоза је набављено још 330 тенкова Т-55, чиме је укупан број тих тенкова у ОМЈ повећан на 1.614. Увезеним тенковима Т-72 преоружан је 1. гокп,⁸⁰ а из домаће производње пристигли су први тенкови М-84, чиме је достигнуто 62% савремених тенкова у наоружању. Тако су створени услови за постепену замену тенкова Т-34. Побољшан је однос тенкова и оклопних транспортера од 3,25:1 у 1981. на 2,8:1 у 1985. и обезбеђен процес даље механизације пешадије у саставу рода. Настављен је увоз савремених оруђа за попуну јединица ОМЈ: хаубица 2С1 Гвоздика, противоклопних 9П133М. У фабрици ТАМ почела је производња домаћег точкаша БОВ. Из домаћих фабрика је испоручено преко 1.500 ИЦ уређаја за борбена возила и око 4.000 теренских возила 1,5–6 тона.⁸¹ Током осамдесетих у тенкове Т-34Б почели су да се уграђују југословенски радио-уређаји типа РУТ-1, уместо совјетских, што је повећало компатибилност ових већ превазиђених тенкова.⁸²

⁷⁶ Исто, стр. пов. 1876–1, 16. новембар 1981.

⁷⁷ Последњи корисници ових тенкова биле су следеће јединице: 22. пд – 32 комада, 504. бр – 33, 252. окбр – 6, 13. порл бр – 74, 25. пбр – 38, 5. окп – 10, 4. пд – 2, Полигон Козара – 3, ШЦОМЈ – 2, ЦВШ – 1, ПШРО Билећа – 1, пдо Плесо – 10.

⁷⁸ То су били: 7 комада у 528. тб, 11 – 2. пролпд, 25 – 87. мтбр, 3 – 212. и 2 код 168. бригаде.

⁷⁹ Наредба ССНО, ГШ, Ш управа, стр. пов. 172–1, 28. јануар 1982. Оклопни батаљони: 11 – Земун, 13 – Велика Моштаница, 40 – Вижмарје, 41 – Прилеп, 205 – Велика Буна, као и самосталне тенковске чете: 19 – Ниш, 206 – Дубраве, 207 – Батајница, 208 – Лађевици, 210 – Ново Место, 213 – Пула, 214 –Земуник, 217 – Ресник код Сплита, 222 – Дужи. Од ових јединица 205. окб је касније преоружан. – Наредба ССНО, стр. пов. 1261–1, 5. јул 1982.

⁸⁰ Наредба ССНО, ГШ, Шуправа, стр. пов. 1099–1, јун 1982. Преформација се сматрала привременом, а било је предвиђено да се пук преформира у 2. мбр.

⁸¹ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 17, 270.

⁸² Споља уочљива разлика је у постољу антене. Сви окб са Т-34 нису примили РУТ-1. У саставу 253. окб на 30, од 33 тенка, је постављен РУТ-1, на остала три који су се водили као верзија БК били су совјетски уређаји. (сећање аутора).

У оквиру убрзане моторизације и механизације здружених састава прерасподељена је техника између панчевачке 51. механизоване бригаде и до тада ратне 506. бригаде из Зрењанину. Издвајањем из 51. мбр формирали су мб у Кикинди и окб који је требало да се попуни после преоружања 1. гокп на Т-72. Тиме је 51. мбр остао на једном мб. Моторизовани су додашњи пешадијски пукови са окб (4. и 73. пп) или пбр без ОЈ (у 395. пбр, ушао 17. окп) и претворени у мтбр.⁸³ Увођење нове технике променило је организацију и самоходних артиљеријских јединица у оклопним и механизованим бригадама, али је занимљиво да су старе самохотке типа М-36 опстале у наоружању оклопних и механизованих бригада, паралелно са новим борбеним возилима у другим деловима бригаде.⁸⁴ Активиран је окб у 9. пбр А у Зајечару.⁸⁵

Вежба *Јединство 83* била је последња велика вежба одржана у СФРЈ. Изведена је на простору централне и источне Македоније. „Њен основни задатак је да покаже спремност друштва за одбрану земље. Исто-времено треба да се провери ефикасност интегрисаног рада родова и служби, у борбеним дејствима, издржљивост и снага најмодерније технике.“⁸⁶ Вежба је изведена на простору Овчег поља од 25. августа до 11. октобра 1983. године. Том приликом југословенској јавности су први пут приказани тенкови типа Т-72.⁸⁷

Припреме за вежбу са Т-72 обављене су на полигону Мањача, а потом је возом до станице Свети Никола пребачен цео 1. гардијски оклопни пук, који је сопственим ходом стигао на Овче поље. Гађања су била на полигону Криволак. Са овом јединицом из Београда је дошао и 1. пгмп наоружан БВП. Оба пука су заједно вежбала и учествовала у завршном делу вежбе.⁸⁸ Као и раније, јединице које су изводиле вежбе појачане су због недостатака људства у мирнодопској формацији: ради попуне скопске 243. окбр из нишке 211. окбр упућено је људство за попуну механизованог батаљона (3+1тч).⁸⁹

На вежби *Јединство 83* у преломној ситуацији – извршење противудара и почетак противофанзиве против снага агресора, на бојишту су доминирали тенкови Т-72 у спрези са БВП, уз подршку ловачко-бомбардерске авијације и борбених хеликоптера, при чему су у једној фази дејства демонстриране ватрене могућности тих борбених средстава. Оно што је било квалитативно ново у односу на учешће ОМЈ на ранијим маневрима и вежбама, није само употреба нових борбених средстава већ и нов начин дејства. Тај нови квалитет огледао се у спрези тенкова са БВП, чим је допуњавањем ватром, покретом и маневром на бојишту постигнут

⁸³ Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 550–1, 22. март 1982.

⁸⁴ Исто, стр. пов. 711–1, 15. април 1983; исто 1793–1, 8. новембар 1983.

⁸⁵ Исто, стр. пов. 1134–1, 27. јун 1983.

⁸⁶ *Јединство 83, Од народа нико јачи*, Фронт, 16. септембар 1983.

⁸⁷ *Срце у челику*, Фронт, септембар 1983.

⁸⁸ Изјава М. Јанковића аутору.

⁸⁹ *Монографија 211. оклопне бригаде*, 54.

висок ниво ефикасности. То је значајно кад се има у виду да у нападним дејствима КоВ ЈНА није имала могућност да оствари концентрацију артиљеријске ватре, која ће до те мере неутралисати снаге браниоца, да ће та ватра практично крчити пут ОМЈ. Део тог задатака требало је да приме ОМЈ. Прецизним гађањем из тенковских топова, непосредним нишањењем на циљ и вођењем противоклопних ракета са БВП, ОМЈ су на тој вежби показале спремност за такве задатке. Дошло је и до спреге ОМЈ и борбених хеликоптера као и спуштања хеликоптерских десаната на тактичкој дубини продора ОМЈ, према искуствима из тадашњих конфликта у свету. „Вежба Јединство 83 била је не само потврда модерног тактичког концепта употребе и дејстава ОМЈ у нашим условима ОНОР-а већ и значајно искуство више у даљим истраживањима у теорији и пракси које чине доктрину ОМЈ“. Дефинисању савремене доктрине ОМЈ у оквиру конституисања доктрине Копнене војске, као саставног дела оружаних снага, приступило се после ступања на снагу допуњене *Стратегије оружане борбе* и армијске вежбе *Јединство* 1983. године.⁹⁰

Процес механизације у овом периоду пратио је успоренији раст тенковских јединица уз постепено занављање застарелог фонда тенковима из домаће производње и убрзаног пораста механизованих јединица. Хрватски историчар Давор Маријан наводи да је „за војни врх ЈНА управо... механизирана бригада представљала остварење свих жеља, покретно, живаво и ватром дојмљиво пјешаштво.“⁹¹ Такав спој оклопног и механизованог пука виђен је на вежби у Македонији.

У периоду 1984–85. године текло је даље преформирање ОМЈ: пријем нових партија БВП из производње појачао је механизоване компоненте 4. и 31. мбр, односно 252. и 211. окбр. Вараждинска 32. пд је постала механизована дивизија А, а њене јединице су такође трансформисане: 140. пп у мтбр, 265. окбр у мбр и 32. окп у мбр, све А класификације. Нешто касније, 140. мтбр је потчињена В армији, а у састав 32. мд ушла је 31. мбр. На овом простору укинута су дивизијски оклопни пукови (6. и 7.) који су прешли као оклопни батаљони у састав 8. и 622. пп/пбр. У Јастребарском 4. окбр је преформиран у 4. механизовану бригаду. Један од окб из 6. пд са Т-55 упућен је у 327. мтбр у Дервенти. У Постојни 14. пролетерска дивизија је променила статус и од пешадијске постала моторизована. Њен расформирани 14. окп ушао је комплетан у 228. мтбр, а њена друга пешадијска бригада 253, од раније са окб Т-34, постала је моторизована. Такође, и мариборска 195. постаје мтбр, од раније са окб Т-55. Исти тренд захватио је книнску 9. дивизију која је постала моторизована са три мтбр, од којих су две биле Р формације. Њен 9. окб је 1985. године ушао у састав 180. мтбр. Из „наменског стања“ у састав 41. пд Б уведен је 41. окб са тенковима Т-34, повученим раније као вишак.⁹²

⁹⁰ *Развој ОС СФРЈ*, књ. 3–2, 241–242.

⁹¹ Д. Маријан, *н. д.*, 143.

⁹² Наредба ССНО, ГШ, III управа, стр. пов. 1876–1, 16. новембар 1981; исто, стр. пов. 6. јун 1984, исто, стр. пов. 915–1, 22. мај 1985; исто, стр. пов. 2052–1, 2. октобар 1985.

Освајање серијске производње тенкова М-84 од 1985. године дало је нови импулс осавремењавању оклопних јединица ЈНА. Године 1987, наређено је преоружање првих окб у 1. и 211. окбр тенковима М-84. Од повучених тенкова Т-55, из 1. окбр из Врхинке преоружан је 1. окб/228. мтбр у Пивци. Тенкови Т-55 из 211. окбр предати су за попуну окб у Брчком, а касније окб у Пећи. У оквиру 4. окбр, тенкови М-84 ушли су у наоружање 1. и 2. тч у оба активна окб, док су уместо хаубица 105 мм уведене самоходне хаубице 2С1. У овом периоду у наоружање улази самоходни ракетни систем ПВО типа Стрела 10М. Примљена је само једна батерија (лсрб) код пука ПВО у Задру. Ова средства ће тек касније доћи у састав ОМЈ.⁹³ У ЈНА је крајем 1985. укупно било више од 6.500 борбених возила свих типова.

У овом периоду, у склопу редовних вежби текле се припреме за велику вежбу *Јесен 87*, одржану на територији Словеније октобра 1987. године. Ова вежба, последња у ЈНА таквих размера, одржана је у предвечерје постепеног раста напетости између армије и Републике Словеније. Вежба је замишљена у класичном хладноратовском сценарију – агресори, „плави“ из Варшавског пакта, нападали су из Мађарске. То је вероватно један од последњих случајева где су припадници ЈНА и ТО „ратовали“ заједно. Учествовала су оба оклопна батаљона из 14. дивизије као „дрвени“, односно 1. окбр као „плави“. Већ од лета 1988. у Словенији је почела да се мења политичка клима, а тиме и однос према ЈНА. Случај хапшења и суђења групи која је оптужена за одавање војних тајни (Јанез Јанша и други – „четворица“) у Љубљани, јуна те године, био је сигнал да се вежбе таквих размера више не планирају за подручје Словеније. ЈНА је постајала све непријатељскија војна формација у очима словеначке јавности.⁹⁴

У току новембра 1988, ЈНА је посетио совјетски министар одбране генерал-армије Дмитриј Јазов. Он је обишао 51. механизовану бригаду у Панчеву, сталну изложбу наоружања у Никинцима, као и производне капацитете фабрике „Ђуро Ђаковић“ у Славонском Броду, где су финализоване серије тенкова М-84.⁹⁵

Вежба у Загорју под називом *Чесма 89* била је прилика да се Председништво СФРЈ, са председником Јанезом Дрновшечком и војним врхом предвођеним савезним секретаром генералом Вељком Кадијевићем, увери у борбене могућности оклопних снага 32. корпуса.⁹⁶

Октобра 1990. изведена је тактичка вежба са бојевим гађањем на полигону Криволак. Тема вежбе је била „Ојачани оклопни батаљон у нападу“, а основу је чинио 1/211. окбр са тенковима М-84, ојачан деловима

⁹³ Исто, стр. пов. 339–1, 25. фебруар 1987; Исто, стр. пов. 817–1, 22. мај 1987; *Монографија 211. оклопне бригаде*, 21. Изјава пуковника Срђана Петровића: остали део 4. окбр – 3. окб и мб задржали су ранију технику Т-55 и М-60.

⁹⁴ *Наша војска*, 20, 30. октобар 1987 (сећање аутора).

⁹⁵ *Народна армија*, 24. новембар 1988.

⁹⁶ Јеврем Цокић, *Почетак краја*, Рума 2008, 148.

своје и 243. окбр. Учествовали су и делови артбр из Врања, мтбр из Куманова и авијације. Иако се очекивало присуство комплетног Председништва СФРЈ, вежби су присуствовали само председник Борисав Јовић и војни врх на челу са савезним секретаром, генералом Кадијевићем.⁹⁷

7.7. План „Јединство“ 1987–1991

Средином септембра 1987. Председништво СФРЈ је дефинитивно одобрило реорганизацију Југословенске народне армије под називом *Јединство*. План реорганизације је већ називом сугерисао решења нове организације. Концепт је био следећи: јединство простора, јединство одбране без републичких граница, без улоге република у командовању, са јединством у командовању, које је искључивало територијалну одбрану република, али и очекиване утицаје републичких руководстава на команде армија у њиховим средиштима. „Јединство“ – какво је замишљао армијски врх.

План реорганизације је предвидео замену концепта организовања ЈНА, у којем су армије у већини случајева, осим у Србији и Хрватској, биле скоро подударне са републичким оквирима, а у свим седиштима република биле команде армија. План *Јединство* је донео нову организацију војске кроз: југоисточно, централно, северозападно и јадранско-поморско војиште. На сваком од њих требало је формирати војне области, невезане са територијалним одређењем републичких граница.⁹⁸ Рад на овој реорганизацији био је дуготрајан и предвиђао је да се према „тадашњим светским решењима“ замени организација која је обухватала армије и дивизије, а уведе модел војних области са корпусима и већим бригадама, као ефикаснијим организационим целинама.⁹⁹ Неки хрватски аутори (Д. Маријан, Д. Домазет-Лошо) указују да је идеја о корпусној организацији настала на бази искустава из активности 52. корпуса на Косову почетком 1980-их и да је то био модел који је прихваћен у организацији *Јединство*.¹⁰⁰ Исти аутори сматрају да је армијски врх (односно адмирал Мамула, као савезни секретар) овим планом напустио основе одбране засноване на Уставу из 1974. године, као и „концепцију ОНО и ДСЗ“, односно смањило у значајној мери утицај Територијалне одбране у случају ратног сукоба.

У периоду пре доношења овакве одлуке било је доста расправа у војном врху, будући да је од краја 1960-их постојала навика да армије (односно корпус у Црној Гори) у већини случајева буду посматране као репу-

⁹⁷ *Високо признање војницима и старешинама*, Народна армија, 1. новембар 1990; *Монографија 211. оклопне бригаде*, 55.

⁹⁸ Наредба ССНО (ГШ, III управа), стр. пов. 1514–1, 17. септембар 1987. Наредба о организацијско-формацијским променама: план *Јединство*.

⁹⁹ Конрад Колшек, *Први пуцњи у СФРЈ, Сећања на почетак оружаних сукоба у Словенији и Хрватској*, Београд 2005, 64.

¹⁰⁰ Давор Домазет Лошо указује да је кључни основ за овај пројекат била студија генерал-мајора Благоја Адића под називом *Место, улога и ангажовање оружаних снага у спречавању настајања и елиминисања ванредних прилика*, издата као билтен ГШ ЈНА бр. 53, 1986. – Давор Домазет Лошо, *Хрватска и велико ратиште*, Загреб 2002, 47 и даље.

бличке војне команде. Поједини конзервативни генерали су испољавали опрез сматрајући да би нека републичка руководства могла утицати на команданте армије у случају ванредне ситуације. Ова тема је разматрана у строго затвореним армијским круговима.¹⁰¹ Према писању генерала Кадиевића, за овај план није добијена сагласност републичких органа у Словенији.¹⁰² Стиче се утисак да је у периоду израде плана, 1986–87, у време полемичког рата између словеначких и армијских гласила, односно партијских форума, врх армије решио да ту републику лиши „своје“ армијске команде (IX армије), која је тамо постојала од 1969. године, и на тај начин покаже својеврсну силу словеначком врху.

Реорганизација *Јединство*: подела на три војишта и Војнопоморску област, започета је у фебруару 1986, прво у РВ и ПВО. У копненој војсци и морнарици промене су уследиле касније и одвијале су се у току целе 1988. године. Три команде армија су постале војне области (Београд, Скопље, Загреб и без промена: Војно-поморска област у Сплиту), а остале команде армија: II у Нишу, VII у Сарајеву и IX у Љубљани су расформиране.

Када је у питању стварање северозападног војишта (V војна област), реч је о ранијем решењу (1948–1969) са протезањем над територијом значајног дела Хрватске и целе Словеније. Исто важи и за војно-поморско ратиште, чија је команда ВПО у Сплиту остала углавном непромењена. Велика новост била је стварање југоисточног војишта где је команди III војне области у Скопљу, која је традиционално обухватала југ Србије, Космет и Македонију, придодата Црна Гора, раније увек везана за команде централног или поморског војишта. Тако је 2. самостални корпус, у јавности познат као Војно подручје Титиград, постао део војне области са седиштем у Скопљу.

Са логичне стране највише повода за дискусију давало је територијално заокружење централног војишта (I војна област) са командом у Београду и пружањем преко простора Војводине, Шумадије, ужичке области, Босне и Херцеговине и Славоније. Босна и Херцеговина је увек била посматрана као велика централна и војно-резервна област. Сада је она представљала само део централног ратишта, без команде у Сарајеву, губећи традиционалну форму. Чињеница да се рат 1991–95. највећим делом одиграо на простору овог војишта, чија је команда била у Београду, оставила је простора за спекулације о начину и логици настанка централног војишта (I војне области), што су посебно тврдили аутори из Хрватске и Босне и Херцеговине. Поједини од њих сматрају да је тако *постављена војноорганизациска основица за пројекат унитарне Југославије или алтернативно Велике Србије*.¹⁰³ Теза да је западна граница централног војишта

¹⁰¹ Мартин Шпегел, *Сјећања војника*, 88.

¹⁰² Вељко Кадиевић, *Моје виђење распада*, Београд 1993, 77–78.

¹⁰³ М. Шпегел, *н. д.*, 89. Слично у: Сефер Халиловић, *Лукава стратегија*, Сарајево 1997, 69–70: *Западне границе I војне области (I. војишта) и Книнске дивизије су приближно једнаке границама Милошевићеве хомогене Србије: Карлобаг – Огулин – Карловац – Вировитица.*

била граница замишљене скраћене Југославије (Велике Србије) у току рата и после њега заживела је у отцепљеним републикама, као илустрација да је војни врх пројектовао догађаје из 1991–92. године.

Поред територијалног распрострањања највећих формација, пажњу критичара привлачила је и нова организација ниже потчињених јединица према плану *Јединство*. На бази дела дивизија, које је требало укинути као организациону целину, формиран су корпуси за које су везане бригаде, пукови и мање јединице. Део позадинских приштапских и других мањих јединица директно је био везан за команде војних области. Део снага на терену био је преко управа или кроз школство везан за ССНО или Генералштаб (преименован из Генералштаб ЈНА у Генералштаб Оружаних снага СФРЈ). И поред формирања корпуса, организација није значајније повећана него су јединице стандардизоване по нивоима: војна област – корпус – бригада – ниже јединице, јер је до 1987–88. владало веће шаренило у нивоима организације. Посебно је било значајно што су републички штабови ТО у командном ланцу спуштени на ниво корпуса и у рату директно потчињени команди војне области.

7.8. *Оклопне јединице према плану „Јединство“*

Оклопне јединице су сходно плановима реорганизације претрпеле формацијске измене. Значајан аспект реорганизације чинила је промена статуса попуњености јединице који је означавао са А, Б или Р, а ова ознака је дописивана уз формацијски назив јединице. Уочавањем ових ознака препознавао се ниво попуњености људством једне јединице ранга пукбригада. Код јединице А попуњеност је била 60–100% људства, код Б: 15–60% и код Р: 0–15%. У светлу развоја југословенске кризе 1990–91. године и са становишта простора које ће рат захватити 1991–92, за разумевање намера војног врха било је битно која је јединица попуњена на поменути начин и са којим процентом људства. Оклопне јединице су према плану *Јединство* постављене на следећи начин.

Под Генералштабом су били бањалучки ШЦОМЈ и новоформирани 980. наставни центар за обуку возача борбених возила у Залужанима, настао од 5. оклопног пука.

У *Првој војној области*, са командом у Београду, били су следећи корпуси: 4. (Сарајево), 5. (Бања Лука), 12. (Нови Сад), 17. (Тузла), 24. (Крагујевац) и 37. (Титово Ужице), затим Команда одбране града Београда, односно дивизије: 1. пгмд, 22. пд Р и 4. мтд Б.

У оквиру ових целина, ОЈ су формиране као А јединице: 36. мбр и 12. пролмбр, а као Б јединице: 51. мбр, 252. окбр, 329. окбр (раније: А), 453. мбр (1мб А, 2мб + 1, 2окб Р), која је до тада била пбр, као и већи део моторизованих бригада са окб у саставу. Приметно је да је 12. механизовани корпус преформиран у корпус територијалног типа, а да је 1. пгмд остала у статусу механизоване дивизије. У њеном саставу дошло је до реорганизације:

у Београду, од 1. пгмп и 1. гокп створена је 1. пгмбр А, од дела 1. гокп и 20. пгмп настала је 2. пгмбр А у Ваљево,¹⁰⁴ а 3. пгмп у Пожаревцу преформиран је у 3. пгмбр А. Од осталих промена: ратни 11. окб ушао је у састав 585. групе бригада ТО КОГБ, а расформирани су 24. окп, 11, 13, и 22. окб Р.

Код *Треће војне области* били су следећи корпуси: 2. (Титоград), 21. (Ниш), 41. (Битољ), 42. (Куманово) и 52. (Приштина), као и Команда одбране града Скопље. У овом делу реорганизације остала је и 37. мтд Р.

Оклопне јединице ове групације биле су организоване по следећем: 211. окбр (1, 2. окб А, мб А, 3. окб Р) и 243. пролетерска окбр (1. окб А, 2, 3. окб, мб Р) преведене из А у Б статус, биле су под командом војне области. Остале оклопне јединице биле су у саставу моторизованих/пешадијских бригада различитих класификација: 2. прол. мтбр Б (окб Р), 4. прол. мтбр А (окб А), 9. мтбр Б (1. окб А, 2. окб Р), 39. пбр А (окб А), 84. пбр А (окб А), 87. мтбр Р (1окб А, 2. окб Р), 212. мтбр Б (1окб А, 2окб Р), 805 пбр Р (настала спајањем 805. пп и 21. окб Р). Изузетак је био 52. корпус где је наређено преформирање 15. пролетерске мтбр у механизовану бригаду формације 2 окб+2 мб, све А класификације, и где су 125. и 549. мтбр преформирани са окб А класификације.

*Пета војна област*¹⁰⁵ са командом у Загребу имала је, поред већег броја самосталних и приштапских јединица, следеће корпусе: 13. (Ријека), 14. (Љубљана), 31. (Марибор) и 32. (Вараждин). Према овом плану остале су до даљег: 6. пролетерска пд Б у Карловцу и Команда одбране града Загреб.

Оклопне јединице у овој области биле су развијене на следећи начин. На територији Словеније: 1. окбр је преведена у Б статус (1, 2. окб А, 3. окб и мб Р). Код моторизованих бригада: 13. прол. мтбр Б (окб Б), 195. мтбр А (окб А), 228. мтбр А (окб А и окб Р) и 253. мтбр Б (окб А). На територији Хрватске, 32. мд А је претворена у територијални корпус са јединицама следеће класификације: 31. мбр преведена из А у Р класификацију (1, 2. окб Б, 1, 2 мб Р), 32. мбр А (1. окб 1, 2. мб А, 2. окб Р), 265. мбр из А у Б класификацију (1. мб А, 2. мб, 1, 2. окб Р) и 73. мтбр Б (окб А), односно 140. мтбр Б, тада још увек без ОЈ у саставу. У саставу 6. прол пд била је 8. пролмтбр са оба окб Р класификације. У састав КОГ Загреб ушао је 205. окб Р. Петрињска 622. мтбр била је формације 2 мтб+2 окб, са једним окб у Р статусу, који је у 1988. преведен у Р статус.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ваљевски 20. пролетерски гардијски механизовани пук и даље је био у саставу 1. пгмд са командом у Београду. Касније, према овом плану, 1. оклопни пук у саставу исте 1. пгмд предислоциран је из Београда у Ваљево и заједно са 20. пуком створио је 2. пролетерску гардијску механизовану бригаду Б са формацијом 2+2 окб/мб од којих само 1. мб активан а остало Р. У реалности на папиру су пренети војна пошта (вп 9845, ратна 2028) и уведен је нови назив, а дошао је и командант из Београда. Нова бригада настала је комплетно на ефективима ваљевског пука и новој техници.

¹⁰⁵ Преглед стања у 5. ВО по формирању у: К. Колшек, *н. д.*, 64–66.

¹⁰⁶ Изјава Ч. Бранковића аутору. Историчар Давор Маријан закључује да је реорганизовање 5. ВО било недвосмислен знак да се са подручја Мађарске више не очекује опасност од Варшавског пакта. – Д. Маријан, *н. д.*, 144.

Војно-поморска област са командом у Сплиту задржала је махом ранију формацију: Команде флоте, 5, 8, 9. војнопоморски сектор, али је добила 9. корпус у Книну, који је настао од 9. пд. Код овог корпуса био је окб Б типа, у саставу 180. мтбр Р. У Истри, окб из састава 25. мтбр (раније 5. армија) прешао је у А статусу у пулску 139. мтбр Б.¹⁰⁷

Ова реорганизација је у приличној мери изменила формацију ЈНА, посебно у фази одређивања класификације појединих јединица. Основно објашњење за увођење плана *Јединство* било је прилагођавање организационе структуре смањеном броју војних обвезника. Тај број је опао после увођења једногодишњег рока у војсци 1985–86. године. Други разлог био је тренд смањења оружаних снага на бројку од 278.513 лица укупно.¹⁰⁸ У периоду 1989. године прилике су сређене и није било значајних промена у готово целој ЈНА, осим што је после догађаја на Косову у пролеће те године из V војне области упућен контингент тенкова Т-55 из 4. окбр за попуну приштинске 15. мбр, односно возача за попуну те бригаде.¹⁰⁹

Реорганизација *Јединство* остала је упамћена као обимна промена која је смањила могућности ЈНА, али и као настојање да се умањи утицај Територијалне одбране у могућим унутрашњим сукобима, као увертира у ратне догађаје и могуће скривене намере војног врха. Остаје за тумачење чињеница да је промена *Јединство* (укидање IX армије у Љубљани) дочекана са доста отпора политичког врха Словеније и њене јавности, а да у другим републикама, Србији поготово, ова промена није изазвала пажњу републичких руководстава. У Србији, та реорганизација је могла да изгледа као ситница у времену бременитом партијским сукобима, питањем покрајина и косовским проблемом. Да ли је војни врх рачунао на такву реакцију српског државног врха – остаје за даља истраживања.

Преформација *Јединство* изведена је у повољном међународном тренутку када се Хладни рат налазио у завршној фази. О томе сведочи драстично смањење и прекатегоризација јединица у простору североисточно од Загреба и у околини тог града, где је од сукоба са СССР-ом увек била јака концентрација оклопно-механизованих снага, махом спремних да одговоре на агресију из правца Мађарске. Већи део јединица спуштен је из А у категорију Б (4. окбр, 73. мтбр, 140. мтбр, 265. мбр, 288. мпоабр) или чак Р (31. мбр). То је могло да значи да југословенски војни планери не очекују агресију Варшавског уговора из правца Мађарске.¹¹⁰

7.9. Побуна на Косову и Метохији 1989. године

Пошто су у току 1988. изведене обимне промене унутар ЈНА према плану *Јединство*, очекивало се да 1989. буде година стабилизовања армиј-

¹⁰⁷ Наредба ССНО, стр. пов. 1514–1, 17. септембар 1987; Д. Маријан, *н. д.*, 2–3.

¹⁰⁸ Исто, стр. пов. 1514–1, 17. септембар 1987.

¹⁰⁹ Исто, стр. пов. 878–1, 19. април 1989.

¹¹⁰ Д. Маријан, *н. д.*, 144.

ских прилика. У међувремену, као измене и допуне плана *Јединство* изведене су неке корекције у формацији (у оквиру 8. пмбтр 1. окб је из Р преведен у А статус).¹¹¹

Крајем зиме 1989. на Космету је букнула нова побуна, која је донела ново ангажовање снага ЈНА, а посебно оклопних јединица. Поново се показало да снаге милиције, ојачане Здруженим одредом милиције Савезног СУП-а, који је имао и нешто оклопних возила смештених у бази Ајвалија код Приштине, нису довољне за заустављање бунта албанског националног покрета.

Председништво СФРЈ наредило је 26. фебруара 1989. посебне мере за очување реда и мира на Космету. Од 6 часова ујутро 27. фебруара јединице ЈНА су стављене у „одређени“ степен приправности. Тенкови и борбена возила су тог дана виђени на путу ка Приштини из правца Титове Митровице, Пећи. Из правца Скопља у поподневним часовима 28. фебруара самоходно је стигла колона Т-55 и БВП из састава 243. оклопне бригаде. Из ужег дела Србије кренула су појачања (1. пгмбр). Возачи за попуњу оклопних јединица 52. корпуса стизали су са разних страна Југославије. Командант 52. корпуса, генерал Андрија Силић, одржао је говор на седници руководства покрајине, обучен у тенковски комбинезон. Првих дана марта (1–4.) на скоро већини путева у правцу ка и од Приштине велики број борбених возила био је у покрету или на застанцима. На неким БВП су маскирани бројеви, а неки су носили по две беле штрафте на предњој страни.¹¹²

Нереди су поново ескалирали 23. марта у Урошевцу, а затим се проширили у демонстрације и изгреде до краја тог месеца. Снаге ОЈ су поново биле у покрету, а милиција је користила возила типа БОВ и БТР-60 за разбијање демонстрације и друге задатке.

У Нишу је 211. оклопна бригада (са придоданим старешинама из Врхнике) извршила делимичну мобилизацију и благовремено стављена у повишени степен борбене готовости. После месец дана боравка у касарни бригада је, према наређењу III војне области, одмаршевала поново у рејон Подујева, где је добила задатак да успостави контролу над општинама Подујево и Вучитрн. Упућени су прво мб из Лесковца и 2. окб, а потом се пребацила цела бригада. Команда бригаде и део јединица били су на аеродрому Батлава, а остале снаге у Вучитрну и селима Лауши и Туларе. Бригада је и у овој кризи провела шест месеци на Косову.¹¹³

Као и 1968. године, и 1981. излазак тенкова и оклопних возила на улице био је довољан да демонстрације почну да слабе. Поново се показало да је војни (и државни) врх посегао за оклопним снагама као ултимативним решењем у унутрашњим изазовима.

¹¹¹ Наредба ССНО, стр. пов, 1514–58/87, 21. април 1989.

¹¹² Према ауторовим белешкама из тих дана на бази извештавања београдских медија и Гласа Америке; *Народна армија*, март 1989.

¹¹³ *Монографија 211. оклопне бригаде*, 61.

Догађаји 1989. утицали су на ново преформирање и појачавање 52. корпуса. План за ојачавање назван је *Голија*. Јединице су преформирани по следећем:

Приштинска 15. пролетерска бригада добила је два механизована батаљона. Један из нишке 211. окбр, раније у Лесковцу,¹¹⁴ постао је 1. мб, други из београдске 1. пгмбр (30 комада са моторима Хиспано¹¹⁵). Људство за тенковске чете у тим механизованим батаљонима дале су I, односно V војна област. Двадесет тенкова Т-55 за преоружање окб са Т-34 стигло је из Јастребарског (тамошња 4. окбр је примила 20 нових М-84). Оклопни аутомобили БРДМ-2 за извиђачку чету стигли су из 1. пгмбр. Вишком људства ранијег 1. мтб 15. бригаде попуњене су друге јединице. У бригаду су уведене нова самоходна противоклопна и противавионска средства.

У 125. бригади, са седиштем у Титовој Митровици и делом у Пећи, за достизање формације мтбр Б типа (2 мтб А у Митровици, окб А са Т-55 и окб Р са Т-34 у Пећи) тенкови су стигли из 3. окб Р нишке 211. окбр, а људство је већ било у оклопном батаљону. То људство је започело преобуку на нови тип тенка. За механизовану чету тог окб ваљевска 2. пгмбр дала је комплетну механизовану чету БВП са људством и техником. Формирана је чета војне полиције А и преоружан је мпоад на самоходна противоклопна средства.

Призренска 549. бригада је пројектована по истој формацији: 2 мтб+2 окб, од којих је други био у Р статусу са Т-34. Тенкове Т-55 за попуњу окб дала је скопска 243. пролетерска окбр из Скопља, а људство је почело обуку на Т-55. За формирање механизоване чете у окб са Т-55 предислоцирана је комплетна механизована чета из 3. пгмбр у Пожаревцу (касније су и у ту јединицу испоручени тенкови М-84). Формирана је чета војне полиције А и преоружан је мпоад на самоходна противоклопна средства.

Остале промене нису се односиле на оклопне јединице. Ове промене је требало реализовати до краја септембра 1989. године. Јединице које су ушле у састав 52. корпуса из других војних области морале су бити потпуно попуњене старешинским саставом и материјалним средствима. Здравствена и било каква друга ограничења нису долазила у обзир.

Према каснијим анализама, задатак *Голија* је демонстрирао филозофију употребе оклопних јединица у смиривању масовне побуне на Косову: „Носиоци демонстрације силе били су оклопно-механизовани састава и јачине вода до батаљона и јединице ВП у садејству са јединицама авијације.“ У задатак су из мирнодопског стања укључене 211. и 243. оклопна бригада. Иако хрватски историчар Д. Маријан сматра да су примери употребе совјетских ОМЈ у Авганистану и у ванредним околностима у другим

¹¹⁴ После повратка 211. окбр у Ниш, од нове технике поново је формиран мб наогузан са БВП. Овај батаљон базирао је у Лесковцу 1990–92. године. – *Монографија 211. оклопне бригаде*, 29.

¹¹⁵ Изјава М. Јанковића аутору.

земљама утицали на планере ЈНА,¹¹⁶ нисмо наишли на потврду посебне концепцијске разраде ове теме. Изненадност догађаја, готовост снага ОМЈ и њихов ефекат на побуњено становништво значајнији су за разумевање употребе ОМЈ на Косову 1989. године. Као, уосталом, у неколико ранијих случајева.

7.10. Наставак реорганизације према плану „Јединство-2/3“

У току 1990. реорганизација је настављена са тенденцијом смањења ЈНА кроз план *Јединство-2*. Међутим, тај план (наредба ССНО држ. тајна 432–1, 28. фебруар 1990) био је сустигнут у реализацији са варијантом *Јединство-3* (нар. ССНО држ. тајна 432–13, 23. јул 1990). Неке промене у *Јединству-3* су идентичне првобитној верзији у *Јединству-2*, а неке су извршене по каснијој верзији из *Јединства-3*.¹¹⁷ Недостатак финансијских средстава за преформирање јединица, бирократска конфузија, нејасни детаљи у приликама на терену – све је то утицало да у кључном периоду пред политички расплет, односно сукоб и распад земље, додатно порасте конфузија око војне организације и намера војног врха у тадашњој ситуацији. Према извештају о борбеној готовости, ЈНА је у 1990. годину ушла са 3.109 тенкова и 1.822 БВП и ОТ.¹¹⁸

Према плану *Јединство-2* дошло је до гашења неколико преосталих дивизија, наставак расформирања и преформирања јединица, као и измена у класификацији појединих јединица. За оклопне јединице предвиђене су следеће промене:

– у III војној области: на Косову 125. и 549. мтбр су подигнуте из Б у А статус, у састав штитске 39. пбр уведен је окб А. Овај батаљон је до тада био у саставу 84. мтбр А која је постала Р јединица. Требало је да се расформира 87. мбтр (2. окб), а Кумановска 592. мтбр да се преформира у мбр А (састава 1–2. мб, окб А, 2. окбр).

– у V војној области: подизање из Б у А статус 13. пролмтбр и њеног окб, 195. мтбр, 265. мбр (у њој су 2. окб и 2. мб били Р), прелазак из Б у Р класификацију за копривничку 73. мтбр (због овога је у Копривницу деташиран део 265. мбр) и петрињску 622. мтбр. Предвиђено је преформирање 228. мтбр (Постојна/Пивка) у мбр А.¹¹⁹

У току примене плана *Јединство-2* (у време када је рађено на даљој верзији *Јединства-3*) донето је још неколико организацијских наређења

¹¹⁶ Д. Маријан, *н. д.*, 153–154.

¹¹⁷ Наредба ССНО, држ. тајна 432–2, 5. март 1990; Наредба ССНО држ. тајна, 432–1, 28. фебруар 1990. (*Јединство-2*) односно 432–12, 23. јул 1990 (доградња по плану *Јединство 2 и 3*).

¹¹⁸ Д. Маријан, *н. д.*, 145. Маријан наводи да је „по мирнодопском устроју било 1148 тенкова и 1013 борбених возила пјешаштва“. Код 5. ВО било је 966 (997 по формацији) тенкова и 562 (од предвиђених 737) ОТ односно БВП.

¹¹⁹ Наредба ССНО, држ. тајна, 432–1, 28. фебруар 1990.

којима је измењена организација појединих састава ЈНА, а у оквиру њих и оклопних јединица.

Формиран је 10. корпус (од Команде одбране града Загреба, делова б. ппд и других снага) који је обухватио гарнизоне Загреб, Сисак, Петрињу, Дуго Село, Јастребарско, Карловац. Корпус је имао састав 4. окбр (подигнута из Б у А класификацију, са 1, 2. мб А и 3. окб Р), 140. мтбр Б која је постала А класификације (састава 1,2 окб А, 1. мб А, 2. мб Р¹²⁰), уградњом делова тада расформиране 31. мбр из Дугог Села, 257. мтбр Р (са 205. окб Р), 622. мтбр која је из Б прешла у Р класификацију (само 1. мтб А) и другим јединицама.

Истим наређењем 221. мтбр у Книну из Б подигнут је у А категорију и попуњен људством из I војне области, а техником из 139. мтбр ВПО. Мостарска 10. мтбр Б преведена је из Б у А статус, а за њену попуњу предвиђено је пребацивање окб из састава 395. мбр, односно мб(-тч) из састава 506. бригаде.¹²¹ Бањалучка 329. окбр је такође преведена из Б у А статус (1, 2. окб А, мб А, 3. окб Р), а за попуњу 2. окб предвиђена су средства из 327. мтбр у Дервенти.

У Словенији, 253. мтбр је преведена у Р статус, а њен окб са Т-34 расформиран. Остале активне делове ове бригаде преузела је 228. мтбр, која је требало да у наредном периоду буде механизована. Из састава КОГБ издвојен је 11. окб и уграђен у 37. мтбр уместо 4. мтб у Новом Пазару.¹²²

Међутим, било је разлика и бројности јединица А класификације, па је тако 228. мтбр имала 2.370 људи (највише у V војној области), а суседна 13. пролетерска мтбр 1.757 (најмање у V војној области). Бројно стање у механизованим бригадама износило је 1.400–15.00 људи, односно нешто мање за оклопне бригаде.¹²³

У овом периоду уведена је нова тзв. четворна формација у оклопним јединицама, са водовима у којима су била по четири борбена возила. У појединим окб–мб налазиле су се по три чете са по четири борбена возила. Формација окб је била следећа: 27 тенкова и 13 БВП, односно код мб 26 БВП и 13 тенкова. Ову формација је требало применити у свим јединицама наоружаним тенковима М-84, Т-72, Т-55 и БВП, а код јединица са Т-34 задржати тројну формацију.¹²⁴ Давор Маријан сматра да су преформи-

¹²⁰ У састав бригаде у Дугом Селу пред рат је из Петриње пребачен један окб „потпуно нових“ Т-55 пољске производње. Изјава пуковника Желимира Глишовића аутору, 26. јануар 2009.

¹²¹ У оквиру бригаде је извршена прерасподела, па су неке јединице као лад ПВО преведене у Р статус, ради појачања са ОМЈ. Изјава Слађана Ђорђевића аутору, 15. март 2009.

¹²² Наредба ССНО, стр. пов. 1248–1, 22. мај 1990; исто, држ. тајна, 432–33, 19. децембар 1990; Д. Маријан, *н. д.*, 3–4, односно документ на 251–253.

¹²³ Д. Маријан, *Слом Титове армије, ЈНА и распад Југославије 1987–1992*, Загреб 2008, 58.

¹²⁴ Наредба ССНО, држ. тајна, 432–33, 19. децембар 1990; Изјава Ч. Бранковића аутору; *Измене и допуне правила тч, вод и тенк, и мч, вод и одељење*, ССНО 1990. Ово наређење УОМЈ, инт. бр. 1149–1, од 22. октобра 1990. ступило је на снагу 1. новембра 1990. Све команде ОМЈ биле су у обавези да доставе предлоге допуна до 1. септембар 1992, ради израде коначног правила.

рани батаљони имали „у упораби сву борбену технику“.¹²⁵ У оваквој формацији оклопномеханизоване снаге ЈНА су ушле у рат 1991, али је током 1992. враћена уобичајена тројна формација. У току рата ова формација је омогућила дејство у пару у источној Славонији (1. пгмбр), где се сматрало да овакво деловање спречава губитке. Генерално узев, људство преформираних јединица није се сналазило у новој четворној формацији, јер је тројна формација била укореењена деценијама.¹²⁶

Доградња формације по плану *Јединство-3*, уз наведене измене, спроведена је у другој половини 1990. године. Према овом плану (уз промене предвиђене *Јединством - 2*), у оквиру:

– I војне области: већи број мтбр са оклопним батаљонима су преведене из Б у Р стање (све у Босни и Херцеговини: 6. прол, 16. прол, 343, 395, 327. мтбр из које је изузет окб односно 504. мтбр КОГБ). У А стање преведене су 1. пгмд¹²⁷ са 2. пгмбр и приштапским и јединицама за подршку, потом 51. мбр, 453. мбр, све из Б класификације.

– III војне области: самосталне 211. окбр и 243. пролетерска окбр преведене су из Б у А статус. Такође и 5. пролетерска у Титограду и 9. мтбр у Зајечару. У Р статус преведене су 2. пролетерска 89, 164, 168, 175, 212. и 805. мтбр. Предвиђало се даље механизовање 592. мтбр А (мбр А).

– V војне области: у А статус подигнута је 1. окбр у Врхници.¹²⁸

У доградњи промена по плану *Јединство-3*, за 1991. годину било је предвиђено да се 49. мтбр преведе у 49. мбр Р, односно 228. мтбр А поново у мбр А.¹²⁹ У оквиру ове верзије плана *Јединство* (2 и 3) знатно су појачане јединице војне полиције. На нивоу све четири војне области формиран су заштитни пукови (93, 95, 65. и 85.), а на нивоима корпуса батаљони војне полиције. Ове формације попуњене су новим домаћим точкашима БОВ-ВП, које је у том периоду у већој серији произвео ТАМ из Марибора.¹³⁰

Планови *Јединство* и *Петогодишњи план развоја ОС СФРЈ* предвиђали су до 1995. године преформирање шест моторизованих у механизоване бригаде и то: 8. пролетерске, 49, 125, 140, 228. и 592. мтбр.¹³¹ У првом кораку то би биле само 228. и 49,м а потом и 592. бригада. Померања оклопних јединица ка А класификацији „учињено је због дотадашњег мирнодопског устроја у којем су те постројбе биле најспремније и покретљивије“. Део ових снага у V војној области означен је као „снаге за

¹²⁵ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 143.

¹²⁶ Изјава М. Јанковића аутору.

¹²⁷ У њеном саставу 1. пгмбр је добила нове БВП М-80А за поуну уместо оних који су предати 15. окбр, као и 20 нових М-84 из Славонског Брода. – Изјава М. Јанковића аутору.

¹²⁸ Наредба ССНО, држ. тајна 432–12, 23. јул 1990 (доградња по плану *Јединство-2/3*).

¹²⁹ Исто, стр. пов. 473–1, 21. фебруар 1991.

¹³⁰ Исто, држ. тајна, 432–12, 23. јул 1990. У јединицама 5. ВО на прелазу 1989/90. било је 520 Т-55, 121 М-84, 96 Т-34 и 15 ПТ-76. – Д. Маријан, *Слом Титове армије*, 60.

¹³¹ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 147.

интервенцију“: код 4, 140. и 8. пролетерске моторизоване бригаде, а касније и снаге 32. корпуса.¹³²

Развој ОМЈ ЈНА са више од 7.300 борбених возила у строју 1990. године (не рачунајући ТЗИ, носаче мостова) перспективним планом 1991–2000. био је предвиђен са још већи замахом преформирањем десет моторизованих бригада у механизоване бригаде, како би ОМЈ 2000. године имале 20 мбр, 6 окбр, односно 84 окб, 46 мб и 46 окб у саставу пешадијских здружених састава. При томе је требало до 1995. да се формира 5 мбр и 5 мбр у периоду 1996–2000. године. До 2000. тенкови Т-34 би се расхodoвали, а њих би заменили тенкови М-84А. У истом периоду предвиђена је производња новог домаћег тенка „Вихор“ који би се производио 1995–2010 (по 100 годишње). Ти тенкови би од 2005. потискивали из оперативне употребе тенкове Т-55. Интензивирањем производње БВП М-80А повлачили би се ОТ М-60. Они би до 2005. били задржани у окб и мб здружених јединица пешадије и инжењерије, а експлоатациони век би завршили 2005. до 2010.

План развоја 1991–1995.¹³³ требало је материјално покрити са 3.078 тенкова (680 М-84А или 22%, Т-72 65 или 2%, Т-55 1564 или 51%, Т-34 723 или 24% и ПТ-76Б 48 или 1,5% од укупног броја тенкова), 2.169 ОТ/БВП (1.422 М-80А или 66%, 398 М-60П/ПБ или 18%, 157 БРДМ-2 или 7% и 192 БТР-50ПК/ПУ или 9%) – укупно 5.249 основних борбених возила 1995. године, без возила артиљеријске, противоклопне подршке, ПВО, инжењерије и логистике (око 2.200 возила).

Од 1990. планирано је да почне серијска производња БВП М-80А1 са новом куполом „Видра“ и топом 30 мм, новог извиђачког ОИВ М-90 (БВП М-90И) ради замене ОИА БРДМ-2, производња серије командних БВП М-80А КЧ и КБ (за командира чете и батаљона) и ВКМ-80 за ниво бригаде-дивизије, ради замене БТР-50ПК/ПУ. За побољшање ПВО у ОМЈ развијена су нова средства на шасијама БОВ и БВП М-80А – самоходни топови 30/2 и ракетни лансери ПВО Стрела-10М (на БВП М-80А). Израђени су идејни пројекти за самоходни ПА топ 40/2 мм на шасији тенка М-84А и самоходни топ 125 мм ради замене старијих самоходних оруђа, али се од тих пројеката одустало. Развијен је прототип самоходног минополагача на шасији БВП М-80А (МОС М-80А) и више наменских возила. У 1991. годину ЈНА је ушла са 443 тенка М-84 и 73 Т-72. Ови тенкови били су у саставу: 1. пгмд (1, 2, 3. пгмбр), 1, 4, 211, 243, 252. окбр, 51. мбр, као и ШЦОМЈ и 980. НЦ у Бања Луци. Имала је 1.614 комада Т-55 и 889 Т-34, 994 М-80/М-80А и 551 М-60П/ПБ.¹³⁴

Остаје питање, које поставља хрватски историчар Маријан: да ли је „...с прекласификацијом у А постројбе у В војној области војни врх покушао

¹³² Исто, 155.

¹³³ Студија развоја ОМЈ до 1995. године, ГШ ОС СФРЈ – Управа ОМЈ, 1990.

¹³⁴ Анализа и перспективе развоја ОМЈ, ГШ ВЈ, Управа КоВ ВЈ, Одељење ОМЈ, ВТ-СП Бр. евиденције 1, 1993.

превладати овисност о људству на подручјима где су Хрвати били већина, ослањајући се на новачке из других дијелова Југославије. Инзистирање на оклопним и механизираним саставима због средстава ратне технике којим су били опремљени, а која су у борбеном погледу најдјелотворнија, било је у складу с повољним учинцима које су имали на Косову почетком и крајем осамдесетих година“.¹³⁵ Индикација јачања војне организације за унутрашњу употребу било је и стварање појединих снага војне полиције, а посебно заштитних моторизованих пукова на нивоу сваке војне области, који су батаљоне војне полиције и диверзантске одреде спојили у јединствене формације. Ове јединице су имале оклопне тачкаше типа БОВ за брза дејства у случајима кризе на појединим просторима. Хрватски аутори који су се бавили овом проблематиком сматрају да је променама у оквиру плана *Јединство* ЈНА дошла у повољан положај за „агресију“ на Хрватску 1991. године. Слично мишљење деле поједини аутори из Босне и Херцеговине.

У Србији није било таквих тумачења, због мање заинтересованости за овај проблем и недоступности архивске грађе. Генерал Милисав Секулић, међутим, сматра да су планови *Јединство* тако конципирани „да се у првој фази објективно ослаби ЈНА и максимално смањи њена борбена способност у активностима којима је требало сачувати унутрашњу стабилност земље. Преко ноћи нестајале су јединице чије задатке није нико преузимао. Расформирањем таквих јединица читаво подручја остала су без активне војске. Техника, ма како била моћна, остајала је без послуга и посада. Број људства на стражама и обезбеђењима радикално је смањен“.¹³⁶ Сличне тврдње износила је одбрана на суђењу групи официра који су после борби са хрватским снагама предали варајдински 32. корпус, септембра 1991.

Плановима *Јединство-2/3* битно су смањени број и врста јединица са сталним војничким саставом. Многе јединице на просторима где се могао очекивати отпор постојању СФРЈ преведене су у Р статус – саставе који се мобилишу само у рату. Јединице које су остале у А саставу биле су малобројне и организацијски неспремне за брзо покретање. У таквој ситуацији растао је значај територијалне одбране и резерве ЈНА, које су углавном имале једнонационални састав. Није требало много знања да би се закључило колика је била неупотребљивост ових јединица како за спречавање, тако и за избијање грађанског рата у вишенационалној СФРЈ.¹³⁷

„План *Јединство 2–3* нанели су у конкретној ситуацији више штете него користи самој армији у извршењу њених задатака“, оценио је тадашњи командант В војне области, генерал Колшек. „Уверење у исправност тога плана... као и неспремност за корекције својих ставова и мењање

¹³⁵ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 4–5.

¹³⁶ Мр Милисав Секулић, *Југославију нико није бранио а Врховна команда је издала*, Београд 1997, 15.

¹³⁷ Мр М. Секулић, *н. д.*, 35.

*превазиђеног, били су последица свих каснијих догађаја. Бројне сугестије и захтеви, који су се односили на односе с републичким руководствомима Словеније и Хрватске, нису уважени а процене из команде 5. во само су понекад прихватане. Смањени су управо они састави који ће у 1991. години бити највише потребни – специјализовани састави и органи безбедности“.*¹³⁸

¹³⁸ К. Колшек, *н. д.*, 68.

Почетком 1980-их започела је масовна серијска производња БВП М-80, потом и М-80А. На фотографији горе БВП из састава 3. пролетерске гардијске механизоване бригаде у Пожаревцу (Дом ЈНА Пожаревац), доле: БВП М-80А из састава 211. оклопне бригаде (снимио аутор)

Са једне вежбе средином 1980-их година у савлађивању водених препрека:
БВП М-80 бр. 11930 из састава 3. пролетерске гардијске механизоване бригаде
(Пожаревац)

Командно возило М-80 ВК развијено на бази возила БВП, остало је само
у прототипској фази и није уведено у наоружање ОМЈ ЈНА

Модификација БВП у минополагач МОС (снимио аутор)

Прототип санитетске верзије БВП (снимио аутор)

БВП М-80А1 са куполом Видра. Уочљива је разлика у односу на стандардну куполу. Овде на полигону фабрике ФАМОС током испитивања

Један од БВП М-80А (12210) без надградње, снимљен у Техничком опитном центру после неке од модификација (снимио аутор)

Прототип возила БВП са ПА топом 30/2 није ушао у наоружање ЈНА
(снимио аутор)

Први тенк Т-72М набављен 1979. за ЈНА
са карактеристичним штитницима био је тенк бр. 20269 (снимио аутор)

Први из серије од десет произведених и набављених 1981. тенкова Т-72 (20641), коришћених углавном у ШЦОМЈ

Други тенк (20642) из исте серије са уграђеним метео-сензором А20ХМБ(Л), какав је касније уграђен на првој серији тенкова М-84

Један од два тенка Т-72 који су коришћени за освајање производње тенка М-84 означени су као ОР-1 и ОР-2. Тенк ОР-2, је 1990. године упућен у фабрику Искра – Електрооптика, ради уградње новог система за управљање ватром. Тенк је остао у Словенији и данас се налази изложен у Парку војашке згодвине у Пивци

Детаљ: серијски производни број овог тенка (снимио аутор)

Поглед на куполу тенка Т-72 (ОР-2) и серијског тенка М-84, ради уочавања разлика на куполи. Овде у Парку војашке згодовине у Пивци (снимио аутор)

Колона првих примерака тенкова Т-72 из које ће настати југословенски М-84, током проба. Челни тенк, Т-72 са метео-сензором А20ХМБ(Л), потом Т-72 са ознаком ОР на десној страни куполе и два М-84 из прве серије са истим метео-сензором

Изглед једног од тенкова Т-72 (20648) из прве испоручене серије. Уочава се недостатак рефлектора и димних кутија на куполи тенка. Тенк је од пријема у ЈНА 1981. до 2002. службовао у ШЦОМЈ, наставном центру и јединицама ВРС (снимио аутор)

Тенк 20961 предводи колону тенкова Т-72М из састава 1. оклопног пука на вежби Јединство 83 (МЦО)

Спој БВП из 1. пролетерског механизованог пука и тенкова Т-72 1. гардијског окп, био је упечатљива слика на вежби Јединство 83 и демонстрирао је процес механизације ЈНА (Фото-центар)

Поглед на тенк Т-72М из састава 1. оклопе бригаде ВЈ, после 23 године употребе и борбених дејстава 1991. и 1999 (снимио аутор)

Трећи примерак тенка Т-72 произведен по лиценци у Југославији означен је као Т-72МЈ. Тенк је касније служио само за обуку војника техничке службе (снимио аутор)

Јавна промоција тенкова М-84 била је на Паради победе 9. маја 1985, али у недостатку њиховог потребног броја, ешалон је допуњен тенковима Т-72. На доњој фотографији, део ешалона са тенковима М-84 прве серије, на горњој, део ешалона са тенковима Т-72 (снимио М. Риљић, МЦО)

Чеоно изглед тенка М-84 прве серије (21092), са препознатљивим детаљима:
преклопним метео-сензором А20ХМБ(Ј) (снимио аутор)

Бочни изглед тенка М-84 из прве серије (21108), испоручене 1986. године
252. оклопној бригади (снимио аутор)

Почетком 1980-их у наоружање ОМЈ ЈНА уведене су веће серије самоходних хаубица 2С1 Гвоздика калибра 122мм. На фотографији: ешалон самоходног дивизиона на Паради победе у Београду, 9. маја 1985 (МЦО)

Уз сваки самоходни дивизион хаубица 2С1 испоручен је један број командних оклопних транспортера 1В 13-14-15-16, који су се разликовали по опреми и нивоу јединице (батерија – дивизион) у којем су били коришћени. Овде по један такав „КОТ“ на челу батерија од по четири Гвоздике (211. окбр)

Самоходна оруђа М-36 и поред застарелости коришћена су током 1980-их (и још две деценије касније) у оклопним, механизованим, моторизованим и пешадијским бригадама, у њиховим противоклопним дивизионима. Овде попуна муницијом у теренским условима у 3. пгмбр, средином 1980-их (Пожаревац)

Обука нишанција за тенк Т-34Б у 41. оклопном пуку у Прилепу, 1982 (М. Николић)

У другој половини 1980-их тенкови Т-34Б и даље су били у саставу моторизованих и пешадијских јединица ЈНА. Горе: 19005 – командни тенк 2. тенковске чете 253. окб. Доле поглед на део парка борбених возила: тенк 9966 и вучни воз МАЗ-537Г из састава исте јединице, Випава, април 1988 (КА)

Један од тенкова Т-55А(ч) бр. 20195, из састава пожаревачке 3. пгмбр на једној од вежби средином 1980-их (Пожаревац)

Људство 211. окбр из Ниша укрцава се у тенкове Т-55 А(ч) (211. окбр)

Замена мотора на тенку Т-55 из састава 211. окбр, помоћу крана на камиону-радионици ЗИЛ-131, средином 1980-их година (211. окбр)

На делу флоте тенкова Т-34Б уграђен је југословенски радио уређај РУТ-1, идентичан као и у тенковима М-84. На пример, тај уређај је уграђен на 30 од 33 тенка у саставу 253. окб (КА)

Противоклопно самоходно оруђе М-83, познато као БОВ-1, ушло је у састав противоклопних јединица ЈНА. Овде колона таквих возила на вежби Јединство 83 (МЦО)

Самоходни ПА топови БОВ-3 произведени су у великој серији до краја постојања СФР Југославије и ушли су у наоружање снага ЈНА. Током ратова 1991–1999, многа од ових возила су коришћена као лака оклопна возила и за подршку пешадији. Овде, БОВ-3, бр. 12611 у саставу 3. пгмбр (Пожаревац)

У другој половини 1980-их набављена је мања партија ракетног система Стрела 10М уграђеног на оклопни транспортер МТ-ЛБ (снимио аутор)

У Југославији систем Стрела 10М је произведен је у неколико примерака, уграђен на возило БВП и означен као Стрела 10М2Ј - овде уз оригиналну совјетску верзију на возилу МТ-ЛБ (снимио аутор)

Један транспортер МТ-ЛБ без икакве надоградње или са скинутим системом С-10М, коришћен је касније за обуку – овде у центру у Пожаревцу. Доле, један БВП такође без система Стрела 10 снимљен у Техничком опитном центру (снимио аутор)

Пуковник Илија Пиљић, командант 211. оклопне бригаде и пуковник Будимир Гаврић, командант 1. оклопне бригаде, разговарају са резервним саставом из Словеније којим су привремено биле попуњене јединице 211. бригаде, логор код Вучитрна, април 1989 (211. окбр)

Тенкови Т-55 на косовским друмовима, фебруар–март 1989

Оклопно-механизована јединица креће на задатак, Косово, фебруар–март 1989

Догађаји на Космету 1989. утицали су на ново преформирање и појачавање 52. корпуса. Приштинска 15. пролетерска бригада добила је тако два механизована батаљона са возилима БВП М-80 (М. Николић)

8. ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ ЈНА У РАТУ 1991–1992

Грађански рат који је 1991. запалио југословенске просторе однео је са историјске сцене и другу Југославију, после 46 година трајања. У рату који је имао неједнако трајање, разне динамике према времену и територији сукоба, одлике сукоба етничких група, агресије и грађанског рата, нестала је и Југословенска народна армија. Она је у сукоб ушла са невероватном мисијом – да одбрани оно што је већина политичких републичких елита напустила. Она је баштинила целокупну територију, а у ствари као да је није било нигде. У сукоб је ушла моћна, као чинилац мира и фактор раздвајања сукобљених снага, а изашла је на крају као војска једног народа, као агресор према другима и у доброј мери војнички и још више политички поражена.

Армијски врх је на бази претходних искустава, у многоме, рачунао на оклопне снаге као пресудан фактор у смиривању тензија. Зато су оне биле укључене у сукоб од првих инцидената почетком 1991. године.

8.1. *Оклопне јединице у тампон- зонама и на улицама у пролеће 1991*

Први вишестраначки избори у Словенији и Хрватској 1990. године на којима су смењене до тада неприкосновене комунистичке власти, преузимање оружја Територијалне одбране република и све веће напетости према ЈНА у Словенији, односно тензије на међуетничким подручјима и самопроглашење аутономности српских области у Хрватској довели су до првих оружаних сукоба у другој половини 1990-их и почетком 1991. године.

Четврта оклопна бригада из Јастребарског имала је први задатак када је извезла тенкове из касарне 23. новембра 1990, у времену преузимања евиденције и секретаријата за народну одбрану Словеније. После тога следила су нова ангажовања.¹ Једна тенковска чета ове бригаде са тенковима М-84 у периоду 24–26. јануара 1991. обезбеђивала је аеродром Плесо.²

До првог право ангажовања оклопних јединица ЈНА дошло је у Пакрацу, у периоду од 2. до 18. марта. Борбена група из састава 2. мб 265. бригаде³ пупућена је у то место, са претежно српским становништвом, да би раздвојила сукобљене стране: специјалну јединицу МУП-а Републике

¹ *Три године приправности*, Народна армија, 13. фебруар 1992.

² *Ратни пут 4. оклопне бригаде ЈНА* (Радован Тачић, *Стаклени тенкови, моћ и немоћ 4. оклопне бригаде*, 1994) са сајта: Српски оклоп.

³ Батаљон је био „готов“ на нивоу корпуса, у 6-часовној готовости, и то је требало да буде на шест месеци, то јест до 1. јула 1991. Ескалација сукоба је затекла 2/265. у таквом стању и зато је он у периоду март – септембар 1991. био употребљиван више него остале јединице бригаде. – Изјава Ч. Бранковића аутору.

Хрватске и локалне полицајце српске националности који су одбили да носе ознаке нове хрватске државе, ушли у полицијску станицу и однели оружје. У овом ангажовању отворена је ватра са једног БОВ-а хрватске полиције на припаднике борбене групе ЈНА, на шта је један од војника-тенкиста узвратио. Био је то почетак напада на снаге ЈНА, на које до тада нису вршени оружани напади када су биле ван касарни. Иако је тензија била веома велика и трајали вишесатни преговори, није дошло до наставка сукоба и реакције снага ЈНА.⁴ Давор Маријан сматра да је ово први пример употребе оклопно-механизованих снага ЈНА у стварању тампон-зона између сукобљених страна.

У међувремену је дошло до нове употребе ЈНА и њених оклопних јединица, и то у југословенском и српском главном граду где је опозиција организовала велике демонстрације 9. марта. Догађаји тог дана отворили су нову станицу у политичком животу Србије и довели је на тренутак до ивице грађанског рата. Забрана демонстрација изазвала је ерупцију гнева опозиције и њених присталица у центру Београда. Судар полиције и демонстраната био је најжешћи до тада: у одвојеним сукобима погинули су један демонстрант и један полицајац. У поподневним часовима стање се стишало, али је председник Србије Слободан Милошевић тражио помоћ од војног врха. Председништво СФРЈ је на предлог руководства Србије донело одлуку о ангажовању дела снага ЈНА, „да би се спречило опасно заостравање сукоба и обезбедило функционисање правне државе, те миран и демократски расплет нагомиланих проблема...“ Око 18,30 те вечери, тенкови и борбена возила 1. пролетерске механизоване бригаде пуковника Милорада Вучића изашли су на улице Београда и посели Савезну скупштину, Главну пошту, Дом ЈНА, зграду ССНО, Бранков мост и друге значајне тачке у граду. У међувремену, неки лидери српске опозиције били су ухапшени. Армијско гласило *Народна армија* наводи да је задатак био „извршен без иједног озбиљнијег неспоразума са грађанима, било каквог кварна на возилима, инцидента, саобраћајног удеса. Војници су се достојанствено понели према ретким провокаторима...“ Снаге 1. бригаде повукле су се у касарну у недељу, 10. марта око 16 часова.⁵ По њиховом повлачењу дошло је до масовног окупљања студената на Теразијама. Њихови скупови су се претворили у вечерње политичке митинге. Иако су оклопне снаге употребљене знатно после сукоба демонстраната и милиције и нису учествовале у сукобима, остаје утисак да се државни и војни врх одлучио да политичке проблеме (овде идеолошке, а не националне или међуетничке природе) решава употребом и интервенцијом тенкова.⁶

⁴ Материјал *Окучани 1991/1992*, пук. Чедомир Бранковић, 20. децембар 2008, Ниш; Мр М. Секулић, *н. д.*, 77–78; Ј. Цокић, *н. д.*, 107–113; *Народ заштићен од насиља*, Народна армија, 7. март 1991.

⁵ *Заустављена ескалација насиља*, Народна армија, 14. март 1991.

⁶ Према наређењу датираним крајем јануара те године, које је поновио заменик начелника ГШ ЈНА (управа за ОМЈ) 2. марта 1991 (!), један окб 252. оклопне бригаде А прешао је из Краљева у Гардијску бригаду као њен оклопни батаљон, у касарну „Васа

Крајем марта дошло је до новог ангажовања оклопних јединица ЈНА, овог пута на успостављању тампон-зоне у рејону Плитвица после сукоба хрватске полиције и српске милиције Крајине. У акцији је учествовао по један батаљон из 329. и 4. оклопне бригаде. Првог априла 1. окб 329. бригаде је стигао на Плитвице и препотчињен команди 10. корпуса.⁷ Механизовани батаљон 4. окбр из Карловца упућен је у то подручје 30. маја. Његове снаге биће у наредним месецима распоређене у простору Коренице, Корнатског Моста, Мукиња, Љубова, Теслинграда и Госпића. На Слуљ је упућен 1. оклопни батаљон из исте бригаде, који је на даље извршавао задатке на простору Кордуна.⁸ Из Бања Луке су, 31. марта 1991, отишле јединице 329. окбр: 1. оклопни батаљон у шири рејон Бихаћа, где је у рејону Плитвица ова јединица формирала тампон-зону између хрватске полиције и милиције САО Крајине. Овај батаљон је до почетка септембра те године задржао такву улогу и био раштркан по мањим целинама у широј зони овог подручја.⁹ Снаге 9. корпуса са седиштем у Книну (окб код 221. мтбр) биле су ангажоване на сличном задатку у рејону река Зрмање и Крке, као и у Кијеву. После отварања полицијске станице у овом етнички хрватском селу, које је било у ширем српском окружењу, у њему су нарасле тензије.¹⁰

Почетком априла на колегијуму ССНО одлучено је да се оклопне јединице ЈНА у подручјима међунационалних тензија појачају снагама са истока земље. Из панчевачке 51. мбр у састав петрињске 622. мтбр упућен је окб са потпуно новим М-84. Наређено је да по један батаљон из 36. и 453. мбр новосадског 12. корпуса пређу у подручје источне Славоније. Први окб 51. мбр стигао је током априла у неколико ешелона у Приједор, одатле прешао у Петрињу и на Банији деловао ван формацијског састава бригаде до маја 1992.¹¹

У првој недељи маја оклопни батаљон 10. мтбр из Мостара упућен је на Купрешку висораван. Наређење за покрет добио је у потпуној тајности, али је „линијом ОНО и ДСЗ“ вест стигла на терен којим је батаљон требало да прође, после чега је дошло до његове блокаде. Већ на самом

Чарапић“ у Београду. Рок извршења био је до 30. марта, а батаљон је у ратном развоју и даље био код 252. окбр. Ради попуне бригаде, после одласка овог батаљона за Београд, 2. окб Р је преформиран у 2. окб А типа.⁶ Није нам познато да ли наређење од 2. марта и потоње пребацивање овог батаљона има директне везе са употребом силе против демонстрацата из редова српске опозиције.

⁷ Команда 5. корпуса, стр.пов 4-4, 20.01.1992.

⁸ *Ратни пут 4. оклопне бригаде ЈНА; Сарадња с народом траје*, Народна армија, 4. јул 1991, *Три године приправности*, Народна армија, 13. фебруар 1992; Пуковник Радован Тачић, *Стаклени тенкови, моћ и немоћ Четврте оклопне бригаде*, Вршац 1994, 168.

⁹ *Српска војска*, бр. 44, 27. мај 1997; Бранко Сузић, мајор ОМЈ, *Ударне песнице Прве оклопне бригаде*, Бања Лука 1995, 11-21.

¹⁰ *Време ни рата ни мира*, Народна армија, 9. мај 1991.

¹¹ *Споменица Педесетпрвој механизованој бригади 1991-1992, Прилог за монографију*, Панчево 1998. Тенкови тог батаљона, који су и касније остали на том подручју, ушли су у састав Српске војске Крајине.

изласку из Мостара било је провокација из група које су посматрале оклопнике у покрету, а 7. маја батаљон је зауставило хрватско становништво код села Полог у западној Херцеговини.¹² Ради деблокарања батаљона, из састава ШЦОМЈ формирана је борбена група батаљонске јачине која је усиљеним маршем са Мањаче преко Кључа и Шипова стигла у рејон Доњег Малована код Купреса. Занимљиво је да су посаде тенкова М-84 и Т-72 попуњене питомцима 44. класе ВА, тада завршне године школовања. После интервенције председника председништва БиХ Алије Изетбеговића, колона је пропуштена и потом смештена у Купресу. Деветог маја пропуштене су и снаге 10. бригаде, јер су барикаде повучене. Касније су оба оклопна батаљона (од борбене групе ШЦОМЈ је такође формиран батаљон) прешла у састав 9. корпуса у Книну.¹³

У Србији је извршена мобилизација код 453. мбр, 211. окбр и 1. пгмд. У тој првој мобилизацији, најуспешнијој од свих у 1991, било је чак 107% попуне код 1. пгмбр! После 18 дана, међутим, резервни састав је пуштен кућама. Део овог људства и активног састава (211. окбр) попунио је 3. окб/1. окбр у Врхници и 2. окб/228. мтбр у Пивки, који су били Р класификације и нису имали људство.¹⁴

После сукоба у Боровом Селу 2. маја, када је погинуло више припадника МУП-а Хрватске у намери да заузму то село у коме је било наоружаних Срба, оклопне снаге 12. механизоване бригаде изашле су из Осиека и разместили се у шири простор овог села. Део бригаде који је дошао у Борово Село извукао је забарикадиране муповце из неких кућа, раздвојивши и овде „зарађене“ стране.¹⁵ Како су нарастале тензије на овом простору оклопни састав бригаде изашао је 27. јуна предвече из касарне и том приликом се сукобио са снагама ЗНГ, али је успео да се провуче кроз невешто постављене барикаде у граду, уништавајући при том нека путничка возила.¹⁶ Слика како тенк Т-55 гази путничко возило „Фићу“, снимљена том приликом, постала је пропагандни поен за хрватску страну, илустрација „агресије“, али и упечатљива слика често неадекватне употребе тенкова ЈНА у овом рату.

У условима сталног раста напетости, Председништво је 9. маја 1991. донело одлуку о разоружању свих паравојних формација са почетком примене од 22. маја. У току маја делови 265. оклопне бригаде налазили су се на гарнизонском полигону Лепирац. Према наређењу команданта

¹² *Препреке неповјерења*, Народна армија, 16. мај 1991; Изјава пуковника Јадранка Јандрића аутору, 23. март 2009.

¹³ *Препреке неповјерења*, Народна армија, 16. мај 1991; Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 84; Исти, *Слом Титове армије*, 256; Изјава пуковника Милана Мојсиловића аутору, 29. јануар 2009.

¹⁴ *Ти дивни људи, храбри млади ратници*, Народна армија, 22. децембар 1991; Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 158–159.

¹⁵ *Гдје је војска ту је и мир*, Народна армија, 9. мај 1991; *Репорт истине*, Народна армија, 16. мај 1991.

¹⁶ *Мржња се разбуктава*, Народна армија, 6. јул 1991; М. Секулић, *н. д.*, 126.

бригаде, а због општег погоршања ситуације, 2. мб/265. окбр стављен је у тренутну борбену готовост. Ова јединица је од 21. маја до 5. јуна 1991. извршавала активности на полигону Слуњ, уз маршевање сопственим ходом у оба правца. У јулу, већи део јединица налазио се у систему обезбеђења касарне и објеката.¹⁷ Крајем јуна 1. батаљон 36. механизоване бригаде распоређен је у Белом Манастиру и околини.¹⁸ У исто време дошло је до друге мобилизације у 1. пгмбр (97% одзива, 35% нови резервисти). Бригада је у ноћи 3. јула кренула ка Срему и разместила се око Сремске Митровице, док је панчевачка 51. механизована бригада пребазирана у западну Бачку у зону Апатин – Црвенка – Озаци.¹⁹ У августу је на Слуњ дошао 2. окб 4. окбр, који ће током јесени бити ангажован у борбама на овом делу Крајине.²⁰

Даљу улогу јединица ОМЈ у ванредним приликама прецизирало је Упутство за употребу ОМЈ у ванредним приликама, које је 28. јуна потписао начелник ГШ Оружаних снага СФРЈ. Према Упутству, у ванредним приликама јединице ОМЈ су имале следеће задатке: осигурање граница, појачано осигурање војних објеката, учешће у осигуравању привредних, друштвених и других значајних објеката, блокада подручја, постављање барикада и запрека на путевима и улицама, патролирање по одређеним рејонима, демонстрација силе, разбијање рушилачких демонстрација, откривање, разбијање и уништавање диверзантских, одметничких, терористичких и других скупина, угушење оружане побуне и спречавање побуне.²¹

8.2. Рат у Словенији

Иако су тензије и етнички сукоби у Хрватској трајали више месеци на ширем простору где је живело српско становништво, прави рат је дошао крајем јуна и то, изненађујуће за југословенску јавност – у Словенији. Тензије између ЈНА и словеначких републичких органа порасле су пролеће 1991. године, упоредо са све енергичнијим политичким корацима те републике усмереним према осамостаљивању и напуштању Југославије. Однос према ЈНА у Словенији одавно је био на ивици непријатељства, а на ту атмосферу надовезало се неколико инцидената који су представљали увод у оштар сукоб који је уследио.

После хапшења и пуштања двојице припадника ЈНА од стране словеначке територијалне одбране (ТО) опкољен је наставни центар ТО у месту Пекре. У том центру су држани поменути припадници армије. Блокаду центра је својим снагама – са оклопним транспортерима кор-

¹⁷ Материјал *Окучани 1991/1992*, пук. Чедомир Бранковић.

¹⁸ М. Секулић, н. д., 133. *Кронологија рата, Агресија на Хрватску и Босну и Херцеговину (с нагласком на страдања Хрвата у БиХ) 1989–1998*, Загреб 1998, 73.

¹⁹ *Ти дивни људи, храбри млади ратници*, Народна армија, 22. децембар 1991; *Споменница Педесетпрвој...*, 86.

²⁰ *Ратни пут 4. оклопне бригаде ЈНА*; Р. Тачић, н. д., 265.

²¹ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 159.

пусне војне полиције – извршио командант 31. корпуса генерал Мићо Делић, (без знања и одобрења команде V војне области).²² У току те акције око наставног центра ТО било је размештено седам тенкова. После овог инцидента 23. маја, као и инцидента у коме су грађани Марибора покушали да спрече да се једно возило БОВ војне полиције врати из једне у другу касарну, када је несрећним случајем настрадао један од протестаната, словеначке снаге ТО су у ноћи 26/27. маја заробиле четири противавионска борбена возила БОВ, тек произведена у фабрици ТАМ у Марибору. Та возила су под притиском армије касније враћена, у Дубови, на граници са Хрватском, а потом испоручена јединици у Титограду.²³

Средином маја, оклопне снаге 1. оклопне бригаде (Врхника), 4. оклопне бригаде (Јастребарско), 13. пролетерске мтбр (Илирска Бистрица), 195. мтбр (Марибир) и 228. мтбр (Пивка) стављене су у приправност. Опште припреме оклопних јединица биле су сталне, а повишена борбена готовост је била готово стална. Људство је било мотивисано за извршење задатака.²⁴

У овом периоду у Пивку је стигло људство за попуну из Ниша. Такође и људство за попуну 3. оклопног батаљона 1. оклопне бригаде.²⁵ Већ средином јуна органа за морал војне области констатовао је слабо морално стање овог људства због лоших услова, недостатка информација, немогућности да напуштају касарну, што је довело до закључка да им је у Словенији „пет пута горе него на Косову“. Средином јуна из Бјеловара је стигло 12 тенкова за формирање 3. окб/195. мтбр (?). Према словеначким обавештајним подацима, на дан 1. јуна у Словенији је било 290 тенкова и 142 оклопна транспортера.²⁶

Парламенти Словеније и Хрватске усвојили су, 25. јуна 1991, декларације о суверености и независности. Савезна влада је прогласила те документе ништавним и армија је први пут у току кризе настале распадом СФРЈ добила одобрење за оружану акцију. Председник Савезног извршног већа Анте Марковић је потписао *Одлуку о непосредном обезбеђивању извршавања савезних прописа о прелажењу државне границе на терито-*

²² Васо Предојевић, *У пројекту, дневничке забиљешке о разбијању Партије, Армије и Државе*, Београд 1997, 79–81.

²³ Р. Каталина, *н. д.*, 118–136.

²⁴ ССНО, Управа Оклопно-механизованих јединица (УОМЈ), *Тактичка искуства оклопних и механизованих јединица из употребе ОМЈ у Словенији од 26.06. до 10.07.1991*, Београд 1991, 2. Словеначки извори наводе да су 1.окбр и 228.мтбр стављене у највиши степен бојеве готовости 17. маја 1991. *Војна за Словенију*, Љубљана 2014, 58.

²⁵ *Војна за Словенију*, 48.

²⁶ Јанез Јанша, *Премики, настајање ин обрамба словенске државе 1988–1992*, Љубљана 1992, 125–138, 276–314; Јанез Ј. Швајнцер, *Одбранили Домовино, Територијална одбрамба Републике Словеније в војни за свободо ин самостојно Словенију 1991*, Љубљана 1998, 16–17; *В спомин на боје ин спаде (2. дел)*, Одбрамба 12, децембар 1998, 47–49. В. Предојевић, *н. д.*, 90; К. Колшек, *н. д.*, 138–142.

рији Републике Словеније и Наредбу о забрани успостављања такозваних граничних прелаза унутар територије СФРЈ.²⁷

Двадесет шести јун 1991. и покрети снага ЈНА изведени тог дана познати су у словеначкој историографији и публицистици као „Дан преј“.²⁸ Снаге ОМЈ ЈНА су 26. јуна извршиле делимичан покрет према граничним прелазима према Италији, из гарнизона на западу Словеније.

Ради заузимања међународних граничних прелаза у Северној Приморској, у касарни у Пивци код 228. моторизоване бригаде, формирана је борбена група (1. тч / 1. окб и 1. тч / 2. окб) непосредно пред сам полазак на задатак. Иако су опште припреме вршене дуже време пред борбена дејства, касније је оцењено да су непосредне припреме за задатак изведене у „мало времена“ и да је то било пресудно за даљи ток борбених дејстава. Расположиво време до покрета је утрошено за издавање заповести за марш. „У непосредним припремама било је доста пропуста, јер нису извршене комплетне материјалне припреме“. По изласку из касарне, ови тенкови су заустављени на раскрсници код Диваче, али су прошли барикаде и дошли до Локева где су поново наишли на барикаде да би касније дошли до граничног прелаза Фернетичи (228.). Друга колона из 13. пролетерске моторизоване бригаде из Илирске Бистирце, путем према Козини стигла је до граничног прелаза Крвави поток.²⁹ Ова јединица под командом 13. корпуса из Ријеке, којим је командовао генерал Марјан Чад, до 19 часова ставиле су овај део границе у Јужној Приморској на подручју граничних батаљона Сежана и Козина, под своју контролу.³⁰

Истог дана, борбена група 228. мтбр састављена од 20 тенкова (два остала покварена у Пивци), командног БТР-50, тенка за извлачење и три моторна возила кренула је у 11 часова из Пивке према Випави.³¹ „Предвиђен број тенкова и оклопних транспортера имао је двојаку функцију: заштиту живе силе у току извршења задатка и демонстрацију силе пред јавношћу и државно-политичким руководством Словеније“.³² У селу Врхпоље барикада од моторних возила је пробијена. Ова колона са собом одводи двојицу мештана Врхпоља (касније пуштени) и успева да око 21 час стигне у касарну „Јанко Премрл Војко“ у Випави, крећући се обронцима планине Нанос, а не путем Постојна – Нова Горица. У овом напредовању било је и техничких проблема, па су два тенка остала уз пут (код Ландола и

²⁷ Одлука СИВ-а, Закључци Савезног већа Скупштине СФРЈ, Народна армија, 4. јул 1991, 4. Енергично реаговање СИВ на одлуке Хрватске и Словеније, Борба, 27. јун 1991, 1–2; исто, Политика, 27. јун 1991, 1; Јанеза Јанша, Премики, настајање ин обрамба словенске државе 1988–1992, Љубљана 1992, 157–159.

²⁸ Хелена Раце, Дан Преј 26 јуниј 1991, Дипломско дело, Љубљана 2005.

²⁹ ССНО, УОМЈ, Тактичка искуства, 2-3, 6.

³⁰ К. Колшек, н. д., 165–168; В. Предојевић, н. д., 95–96; Рок Филипчич, Јужно-приморска покрајина ТО у: Војашка обрамба Словеније 293–296.

³¹ ССНО, УОМЈ, Тактичка искуства, 6.

³² К. Колшек, н. д., 173.

Беле), тако да је у касарну у Випави стигло 16 тенкова (по подацима Координационе подгрупе један тенк је пристигао касније око 22.10). „По пристизању у касарну у Випави извршена је попуна горивом и кумулативном муницијом и отклоњени сви пропусти око хране, воде, личне опреме. Техника је прегледана, а људство одморено.“³³ Пред долазак оклопне колоне координацијска подгрупа добила је податак да је око 18.25 у випавској касарни постројено 15 камиона са око 300 војника који чекају на покрет.³⁴

Следећег дана, 27. јуна, из 13. бригаде колоне је кренула ка прелазу Шкофије код Копра. Покрет је извршен савладавањем препрека и барикада. Није било повређених у маршу према граничним прелазима Липица и Фернетичи, југо-западно од Сежане. Јединица је извршила задатак. Међутим, већ наредног дана ствари се компликују, јер долази до постепеног опкољавања делова који су заузели граничне прелазе, од стране јединица ТО Словеније и милиције. Опкољавање је било могуће јер појачања нису могла да стигну из Илирске Бистрице, због успостављених блокада на комуникацијама према граници са Италијом. Сутрадан (28.) словеначка ТО је напала ове снаге. У нападу 29. јуна на војно возило на прелазу Шкофије, убијена су три припадника 13. бригаде, пошто су били заустављени и заробљени. Јединице 13. бригаде су 30. јуна позване на предају, а 2. јула је извршен напад минобацачима и стрелачким наоружањем. Ове снаге, међутим нису биле поколебане борбеним дејствима словеначке ТО и остале су на граничним прелазима до повлачења у касарну 4. јула.³⁵

Прва оклопна бригада је 27. јуна у 00.30 добила узбуну. Извиђачкој чети је дат задатак да преко Љубљане и Крања запоседне прелазе Ратече, Коренско седло, Љубељ, Језерско и Хрушицу. Током дана једна тенковска чета је заузела положаје на врху Свете тројице и тако успоставила (визуелну) контролу над Врхником и околином.

У међувремену, 1. оклопни батаљон кренуо је са 20 тенкова М-84, 10 БВП, шест осталих возила и око 200 људи у 2,45 часова изјутра према аеродрому Брник користећи два правца у две колоне, обилазећи Љубљану са западне стране. У свакој колони је била по једна тенковска чета и отприлике по пола механизоване чете. Међутим, колоне су наишле на барикаде: на Брезовици, где су један тенк М-84, који је покварен остао на путу, заробили и уништили припадници 30. развојне скупине ТО. То је био први заробљени и уништени тенк ЈНА. На деоници код Тошког чела дошло је до превртања једног тенка и квара друга два, који су потом са посадама заробљени. Друга колоне је такође имала проблеме у покрету: барикада код Брда је савладана, али су моторна возила остала

³³ ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства*, 6.

³⁴ Координацијска подгрупа, *Продор танков из Пивке скрочи Випавско долино до међнародних мејних преходов на Горшикем*, у: *Њим всем припада слава*, 817.

³⁵ ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства*, 12–13; *Вратили су се по наређењу*, Народна армија, 6. јул 1991; Р. Каталина, *н.д.*, 171.

иза барикаде. Барикада је била на мосту код Трзина (северо-источно од Љубљане) на правцу према улазу на аеродром. Ту је при пробоју барикаде остало три БВП, један који је пао у канал и два која су стала у близини. Овде је тако остао „заглављен“ један механизовани вод. Убрзо је возила окружило становништво и даљи покрет није био могућ. Командант бригаде је тражио да се десантом деблокирају ове снаге. Десант је извршен предвече око 18,16 часова са људством искрцаним из два хеликоптера. У борби која се развила уништена су два БВП од стране словеначке ТО која је користила противоклопне пројектиле Армбруст, а погинуло је четири а рањено шест војника, од којих је један умро од последица рана девет дана касније. Између 20 и 22,30 часова је дошло до предаје преосталих припадника ЈНА из колоне као и посаде трећег БВП који је остао ван борбе. У међувремену, снаге 1. оклопне бригаде стигле су на аеродром Брник са 14 тенкова, 7 БВП и 1 командним ОТ-ом. Остала возила су, као што смо видели, остала успут.³⁶ На гранични прелаз Предор Караванке упућена је група са тенковима ПТ-76 и другим борбеним возилима, али се она предала 30. јуна.

Око 11 часова 27. јуна колона 228. бригаде, која је наставила покрет из Випаве према Новој Горици, због барикада је морала да скреће са главног пута, пробија се кроз села између сабраног становништва. По подацима ЈНА, у Дорнберку (16.30), а по словеначким, у селу Залошче, на излазу из села је направљена већа барикада, па се колона зауставила. После жестоког напада мештана камењем, предметима и запаљивим направама, од којих је повређен командир чете, а један војник ударен каменом, отворена је ватра на групу цивила која је протестовала против ЈНА, где је дошло до рањавања цивила: једног, према извештају ЈНА, а више према словеначким изворима.³⁷ Снаге борбене групе ЈНА су тек у току вечери стигле и заузеле граничне прелазе Рожна Долина и Вртојба.³⁸ У касарни Ајшевица у резерви је била мешовита минобацачка батерија (по три минобацача 82 и 120 мм) и два тенка из састава 228. мтбр, као и команда 63. граничног батаљона са водом везе, интервентним и позадинским водом. Овде је било успостављено „командно место са све ове снаге“.³⁹

Словеначке јединице ТО су напале ове снаге сутрадан, 28. јуна. Негде око 14 часова, из правца Нове Горице су наишла два (три) војна

³⁶ ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства*, 4; Ј. Јанша, *н. д.*, 167–188; *Мементо*, Одбрамба 6/7, јуниј–јулиј 1991; *В спомин на боје ин споаде (1. дел)*, Одбрамба 10, октобар 1998, 44–46; *В спомин на боје ин споаде (2. дел)*, Одбрамба 12, децембар 1998, 47–49; Ј. Швајнцер, *н. д.*, *пассим*; В. Предојевић, *н. д.*, 103–104; *Храброст на Брнику*, Народна армија, 10. јул 1991; ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства*, 4; Мартин Премк, 5. *ПШТО в осамосвојтвени војни* у зборнику: Љубљани смо врнили сонце, Први дел, Љубљана, 2021, 13–22; *Војна за Словенију*, 183.

³⁷ ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства* 6–7.

³⁸ Јакоб Чеферин, *Догађање на државни меји в часу осамосвајања 1990–1991 на обмочју УНЗ Нова Горица*, 761.

³⁹ ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства*, 7–8. Није јасно када и како је 28. јуна „повучена ич/228. мтбр у Постојну јер је прелаз био заузет“.

камиона ТМ-150, из јединица које су била не прелазима. Припадници ТО и званичне анализе 6. ПШТО касније наводе да су припадници ЈНА први отворили ватру из камиона, пошто је командир вода покушао да руком застави возила.⁴⁰ Међутим, према изјавама мештана, први су припадници ТО отворили ватру на оба камиона. На то су из камиона такође отворили ватру на територијалце.⁴¹ Развила се општа пуцњава на возила. Међу војницима ЈНА после прекида ватре била су два мртва и чак осам рањених војника.⁴²

Пошто је у току преподнева 28. јуна дошло до дефинитивне одлуке да се прелаз Рожна Долина заузме оружјем, током следећих сати уследиле су припреме. Како се рачунало на ефекат изненађења, за заузимање прелаза су одређене две мање групе снага ТО, јер би веће групе сигурно биле примећене. За непосредни напад на јединице ЈНА одређена је Специјална борбена скупина – СБС 6. ПШТО Словеније. Око 19.20 припадници СБС ТО (укупно њих девет) отварају ватру на припаднике ЈНА. У овом нападу убијена су три војника, По словеначким подацима, рањено је 16 припадника ЈНА, међу којима и командант капетан Едуард Ковачич, а по подацима ЈНА било је 22 рањених.⁴³ У нападу су уништена два тенка Т-55. Заробљено је 98 војника.⁴⁴

Слом јединице ЈНА на прелазу Рожна Долина био је пресудан и за судбину јединице ЈНА на прелазу Вртојба, нешто јужније од Нове Горице. На том прелазу било је око 120 војника са седам тенкова Т-55. Такође, ту је било 27 војника у караули Шемпетер, и група од 30 војника који су са противоклопним ракетама *Маљутка* стигли из касарне у Випави.⁴⁵ После 16 сати договорена је предаја јединице из карауле и противоклопне јединице из Випаве. Предаја ове граничне и пешадијске јединице утицаће и на брзу предају јединице која је са тенковима била на граничном прелазу Вртојба. Све се завршило до 18.15. Војници и милиционери су аутобусима одвезени у Нову Горицу, у просторије Управе унутрашњих послова. Укупно је било заробљено седам тенкова, шест моторних возила, јединица са 15 ракета Маљутка; све у свему 138 припадника ЈНА.

На оба гранична прелаза снаге словеначке ТО су тако заробиле укупно десет тенкова Т-55 (и један носач лансирног моста МТ-55 и утова-

⁴⁰ ВМСВ, ЗА, ОВ 1991, т. е. 3, Анализа бојнега дејствовања ТО 6. ПШТО, 804-03/213, 17. 07. 1991, 3. (документ захваљујући колеги из Словеније др Блажу Торкару)

⁴¹ Исто, т. е. 12, Записник, штг. 130-104/2009, 130-132/2009, 130-103/2009, 130-102/2009, 130-101/2009, 130-135/2009, 130-100/2009, 4. август 2009, 2.

⁴² Народна армија, јул 1991; М. Премрл, *н. н.*, 843–844; Б. Белтрам, *н. н.*, 544–545; Ј. Швајнциер, *Обранили домовино*, 130. Војко Гатник, „Болнишница Нова Горица, п.о. Шемпетер при Горици, штг.: 436-1/91, 6. август 1991“, у: *Њим всем припада слава*, 344–354.

⁴³ Народна армија, јул 1991.

⁴⁴ Звонимир Кехлер, *Анализа деловања 6. чете ПЕМ УНЗ Нова Горица в часу од 24.6.1991 на даље* у: *Њим всем припада слава*, 749; Митја Мочник, *Самостојна бојна скупина ТО Нова Горица* у: *Њим всем припада слава*, 862; ВМСВ, ЗА, ОВ 1991, т. е. 3, Анализа бојнега дејствовања ТО 6. ПШТО, 804-03/213, 17.07.1991, 2, 3.

⁴⁵ ССНО, УОМЈ, Тактичка искуства оклопних и механизованих јединица из употребе ОМЈ у Словенији од 26.06. до 10.07.1991, Београд 1991. 8

ривач УЛТ). Од ових тенкова је сутрадан оформљена тенковска чета. Тако је словеначка ТО добила своју прву оклопну јединицу.⁴⁶ Ова чета је 2. јула учествовала у нападу на касарну ЈНА у Ајшевици код Нове Горице, али је напад заустављен ватром два тенка из касарне. Један словеначки тенк је оштећен, а потом су се словеначки тенкисти повукли.⁴⁷

Мариборски тенкисти 195. бригаде кренули су 27. јуна ка прелазима Шентиљ и Дравоград. Међутим, по изласку из Марибора, на локацији Песница у правцу ка Шентиљу, наишли су на барикаде од паркираних камиона и аутобуса и становника. „Наиласком на прву већу препреку изгубљено је превише времена, јер се није могла обићи, док су и остали правци били закрчени... При првом покушају обиласка погођен је тенк командира чете, два војника су теже рањена. При другом покушају обиласка 6 тенкова и БТР су савладали препреку, један је заглављен, једном је изгорело квачило. Одмах по савлађивању препреке уследио је прекид ватре. Чета због бројних ПО средстава није могла наставити покрет, повући се није могла због препреке иза колоне, узак и каналисан терен није омогућавао организацију одбране.“ Ангажована чета (1-1.окб/195.мтбр) је имала губитке два тенка и један број рањених, а уследила су и дезертерства и заробљавање од стране словеначке ТО. Колона 195. бригаде је у току ноћи успела да пробије барикаду и настави покрет до граничног прелаза Шентиљ. Током 28. јуна ова колона је била нападнута код Ранце – где су два тенка остала заглављена и потом заробљена, и код Штриховца где је постављена барикада од лавине камења и железничких вагона. После креће борбе, вођене уз подршку авијације, ова колона од седам тенкова и једног оклопног транспортера се предала 29. јуна. Од заплењене технике формирана је тенковска чета 7. ПШТО Словеније.⁴⁸

Колона која је кренула ка Дравограду напустила је Марибор око 8,30 часова. Колону, коју је водио пуковник Филиповић (потпуковник Милан Јовић), чинило је по словеначким подацима девет „от“ и укупно девет осталих возила (седам ОТ, пет тенкова и 15 осталих возила, како наводи један накнадни извештај ЈНА).⁴⁹ Она се кретала путем на запад, према одредишту, граничном прелазу код Дравограда. Барикаде су дочекале ову колону одмах по изласку из града, а само пола сата после покрета рањен је био први припадник ЈНА, капетан Благојевић, на деоници Пекре – Лимбуш. Део војника је већ ту заробљен, као и два тенка у заседи. Покрет је настављен пробијањем ове колоне барикада на више локација:

⁴⁶ ВМСВ, ЗА, ОВ 1991, т. е. 3, Анализа бојнега дејствовања ТО 6. ПШТО, 804-03/213, 17. 07. 1991, 4; Тони Глешчич, „Установљена је била танковска чета »ТОНИ-55«, у: *Њим всем припада слава*, 636–639.

⁴⁷ Ј. Јанша, н. д., 167–188; *Мементо; В спомин на боје ин спонаде (1. дел–2. дел)*; Ј. Швајнцер, н. д.; В. Предојевић, н. д., 103–104.

⁴⁸ ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства*, 9; Р. Каталина, н.д., 149-151; *Војна за Словенију*, 576.

⁴⁹ *Војна за Словенију*, 238. На фотографијама се од оклопних возила уочавају само возила БРДМ-2 и БОВ-3.

Ожбалт, Радље, Вижинг, Мута, Трбоње и на крају у самом Дравограду ујутро 28. јуна. Колона је стигла на визулени контакт са опкољеном касарном граничног батаљона у Буковју, која је била преко Драве, али није могла даље да се пробије. У току ноћи је дошло до напада снага ТО на ову колону. Наредног дана, 29. јуна код Лимбуша је нападнута колона од два тенка и неколико моторних возила. Пошто је један од тенкова оштећен и официр, командир групе рањен, колона се предала снагама ТО Словеније.⁵⁰

Увече, 27. јуна је из правца Загреба кренула механизована колона. Она је одмах по преласку на словеначку страну код места Ригонце нападнута од стране ТО. У борби је словеначке ТО имала губитке, али је оштећен један тенк из колоне.⁵¹ На овом правцу више није долазило до продора снага ЈНА.

Код места Поганци и код Медведјека заустављена је колона дивизиона ПВО из састава карловачке 580. мешовите артиљеријске бригаде, наоружана са 12 самохотних ПА топова БОВ-3 и нешто пратећих возила, под командом мајора Бошка Продановића. Колона је после размене ватре код Поганаца – где је био рањен један официр продужила даље до следеће барикаде на Медведјеку. Ту је 28. јуна од 9,50 часова дошло до напада словеначких снага на колону. У њој је настрадао један припадник ЈНА а два су рањена, док је код ТО било петорица теже рањених, од којих је један преминуо касније.⁵²

Вараждинска 32. мбр (чета из 1.окб) је добила задатак да се правцем из Вараждина, преко Орможа пробије ка Горњој Радгони и Раденцима.⁵³ „На задатак је кренула без претходног извиђања и било каквих података о ономе што је очекује.“ Прва јединица која је кренула из Вараждина је наступала одлучно и поред велике даљине коју је требало да пређе – чак 80 километара, није се развијала у борбеном поретку. Међутим, имала је само вод тенкова Т-55, а остатак су чинили БВП М-80. До границе са Словенијом колона је праћена само негодовањем становништва. Прва барикада је била одмах по преласку граничне линије између Трновеца и Средишча об Драви, а затим још неколико. Барикада код Орможа је била најделикантнија за пролаз. После сукоба на тој барикади која је остала непробијена, ангажовано је из Вараждина појачање (седам тенкова и један ОТ) која

⁵⁰ *С каблом око појаса преко набујале Драве*, Народна армија, 13. јул 1991; *Жоже Корент, Коришка в војни 1991 – Деловање територијалне обрамбе, полиције и цивилних структур*, Љубљана 2008, 4, 11. Овај аутор процењује бројност ове колоне на укупно 132 припадника ЈНА; *Виктор Крањц, Изполњена очековања, Цеље јуниј 2001*, 57, 64–67, 78–79 и 128–129; *Војна за Словенију*, 575.

⁵¹ *Војна за Словенију*, 614.

⁵² *Предати се можемо само мртви*, Народна армија, 6. јул 1991; *Војна за Словенију*, 215; *Матјаж Равбар, Операција БОВ, Штудија примера оборожнега спопада на терену смер Поганци – Кедведјек – Краковски Гозд*, Љубљана 2022, 63–97; *Влога ТО Долењске в процесу осамосвајања Словеније на војашкем подручју I-II* (ур Матрајж Равбар), Ново Место 2016, 121, 124–126.

⁵³ *Војна за Словенију*, 183.

је успела да из правца Средишча об Драви да нападне али без успеха барикаду са северне стране оком 15 часова. Ту један тенк заробљен.⁵⁴

Командант бригаде пуковник Берислав Попово био је на челу ове јединице, која је продужила заобилазећи Ормож даље на север према Љутомеру, делећи се у неколико мањих група. Следећа велика препрека је била код села Херманци, северно од Орможа на правцу ка реци Мури и граници према Мађарској. Овде је на деоници Пресика – Глобока, колона ЈНА била нападнута противоклопним средствима и стрелачком ватром. Колона је овде дошла до реке Муре, али пробијајући се кроз барикаде и препреке. Скретање са асфалтног пута, извиђање правца и искрцавање пешадије из БВП није било могуће.⁵⁵ Код села Вержеј и Раденаца, дочекао га је живи зид од становника. Код Раденаца, на колону отворена је ватра и ту је убијен један подофицир из колоне. Борбе – напади на колону, су се наставили и наредног дана, 28 јуна, али је Попов са јединицом тог дана избио на гранични прелаз у Горњој Радгони. Од десет тенкова два су уништена, два заробљена, а од 13 БВП два су заробљена. Следећег дана, 28. јуна, код Гибине на путу из Хрватске у заседу је упала колона од 5 тенкова и 7 оклопних транспортера и других возила, која се кретала као појачање снагама 32. мбр код Горње Радгоне. У нападу је страдало неколико припадника ЈНА и уништен је један транспортер. „По осени 7. РШТО је била прецејшња разлика међу деловањем сил мароборског и varažдинског корпуса. Mariborske kolone JLA so bile pretežno oklepne, varaždinske mehanizirane. Varaždinske enote so nastopale veliko bolj odločno, vztrajno in brezobzirno, pokazale so tudi boljše poznavanje ozemlja kod mariborske. Slabost sil 31. korpusa je bila tudi uporeba samo oklepnikov brez pehote in brez ustrezne opskrbe.“⁵⁶

Другог јула уследио је нови талас борби у коме су оклопне снаге ЈНА поново имале главну реч. Тако је 1. окбр из Врхнике је поново напустила касарну, овог пута са 2. окб. Јединица је са 20 тенкова и 8 транспортера кренула ка Логатцу са задатком да заузме положаје на Пустем Пољу и код села Калце, али је заустављена на Цесарком врху. Из тенкова је отворена ватра на барикаду, која је запаљена, и развила се борба са словеначком ТО. Предвече, словеначки територијалци су коришћењем ручних бацача оштетили два тенка. Наредног дана, 3. јула, ова колона се до вечери вратила у касарну у Врхници. На другој страни, у покрету ка Љубљани учествовала је једна чета 3. оклопног батаљона, која је код Сиње Горице, на излазу из Врхнике, наишла на барикаде, на које је отворена ватра из челног тенка. Словеначка ТО је узвратила – напала је колону користећи противоклопна средства Армбруст. Развила се краткотрајна борба. У међувремену, словеначке снаге су испалиле неколико пројектила и на касарну

⁵⁴ *Осамосвојитев, Приспевки за енциклопедију словенске осамостојитве, државности и уставности*, Нова Горица 2021, 205–206.

⁵⁵ ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства*, 9; Р. Каталина, *н.д.*, 148.

⁵⁶ Ј. Јанша, *н.д.*, 160; Ј. Швајнцер, *н.д.*, 138.

оклопне бригаде, на шта су тенкови са врха Свете Тројице извртели ватром. Јединица се са Сиње Горице до вечери вратила у касарну.⁵⁷

Део 4. оклопне бригаде добио је тог дана задатак да деблокира свој састав и јединицу ПВО упућену 27. јуна. Из Јастребарског ка Словенији кренула је група од једне тенковске и једне механизоване чете. Приликом покушаја проласка барикада код Прилипа су их из заседе напаале словеначке снаге користећи противоклопна средства. После немогућности да се артиљеријском ватром рашчисти барикада од камиона, кренуло се у обилазак. Овде је словеначка ТО успела да погоди и запали један од тенкова М-84. На ову колону је око 16,30 часова изненадно дејствовала авијација РВ и ПВО (252. ескадрила из Бања Луке) која је имала задатак да делује по барикадама, али је том приликом погодила и два оклопна транспортера М-60 који су били на око 80 метара од барикада – „што се катастрофално одразило на морал јединице.“ У даљем напредовању делова 4. окбр, погођена су још два тенка. Кад се сумира овај продор бригаде из Јастребарског, региструјемо да је уништен један, а оштећена три тенка М-84, односно да су била два уништена и четири оштећена ОТ М-60 и још неколико неборбених возила. Погинула су тројица, а рањено 19 припадника 4. оклопне бригаде, међу којима и командант батаљона мајор Славко Дакић, који је водио акцију. Словеначка ТО запленила је неколико возила БОВ-3 после сукоба код Краковског Гозда.⁵⁸

Истог дана (2. јула), Словенци су напали колону која је са 8 тенкова и 6 БВП кренула у помоћ снагама 32. мбр у Горњој Радгони. У рејону Пресика код Словенских Горица, у нападу снага ТО онеспособљена су два транспортера и један тенк. Колона није успела да се пробије даље.⁵⁹ Вараждинска 32. мбр имала је у борбама пет погинулих (четворицу војника 28. јуна и једног, 2. јула) и девет рањених припадника, као и осам рањених из придодатих снага 265. окбр. Припадници ове бригаде изгубили су два тенка и два БВП.⁶⁰

На Шентиљу је тог дана против снага ЈНА деловала тенковска чета словеначке ТО, састављена од заробљених тенкова 195. мтбр.⁶¹

Другог јула нападнута је и колона („со били одлучни ин агресивни“) 195. бригаде код Дравограда, негде око 15,22 авиони РВ и ПВО су прелетели овај градић и напали положаје словеначке ТО. По њиховом одласку, у 17,29 словеначке снаге покрећу напада на колону, који је трајао до после 22 часа са прекидима. У тој борби два војника су погинула, а

⁵⁷ М. Премк, *5. ПШТО в осамосвојтвени војни*, 35–37.

⁵⁸ ССНО, УОМЈ, *Тактичка искуства*, 14, 16; М. Секулић, *н. д.*, 130, 132; *Три године приправности*, Народна армија, 13. фебруар 1992; М. Равбар, *н. д.* 147-164; Р. Тачић, *н. д.*, 12, 182, 232–235.

⁵⁹ *Војна за Словенију*, 253. У касарну „Франц Розман Стане“ у Марибору су се вратила два возила БРДМ-2 из извиђачке чете 195. мтбр. Исто, 303.

⁶⁰ *Запажен успон и у сложеним искуствима*, Народна армија, 10. јул 1991.

⁶¹ На дан 4. јула 1991. у касарни у Марибору је било 21 тенк. Овако смањен број тенкова је последица губитака и заробљавања у току борбених дејстава.

рањени су потпуковник Милан Јовић и више војника. Било је рањених и осам словеначких територијалаца. После успоставе примирја, ове снаге су се током вечери и ноћи 4/5. јула вратиле у касарну праћене снагама ТО Словеније. Извиђачка чета (са возилима БРДМ-2) у Марибор, а БОВ-ови према Вараждину. На локацији код Дравограда остала су два оштећена БОВ-а.⁶²

Колона од 17 тенкова, која је кренула из Пивке, код Орехка је нападнута противоклопним средствима из заседе. После оштећења једног тенка колона се следећег дана вратила у касарну. Са граничних прелаза Фернетич и Крвави поток оклопне снаге 13. и 228. бригаде вратиле су се 2. јула у касарне.⁶³

Трећег јула једна тенковска колона упутила се из Пивке да би деблокирала команду граничног батаљона у Ајшевици, код Нове Горице. Због преговора са словеначким снагама/властима, колона је дошла само до Постојне. Два тенка 228. бригаде, која су на Ајшевицу стигла раније, остали су тамо и после примирја.

Четвртог јула снаге 32. и 265. механизоване бригаде повукле су се из зоне Горње Радгоне, односно Раденаца (докле је стигла група од десет БВП – један заробљен – из 265. мбр) у своје гарнизоне. Истог дана повукле су се снаге из Дравограда. Снаге 1. оклопне бригаде, које су заузеле аеродром Брник, вратиле су се у касарну у Врхници 4–5. јула.⁶⁴

Сукоб у Словенији завршен је 7. јула када је уз посредовање министарске тројке Европске заједнице потписана Брионска декларација. Успостављено је примирје између снага ЈНА и ТО Словеније, договорен долазак међународних посматрача, тромесечни мораторијум на примену декларација о самосталности две републике и повлачење свих снага ЈНА из Словеније.⁶⁵ Блокаде јединица ЈНА у касарнама постепено су повлачене од 12. јула, али је и даље било случајева заустављања и малтретирања старешина. Председништво СФРЈ донело је 18. јула Одлуку о премештању јединица ЈНА, а већ сутрадан она је разглашена по јединицама. Исељење је требало да буде завршено у року од три месеца, а припадници словеначке националности из активног састава морали су да се определе да ли ће остати у ЈНА или напустити службу. „Реаговања састава била су прожета снажним емоцијама и поред свих напора превладало је огорчење и незадовољство таквом одлуком. Већина је била спремна рећи да се ради о издаји земље“.⁶⁶

Начин ангажовања снага ЈНА био је све – само не примерен настајој ситуацији. Снагама ЈНА је наређено да изврше покрет из својих гарни-

⁶² *С каблом око појаса преко набујале Драве*, Народна армија, 13. јул 1991; Виктор Крањц, *Исполњена очековања*, 85–88, 96–98 и 128–129; Жоже Корент, *Корошка в војни 1991*, 26–28; *Војна за Словенију*, 283.

⁶³ *Мементо; В спомин на боје ин споаде (2. дел)*; Ј. Швајнцер, *н. д.*, *пассим*.

⁶⁴ *Храброст на Брнику*, Народна армија, 10. јул 1991.

⁶⁵ В. Преодојевић, *н. д.*, *пассим*; Ј. Јанша, *н. д.*, *пассим*.

⁶⁶ К. Колшек, *н. д.*, 321–323.

зона, заузму граничне прелазе и тако спрече Словенију да манифестује своју независност. Основу снага за дејство чиниле су оклопномеханизоване и моторизоване снаге. Сматрало се да ће оне, са лакоћом из неких претходних акција, постићи ефекат и спречити Републику Словенију да напусти СФР Југославију. Покрети кроз Словенију вршени су најчешће саставима јачине чете (тч, мч, ич, самоходне батерије ПВО), са изузетком снага 1. оклопне бригаде ангажованих у заузимању аеродрома Брник, где је употребљен батаљон. Такве групе су више пута биле заустављане наиласком на препреке или противоклопне заседе. Већ први дани сукоба донели су страдања припадника ОМЈ ЈНА који су се – без јасног задатка и политичке подршке са друге стране – нашли пред противоклопним оружјима ТО Словеније.

У борбама у Словенији страдала су 45 припадника ЈНА, од којих из оклопних јединица: пет из 1. окбр, по три из 4. окбр, 32. мбр и 195. мтбр, по два из 13. пролмтбр, 228. мтбр и један из 265. мбр из Копривнице.⁶⁷ Снаге ТО су заробиле 31 тенк и 8 транспортера, уништиле или тешко оштетиле шест М-84, шест Т-55, пет БВП, 22 самоходна ПА оруђа Прага или БОВ и један командни ОТ.⁶⁸ Према договору, део заробљене технике враћен је током августа, али су се припадници ЈНА жалили да се средства, поготово тенкови, враћају без опреме, алата, РАП-ова, ИЦ уређаја, РУ и наоружања. Такав је био случај са шест тенкова враћених до 20. августа мариборском 31. корпусу. Комплетну примопредају, према плану, требало је окончати до 25. августа.⁶⁹

Уследила је наредба за повлачење снага ЈНА из Словеније. Снаге два корпуса копнене војске и делови РВ и ПВО требало је да се повуку у Србију, Црну Гору и Босну и Херцеговину. За оклопне јединице предвиђене су нове локације и организацијске промене према следећем распореду:

– 1. окбр из Врхнике требало је да пређе у Бања Луку, па је издата наредба о расформирању 329. окбр. Њене тенкове Т-55 требало је да преузме сарајевска 49. мтбр А која би постала јединица формације 2 окб + 2 мтб, односно 327. мтбр Р у Дервенти.

– Оклопни батаљон са Т-34 253. мтбр Р из Випаве требало је да уђе у састав 92. мтбр Р у Тузли.⁷⁰

– Окб А 228. мтбр са Т-55 требало је да пређе у 37. мтбр Р у Рашкој која би потом добила А статус. Ова бригада би оба окб имала у Новом Пазару. Други окб 228. требало је да буде пребазиран у Титоград и уђе у 5.

⁶⁷ Злодела на словеначки начин, Војска, 26. новембар 1992.

⁶⁸ Ј. Швајнцер, *н. д.*, 238 и даље; Мартин Премк, *Деловање оклопно-механизованих ент ЈЛА мед осамосвојитвено војно*, Војашка згодина, штевилка 1–2/2017, 54–59.

⁶⁹ *Успорено враћање средстава*, Народна армија, 24. август 1991.

⁷⁰ Према техничкој књижици БТР-50ПК бр. 10086, на коме је и аутор служио војни рок (1988), из састава 253. окб/253. мтбр, остатак ове јединице био у Добоју (са истом ВП 1266) у другој половини 1991. Ово возило је 1994. предато 252. окбр Војске Југославије.

пролетерску бригаду. Овим планом је предвиђено да 228. мтбр не буде преформирана у мбр А, већ да са осталим деловима пребазира из Постојне у Бихаћ у састав 10. корпуса, ту укључи у састав окб из 329. окбр, који се налазио у тој зони.

– Тринаеста пролетерска мтбр из Илирске Бистрице добила је наређење да се повуче у Ријеку.⁷¹

– Мариборска 195. мтбр са својим окб добила је наређење да се повуче у Ваљево.

Према плану евакуисани су прво сви делови РВ и ПВО, потом 31. корпус и на крају 14. корпус. Борбе које су се распламсале у Хрватској зауставиле су евакуацију снага ЈНА – највише 14. корпуса. Само део 1. оклопне бригаде из Врхнике стигао је око 1. августа у Залужане и ту се сместио у објекте 980. НЦ. Овај састав је возом из Логатца, уз провокације грађана, прошао кроз Хрватску.⁷² Део тенкова (цео окб?) 195. окб стигао је у Ваљево. Европски посматрачи су пратили ово повлачење тком августа и септембра. Занимљиво је да су 22. августа они регистровали да је чак 11 оклопних возила 1. оклопне бригаде било на положајима „на гричу Хрушевица“. Словеначка страна је протествовала због овога код генерала Андрије Рашете. Посматрачи су 25. септембра обишли железничку станицу у Добови, где су стајале две композиције, од којих једна са тенковима из Ајдовшчине која је требало да иде у Босну и Херцеговину. Још неколико композиција стајало је Цељу и Марибору. Потом, 3. октобра су регистровали да на станицама Престранек, Ракек, Постојна и Пивка стоје композиције са техником и наоружањем ЈНА које су чекале на одлазак. На железничкој станици у Ајдовшчини остала композиција са 20 вагона различите опреме и возила, као и неукрцаних 16 тенкова Т-34 (снимак Мирка Штермана од 14. августа). Она је на тој станици стајала и 17. септембра, када су је обишли европски посматрачи. Ову технику и наоружање преузела је словеначка милиција 19. октобра 1991.⁷³

Последњи припадници ЈНА са личном опремом и наоружањем напустили су Словенију трајектом из луке Копер 26. октобра 1991.⁷⁴ Део тенкиста је на тај начин стигао у Србију/Црну Гору. Међу њима су били припадници окб из 228. мтбр, који су тек касније пребазирани у Рашку.

Селидба оклопних и других снага ЈНА је потом престала, а техника у Словенији је остављена на „чување“ органима те републике до коначног

⁷¹ Наредба ССНО (ГШ, Шуп.), стр. пов. 2124–1, 15. август 1991.

⁷² *Срдачан дочек у Бања Луци*, Народна армија, 10. август 1991; Из 1. окбр у састав 329. окбр ушло је: 29 тенкова М-84, 1 Т-55АК, 13 БВП М-90А, 1 ТЗИ ЈВБТ-55А и 1 БТР-50ПК. У току борбених дејстава у јесен 1991. ова техника формира 4. окб 329. окбр. Команда 5. корпуса, стр. пов 4-4, 20.01.1992.

⁷³ др Божо Церар, *Опазовалци*, Љубљана, 2011, 115, 121, 131; Ангел Видмар, 89.

⁷⁴ Ј. Јанша, *н. д.*, 257–265; *Кораки на велики поти*, Одбрамба, 11. новембар 1998, 13; Рок Филипчич, *Одход ЈНА из Словеније*, Војашка згодовина, штевилка 1-2/2017, 174–182; Б. Церар, *н. д.* 137.

деобног биланса.⁷⁵ Од остављене оклопне технике, словеначке оружане снаге су касније формирале своја четири оклопна батаљона.⁷⁶

8.3. Рат у Хрватској

После престанка рата у Словенији и потоње одлуке о повлачењу снага ЈНА из те републике, сукоби у Југославији нису стишани. У Хрватској је тињао сукоб на ободима подручја где је живело српско становништво. У почетним догађајима, ЈНА је настојала да држи тампон-зоне између снага хрватског МУП-а и српских наоружаних група. У овој фази сукоба ОМЈ из састава В војне области биле су ангажоване на више неуралгичних тачака.

У рату у Словенији са подручја Хрватске учествовале су 4. окбр и 32. мбр. Рат у Словенији је показао слабости употребе ОМЈ на таквом типу задатка и без довољно пешадије. Код Радгоне, 32. механизована бригада је имала знатне губитке (седам тенкова и пет оклопних транспортера, од 20/30 колико је кренуло у акцију) због добро организоване ПО одбране.⁷⁷ У осврту на сукоб у Словенији, начелник Управе ОМЈ је средином јула оценио да се у сукоб пошло са ослоном на један род, увијено критикујући неадекватну употребу ОМЈ у Словенији која је довела до губитака. „Година која је за нама остаће нам у сећању да смо као род на овим нашим немирним просторима са прилично успеха развађали завађену браћу... Наши војници су, тек што би завршили део обуке, морали да, уместо на полигонима, полажу испит на улицама, раздвајајући неке нове војске, које се већ дуго времена неконтролисано понашају у селима и градовима ове наше лепе домовине“, писао је генерал Драгољуб Аранђеловић поводом дана рода ОМЈ 16. јула 1991.⁷⁸

Почетком јула део ОМЈ из I армије концентрисан је на простору границе Србије и Хрватске (1. пролетерска гардијска, 36, 51, 453. мбр), док је 12. пролетерска мбр у Осиеку делом била утврђена у граду, а делом на ободу и војним објектима око града где је вршила демонстративне покрете. Главне снаге су измештене на „полигон Ц“, а јаке остављене у касарни да је бране. Део људства је био на обезбеђењу мостова на Дунаву.⁷⁹ Снаге 36. мбр налазиле су се у Барањи и помогле су да се у тој зони лакше формира територијална целина под српском контролом.⁸⁰ Од 1. августа снаге 51. мбр прешле су у источну Славонију.⁸¹ У Вуковар је као појачање сти-

⁷⁵ Писање *Политике* пренела је *Народна армија* од 26. октобра 1991.

⁷⁶ *Словенска војска об 5. облетници осамостојитве републике Словеније* Одбрам-ба, 7 јулиј 1996. То су били: 24. Церкље, 44. Пивка, 54. Љубљана и 74. Марибор. Део капацитета ОМЈ ЈНА коришћен је у истој намени и после осамостаљења Словеније.

⁷⁷ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 159.

⁷⁸ *Погрешна употреба моћне силе*, Народна армија, 10. јул 1991.

⁷⁹ *Тријумф са мало горчине*, Војска, 16. јул 1992.

⁸⁰ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 160; *Споменица Педесетпрвој...;* Ова бригада се налазила у рејону Оцака у Бачкој.

⁸¹ *Споменица Педесетпрвој...;*, 86.

гла 1. мб/453. мбр, а у Винковце 2. мб/36. мбр.⁸² Потпуно неочекивано, средином августа наређена је демобилизација резервног састава 1. пгмбр, па је у зони размештаја остало само кадровско језгро бригаде. Са таквим стањем бригада је крајем августа упутила 2. механизовани батаљон у простор Борова Села и Борова насеља, где је требало да буде у улози тампон-зоне, али се убрзо укључила у борбена дејства против хрватских снага. У исто време 1. оклопни батаљон је отишао у Вуковар ради деблокаде тамошње касарне. У тим дејствима јединица је имала прве губитке у људству и техници. У току септембра отпуштен је део војника септембарске генерације, па је бројно стање 1. пгмбр и других јединица знатно опало. Уследила је трећа мобилизација која је имала знатно мањи одзив у условима када су борбе већ биле почеле.⁸³

После свечане промоције 20. јула, у јединице су се запутили млади потпоручници рода ОМЈ, 44. класе ВА КоВ. Они су већ имали својеврсно искуство, јер су били ангажовани у интервенцији на Купресу. Била је то последња класа која ће завршити Војну академију у СФР Југославији. Та класа је као последња прошла подводну обуку у центру, али практична обука тог лета није изведена због ратних дејстава и присуства хрватских заробљеника на Мањачи. Следећа, 45. класа смер ОМЈ завршила је школовање у Београду 1992. године.⁸⁴

После проглашења Српске аутономне покрајине Западна Славонија и сукоба са хрватским снагама који су почели 13. августа, у тај простор су неколико дана касније упућени делови 265. и 329. окбр. Делови бањалучке 329. бригаде су 16. августа запосели реон Босанске Градишке са обе стране моста. Већ наредног дана при уклањању барикада долази до сукоба са хрватским снагама. Сукоби се смирују, а бригада са својим борбеним возилима и људством се распоредила на том простору. После мобилизације ове бригаде 10. септембра, и 16. пролетерске моторизоване 15. септембра и целог 5. корпуса, дан касније, извршен је покрет дубље у простор Западне Славоније, преко Гређана, Дубовца ка Окучанима, спајање са ТО Окучани и осигурањем по боковима.⁸⁵

Посебном наредбом, 265. оклопна бригада упутила је 17. августа у Окучане борбену групу 2. мб/265. бригаде, ради успостављања тампон-зоне између сукобљених хрватских војних, полицијских и других снага и локалне српске ТО и наоружаног становништва. У том склопу требало је обезбедити и пролазак конвоја железничком пругом. Група је изашла из блокиране касарне у Бјеловару, а на улазу у Окучане представник Председништва СФРЈ требало је да јој преда прецизан задатак.

⁸² Давор Маријан, *Битка за Вуковар 1991*, Сцриниа славоница, бр. 2, Славонски Брод 2002, 367–402.

⁸³ *Ти дивни људи, храбри млади ратници*, Народна армија, 22. децембар 1991; Изјава М. Јанковића аутору.

⁸⁴ Изјава М. Мојсиловића аутору.

⁸⁵ Ратни дневник Команда 5. корпуса, започето 16.08.1991.

Група се, међутим, убрзо нашла у центру сукоба који је престао до вечерњих сати када је успостављена тампон-зона. Према сведочењима припадника групе, обе стране су вршиле притисак на њен састав ради остварења својих циљева. У септембру се ситуација погоршала. Поново су избили сукоби и ова борбена група се нашла под ватром од које је страдало неколико њених припадника. Група је од почетка била потпуно одсечена од матичне јединице и препуштена себи у снабдевању и деловању.⁸⁶

Од 19. септембра ова група је потчињена 329. окбр 5. корпуса. Крајем септембра на простору „северно од р. Саве“ налазиле су се следеће оклопне јединице: 329. окбр (2. и 3. окб и остале јединице) са командом у Старој Градишци и јединицама у Горњим и Доњим Богићевцима, оклопни батаљон 16. пмтбр у селу Доњи Рајићи и група 1/265. окбр у Доњем Чаглићу. Бањалучка 329. бригада која је остала на том подручју у борбеним дејствима, имала је (крајем децембра) ван свог састава 1. батаљон на Плитвицама, део механизованог батаљона код Вргин Моста. По неколико тенкова (један или два вода) упућени су као испомоћ 16. и 343. моторизованој бригади као и ТО Западна Славонија.⁸⁷

Хрватски генерал Мартин Шпегел наводи у својим сећањима да је из производње у фабрици „Ђуро Ђаковић“ склонио 11 тенкова М-84, предвиђених за пребацивање на Ријеку и одатле бродом за Кувајт. Како је то био значајан извозни посао, њихово задржавање је забранио председник Хрватске Туђман лично! Тенкови су, као и друге следеће партије, у сарадњи са властима у Београду упућени бродовима за Кувајт. Шпегел наводи да је од 110 тенкова произведених у току 1991, до краја новембра 66 извезено у Кувајт, 33 предато ЈНА, а 11 снагама ЗНГ.⁸⁸

Од 2. септембра изведено је више напада на касарне у Петрињи.⁸⁹ Напад хрватских снага на опкољене гарнизоне у којима су биле смештене јединице 32. корпуса почео је 15. септембра, у складу са наредбом председника председништва СФРЈ Стипе Месића да се јединице ЈНА у наредних 48 сати повуку у своје касарне.⁹⁰ Иако су је војне власти сматрале неозбиљном, ова наредба је била сигнал за нападе и дефинитивну блокаду касарни ЈНА у хрватским градовима.

⁸⁶ Материјал *Окучани 1991/1992*, пук. Чедомир Бранковић. Састав борбене групе илуструје величину оваквих састава: 235 лица, 22 б/в (9 БВП, 3 Т-55, 3 СХ 122, 2 КОТ, 3 ЗСУ-57-2, 1 БТР) и 15 м/в. Наредба команде 265. мбр, стр. пов. бр. 484-273, 17. август 1991. Изјава Ч. Бранковића аутору.

⁸⁷ Команда 5. корпуса, стр. пов 1-342, 19.09.1991; исто 1-350, 25.09.1991; Исто, стр. пов бр ББ, 21.12.1991;

⁸⁸ М. Шпегел, *н. д.*, 237, 393. Према изјави Владимира Јовановића аутору 31. јануара 2014: „био сам у комисији у мају 1992 године која је примила 15 тенкова за Кувајт. Задња испорука у Кувајт. У луци Бар.“

⁸⁹ *Народна армија*, 11. септембар 1991.

⁹⁰ *Неовлашћено и самоволно издавање наређења*, Народна армија, 14. септембар 1991; Р. Каталина, *н. д.*, 202-203.

У Јастребарском 13. септембра потпуно је опкољена 4. оклопна бригада, која је 3. септембра примила 150 војника из састава III војне области са којима је извршена деконзервација 3. оклопног батаљона и попуна преосталих снага бригаде, што је било одлучно за њену даљу одбрану. По целој касарни су распоређени тенкови спремни за дејство. Тенковски вод ојачан транспортерима припремљен је за интервенцију у случају напада на старешинске станове код дома ЈНА. Команда бригаде – коју је напустио командант на почетку блокада – је била одлучна да се јединица никако не предаје, већ да се из блокаде изађе по сваку цену.⁹¹

У Госпићу је нападнута касарна где су били делови 236. пролетерска мтбр и мб/4. окбр. Ове снаге су се предале 18. септембра поподне, а њихова техника и наоружање – преко 20 борбених возила – су пали у хрватске руке. Покушај да се локалним српским снагама и деловима 329. оклопне бригаде ослободи ова касарна није успео.⁹²

После тешких борби око касарне у Осијеку, где је имала и губитке, у Тење се 17. септембра пробила главнина 12. пролетерске мбр.⁹³ Њен механизовани батаљон, који је био у Нашицама, предао се 21. септембра.

Вараждински 32. корпус је био на мети од 15. септембра када је извршен први напад на команду корпуса у граду. Два дана касније (17.) предаје се гарнизон у Чаковцу и објекат везе „Иванчица.“ У ноћи 17/18. септембра предаје се касарна „15.мај“ у Вараждину. После краће борбе и неколико настрадалих на обе стране, 19. септембра предаје се 32. мешовити артиљеријски пук у касарни „Јалковачке жртве“ у Вараждину, са комплетном артиљеријском техником. Уследила је пауза у нападима на касарне. Складиште „Нова вес“ се предаје 21. септембра. Од поподнева истог дана, па током јутра наредног дана (22.) вођени су преговори са представницима команде опкољеног 32. корпуса у Вараждину. Командант, генерал Трифуновић, постиже договор о предаји команде корпуса и 32. механизоване бригаде, која је била у касарни „Калнички партизани“. И поред наређења да се касарна брани - које је стигло из команде 5. војне области током ноћи - пуковник Попов прихвата договор који су му донели пуковник Сретен Радушки, испред команде корпуса и (каснији министар и потпредседник хрватске владе) Радомир Чачић, испред хрватске стране. Пуковник Попов наређује предају своје бригаде. Око 10.30 формирана је колона аутобуса са преосталим припадницима ЈНА из гарнизона Вараждин и упућена према Србији ауто-путем. Група је границу код Липовца прешла око 20.40 часова истог дана.⁹⁴

Падом ове бригаде хрватској страни је остала значајна техника: 74 тенка Т-55, три ПТ-76, два ТНМ, 5 ТЗИ, 71 (61) БВП М-80, 12 самохотки

⁹¹ Р. Тачић, *н.д.*, 15-17.

⁹² Б. Сузић, *н.д.*, 22-29. *Три године приправности*, Народна армија, 13. фебруар 1992; Р. Тачић, *н.д.*, 209.

⁹³ *Помоћ је дошла са полигона Ц*, Народна армија, 21. септембар 1991.

⁹⁴ Р. Каталина, *н.д.*, 200-228.

90 мм, седам самоходних хаубица 122 мм, седам командних ОТ, три БРДМ-2, 26 артиљеријских оруђа калибра 76-128 мм и низ друге опреме бригаде и корпуса. Део ове технике одмах је упућен на фронт за поуну снага ЗНГ, а тек мањи део ЈНА је повратила у борбама у Западној Славонији и на ободима САО Крајине.⁹⁵

Падом команде 32. корпуса и највећег броја његових јединица, стање за преостале непредате јединице је постало изузетно тешко. У Бјеловару, касарна и други војни објекти су били потпуно опкољени од 16. септембра.⁹⁶ Гарнизон је искључењем струје и падом команде корпуса остао без икакве везе у периоду 21-26. септембра, све док није успостављена веза са командом 5. војне области преко издвојене борбене групе 265. бригаде у Окучанима. Тада се сазнало за капитулацију команде корпуса и осталих јединица. Није дошло ни до покретања делова бригаде из града, са евентуалном намером да се она споји са деловима 5. корпуса ЈНА, који су већ били у западној Славонији, или са борбеном групом бригаде која је била у реону Окучана. Како је трајало ово развлачење, тако су се хрватске снаге са једне стране наоружавале тешким оружјем заплеењем у јединицама 32. корпуса, а са друге распоредиле у дубини територије око Бјеловара да би спречиле евентуални пробој бригаде из града.⁹⁷

Хрватске снаге су извршиле напад на све јединице ЈНА у Бјеловару ујутро 29. септембра. Капетан прве класе (постхумно мајор) Милан Тепић је у 10,44 часова дигао у ваздух складиште Беденик, познатом као „Барутана“, где је била ускладиштена муниција, на око 2,5 км од касарне у граду. Том приликом страдали су он и војник Стојадин Мирковић који је био у борбеном возилу БВП (бр.12278), као и један број хрватских војника који су опколили објекте. Убијен је по заробљавању командир страже старији водник Стевановић.⁹⁸ После целог дана борби и покушаја пробоја у касарну где је била смештена 265. бригада, око 18,30 часова долази до предаје бранилаца. Преживели припадници јединице су постројени. Међутим, командант бригаде, пуковник Рајко Ковачевић са два своја помоћника био је стрељан испред команде бригаде. У руке хрватских снага пала је скоро комплетна 265. механизована бригада, без борбене групе у Окучанима. Према истраживањима Анђелка Мијатовића (Жељка Карауле)

⁹⁵ Генерал Шпегел наводи да су заробљена 74 тенка Т-55А, 66 ОТ разних намена, 46 самоходних ПВО и ПТ система, итд. – М. Шпегел, *н. д.*, 277; *Тријумф са мало горчине*, Војска, 16. јул 1992; *Презрели смо издајнике*, Војска, 1. октобар 1992; М. Секулић, *н. д.*, 184–185, 187. Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 55; Ивица Мишкулун, *Из живота 122. бригаде хрватске војске 1991–1993*, *Scrinia slavonica*, бр. 5, Славонски Брод 2005, 338–365; *Ратни пут 4. оклопне бригаде ЈНА*.

⁹⁶ Документациони центар Домовинског рата, 32. корпус ЈНА, к.3. команда 265.мбр пов. бр 484-389, 16. 09 1991, Исто пов. бр 484-390, 16. 09 1991; исто, комада 28.партд, стр.пов бр 91-568., 16.09.1991.

⁹⁷ Жељко Караула, *Освајање војарне ЈНА „Божидар Ација“ у Бјеловару 1991. године*, рукопис.

⁹⁸ Изјава старији водник Рјасној Жељко, без датума (1991) у ВП 7325.

заробљена је веће количина технике: 77 БВП М-80, 75 тенкова Т-55, три ПТ-76, девет хаубица 122, четири ВБР М-63 Пламен, а онда из објекта „Сајмиште“ комплетно наоружање за 1. бригаду 28. партизанске дивизије – око 1.300 комада стрелачког наоружања и око 100 различитих моторних возила.⁹⁹ У догађајима у Бјеловару, није сасвим прецизно утврђено колико је припадника ЈНА настрадало, односно убијено, али се број креће између 18 и 20, од којих је половина стрелјана по заробљавању, међу њима и припадници резервног састава, локални мештани.

Снаге 5. корпуса прешле су 25. септембра 1991. из северозападне Босне у западну Славонију. Носећа дејства имали су 329. окбр, као и оклопни батаљони 16. пролетерске и 343. мтбр. После пада гарнизона Бјеловар, борбена група 265. окбр прикључила се 30. септембра најближој јединици која је стигла у западну Славонију, бањалучкој 16. пролетерској мтбр.¹⁰⁰ На том простору основна и једина ОМЈ била је 329. оклопна бригада, као и два окб моторизованих бригада: 16. и 343. Оклопна бригада је усмерена према Новој Градишци и даље у захвату аутопута Београд–Загреб. Наоружан тенковима Т-34, окб/16. пролетерске стигао је до места Пакленице и Старог Грабовца. После почетних успеха 329. бригада, као и друге ОМЈ у источној Славонији, зауставила се у простору српских села и служила као подршка пешадијским снагама ЈНА и ТО не напредујући више.¹⁰¹

Снаге ОМЈ које нису заробљене падом 32. корпуса углавном су биле окружене и блокиране у гарнизонима: Загреб, Дуго Село, Јастребарско и Карловац. У Центру војно-техничких школа у Загребу од борбених возила која су била у школском процесу крајем 1990. формирана је мешовита окмч са водовима тенкова, ПА, СО и ОТ. Овај састав се од 13. септембра налазио у потпуној блокади.¹⁰² Део снага, као 4. оклопна бригада, остао је у окружењу у својим гарнизонима. У својим сећањима вршилац дужности команданта те јединице потпуковник Тачић пише да му је 7. новембра команда корпуса наредила да онеспособи сва борбена возила

⁹⁹ Д. Марјан наводи да су наоружање и опрема који су у Бјеловару пали у руке Хрватске војске, искоришћени за стварање „минимално 30 % оклопног и механизираниог потенцијала Хрватске војске.“ Ж. Караула, *105. бригада*, 122–125.

¹⁰⁰ *Част као једина мера*, Војска, 15. октобар 1992; Материјал *Окучани 1991/1992*, пук. Чедомир Бранковић; М. Шпегел, *н. д.*, 278–281. Шпегел наводи да је заробљено 60 официра и 365 војника, затим 78 тенкова Т-55, 80 различитих ОТ, 12 СО 90 мм, 12 ПТ борбених возила, итд. дотадашње 265. мбр.

¹⁰¹ Команда 5. корпуса, стр.пов 4-4, 20.01.1992; Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 163–164; *Крајишки војник*, лист 1. крајишког корпуса, бр. 12, јануар 1993; *Исто*, бр. 23, јун 1994; Б. Сузић, *н. д.*, 45–63. Изјава Ч. Бранковића аутору.

¹⁰² М. Секулић, *н. д.*, 370–376. Према документацији пуковника Ратка Миљановића у саставу загребачког Центра било је 19 борбених возила: три М-84/84А, три Т-55, три БОВ, три БРДМ-2, два ЗСУ-57/2, два БВП М-80/80А, по један тенк ПТ-76, тзи ЈВБТ и от М-60П, Владимир Ивановић наводи: „Сва борбена техника је из школског цетбра извучена и остављена на Банији, а неборбена је превезена у школски центар у Крушевцу. Повлачење из школског центра је извршено преко горње капије.“

како не би пала у руке хрватских снага. Он није извршио задатак што се показало мудрим потезом, јер је три дана касније одлука промењена. Тог дана Тачић је имао скоро целокупну технику своје јединице спремну за покрет. У време блокаде у бригади је организовано обучавање 76 војника за вожњу различитих возила. Породице старешина: супруге и деца су добили задатак да возе приватне аутомобиле, а сво способно људство да вози борбена или моторна возила бригаде. Бригада је на тај начин успела да се у већини евакуише.¹⁰³

Део снага из карловачке касарне Логориште, јачине 42 борбена и 50 других возила, извучен је у акцији 6. новембра уз помоћ зајечарске 9. моторизоване бригаде. Зајечарски тенкисти под командом потпуковника Гергара успоставили су мостобран преко Купе и потом се са људством из Логоришта пробили на српску територију, поново прелазећи преко Купе коришћењем лансирног моста.¹⁰⁴ Тринаестог новембра, из Јастребарског је деблокирана 4. оклопна бригада, напустила касарну и преко Баније и Крајине пребачена у Тузлу у наредних пет дана марша.¹⁰⁵ Почетком децембра из Загреба и Дугог Села евакуисана је 140. механизована бригада правцем Сесвете–Карловац–Војнић и даље у Босну у Сарајево. У овој бригади део средстава је онеспособљен према првобитним наредбама, а потом враћен у употребу. Из Ријеке је још раније пребачена 13. пролетерска мтбр.¹⁰⁶

На територији са српским становништвом ван домањаја хрватских снага биле су ОМЈ у Петрињи (622. мтбр, 1/51. мбр) као и снаге 329. окбр, које су се већ налазиле на том терену. На овом простору формирана 3. одред ТО имао је неколико Т-34, који су нашли примену у борбама. Део ових снага ушао је у састав Оперативне групе бр. 1 (ОГ-1). Прва група, и поред импресивне бројности од 150 борбених возила, на овом ратишту је такође постала средство подршке нижих тактичких пешадијских састава ЈНА и српске ТО. Изузетак је био оклопни батаљон са М-84 из 51. мбр, директно потчињен команди ОГ-1, који је коришћен у адекватнијој намени.

За руковођење и командовање снагама ЈНА и ТО на подручју Плитвице – Слуњ – Огулин – Оточац – Госпић - Свети Рок - Удбина 10. новембра 1991. године основана је Трећа оперативна група. Њена зона

¹⁰³ *Три године приправности*, Народна армија, 13. фебруар 1992; М. Секулић, *н. д.*, 268–269; *Ратни пут 4. оклопне бригаде ЈНА*; Р. Тачић, *н. д.*, 289-290, 293.

¹⁰⁴ *Деблокирана касарна*, Народна армија, 9. новембар 1991; *Двадесет шест дана пакла*, Народна армија, 9. јануар 1992; *Лена Брена, фудбал и пуцњава*, Народна армија, 9. јануар 1992.

¹⁰⁵ У Тузлу је стигло 17 М-84, 28 Т-55, 2 ПТ-76, 2 ТЗИ 2 ТНМ, 12 М-60 и 6 БТР, односно 39% укупне технике. Извучено је 96% артиљерије, 60% ПВО, 46% неборбених возила. – Д. Маријан, *н. д.*, 201; Р. Тачић, *н. д.*, 17, 175.

¹⁰⁶ Изјава Ж. Глишовића аутору. Он сматра да је после дизања складишта Бедемик у ваздух од стране мајора Тепића и хрватских жртава у Бјеловару, притисак на опкољени гарнизон у Дугом Селу смањен. О хрватским погледима на опкољене јединице видети: М. Шпегел, *н. д.*, 294–295.

одговорности протезала се од линије Скрадник – Цетинград – Тржац до линије Могорић – Кланац – Орозовац. Првобитно је њена надређена команда била Команда Пете војне области (од оснивања до 21. децембра), а затим Команда 10. корпуса (од 21. децембра 1991. до средине јануара 1992. године, када је расформирана). Од ОМЈ ова група је у свом саставу имала делове из 4. и 329. оклопне бригаде са тенковима (1.окб/329) и оклопним транспортерима (мб/4.мбр).¹⁰⁷

Средином новембра, извршен је напад на хрватско упориште у Слуњу, где је био ангажован део 4. окбр (2. окб). Напад је изведен дан после изласка главнине те бригаде из касарне у Јастребарском. Оклопне снаге су се потом вратиле на Плитвице. Средином децембра 1991, пропао је напад хрватске војске у операцији *Вихор* на простору Баније, са употребом ОМЈ, тако да су се њихове снаге повукле. Занимљиво је да су хрватске снаге форсирале Купу, користећи скелу типа ГСП за пребацивање борбених возила, али да су у повлачењу уништиле свих 10 возила (8 тенкова и 2 ОТ). Крајем децембра, оклопне снаге 4. окбр, биле су ангажоване у тешким борбама са хрватским снагама у реонима око Госпића и Оточца, све до примирја почетком јануара 1992. године.¹⁰⁸

Девети или „Кнински“ корпус (ранија 9. пешадијска дивизија), није се налазио на стратегијским правцима могуће употребе ЈНА против страних агресора, нити је био посебно елитна јединица. На прелазу 1990/91. године, таква другоразредна јединица нашла се усред етничких сукоба Срба и Хрвата, који су из дана у дан прерастали у грађански рат. Корпус у Книну у миру није био превише организацијски развијен. Основне јединице корпуса биле су две моторизоване бригаде: 180. у Бенковцу и 221. у Книну, са по једним окб и један мб. Највећи део осталих јединица корпуса имао је углавном само мирнодопско језгро и био је такозване „Р“ или „ратне формације“, што је значило да се формира у случају рата.¹⁰⁹ Са острва Виса крајем 1990. повучени су тенкови Т-34 који су уврштени у 180. моторизовану бригаду. У састав корпуса ушла су крајем септембра још два батаљона: оклопни батаљон који је био у мостарској 10. мтбр и оклопни батаљон састављен од средстава ШЦОЈ, који је раније дошао у Купрес (касније познати као 9. или 10. окб). Такође, тада су кор-

¹⁰⁷ У њеном саставу било је 105 тенкова: 65 Т-55, 26 М-84, 13 Т-34 1 ПТ-76; 35 ОТ: 13 БВП, 6 ОТ М-60, 11 БРДМ-2, 5 БТР-50; 6 ТЗИ и 3 ТНМ. – Д. Маријан, *н. д.*, 199.

¹⁰⁸ Р. Тачић, *н. д.*, 209–211.

¹⁰⁹ Хрватско-меморијални документацијски центар Домовинског рата у Загребу (даље: Документациони центар), елаборат, прилог бр. 4: План СБОБ мобилизације 9. корпуса. МО Србије, Сектор за политику одбране, Управа за организацију, Нар. ССНО, стр. пов. 1248–1, 22. мај 1990. Истим наређењем 221. мтбр у Книну из Б преводи се у А класификацију и попуњава људством из 1. војне области а техником из 139. мтбр Војнопоморске области. Коста Новаковић, *Кнински гарнизон*, Београд 2015, 168–175; Давор Маријан, *Слом Титове армије*, Голден маркетинг–Техничка књига, Загреб 2008; Давор Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, Наклада Зоро, Загреб–Сарајево, 2002; Генерал Борислав Ђукић, *Разбијање Југославије, Место и улога Хрватске*, Београд 2008, 206–208.

пусу придодата два моторизована батаљона из Пирота (1/4. пмтбр) и Куманова (1/592. мтбр). Ова четири батаљона сачињавали су активни припадници и војници на редовном одслужењу војног рока.¹¹⁰ Нешто касније, наређено је формирање оклопног батаљона са тенковима Т-34, у саставу 145. плашћанске лпбр састављене од припадника ТО и реактивираних 316. (касније 1.) мтбр Р.¹¹¹

Иако је овај простор био неодговарајући за употребу ОМЈ, посебно тенкова, 9. корпус их је користио на адекватан начин и остварио значајне резултате, крајем лета и током јесени 1991. Прва половина септембра карактеристична је по задацима снага корпуса у заузимању Масленичког моста и села Крушево.¹¹² Напад на мост и зону око њега почео је 10. септембра, да би мост био заузет наредног дана. У нападу на Шибеник, у операцији *Обала 91*, од 16. септембра 9. корпус је ангажовао око 100 борбених возила која су се пробила скоро до обале, ради деблокаде дела јединица у окружењу. Оклопни батаљон 221. мтбр је као део 180. мтбр учествовао у деблокади касарни ЈНА у Задру, од 28. септембра до 6. октобра 1991. Дејствујући од полигона Шепурине оклопне снаге су стигле до пред сам град, али су се после евакуације снага ЈНА из Задра и отпора хрватских снага средином октобра повукле даље од Задра.¹¹³

На дубровачком ратишту, где рељеф није дозвољавао већу употребу снага ОМЈ, биле су ангажоване снаге оклопног батаљона 5. пролетерске бригаде из Титограда, на правцу кроз Боку и Конавле, све до Дубровника. Овај батаљон је био наоружан тенковима Т-34Б и ОТ М-60. Доласком снага 37. ужичког корпуса – 252. оклопне бригаде, у његов састав стигао је још један (два) окб са тенковима Т-55 и М-84, БВП (код Сланог) који је дејствовао из Херцеговине и учествовао у заузимању Стона.¹¹⁴ Од повучених јединица из Хрватске, наређено је да окб/139. мтбр из Пуле пређе у састав 5. пролетерске мтбр А.¹¹⁵

У току јесени јаке ОМЈ су дејствовале против хрватских снага у источној Славонији у широј зони Винковаца и Вуковара.¹¹⁶ Уз снаге које су водиле борбе од краја августа, током септембра у овај део ратишта уведени су: 252. окбр и 2. пгмбр (19. септембра), а затим и 3. пгмбр. Од 29.

¹¹⁰ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 166; Генерал Борислав Ђукић, *Разбијање Југославије, место и улога Хрватске*, Београд 2008, 205 и даље.

¹¹¹ Наредба ССНО, стр. пов. 3098–1, 11. новембар 1991; исто, стр. пов. 3198–1, 15. новембар 1991.

¹¹² С. Лисица, *Командант по потреби*, 54.. Документациони центар, Дневник ОБ 9. корпуса, 8.8. – 15.9.1991.

¹¹³ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 166–167; Б. Ђукић, *н. д.*, 205 и даље; Генерал Петар Шимац, *Свједочанства о Домовинском рату у Далмацији 1991*, Сплит 2001, 163.

¹¹⁴ Окб из 252. окбр и/или из неког другог састава, наоружан са Т-55 са карактеристичном кутијом на десној страни куполе. *Рат за мир*, Побједа, бр. 2, Титоград, новембар 1991; исто бр. 3, децембар 1991; *Стална борбена спремност*, Народна армија, 23. октобар 1991; Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 167; Ј. Цокић, *н. д.*, 242–290.

¹¹⁵ Наредба ССНО, стр. пов. 3311–1, децембар 1991.

¹¹⁶ Д. Маријан, *Битка за Вуковар 1991*, 367–402.

септембра укључена је 211. оклопна бригада из Ниша, а потом и Гардијска моторизована бригада са оклопним батаљоном.

У нишкој 211. оклопној бригади мобилизација је вршена три пута, а командант је био неоправдано замењен, тако да је бригада на ратиште кренула са потпуно измењеним резервним саставом. У међувремену, војнички састав мартовске партије, тада најобученији, послат је у В војну област за попуну тамошњих јединица. У току борбених дејстава извршена је још једна смена резервиста, што је бригаду вратило у стање обуке. Одлука о 45-дневном боравку резервиста посебно је била штетна за функционисање бригаде.¹¹⁷

На ратиште је 19. септембра из Краљева стигла 252. оклопна бригада,¹¹⁸ која је после три дана уведена у борбе у Товарнику, а затим и на другим местима. Бригада се 13. октобра, као прва јединица ЈНА, сукобила са једном хрватском оклопном јединицом. Падом касарни у Загорју и на другим местима хрватске снаге су дошле до већег броја борбених возила, која су потом упућена на ратиште у источној Славонији. Тенкови из Вараждина стигли су 5. октобра у источну Славонију, а у сам Нуштар 7. октобра. Хрватске снаге су имале идеју да се 13. октобра из Нуштра уз помоћ тих тенкова пробију до Вуковара. У околини села Маринаца, снаге хрватске 109. бригаде са једном тч Т-55 напале су укопане тенкове М-84 252. оклопне бригаде и претрпеле пораз са 3–5 изгубљених тенкова и 2 ОТ. После неуспешног напада на добро утврђени Нуштар, Краљевачка бригада је повучена на одмор и замену људства и поново уведена у борбу.¹¹⁹ Занимљиво је да је неколико тенкова Т-55 које су заробиле хрватске снаге извесно време користила паравојна Српска добровољачка гарда.

Код 3. пгмбр било је три „предратне“ мобилизације, са добрим одзивом резервног састава. Ова бригада је 18. септембра пошла из Пожаревца и већ од 20. била уведена у борбе код Товарника.¹²⁰ Са снагама 1. пгмбр, које су се већ налазиле на том терену, 3. бригада је кренула у деблокаду касарне у Винковцима. Преостали део снага 1. пгмбр учествовао је у блокади и протеривању хрватских снага из Илока. Бригада је у овом периоду деловала по батаљонима у више праваца на готово читавом простору овог дела ратишта.¹²¹ Одмах после увођења на ратиште, ваљев-

¹¹⁷ *Ко је пуцао у тенкосте*, Војска, 4. јун 1992.

¹¹⁸ Због ратних дејстава, а према наредби бр. 2124 од 15. августа 1991, бригада је преведена из Б у А статус и у таквој формацији учествовала је у ратним операцијама у источној Славонији током јесени 1991. После борбених дејстава у Словенији у лето 1991. у Краљево је пребачено људство 1. оклопне бригаде из Врхнике за њен 3. окб. После каквевтаке консолидације, ова јединица је такође упућена на фронт у Херцеговину.

¹¹⁹ *Између затишја и опреза*, Народна армија, 16. јануар 1992; *Ратни албум 109. бригаде ХВ Винковци*, Винковци 1992, 95–98; Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 163.

¹²⁰ *Бескрајна вера у команданта Антонића*, Народна армија, 4. децембар 1991; *Ратовати не може свако*, Војска, 21. јануар 1993.

¹²¹ *Ти дивни људи, храбри млади ратници*, Народна армија, 22. децембар 1991.

ска 2. пгмбр¹²² имала је губитке у Товарнику и Шиду, после чега се распа- ла. Њених 2.800 резервиста се вратило кућама, док су на терену остали активни војнички састав, мањи број резервиста и добровољци. Бригада је извучена ван линија додира, попуњена и касније поново уведена у борбе. Један ваљевски резервиста довезао је БВП директно испред Скупштине СФРЈ у знак протеста.¹²³

Масовних случајева дезертерства резервиста било је и код 80, 169. и 544. мтбр, 19. пбр и другим јединицама.¹²⁴ Вишестрани проблеми попуне ОМЈ резервним саставом (недефинисани ратни циљеви, политичке и идео- лошке разлике, социјални статус) довели су до пада одзива на мобилиза- цију за 40%. Посебно је било тешко одржати кохезију када је донета одлу- ка о 45-дневним сменама. У то време почео је да стиже резервни састав слабијег квалитета, из разних делова Србије, неодговарајућих ВЕС-ова. Дообука резервног састава и борбена дејства текли су упоредо. До повре- мених побуна и одлазака мањих или већих група резервиста и даље је долазило.¹²⁵

Иако је наводно постојао план о продору ових снага кроз Славони- ју и спајању са снагама у западној Славонији, оне су остале у борбама са знатно инфериорнијим снагама ЗНГ расутим по селима у овом подручју, претварајући се у снаге за подршку пешадијским снагама ЈНА и српске ТО, као и у покретну артиљерију. У покушајима ОМЈ да делују као носио- ци напада садејство са пешадијом је било слабо или уопште није успо- стављано. Тако су тенкови постајали лак плен за противоклопна средства. Употреба тенкова у насељима је била проблематична, често везана за са- дејство са пешадијом.¹²⁶ Чета из 1. пгмбр која је упућена као помоћ 2. пгмбр у нападу на Богдановце имала је девет погинулих припадника, пре свега због недостатка пешадије за заштиту тенкова од дејстава ПО сред- става. Бригада је касније решавала проблем недостатка пешадије употре- бом одреда ТО који су јој били препотчињени (два одреда ТО из ужичког одреда) после краће обуке у садејству са оклопним снагама.¹²⁷

Ратујући са хрватским снагама у источној Славонији снаге ОМЈ имале су значајне губитке. Наводимо неколико јединица за које смо иден- тификовали податке:

- 1. пгмбр: до средине децембра 26 погинулих;
- 2. пгмбр: 27 погинулих и 163 рањена;

¹²² Марко О. Јелић, *Ваљевска бригада на ратишту западног Срема и Источне Славоније 1991–1992. год.*, Гласник Историјског архива Ваљево, бр. 32, 1998, 214–219.

¹²³ М. Јелић, *н. н.*, 214–219; Д. Маријан, *Битка за Вуковар*, 138; *Сви зачини ваљев- ске каше*, Народна армија, 2. октобар 1991.

¹²⁴ М. Секулић, *н. д.*, 243.

¹²⁵ *Ти дивни људи, храбри млади ратници*, (2) Народна армија, 25. децембар 1991.

¹²⁶ *Важно искуство за тенкисте*, Војска, 10. август 1995; Д. Маријан, *Битка за Вуковар*, *пассим*; *Исти, Смрт оклопне бригаде*, 57.

¹²⁷ *Ти дивни људи, храбри млади ратници*, Народна армија, 22. децембар 1991; *Ти дивни људи, храбри млади ратници*, (2) исто, 25. децембар 1991.

– 51. мбр: 43 погинула и још 17 из придодатих састава, 9 погинулих ван б/д и 2 нестала, 158 рањених у борбама, још 64 из придодатих јединица и 61 повређен и рањен ван б/д;

– 211. окбр: 21 погинули и 111 рањених припадника.¹²⁸

У операцијама 1991. године изгубљена је значајна количина борбених возила. Према изјави начелника рода ОМЈ, процена губитака на крају 1991. године износила је 4–5% (!).

Наводимо веће губитке рода ОМЈ ЈНА у тој години:

– у Словенији су остале „на чувању“ снаге 1. окбр (без дела који је прешао у Бања Луку), као и делови окб из Випаве, Пивке, Марибора и Илирске Бистрице;

– у Хрватској су заробљене снаге 32. мбр у Вараждину, већи део снага 265. мбр у Бјеловару, окб 73. мбр у Копривници и мб 12. пролетерске у Славонији, а у састав ХВ ушли су тенкови који су се затекли у фабрици „Ђуро Ђаковић“ у Славонском Броду;

– 9. корпус је до почетка децембра 1991. изгубио 9 борбених возила.¹²⁹

– Јединице 5. корпуса (329.окбр, бг/265. окбр, 16.пмтбр и 343.мбр) изгубиле су у борбеним дејствима у Западној Славонији и на личком ратишту 12 тенкова и четири ОТ. Теже је оштећено 11 тенкова, три ОТ и један БВП а лакше оштећено још 26 борбена возила. Већи број губитака је уочен и због чињенице да је један број тенкова предат снагама ТО Западне Славоније, а који су до краја 1991. сви били уништени или заробљени. Шест тенкова и оклопних транспортера је заробљено (повраћено) од хрватских снага. Подаци о оштећењима на личком ратишту нису били доступни у јануару 1992, када је писан извештај.¹³⁰

Генерал Шпегел наводи да су хрватске снаге заробиле 240 тенкова, 320 ОТ разних типова, 280 самоходних ПТ и 20 самоходних ПА оруђа.¹³¹ Укупно је заробљено 200 тенкова и 150 борбених возила пешадије, изјавио је касније хрватски генерал Тус.¹³² Ове снаге су формирале језгро ОМЈ хрватске војске.¹³³

8.4. *Искусва употребе ОМЈ у рату 1991. године*

Иако су снаге ЈНА водиле многе истакнуте старешине тенковског рода, као на пример: војне области: Живота Панић (1.) и Живота Аврамовић

¹²⁸ *Монографија 211. оклопне бригаде*, 70–74; М. Јелић, *н. н.*, 214–219; *Споменица Педесетпрвој...; Ти дивни људи, храбри млади ратници*, (2) Народна армија, 25. децембар 1991.

¹²⁹ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 171.

¹³⁰ Команда 5. корпуса, стр.пов 4-4, 20.01.1992.

¹³¹ М. Шпегел, *н. д.*, 290.

¹³² *Рат у Хрватској и Босни и Херцеговини 1991–1995*, уред. Бранка Магаш и Иво Жанић, Загреб–Сарајево 1999, 78.

¹³³ На дан 29. децембра 1991. у Хрватској војсци било је: 176 Т-55, 14 М-84, 4 ПТ-76Б, 15 ТЗИ, 5 ТНМ, 106 БВП и 13 ОТ М-60. – Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 202.

(5.), корпусе: Никола Узелац (5.), Младен Братић (12.) и Мићо Делић (31.), односно Драгољуб Аранђеловић (1. пгмд), остаје утисак да је 1991. година показала многе мањкавости употребе рода. Супротно очекивању, ОМЈ нису успеле да буду носилац сламања сепаратистичких војски, често су деловале самостално, понекад у условима урбане борбе. Недостатак добро обучене пешадије која је требало да прати тенкове испољио се у својој драматичности. Придодавање снага ТО ради садејства са ОМЈ у нападу није дало жељене резултате, а улога резервиста као пратеће пешадије била је посебно проблематична и пуна лоших примера, како унутар ОМЈ тако и у придодатим јединицама. Тенкови су се претварали у самоходна оруђа, често потпуно статична. Изостале су главне карактеристике рода: брзина, удар, маневар. Противник за који се ЈНА годинама спремао – није дошао. Позитивни примери самоиницијативе били су дејство борбене групе 265. мбр из Бјеловара, која се после пада своје јединице спојила са осталим снагама ЈНА, затим извлачење јединице из касарне Логориште одлучном акцијом зајечарских тенкиста као и готово комплетно извлачење преосталих ефектива 4. оклопне бригаде из Јастребарског.¹³⁴

Командант 1. пгмбр пуковник Вучић сумирао је искуства из борби у источној Славонији 1991: „Наша најважније искуства тичу се употребе ОМЈ у насељеним местима. Она су врло поучна. Пракса је потврдила да употреба тенкова у првој линији борбе у насељеним местима не даје оптималне резултате и доводи до непотребних губитака. А ми смо били присиљени да тенковима дејствујемо баш на такав начин, јер нисмо имали довољно обучене пешадије. А без подршке пешадије тенкови су веома осетљиви. Располажемо најсавременијим тенковима Т-72 и М-84, али смо се уверили да је челик рањив, да га пробијају савремена противоклопна средства. А противник је располагао најсавршенијим средствима. То оружје пробија сваки оклоп. Поготову што је употребљавано често с малих одстојања од 10 до 15 метара. Ми смо се осведочили да су најелитнији делови противничких снага острашћено водили борбу против наших тенкова, уносећи у борбу мржњу, доктринарну заслепљеност, неретко опијени алкохолем и дрогама. Пред нама није био класичан фронт, а пробој фронта и продор у дубину није био главни метод борбе. Ми смо иза сваког ћошка улазили у нову борбу. Због тога смо неке поступке морали мењати. Рецимо, држали смо отворене лукове, јер у случају да тенк буде погођен, на тај начин се смањује притисак од експлозије и олакшава спасавање посаде. Такође се показало корисним вешање војничких дењкова са вањске стране куполе, јер они стварају додатни слој заштите. Велике тешкоће смо имали и са непријатељским минама различите производње, наше и стране, које су масовно расипане без икаквог реда. А ми нисмо имали довољно снага за противминско обезбеђење. Проблем нам је био и показивање циљева командиру тенка, јер није било довољно обучене пешадије у пратњи тенкова

¹³⁴ Противно правилима ратовања, Народна армија, 9. јануар 1992.

да уочава циљеве и наводи посаду тенка. У ствари, највеће тешкоће имали смо због мањка пешадије. Када би у бригади било сто до двесто специјалаца, њена борбена вредност била би вишеструко увећана, нарочито у оваквим условима борбе.“¹³⁵

У току 1992. сумирани су резултати и искуства употребе ОМЈ. Било је примера да се једна оклопна или механизована бригада распрши на 500, батаљони на 100, а чете на 25 квадратних километара. Те јединице нису биле у могућности да ефикасно дејствују и допринесу победи у борбама. Рат је довео до сазнања да ранији начин обучавања ОМЈ без садејства са пешадијским, артиљеријским и инжињеријским јединицама није био добар, јер се недовољно увежбани као целине нису могли употребити за заједничко дејство, које је у таквим ситуацијама неопходно. Нова сазнања су потврдила да тенк без подршке осталих родовских јединица не може у потпуности да испољи покретљивост и ватрену моћ. Због тога су ОМЈ чешће него што је требало долазиле под удар непријатељских средстава за блиску противоклопну борбу, трпећи непотребне губитке.

Извиђачке јединице, уместо да су извиђале дубину и пратиле непријатеља, коришћене су као пратња колонама, за заштиту командних места и друге задатке. На тај начин команде ОМЈ су остајале без ваљаних података о непријатељу против кога се кретало у борбу. Искуство из борби показивало је да није било одговарајуће поделе циљева, па се дешавало да тенкови уништавају појединачне циљеве или оне које је могла да уништи артиљерија или пешадија. Утрошак муниције био је већи у јединицама попуњеним резервистима него код оних са редовним саставом (пре свега због праксе да се страх разгони палбом, или да се не ради по команди). Слично је било са маскирањем. Многи од ових проблема су превазиђени у току борбених дејстава, захваљујући личној иницијативи, стручности и умешности старешина ОМЈ.

У току борби закључено је да је најоптималнија тројна формација од вода на даље, због лакшег и уобичајеног начина командовања. На ту чињеницу утицао је недостатак технике: део је остао у Словенији, део у БиХ, Крајини, део заробљен у Хрватској а део уништен – оштећен или се кварио у току борби. Многобројне мобилизације и честе замене састава јединице су проузроковале поновне обуке, прилагођавања и поновно достизање већ изграђених нивоа борбене готовости. Оцењено је да је потребна брза професионализација војничког састава, који би лакше достигао висок ниво обучености.¹³⁶

Већи део борбених дејстава у овом периоду изнели су на својим плећима војници на одслужењу редовног рока. Они су показали завидан ниво дисциплине и познавања тенковског заната, за разлику од припадника резервног састава. У борбеним дејствима на простору Босне и Херцеговине испољиће се такође мањкавости резервног састава, који се често

¹³⁵ *Ти дивни људи, храбри млади ратници*, (2) Народна армија 25. децембар 1991.

¹³⁶ *Време за обогаћивање праксе*, Војска, 16. јул 1992.

није усуђивао да крене у акцију без подршке тенкова. Углавном, тенкови су служили за уливање сигурности.¹³⁷

Нека искуства из источне Славоније показала су да је најбоље употребљавати 2+2 формацију, као и да је садејство тенка и БВП пружало сигурност обема посадама. Тенк Т-72 се показао далеко бољи у условима ратишта. Посада је већину лаких кварова могла сама да отклони, док је софистициранији М-84 имао великих проблема са нишанском справом, бочним мењачима, влагом и др. У 1. пгмбр тенкове М-84 су углавном држали у резерви, а коришћени су Т-72, који су се показали поузданији у екстремним условима фронта.¹³⁸ Рат је донео специфична искуства у заштити тенкова од противничких напада: „Сложене околности и недостатак пратње наметнули су посади тенкова и борбених возила пешадије размишљање о потреби да додатно заштити оклоп. Већ је раније уочено да гумена трака тенка М-84 (Т-72) активира противоклопну мину пре него што дође до точкова. Због тога су употребили гумене траке са елеватора из оближње шљункаре и тако направили блатобране-хватаче кумулативних мина. За заштиту оклопа користили су обичну циглу која знатно умањује дејство кумулативних мина. Група мајстора направила је троструки сендвич-оклоп-даска-цигла-даска, који је на тенку придржавала жичана мрежа. Тај оклоп се у пракси показао веома делотворан.“¹³⁹

Један тенкиста овако је сумирао искуства рата у источној Славонији: „Недостајала нам је једино обучена пешадија и инжињерија за праћење и заштиту тенкова од средстава за блиску противоклопну борбу и мина, јер су тенкови најосетљивији када остану без те подршке. У тим борбама недостатак пешадије надокнађивали смо снажном ватром из тенковских топова и артиљеријском ватром. Инжињеријска заштита показала се као нужна због масовног противтенковског запречавања, јер су хрватске јединице једноставно расипале мине изван путева и приморавале оклопна возила да се крећу путевима како би их навеле пред своја противоклопна средства“.¹⁴⁰

Почетком 1993. Одељење ОМЈ Управе КоВ ГШ Војске Југославије издало је студију *Тактичка искуства ОМЈ у припреми и извођењу борбених дејстава у рату у Хрватској*, која је указала на низ проблема у употреби ОМЈ у периоду рата 1991–92, од којих је највећи била мобилизација. Мобилисаној јединици је требало 15 дана за личну и заједничку обуку, а потом и преобуку резервног састава. Потребно је било и оценити здравствено стање резервиста. Предложено је да се на бази мобилизацијских

¹³⁷ Изјава М. Мојсиловића аутору.

¹³⁸ Изјава М. Јанковића аутору.

¹³⁹ *Рат – сурова школа тактике*, Народна армија, 19. март 1992. У рату у Босни, послуге на тенковима ВРС, поред утврђивања својих б/в, у циљу против ракетне заштите постављали су мреже од арматуре на растојањима 5–6 м испред б/в. Густина мреже је била таква да омогући осматрање, али и да активира надолазећу ракету. Приликом дејства б/в мрежа је системом канапа спуштана.

¹⁴⁰ *Рат – сурова школа тактике*, Народна армија, 19. март 1992.

искустава смањи проценат моторних возила у конзервацији код А јединица. Борбена дејства су показала много одступања од правила борбене употребе јединица, што се углавном неповољно одражавало на њихову употребу. Претпостављене команде су одређивале задатке, састав и начин употребе „најчешће полицијске природе за шта ОМЈ нису оспособљене“. Нова искуства требало је теоријски разрадити: употребу ОМЈ у тампозонама, у одбранама касарни, нападима на утврђена насеља или у урбаним борбама. Ратна искуства наметнула су потребу измена у организацији ОМЈ, промену односа тенкова и пешадије, потребу веће артиљеријске подршке, посебно уграђивање минобацача. Предложено је уграђивање минобацача на ОТ или БВП.¹⁴¹

У сукобу 1991–92. ОМЈ су употребљаване противно утврђеним начелима – за демонстрацију силе, као главне снаге у нападима на већа насеља и градове при чему противник није располагао значајнијим оклопним средствима. Најсавременија средства у том периоду – тенкови М-84/А и БВП М-80А – дата су резервном саставу који није био у довољној мери оспособљен за руковање електронским и другим уређајима у тенковима и БВП, што је проузроковало велики број кварова, неадекватно техничко одржавање које је било у домену посаде, губитак знатног броја индивидуалних комплета за основно одржавање борбених возила. Изузетно скупа средства избацивана су из борбе због непрофесионалног односа према техници, неоспособљености посада и ненаменске употребе ОМЈ. Изостала су дејства „оклоп на оклоп“. У већини случајева тенкови су коришћени као непокретне ватрене тачке на линијама додира са противником. Неприпремљеност и неоспособљеност посада резервног састава за борбу у урбаним срединама без класичног фронта и ван начелне употребе ОМЈ довеле су до значајних губитака тенкова и транспортера у сукобима са противником који је био опремљен средствима за блиску противоклопну борбу и другим минско-експлозивним средствима (случај на Трпињској цести у Вуковару, 15-16. септембра). На простору источне Славоније, Барање и западног Срема груписано је девет оклопних или механизованих бригада (1, 2, 3, 12, 36, 51, 211, 252, 453), али је и поред превласти у ваздушном простору остварен незнатан учинак у односу на развијене снаге.¹⁴²

8.5. Долазак снага УН, реорганизација ЈНА почетком 1992. и повлачење из Македоније и Републике Српске Крајине

Другог јануара 1992. на преговорима у Сарајеву постигнут је договор између представника ЈНА и Републике Хрватске уз посредовање изасланика генералног секретара УН америчког дипломате Сајруса Венса. Према овом плану, договорено је размештање мировних снага УН на просторе где су се налазиле линије у моменту прекида ватре. Такође, и на

¹⁴¹ *Сазнање за нове ратнике*, Војска, 4. фебруар 1993.

¹⁴² Милан Мојсиловић, *Оклопне и механизоване јединице* (радни материјал).

назначена подручја Крајине, источне Славоније, Барање, западног Срема и западне Славоније, где ће се формирати „заштићена подручја Уједињених нација“ Републике Хрватске. Република Српска Крајина, проглашена на Светог Никољу, 19. децембра 1991, остала је међународно непризната, па чак и од Републике Србије. Договор о потпуном и безусловном прекиду свих непријатељских активности између снага Југословенске народне армије и хрватских снага ступио је на снагу 3. јануара 1992. у 18 часова.¹⁴³

Савет безбедности Уједињених нација донео је 9. јануара 1992. одлуку да се у Југославију пошаље група од 50 официра за везу УН. Прва група је требало да стигне 14. јануара и да се упути у гарнизоне ЈНА. Они су имали задатак да обезбеде везе зараћених страна и, заједно са посматрачима Европске заједнице, надгледају и обезбеде поштовање договореног прекида ватре и непријатељстава, да би се омогућило распоређивање комплетног контингента мировних снага УН ради решавања кризе у Југославији. Команде појединих корпуса, добиле су наређење да изврше прихват, смештај и омогуће рад посматрача УН на свом терену.¹⁴⁴

Долазак снага УН и наговештен одлазак ЈНА се доживљавао међу становништвом као искључење Републике Српске Крајине из састава Југославије и капитулација државног и војног руководства. Последица овог је било „антиармијско нерасположење, нарушавање јединства народа и армије, поделе унутар јединица, промена односа према ЈНА и заштити њене имовине, нарастање ретроградних снага које заговарају сукоб са армијом и снагама ОУН, формирање оружаних снага Републике Српске Крајине, реваншизам према хрватском становништву и слично.“¹⁴⁵

Додатну тензију уносила је могућност повлачења 9. корпуса са матичне територије – из северне Далмације односно РСК, што се „код већине војних обвезника и старешина из ових крајева сматра(ло) издајом и са овом чињеницом се не мире“. Народу у Крајини је било веома тешко објаснити да се са територије РСК повлаче снаге ЈНА, а да на хрватској страни остају њихове јединице.¹⁴⁶

После првих официра за везу, сад стижу и веће међународне војне снаге Уједињених нација назване УНПРОФОР (United Nations Protection Force), сходно Резолуцији Савета безбедности УН бр. 743 од 21. фебруара 1992. године. Снаге Уједињених нација промениће околности на терену. Њихов долазак означио је почетак процеса повлачења снага ЈНА.

У исто време, и у складу са наредбом Председништва СФРЈ од 1. јануара 1992, која је дефинисала распоред стратешких састава ЈА на простору тада већ крње Југославије, умањене за површину Словеније и

¹⁴³ Наредба ССНО, ГШ ОС СФРЈ, Кабинет НГШ, 622–1/91, 3. јануар 1992.

¹⁴⁴ ССНО, ГШ ОС СФРЈ, Кабинет НГШ; пов. бр. 14–1, 11. јануар 1992.

¹⁴⁵ *Република Хрватска и домовински рат 1990–1995, Документи војне провенијенције Републике Српске Крајине*: књига 3, Загреб 2008. (даље: Документи), књига 3, 109–110.

¹⁴⁶ Исто, 111–112.

Хрватске, као и према наредби ССНО од 20. јануара 1992, приступило се промени у организацији ЈНА.¹⁴⁷

Реорганизацијом ЈНА са почетка 1992, створене су четири војне области које су покривале преостало подручје СФР Југославије на којима су биле снаге ЈНА.

У оквиру I војне области оклопне јединице су концентрисане у два корпуса. Реорганизацијом 1. пгмд образован је 1. механизовани корпус. У састав ове формације, осим ранијих бригада које нису више носиле називе „пролетерска гардијска“, ушла је 252. оклопна бригада. У оквиру новосадског 12. корпуса концентрисане су, осим 36 и 453. мбр, бригаде које су раније биле у другим корпусима: 51. и 12. мбр.

У оквиру нове, II војне области која је покривала БиХ и Републику Српску Крајину, налазили су се и делови ОЈ који су се извукли са простора Словеније и Хрватске. У Бања Луци је из састава 1. окбр један окб са новим тенковима М-84 ушао у састав 329. окбр, преформирана је 49. бригада у Сарајеву појачањем са 140. мбр која се повукла из Загребца. Део ове бригаде попунио је 14. мтбр која је у Зеницу дошла из Љубљане.¹⁴⁸ Од остатка 4. оклопне бригаде из Јастребарског у Тузли је формирана 343. мтбр, састава два мтб, мб и окб. У 10. корпусу, петрињска 622. мтбр са окб Т-55 подигнута је из Р у А састав. На простору Крајине, у саставу 10. корпуса снаге ОМЈ су биле следеће: у саставу 6. и 8. ОГ подељен је окб из 4. окбр, у 6. ОГ била су и два батаљона (из 4, 329), код 7. ОГ остао је окб/51. мбр који је касније ушао у састав 622. мтбр, која је имала своја б/в, као и састав из 592. мтбр из Куманова. Почетком године у бригаде ТО уграђиване су тенковске чете.¹⁴⁹

У саставу III војне области није дошло до већих промена, осим што је кумановска 592. мбр преформирана у мтбр са окб Т-55А. Овом наредбом расформиране су неке јединице које су престале да постоје у току борбених операција, као 1. окбр, 32, 140, 265. мбр и на крају 980. НЦ за обуку возача.

У новоствореној IV војној области: из Р у Б статус подигнута је 179. мтбр са окб Т-34, а 13. мтбр, која је прешла у Херцеговину из Словеније, свој окб упутила је у 37. мтбр 1. ВО. Од остатка 228. бригаде из Словеније попуњен је 37. мтбр (са 2. мтб, окб, хад).¹⁵⁰

Две југословенске републике, Македонија и Босна и Херцеговина, дуго су вагале шта и како заступати у време када је рат из дана у дан раз-

¹⁴⁷ Наредба ССНО, држ. тајна 263–1, 20. јануар 1992.

¹⁴⁸ Део састава 140. мбр побунио се по доласку у Сарајево, због повратка дела људства из ове бригаде у њен састав у Сарајеву. После проласка барикаде на Дрини постављене од стране војне полиције, стигли су у Београд. Приређен им је пријем у Управи ОМЈ, а потом их је примио начелник ГШ генерал Ацић. После повратка у Сарајево, пред сам почетак сукоба, „бунтовници“ су углавном прекомандовани у друге јединице. – Изјава Ж. Глишовића аутору.

¹⁴⁹ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 168.

¹⁵⁰ Наредба ССНО, држ. тајна 263–1, 20. јануар 1992.

бијао све илузије заједничког живота. Ове републике, бастиони Титовог југословенства, нашле су се у процепу – остати у скраћеној Југославији, која је постала реалност када су заједничку државу напустиле Словенија и Хрватска 1991, или кренути самосталним путем. Македонија је најбезболније напустила остатак СФРЈ. Заокружена територијално – што је убрзо постало и национално – још на почетку социјалистичке епохе, брзо је нашла заједнички језик са Београдом. Јединице ЈНА су отишле у Србију, а Македонија је постала самостална. За разлику од Словеније и Хрватске које су силом оствариле своју независност или сепаратистичке амбиције, зависно од угла гледања, Македонија је одабрала ненасиљан приступ. Политичким и пропагандним притисцима, прекидом слања регрута на одслужење војног рока и врло слабим одзивом резервног састава на вежбе – Армији је упућена порука да није пожељна у овој републици. После политичких преговора са македонским врхом, Председништво СФРЈ је 14. фебруара 1992. наредило да се све снаге армије повуку из Македоније на север.¹⁵¹

Команда III војне области прешла је у Ниш, њене потчињене јединице кренуле су ка Србији, а са њима и њихове оклопне јединице. Једина оклопна бригада из Македоније (243.) прешла је у Урошевац и ушла у састав 52. корпуса. У Врању је прихваћена оклопна техника 39. мтбр из Штипа, односно 592. мтбр из Куманова. Из Струмице у Нови Пазар прешла је 168. мтбр, из Битоља у Зајечар 84. мтбр, а 164. мтбр из Охрида у Неготин.¹⁵² Из Македоније у Србију је извучена сва оклопна техника, осим нешто старих Т-34 и самохотки 76 мм типа М-18 који се нису могли оспособити за покрет или су сматране за непотребне. У читавом периоду 1990-их у Македонији је владао безбедносни вакуум, док се та република није поново наоружала набавкама и донацијама.

Долазак првих представника мировне мисије Уједињених нација наговестио је да су дани присуства ЈНА у Републици Српској Крајини одбројани и да је потребно редефинисати начин одбране српског народа на њеној територији. Почетком фебруара, постало је дефинитивно познато у јавности Републике Српске Крајине да ће снаге УН бити размештене на њен простор уместо снага ЈНА. Снаге УН требало је да стигну и да се распореде у зони 9. корпуса од 5. до 25. априла. У овом периоду, према наредби ССНО од 24. марта 1992, формиран је Главни штаб Територијалне одбране РСК.¹⁵³ Нешто касније, око 20. априла командант 9. корпуса генерал Ратко Младић је извршавао задатке примопредаје делова фронта у Крајини са кога су се повлачиле јединице ЈНА.¹⁵⁴

¹⁵¹ *Разлаз по договору*, Народна армија, 27. фебруар 1992, 7; *Глигоров не иде у врховну команду*, Борба, 8. фебруар 1992, 3; *До краја месеца без ЈНА*, Борба, 12. фебруар 1992, 5.

¹⁵² Наредба ССНО, стр. пов. 1117–1, 13. март 1992; *Монографија 168. моторизоване бригаде*, Нови Пазар 2002, 26.

¹⁵³ МО, СПО, УО, наредба ССНО, стр. пов. 1349–1, 24. март 1992; Б. Ђукић, *н. д.*, 185.

¹⁵⁴ Борислав Ђукић, *Разбијање Југославије и улога Хрватске*, Београд 2008., 186.

Оклопномеханизоване јединице ЈНА повукле су се и са других простора Републике Српске Крајине: западног Срема и источне Славоније у другој половини маја 1992. Друга механизована бригада се повукла 20. маја 1992. у Мачву, а у Ваљево се вратила 11. јуна 1992. Панчевачка 51. мбр се током маја извукла у западну Бачку, а у њен састав вратило се људство 1. окб са Баније. Тенкови М-84 остављени су Крајишницима. У септембру 1992, 51. мбр се вратила у Панчево. Осијечка 12. механизована бригада се 20. маја пребазира у Сомбор и ширу зону Бачке.¹⁵⁵ Из западне Славоније повучене су снаге 5. корпуса. Део његовог људства прешао је у СР Југославију, а крајем маја и до средине јуна и преостале снаге, које су постале део Војске Републике Српске. Ове снаге (ОМЈ код 329. окбр, окб у 16, 343. мтбр) вратиле су се на боснску страну и скоро одмах ушле у борбена дејства у Посавини, као и у операцији *Коридор 92*, као део нове Војске Републике Српске.¹⁵⁶

8.6. *Оклопне јединице ЈНА на почетку рата у Босни и Херцеговини*

Кризно жариште у Босни и Херцеговини тињало је у периоду јесен 1991 – пролеће 1992. Српска и хрватска национална заједница гледале су према својим матицама, често остављајући простор да буду оруђе у рукама Београда или Загреба. Муслимани (али и део национално недефинисаног становништва у неколико већих градова) нашли су се у процепу. Муслимани који су служили у ЈНА учествовали су 1991. у борбама против словеначких и хрватских сепаратиста. Већ почетак 1992. године донео је низ проблема и преиспитивања овој категорији састава ЈНА. Да ли наставити борбу за нешто што је била скраћена Југославија са српском доминацијом, а у њиховој свести баук звани „Велика Србија“, или кренути у борбу за самосталну Босну и Херцеговину која је муслиманима била алтернатива када је СФРЈ копнила из дана у дан? Сличну дилему су делили они који су били рођени у БиХ у мешовитим браковима, који су имали стриктну југословенску идентификацију, или они које нису привлачили национални сентименти српства или хрватства. Тумачење овог прелома у свести људи и њиховом опредељењу, који се дешавао у првој половини 1992, представља један од кључних чинилаца за разумевање рата у БиХ, али и понашања ЈНА.

У Босни и Херцеговини су у истом периоду нарастале нове снаге и нови чиниоци, који су пореметили извесне политичке договоре Београда и Загреба. На једној страни то су били иницијални кругови муслиманског националног (оружаног) покрета, тзв. Патриотска лига, чији је циљ био стварање самосталне БиХ на муслиманској (бошњачкој) основи. На другој су били одређени српски кругови, који ће се маја 1992. побунити против

¹⁵⁵ М. Јелић, *н. н.*, 214–219; *Тријумф са мало горчине*, Војска, 16. јул 1992; Давор Рунтић, *Рат послје рата, Винковци – Вуковар – Жупања*, Винковци 1993.

¹⁵⁶ Б. Сузић, *н. д.*, 56–67.

калкулантске политике Београда и одлучно кренути у стварање Српске Републике БиХ, односно њене војске. У дубокој тајности у зонама БиХ са муслиманском већином настала је паравојна организација са потпуно аутономним планом. Ови муслимани су промовисали (ратни) циљ очувања јединствене Босне и Херцеговине. Срби су јасно желели да се одвоје и прикључе својој матици. Њихов национални циљ, који је убрзо прерастао у ратни, није био посебно разрађен, као и код Срба у Крајини. Тај циљ је тежио јединственој српској држави без прецизних дефиниција.

Ратни циљеви званичне српске стране (сада се може рећи ЈНА, односно на другој страни Слободана Милошевића) све време ратних сукоба остали су неодређени, због тога да би сваки исход могао да буде приказан као победа политике српског режима. У основном полазишту, ова политика углавном лоше дефинисаних или недефинисаних циљева промашила је циљеве и компромитовала оно што бисмо могли да назовемо српски национални интерес или борба за очување Југославије – коју је војни врх још увек чврсто заступао.¹⁵⁷

Део јединица ЈНА (ОМЈ такође) био је од 1991. ангажован на терену, ван касарни, у градовима Босне и Херцеговине. Део је био на простору Крајине, део се повукао из словеначких и хрватских гарнизона, део је логоровао на терену због нарастања тензија у Босни и Херцеговини. Као примере овог последњег наводимо: у Херцеговини, после референдума 1. марта, сутрадан је већа колона од 30–40 борбених возила изашла из Мостара и по деловима се распоредила на положајима према западној Херцеговини;¹⁵⁸ још крајем марта, команда II војне области планирала је да пребазира 336. мтбр - бившу 4. окбр из Тузле у Бијељину. Ова јединица је са једним оклопним батаљоном учествовала у поседуњу мостова и заштити хидроцентрале на Дрини првих дана марта 1992. Други оклопни батаљон ове бригаде био је распоређен на аеродрому Дубраве код Тузле, а крајем марта због преласка хрватских снага у рејон Босанског Брода пребазирао је у ту зону и укључио се у борбе против хрватских снага.¹⁵⁹

Борбе у Посавини

Најраније оружане сукобе унутар Босне и Херцеговине идентификујемо у Босанском Броду, где је до првих конфликта дошло 3. марта 1992. Њихов узрок различито је описан у литератури српске или хрватске

¹⁵⁷ Бојан Б. Димитријевић, *Рат у Југославији 1991–1995, приступ истраживању неких феномена*, Историја 20. века, бр. 1–2, Београд 1999, 159–167; исти, *Четири аспекта почетка рата у Босни и Херцеговини*, зборник „Почетак рата у Босни и Херцеговини, узроци и последице“, Београд 2001, 131–150.

¹⁵⁸ Јакша Рагуж, *Хрватско Понеретвље у Домовинском рату*, Метковић–Загреб 2004, 288, 332–335.

¹⁵⁹ Хасан Ефендић, *Ко је бранио Босну*, Сарајево 1998, 38 (Кда 2. ВО стр. пов. бр. 908–1, 20. март 1992); Милан Б. Стублинчевић, *Тако су оних хтели, разбијање Југославије*, Београд 1998; Р. Тачић, *н.д.*, 176, 227–229. У састав бригаде улази девет СО 90 мм.

стране. После преговора успостављена је линија разграничења између (недефинисаних) српских и хрватско-муслиманских снага, која ће остати непромењена до уласка хрватских снага 8. маја у град. Хрватски извори оптужују српску страну за почетак сукоба у Броду и лоцирају их у временски оквир 24–26. марта.¹⁶⁰

Борбена дејства у овој републици су уследила после уласка хрватских снага (108. бригада са ОМЈ) у ноћи 26/27. марта. Тада су њихове снаге напредујући на правцу Босански Брод – Дервента упале у село Сијековац и масакрирале део затеченог српског становништва. Увече 27. марта дошле су у сукоб са снагама 17. корпуса ЈНА код Зборишта.¹⁶¹ Борбе у Босанској Посавини су настављене током априла и маја. Остало је забележено да је 1. батаљон 108. бригаде ЗНГ поразио један оклопни батаљон у рејону села Колиба 16–17. априла 1992, највише због напуштања од стране локалних ТО снага. Ови батаљони су наставили дејства у околини Босанског Брода, а касније у рејону Добоја.¹⁶² Пошто су у сукобу 16–17. априла 1992, снаге 1. ОГ 17. корпуса претрпеле губитке од 9 погинулих и 20 рањених, 9 уништених или оштећених тенкова и ОТ. Команда II војне области упозорила је све саставе да су уочене следеће слабости: одвајање тенкова од пешадије и излагање ватри непријатељских противоклопних средстава са блиских одстојања, недовољно садејство тенковских посада у оквиру исте јединице, посебно у кризним ситуацијама када је била потребна међусобна ватрена подршка при промени положаја или извлачења из угроженог рејона, увођење оклопне јединице у борбу без претходног увежбавања да заједно са другим родовима, посебно пешадијом, дејствује складно ватром и покретом.¹⁶³

Борбе у Херцеговини и на купрешкој висоравни

Подметнута експлозија цистерне поред касарне „Северни логор“ у Мостару 3. априла као да је означила почетак рата на простору Херцеговине. После експлозије долази до повлачења неборачког становништва из српских села југозападно од Чапљине и са десне стране Неретве. Активирају се снаге 10. бригаде у Мостару и 13. бригаде (која је преко Ријеке стигла из Илирске Бистрице) у Невесињу. Мостар је убрзо блокиран. Снаге 13. корпуса ЈНА су успоставиле линије одбране према источној Херцеговини и око издвојених и удаљених српских насеља.¹⁶⁴

Од 10. априла почеле су борбе у делу Херцеговине источно од Неретве, у којима су учествовале ОМЈ. Снаге ЈНА су кренуле у напад и борбе

¹⁶⁰ Јерко Зовак, *Рат у Босанској Посавини 1992*, Славонски Брод, 7. листопад 2009, 171–173, 180–182.

¹⁶¹ *Лекција 108. бригади Зенги*, Народна армија, 2. април 1992.

¹⁶² Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 168.

¹⁶³ Исто, 293 (К-да 2. ВО, стр. пов. 9/997–80, 19. април 1992).

¹⁶⁴ Зоран Јањић, *Невесињска бригада у рату 1992–1995*, Невесиње–Београд 2017, 83–99.

су трајале до 17. априла, када се линије постепено стабилизују. У борбама на Столовима изгубљена су два тенка Т-55, а друге ОМЈ су коришћене приликом уласка у Столац. Два тенка су нађена у заробљеној касарни у Чапљини.¹⁶⁵

Првих дана априла, снаге 9. корпуса биће изненада борбено ангажоване на правцу према Купресу. Хрватске снаге, састављене од регуларних снага ХВ и паравојног ХОС-а на том простору, не оклевају: у рано јутро 3. априла изненада су продрле из Шуице, ушле у Доњи Малован и током дана под контролу ставиле добар део купрешке околине и комуникација. У Купресу су делови вароши под контролом српских локалних снага и воде се борбе, али је веза са њима изгубљена. Пада и Горњи Малован. Хрватске снаге 6. априла заузимају јужне делове Купреса.¹⁶⁶

По пријему задатка од команданта 9. корпуса генерала Младића, пуковник Лисица је своје снаге довео чак из зоне Светог Рока, усиљеним маршем преко Дрвара, до Шипова где је из Словеније прешла команда 30. партизанске дивизије са пуковником Галићем на челу.¹⁶⁷ Пошто је уочио да нема довољно снага за упад у Купрес, Лисица се вратио у Книн да од Младића тражи појачање. У међувремену, пуковник Лисица је наредбом команданта Друге војне области, генерала Кукањца добио команду над свим јединицама у предвиђеној акцији, па и над Галићем и његовом дивизијом.¹⁶⁸ У исто време, Младић је наредио 11. моторизованој бригади из Дрвара да крене према том простору и да, уз садејство са снагама општинских ТО „и српским становништвом“, поседне значајне објекте на комуникацијама Купрес – Шипово и Купрес – Гламоч и ставе под контролу комуникацију Бугојно – Купрес – Доњи Малован.¹⁶⁹ Пошто је 7. априла у рејон изнад Злосела стигао и оклопни батаљон као појачање, снаге ЈНА кренуле се у напад на Купрес. Напад је био извршен из покрета, тако да друге хрватске снаге у захвату града нису стигле ни да реагују, а њихово људство затечено у граду је могло само да се преда. Пуковник Лисица се јавио генералу Младићу из хотела у граду.¹⁷⁰ Снаге ЈНА су продужиле дејства поподне 8. априла и ослободиле села Горњи и Доњи Малован. У наредним данима друге снаге заузеле су купрешка врата, деблокирале комуникацију Бугојно – Купрес.

Генерал Младић је 13. априла дао наређење пуковнику Станку Летићу, команданту 11. оперативне групе, за даља офанзивна дејства према селу Шуица. Међутим, напад није успео. Са једне стране, пут је био разорен па оклопна техника није могла даље да се креће и помаже у нападу. Са друге стране, „међу Србина је дошло до великог неслагања око даљег

¹⁶⁵ Ј. Рагуж, *н. д.*, 288, 332–335.

¹⁶⁶ Душан Марић, *Синови Виторога*, Велика Плана 2017, 23–30.

¹⁶⁷ *Српска војска*, бр. 8, 20. мај 1993, 14–15.

¹⁶⁸ Славко Лисица, *Командант по потреби*, Сомбор 1995, 94–98; Ненад Иванковић, *Крвава земља – о рату у Босни и Херцеговини*, Вараждин 2003, 3–25.

¹⁶⁹ Документи, књига 3, 360–362, 370; Радна бележница 39, 166.

¹⁷⁰ С. Лисица, *Командант по потреби*, 98.

напредовања“. Општинско руководство СДС је било против, јер је сматрало да треба заузети само српске етничке просторе. А на том правцу и даље била је територија која је „припадала Хрватима.“¹⁷¹ Офанзивна акција преко Челебића и Рујана, према Ливну 23. априла међу тим, није успела. Снаге ЈНА имале су и уништених неколико оклопних возила.¹⁷² У овим борбама хрватске снаге су користиле једну полу-чету са пет борбених возила, која је углавном уништена у борбама са снагама ЈНА. Достигнуте линије на овом простору остале су граница Републике Српске до првих дана новембра 1994. године.¹⁷³

Борбе у Подрињу

На истоку Босне и Херцеговине, у Подрињу, бригада ЈНА из Зворника (336. моторизована, раније 4. оклопна), у овом периоду учествовала са једним окб у поседању мостова и заштити хидроцентрале на Дрини у току марта 1992. Други окб ове бригаде био је распоређен на аеродрому Дубраве код Тузле, а крајем марта због преласка хрватских снага у рејон Босанског Брода пребазира у ту зону у састав ОГ-1 и укључују се у борбе против хрватских снага. Овде се јединици придодају БВП М-80 и тенкови Т-34 из Бања Луке, а јединица се попуњава резервистима. Углавном, тежиште активности било је од Подновља према Босанском Броду.¹⁷⁴ Делови бригаде били су почетком априла на простору Малог Зворника, Бијељине и Шековића, где од 16. априла изводи борбена дејства у саставу ОГ Дрина. То траје све до периода средине маја када се највећи део те бригаде повлачи, због одласка активног људства, родом из Србије или Црне Горе и српских територијалаца, назад у Добој. Део људства и део технике пребазирају 17. маја преко Дрине у Мали Зворник и потом 25. маја одлазе даље за Вршац. Остатак бригаде је продужио у Шековиће.¹⁷⁵ Технику од ове бригаде, поред дела који је отишао за Србију, преузеће Бијељинска, Зворничка и Шековићка бригада Српске војске БиХ.

Сукоби у Босанској Крајини

И на западу Босне и Херцеговине стање се заоштравало, што је констатовала и команда 10. корпуса са седиштем у Бихаћу. Овај корпус је пребазирао из Загреба, преко Слуња, у Бихаћ током јесени 1991. године. Већи део његових јединица био је у Републици Српској Крајини, односно на подручју Баније, Кордуна и Лике. Команда корпуса се налазила у Биха-

¹⁷¹ ХМДЦДР, К-да 11. ОГ, стр. пов. бр. 7–2, 13. април 1992; Д. Марић, *Синови Виторога*, 33–37.

¹⁷² Н. Иванковић, *н.д.*, 42–51.

¹⁷³ Д. Маријан, *Смрт оклопне бригаде*, 100–120.

¹⁷⁴ Р. Тачић, *н.д.*, 248–252.

¹⁷⁵ Р. Тачић, *н.д.*, 176, 212; Хасан Ефендић, *Ко је бранио Босну?*, Сарајево 1998, 38 (наведен документ: К-да 2. ВО стр. пов. бр. 908–1, 20. март 1992)..

ћу, као и део корпусних јединица. Борбе су отпочеле 21. априла нападом јединица ТО БиХ на Босанску Крупу и трајале су до 26. априла. После четвородневних борби, снаге муслиманске ТО Босанске Крпе појачане припадницима из Бужима, Велике Кладуше и Цазина, повукле су се на леву обалу реке Уне, према селима Пишталине и Стијени. Српске снаге су успоставиле контролу над овим градом, али нису наставиле дејства преко реке Уне. Она је тако на овом простору постала природна граница и препрека за напредовање и једне, и друге стране.¹⁷⁶

Борбе у Сарајеву

Одлука Европске заједнице о признању независности Босне и Херцеговине од 6. априла 1992. разбуктала је оружане сукобе у републици, али се то вероватно највише видело у самом главном граду БиХ – Сарајеву, где током априла избијају прави сукоби. Део оклопних јединица ЈНА претходно је, почетком априла, измештен у околину Сарајева. Оклопни транспортери су 4. априла виђени на Мојмилу.¹⁷⁷ Када се сукоб разбуктао, снаге 49. механизоване бригаде биле су ангажоване у сукобима од самог почетка борби у Сарајеву и околини.¹⁷⁸

Штаб Територијалне одбране БиХ издао је 23. априла директиву о одбрани суверенитета БиХ, у коме је наређено мобилисање целокупног састава ТО, заузимање складишта, блокада објеката и заробљавање припадника ЈНА. Истог дана муслиманске снаге, ојачане борбеним возилом из састава МУП-а су нападе наменску фабрику УНИС у Вогошћи, али их је мала јединица ЈНА на челу са капетаном Балордом одбила, наневши им осетне губитке.¹⁷⁹

Снаге 49. мбр и 65. заштитног пука учествовале су борбама у Сарајеву и околини 2–3. маја. Наиме, 2. маја, дом ЈНА у Сарајеву нападе су муслиманске јединице из града. Да би ослободио неколико заробљеника, командант 2. војне области генерал Кукањац, шаље потпуковника Шупута, команданта 65. заштитног пука, са водом војних полицајаца у град. Шупут и његови војници, међутим, бивају заустављени под борбом и касније заробљени. Потом се упућује група капетана Марка Лабудовића са два вода војне полиције за ослобађање Шупута и осталих, али она упада у заседу, у којој Лабудовић гине са још тројицом официра и седам војника, борећи се на улици са муслиманским снагама поред заустављених трамваја и оштећених Пинцгауера и два санитетска возила. Изведена

¹⁷⁶ Детаљније у: Душан Кукобат, Бојан Димитријевић, *Други крајишки корпус ВРС*, Бања Лука 2019.

¹⁷⁷ Х. Ефендић, *н.д.*, 116; Генерал Јанко Бобетко, *Све моје битке*, треће издање, Загреб 1996, 213.

¹⁷⁸ Генерал Радован Радиновић, *Лажни о сарајевском ратишту*, Београд 2004, 94–95.

¹⁷⁹ Р. Каталина, *Три рата Ратка Каталине 1991-1992*, 266–267.

су још два напада на снаге ЈНА у граду, па је број настрадалих припадника ЈНА порастао на 17 погинулих, 20 рањених, као и 44 заробљених.¹⁸⁰

Оно што је промакло команданту и команди 2. војне области је следећа околност: припадници јединице МУП-а БиХ под командом Драгана Викића су 22. априла извукли из складишта фабрике „Претис“ – „отприлике хиљаду и по Оса“ односно ручних противоклопних бацача. Са њима се муслиманске снаге у граду успешно дејствовале по борбеним и другим возилима ЈНА 2. маја, и зато је било толико настрадалих припадника ЈНА и уништене технике.¹⁸¹

Уочава се да генерал Кукањац директно наређује снагама које је имао при руци током 2. маја, да то, у суштини, чини на неадекватан начин шаљући, мање снаге у центар Сарајева – које су све редом у уличним борбама биле опкољаване и уништаване од муслиманских паравојних снага. Такође се уочава невероватан степен мржње према припадницима ЈНА које испољавају муслиманске пара-војне снаге у граду, а што се види у односу према њима у току борби и после истих. Ово ће се видети и наредног дана – 3. маја – када дође до напада на колону команде 2. војне области у договореном извлачењу из команде војне области у центру Сарајева. Муслиманске формације су пресекле ту колону у Добровољачкој улици око 18.30 часова и нападе њен други део.¹⁸²

Потом је 3. маја у свом попису жртава Мирослав Тохол, министар информисања Републике Српске, наводи поименце 23 настрадала припадника ЈНА: укупно шест старешина и 17 војника.¹⁸³

На ширем подручју сарајевске области и централне Босне, није дошло до већих губитака ОМЈ ЈНА у овом периоду. У зависности од ситуације на терену, коју је одређивала национална или политичка ангажованост, долазило је до превласти неке од ратујућих страна. Ипак, снаге ТО БиХ у Зеници заплениле су 20 тенкова (19 Т-34 и Т-55) 14. бригаде која је стигла из Љубљане који су били постављени на воз за евакуацију из тог гарнизона и потом остављени на пружу.¹⁸⁴

¹⁸⁰ *Српска војска*, бр. 8, 20. мај 1993, 17; Р. Каталина, *Три рата Ратка Каталине 1991–1992*, 268–272; Мирослав Тохол, *Црна књига, патње Срба у Босни и Херцеговини 1992–1995*, књ. 1, Цетиње 2000, 266; Генерал Радован Радиновић, *Лажи о сарајевском ратишту*, Београд 2004, 96–97.

¹⁸¹ Према сећању команданта специјалне јединице МУП-а БиХ Драгана Викића и мајора из исте јединице Ивице Шутала. Филм *Викић*, Федерална ТВ, 6. април 2023. На адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=OvM0pNJ-zkI>

¹⁸² Р. Каталина, *Три рата Ратка Каталине 1991–1992*, 282. Ратко Каталина и сам учесник догађаја наводи поименце губитке у Добровољачкој улици: 10 убијених, 24 рањена и 84 заробљен припадника ЈНА. Исто, 226–230. Укупно је 260 припадника ЈНА заробљено за које Изетбеговић наводи – „сутра су пуштени“. Алија Изетбеговић, *Сјећања аутобиографски запис*, Сарајево, 2001, 114.

¹⁸³ М. Тохол, *Црна књига*, књ. 1, 268.

¹⁸⁴ Х. Ефендић, *н. д.*, 199.

Повлачење делова ЈНА из Босне и Херцеговине и Српске Крајине

Проглашењем Устава нове државе Савезне Републике Југославије 27. априла 1992, дефинитивно је окончано постојање социјалистичке Југославије. Нова држава се састојала само од две републике: Србије и Црне Горе. Снаге ЈНА (тачније људство које није било рођено у БиХ) добиле су наређење да се повуку из БиХ закључно са 19. маја 1992. године. Нешто раније, доласком мировних снага УН почело је повлачење снага ЈНА са територија које су припадале Републици Хрватској. Јединице ЈНА које су остале на територији две републике, које су формирале „трећу“ Југославију, понеле су од 20. маја 1992. назив Војска Југославије.¹⁸⁵

Сходно оваквом развоју ситуације, снаге ЈНА на територији 2. војне области су 11. маја добиле наређење да се повуку у оквиру граница нове државе. Наређено је повлачење припадника ЈНА, држављана Србије и Црне Горе, из БиХ у нову државу СР Југославију, и обратно. Следећег дана Скупштина Српске Републике БиХ донела је одлуку о формирању Војске Републике Српске БиХ (касније – ВРС). Наредног дана почело је формирање Главног штаба ВРС.

Јединице ЈНА које су биле на територији БиХ почеле су повлачење наредних дана, а већи део је ушао у састав Војске Републике Српске. Промењена политичка карта била је сигнал за све снаге да уђу у отворен оружани обрачун. ЈНА је истовремено водила борбена дејства и повлачила људство, део ратне технике и опреме унутар државних граница СРЈ. У том тренутку, у БиХ и делу Хрватске налазиле су се следеће ОМЈ ЈНА: окб 5. мтбр у Хутову, окб/453. мбр у Живиницама, 1. окб/51. мбр у Топуском и 2. окб/243. окбр у Босанском Броду, поред снага 9. и 592. мтбр у Војнићу и Глини. Повучена је и 336. мтбр (ранија 4. окбр) која је до 21. априла била на аеродрому Тузла. Делови ове јединице били су распоређени у Малом Зворнику (тенкови М-84), Бијељини и Шековићима. Такође, део бригаде је био у ширем реону Босанског Брода. Касније су се ти делови под борбом повлачили из простора који су под своју контролу одмах ставиле муслиманске снаге. У Херцеговини је око 15. маја почело повлачење снага 2. оперативне групе. Повлачење њиховог људства и дела технике драстично је погоршало ситуацију, јер су хрватске снаге заузеле већи део подручја које су српске снаге раније контролисале.¹⁸⁶

Одлука о предислокацији ШЦОМЈ из Бања Луке у Србију донета је у првој половини априла. У међувремену највећи део објеката, људства и технике био је ангажован у ратним дејствима, а копнена веза са Србијом

¹⁸⁵ Наредба председника СРЈ, 0–5, 20. мај 1992; Детаљније о оклопним јединицама Војске Југославије (Војске Србије и Црне Горе) у периоду 1992–2006, видети у: Бојан Димитријевић, *Модернизација и интервенција, Југословенске оклопне јединице 1945–2006*, Београд 2010, 315–394.

¹⁸⁶ Ј. Рагуж, *н. д.*, 462–482; Ј. Бобетко, *н. д.*, 142–143; Р. Тачић, *н. д.*, 256–257.

била је у прекиду. Тако је 17–19. маја авионима из Бања Луке пребачено у Србију преостало људство и део наставних средстава.¹⁸⁷

До 19. маја са простора Републике Српске (БиХ) отишле су све јединице ЈНА.¹⁸⁸ Иако је наређењем прецизирано повлачење свих па и снага ОМЈ у оквиру Србије и Црне Горе, у саставу Војске РС су остале све оклопне снаге које су се средином маја затекле на територији под њеном контролом. Те снаге су продужиле дејство као јединице Војске Српске Републике Босне и Херцеговине. Према подацима које је у том периоду изнео председник СРЈ Добрица Ћосић, у саставу ВРС остало је око 300 тенкова. Гледано кроз јединице, остала је техника 329. окбр, као и 980. НЦ и ШЦОМЈ у Бања Луци, као и код моторизованих бригада: 10 – Мостар, 14 – Зеница, 16 – Бања Лука, 49 (ранија 140) – Лукавица, 327 – Дервента, 336 (ранија 4. оклопна) – Тузла, 343. мтбр – Приједор. Највећи део те технике концентрисан је у широј регији Бања Луке. У току рата 1992-1995. прераспоређен је одређени део оклопне технике, сходно ратним потребама, па су многе јединице Војске РС добиле мање оклопно механизоване јединице. Део јединица имао је само по неко борбено возило, као ватрену подршку за пешадију.

Са друге стране, повлачењем ЈНА са простора Републике Српске Крајине 1992. највећи део оклопне технике који се затекао на њеном западном делу ушао је у састав новоформираних јединица Територијалне одбране (ТО РСК).¹⁸⁹ На осталом делу РСК остале су снаге (техника, у ствари) које су ратовале 1991. и почетком 1992. године: делови 4. и 329. окбр, 1/51. мбр, 145, 180, 221, 316, 592, 622. бригаде, 9. и 10. окб, 557. мпо-ап и друге јединице – више стотина борбених возила од тенкова Т-34 до најмодернијих М-84 и самоходних оруђа. Према подацима Главног штаба ТО Републике Српске Крајине из јуна 1992, ЈНА је у Крајини оставила: 262 тенка, 56 других борбених возила, 1.360 артиљеријских оруђа свих калибара и 2.573 моторна возила. Према оперативној евиденцији Техничке службе ГШ СВ Крајине на дан 1. јула 1995, ова војска је имала 301 тенк и 217 оклопних транспортера свих врста.¹⁹⁰ Због присуства снага УН, ова техника је извесно време била сабрана и стокирана у складу са споразумом.

¹⁸⁷ М. Бабић, *ШЦОМЈ...* (рукопис).

¹⁸⁸ Р. Радиновић, *н. д.*, 59–62.

¹⁸⁹ Наредба ССНО, држ. тајна, 892–1, 27. фебруар 1992; исто, стр. пов., 1349–1, 24. март 1992.

¹⁹⁰ Д. Маријан, *Слом Титове армије...*, 400; Б. Ђукић, *н. д.*, 184.

Тело тенка „Вихор“ са куполом обичног М-84 сведочи о достигнутом степену развоја овог тенка до почетка рата 1991. године (снимио аутор)

Преко 150 тенкова М-84 у неколико подвезија је испоручено Кувајту и испоруке су завршене у току ратних дејстава 1991–1992. године, а што је доносило финансијску корист и југословенској – спрској и хрватској страни

Издазак тенкова ЈНА према граничним прелазима, Словенија 27. јун 1991

Неочекиван отпор словеначке ТО снагама ЈНА: један од два уништена тенка Т-55 из састава 228. моторизоване бригаде на граничном прелазу Рожна долина код Нове Горице, 28. јун 1991

На прелазу Рожна Долина, заплешен је и тенк носач лансирног моста МТ-55Ч, бр. 21032, који је био до 1990. године у саставу 253. окб у Випави

Купола тенка М-84 бр. 21303 из састава 1. окб. 4. окбр из Јастребарског, уништеног у сукобу код Прилипа, 2. јула 1991. Данас изложена у Парку војашке згодвине у Пивци (снимио аутор)

Повлачење снага 1. оклопне бригаде са љубљанског аеродрома Брник, после проглашеног примирја, јул 1991

Заплењени тенк ПТ-76Б бр. 18197 са ознакама ТО Словеније, изложен у Парку војашке згодивине у Пивци (снимио аутор)

„Први воз из Словеније“: тенкови М-84 из састава 3. окб 1. оклопне бригаде из Врхнике укрцани на воз који ће их одвести у Бања Луку и на ново ратиште (снимио Зоран Миладиновић)

Необично обојен М-84, бр. 21335 оригинално из 1. оклопне бригаде, потом 329. окбр, а затим у саставу ВРС, прошао је више ратишта од Словеније до Републике Српске (снимио аутор)

Борбена возила која нису евакуисана до почетка сукоба у Хрватској, остала су на „чувању“ код ТО Словеније, док касније нису укључена у састав Словеначке војске (снимио аутор)

Два батаљона тенкова М-84, такође су остали на „чувању“ у Словенији. Овде, тенкови који су били стокирани у касарни у Пивци. На тенку у првом плану задржан је евиденцијски број ЈНА (21213) али на куполи је уписан број словеначке војске (снимио аутор)

Једно од борбених возила које је извучено из Словеније је и БТР-50ПК бр. 10086, које је било командно возило 253. окб. Овај БТР је стигао до Добоја 1991, учествовао у борбеним операцијама до 1994. и потом пребачен у Војску Југославије (снимио аутор – који је служио на овом возилу 1988. године)

Тампон-зоне између зараћених страна на Плтивицама у пролеће 1991. биле су поседнуте јединицама војне полиције наоружаним возилима БОВ

Тенкови загребачке 140. бригаде у току дејства, лето–јесен 1991

Тенкови Т-34Б (овде 10011) из састава 5. пролетерске моторизоване бригаде на улазу у Цавтат, септембар 1991

Као појачања снагама на дубровачком ратишту, стигли су припадници 37. ужичког корпуса. Овде возила БВП из састава 252. оклопне бригаде

Припадници морнарице са европским посматрачима и новинарима поред гусеничара ГЈ-800 у борбеним дејствима, јесен 1991. Гусеничар је ишаран паролатама а кабина има ојачања на прозорима (Бранко Делибашић)

Напуштен тенк из састава 265. бригаде, после борби за заузимање касарне у Бјеловару, 29. септембар 1991

Напуштен тенк Т-34 бр. 2521 у Карловцу – са уцртаном петокраком на куполи

Остаци уништене оклопно-механизоване колоне ЈНА на Трпињској цести, јесен 1991: тенкови М-84, борбена возила пешадије БВП и један ТЗИ

Један од тенкова Т-55А(п), 20457 из 10. моторизоване бригаде (ОГ-11) попуњава се горивом на бензинској станици у Купресу, април 1992 (снимио Р. Ђуковић)

Један ОТ М-60ПБ додељен ОГ-11 из 329. окбр, после борби око Купреса, април 1992 (снимио Р. Ђуковић)

Тенкови Т-55А(п) из састава 13. моторизоване бригаде
на невесињском делу фронта (виа Предраг Лозо)

Једна самохотка М-18, нашла је пут до јединица на граховском ратишту
1992. године (виа Душан Кукобат)

БОВ М-86 из састава 5. батаљона Војне полиције у Дервенти, 12. маја 1992
(монографија 1. батаљон Војне полиције ВРС)

Заробљени милицијски БОВ коришћен од стране Армије БиХ,
на ратишту код Бихаћа

Борбе у Босни и Херцеговини ескалирале су свом жестином од априла 1992.
На фотографији: припадници ХВО и уништена борбена возила ЈНА:
један тенк М-84 и један ОТ М-60

У Републици Српској Крајини, део борбених возила користиле су снаге посебних јединица милиције: овде оклопни транспортер М-60

Један од тенкова Т-34 на крајишком ратишту

Хрватске снаге су заробиле један број тенкова М-84, док је мањи део преузет из фабрике у Славонском Броду. Овде један од хрватских М-84 на положају (виа Деан Чанић)

Хрватска војска је своје оклопно-механизоване снаге створила на бази заробљене технике од јединица ЈНА. Овде, борбена возила пешадије БВП и тенкови М-84 на паради – мимоходу, Јарун – Загреб, 30. мај 1995 (снимио Никица Барић)

ЗАКЉУЧАК

Оклопне јединице су биле род војске у Краљевини Југославији настале крајем двадесетих година 20. века. За разлику од других армија у Европи, југословенски (српски) оклопници немају традицију повезану са коњичким јединицама. Коњица је представљала офанзивну компоненту српске војске у 19. веку и Првом светском рату и имала посебан развој до почетка Другог светског рата.

Српски устаници су у току Другог светског рата користили неколико тенкова, који су први пут коришћени 31. октобра 1941. године у нападу на немачки гарнизон у Краљеву. Тај дан се данас слави као јубилеј рода. Партизанска армија је дочекала крај рата са две тенковске бригаде добијене од савезника и неколико мањих тенковских састава. Посебан проблем у стварању југословенских тенковских јединица одмах после рата била је шароликост типова као последица рата и устаничког начина стварања Југословенске армије. Због недостатка адекватне историјске грађе тешко је утврдити прецизну типологију, број и распоред борбених возила са којима је Југословенска армија ступила у мирнодопски период.

Победнички занос, масовност снага Совјетске армије у борбама у Србији 1944, улога тенковских бригада у заузимању Трста и конфронтацији са савезницима око тог града, вероватно су били пресудни чиниоци у одређењу за стварање велике, али краткотрајне тенковске формације назване 1. тенковска армија. Такве армије су у току рата имале само совјетска и немачка војска. Настанак тенковске армије показује амбицију југословенског војног врха, да поседује силу за решавање спољнополитичких проблема. Ангажманом у Тршћанској кризи 1945–47, југословенске тенковске јединице су одиграле своју прву епизоду у остваривању политичких циљева и значајно су демонстрирале југословенску војну моћ према савезницима и италијанским суседима.

Совјетско наоружање испоручено у периоду 1944–48. помогло је партизанској ЈА да прерасте у солидну и, у знатној мери, савремено опремљену и обучену армију. Раскид са Совјетским Савезом из 1948. године дошао је у време планиране формацијске реорганизације и развоја ЈА који се заснивао на совјетској техници. Последице раскида биле су изузетно тешке будући да је Југословенска армија готово у целости била технички зависна од совјетских испорука, пре свега због малих капацитета и неразвијености домаће војне индустрије. Ударни ешелони ЈА: оклопне јединице, артиљерија и ваздухопловство били су стављени на најтежу пробу.

На темељу заједничког интереса Сједињених Америчких Држава и Југославије, формулисаног кроз серију војно-дипломатских активности 1951. године, уследиле су испоруке наоружања Југославији у оквиру система Програма војне помоћи за заједничку одбрану (МДАП). Ове

испоруке омогућиле су квантитативан и квалитативан скок оклопних јединица ЈНА и пробој блокаде са Истока. За југословенске оклопне јединице настала је епоха модернизације, подстакнута наглим приливом нове борбене и неборбене технике свих профила. Америчка возила подигла су борбену готовост југословенских оклопних јединица и целе армије у односу на потенцијалне противнике земаља народне демократије.

Модернизацијски утицај нове технике огледао се и у увођењу нових процедура, норми, стандардизацији у означавању возила и другим добробитима. Најкрупније промене у развоју ОЈ у овом раздобљу одвијале су се у области обуке и захтевале су стварање нове наставне и материјалне базе, као и нова организацијска решења. Иако тачка многих неспоразума, војна помоћ западних земаља била је фактор несумњиве модернизације ЈНА. Како је у оквиру војне помоћи пристигао велики број тенкова, средином 1950-их година поставило се питање даљег развоја оклопног рода. Да ли интегрисати тенковске јединице у пешадијске формацијске саставе (кад није било оклопних транспортера), или укрупњавати постојеће оклопне снаге и стварати нове тенковске јединице? У том периоду отворена су многа питања развоја оклопних јединица: модернизација и освајање производње домаћег тенка, одржавање и ремонт средстава, набавка резервних делова.

Проблеми освајања производње борбених возила у Југославији били су вишестрани, превасходно недостатак адекватних кадрова и материјалне базе. И поред недовољних производних капацитета, неадекватног техничког нивоа и слабих техничких решења, војни врх и врх рода ОЈ форсирани су идеју о производњи домаћих борбених возила, пре свега тенкова. Конструисање и увођење оклопних транспортера у наоружање био је императив савремене употребе оклопних јединица. Освајање ОТ у том периоду трајало је знатно дуже од предвиђеног, пре свега због непоседовања технолошке базе и слабих конструктивних решења. Војни врх и произвођач су, и поред тих проблема, упорно настојали да се то оклопни транспортер по сваку цену произведе и усвоји у наоружање ЈНА. Производњом ОТ М-60 југословенске ОЈ су добиле своје прве оклопне транспортере који су у другој половини 1960-их ушли у састав једног броја оклопних бригада и омогућили пешадији да заштићена прати тенкове на бојишту.

У реорганизацији армије названој *Дрвар*, из 1959. године, измењена је организацијско-формацијска структура оклопних јединица, а делимично и њихово базирање. Ова реорганизација је вршена под дубоким утицајем очекивања нуклеарног рата, чему су прилагођене организација и обука оклопних јединица. Интересантно је да су у наредном периоду, у процени будућег противника посматране само армије НАТО.

После политичког отклона Југославије од НАТО и Сједињених Држава 1957/58. године, није уследило адекватно превазилажење проблема модернизације, ремонта и одржавања технике. Иако се крајем 1950-их

трагало за решењем у домаћим потенцијалима, недостајао је стратешки инострани партнер, са високо развијеном базом производње и употребе оклопних средстава. У периоду 1960/61, започели су интензивни преговори са Совјетима о набавци нових типова тенкова и других возила. Род оклопних јединица у СССР-у био је тада у пуном развојном замаху: произвођени су нови типови тенкова, самоходних оруђа, оклопних транспортера, других возила и средстава. Та средства су се одликовала добрим тактичко-техничким могућностима, већим калибрима од истоветних на Западу, са употребом стабилизатора, могућношћу савлађивања водених препрека или употребе у условима нуклеарног рата, коначно и познатом совјетском робусношћу. У периоду од 1961. године, у ЈНА је уведен низ нових типова борбених возила совјетске производње. Посебан моменат у развоју оклопних јединица ЈНА имало је увођење у наоружање совјетског тенка Т-55. Овај тенк је био основни тенк све до краја постојања ЈНА. Био је стандардан тенк у свим ратним сукобима на југословенским просторима 1990-их година, а остао је у наоружању Војске Југославије све до 2006. године.

Увођење совјетских борбених возила и пратеће опреме представљало је модернизацијски скок, али је изазвало низ проблема у јединицама где је до тада доминирала америчка техника. Југословени су одмах кренули у копирање и освајање сопствене производње војне технике и опреме, а то је био нови круг изазова и тешкоћа. У том периоду проширен је асортиман пратећих средстава у оклопном роду (ИЦ уређаји за вожњу, инжињеријска опрема која се качила на тенкове и др.), а списак радио-уређаја допуњен је новим совјетским типовима, од којих су неки од касније набављених значајно унапредили оспособљеност оклопних јединица.

Совјетска интервенција у Чехословачкој 1968. године утицала је у значајној мери на доктринарна размишљања у ЈНА, на дефиницију могућих ратних сукоба и на технолошки развој, који је императивно почео да се окреће према домаћим капацитетима. Род оклопних јединица налазио се 1968, као и 1953. године у доба ескалације Тршћанске кризе, у току преоружавања на нове типове борбених возила. Чехословачка криза је, само на тренутак, угрозила реализацију многих од тих планова. Иако су догађаји у тој земљи били неочекивана безбедносна амплитуда за Титову Југославију, сарадња са Совјетским Савезом и државама источног лагера није доведена у питање. Набавке новог наоружања обновљене се већ у 1969. години, а процес модернизације је настављен.

Мада су анализе из 1980-их оцениле да је увођење механизованих бригада био „крупан и квалитативан скок у развоју ОМЈ“, поготово имајући у виду каснији тренд интеграције тенковских и механизованих састава, очигледно је да је механизована бригада у ЈНА, настала као изнуђен потез због чехословачке кризе. Када се дода чињеница да су прве механизоване бригаде до друге половине 1970-их остале наоружане тенковима Т-34Б и

делом снага за подршку на технолошком и производном нивоу Другог светског рата, чини се да је највећа добит од њиховог стварања у томе што је нађен концепт савременог организовања, у који је тек касније унет адекватан технолошки садржај увођењем савремених тенкова и борбеног возила пешадије.

После краћег времена се увидело да од источног блока не прети непосредна ратна опасност, али да је у складу са агресивном праксом СССР-а, потребно редефинисати планове одбране и организацију јединица. Са концепцијске тачке гледишта интересантна је чињеница да је агресија на Чехословачку изменила перцепцију будућег непријатеља, присутну у ратним плановима *Дрвар*, *Дрвар-2* и тада актуелном плану *Снага*, где се искључиво рачунало на агресију са Запада. Искуство кризе наметнуло је одбацавање идејног концепта плана *Снага* и његову модификацију у *Снага-2*, а касније и стварање новог плана *Рудо*, који је укључио могућност агресије са Истока, преваходно из правца Мађарске и Бугарске. Анализирана је претња из ваздуха, пре свега ваздушним десантима, под утицајем упада совјетских ваздушнодесантних јединица у ЧССР, односно могући ваздушни удари на груписане снаге ОЈ према искуствима са Блиског истока 1967. На бази тих искустава, уследила је 1970-их значајна преокупација обуке јединица рода ОЈ борбом против ваздушних десаната различите величине. Утицај овако сагледаних претњи на безбедност СФРЈ умногоме се одразио на организовање, обуку и концепт употребе ОМЈ у Југославији до средине 1980-их година.

После одласка Јосипа Броза Тита са историјске сцене, од 1980. године свакодневица Југославије, па и њене армије, почела је да се креће у правцу неизвесности и политичке кризе. Републике су се постепено изоловале у политичком смислу. Армија је губитком свог главног творца и послератног ментора, маршала Тита, била у фази заговорника вредности које су постепено копниле. Економска ситуација је додатно утицала на стварање амбијента кризе, у коме се ЈНА све теже сналазила. Ипак, упркос економској и политичкој кризи, ЈНА је тих година била у зениту модернизације. Стизала је нова техника из домаћих и страних извора. Наменска индустрија СФР Југославије, распрострањена у свим републикама и покрајинама, била је у највећем успону. Из југословенских фабрика стизала су нова средства за наоружање јединица. Највећи део те технике и данас је основа наоружања у свим државама насталим после распада СФРЈ. Наменска индустрија је била носилац развоја појединих региона у Југославији, а фабрике оружја и опреме покретачи запослености и раста животног стандарда.

Почетак серијске производње домаћег оклопног транспортера, познатијег касније као „борбено возило пешадије М-80“ (БВП), као и очекиван прилив тенкова Т-72 кроз набавке у СССР-у и производњу у Југославији, покренули су талас механизације јединица рода, као и механизовања пешадијских састава који су се са тенковским саставима интегрисали

у механизоване јединице. Род је сада носио назив Оклопне и механизоване јединице ЈНА. Формиран је већи број механизованих јединица.

Фасцинација Југословена да освоје самосталну производњу тенка била је одлика целокупног развоја оклопних јединица у социјалистичкој Југославији. После „возила А“ из 1950. године, уследио је низ пројеката који нису одмакли од почетне фазе. Освајање производње тенка Т-54 у Југославији, 1962–64. године, остала је само епизода и сведочанство о раскораку између капацитета домаће индустрије и жеља војног врха. Набавити тенк на совјетском тржишту било је исплативије него га освајати. Исто је важило за копирање појединих делова и склопова. Ову логику, како се чини, војни врх Југославије је тешко прихватао.

Достизање потребног технолошког нивоа југословенске индустрије поклопило се са појавом новог совјетског тенка Т-72, за који је откупљена лиценца и који је у другој половини 1980-их произведен у више стотина примерака и уведен у наоружање ЈНА.

Бунт албанског националног покрета у Приштини, који се марта и априла 1981. проширио на остале косовске вароши, био је толико изненадан и масован да су редовне милицијске снаге и појачања били недовољни да умире тај сепаратистички талас. Југословенски војни врх наредио је да оклопне јединице ЈНА изађу на улице покрајине, као и да се у покрајину упуте додатне оклопне снаге. Искуство из ових догађаја упозорило је војни врх на реалну могућност употребе снага ЈНА на сопственој територији ради осигуравања реда и мира или смиривања побуна. Оклопне јединице су у новој улози имале значајно место, јер се, као и у појединим ранијим кризама, рачунало на њихов ефекат.

Средином септембра 1987. Председништво СФРЈ је дефинитивно одобрило реорганизацију ЈНА под називом *Јединство*. План је већ називом сугерисао основна решења нове организације – јединство простора, јединство одбране без републичких граница, без улоге република у командовању, са јединством у командовању, које је искључивало територијалну одбрану република али и очекиване утицаје републичких руководстава на команде армија у њиховим средиштима. „Јединство“ – какво је замишљао армијски врх. Оклопне јединице су претрпеле формацијске измене. Важан сегмент реорганизације састојао се у дефинисању или промени статуса попуњености јединице који је означаван са А, Б или Р у зависности од попуње.

Крајем зиме 1989. на Космету је букнула побуна, која је донела ново ангажовање оклопних јединица ЈНА. Излазак тенкова и оклопних возила на улице, као и 1968. и 1981, био је довољан да демонстрације ослабе. Војни (и државни) врх је поново посегао за оклопним снагама као ултимативним решењем у унутрашњим изазовима.

Армијски врх је на бази таквих искустава, у многоме, рачунао на оклопне снаге као пресудан фактор у смиривању политичких и националних тензија које су усталасале Југославију 1991. године. Зато су те снаге

биле укључене у сукоб од првих инцидената почетком те године. Њихова најранија употреба била је последица демонстрација опозиције у Београду 9. марта, што је показало идеолошку страну војне интервенције и прихваћен ризик политичког врха да иде танком линијом грађанског рата. У тој години испољене су многе мањкавости употребе оклопног рода. Супротно очекивању, тенкови нису успели да буду носилац сламања сепаратистичких војски. Оклопне снаге су често деловале самостално, понекад у условима урбане борбе. Недостатак добро обучене пешадије која је требало да прати тенкове показао се у својој драматичности од Словеније, преко Хрватске до Босне и Херцеговине. Тенкови су се претварали у самоходна оруђа, често потпуно статична. Изостале су главне карактеристике рода: брзина, удар, маневар. Противник Југославије за који се ЈНА годинама спремао – није дошао. За нове противнике из сопствених република – тенкови нису били довољни.

Као својеврсни допринос нашем закључку, навешћемо два одвојена мишљења официра ЈНА и ВРС који су сумирали своје лично ратно искуство и употребу оклопно механизованих јединица на критичан, али искуствено потврђен начин. У многоме, то су искуства из рата 1991-1995. године и могу се применити на скоро целу употребу ОМЈ ЈНА у њему.

Мајор Бранко Сузић, иначе тешко рањен у борбени дејствима 1994. године, у делу посвећеном ратном путу 329. оклопне бригаде ЈНА, односно 1. оклопне бригаде ВРС¹ указује: да на темељу искустава из ратних дејстава показало се да шема организације ОМЈ на нивоу чете – батаљона не обезбеђује успешно извршавање задатака. „При извођењу свих видова борбених дејстава и тактичких радњи, командири и команданти треба самостално да делују са својим јединицама. Наиме, организацијско-формацијска структура мч и тч не дозвољава самосталније деловање командира при извршењу борбених задатака...

Из тада важеће организацијске структуре се може видети да је тенковска чета без пешадије и минобацача, а механизована чета без тенкова и минобацача. У свом формацијском саставу немају ни снајперске пушке ни минобацаче 60 и 82 мм. Тај проблем се решавао тако што су им се придодавали делови других јединица, а само придодавање имало је за последицу недовољно усклађено дејство, неповерење у придодате јединице или обрнуто, што је имао велики утицај на извршење задатка. На нивоу оклопног батаљона нема МБ 120 мм. Већ само у саставу механизованог батаљона, а ситуације захтевају брз и прецизан одговор минобацача по непријатељу који испали пар пројектила и мења ватрене положаје, стално провоцира, а да не говоримо о остварењу запречних и концентричних ватри у току борбених дејстава.“²

У својој анализи учешћа ОМЈ у току рата, тадашњи потпуковник, касније генерал Оружаних снага БиХ Драган Вуковић (ратни кадар 16.

¹ Б. Сузић, *н. д.*, 123–127.

² Д. Вуковић, *н. н.*

мтбр) истакао је 1997. године: „Сматрало се да ће у рату на простору бивше Југославије, ОМЈ бити у стању да самом својом појавом на бојишту спрече крваве догађаје. Оне су поднеле велики терет овог рата, пре свега због тога што је у току реорганизација ЈНА 1990. године један део пешадијских јединица преведен из А у Р а ОМЈ из Р у А класификацију, тако да су оне практично учествовале у рату од самог почетка. Поред тога, посебан утицај на неангажовање ОМЈ имало је и схватање старешина и војника да су борбена возила свемогућа и да су у стању да извршавају све задатке потпуно самостално.

„При извођењу борбених дејстава основне тактичке ОМЈ испољиле су низ слабости, првенствено због неадекватне организацијско-формациске структуре, слабог садејства и позадинског обезбеђења од чега посебно треба истаћи:

- тенковске јединице нису могле самостално, без непосредног садејства обучене пешадије, да извршавају борбене задатке

- у скоро свим дејствима пешадијске јединице су ојачаване са ОМЈ, за непосредну подршку, те је тиме разбијана и слабљена моћ ОМЈ

- ватра којом је артиљерија подржавала ОМЈ била је спора и неадекватна, што је негативно утицало на темпо напада и ефекте дејства

- неусклађеност садејства тенкова и пешадије биле је последица неадекватне мирнодопске обуке

- проблем дотура муниције и других борбених потреба долазио је до изражаја посебно при извођењу напада на земљишту где не постоје путеви или су слабо проходни, нарочито при снажном дејству непријатељске артиљерије

- санитарска возила која су уочљива нису била прилагођена извлачењу повређених из зоне под дејством непријатеља (посебно Ц-4 који је често упућиван на предњи крај, што му није намена).

Недовољан број борбених возила пешадије и ОТ у јединицама условио је ангажовање тенкова за извођење самосталних дејстава или пак у садејству са неувежбаном пешадијом.³

Јединице које су остале на територији Србије и Црне Горе, две републике које су формирале трећу Југославију, носиле су од 20. маја 1992. назив Војска Југославије. У наредних скоро деценију и по, трајала је историја ове војске. Њен значајан део биле су оклопно-механизоване снаге. Део „хладноратовске“ филозофије употребе ових снага задржан је и даље, иако су околности биле драматично промењене. Смањена територија, смањени капацитети, ратно окружење, ембарго УН под којим је функционисала СР Југославија – све је то утицало на живот и рад Војске и њених оклопних снага.

Распад СФР Југославије означио је крај производње и испоруке тенкова М-84/М-84А, возила БВП, БОВ, моторних возила фабрике ТАМ,

³ Драган Вуковић, пуик, *Поглед на организацију оклопних јединица*, Српска војска, бр. 43, 11. мај 1997, 20–21.

као и јединствене производне базе у СФРЈ. Ова чињеница се посебно одразила на техничке родове у Војсци Југославије, а у копненој војсци највише на оклопно-механизоване јединице. Планирани пројекти с краја 1980-их година су заустављени. Фактор модернизације преосталих оклопних јединица тиме је потпуно ишчезао.

У епохи социјалистичке Југославије и развоја њене армије препли- тале су се две битне одреднице – модернизација и интервенција. Од почет- ка њеног мирнодопског развоја, модернизација се огледала у широком распону од описмењавања војника и подизања опште и техничке културе све до увођења савремене борбене технике, која је у исто време значила модернизацију економских и технолошких потенцијала земље. С друге стране, у свим унутрашњим и спољнополитичким изазовима Југославије армија је била фактор са којим је државни (партијски) врх интервенисао и решавао безбедносне изазове. У овом двојству, оклопне јединице су имале кључно место. Њихова употреба у дневном животу доносила је модерни- зовање и људи и технологије. С друге стране, употреба тенкова у кризним ситуацијама, које су се периодично јављале, омогућавала је држави снаж- ну и беспоговорну интервенцију.

Све док је постојао консензус да је Југославија потребна – овај ба- ланс је опстајао. Ратни распад земље довео је до слома те две важне карак- теристике употребе тенкова унутар и ван касарни. Деценија 1990-их пока- зала је да ни модернизација оклопног рода нити његов утицај на остале друштвене структуре нису могући. Интервенција државе и војске ко- ришћењем оклопних снага у унутрашњим изазовима није више била ефи- касно изводљива.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1:

ТРОФЕЈНА ОКЛОПНА И ГУСЕНИЧНА СРЕДСТВА ЗАПЛЕЋЕНА
1945. ГОДИНЕ

ТЕНКОВИ:¹

- Carro Veloce L3/33, L3/35 (Fiat, Ansaldo²)
- Carro Armato L6/40
- Carro Armato M13/40, M13/41 (Spa 9t)
- Carro Armato M15/42 (Spa 15t)
- Carro Veloce L3 sa bacačem plamena
- Škoda LTVz – 35/PzKPFw-35t (Škoda)
- Praga 38/PzKPFw 38t (Praga)
- Ursus TK-3 (Ursus)
- Renault FT-17 (Reno)
- Renault R-35 (Reno)
- Hotchkiss H-35 (Hočkis)
- Hotchkiss H-39 (Hočkis)
- Somua S-35 (+ modifikacija sa kupolom od AEC)
- Pz KPFw I Munitionsschlepper (Krup)
- Pz KPFw I ausf F VK 1801
- Pz KPFw II (D, F)
- Pz KPFw II sa Holzvergasser-om
- Pz KPFw III (Majbah)
- Pz KPFw IV(F1,G, H) (Majbah)
- T-34 /sa topom 76 mm/

САМОХОДНА ОРУЂА:

- M-42 75/18 (Semovente, Spa 13t)
- L-40 (L6) 47/32 (Semovente, L-6)
- Stug III 75 mm (F8, G,)
- Stug IV 75 mm
- Jagdpanzer 38(t) Hecер³
- Sd. Kfz 250/Pak 75
- Sd. Kfz 250 n. A
- Sd. Kfz 251/22 Pak 75
- Sd. Kfz 251/17 sa PA topom

¹ У овој категорији нисмо одгонетнули који је тенк вођен као „Форд-Шињет.

² У загради су називи коришћени у пракси Југословенске армије.

³ Немамо потврду да је возило Хецер у ЈА било називано „Фердинанд“.

- Sd. Kfz / sa MB 120
- Sd. Kfz 10–5 sa 4x38 flakom

ОКЛОПНИ АУТОМОБИЛИ:⁴

- АВ 40/41/43 Autoblinda (Blinda, Spa, Spa 5t, Spa 7t)
- FIAT AS 37 (Fijat)
- FIAT 626W, 3t oklopni kamion
- FIAT 665 5t, oklopni kamion
- Lancia IZM (Lanča)
- Panhard AMD 178 (Spak, Spah)
- Sd KFz 221/222/223 (Horh)
- Sd KFz 231 (Majbah 5,5t)
- Sd KFz 232 (Majbah 8,5t)
- Austro-Daimler ADGZ

ОКЛОПНИ ТРАНСПОРТЕРИ, ПОЛУГУСЕНИЧАРИ:

- Sd. Kfz 9
- Sd. Kfz 10
- Sd. Kfz 250
- Sd. Kfz 251

ТЕГЉАЧИ:

- Renault UE/AMX UE
- Steyr RSO

ОКЛОПНИ ВОЗОВИ:

- Leichte/schwere Schinenpanzerzug Steyr K2670 (Štajer)
- Ansaldo Fossati Littorine blindate ALn56, Panzertreibwagen (Fijat)

⁴ Нисмо установили да ли је оклопни аутомобил Daimler Dingo коришћен у оригиналној верзији или је реч о италијанској лиценци Lancia Autoblinda Lince.

Прилог 2:

ОКЛОПНА И ГУСЕНИЧНА СРЕДСТВА У УПОТРЕБИ ОД 1945. У САСТАВУ ЈНА:

ТЕНКОВИ

- М3А1 Stuart (Stjuart)
- М3А3 Stuart
- М5 Stuart
- modifikovani Stjuart sa PAK75
- modifikovani Stjuart sa FLAK 38
- Т-34 (sa topom 85 mm)
- Т-34 jug. modifikacija (top 90 mm i druge)
- Vozilo А
- М4А3Е4 Šerman (+ М4 sa buldožerom)
- М4А3Е8
- М4А3 jugoslovenske modifikacije: motor V2, V2R/V54
- М 47 Paton
- АМХ-13
- Т-54А
- Т-54В, ВК
- Т-55/Т-55К (s), (p), (č)
- Т-55А/Т-55АК (s), (p), (č)
- Т-34 В, ВК, В (j)
- РТ-76 В
- Т-72, Т-72М/М-1 (s)
- Т-72М(Ј), М-84/М-84А

СПЕЦИЈАЛИСТИЧКИ ТЕНКОВИ И ГУСЕНИЧАРИ

- М 32/М32В1 (sa motorima С-1, С-4) ТЗИ
- М 74 ТЗИ
- М4А3 mod. sa lansirnim mostom
- Т-34 minočistač
- ВТS-II ТЗИ
- VТ-55А ТЗИ
- ЈVBT ТЗИ
- МТ-55А nosač mosta
- ВАТ теški dozer
- ВТМ rovokopač
- ВТМ-3 rovokopač
- МДК-2М rovokopač
- WZT-2 ТЗИ

ОКЛЮПНИ ТРАНСПОРТЕРИ

- M5/M5A1 International Half Track (Internacional)
- M-39
- 4K3F⁵
- M-60
- M-60P, PB
- M-590
- OT-62 TOPAS
- BTR 50PK
- BTR 50PU
- BTR 60PB
- BTR 60PU-12
- TAB 71
- K-61
- PTS-M
- KOT 1V13/14/15/16
- MT-LB (sa SNAR 10)
- BVP M-80
- BVP M-80A
- BVP M-80A Sn
- BVP minopolagač (MOS)
- BVP M-80A/Vidra
- BVP M-80 VK
- BVP M-80 KČ/KB

САМОХОДНА ОРУЂА ЗА ПОДРШКУ

- M7 105 mm (Šerman)
- M8 75 mm (Kadilak)
- SU-152 152 mm
- M7B2 Priest 105 mm (sa motorima C-1 i C-4)
- M4A3 sa H1 22 mm
- 2S1 Gvozdika

САМОХОДНА ПВО ОРУЂА

- M15A1 37 mm
- ZSU 57-2
- V3S 30/2 Praga
- BOV 3 3/20 mm
- BOV 2/30 mm
- BRDM 2 sa Strela 1M
- MT-LB sa Strela 10M

⁵ Нисмо установили да ли је аустријски OT типа 4K3F који је испитиван у Југославији, означен као M-39.

- BVP M-80 sa Strela 10M2J Sava
- vozila samohodnog raketnog sistema PVO KUB

САМОХОДНА ПРОТИВОКЛОПНА ОРУЂА

- SU-76 76 mm
- M18 Hellcat 76 mm (sa motorima C-1 i C-4)
- M36B1 Jackson 90 mm
- M36B2 Jackson 90 mm
- SU-100 (M-44) 100 mm
- BOV 1 (M-83) POLO
- BRDM-1 sa POR
- BRDM-2 sa 9P122
- BRDM-2 sa 9P133

ОКЛОПНИ АУТОМОБИЛИ

- АЕС Mk II
- White Scoutcar M3A1 (Skautkar, Skauter)
- BA 64
- Daimler Dingo
- M-8 Greyhound (Blinda)
- BRDM-2
- BRDM-2U
- BOV-VP M-86
- BOV-Sanitetski

ТЕГЛЈАЌИ

- Bren/Universal carrier
- JA-12
- ČTZ-65
- M4 High Speed Tractor
- M5/M5A1 High Speed Tractor
- GJ 800 (mađarski i licencni)
- AT-T
- AT-S
- AT-L
- ATS 59 (p)
- ATS-59G

ВУЧНИ ВОЗОВИ

- M-19 са тегљачем M-20 Дајмонд од 12 т
- M-25 са тегљачем M-26 Пацифик од 12 т
- MTY са тегљачем Фоден од 7 т
- M-69 са тегљачем MA3 537Г
- ФАП 2832БСТ/АВ са приколицом Горица НПП 30/50

Прилог 3

РЕГИСТАР БОРБЕНИХ ВОЗИЛА У ЈНА
(РЕКОНСТРУКЦИЈА)

200	Англо-америчка возила
300-800	Трофејна возила
0201-040X	М5/М5А1 (МДАП)
07XX ⁶	СУ 100, ЗСУ-57-2
08XX	СУ-76, М3А1 ОА (МДАП)
1000-14XX	Т-34 (сви пререгистровани на 25XX)
14XX-15XX	М3А1 (МДАП)
15XX – изнад	пререгистрована трофејна возила
18XX	ЗСУ-57-2
2500-2925	Т-34
3001-3643	М4А3 (МДАП)
(3364-3393)	М-32/М-32Б1 ТЗИ (МДАП)
3701-4040	М-47 (МДАП)
(3798-3804, 3830-3841)	М-74 ТЗИ (МДАП)
40XX-43XX	М-8 (МДАП)
4350-4550	М3А1 (МДАП)
4551-4570	М-15 (МДАП)
4651-472X	М-7 (МДАП)
4730-4999	М-36 (МДАП)
5001-52XX	М-18 (МДАП)
6551-	ЗСУ 57/2, Газ-69 са ПТР
66XX	ЗСУ-57/2, Т-54Б, Т-55
67XX	Т-54Б, Т-55
68XX	Т-54Б, ОТ М-60 ⁷ , БТР 50ПУ, БРДМ-1 са ПО
69XX	Т-54Б, БТС-ИИ, ОТ М-60
7001-7130	М-36 (МДАП)
8001-	М5/М5А1 (МДАП)
9001-	М4 (МДАП)
94XX	Т-54А, БТС-ИИ
95XX	Т-54А
9800-9835	СУ100
9836-	Т-55, ЗСУ-57/2, Т-34Б, БТР 50ПК
99XX	Т-34Б, АТС-59

⁶ У реконструкцију нисмо унели возила са нестандартним или привременим бројевима.

⁷ Серија М-60 се преклапа са осталом техником.

100XX	БТР 50ПК/ПУ, БРДМ-2
101XX	БТР 50ПК/ПУ, БРДМ-2, ПТС, ВЗС 30/2 Прага
102XX	ОТ М-60
103XX	ОТ М-60, ЗСУ-57/2, Прага
104XX	Прага, БРДМ-2
105XX	Прага
106XX	БРДМ-2, БТР-50ПК/ПУ, ОТ М-60П
107XX	ОТ М-60П, ПБ Прага
108XX	ОТ М-60П, ПБ, БРДМ-2/2У, Прага
109XX	БТР-50ПК, БРДМ-2, Прага
110XX	Прага
111XX	Прага, БРДМ-2
11101–125 ⁸	БВП М-80
112XX	Прага
113XX	Прага, БТР-60ПУ12, ТАБ-71, ОТ М-60ППБ
114XX	ОТ М-60ПБ, БОВ-ВП ⁹
115XX	ОТ М-60ПБ, БТР-60ПУ12, БРДМ-2, Прага
116XX	БРДМ-2, ТАБ-71, М-60ПБ, БТР-60ПУ-12, Прага
117XX	Прага, БТР-60ПУ-12
11801–11999	БВП М-80
12001–12790	БВП М-80А
123XX ¹⁰	Прага
124XX	Прага, БРДМ-2
125XX	БРДМ-2, ВЗТ-2, БОВ-1, БОВ-3, 2С1
126XX-129XX	БОВ-ВП, БОВ-1, БОВ-3
130XX-133XX	БОВ-ВП, БОВ-1, БОВ-3
140XX	АТС-59Г, АТ-Л
141XX	АТС-59, АТ-Л
142XX	АТС-59Г, БРДМ-ПОЛО
180XX-189XXX	Т-34Б, Т-55 К, А/АК,(с),(п),(ч), ПТ-76Б, ТНМ
190XX-191XX	Т-34Б/БК
190XX-19999	Т-55А/АК,(с),(п),(ч),ТЗИ, ТНМ
20XXX	Т-55А/К,(п),(ч), ТЗИ

⁸ Преклапање серије БВП.

⁹ Из састава милиције, преклапање са М-60.

¹⁰ Бројеви 123XX-127XX преклапају се са серијом додељеном за БВП.

201XX	Т-55А/К,(п),(ч), Гвоздика, ТЗИ, ТНМ
202XX	Т-55А/К,(п),(ч), Гвоздика+КОТ, ТЗИ, ТНМ, Т-72
203XX	Т-55, ТНМ
204XX	Т-55А/К,(п),(ч), ТЗИ
205XX	Т-55А/К,(п),(ч), Гвоздика+КОТ
206XX	Т-55А/К,(п),(ч), Гвоздика+КОТ, Т-72
207XX	Т-55А/К,(п),(ч), ТЗИ, Гвоздика+КОТ
208XX	Т-55А/К,(п),(ч), Гвоздика+КОТ, РС КУБ, Т-72М
209XX	Т-72М, ТЗИ, Т-55
21001-050	КУБ, МТ-55, ВЗТ-2
2105Х-2148Х	М-84/М84А
22051-	БРДМ-2 ПОЛО
221XX	ЛР Двина, БРДМ-2 ПОЛО
222XX	РС КУБ, РС Стрела-1М, РС Луна
223XX	РС Стрела 1М, РС КУБ, РС Луна, БРДМ-ПОЛО
224XX	РС Куб, БРДМ-ПОЛО
225XX	РС Стрела 1М, СНАР-10
226XX	РС Куб, БТР-60ПУ12
227XX	Гвоздика и КОТ, МТ-ЛБ Стрела10, СНАР-10, Рубеж-М

Прилог 4

ПРЕГЛЕД ОРГАНИЗАЦИЈЕ, ЛОКАЦИЈЕ И БРОЈНОСТИ СНАГА ОЈ
1962. ГОДИНЕ

АРМИЈА	ЈЕДИНИЦА	ЛОКАЦИЈА	T3 4	T54	M47	M4A3	ОА M8	ИА	ОТ	T-и
1. А	176. окп/26.окд	Смедерево	41				3	6		1
	230.окп/26.окд	Крагујевац	41				3	6		1
	234.окп/26.окд	Краљево	41				3	6		1
	ич/26.окд	Горњи Милановац					5	6		
	Остале јединице	Крагујевац						4		4
	Доп. бат/26.окд		10							
	203.окбр	Панчево				44	4	7		2
	252.окбр	Суботица				44	4	7		2
	7.окб/пд А	Смедерево				27		1		1
	8.окб/пд А	Рума				27		1		1
4Г. окб/пд А	Београд			27			1		1	
тч/пд Б	Београд				10					
Нст. доп. бат ОЈ	Краљево		12			8				
	СВЕГА	342 ТЕНКА	145		27	170	22	45		14
3.А	243.окбр	Скопље	44				4	7		2
	211.окбр	Ниш	44				4	7		2
	16.окб/пд А	Скопље	27					1		1
	50.окб/пд А	Приштина	27					1		1
	2.окб/пд А	Ниш	27					1		1
	тч/пбр А	Кичево	10							
	тч/пбр А	Кавадарци	19							
	тч/пбр А	Врање	10							
	Нст. доп. бат ОЈ	Петровац	20							
		СВЕГА: 219	ТЕНКОВА	219				8	17	
4.А	219.окбр	Чапљина				44	4	7#		2
	19.окб/пд А	Бенковац				27	4	7#		2
	тч/пбр А	Титоград				10				
	тч/упориште	Вис				10				
		СВЕГА	91 ТЕНК				91	4"	8#	
5.А	2.окп/20.окд	Јастребарско		41			3	6		1
	31.окп/20.ок	Дуго Село		41			3	6		1
	282.окп/20.окд	Петриња			41		3	6		1
	ич/20.окд	Сисак					5	6		
	Остале јед	Сисак						4		4
	доп. бат /20.окд				10					
	1.окбр	Врхника			44		4	7		2
	265.окбр	Бјеловар			44		4	7		2
	1.окб/пд А	Ил. Бистрица			27			1		1
	6.окб/пд А	Карловац				27		1		1
14.окб/пд А	Вараждин				27		1		1	
32.окб/пд Б	Загреб			14	13		1		1	
тч/пбр А	Ил. Бистрица			10						
тч/пбр А	Марибор				10					

	Нст. доп. бат ОЈ	Госпић			10	10				
	СВЕГА: 369	ТЕНКОВА		82	200	87	22	46		15
7.А	194.окбр	Сарајево				44	4	7		2
	247.окбр	Осијек			44		4	7		2
	329.окбр	Бања Лука				44	4	7		2
	11.окб/пд Б	Добој	27				1			1
	4.окб/пд Б	Приједор			27		1			1
	12.окб/пд Б	Модрича				27	1			1
	тч/пбр А	Бања Лука				10				
	тч/пбр А	Сл. Пожега				10				
	Нст. доп. бат ОЈ	Сарајево			5	15				
	СВЕГА 253	ТЕНКА	27		76	150	15	21		9
У „А“	ЕШЕЛОНУ	1.183 ТЕНКА	364	82	276	461	71	134		45
У „Б“	ЕШЕЛОНУ	91 ТЕНК	27		27	37		3		3
УКУПНО	АНГАЖОВАНО	1.274 ТЕНКА	391	82	303	498	71	137		48
	ИМАЈУЋЕ СТАЊЕ		422	110	319	599	264	304		57
	РАЗЛИКА		+3 1	+28	+16	+101	+193	+167		+9

ПРИЛОГ 5

СТАЊЕ БОРБЕНИХ ВОЗИЛА У ВОЈСЦИ СЦГ, МАРТ 2004. ПРЕМА ГОДИНИ ИСПОРУКЕ ЈНА ДО 1991. ГОДИНЕ¹¹

ТЕНКОВИ: 1.025

Тип тенка	Година производње	Количина
Т-55	1966	26
	1967	48
	1968	71
	1969	43
	1970	58
	1971	31
	1972	27
	1975	6
	1976	24
	1977	87
	1978	94
	1979	52
	1980	46
	1981	101
	1982	12
1983	1	
	СВЕГА	727
Т-72	1982	61
	1983	4
		СВЕГА
М-84	1985	18
	1986	52
	1987	68
	1988	67
	1989	7
	1990	21
		СВЕГА

¹¹ ГШ ВСЦГ, кабинет начелника, пов. 303-5, 5. април 2004. Према истом документу у периоду 1992–1999, по разним основама, расходовано је: 1 Т-55, 33 ПТ-76, 1 ЈВБТ, 7 ОТ М-60, 2 БРДМ-2, 2 БОВ М-86, 26 М-36, 1 Гвоздика и 422 Т-34.

ТЕНКОВИ ЗА ИЗВЛАЧЕЊЕ: 112

Тип тенка	Година производње	Количина	
VT-55A (Џ)	1970	5	
	1971	6	
	1972	4	
	1980	1	
	1986	1	
	СВЕГА	17	
WZT-2 (P)	1981	7	
	1985	3	
	1986	6	
	СВЕГА	16	
JVBT-55A (Џ)	1968	1	
	1970	12	
	1975	4	
	1976	7	
	1977	6	
	1978	6	
	1979	12	
	1980	8	
	1981	7	
	1982	4	
	1983	4	
	1985	2	
	1991 (???)	1	
		СВЕГА	74
	M-84 TZI	1994	5
	СВЕГА	5	

САМОХОДНА ОРУЂА: 284

Тип самохотке	Година производње	Количина
M-36	1942	68
	1943	76
	1944	47
	1945	12
	СВЕГА	203
2S1 GVOZDIKA	1978	1
	1984, (1985 у ЈНА)	80
	СВЕГА	81

ОСТАЛА БОРБЕНА ВОЗИЛА: 922

Тип борбеног возила	Година производње	Количина
BVP M-80	1980	23
	1981	30
	1982	34
	1983	67
	1984	75
	1985	38
	1986	16
	1987	73
	1988	47
	1989	85
	1990	26
	1991	39
	СВЕГА	553
BOV M-86	1986	7
	1987	11
	1988	13
	1990	26
	СВЕГА	57
BTR50 PK/PU	1972	39
	1973	22
	1974	16
	1975	12
	1976	13
	СВЕГА	102
OT M-60	1961	7
	1962	2
	1963	9
	1965	18
	1966	7
	1967	33
	1968	1
	1970	1
	1971	15
	1972	8
	1973	7
	1974	5
	1976	2
	1977	7
	1978	23
	СВЕГА	145
BRDM-2	1967	1
	1968	5
	1969	3
	1970	4
	1971	6
	1972	2
	1973	7
	1974	3
	1975	3
	1976	4
	1977	4
	1978	1
	1980	2
	1982	2
1983	15	
1984	3	
	СВЕГА	65

Прилог 6:

ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ ЈНА 1945–1992. ГОДИНЕ
(према хронолошком реду формирања)

ТЕНКОВСКЕ ДИВИЗИЈЕ 1945-1948:

1. тенковска дивизија - формиран 5/6 1945 у Словенији у 1.ТА, Крањ.
Састав: 1.тбр, 2.мтбр, артбр атраб, инжб, извч, пратч, чзв. Од 1946 основу чине: 1. и 2. тбр. Преформирана у 1948 у **4. механизовани корпус**.

2. тенковска дивизија - формиран 5/6 1945 у Словенији у саставу 1. ТА.
Састав 2.тбр, 11.дмтсбр. Од 1946, основу чине: 3. и 5. тбр. Преформирана у 1948 у **9. механизовани корпус**.

МЕХАНИЗОВАНИ КОРПУСИ

4. механизовани корпус, (ВП 8330), Сисак, формиран од 1. тенковске дивизије 1948. године. Састав 1948-50: 232. и 268. тбр, 296. ап; 223. мтсб, 388. нтб, 663. извб, 667.бзв, У Р развоју још и: 573.пионб, 448.атб, 392.мтсб, 651.дПАО, 447. ремб. Преформиран 1950.године у **20. тенковску дивизију**.

9. механизовани корпус, (ВП 6396) Скопље, формиран од 2. тенковске дивизије 1948. године, у саставу 1948-50 биле су следеће јединице: 211, 243. и 252. тбр, 286.ап, корпусне јединице. У Р развоју: 568.пионб, 642.атб, 676.мтсб, 681.дПАО, 684. ремб. Преформиран 1950.године у **26. тенковску дивизију**.

ТЕНКОВСКЕ (ОКЛОПНЕ) ДИВИЗИЈЕ

17. тенковска дивизија постојала у ратном развоју Команде ТМЈ ЈА (Р ВП 10428) у Лајковцу. У њен састав улазе 203.Лајковац и 211. тбр Ниш, 115.схп-Ср. Карловци и 17. ремб-Младеновац (овај рем.бат. развија тенк. рад-ца Централне управе војне индустрије Младеновац) формирана као активна 1950 у Крагујевцу (8977), у саставу 1. во, састав 1950-51: 203. и 252. тбр; 115.схп, 583.ап, 416.тб, 260.нтб,374.мтсб, 38.чоа; од 1951: 17. бв (ВП 8552) Крагујевац Р: 17. атб, санб, извб, ремб, пионб и 384.дПАО Крагујевац; од 1952-3: атб, техб, инжб и 384. бПАО, затим ремонтна база 1. Р (3775) Ранковићево и чета ОА у Београду. После преласка из КНОЈ-а у састав дивизије 1952 улазе и пет оклопних моторних вагона Штајер (3 са топом и 2 митраљеска) у Батајници (5043), као и три моторна вагона типа Штајер (2 топовска и један митраљески) у Батајници (5945) Према плану Дрвар 1959. преименована у **26. оклопну дивизију** (ВП (8977), састава: три оклопна пука (176 - Смедерево, 230 – Крагујевац и 234

– Краљево), хад 155 (ВП 5258) Параћин, поад (ВП 4809) Светозарево, ЛПА дивизион (ВП 6476) Горњи Милановац, бв (ВП 8552) Крагујевац, ЧАБХО – Свијлајнац. Расформирана 1964. године

20. тенковска дивизија, (ВП 8330) настала преформирањем 4. мк 1950, Сисак;

Састав 1950: 232, 268. тбр, 296.ап; 223.мтсб, 388.нтб, 663. извб, 667.бзв у Р развоју: 573.пионб, 448.атб, 392.мтсб, 651.дПАО, 447. ремб, од 1952/53 улази и: Ремонтна база 5 (9374) Сисак, После преласка из КНОЈ-а у састав дивизије 1952 улазе три моторна вагона типа Штајер (митраљески) у Загребу (3198) и два оклопна моторна железничка вагона типа Фијат, са памом (1764), касније из 7.армије и два моторна вагона типа Штајер (митраљеска кола) у Винковицима (2331). Преформирана 1959, састава 2. и 282. окп а у њен састав улази из ВП Загреб и 31.тп. У саставу још су и: 20.хад 155мм (ВП 5170) Петриња, 20.поад (ВП 3238) Дуго Село, 20.лад ПВО (ВП 3265) Сисак, 20.инжб (ВП 9140) Сисак и 20.бв (ВП 3419) Сисак. У 1964. састављена од 2, 31. и 265. окбр. Према нар. од 3. 7. 1965. преименована у **7. оклопну дивизију**.

26. тенковска дивизија, (ВП 6396) настала преформирањем 9.мк 1950, Скопље.

Састав 1950: 211, 243. тбр, 286.ап; 239.мтсб, 348.тб, 664. извб, 669.бзв у Р развоју: 568.пионб, 642.атб, 676.мтсб, 681.дПАО, 684. ремб, од 1952/53, улази и Ремонтна база 3 (9333), 678. доптб. После преласка из КНОЈ-а у састав дивизије 1952 улазе и три оклопна моторна вагона Фијат (2 са ПАМ и 1 без) у Нишу (5173), два оклопна моторна вагона Штајер (митраљеска) и Приштини (3543), као и три моторна вагона Штајер (митраљески) у Скопљу. Расформирана 1959. у реорганизацији Дрвар са свим јединицама, сем 211. и 243. оклопне бригаде. Њено име преузела дотадашња 17. оклопна дивизија.

7. оклопна дивизија – Сисак, настала преименовањем 20. тенковске дивизије, додељивањем традиције партизанске 7. банијске дивизије. У саставу 5. армијске области / армије. У њеном саставу су били: од 2, 31. и 265. окбр (Јастребарско, Дуго Село и Бјеловар) као и дивизијски делови: 7. мхп - Петриња, 7. ракетни птд-Дуго село, 7. инжињеријски бат - Петриња, 7. бв и 7. допб у Сиску. Ове јединице су промениле број из 20. у 7. Према нар од 12. јуна 1967, ич преформирана у 7. окиб (ВП 5949) Сисак. Расформирана по нар. 20. 9. 1968. са свим јединицама, сем три оклопне бригаде које постају самосталне.

КАСНИЈЕ ФОРМИРАНЕ МЕХАНИЗОВАНЕ ДИВИЗИЈЕ И КОРПУСИ:

12. механизовани корпус – (ВП 5003) Нови Сад

Настао преформирањем команде 16. пешадијске дивизије А, према наређењу од 23. 6 1980. Састав на формирању: 36, 51. мбр; 18. пролетерска и 453. пбр; 506. гзр; 402. понтб, 376, амфибијска чета, 16. мпоап/хад/лад ПВО/чВП/чв/ив/чАБХО. Према плану формирања: када се створе услови требало је преформирати 453. пбр у мбр, 506. гзр у пбр Б, 16. хад у 16. мап, 16. лад ПВО у 12. лап ПВО, 16. мпоап у 12. мпоабр. Према плану Јединство 1987/88 преформиран у 12. корпус.

1. пролетерска гардијска механизована дивизија – од 1948 до 1964 као 4. гардијска дивизија. Према нар. 3.7.1965. преименује се у 1. пролетерску гардијску дивизију. Преформирана 27. јуна 1983. као пешадијска у механизовану дивизију. Састав: 1, 2 и 3. пгмп. Према плану Јединство (1988) састав дивизије: 1, 2. и 3. пгмбр, 1. пгмап/мпоап/лап ПВО/позб/инжб. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 1. во, мења статус из А у Б. Према наређењу Јединство-3 од 23. 7 1990. из статуса Б у А. Према нар 263-1, од 20. 1 1992. преформира се у 1. механизовани корпус.

1. механизовани корпус - формиран према нар 263-1, од 20. 1 1992 преформирањем 1. пролетерске гардијске механизоване дивизије. Састав корпуса: 1, 2. и 3. мбр А, 252. окбр А, 1. мабр/поабр/схарбр ПВО/инжб Р/270. понтб Р чАБХО Р/ич А, 1. бВП/санб Р/атб Р/допб, Од маја 1992 у саставу Војске Југославије.

32. механизована дивизија - Преформирана од 32. моторизоване, раније пешадијске дивизије, према нар од 6. 6. 1984. Састав: 265. мбр, 32. мбр, (31. мбр) 73. мтбр, 32. мап, итд. Према плану Јединство 1987/88 преформирана у 32. механизовани корпус.

32. механизовани корпус - формиран према плану Јединство 1987-88, преформирањем 32. механизоване дивизије у Вараждину. У саставу корпуса ушле јединице 265. окбр, 31. и 32. мбр, 73. мтбр, 32. мап, 411. мпоап и корпусне јединице. Корпус се предао (заробљен) хрватским снагама у септембру 1991. године.

ТЕНКОВСКЕ БРИГАДЕ И ДРУГЕ ЈЕДИНИЦЕ КТМЈ:

Тенковске јединице

1. тенковска бригада - Формиран 16.7.1944. у Гравини, Италија. Учествовала у борбама партизанске 4. армије до маја 1945. године. Наоружана тенковима М-3 Сјуарт и окл. аутомобилима АЕЦ. Преоружана на Т-34.

Базирана у: Трст 5/45 с.Лазе/Ракек/Орехк 6/45, потом Врхници од јула 1945. Састав 1946: штаб бр, 1-3.тб, 4.дес.б, ПК бат, ПА бат, инжч, атч, кда поз, к-да стана, к-дна ч, зашт. вод, покр. мех рад-ца, амбуланта. У саставу 1.тд. **Преф. у 268.тбр.**

2. тенковска бригада - Формиран 6. 10.1944/8.3. 1945 1944. у Тули СССР. Учествовала у борбама партизанске 1. армије од почетка априла до прве половине маја 1945. године. Наоружана тенковима Т-34. Базирана у од јуна 1945 у Македонији. у саставу 2.тд. Од 1946 у саставу 1.тд. Базира у Шкофја Лоци до 1948, потом прелази у Јастребарско. **Преф у 232.тбр.**

3. тенковска бригада - формиран 8. јула 1945. у Загребу. У њен састав улазе: тенковски батаљон ГШ НОВ и ПО Словеније а потом и тб ГШ Хрватске - чији је дан формирања - 15. септембар, касније и славила. Наоружана са Т-34. Пребазира у Македонију у састав 2. тенковске дивизије. У јулу 1948, 2. бат у Св Науму, код 27.д. **Преф у 243.тбр.**

4. тенковска бригада - формиран у јулу 1945 у Крању. У њен састав улазе: тч „Лазо Марин“ 5. корпуса, један мд.бат из 2.тбр у јулу 1945; Славила 12. 9. 1944 дан формирања јединице која је ушла у њен састав. Пребазира у Осијек (ту је и 7.48) **Преф у 203.тбр.**

5. тенковска бригада- формиран 22. 7.1945 (9. 1945). у Београду, потом: Сента 9.45. Наоружана са Т-34. У саставу 2. тд, у гарнизонима у Македонији. **Преф. у 252.тбр.**

6. тенковска бригада- Формиран. 8. фебруара (1. априла) 1946 у Осијеку, три месеца касније прешла у Бутмир код Сарајева, а од 25. фебруара 1948 налази се у Нишу. Бригада наоружана са трофејном техником, потом са тенковима Стјуарт, касније наоружана са Т-34. **Преф. 1948. у 211.тбр.**

Мотомеханизовани пук - (појављује се у документима и као VII тенковска бригада). Формиран 24. марта 1947 од људства из састава 1.и 2.тбр, као и 2.мсбр у Врхници, и технике углавном из 1.тбр. Потом 28.4/1.5. 1947 пребазиран у Зону Б СТТ. **Преф. 1948. у 265.мтмп.**

116. тенковски батаљон - у саставу X армије, у западној Словенији, јул 1948.

121. тенковски батаљон - (ВП 5973), Сарајево. Формиран у Сарајеву (после одласка 6. тенковске бригаде у Ниш, фебруара 1948), у саставу 7. војне области. У ратној формацији развијао 121. наставни тенковски пук, касније: 121 тенковски допунски центар, а од 1953. развија 194. оклопну бригаду Р. Наоружан са М-3 Стјуарт, М-4 Шерман.

329. тенковски батаљон - (ВП 6597) Бања Лука, формиран 1952, развија у Р формацији 329. оклопну бригаду.

348. тенковски батаљон - (ВП 8378) Кавадарци, од 1952 у саставу у 26. тд. Развијао и ратни 348. допунски тб. Расформиран 1959.

416. тенковски батаљон - (ВП 4693) Сремски Карловци, самосталан под 2. војном области 1949-50, Развијао 416. допунски тб РВК са местом мобилизације у Тузли код 7. војне области; Од 1950. у саставу 17. тд.

260. наставни тенковски батаљон - (ВП 7180) Крагујевац. У рату развијао 26. допунски тб. Од 1950. у саставу 17. тд; Од 1952/3 преведен у Р формацију.

388. наставни тенковски батаљон - (ВП 4010) Сисак, у саставу 4. мк (1948-50), затим у 20. тд од 1950; брисан 1952.

678. наставни тенковски батаљон - (ВП 4925) Скопље, у саставу 9. мк (1948-50), затим у 26. тд 1950 и даље

Мотострељачке, мотопешадијске јединице

11. далматинска ударна мотострељачка бригада - ратна партизанска јединица формирана 2. октобра 1943. у саставу 26. далматинске дивизије односно 4. армије ЈА. Потом, од маја 1945. у саставу Моторизованог одреда ЈА. Пребазира после рата у у саставу 2.тд, Велес 1945. Преформирана 1948. у **XI мотострељачки пук**, у 1949: **239. мотострељачки батаљон**.

2. мотострељачка бригада - формиран 25 (27).5.45, у Загребу од људства 1.и 2.А, (њен III бат из 3. црногорске ударне дивизије) у саставу 1. тд. Базирила: Ил. Бистрица/Шент Петер до 12.6, потом Логатец, касније у Шкофја Локи, по деловима у околини на обезбеђењу објеката (1946: 3.б у Смледник). Део људства 3.47 ушао у Мтмп у Зони Б СТТ.

223. мотострељачки батаљон - (ВП 1042) Сисак, у саставу 4. мк (1948-50), затим у 20. тд 1950. на даље.

239. мотострељачки батаљон - (ВП 5336) Гостивар, у саставу 9. мк (1948-50), затим у 26. тд 1950. на даље; У Р формацији развијао 239. мотострељачки пук.

374. мотострељачки батаљон - Велика Плана од 1950. у саставу 17. тд; 1951. пребазира у Велико Орашје.

Самоходни пукови и дивизиони

115. самоходни пук - (ВП 5258) Сремски Карловци, самосталан под 2. војном области 1949-1950; Потом у саставу 17.тд 1950; Пребазира 1951. у Крагујевац, а затим у Смедеревску Паланку. У 1951 као самоходни дивизион, а 1952. поново као пук.

218. самоходни пук - (ВП 6833 касније ВП 2217) Призрен, настао Преформирањем 286. артиљеријског пука, у саставу 26.тд.

372. самоходни артиљеријски пук - (ВП 5170), формиран у Ракеку 1952, од 1953 у Петрињи. Преформиран 1959. у хад 155 мм 20. оклопне дивизије.

64. самоходни дивизион - (ВП 8493) Петриња у саставу 4. мк 1948-50; прелази 4. 2. 1950. у састав 7. војне области у Чапљину.

101. самоходни дивизион - (ВП 6833) Тетово, у саставу 9. мк (1948-50), затим у 26. тд 1950.

120. самоходни дивизион - Суња, уписан у саставу 20. тд 1950-51.

Артиљеријске јединице

Артиљеријска бригада 1. тенковске дивизије - формиран 16 (18). 6. 1945. У њен састав ушли су противколски и противавионски дивизион 4. армије и противколски дивизион 1.тбр. Бригада је славила 12. април 1945, дан када је формиран поменути ПК дивизион. Базирана у селу Унец код Ракека. Потом од 16. 7. 1945 у Каминику, где је и 1946. У 1948. Преформира се у 296. артиљеријски пук у Петрињи.

Артиљеријска бригада 2. тенковске дивизије - формирана 27. јуна 1945. године. Као дан формирања слављен је 1. мај 1945, када је једна батерија, која је ушла у састав бригаде учествовала у борби за Трст. У јесен 1945, пребазира у Македонију. У 1948. Преформира се у 286. артиљеријски пук.

Механизована артиљеријска бригада - формиран 1.6.1945 Словенија, у саставу 1.ТА. Славила 20. април 1945, дан формирања њеног првог дивизиона. Потом у саставу 3. армије.

Бригада тешких оруђа - формиран 7.1945 Словенија, у саставу 1.ТА.

249. артиљеријски пук Р - развија га 296. ап Петриња. У саставу 4. мк 1948-50. затим у 20. тд.

284. артиљеријски пук Р - развија га 286. ап Куманово. У саставу 9. мк 1948-50. У 1950. брисан из формације

286. артиљеријски пук - (ВП 2217), Куманово, настао 1948. Преформи-рањем артиљеријске бригаде 2. тд. Означен као: хаубичко-мешовити, у саставу 9. мк 1949-50, базиран у Куманову. У ратној формацији развијао 284. и 286. ап. Затим у саставу 26.тд од 1950, где пребазира у Призрен. Преформиран у 218. самоходни пук.

296. артиљеријски пук - (ВП 7436) Петриња, настао 1948. Преформи-рањем артиљеријске бригаде 1. тд. У саставу 4. мк 1948-50. Развијао у Р формацији: 296. ап (хаубички) и 249. ап (мешовити); затим у саставу 20. тд од 1950. на даље.

583. артиљеријски пук – (ВП 8596) у саставу 2. војне области 1949, по-том у 17. тд од 1950. Базира у Смедеревској Паланци. Нема га у формацији 1952.

Противавионске јединице

11 моторизована ПА бригада - формиран 20.5.45 у Загребу, у саставу 2.А ради ПА заштите Загреба. Потом прешла у Љубљану, и ушла у састав 1. ТА. Наоружана заплењеним Пат 76,5 и 88мм.

ПА дивизион 2. тенковске дивизије- Расформиран децембра 1945, једна батерија у 2.тбр.

Инжињеријске јединице

Инжињеријска бригада - формиран 7.45 Словенија, у саставу 1.ТА.

Аутомобилске јединице

Ауто-пук - формиран 7.45 Словенија, у саставу 1.ТА.

Ауто-бригада - Сремски Карловци; Формирана 6. јуна 1945. као Ауто-бригада КТМЈ МНО. Њен први батаљон формиран је 7. новембра 1944, чији је дан формирања славила. Расф. 5.5.1947. Њен 1.атб ушао у састав Саобраћајне управе МНО и остао у Сремским Карловцима. Школска чета ушла у састав 1. тд, остали ефективи подељени између 2. тд, 6. тбр, Мех. артиљеријске бригаде и Главне тенковске радионице.

Извиђачке јединице

663. извиђачки батаљон - (ВП 3364) Сисак, у саставу 4. мк (1948-50), затим у 20. тд 1950. на даље.

664. извиђачки батаљон - (ВП 4026) Скопље, Преформиран у 664. извиђачку чету 1951. у саставу 9. мк (1948-50), затим у 26. тд 1950. на даље,

Јединице за везу

Батаљон за везу - формиран 7.45 Словенија, у саставу 1.ГА

667. батаљон за везу - (ВП 3419) Сисак, у саставу 4. мк (1948-50), затим у 20. тд 1950. на даље.

669. батаљон за везу - (ВП 4235) Скопље, у саставу 9. мк (1948-50), затим у 26. тд 1950. на даље.

Техничке јединице

Главна тенковска радионица – (ВП 99945 ч.ж.) формиран. у мају 1945, у Крању, језгро из састава техничке радионице 1.тбр. У пролеће 1946. прелази у Младеновац. Расформирана 1950-51, и делом прешла у Нови Травник

Војно складиште 80 - (ВП 4490), у саставу 7. војне области 1949.

Војно складиште 288 - (ВП 4567) Младеновац, у саставу 9. мк (1948-50). Стално место ратне локације Пале, касније 1950-51 пребазира у целини у састав 7. војне области на Пале. Од 1952 води се као **Војно складиште и радионица бр. 288.**

База за пријем тенковског материјала - (ВП 8681) Петриња, у саставу 20. дивизије од 1952.

ТЕНКОВСКЕ (ОКЛОПНЕ) БРИГАДЕ-ПУКОВИ

203. тенковска бригада - (ВП 6644, од 1959: ВП 1973) Смедерево, настала од IV тбр Панчево; у саставу 9. мк (1948-50), на оглас мобилизације бригада из Смедерева иде у Лајковац где развија и 17. бв са којим улази у састав ратне 17. тд. Од 1950. у саставу 17.тд, Од 1959. базира у гарнизони-ма Панчево и Вршац. Постаје самостална према реорганизацији 1964. Њен 2. окб у Вршцу. Наоружана са: трофејном техником, Т-34 и М4А3 (-1967). По нар од 25.12.1967. преформира се у 36. самостални оклопни пук (ВП 2875) Вршац.

211. тенковска бригада - (ВП 6592) Ниш, настала од VI тбр, у саставу 9. мк (1948-50), затим у 26. тд 1950-59. Постаје самостална према реорганизацији 1964.

Бригада 1975. у саставу 2окб + 1мб. Према наређењу од 8. 9. 1978. уводи се 3. окб. У 1980. врши се преоружавање хад са 105мм у ссад са 2С1 122мм (1. 3. 1980). Јуна 1984, формира се мб. Први окб преоружава се према нар од 25. 2 1987 на М-84. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 3.во, са промењеном класификацијом А у Б, састављена од 1-2 окб А, 3.окб Р и мб А. Према нар. од 19. априла 1989. за потребе преформирања 15. бригаде у Приштини на место 1.мтб - који се расформира, улази 1.мб који постаје од мб (-тч) из 211. окбр који пребазира из Лесковца у Приштину. Према нар. од 19. априла 1989, формирају се окб са Т-55 у саставу 125. бригаде за које тенкове добија од 3. окб 211. бригаде. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990. преформира се из Б у А класификацију. Према 263-1. од 20. 1. 1992 бригада под командом 3. во. Ушла у састав Војске Југославије. Наоружана са: трофејном техником, Стјуарт, Т-34 Т-55 и ОТ М60, М-84, БВП М 80

232. тенковска бригада - (ВП 2465) Јастребарско, настала од II тбр, у саставу 4. мк 1948-50. затим у 20. тд 1950-1959. Од 1954. носи назив: **2. оклопна бригада**. Од 1959. до 1964 постоји као **2. оклопни пук** у саставу 20. окд. У 1964. преформира се у **2.оклопну бригаду** 20.окд. Од 20.9. 1968. постаје самостална. Према наређењу од 21. јула 1970, преименована у **4. оклопну бригаду** (самосталну). Ова бригада има састав два оклопна и један механизовани батаљон. Према нар. од 6. 6. 1984, преформира се у **4. механизовану бригаду** и истовремено се делимично преоружава са БВП. Почетком 1987, појављује се као **4. оклопна бригада**. Уместо хад 105 Р (и ссад 122) формира се мад. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 5.во, са промењеном класификацијом из А у Б. Састављена од 1. окб А, 2-3.окб Р и мб Р. Према нар. од 19. априла 1989. двадесет тенкова за обе механизоване чете у 15.пмбр Приштина - даје 4. окбр. Према нар 1248-1 од 22.5. 1990 преформира се из Б у А класификацију: састава 1, 2. окб А, 3. окб Р, док је мб А у Карловцу. Једна мч из мб према нар од 4. 11 1991, улази у састав 3. ОГ на Плитвичким језерима. Према 263-1. од 20. 1. 1992, пребазирана у Тузлу, у саставу 17. корпуса, где се преименује се у **336. моторизовану бригаду**. Ушла највећим делом у састав Војске Републике Српске. Наоружана са: Т-34 Т-55, у 1979. врши се преоружавање хад са 122мм на ссад са 2С1 122мм (10. 8. 1979). Према нар од 15. 4. 1983 ссад се преформира у мад јер се додаје једна батерија М-63. У новембру 1983 прима 12 СО М-36 из преоружаних противоклопних јединица. Пријем тенкова М-84 1986-87 само у 1. окб, док је мб са ОТ М-60.

243. тенковска бригада - (ВП 4466) Скопље, настала од III тбр, у саставу 9. мк (1948-50), затим у 26. тд 1950-59. Постаје самостална према реорга-

низацији 1964. Према формацији од 21. 3. 1975 има три окб (2 А и један Р) и један мб. За Дан армије 1981. године бригада добија назив **пролетерска** а додељују јој се традиције 1. македонске пролетерске НОУ бригаде. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 3.во, са промењеном класификацијом А у Б, састављена од 1 окб А, 2-3.окб Р и мб Р. Према нар. од 19. априла 1989, даје тенкове Т-55 за Преформирање окб 549. бригаде. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990. преформира се из Б у А класификацију. Према 263-1. од 20. 1. 1992 бригада под командом 3. во. Бригада пребазирана у Урошевац према нар 1117-1, од 13. марта 1992. Ушла у састав Војске Југославије. Наоружана са: Т-34 Т-55, ОТ М-60 У 1980. врши се преоружавање хад са 105мм у ссад са 2С1 122мм (1. 3. 1980), М-84.

252. тенковска бригада - (ВП 2550) Титов Велес, настала од V тбр. Пребазира у Обреновац, од 1950. у саставу 17. тд. Потом 1951-52 пребазира у Крагујевац. Према реорганизацији по плану Дрвар преформирана у два оклопна пука: **230. оклопни пук** у Крагујевцу и **234. оклопни пук** у Краљеви. Наоружана са: Т-34.

268. тенковска бригада - (ВП 5312) Врхника, настала од I тбр; у саставу 4. мк 1948-50. затим у 20. тд 1950-1959. Накратко у 1952. преформира се у **268. тенковски пук**. Преформира се у **1. оклопну бригаду** од 16 јула 1954. Према формацији од 21. 3. 1975 има три окб и то 2 А и један Р и механизовани батаљон. Трећи оклопни батаљон Р дошао је из Бања Луке. По овој преформацији мото-пешадијски батаљон преформира се у механизовани батаљон, а формира се лпаад. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 14.к, са промењеном класификацијом А у Б, састављена од 1-2 окб А, 3.окб и мб Р. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991. наређено је пребазирање у Бања Луку у састав 5. корпуса. Према 263-1. од 20. 1. 1992, бригада расформирана, односно ушла у састав 329. окбр. Наоружана са: Стјуарт, Т-34, М4А3, М-47, Т-55; У 1979. врши се преоружавање хад са 105мм у ссад са 2С1 122мм (10. 8. 1979). Према нар од 15. 4. 1983 ссад се Преформира у мад јер се додаје батерија М-63. Од марта 1985, уграђују се полк 9К11 у мч оклопних батаљона бригаде. Први окб преоружава се према нар од 25. 2 1987 на М-84, а касније улазе и БВП.

265. механизовани пук - (ВП 1610) Изола, настао од Мтп Одред ЈА СТТ; у саставу 4.мк 1948-50. мобилизацијско место у Пазину - само за резерву. Улази у 20. тд 1950-1959. Од 1952. преформиран у **265. оклопну бригаду** са командом и једним батаљоном у Илирској Бистрици, а други батаљон Подград. Наоружан са тенковима Стјуарт, Т-34, М4А3, М-47.

219. тенковска бригада - (ВП 6070) формирана 1950 (крај 1949?) у Љубушком, прелази затим у Чапљину - Домановиће. У саставу 7. војне области. Од 1962. у саставу 4. армије. 1964. Преформира се у 219. самостални окб. Наоружана са: (Т-34), М4А3.

31. тенковски пук – (ВП 8793) формиран 1953 у Дугом Селу. У 1964. преформирана се у **31. оклопну бригаду** 20.окд. Према нар. 3.7.1965 расформиран мото-пеш батаљон 31. окбр који је био у Бјеловару. Од 20.9. 1968 самостална. Према формацији од 21. 3. 1975 има три окб и то 2 А и један Р. Преформирана у **31. механизовану бригаду**. Јуна 1984, делимично се преоружава на БВП. Марта 1985. улази у састав 32. мд. Према плану Јединство 1987/88 цела бригада са 2+2 окб/мб преформирана у Р класификацију. Према нар 1248-1 од 22.5. 1990 расформирана. Све јединице сем 2. мб ушле у 140. мбр, а 2. мб Р у 32. мбр. Наоружана са: М-47, Т-54, Т-55, ОТ, БВП; У 1980. врши се преоружавање хад са 105мм у схад са 2С1 122мм (1. 3. 1980). Према нар од 15. 4. 1983 схад се преформирана у мајер се додаје батерија М-63.

329. оклопна бригада Р - формирана 1953. у ратном развоју код 329 тб, развија је ШЦОЈ Бања Лука.

Потом, 1964. године преформирана се у 329. самосталну окбр А-1 (школску). Од 21. марта 1975 директно под командом 7. армије а у саставу има два окб А и један мб Р. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 5. к. преведена из А у Б статус. Према плану Ј-2 из 1990, из 16. пмтбр улазе мтб А и позб А у састав бригаде. Међутим, састав бригаде измењен (1248-1, 22. 5. 1990) у њу улази окб из 327. бригаде у Дервенти, као 2. окб, тако да бригада има: 1, 2. окб А, мб А и 3. окб Р. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991. по доласку 1. окбр из Словеније, бригаду је требало расформирати, тако да се њен окб А са Т-55 угради у 327. мтбр у Дервенти, а други окб Т-55 у 49. мтбр Сарајево а по пристизању 228. бригаде у Бихаћ у њен састав је требало уградити један окб Т-55 из 329. окбр. Први окб према нар од 4. 11 1991, улази у састав 3. ОГ на Плитвичким језерима. У реалности у 329.окбр је ушао 3. окб 1. окбр из Врхнике са тенковима М-84. Према 263-1. од 20. 1. 1992, у саставу бригаде су 1. окб са М-84/БВП, 2, 3.окб и мб са Т-55/М-60. Наоружана са: Т-34, Т-55, затим ич са от-иа и схаб са М-7 105мм. У саставу има ЛПА батерију са М-15А-1/37мм. Према наређењу из августа 1980. уводи се ракетна батерија типа Стрела 1М. Прешла у састав ВРС као **1. оклопна бригада**.

252. оклопна бригада – (ВП 3303 Суботица) формирана 1959 у саставу 1. војне области. Базира у Суботици и Бачкој Тополи. Према плану „Дрвар 2“ Преформирана 1964. у 12. окб - нове 12. пролетерске пбр А у Суботици. Наоружана са: М4А3.

265. оклопна бригада - формирана 1959 у Бјеловару од делова истоимене бригаде из Илирске Бистрице.

У 1964. прелази у састав 20. окд. Од 20.9. 1968 самостална; потом 29. 12. 1973.. улази у 32. пд. У свом саставу има два окб и један мб 1975. године. У 8. 1979. врши се преоружавање схад са 105мм на 2С1 122мм. Према нар

од 15. 4. 1983 схад се преформира у мад јер се додаје батерија М-63. У новембру 1983 прима 12 СО М-36 из преоружаних противоклопних јединица. Према нар од 6. 6. 1984, преформира се у **265. механизовану бригаду** 32. мд. Формира се поз. батаљон марта 1985. Према плану Јединство 1987/88 мења класификацију из А у Б само са 1. мб А а са 2 мб и 1. и 2. окб Р типа. Према плану Ј-2 из 1990, преформира у мбр А али и су 2. мб и 2. окб Р типа. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990 ич, 1. мб, инжб, ов, позч су у Копривници. Бригада пала у хрватске руке 29. 9. 1991. Према нар 263-1. од 20. 1. 1992, 32.мбр званично расформирана.

Наоружање: М-47, Т-54, Т-55, ОТ М-60, БВП

194. оклопна бригада – (ВП 5973) Сарајево, постоји у ратној формацији од 1953, развијао је 121.тб. Формирана 1959, у истом гарнизону преформирањем 121. тб. Расформирана 1964. односно преформира у 6. окб 6. пролетерске бригаде - Сарајево. Наоружана са М-4. У саставу има ЛПА батерију са М-15А1/37мм.

247. оклопна бригада – (ВП 5436) формирана 1959 у Осијеку.

У 1964. престаје да постоји у Осијеку, јер њени делови одлазе у Илирску Бистрицу за формирање 1. оклопног пука. Делови који су остали у Осијеку формирају 12. окб у саставу 12. пд. Наоружана са М-47; У саставу имао ЛПА батерију са М-15А1/37мм.

176. оклопни пук – (ВП 6644 Смедерево) формиран 1959, у Смедереву у саставу 26. окд. У 1964. предислоциран у Прилеп и преформира се у 7.оклопни пук. Наоружан са Т-34.

230. оклопни пук – (ВП 2550) формиран 1959, у Крагујевцу, преформирањем 252. окбр. у саставу 26. окд. Према плану Дрвар-2 1964 требало да се преформира у 252. самосталну окбр Крагујевац. После урађене исправке 29.7.1964: пук је без одВП, схбат 105мм, побат 90мм и 1/пионч предислоциран у Скопље и са 16. окб формира 16. окп. Наоружан са Т-34.

234. оклопни пук – (ВП 2760) формиран 1959, у Краљеву, преформирањем 252. окбр. у саставу 26. окд. Према плану Дрвар-2 требало је да пребазира у Скопље у састав 3. армијске области и преименује се у 16.окп. После урађене исправке 29.7.1964: припајањем дела 230. пука, преформира се у 252. самосталну оклопну бригаду. Наоружан са Т-34.

282. оклопни пук – (ВП 2171) формиран 1959, у Петрињи. у саставу 20. окд. Пребазира у Вараждин где са 14. окб ствара 14. оклопни пук. Наоружан са М-47.

252. оклопна бригада - (ВП 8977) формира се 1964. преформирањем 234. оклопног пука у Краљеву. Самостална у 1. а. Према формацији од 21. 3.

1975 има два окб, јер је један (3.) ушао у састав 3. пгп. Бригада остаје у саставу 2окб + 1мб. Према наређењу од 8. 9. 1978. уводи се 3. окб. Према плану Јединство 1987/88 у саставу је 37. к, и мења статус из А у Б. Према нар 295-1, од 31. 1. 1991, у састав Гардијске мтбр А уграђен је један њен окб, дотадашњи 3. са тенковима М-84. Према новом наређењу ЗНГШ/Управа ОМЈ од 2. 3. 1991, 1. окб А прелази из Краљева у Гардијску бригаду као њен окб у касарни Васа Чарапић, са роком извршења до 30. марта, али и даље у Р развоју је код 252. окбр. У исто време 2. окб Р преформира се у 2. окб А типа. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991, преводи се из Б у А статус. наоружана са: Т-34, Т-55. Према наређењу из августа 1980. уводи се ракетна батерија типа Стрела 1М. (Вероватно последњих) шест тенкова М-47 повлаче се из употребе за ратне јединице 1. армије почетком 1982. Јуна 1984, 252. бригада се преоружава на Т-72 потом на М_84, БВП и со 2С1 122мм. Маја 1992. улази у састав Војске Југославије.

ПЕШАДИЈСКИ ПУКОВИ – БРИГАДЕ КОЈИ СУ ПРЕФОРМИРАНИ У МЕХАНИЗОВАНЕ

36. мотомеханизована бригада - (ВП 5920) Суботица, формиран 20. септембра 1968 Преформирањем 36. самосталног пеш. пука (раније 408.пп, 18.пролетерска пбр). У Сомбору базирају: мтмехб, 2. окб и хад, а у Бачкој Тополи мптад. Јединица А типа. Према наређењу од 6. јуна 1970. преформира се у **36. механизовану бригаду**. Према наређењу од 21. марта 1975 улази у састав 16. пд. Састав 2+2 окб - мб. Према нар. од 21. марта 1975. све треће чете у бригади постају Р типа, а поад у батерију. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 12. к у А статусу. Затим, 2. мб прелази из Сомбора у Нови Сад, према нар 895-1 од 8. 4. 1991. Према нар 2124 од 15. 8. 1991,уместо М-44/100мм уводе се М-36/90мм, које је требало обезбедити од јединица које долазе из Словеније.

У наоружању Т-34, М-60; Први и други окб се преоружавају са Т-34 на Т-55 (нар од 29. 12. 1977). У 1979. врши се преоружавање ссад са 105мм на 2С1 122мм (10. 8. 1979). Према нар од 15. 4. 1983 ссад се преформира у мад јер се додаје батерија М-63. Од марта 1985, уграђују се по комплекти 9К11 у мч оклопних батаљона бригаде. Маја 1992. улази у састав Војске Југославије.

51. мотомеханизована бригада - (ВП 2875) Панчево, формиран 20. септембра 1968. Формирана од 36. самосталног окп. Јединица А типа. Команда и део јединица у Панчеву, 2. окб, мтмб, лпааб 57/2, хад у Вршцу, мптад, лпааб, 1/инжб у Зрењанину и мтп бат у Кикинди. Према наређењу од 6. јуна 1970. преформира се у **51. механизовану бригаду**. Састав 1975 је 2+2 окб/мб Према нар. од 21. марта 1975. све треће чете у бригади постају Р типа, а поад у батерију. У 1979. врши се преоружавање ссад са 105мм на 2С1 122мм (10. 8. 1979). Трећи пб из 506. пбр преформира се у мб код 51.

мбр, а 1.мб/51.мбр иде у састав 506. пбр у Зрењанину, док 2.мб постаје мб - према нар. од 22. марта 1982. Од марта 1985, уграђују се полк 9К11 у мч оклопних батаљона бригаде. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 24. к и мења статус из А у Б. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990. прелази у А статус, а 2.мб из Вршца у Зрењанин. Према нар 2124 од 15. 8.1991, уместо М-44/100мм уводе се М-36/90мм, које је требало обезбедити од јединица које долазе из Словеније. У наоружању Т-34, М-60; Т-55, БВП, М-84. Маја 1992. улази у састав Војске Југославије.

12. пролетерска пешадијска бригада - (ВП 5530) Осијек. Раније као 446, потом 7. пролетерски пешадијски пук, 12.пешадијска дивизија А-1, 12. самостални пп. Преформацијом из септембра 1968: 1. и 2. оклопни батаљон, настају су уласком 12. окп у састав ове бригаде. Маја 1971 приливом Т-34 из 329, окбр развију и 4. тч у свом саставу. Трећи пб ове бригаде 14. 12 1972. преформиран је у Механизовани батаљон. Према наређењу од 22. јуна 1973. бригада мења статус из пешадијске у **12. пролетерску механизовану бригаду**. Како је одласком санитетског Наставног центра за Требиње, остала празна касарна у Нашицама, тамо (према нар од 22. 4. 1974) одлази њен 2. мб. Бригада састављена од два окб и два мб. Према нар. од 21. марта 1975. све треће чете у бригади постају Р типа, а поад прелази у батерију. Бригада улази у састав 12. моторизоване дивизије А, која је формирана по нар од 2. 7. 1980. Према наређењу од 28. 12. 1981, из састава 1.мб/12пмбр издвојена је једна мч и предислоцирана у Титоград где улази у састав новоформираног 5. окб 5. пшбр. Према нар од 15. 4. 1983 схад се преформира у мад јер се додаје батерија М-63. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 17. к, у А статусу. Према 263-1. од 20. 1. 1992, у саставу 12. корпуса, пребазирана из Осијека у Вуковар. Назив „Пролетерска“ се брише из назива по нар. 13. марта 1992. пребазира у Сомбор, и маја 1992. улази у састав Војске Југославије
У наоружању Т-34, Т-55 (нар од 29. 12. 1977), ОТ М-60. У 3. 1980. врши се преоружавање хад са 105мм у схад са 2С1 122мм.

1. пролетерски гардијски пеш. пук - (ВП 1552) Београд. Настао од 131. гардијског пп 1948-1965. Према нар. 3.7.1965 преименује се у 1. пгп. Испоруком тенкова Т-55 од 15. маја 1971. у овом пуку се формира оклопни батаљон од дотадашњег 3. пб. Према наређењу од 16. 11. 1981, овај пук се преформира у **механизовани**. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 1.пгмд, преформира се у **1. пролетерску гардијску механизовану бригаду А** са формацијом 2+2 окб/мб А. Према нар 432-23 од 19.12. 1990, наређена измена формације унутра окб и мб код ове бригаде са по четири чете са водовима од три б/в, сада три чете са по 4 б/в у воду.

У 1978. додељен један ТНМ. У новембру 1983 прима 3 СО М-36 из преоружаних противоклопних јединица. Према нар. од 19. априла 1989. за потребе 15. пмбр дато 30 БВП из састава 2.мб/1.пгмбр. Такође и за попуњу

15. ич дато три БРДМ-2. Према нар 2124 од 15. 8. 1991, уместо БОВ-3 уводе се Прага 30/2. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

20. пролетерски гардијски пешадијски/механизовани пук – (ВП 6734) Ваљево, Раније 181. гаријски пп Загреб, од 1961 у Ваљеву. Према нар. 3.7.1965 преименује се у 20.пгп. Према наређењу од 21. марта 1975. у овом пуку се формира **20. оклопни батаљон** од дотадашњег 3. пб. Према наређењу од 22. 3. 1982, овај пук се преформира у **механизовани**. У 1978. додељен један ТНМ. У новембру 1983 прима 6 СО М-36 из преоружаних противоклопних јединица. Према плану Јединство, са 1. гардијским окп формира 2. пролетерску гардијску механизовану бригаду.

3. пролетерски гардијски пешадијски/механизовани пук- (ВП 6615) Пожаревац, Настао од једнице која је носила називе: 130. пп, 52. пбр, 19.пролетерска пбр. Према нар. од 6.6.1967 преименује се у 3.пгп. Према наређењу од 21. марта 1975. у овом пуку се формира **3. оклопни батаљон** од дотадашњег 3. окб 252. окбр из Краљева. Овај окб улази у пук на место његовог 3. пб. Према наређењу од 27. 6. 1983, овај пук се преформира у **механизовани**. Пук се према нар од 6. 6.1984. преформира у **3. прол. гард. механизовану бригаду**. Према плану Јединство 1987/88 у саставу 1.пгмд, са формацијом 2+2 окб/мб од којих све А сем 2.мб који је Р статус. Према нар 432-23 од 19.12. 1990, наређена измена формације унутар окб и мб код ове бригаде са 4 чете са водовима од три б/в, сада 3 чете са по 4 б/в у воду. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990. 1.мб из Петровца на Млави у Пожаревац. У 1978. додељен један ТНМ. У новембру 1983 прима 6 СО М-36 из преоружаних противоклопних јединица. Према плану Јединство 1987/88 батаљон Т-55 одлази за попуну 549. мтбр као и комплетна мч са БВП М-80. Према нар 2124 од 15. 8. 1991, уместо Бов-3 уводе се 30/2. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

32. механизована бригада - Вараждин. Настала према нар од 6.6.1984 преформирањем 32. оклопног пука. Према плану Јединство 1987/88 бригада је А класификације са 1. окб и 1-2. мб А а 2. окб Р класификације. 2. мб базиран из Вараждина у Дуго Село. Према плану Ј-2 из 1990, и даље је 2. окб Р типа. Према нар 1248-1 од 22.5. 1990 даје свој 2.мб А за попуну 140. мбр, а прима у састав 2. мб Р у Дугом Селу из расформиране 31. мбр. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990 инжб је у Чаковцу. Бригада пала у хрватске руке 22. 9. 1991. Према 263-1. од 20. 1. 1992 32. мбр званично расформирана. Наоружан са: Т-55, БВП. У новембру 1983 прима девет СО М-36 из преоружаних противоклопних јединица.

2. прол.гард механизована бригада - (ВП 9845) Ваљево. Настала преформирањем 1. гардијског окп и 20. гардијског пешадијског пука, према плану Јединство, током 1988. Бригада је била Б класификације са форма-

цијом 2+2 окб/мб од којих само 1.мб био активан, а остало у Р формацији. Према нар. од 19. априла 1989, комплетна мч са БВП М-80 прелази у 1. батаљон 125. бригаде. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990. из Б у А класификацију. Маја 1992. улази у састав Војске Југославије.

140. механизована бригада - Према нар 1248-1 од 22.5. 1990, 140. мтбр, Преформира се у механизовану бригаду, од делова расформиране 31.мбр и делова 32. мбр, састава 1-2.мб и 1.окб А, а 2. окб Р. Сви сем 1.окб базирају у Дугом Селу, а 2.мб А примљен из састава 32. мбр. Према 263-1. од 20. 1. 1992, бригада расформирана у Сарајеву, а њена два окб Т-55 улазе у 49. мбр Лукавица, а један окб у 14. мтбр.
Наоружање: Т-55, БВП

453. пешадијска бригада- (ВП 7325) Настао преформирањем 453. пешадијског пука, који је раније носио називе: 356.пп, 51. самостални пп, 16. самостални пп и 408. пп до 25. 2. 1969. (Сремска Митровица). Према нар. од 21. марта 1975 у бригаду у њен састав улазе **1. и 2. оклопни батаљон** из расформираног 16. окп. Оба батаљона се базирају у Руми, с тим да је први А, а други Р класификације. У 1978. додељено одељење ТНМ. Према наређењу од 16. новембра 1981, оклопни батаљони ове бригаде преоружавају се са тенкова Т-34 на тип Т-55.Према плану Јединство 1987/88 бригада се преформира у **453. механизовану бригаду**, са формацијом 2+2 окб/мб, у саставу 12. корпуса. Има Б статус. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990. преформира се у А класификацију. Према нар 895-1 од 8. 4. 1991, 2. окб и хад прелази из Руме у Сремску Митровицу. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991. састав бригаде је 1.мб,1-2. окб А и 2. мб Р. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

15. пролетерска бригада – (ВП 9650 Приштина), Раније као 89.пп, 50. пд, 5.пролетерска пбр. Према нар. 3.7.1965 преименује се у 15. пролетерску пбр. Према нар од 21. марта 1975 у састав ове бригаде улази и 2. окб А који се формира од **2. окб** 21. оклопног пука из Лесковца. У 1978. додељено одељење ТНМ. Према наређењу-плану од 23. јуна 1980, којим је формиран 52. корпус, ова бригада требало је да када се створе услови постане механизована. Међутим, после шиптарске побуне у пролеће 1981. године и сходно наредби од 15. маја 1981, (задатак „Оштрељ“) бригада се преформира у моторизовану у формацији 2 мтб + 2 окб, сви А класификације. Ради реализације овог задатка у њен састав улазе и батаљон из 13. пролетерске бригаде из Клане (као 2. мтб), затим треће тенковске чете из два окб исте бригаде из Илирске Бистрице, као и две моторизоване чете из 25. пбр Пула и 145.пп Ново Место за поуну два окб до пуне формације. Према плану Јединство 1987/88 (предвиђено да се преформира у) **15. пролетерску механизовану бригаду** је у саставу 52. к и састоји се од **2+2 окб/мб** сви А типа. Према нар. од 19. априла 1989. бригада се преформира

у механизовану са саставом 2 окб Т-55 и два мб БВП А типа-као што су и остале јединице у бригади. У састав бригаде на место 1.мтб-који се расформирана, улази 1.мб који постаје од мб (-тч) из 211. окбр који пребазира из Лесковца у Приштину. Други мтб се преоружава са 30 БВП које даје 2.мб/1.пгмбр из Београда. Људство за тч 1. мб даје 1. војна област, а за тч 2. мб даје 5. војна област. Двадесет тенкова за обе чете даје 4. окбр - Јас-требарско. За попуну ич стиже 3 БРДМ-2 из 1. пгмбр. Назив – пролетерска, брисан према нар 1117-1, од 13. марта 1992. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

ОКЛОПНИ ПУКОВИ У САСТАВУ ПЕШАДИЈСКИХ ДИВЗИЈА И ВОЈНИХ ПОДРУЧИЈА

1. оклопни пук – (ВП 8407), формиран 1964. у Илирској Бистрици од 1. окб 1.прол пд и 247. окбр. Према нар. од 3. 7. 1965. преименован у **14. окп** 14. прол пд. Наоружан са М-47.

7. оклопни пук - формиран 1964. у Прилепу од 176.окп који је пребазирао из Смедерева и тенковских чета из 44. и 125. пешадијске бригаде (Струмица и Кичево). Према нар. од 3. 7. 1965. преименован у **41. окп** /41.пд. Наоружан са Т-34.

14. оклопни пук - формиран 1964. у Вараждину од 282. окп из Петриње и 14. окб/14.ппд у Вараждину. Наоружан са М-47. Према нар. 3.7.1965 преименује се у **8. оклопни пук**.

8. оклопни пук – Вараждин, формиран од 14.окп према нар од 3.7.1965. Према нар. од 21. јула 1970, преименован у **32. оклопни пук** /32.пд. наоружан са М-47 (-70)

16. оклопни пук - формиран 1964. године, у Скопљу, од 230. окп који је пребазирао из Крагујевца и 16. окб 16. пд. Према нар. од 3. 7. 1965. преименован у **42. оклопни пук** / 42. пд. Наоружан са Т-34.

14. оклопни пук - (ВП 8407) Према нар. од 3. 7. 1965. настао преименовањем 1. окп у Илирској Бистрици, у саставу 14.пролетерске пд. По нар од 25. 12. 1967. 2. окб (8407-10) прелази у Випаву, а 20. 1. 1968. команда пука и остале јединице прелазе у Пивку. Према нар. од 21. марта 1975, даје свој 2. окб у Випави у састав 253. пбр. Потом 3. окб постаје 2. окб. После шиптарске побуне у пролеће 1981. године и сходно наредби од 15. маја 1981, (задатак „Оштрел“)) обе 3. тч овог пукљ са комплетним људством одлазе за попуну новоформираног окб 549. бригаде. Према нар. од 6. 6. 1984 расформиран. Комплетан састав спојен са 228. пп и формирао 228. мтбр.

У наоружању имао М-47 до 1971, када их даје за попуну оклопних батаљона 504, 505. и 506. бригаде КОГБ. Према нар. од 17. 5. 1971 преоружава се на Т-34Б, који долазе из 1.пгокп из Београда. У 1977. уводи се ракетна батерија типа Стрела 1М.

41.оклопни пук - Према нар. од 3. 7. 1965. настао преименовањем 7. окп у Прилепу. у саставу 41. пд. Пук расформиран према нар. од 28. августа 1980, а његови 1. и 2. оклопни батаљон улазе у састав 212. моторизоване бригаде. Наоружан са Т-34. У 1977. уводи се ракетна батерија типа Стрела 1М, такође, исте године додељен у мирнодопској и ратној формацији одељење ТНМ.

42.оклопни пук - (ВП 4119) Према нар. од 3.7.1965. настао преименовањем 16. окп у Скопљу. у саставу 42. пд. Према нар од 25.12.1967. прелази у Куманово. Пук расформиран према нар. од 28. августа 1980, а његови 1. и 2. оклопни батаљон улазе у састав 87. моторизоване бригаде. Наоружан са Т-34.

1. пролетерски гардијски оклопни пук – (ВП 9845) Београд, формиран 12. јуна 1967 од 1. гардијског окб, Београд у саставу 1. пролетерске пд (касније 1. пгмд). Наоружан са Т-34Б до 1971, од тада на Т-55. Такође и са лпааб 30/2. Тенкове Т-34 предаје за попуну 14. окп. Према наређењу из августа 1980. уводи се ракетна батерија типа Стрела 1М. Према наређењу из јуна 1982. пук се преформира ради увођења тенкова типа Т-72, и то по привременој формацији, док се не у перспективи не би преформирао у 2. мбр. У батаљоне овог пука уграђују се од 6. 6. 1984 и механизоване чете Р. Према плану Јединство 1987/88. предислоцира се у Ваљево и преформира се у **2. прол.гارد. механизовану бригаду**.

2. оклопни пук - (ВП 5775) Ниш, формиран од 2. тб/2. пролетерске пд, 12. јуна 1967. Самосталан под војним подручјем Ниш. У Р формацији развија 2. окп/2.пд Ниш (ВП 3204) и 21. окп /21. пд Лесковац (ВП 1903). Према наређењу од 20. јануара 1969. Преформираан, тако што се из пука издвојио део који је у Лесковцу формирао активан 21. окп. Према наређењу од 21. јула 1970, преименован у **19. оклопни пук**. Наоружан са Т-34.

6. оклопни пук - (ВП 7555) Карловац, формиран од 6. тб/6. прол пд, 12. јуна 1967. Самосталан под војним подручјем Карловац. У Р формацији развија 6. окп/6.пролд (ВП 2776) Карловац и 32. окп/ 32. пд (ВП 1863) Карловац. Према наређењу од 20. јануара 1969. Преформираан, тако што се из пука издвојио део који је у формирао активан **32. окп**. Према наређењу 21.3. 1975. развија се у рату у два пука: 6. окп и **7. окп** јачине по два батаљона за потребе истоимених дивизија (6. и 7). Од 24. марта 1977. има ВП 9145. Према нар. од 6. 6. 1984 расформиран. Први окб ушао у састав 8. пролетерског пп Б а други окб у састав 622. пп Б. Наоружан са: М-47, Т-54.

12. оклопни пук - (ВП 7701) Осијек, формиран од 12. тб, 12. јуна 1967. као самосталан. У Р формацији развија 16. окп 16. пд (ВП 4571) и 12. окп 12. пд (ВП 4547), оба у Осијеку. Расформиран 20. 9. 1968 и улази у 12. пролетерске пбр.

24. оклопни пук - (ВП 4928) Смедерево, формиран од 19.тб из састава 19. пролетерске пбр, 12. јуна 1967. Самосталан у саставу војног подручја Крагујевац. У ратној формацији развија 23. окп/23.пд (ВП 4395) и 24. окп/24.пд (ВП 4403) Смедерево. Према нар од 20. 9. 1968. развија 23, 24. и 25. окп Р за истоимене пешадијске дивизије. Од 24. 10. 1968. развија само 24. и 25. окп Р. Према наређењу од 20. 1. 1969. издваја се из пука 25. окб Б-1 и прелази у Ваљево у састав 25. пд. У саставу пука 1974. укидају се треће чете (нар б. 2. 1974) а пук носи класификацију Б-1. Од 24. марта 1977. има нову ВП 9986. У његовом саставу према нар од 18. јуна 1986 формира се и 24.поад Р. Наоружан са М4А3, Т-34.

25. окп – Према нар од 20. 9. 1968. развија га у Р формацији 24. оклопни пук у Смедереву. Наоружан са М4А3

36. оклопни пук - (ВП 2875) Панчево, самостални. Према нар. од 12.6.1967 развија га 18.окб у Суботици за 36. пд (ВП 2062) Формиран према нар. од 25.12.1967. преформирањем 203. окбр у Панчеву. Потом, 20. септембра 1968 са другим јединицама преформира се у **51.мгмехбр**.

4. оклопни пук Р - (ВП 4547) Сарајево. Формиран 24. 10. 1968 од раније 6. тенковске чете (окб). у оквиру 4. групе за развој пеш. дивизије у Сарајеву.

21. оклопни пук - Према наређењу од 20. јануара 1969. преформиран из Р у А статус, тако што се из 2. оклопног пука издвојио део који је у Лесковцу формирао нови 21. окп, за 21. пд. Према нар од 21. марта 1975, пук се преформира у **21. оклопни батаљон**, с тим да је у миру била активна само једна тч. Други батаљон овог пука прелази у састав 15. пешадијске бригаде у Приштини. Према плану Јединство 1987/88 21. окб заједно са 805. пп Р формира 805. пбр Р у Прокупљу. Наоружан са Т-34.

32. оклопни пук - Према наређењу од 20. јануара 1969. преформиран из Р у А статус, тако што се из 6. оклопног пука издвојио део који је у Карловцу формирао активан 32. окп у саставу 32. пд. Према наређењу од 21. јула 1970, преименован у **7. оклопни пук** у Карловцу. Наоружан са Т-54.

16. оклопни пук - (ВП 8100) Рума. Према наређењу од 25. 2. 1969. настао преформирањем **16. окб** у пук типа А-1 у саставу 16. пд А-1. Расформиран према нар. од 21. марта 1975 а његови делови ушли у састав 453. пешадијске бригаде у Сремској Митровици и Руми. Наоружан са: Т-34.

7. оклопни пук – Карловац, формиран према наређењу од 21. јула 1970, преименовањем 32. оклопног пука у саставу 32. пешадијске дивизије. Наоружан са Т-54. Од 1975, преведен у Р јединицу коју је развијао 6. окп. Према нар. од 6. 6. 1984. пук је расформиран. Први окб Р је ушао у састав 8. пролетерског пп Б, а други окб Р у састав 622. пп Б.

19. оклопни пук А-1 Ниш. Према наређењу од 21. јула 1970, настао преименовањем 2.окп. Од 1975. у саставу 2. пд. Преформиран у Б тип, састављен од батаљона са по две чете. Пук се расформира према наређењу од 1. августа 1980. а његови батаљони се распоређују по деловима у 2. пролетерски (Ниш), 4. пролетерски (Пирот) и 175. пешадијски пук (Лесковац). Наоружан Т34/Т-34Б.

17. оклопни пук- У Р формацији развија га од 20.9.1968 17.окб 17. самосталног пп у Брчком. Од 24. марта 1977. носи број ВП 6433. Према наређењу од 22. марта 1982, пук се расформира и са људством и средствима улази у састав 395. моторизоване бригаде, Брчко. Наоружан са Т-34. Крајем 1977. додељено у ратној формацији одељење ТНМ.

5. оклопни пук (за обуку возача) - (ВП 6565), Залужани - Бања Лука. Према нар. од 21. марта 1975 формира се преформирањем 973. наставног центра (за обуку возача). Наоружан са Т-34. Према нар од 10. новембра исте године његов 1. окб преоружава се на М-47 Патон, а само 2. окб остаје на Т-34. Командни тенк пука по овој реорганизацији био је Т-34. Крајем 1977. додељено у ратној формацији одељење ТНМ. У 1980. формира се мсхаб са со 122-100мм (1. 3. 1980) за обуку војника. Десет тенкова М-47 повлаче се из употребе за ратне јединице почетком 1982. Пук се расформира према плану Јединство (1988), а на његовом месту формиран је 980. наставни центар за обуку возача б/в у Залужанима.

ТЕНКОВСКИ БАТАЉОНИ/ЧЕТЕ ПЕШАДИЈСКИХ ЈЕДИНИЦА

4. гардијски тенковски батаљон - (ВП 6293, измењена почетком 1950-тих у ВП 9845) Београд, у саставу 4. гардијске дивизије. Од 1950-51 преименован у **4. гардијски брзи одред**, затим у **4. гард. механизовани одред** (1952-53) и поново **4. гардијски тенковски (потом од 2.1 1959: оклопни) батаљон**. Према нар. од 3. 7. 1965. преименован у 1. гардијски окб 1. пролетерске гардијске дивизије. Наоружан са Т-34, М-47 од 1959.

1. тенковски батаљон – (ВП 8407 Випава), формиран (1955) у саставу 1. ппд, У 1959: Илирска Бистрица. Наоружан са: М-4

6. тенковски батаљон – (ВП 7555 Карловац) формиран (1955) У саставу 6. ппд, Карловац.. Развијао и 137. тенковски батаљон Наоружан са: М-4, у 1957: М-47; Касније, 12. 6. 1967 у 6. сам окп.

14. тенковски батаљон – (ВП 7464 Вараждин) формиран (1955) У саставу 14. ппд, Вараждин, Наоружан са: М-47 , М-4А3 (1959-64). У 1959. укази у састав дотадашње 56.пд – од тада 14.ппд Вараждин.

33. тенковски батаљон – (ВП 4225 Ријка) формиран (1955) У саставу 33. пд. Базирао у Ријечи, потом у Пазину и у Подграду. Наоружан са: М-4.

46. тенковски батаљон – (ВП 9360 Бује), формиран (1952) у оквиру Одрета ЈНА у зони Б СТТ. (Укинут – преформиран у 33. или 60. тб)

56. тенковски батаљон – (ВП 9246 Бјеловар) формиран (1955) у саставу 56. пд. Наоружан са: М-47. Укинут или спојен са 14.окб у Вараждину према реорганизацији Дрвар 1959.

60. тенковски батаљон – (ВП 2202 Марибор) формиран (1955) У саставу 60. пд - Марибор, Наоружан са: М-4

129. тенковски батаљон - формиран (1955) У саставу 129. пд Р, Наоружан са: М-47, укинут развој 1956 године. Преформира се у тенковску чету 106. пеш.пука у Новом Месту који се преименује у 129. пбр и који преузима моб. развој тог батаљона.

137. тенковски батаљон - формиран (1955), у саставу 137. пд Р. У ратном развоју 6.тб 6. пролетерске пд. Моб место Загреб, до 18.7.1957. у Карловцу. Преузима развој 6.тб. Наоружан са: М-47

58. тенковски батаљон – (ВП 7781 Осијек) формиран (1955) У саставу 58. пд, Осијек. Наоружан са: М-4

62. тенковски батаљон – (ВП 6986 Панчево), формиран (1955) У саставу 62. пд, Панчево, Наоружан са: М-4

67. тенковски батаљон – (ВП 6241 Суботица), формиран (1955) У саставу 67. пд, Суботица, Наоружан са: М-4. Према плану Дрвар преформира се у окб 8. кордунашке пд у Руми.

249. тенковски батаљон – (ВП 5168 Бања Лука) развија га 973.НЦ 1956, потом од 12. 6. 1958, ШЦОЈ. У Р развоју - под командом 7. армије.

оклопни батаљон Војног подручја Приштина – (ВП 2903 Приштина) настао издвајањем једног батаљона 211.окбр из Ниша по нар. од 20.11. 1958.

2. тенковски батаљон – (ВП 5775) Ниш, формиран 1959. у саставу 2. прол пд; 12. 6. 1967 у 2. самостални окп (војног подручја Ниш)

16. оклопни батаљон – (ВП 4119 Куманово), формиран 1959 у саставу 16. војвођанске пд у Куманову.

42. оклопни батаљон - Формиран у саставу 42. пд у Скопљу. Према нар. од 3. 7. 1965. преименован у 48. окб у Скопљу.

12. оклопни батаљон – (ВП 7781 Модрича) формиран у саставу 12. сла-вонске пд А у Осијеку 1959.

оклопна чета 264. пбр – (ВП 2175) Славонска Пожега, 1964. улази у састав 12. окб, 12. пд.

21. оклопна чета Р (ВП 1066) Београд, формирана према нар од 14. јуна 1961 у саставу 21. српске пд Б. Развија је тенковска чета ВА, у њеном саставу тенкови Т-34, М-47 и М4А3.

32. оклопни батаљон Р (ВП 35343-?) Загреб, формиран према нар од 14. јуна 1961 у оквиру 32. хрватске пд Б. Развија га Технички школски центар Загреб и армијска резерва.

4. окб Р - (ВП 6731) Приједор, формиран према нар од 14. јуна 1961 у оквиру 4. крајишке пд Б,. Развија га ШИНЦОЈ Бања Лука.

10. окб Р - (ВП 2191) Добој, формиран према нар од 14. јуна 1961, у оквиру 11. крајишке пд Б. Развија га ШИНЦОЈ Бања Лука.

оклопна чета 25. пбр – (ВП 7640) У формацији ове бригаде од 21. 9. 1961, постоји са местом базирања – Илirsка Бистрица.

12. оклопни батаљон - Формиран 1964. преформирањем 252 .окбр у Суботици у саставу 12.пролетерске пбр. Према нар. 3.7.1965 преименује се у 18.окб јер се и бригада преименује у 18.пролетерску пбр.

12. оклопни батаљон – формиран 1964 од делова (1, 2.тч) 247. оклопне бригаде и окч 264. пбр Осијек. У саставу 12. пд. преформиран у **12. само-стални окп** 12. јуна 1967. Наредне 1968. улази у састав 12. пролетерске пбр.

219. самостални оклопни батаљон - (ВП 6070) Чапљина, настао 1964. Преформирањем 219. окбр. У саставу 7. војне области. Батаљон расфор-миран 12. јуна 1967

1. гардијски оклопни батаљон – (ВП 9845) Београд, у саставу 1. проле-терске гардијске дивизије. Према нар. од 3. 7. 1965. преименован од 4.

гардијски окб/ 4.гард дивизије. Од 12. јуна 1967. Преформиран у **1. пролетерски гардијски оклопни пук.**

18. оклопни батаљон - (ВП 5920-20) Суботица. Формиран 3. 7. 1965. преименовањем 12. окб 12. пролетерске пбр у Суботици. Од 12. јуна 1967. развија 36. оклопни пук Р (36.пд) у Суботици (ВП 2062)

48. оклопни батаљон - Према нар. од 3. 7. 1965. настао преименовањем 42. окб у Скопљу. Био је у саставу 48. пд. Укинут моб. развој 12. јуна 1967.

13. оклопни батаљон Р - (ВП 1320) Ријека - Гробничко Поље. Формиран према нар ДСНО с/п 487 од 9. октобра 1965, у саставу 13. пд. Од 19. 10. 1967, овај окб у саставу 13. сам пп - Госпић где развија 13. окп/13. пд (ВП 1320) са М4А3. Овај пук 20. 9. 1968. прелази у састав 10.пб/6.сам пролетерски пп Госпић, а затим 24. 10. 1968 бива расформиран.

15. оклопни батаљон Р - Укинут моб. развој 12. јуна 1967.

18. оклопни батаљон Р - (ВП 1310) формиран према нар ДСНО с/п 487 од 9. октобра 1965. Словенска Бистрица, у саставу 18. пд. Укинут моб. развој 12. јуна 1967.

32. оклопни батаљон Р - (ВП 1068) формиран према нар ДСНО с/п 487 од 9. октобра 1965. Загреб, у саставу 32. пд. Имао технику за два окб (1975)

19. тенковски батаљон- Смедерево, у саставу 19. пролетерске бригаде (1965-67), претходно 52. окб/52.пбр (1964-65). 12. 6. 1967 у **24. самостални окп** Војног подручја Крагујевац.

11. тенковски батаљон – Бенковац. У саставу 11. прол. пбр А-1,. 12. 6. 1967. преформиран у 9. окб/9. сам пп Бенковац.

9. оклопни батаљон - (ВП 2870/18) Бенковац. Настао 12. 6. 1967, преформирањем 11.тб/11. пролетерске пбр. у Бенковцу. У Р формацији развија 9. окп/9.пд (ВП 1855). Касније преформира се у **9. тч**, која бива расформирана 17. маја 1971. Била је наоружана тенковима М-47. Према нар од 21. марта 1975. поново се формира **9. самостална тч** у Бенковцу (ВП 5481), с тим да у Р формацији развија **9. окб**. За попуњу свог састава добија тенкове М-47 из састава Команде града Београда. Средином 1985. улази у састав 180. моторизоване бригаде.

4. оклопни батаљон - Наоружан са М4А3 (1968-69)

5. оклопни батаљон - Бања Лука, формиран 3.7. 1968. У Р развија 5. окп/5.пд до 24. 10 1968, када ратни развој 5. окп преузима 973.нцОЈ.

16. оклопни батаљон - (ВП 8100) Рума од 20. септембра 1968 у саставу 16. пд А-1. Према наређењу од 25. 2. 1969. Преформиран у **16. окп А-1** Рума.

23. оклопни батаљон - Био у ратном развоју 23.пбр Зајечар као 23.тч. Према нар. 21.7.1970 преименује су у 9.окб Р (9.тч). Наоружан са М4А3.

17. оклопни батаљон – (ВП 4041-19) Брчко, формиран према нар 20. 9. 1968, у саставу 17. сам пп у Брчком. У Р формацији развија 17. окп. (да ли је 1975 развијен у окп?) Од 24. марта 1977. има број ВП 6433. Крајем 1977. додељено у ратној формацији одељење ТНМ.

3. оклопни батаљон - (ВП 2460), формиран 24. 10. 1968 у Р формацији код 3. пд. Развија га 252. окбр из Краљева. Према наређењу од 21. јула 1970, преименован у **37. окб**. Наоружан са М4А3.

25. оклопни батаљон - Према наређењу од 20. јануара 1969. формиран тако што се из 24. оклопног пука издвојио део који је у Ваљеву и формирао овај батаљон за 25. пд. Према нар. од 8. 7. преформиран (наводи се као окп) у 25. окч, с тим да развија окб у Р формацији.

29. оклопни батаљон Р - Формиран 25. 2. 1969. оквиру 29. пд Р у Мостару. У наоружању имао М4А3. Укида се моб. развој овог батаљона 17. маја 1971.

22. оклопни батаљон Р – (бројни назив 2860) Београд. Формиран 16. 2. 1970. у оквиру 22. команде за развој Команде одбране града Београда са тенковима М4А3, у мају 1971. добија тенкове М-47 из расформираног 9. окб Р у Книну. У истом времену предложено да се у за обуку у овом пуку формира једна А чета. Потом 22.3 1982, укупно 32 комада М-47 из 22. пд одлазе за попуну ратних јединица, а батаљон је преоружан на Т-34.

37. оклопни батаљон - Према наређењу од 21. јула 1970, 3. окб преименован је у **37. окб** у саставу 37. пд Б-1 Рашка. Наоружан са М4А3. У миру као 37. тч. Расформирана се према наређењу од 29. 12. 1973. и укида моб развој 37. окб Р.

ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ КОД ПЕШАДИЈСКИХ МОТОРИЗОВАНИХ БРИГАДА И ПУКОВА

6. оклопни батаљон – Сарајево, формиран 1964, преформирањем 194. окбр. Батаљон је био у саставу 6. пролетерске бригаде у Сарајеву. Затим, 12. јуна 1967, преформиран у 6. самосталну тч у саставу ПШЦ Сарајево (ВП 7763)

12. оклопни батаљон – Суботица. Формиран 1964. преформирањем 252. оклопне бригаде у Суботици. У саставу је нове 12. пролетерске бригаде Према реорганизацији од 3.7.1965. носи назив **18. окб/18.** пролетерске пбр.

195. оклопни батаљон - Крањ, у саставу 195. пбр, Крањ. Према нар од 8. 10. 1968, пребазира у Марибор у ново-организовану 195. пбр. Наоружан са тенковима М-47. Према нар од 21. марта 1975. батаљон добија тенкове Т-55 из београдске 1. ппд, а своје тенкове М-47 даје за попуну 2.окб 13. пролетерске бригаде у Илирској Бистрици. Према плану Јединство 1987/88 окб је А класификације.

209. оклопни батаљон – Марибор. Формиран у саставу 209. пбр А. Батаљон преформира 12. јуна односно 29. септембра 1967. у 25. окб и пребазиран у Пазин (ВП 4969) у саставу нове 25. пбр.

6. самостална тенковска чета - (ВП 7763) Сарајево. Формирана 12. јуна 1967, од 6. окб/6.прол бригаде у Сарајеву. Чета у саставу ПШЦ. По нар 25. 12. 1967. улази у састав 69. пеш. батаљона - који у Р формацији развија 6. прол. пеш. бр. Од 20. 9. 1968. у саставу 4. гзр пеш. дивизије, а укинута моб. развој 6. прол бригаде. Према нар. од 21. марта 1974. формира се у оквиру кзр 4. пд, **4. самостална тч**, која у Р формацији развија оклопни батаљон.

25. оклопни батаљон - (ВП 4969) Пазин. Настао 25. септембра 1967, пребазирањем и преименовањем 209. окб из Марибора у Пазин. У саставу 25. пбр. После шиптарске побуне у пролеће 1981. године и сходно наредби од 15. маја 1981, (задатак „Оштрел“) 3. тч овог батаљона са комплетним људством одлази за попуно новоформираног окб 125. бригаде. Крајем 1981, преоружава се са М-47 на Т-55 (нар. од 16. 11. 1981), а почетком 1982. тенкови М-47, укупно 38 комада, одлазе за попуно ратних јединица. Према плану Јединство 1987/88 овај окб класификације А прелази у састав 139. моторизоване бригаде Б са командом у Пули.

13. оклопни батаљон – Илирска Бистрица. У саставу 13. пролетерске бригаде (од 1959 до 1965 као 25.пбр). Према нар од 19. октобра 1967. преформира у **1. и 2. окб** 13. пролетерске пбр. Укидањем 2. окб/13.прол. бригаде поново је од 20. 9 1968. као 13. окб исте бригаде. Према нар од 21. марта 1975. поново се формира **2. окб** са местом базирања у Илирској Бистрици. Овај 2. батаљон добија тенкове М-47 из окб 195. бригаде у Марибору. У 1978. додељено одељење ТНМ. После шиптарске побуне у пролеће 1981. године и сходно наредби од 15. маја 1981, (задатак „Оштрел“) обе 3. тч 1 и 2. оклопног батаљона са комплетним људством одлазе за формирање трећих чета код два окб 15. пролетерске бригаде. Крајем 1981, оба окб преоружавају се са М-47 на Т-55 (нар. од 16. 11. 1981), да би према наредби од 28. 12. 1981. исте године био укинута 2. окб и формиран само један

окб (13. окб) на тенковима Т-55. Почетком 1982. тенкови М-47, њих укупно 74, одлазе за попуну ратних јединица 5. и 9. армије Према плану Јединство 1987/88 овај окб је Б класификације. Према плану Ј-2 из 1990, води се као А типа, као и цела 13. бригада. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991, бригади је наређено пребазирање из Илирске Бистрице у Ријеку. Према 263-1. од 20. 1. 1992 окб са Т-55 из 13. (прол) мтбр која је пребазирала из Ријеке требало је да уђе у састав 37. мтбр. Међутим, та јединица је прешла у састав 13. корпуса – Билећа. После борбен их дејстава прешла је у састав ВРС маја 1992. године.

тенковска чета 507. лаког пешадијског пука Р - Нови Сад. Са тенковима М4А3, укинута према наређењу од 17. маја 1971.

тенковска чета 510. лаког пешадијског пука Р - Осиек. Са тенковима М4А3, укинута према наређењу од 17. маја 1971.

тенковска чета 539. лаког пешадијског пука Р - Крагујевац. Са тенковима М4А3, укинута према наређењу од 17. маја 1971.

тенковска чета 563. лаког пешадијског пука Р - Задар. Са тенковима М4А3, укинута према наређењу од 17. маја 1971.

тенковска чета 575. лаког пешадијског пука Р - Бихаћ. Са тенковима М4А3, укинута према наређењу од 17. маја 1971.

тенковска чета 591. лаког пешадијског пука Р -Тузла. Са тенковима М4А3, укинута према наређењу од 17. маја 1971.

5. оклопни батаљон - Титоград у саставу 5. пролетерске бригаде (ВП 6330); Преформиран 20. 9. 1968 у **5. тч**, с тим да у Р формацији развија 5. окб. Маја 1971 преоружана са М4А3 на Т-34, који су дошли из 329. оклопне бригаде. Према наређењу од 28. 12. 1981, из састава 1.мб/12пмбр издвојена је једна мч и предислоцирана у Титоград где улази у састав новоформираног **5. окб**. Према плану Ј-2 из 1990, уграђен и **2. окб Р** у Даниловграду. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991, по пребазирању из Словеније требало уградити је 2. окб А Т-55 из 228.мтбр у 5. бригаду у Подгорици. По повлачењу из Хрватске. из 139. мтбр: мб А и окб А са Т-55 уграђени у састав 5. пролетерске мтбр А.

23. тенковска чета - (ВП 6002-12) Зајечар. Формирана 24. 10 1968. у Зајечару саставу 23. самосталног пп. У ратном развоју формира 23. окб, чији је ратни развој преузела од 24. окп у Смедереву. Према наређењу од 21. јула 1970, преименована у **9. тенковску чету** која у Р формацији развија 9. окб. Према наређењу од 27. јуна 1983, ова тч се развија у **9. окб А**. Наоружана са М4А3.

оклопни батаљон 504. пбр КоГБ - (ВП 2370) Земун, формиран. 16.2.1970(?). Наоружан са М4А3. Од маја 1971. преоружава се на М-47, који су предати из 14. окп. Две тч у Р развоју (1. 3. 1980) базиране на Бањици. Крајем 1981, преоружава се на Т-34 (нар. од 16. 11. 1981) а 33 комада типа М-47 одлазе за попуну ратних јединица.

оклопни батаљон 505. пбр КоГБ – (ВП 4705) Остружница, формиран 16.2.1970 (?). Наоружан са М4А3. Од маја 1971. преоружава се на М-47 који су предати из 14. окп. (према нар од 10. 6. 74) прелази у новоизграђене објекте у Великој Моштаници. Почетком 1982, 32 комада типа М-47 из ове јединице у саставу 22. пд КоГБ, одлазе за попуну ратних јединица.

оклопни батаљон 506. пбр КоГБ – (ВП 6234) Панчево. Формиран 16.2.1970 (?). Наоружан са М4А3. Од маја 1971. преоружава се на М-47 који су предати из 14. окп. Почетком 1982. 32 комада типа М-47 из 22. пд одлазе за попуну ратних јединица.

тенковски батаљон Р 315. наставног центра 1. армије – формиран на полигону Пасуљанске ливаде јуна 1972. у Р формацији. У миру 315.гзр Титово Ужице (ВП 5625).

оклопни батаљон 253. пешадијске (моторизоване) бригаде - (ВП 1266-5), Випава. Преформирањем 253. пешадијског пука (Ајдовшчина - Випава) према нар. од 21. марта 1975 у бригаду, у њен састав улази и 2. оклопни батаљон из састава 14. окп (ВП 8407-10) који се иначе од раније базирао у Випави, и постаје **253. окб**. Наоружан са тенковима Т-34Б. После шиптарске побуне у пролеће 1981. године и сходно наредби од 15. маја 1981, (задатак „Оштрељ“) 3. тч овог батаљона са комплетним људством одлази за попуно новоформираног окб 125. бригаде. Према плану Јединство 1987/88 окб је А класификације. Бригада се преводи у Р класификацију према нар 432-23 од 31.10. 1990, па тако и њен окб. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991, по пребазирању из Словеније батаљон је требало уградити у састав 92. мтбр Р у Тузли. Међутим, део технике стигао је у Добој а остала техника батаљона остала је у Словенији и преузета од ТО Словеније.

тенковска чета 544. пешадијског пука Б-1 - укинута према нар од 21. марта 1975. а пук прелази у статус команде за развој.

89. пешадијска бригада - Према нар од 21. марта 1975 у саставу ове бригаде је **89. окб** (нема га у попису)

168. пешадијска / моторизована бригада - Према нар од 21. марта 1975 у саставу бригаде улази и **168. окб**. У 1978. додељен један ТНМ. Према нар. од 13. 3. 1992, 168. мтбр пребазира из Струмице у састав 37. корпуса у Нови Пазар. Маја 1992 у састав Војске Југославије

Гардијска (моторизована) бригада – (ВП 4795), Београд. Према наређењу од 17. фебруара 1977, (раније формирану) **оклопну чету** састава 10 Т-55 и 4 извиђачка ОТ, требало је преформирати у **механизовану чету** јачине: 6 ОТ, 6 извиђачких тенкова и 4 извиђачка ОТ. Механизована чета постоји у саставу бригаде и када се она преформира и постаје Гардијска моторизована бригада децембра 1980. Према нар 295-1, од 31. 1. 1991, у састав Гардијске мтбр А уграђен **оклопни батаљон**, дотадашњи 3. окб из 252. окбр са тенковима М-84. Према новом наређењу ЗНГШ/управе ОМЈ од 2. 3. 1991, 1. окб А прелази из Краљева у Гардијску бригаду као њен окб у касарни „Васа Чарапић,“ са роком извршења до 30. марта, али и даље у Р развоју је код 252. окбр. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

2. пролетерски пешадијски пук (моторизована бригада) – (ВП 3038) Ниш. По расформирању 19. окп сходно нар. од 1. августа 1980. овај пук добија у свој састав један окб – **2. окб** - наоружан са Т-55 и део људства из 211. окбр. Према плану Јединство 1987/88 у 2. пролетерске мтбр Б формирану од 2. и 7. пролетерског мтп и дела 175.пбр налази се окб Р класификације. Маја 1992 у састав Војске Југославије

4. пролетерски пешадијски пук (моторизована бригада) – (ВП 8297) Пирот. По расформирању 19. окп сходно нар. од 1. августа 1980. овај пук добија у свој састав један његов, сада као **4. окб** наоружан са Т-55, и део људства из 211. окбр. Према плану Јединство 1987/88 окб код 4. пролетерске мтбр је А класификације. Маја 1992 у састав Војске Југославије

175. пешадијски пук (моторизована бригада)– Лесковац. По расформирању 19. окп сходно нар. од 1. августа 1980. овај пук добија у свој састав један **175. окб** наоружан са Т-55, и део људства из 211. окбр. После шиптарске побуне у пролеће 1981. године и сходно наредби од 15. маја 1981, (задатак „Оштрел“) пук се преформира из Б-1 у Б класификацију са 1 пб+1 окб, оба А класификације. Маја 1992 у састав Војске Југославије

212. моторизована бригада – Прилеп. Преформирањем 212.пп према нар. од 28. августа 1980 у моторизовану бригаду у њен састав улазе **1. и 2. оклопни батаљон** из расформираног 41. окп. Оба батаљона наоружана са Т-34 и базирају у Прилепу. Према нар. од 16. 11. 1981. у окб-има се уграђује по једна мтч. Према плану Јединство 1987/88 бригада се преформира у Б статус састава 2 мтб + 2 окб, где су по један пар батаљона А, а други Р типа. Према плану Ј-2 из 1990, преформирана у мтбр Р класификације. Према нар 1117-1 од 13. марта 1992. пребазирана из Титовог Велеса у Параћин. Маја 1992 у састав Војске Југославије

87. моторизована бригада – Куманово. Преформирањем 87. пп према нар. од 28. августа 1980 у моторизовану бригаду у њен састав улазе **1. и 2.**

оклопни батаљон из расформираног 42. окп. Оба батаљона наоружана са Т-34 и базирају у Куманову. Према нар. од 16. 11. 1981. у окб се уграђује једна мтч. Према наређењу од 28. 1. 1982. из састава бригаде излазе 25 Т-34, а улазе Т-55 Према плану Јединство 1987/88 бригада се преформира у Р статус састава 2 мтб у Скопљу + 2 окб у Куманову, од којих је само 1.окб А типа. Према плану Ј-2 из 1990, бригада расформирана, а њени окб улазе у састав 592. моторизоване бригаде.

125. (брдска, пешадијска, моторизована) бригада- после шиптарске побуне у пролеће 1981. године и сходно наредби од 15. маја 1981, (задатак „Оштрељ“) бригада се преформира из Р у Б класификацију са 1 пб+1 окб, А класификације. Ради реализације овог задатка у њеном саставу формира се **125. оклопни батаљон** од једне тч из 253. пбр из Випаве, једне тч из 25. пбр у Пазину и једне чете састављене од људи из прекоманде. Према плану Јединство 1987/88 је у саставу 52. к и састоји се од два пб и окб који је А типа и базиран у Пећи. Према нар. од 19. априла 1989, формирају се два окб у саставу бригаде и то: **1. окб А** који има људство из претходног батаљона, а тенкове Т-55 добија од 3. окб / 211. бригаде. У овај батаљон улази и комплетна мч са БВП М-80 коју даје 2.пгмбр из Ваљева. **Други окб Р** формира се од Т-34 које је до тада имао 125.окб. Оба батаљона базирају у Пећи. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

549. пешадијска, моторизована бригада- После шиптарске побуне у пролеће 1981. године и сходно наредби од 15. маја 1981, (задатак „Оштрељ“) 549. пеш. пук се преформира из Б-1 у Б класификацију са 1 пб+1 окб, А класификације. Ради реализације овог задатка у њеном саставу формира се **549. оклопни батаљон** од две треће чете из оба батаљона 14. оклопног пука из Пивке. Према плану Јединство 1987/88 је у саставу 52. к и има окб у Призрену који је А типа. Према нар. од 19. априла 1989, формирају се два окб у саставу бригаде и то: **1. окб А** који има људство из претходног батаљона, а тенкове Т-55 добија од 243. оклопне бригаде. У овај батаљон улази и комплетна мч са БВП М-80 коју даје 3. пгмбр из Пожаревца. **Други окб Р** формиран се од Т-34 које је до тада имао 549. окб. Оба батаљона базирају у Призрену. Назив пролетерска из имена бригаде брисан према нар 1117-1, од 13. марта 1992. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

73. пешадијски пук / моторизована бригада - Према наређењу од 16. 11. 1981, у овај пук, базиран у Копривници, уграђен је **73. окб** наоружан са тенковима Т-55. Према плану следеће 1982, уследило би Преформирање у мтбр. Према плану Јединство 1987/88 окб 73. мтбр Б је постала јединица А класификације. Међутим, према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990 бригада је преформирана у Р типа. Бригада пала у руке хрватских снага септембра 1991. године

506. пешадијска бригада – Зрењанин. Према нар. од 22. марта 1982, команда за развој 506. бригаде у Зрењанину, активирана је и формирана 506. пешадијска бригада Б типа, са **506. окб**. Трећи пб из 506. пбр преформира се у мб код 51. мбр, а 1.мб/51.мбр прелази у састав 506. пбр у Кикинди. Оклопни батаљон у Зрењанину требало је да се формирана када се 1. окп преоружа са Т-55, на Т-72. Према нар 1248-1 од 22. 5. 1990 даје мб (-тч) А за попуну 10.мтбр у Мостару. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

395. моторизована бригада – Брчко. Настала је према наређењу од 22. марта 1982. Преформирањем 395. пбр Б, у коју је ушао расформиран 17. окп. Према нар 1248-1 од 22.5. 1990 даје окб А за попуну 10.мтбр у Мостару. Ушла маја 1992 у састав ВРС.

228. моторизована бригада – (ВП 3672) настала је према наређењу од 6. 6 1984. преформирањем 228 пп. из Постојне, који се спаја са расформираним 14. окп - Пивка. Оба батаљона остала су и даље да базирају у Пивци. Према плану Јединство 1987/88 први окб је А, а други окб је Р класификације. Према плану Ј-2 из 1990, наређено је Преформирање 228. мтбр у 228. мбр А типа. Према доградњи плана Ј-3, од 21. 2. 1991. требало је да буде дефинитивно преформирана у механизовану бригаду Р. Међутим, до почетка рата јуна 1991. то Преформирање није извршено. После завршетка борбених дејстава у Словенији, планирано је да 228. мтбр пребазира у Бихаћ. Тамо би у њен састав требало уградити један окб Т-55 из 329. окбр, (која је требало да се расформира). Међутим, ова промена није извршена. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991, по пребазирању из Словеније један окб А Т-55 је требало уградити у састав 37. мтбр у Новом Пазару а други окб А Т-55 у 5. бригаду у Подгорици. Ни ова промена није извршена јер је техника већим делом остала у Словенији. Према нар. 263-1. од 20. 1. 1992, 228. мтбр је расформирана, а (људство) 2. мтб, окб и хад улазе у састав 37. мтбр у Рашкој.

8. пролетерски пешадијски пук / моторизована бригада - Према нар. од 6. 6. 1984 дошло је до спајања 1. окб А расформираног 6. окп и 1. окб Р расформираног 7. окп. Од марта 1985, пук се преформира у 8. пролетерску мтбр. Према плану Јединство 1987/88. године, 8. пмтбр је класификације Б, а њена оба окб су Р класификације. Према изменама и допунама плана Јединство, нар 21. 4 1989. 1. окб поново је враћен у А формацију. Према плану Ј-2 из 1990, преформирана у мтбр Р типа. Према нар. 263-1. од 20. 1. 1992, у саставу 10. корпуса из Карловца прешла у Бихаћ.

622. пешадијски пук / моторизована бригада - Према нар. од 6.6.1984 спајају се 2. окб А расформираног 6. окп и 2. окб Р расформираног 7. окп. Од марта 1985, пук се преформира у 622. мтбр. Према плану Јединство 1987/88 оба окб су Р класификације. Исти статус је и по плану Ј-2. Према

263-1. од 20. 1. 1992, у саставу 10. корпуса у А статус, са окб опремљеним Т-55.

180. моторизована бригада – Бенковац, Средином 1985. у њен састав улази дотадашњи самостални 9. окб Р. Према плану Јединство 1987/88 бригада је Р класификације са свим јединицама сем **180. окб** који је Б типа. Јединица после борбених дејстава 1991-92 у ушла у састав ТО РСК – СВК.

49. моторизована бригада – Лукавица-Сарајево. Према плану Јединство 1987/88, 49. пп преформира се у мтбр, и у њен састав улази **окб**. Према доградњи плана Ј-3, од 21. 2. 1991, требало је да буде преформирана у механизовану бригаду Р. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991. како није дошло де реализације стварања 49. мбр Б, наређено је преформирање у **моторизовану бригаду** А класификације и састава 2+2 мтб / окб. За ову формацијску измену тенкове Т-55 требало је да обезбеди (када се расформира) 329. окбр. До те промене није дошло, све док из Загреба није повучена 140. мбр крајем 1991. године. Према 263-1. од 20. 1. 1992, 49. бригада се формира као **механизована бригада** јер у њен састав улазе 1. и 2 окб Т-55 из 140. мбр. Бригада од маја 1992 у састав ВРС.

805. пешадијска бригада Р – Прокупље; Према плану Јединство 1987/88, 21. окб са 805. пп Р формира 805. пбр Р са **805.окб**.

84. пешадијска / моторизована бригада – Прилеп. Према плану Јединство 1987/88, 41. окб А са 84. пп формира 84. пбр А класификације. Команда бригаде у Битољу, а **84. окб** је базирао у Прилепу. Према плану Ј-2 из 1990, преформирана у мтбр. Према нар 1117-1 од 13. марта 1992. пребазирана из Битоља у Зајечар.

39. пешадијска / моторизована бригада - Према плану Јединство 1987/88. ова бригада има у саставу **39. окб** А класификације. Према плану Ј-2 из 1990, преформирана је у мтбр, са окб А. Према нар 1117-1 од 13. марта 1992. пребазирана из Штипа у Врање. Ту у састав бригаде улази први окб из 592. мтбр из Куманова.

139. моторизована бригада- Према плану Јединство 1987/88 бригада је преформирана и у њен састав улазе мб А у Умагу и окб А у Пазину, који је до тада био у 25. бригади. Према нар 1248-1 од 22.5. 1990, мб А прелази у састав 221. мтбр А у Книну. По повлачењу из Хрватске крајем 1991, мб А и окб А са Т-55 уграђени у састав 5. пролетерске мтбр А у Подгорици.

592. моторизована - механизована бригада- Према плановима Ј-2 и Ј-3 из 1990 године, преформира се 592. мтбр. У њу улазе из расформиране 87. мтбр 1. окб А и 2. окб Р у Куманову. Бригада према овом плану добија и

два мб А (што није реализовано). Према нар. 263-1. од 20. 1. 1992. бригада се преформира из механизоване у моторизовану са окб А са тенковима Т-55. Према нар 1117-1 од 13. марта 1992. пребазирана из Куманова у Врање. Први окб улази у састав 39. мтбр, а други окб у састав 89. мтбр.

10. моторизована бригада - Мостар. Према нар 1248-1 од 22.5. 1990 добија један окб из 395. мтбр у Брчком и један мб (-тч) А из 506. бригаде у Кикинди за своју попуњу. По избијању непријатељстава почетком лета 1991, 10. окб прешао у 9. корпус.

257. моторизована бригада Р - Према нар 1248-1 од 22.5. 1990, настаје преформирањем од 257.пп, 291.пп Р и 205.окб Р који је дошао из КОГ Загреба.

221. моторизована бригада - Книн, Према нар 1248-1 од 22.5. 1990 у састав ове бригаде улазе окб А, за које људство и технику даје 1. војна област, и мб А, који се попуњава из 139. мтбр / Војно-поморске области. Јединица после борбених дејстава 1991-92 у ушла у састав ТО РСК – СВК.

37. моторизована бригада – (ВП 3972) Рашка, Раније постојала као 52.брбр, 37. пд Б. према нар 432-23 од 19.12. 1990, 11. оклопни батаљон из КОГБ је уграђен у 37. мтбр Рашка на место њеног 4. мтб. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991, по пребазирању из Словеније оклопни батаљон А 228. мтбр са Т-55 је требало уградити у састав 37. мтбр која би променила статус из Р у А. По овоме оба батаљона бригаде требало је да базирају у Новом Пазару. Према 263-1. од 20. 1. 1992 228. мтбр расформирана, а 2. мтб, окб и хад улазе у састав 37. мтбр. По истом наређењу, требало је да окб са Т-55 из 13. (прол) мтбр која је пребазирила из Ријеке улази у састав 37. мтбр, што није извршено.

6. пролетерска моторизована бригада Р – Добој. Према наређењу Ј-3 од 23. 7 1990. уместо 4. мтб уграђен окб са Т-34.

327. моторизована бригада – Дервента. Бригада у свом саставу има окб са Т-55. Према нар. 2124 од 15. 8. 1991. по доласку 1. окбр из Словеније, бригаду је требало расформирати, тако да се њен окб А са Т-55 угради у 327. мтбр у Дервенти. Међутим, до те промене није дошло, већ је бригада задржала свој окб. Бригада од маја 1992 у састав ВРС.

145. лака пешадијска бригада Плашћанска- формирана у Плашком према нар. од 11. новембра 1991, са једним окб у свом саставу састављене од две тч и једне мтч. Јединица после борбених дејстава 1991-92 у ушла у састав ТО РСК – СВК.

316. моторизована бригада Р- реактивирана по нар од 15. 11. 1991 са окб Т-34. Према нар. од 17./20. 12. 1991. бригада преименована у **1. моторизовану бригаду Р**. Јединица после борбених дејстава 1991-92 ушла у састав ТО РСК – СВК.

14. моторизована бригада – (ВП 1132) Љубљана. У саставу бригаде по плану Јединство 2-3 формира се **окб Р** са тенковима Т-34, највероватније који су дошли из 228. мтбр у Пивци. Према 263-1. од 20. 1. 1992, у саставу ове бригаде, која се пребазирала из Љубљане у Зеницу је и окб у Травнику који долази из расформиране 140. мбр. Техника батаљона пала у руке ТО БиХ. Бригада ушла у састав ВРС као 2. романијска моторизована бригада.

336. моторизована бригада – Тузла. Према 263-1. од 20. 1. 1992, после пребазирања 4. окбр из Јастребарског у Тузлу, у састав 17. корпуса та бригада се преименује у 336. моторизовану бригаду, састава 1, 2. мтб, мб и окб Т-55. Бригада делом прешла у Војску Југославије 17-25. маја 1992, а делом ушла у састав ВРС највећим делом својих ефектива код бригаа у Бијељини, Зворнику и Шековићима.

179. моторизована бригада, Никшић. Према 263-1. од 20. 1. 1992 бригада добија у свој састав **окб** са тенковима Т-34. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

89. моторизована бригада – (ВП 8440) Врање. Према нар 1117-1 од 13. марта 1992. у њен састав улази **2. окб** из састава кумановске 592. мтбр. Маја 1992 у састав Војске Југославије.

ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ ФОРМИРАНЕ ОД ТЕНКОВА ПОВУЧЕНИХ ИЗ ОПЕРАТИВНЕ УПОТРЕБЕ

Тенковске јединице формиране према наређењу од 28. 1. 1982. од повучених (212) М-47 и вишка (48) Т-34. Формирају се као ратне јединице, без мирнодопског језгра, а са наменом да у рату служе за одбрану градова, аеродрома, лука и десантних просторија. Касније, део ових батаљона је уврштен у активне јединице.

11. оклопни батаљон Р - (ВП 1229) Земун, опремљен са М-47. Руковалац моб. развоја 585. гбр Р КОГБ. Према плану Јединство 1987/88 у саставу КОГБ додељен код 585. групе бригада. Према нар 432-23 од 19.12. 1990, батаљон расформиран у уграђен у 37. мтбр Рашка.

13. оклопни батаљон Р - (ВП 1353) Велика Моштаница, опремљен са М-47, руковалац моб. развоја 505. пбр КОГБ.

40. оклопни батаљон Р - (ВП 1721) Вижмарје, опремљен са М-47, руковалац моб. развоја 260. батаљон техничког снабдевања. Касније, руковалац постаје 227. аутомобилска чета, а од јуна 1986. 1. оклопна бригада – Врхника.

41. оклопни батаљон Р - (ВП 1029), Прилеп, опремљен са Т-34, руковалац моб. развоја 41. пд. У јесен 1985 преоружава се и дограђује се формација као и осталим окб са Т-34. До тада „*био је наменски и као ремонтна резерва.*“

205. оклопни батаљон Р - (ВП 1681) Велика Буна, опремљен са М-47, руковалац моб. развоја 4. окбр у Јастребарском. Према наређењу од 5. 7. 1982, констатује се промена тенкова у 205. окб (Т-55-?). Према плану Јединство 1987/88, овај окб је у саставу КОГ Загреб у Р класификацији. Према нар 1248-1 од 22.5. 1990 улази у састав 257. мтбр Р у Петрињи.

19. самостална тенковска чета Р - (ВП 1441) Ниш, опремљена са Т-34, руковалац моб. развоја 2. пролетерска пешадијска дивизија. Расформирана према нар. од 6. 6. 1984.

206. самостална тенковска чета Р - (ВП 1552) Дубраве - Тузла, опремљена са М-47, руковалац моб. развоја 17. пешадијска дивизија.

207. самостална тенковска чета Р - (ВП 1449) Батајница, опремљена са М-47, руковалац моб. развоја 177. ваздухопловна база. У јуну (1982) године чета улази у састав 177. вб.

208. самостална тенковска чета Р - (ВП 1506) Лађевци, опремљена са М-47, руковалац моб. развоја 285. ваздухопловна база. У јуну (1982) године чета улази у састав 285. вб.

210. самостална тенковска чета Р - (ВП 2497) Ново Место, опремљена са М-47, руковалац моб. развоја 6. техничко складиште 528. техничке базе. Према наређењу од 8. 11. 1983, ова чета се расформира и улази у састав 40. окб у Вижмарју.

213. самостална тенковска чета Р - (ВП 2034) Пула, опремљена са М-47, руковалац моб. развоја 5. војно-поморски сектор у Пули.

214. самостална тенковска чета - Р (ВП ?) аеродром Земуник, опремљена са М-47, руковалац моб. развоја 557. мешовити противоклопни артиљеријски пук у Бенковцу.

217. самостална тенковска чета Р - (ВП 2051) Ресник-Сплит, опремљена са М-47, руковалац моб. развоја Команда позадине гарнизона Дивуље.

222. самостална тенковска чета Р - (ВП 2093) Дужи-Требиње, опремљена са М-47, руковалац моб. развоја 171. обалска артиљеријска група у Требињу.

ОСТАЛЕ ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ

38. чета оклопних аутомобила - (ВП 5715) Рума. Самостална под 2. војном области 1949-50. У рату код Резерве Врховне команде; Од 1950. у саставу 17. тд.

чета оклопних аутомобила - Београд, у саставу 17. тд од 1952. (могуће раније чета при команди КНОЈ-а)

вод оклопних аутомобила - (ВП 5432) Вис. Под командом 12. обалског отсека према нар. од 24. 12. 1949. Преформиран у **454. чету оклопних средстава** 1950-51.

293. оклопна чета- У саставу Војно-поморског упоришта Вис (1959). Касније, тенковска чета Војно-поморског упоришта Вис. Преформирана у тенковски вод 20. 9.1968.

973. наставни центар – (ВП 6565) Залужани - Бања Лука. Формиран 1956. у саставу ШЦОЈ. По формацији из 1956, у рату се развијао у 329. окбр и 249.тб. Према формацији Дрвара и даље у саставу ШиНЦОЈ Бања Лука. Од 24. 10 1968, преузима ратни развој 5. окп/5. пд. Према нар. од 21. марта 1975, преформира се у 5. оклопни пук (за обуку возача).

980. наставни центар за обуку возача б/в. - (ВП 9855) Залужани - Бања Лука, формиран 1988, према плану Јединство, префрмирањем 5. окп. Расформиран према нар 263-1, од 20. 1 1992. Техника и људство попунили јединице ВРС.

Тенковска чета Војне академије – Бањица – Београд

Наставни оклопни батаљон – Мањача. Крајем 1977, предлог управе ОЈ био је да полигон Мањача формира наставни окб у саставу 820. наставног центра. Првог јуна 1978. прихваћен као предлог да руковалац моб. плана овог наставног окб буде 820. нц уместо 714. групе за развој.

Управа тактичког полигона ОЈ (ВП 7941) у 1959: Сјеница, потом у Краљево - Преформиран 1964. у тактички полигон ОЈ 1. армије. У рату развија наставни допунски батаљон ОЈ

Управа тактичког полигона ОЈ (ВП 7137) у 1959: Скопски Петровац - Преформираан 1964. у тактички полигон ОЈ 3. армије. У рату развија 129. наставни допунски батаљон ОЈ 1. армије.

Управа тактичког полигона ОЈ (ВП 7260) у 1959 Госпић. Под командом 5. армије.

Управа тактичког полигона ОЈ (ВП 8720) Сарајево 1959. Преформираан 1964. у тактички полигон 1. армије. У рату развија: 72. наставни допунски батаљон ОЈ.

Тактички полигон ШИНЦОЈ (ВП 3876) у формацији центра 1959. године.

Тенковско стрелиште - (ВП 9368) Скопски Петровац, формирано 5. 10. 1967.

ОКЛОПНИ ВОЗОВИ КНОЈ

2. типа Фијат са ПАМ, Београд 1949, у Огулин (ВП 1135) , код 16.д КНОЈ

5. типа Фијат са ПАМ, Београд 1949, у Љубљана (ВП 1764), код 16.д КНОЈ

7. типа Фијат са ПАМ, Београд 1949, у Босански Шамац (ВП 1558), код 7.д КНОЈ

8. типа Фијат са ПАМ, Београд 1949, у Бихаћ (ВП2730), код 7.д КНОЈ

11. типа Фијат без ПАМ, Београд 1949, у Загреб (ВП 2075), код 16.д КНОЈ

12. типа Штајер, топовска кола, Београд 1949

13. типа Штајер, топовска кола, Београд 1949

15. типа Штајер, топовска кола, Београд 1949

16. типа Штајер, топовска кола, Београд 1949

18. типа Штајер, топовска кола, Београд 1949

19. типа Штајер, митраљеска кола, Београд 1949

21. типа Штајер, митраљеска кола, Београд 1949

22. типа Штајер, митраљеска кола, Београд 1949

24. типа Штајер, митраљеска кола, Београд 1949

25. типа Штајер, митраљеска кола, Београд 1949

27. типа Штајер, митраљеска кола, Београд 1949

(од 1950)

12. вод оклопних возова- (ВП 1760) Ниш: 1 мит. и 1 топ. кола Штајер, код 11.д КНОЈ

16. вод оклопних возова- (ВП 5279) Батајница: 1 мит. и 2 топ. кола Штајер, код 27.д КНОЈ

21. вод оклопних возова- (ВП 2331) Винковци: 2 мит. кола Штајер, код 16.д КНОЈ

24. вод оклопних возова- (ВП 2323) Скопље: 1 мит. и 1 топ. кола Штајер, код 11.д КНОЈ

25. вод оклопних возова- (ВП 2899) Приштина: 1 мит. и 1 топ. кола Штајер, код 11.д КНОЈ

29. вод оклопних возова- (ВП 1132) Бања Лука: 2 кола Штајер, код 7.д КНОЈ

(1952.)

код **63.брНО** Крушевац, а касније улазе у 26.окд, Ниш (ВП 5043): 5 окв марке Штајер (3 топ + 2 мит.)

код **61.брНО** Нови Сад, а касније у 17. окд Нови Сад (ВП 5173): 3 окв Фијат (2 пам, 1 без наоружања) и Батајница (ВП 5945): 3 Штајер (2 топ +1 мит)

код **28.брНО** Приштина: касније у 26.окд Приштина (ВП 3543) 2 окв Штајер (мит)

код **17.брНО** Загреб, касније у 20.окд: 5 окв Штајер (мит) - Винковци

код **57.брНО** Љубљана, касније у 20.окд: 2 окв Фијат - Љубљана

код **50.брНО** Сарајево, касније под командом 7. војне области: 2 окв (мит) - Бања Лука и 2 окв (мит) - Сарајево

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

ВОЈНИ АРХИВ (раније: АРХИВ ВОЈНОИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА)

- фонд НОБ
- архив ЈНА, „отворена“ и „затворена“ грађа
- грађа Војнобезбедносне агенције

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ СЦГ

Архива III управе ГШ/Управе за организацију SLJR 1949–2006

ГЕНЕРАЛШТАБ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

- архива Кабинета начелника Генералштаба
- архива Управе за планирање и развој (J-5)
- архива Оперативне управе (J-3)
- архива Савета ОМЈ

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

- фонд 112, Тањуг
- фонд 130, СИВ
- фонд 507, Архив ЦК СКЈ

АРХИВ САВЕЗНОГ МИНИСТАРСТВА ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА

- фонд ПА, поверљиво 1945–1954
- фонд ПА, строго поверљиво 1945–1954

Усмени извори

Стојмир Илијевић Герила, Милосав Ђорђевић, Чедомир Бранковић, Светко Ковач, Миличко Јанковић, Милан Мојсиловић, Миодраг Николић, Никола Суботић, Срђан Петровић, Ђуро Ђелић, Желимир Глишовић, Слађан Ђорђевић

Објављени извори

Balkan Battlegrounds, A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990–1995
Volume I, Central Intelligence Agency, Office of the Russian and European Analysis, Washington May 2002.

Документи о спољној политици СФРЈ: 1945, књ. 2; 1946, књ. 1–2, 1947, књ. 1–2, 1948, Београд 1984–1986.

Документи о спољној политици СФРЈ 1950, (приредили др Драган Богетић и др Ђоко Трипковић), Београд 1993.

Јосип Броз Тито, *Говори и чланци*, књ. 8, Загреб 1959.

Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945, Документи и материјали, Београд 1996.

Зборник података и докумената о НОР-у народа Југославије, том XII, књ. 4, Београд 1975.

Брошуре ЈА/ЈНА: билтени, наређења, елаборати

Билтен Техничке управе ДСНО, ТБ 55, 1967.

Информација о модернизацији тенка М-84

Информација о модернизацији БВП М-80А

Измене и допуне правила тч, вод и тенк, и мч, вод и одељење, ССНО 1990.

Подсетник за старешине оклопних јединица, ССНО, Управа за послове КоВ, УОЈ, ОЈ 91, службено 1973.

Студија развоја ОМЈ до 1995. године, ГШ ОС СФРЈ, Управа ОМЈ, 1990.

Тенк Т-34 (Приручник за војника тенкисту), ДСНО, ОЈ-62 Службено, 1965.

ТЕНК Т-55 књига II део 1, технички опис, руковање и одржавање, 1966.

ТЕНК Т-55 и његове модификације, књига II део 2, опис руковање и одржавање, 1969.

Тенк Т-55 и Т-55А, приручник за војника, 1993.

ТЕНК Т-72 (с) део III, опис, руковање и одржавање, 1982.

Тенк М-84, опис руковање, основно и техничко одржавање, књ. 1 и 2, 1988.

Тенк М-84, опис руковање, основно, техничко и радионичко одржавање, друга допуна техничким упутствима уз књиге 1 и 2, 1989.

Тренажер АП топа и СУВ-а

Рукописи

Манојло Бабић, *Школски центар оклопних и механизованих јединица 1945–1998, корени – стабло – плодови*, 1998.

Генерал Милисав Ђорђевић, *Стварање и развој ОМЈ Србије, Југославије и СЦГ*.

Заоставштина пуковника С. Софронића

Едиција *Развој Оружаних снага СФРЈ 1945–1985*, Београд 1986–1991.

– књига 3, Копнена војска, том 1, 2, 3

– књига 9, Позадина, том 1, 2, 3

– књига 10, Војно школство ЈНА

– књига 13, Војно обавештајна служба

– књига 16, Научноистраживачка и развојна делатност, том 1, 2

– књига 17, Техничко снабдевање

– књига 24, Руководећи кадар Оружаних снага

Листови и часописи

Службени лист Народна армија, Фронт, Војска, Одбрана, Борба, Политика, Одбрамба, Гардист, За домовину, За победу, Народни војник, Народи борац, Народна одбрана, Артиљеријски гласник, Тенковски гласник, Крајишки војник, Српска војска

web сајтови: www.srpski.oklop

Научни чланци, новински текстови, фељтони

Драгојевић др Милорад, *Развој наоружања у СФРЈ у маказима идеологије и политике*, фељтон у листу Политика, новембар – децембар 1996.

Гончин Милорад, *Нехотично рањавање славног команданта*, Народна армија, 21. децембар 1989, 50–51.

Потпуковник Ђонлагих Ахмет, *Изградња војне индустрије, израз снаге наше социјалистичке економије*, Војнополитички гласник, бр. 10, Београд 1950.

Јелић О. Марко, *Ваљевска бригада на ратишту западног Срема и Источне Славоније 1991–1992. године*, Гласник Историјског архива Ваљево, бр. 32, 1998, 214–219.

Маријан Давор, *Битка за Вуковар 1991*, *Scrinia slavonica*, бр. 2, Славонски Брод 2002, 367–402.

Капетан Милојевић Миодраг, *Наша индустрија моторних возила*, Тенковски гласник, бр. 3, 1950.

Мишкулин Ивица, *Из живота 122. бригаде хрватске војске 1991–1993*, *Scrinia slavonica*, бр. 5, Славонски Брод 2005, 338–365.

Наоружање тенка М-4А3Е4 у поређењу са наоружањем тенка Т-34, Тенковски гласник, бр. 5–6, 1952.

Petz Daniel, *Latron, izraelske tankove muzeum*, НРМ, бр. 12, 1993.

Радић Александар, *Војске на Космету, мировна мисија УН у Југославији*, Ревизија 92, специјално издање, Београд јул 1999.

Радић Александар, *Стјуарт*, Арсенал, 1–10, Одбрана 2007.

Радић Александар, *М-36*, Арсенал, 1–10, Одбрана 200.

Радић Александар, *Ловац тенкова*, Арсенал 23, Одбрана, 15. новембар 2009.

Радић Александар, *Биографија стопетнице*, Арсенал 26, Одбрана, 15. фебруар 2009.

Тасић Дмитар, *Preoboroževanje enot zagreško-ljubljanske armadne oblasti s tehniko iz programa zahodne vojaške pomoči v pedesetih letih 20. stoletja*, *Vojaška zgodovina*, št. 1 (14), vol. 9–2008, 58–77.

Трифунковић Душко, *Тукај смо Словенци!*, Комунист, 22. јул 1988, 24.

Вуковић Драган, ппук, *Поглед на организацију оклопних јединица*, Српска војска, бр. 43, 11. мај 1997, 20–21.

Животић Александар, *Реферат совјетског пуковника Ктиторенка о реорганизацији Југословенске армије*, Токови историје, бр. 3, Београд 2007, 209–216.

Животић Александар, *Зашто је реорганизована Југословенска армија 1948? Ратни план Максимум*, Историја 20. века, бр. 1, Београд 2008, 57–70.

Монографије

- Анић Никола, Јоксимовић, Секула, Гутић Мирко, *Народноослободилачка војска Југославије*, Београд 1982.
- Axworthy Mark, Scafes Cornel, Craciunoiu Cristian, *Third Axis, Fourth Ally, Romanian Armed Force in the European War, 1941–1945*, Arms and Armour, London 1995.
- Бабић Манојло, *Врховни командант међу тенкистима*, Београд 1982.
- Бабић Манојло, Луштек Мирослав, *Танкисти прекоморци*, Нова Горица 1969.
- Бабић Манојло, *Оклопне јединице у НОР-у*, Београд 1968.
- Балкан после Другог светског рата*, зборник, Београд 1986.
- Бекић Дарко, *Југославија у Хладном рату*, Загреб 1988.
- Бјелица Обрад, *Војна академија копнене војске 1944–1984*, Београд 1983.
- Бобетко Јанко, генерал, *Све моје битке*, треће издање, Загреб 1996.
- Bonhardt Attila, Sarhidai Gyula, Winkler Laszlo, *A Magyar Kiralyi Honvedseg fegyverzete*, Zrinyi Kiado, Budapest, bez godine izdanja.
- Варјантинскиј М, *Sovetskaја bronetankovaja tehnika 1945–1995*, част 2, Прилози к журналу Modelist-konstruktor no 4 (31)2000.
- Цокић Јеврем, *Почетак краја*, Рума 2008.
- 40 година 17. класе Војне академије КоВ 1964–2004*, Београд 2004.
- Debay Yves, Hill James, *The Balkans on Fire, Nightmare in Yugoslavia*, Concord Publications Co. 1993.
- Домазет Лошо Давор, *Хрватска и велико ратиште*, Загреб 2002.
- Билас Милован, *Дружење с Титом*, Београд 1990.
- Ђукић Борислав, генерал, *Разбијање Југославије, место и улога Хрватске*, Београд 2008.
- Ефендић Хасан, *Ко је бранио Босну*, Сарајево 1998, 38.
- Гончин Милорад, *Плави шлемови*, Београд 1963.
- Грегорић Борис, Јереб Војислав, *Возила Хрватске војске 1991–1995, I дио, Боје и ознаке, фото албум*, Ријека 2001.
- Халиловић Сефер, *Лукава стратегија*, Сарајево 1997.
- Isby С. David, *JANE's Weapons and tactics of the Soviet Army*, 1983.
- Јакшић Павле, *Над успоменама*, други део, Београд 1990.
- Јанковић Милорад, *Тенкови, јуче и данас*, Београд 1984.
- Јанша Јанез, *Premiki, nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*, Ljubljana, 1992.
- Јовановић Леонид, *Техничка служба КоВ ЈНА 1945–1985*, Београд 1989.
- Јовић Стојан, *Под куполом падобрана*, Београд 1980.
- Југословенско-совјетски сукоб 1948*, Београд 1999.
- XI далматинска ударна мотострељачка бригада* (Поводом прославе 2. годишњице оснивања), 2. октобар 1945. у Скопљу.
- Колшек Конрад, *Први пуцњи у СФРЈ, Сећања на почетак оружаних сукоба у Словенији и Хрватској*, Београд 2005.

- Кронологија рата, Агресија на Хрватску и Босну и Херцеговину (с нагла-
ском на страдања Хрвата у БиХ) 1989–1998, Загреб 1998.*
- Летопис незаборава, 19. класа ВА КоВ, монографија, Београд 2006.*
- Lindsay A. Franklin, *Beacons in the Night With OSS and Tito's Partisans in
War-time Yugoslavia*, Stanford University Press California 1993.
- Лошић Алија, пуковник, *Одред ЈНА на Синају у време израелско-арапског
сукоба 1967*, Београд 1968.
- Matev Kaloyan, *Bronetankova tehnika 1935–1945, Tehnika i v'or'ženie v
B'lgarska armija*, Anžela, Sofija 2000.
- Marijan Davor, *Smrt oklopne brigade, Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i
Bosnu i Hercegovinu 1990.–1992*, Zagreb 2002.
- Marijan Davor, *Slom Titove armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987–1992*,
Zagreb, 2008.
- Micheletti Eric, *The Balkans at War, Yugoslavia divided 1991*, Concord
Publications Co. 1992.
- Монографија 168. моторизоване бригаде, (Нови Пазар) 2002.*
- Монографија 211. оклопне бригаде, Ниш јул 2006.*
- Novak S. Bogdan, *Trieste 1941–1954, The Ethnic, Political and Ideological
Struggle*, University of Chicago Press 1970.
- Одред мира, збирка репортажа, Београд 1959.*
- Оружане снаге Југославије 1941–1981*, Београд 1982.
- Osvald Verner, Polnija, *Catalog voenih avtomobilej i tankov Gemraniji 1900–
1982gg*, Moska At Astrel 2003.
- Пандуревић Винко, *Основи доктрине одбране Републике Српске*, Београд
1999.
- Пешидијски школски центар 1994–1999*, Пожаревац 1999.
- Пезо Омер, *Војна индустрија Југославије*, Београд 1983.
- Поповић Б. Никола, *Југословенско-совјетски односи у Другом светском
рату*, Београд 1988.
- Предојевић Васо, *У пројекту, дневничке забиљешке о разбијању Партије,
Армије и Државе*, Београд 1997.
- Раделић Зденко, Маријан Давор, Барић Никица, Бинг Алберт, Живић Дра-
жен, *Стварање хрватске државе и Домовински рат*, Загреб 2006.
- Радиновић Радован, генерал, *Лажи о сарајевском ратишту*, Београд 2004.
- Рагуж Јакша, *Хрватско Понеретвље у Домовинском рату*, Метковић–
Загреб 2004.
- Рат у Хрватској и Босни и Херцеговини 1991–1995*, ур. Бранка Магаш и
Иво Жанић, Загреб–Сарајево 1999.
- Regenberg Werner, *Beutepanzer unterm Balkenkreuz, Panzerspahwagen und
gepanzerte Radfahrzeuge*, Waffen Arsenal band 146 Podzun Pallas Verlag Freid-
berg (Dorheim) 1991.
- Regenberg Werner, Scheibert Horst, *Beutepanzer unterm Balkenkreuz, Franzo-
sische Kampspanzer*, Waffen Arsenal band 121 Podzun Pallas Verlag Freidberg
(Dorheim) 1990.

Regenberg Dr Werner, *Panzerfahrzeuge und Panzereinheiten der Ordnungspolizei 1936–1945*, Podzun Pallas Verlag Wolfersheim-Berstadt 1999.

Рунтић Давор, *Рат послје рата, Винковци – Вуковар – Жупања*, Винковци 1993.

Sawodny Wolfgang, *German Armored Trains in World War II*, Shiffer Military History, 1989.

Секулић мр Милисав, *Југославију нико није бранио а Врховна команда је издала*, Београд 1997.

Секулић Милисав, *Книн је пао у Београду*, Београд 2000.

Споменица Педесетпрвој механизованој бригади 1991–1992, Прилог за монографију, Панчево 1998.

Стублинчевић Б. Милан, *Тако су оних хтели, разбијање Југославије*, Београд 1998.

Сузић Бранко, мајор ОМЈ, *Ударне песнице Прве оклопне бригаде*, Бања Лука 1995.

Standard catalog of US Military vehicles, 2nd edition /David Doyle/ 2003.

Школа активних пешадијских официра ИВ класа (1949–1952) Крагујевац – Сарајево, Другарски сусрет официра IV класе ШАПО поводом прославе 30 годишњице завршетка школовања Београд 13. ИИ 1982.

Шимац Петар, генерал, *Свједочанства о Домовинском рату у Далмацији 1991*, Сплит 2001.

Шпегел Мартин, *Сјећања војника*, Загреб 2001.

Швајнцер Ј. Јанез, *Одбранили Домовино, Територијална одбрамба Републике Словеније в војни за свободо ин самостојно Словенија 1991*, Љубљана 1998.

T-54/55, совјетскиј основниј тенк, Военно-техническаја серија, Н.102–103. 2000.

T-72, совјетскиј основниј тенк, Военно-техническаја серија, Н.56. 1999.

Технички ремонтни завод Чачак, Чачак 2006.

Тридесет година Школског центра ПВО, Задар 1975.

35 година рада Атомско-билошко-хемијске одбране, Београд 1980.

Тројса, Halina i Waldemar, *Panzerzüge I, Pociagi pancerne cz I*, Wydawnictwo Militaria, Warszawa 1995.

Видаковић Вујо, *Први тенковски батаљон*, Београд 1988.

Војна енциклопедија, том 1–11, Београд 195–6.

Војни лексикон, Београд 1981.

Војнотехнички институт, 50 година, Београд 1998.

Вукадиновић Душан, Вејновић Глишо, *Центар високих војних школа ЈНА „Маршал Тито“*, Београд 1983.

Живановић Миљенко, *Центар војних школа копнене војске 1945–1985*, Београд 1989.

СКРАЋЕНИЦЕ

А – армија
АБХО – атомско биолошко хемијска одбрана
АЈ – Архив Југославије
АМАС – American Military Assistance Staff
АНЦ – аутомобилски наставни центар
АО – армијска област
АРЈ ПВО – артиљеријско-ракетне јединице ПВО
артбр – артиљеријска бригада
АТС – аутоматско/аутоматизовано тенковско стрелиште
АВИИ – Архив Војноисторијског института
б/г – бојева готовост
БГ – борбена група
б/к – бојеви комплет
БОВ – борбено оклопно возило
брбр – брдска бригада
бр КоВ – бригада копнене војске
БсТ – бестрзајни топ
б/в – борбено возило
бВП – батаљон војне полиције
БВП – борбено возило пешадије
ЦОВ – центар за обуку возача
ЦТР – Централна тенковска радионица
чВП – чета војне полиције
д. – документ
ДАСМИП – Дипломатски архив Савезног министарства иностраних послова
дНО – дивизија народне одбране
ДСНО – државни секретар за народну одбрану
ф. – фасцикла
ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија
гардд – гардијска дивизија
ГИНО – Главна инспекција народне одбране
гмтбр – гардијска моторизована бригада
гокп – гардијски оклопни пук
ГШ – Генералштаб
ГШ – Главни штаб
ГТР – Главна тенковска радионица
ГВТС – Главни војнотехнички савет
хад – хаубички артиљеријски дивизион
ХВ – Хрватска војска
ИА – извиђачки аутомобил
иб – извиђачки батаљон
ИЦ – инфрацрвени
ич – извиђачка чета
инжб – инжењеријски батаљон
инжбр – инжењеријска бригада

ЈА – Југословенска армија
ЈЛА – Југослованска људска армада
ЈНА – Југословенска народна армија
ЈРМ – Југословенска ратна морнарица
ЈРВ – Југословенско ратно ваздухопловство
ЈСО – Јединица за специјалне операције
К-да – команда
КК – крајишки корпус
КНОЈ – Корпус народне одбране Југославије
КОГ – Команда одбране града
КОГБ – Команда одбране града Београда
КОС – контраобавештајна служба
КОТ – командни оклопни транспортер
КоВ – копнена војска
КПЈ – Комунистичка партија Југославије
КСЈ – корпус специјалних јединица
КТМЈ – Команда тенковских и моторизованих јединица
КВМ – Косовска верификациона мисија
КЗБ – копнена зона безбедности
лпаад – лаки противавионски артиљеријски дивизион
лпп – лаки пешадијски пук
МАП – Military Assistance Pact
МДАП – Mutual Defence Aid Programme
МК – механизовани корпус
МУП – Министарство унутрашњих послова
мап – мешовити артиљеријски пук
мб – механизовани батаљон
мбр – механизована бригада
м/ч – моточас
мд – механизована дивизија
мдб – методесантни батаљон
МНО – Министарство народне одбране
МО – Министарство одбране
мпоабр – мешовита противоклопна артиљеријска бригада
мпоап – мешовити противоклопни артиљеријски пук
МСОЈ – минијатурно стрелиште оклопних јединица
мтб – моторизовани батаљон
мтбр – моторизована бригада
мтч – моторизована чета
мтд – моторизована дивизија
мтмехбр – мотомеханизована бригада
мтмбр – мотомеханизована бригада
мтмп – мотомеханизовани пук
мтп – моторизовани пук
мтпб – мотопешадијски батаљон
мтпбр – мотопешадијска бригада
мтпч – мотопешадијска чета
МУП – Министарство унутрашњих послова
мв – механизовани вод

НБХ – нуклеарно биолошко хемијска
НЦОЈ – Наставни центар оклопних јединица
НДХ – Независна Држава Хрватска
НГШ – начелник Генералштаба
НКВД – совјетска служба безбедности
НО – народна одбрана
НОВХ – Народноослободилачка војска Хрватске
НОВЈ – Народноослободилачка војска Југославије
НОР – народноослободилачки рат
НПП – наставни планови и програми
ОА – оклопни аутомобил
ОГ – оперативна група
ОИА – оклопни извиђачки аутомобил
ОЈ – оклопне јединице
ОМЈ – оклопномеханизоване јединице
окб – оклопни батаљон
окбр – оклопна бригада
окч – оклопна чета
окиб – оклопни извиђачки батаљон
окич – оклопно-извиђачка чета
окив – оклопни извиђачки вод
окд – оклопна дивизија
окуп – оклопни пук
окв – оклопни воз
ОНО – општенародна одбрана
ОНО и ДСЗ – општенародна одбрана и друштвена самозаштита
ОНОР – општенародни одбрамбени рат
ОТ – оклопни транспортер
ОС – Оружане снаге
ОВК – Ослободилачка војска Косова
ОЗН – Одељење за заштиту народа
ПА – противавионски
ПАА – противавионска артиљерија
ПАМ – противавионски митраљез
ПАТ – противавионски топ
пб – пешадијски батаљон
пбр – пешадијска бригада
пч – пешадијска чета
пд – пешадијска дивизија
пг – пролетерска гардијска (пук, бригада, дивизија)
пгмбр пролетерска гардијска механизована бригада
ПО – противоклопни
ПОЛО – противоклопно лансирно оруђе
пш – пешадијски пук
пшбр – пролетерска пешадијска бригада
ппд – пролетерска пешадијска дивизија
ппп – пролетерски пешадијски пук
ПрКо – Приштински корпус
прол – пролетерски

ПШТО – покрајински штаб територијалне одбране
 пт – противтенковски
 ПВО – противваздушна одбрана
 РАП – резервни алат и прибор
 РДБ – Ресор државне безбедности
 РЈ – ракетне јединице
 РР – ратна резерва
 РС – Република Српска
 РСК – Република Српска Крајина
 РУ – радио-уређај
 РВК – Резерва врховне команде
 РВ и ПВО – Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана
 САО – српска аутономна област
 СДПР – Савезна дирекција за промет робе
 СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија
 сх – самоходни
 схад – самоходни хаубички артиљеријски дивизион
 СКЈ – Савез комуниста Југославије
 СМБ – сивомаслинаста боја
 СМО – Савезно министарство одбране
 Сн – санитарски
 СН – специјалне намене
 СО – самоходно оруђе
 СПГ – собни полигон гађања
 СРЈ – Савезна Република Југославија
 СТТ – Слободна територија Трста
 ССНО – савезни секретар/Секретаријат за народну одбрану
 срп ПВО – средњи самоходни пук ПВО
 ССВШ – средња стручна војна школа
 СУП – Секретаријат за унутрашње послове
 СУВ – систем за управљање ватром
 СВК – Српска војска Крајине
 СВШ – Средња војна школа
 Свж. – свежањ
 ШЦОЈ – Школски центар оклопних јединица
 ШЦОМЈ – Школски центар оклопно-механизованих јединица
 ШиНЦОЈ – Школски и наставни центар оклопних јединица
 ШНЦОЈ – Школско-наставни центар оклопних јединица
 ШРО – Школа резервних официра
 ШТС – шиптарске терористичке снаге
 ТА – тенковска армија
 тб – тенковски батаљон
 тбр – тенковска бригада
 тч – тенковска чета
 тд – тенковска дивизија
 ТиМЈ, ТМЈ – тенковске и моторизоване јединице
 ТНЦ – тенковски наставни центар
 ТНМ – тенк носач моста
 ТО – територијална одбрана

ТОЦ – Технички опитни центар
ТРЗ – технички ремонтни завод
ТШЦ – тенковски школски центар
ТТ – тактичко-технички
ТТЗ – тактичко-технички захтеви
ТУ – техничка управа
ТВ – тактичка вежба
тв – тенковски вод
ТВБГ – тактичка вежба са бојевим гађањем
ТВУ – Тенковско војно училиште
ТЗИ – тенк за извлачење
УЦ – уметнута цев
УНЕФ – United Nations Emergency Force
УОЈ – Управа оклопних јединица
УНПРОФОР – United Nations Protection Force
УОЈ – Управа оклопних јединица
УОМЈ – Управа оклопно-механизованих јединица
ВА – Војна академија
ВА – Војни архив
ВБА – Војнобезбедносна агенција
ВД – ваздушни десант
ВЕС – војноевиденциона способност
ВФ – Војска Федерације
ВЈ – Војска Југославије
ВК – врховна команда
ВКОС – врховни командант Оружаних снага
ВМА – Војномедицинска академија
ВО – војна област
ВП – војно подручје
ВП – војна полиција
ВПО – војнопоморска област
ВРС – Војска Републике Српске
ВС – Војска Србије
ВСЦГ – Војска Србије и Црне Горе
ВТИ – Војнотехнички институт
ВТЗ – војнотехнички завод
змпт – заштитни механизовани пук
ЗНГ – Збор народне гарде
ЗНГШ – заменик начелника Генералштаба
ЗТВ – здружена тактичка вежба

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Бојан Б. Димитријевић (Београд 1968), научни саветник и заменик директора Института за савремену историју. Дипломирао (1994) и магистрирао (1997) на Београдском универзитету. Магистрирао (1996) и на Средњоевропском универзитету у Будимпешти. Докторирао 2004. на Универзитету у Новом Саду са тезом *Југословенска народна армија 1945–1954*. Објавио је преко 100 ауторских и коауторских монографија, као и преко 130 научних радова из савремене војне историје овог простора. Био је кустос Музеја југословенског ваздухопловства. Од 1997. ради у Институту за савремену историју. У току школске 2001. године, по позиву, био је сарадник у Институту за напредне студије у Софији.

Саветник министра одбране за реформе био је од марта 2003. до средине априла 2004. Као саветник МО, руководио је тимом који је израдио Стратегију одбране СЦГ и Белу књигу одбране СЦГ. У периоду 2004/2005, био је саветник министра спољних послова за НАТО. Од априла 2005. вршио је дужност саветника председника Србије за одбрану/војна питања. Као стипендиста британске владе завршио је курс за највише руководиоце у систему безбедности на Универзитету у Брадфорду од јануара до априла 2006. У току маја 2006. израдио је нацрт *Стратегије националне безбедности*, који је као нацрт председника Републике ушао у јавну расправу. У периоду од маја 2007. од децембра 2008. био је на дужности помоћника министра одбране за људске ресурсе. До 2012, био је одборник скупштине града Београда.

Војни рок служио је као тенкиста у 253. оклопном батаљону у Випави 1987/1988. године. Као помоћник министра одбране иницирао је преузимање колекције наоружања – борбених возила у Качареву, прикупљање борбених и моторних возила од стране Војног музеја и реактивирање Савета ОМЈ у Генералштабу. Учествовао је у изради *Стратегије развоја рода ОМЈ* 2008–2009. године.

Бојан Б. Димитријевић
ОКЛОПНЕ ЈЕДИНИЦЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ АРМИЈЕ
1945–1992.

Издавачи

Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2а
www.arhivvojvodine.org.rs

Институт за савремену историју
Београд, Трг Николе Пашића 11
www.isi.ac.rs

За издаваче

Небојша Кузмановић, директор
Предраг Ј. Марковић, директор

Тираж 300

Штампа

Сајнос, Нови Сад

ISBN 978-86-6178-126-1 (АВ)
978-86-7403-293-0 (ИСИ)
DOI: 10.29362/2024.2930.dim

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

355.3(497.1)"1945/1992"

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Бојан Б., 1968-

Оклопне јединице Југословенске народне армије 1945-1992. / Бојан Б. Димитријевић. -
Нови Сад : Архив Војводине ; Београд : Институт за савремену историју, 2024 (Нови Сад :
Сајнос). - 517 стр. : илустр. ; 24 см. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине)

Тираж 300. - Белешка о аутору: стр. 517. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија.

ISBN 978-86-6178-126-1 (АВ)
ISBN 978-86-7403-293-0 (ИСИ)

а) Југословенска народна армија -- 1945-1992

COBISS.SR-ID 142806281

